

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF
SOCIAL SCIENCES

Cilt / Volume : 22

Sayı / Issue : 4

ISSN : 1302-3284

E-ISSN: 1308-0911

Yıl/Year: 01 Ekim – 31 Aralık 2020 / 01 October – 31 December 2020

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF
SOCIAL SCIENCES

Cilt / Volume : 22

Sayı / Issue : 4

ISSN : 1302 - 3284

E-ISSN: 1308-0911

Yıl/Year: 01 Ekim – 31 Aralık 2020 / 01 October – 31 December 2020

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Cilt: 22 Sayı: 4 Yıl: 2020

Yayın No : 09.8888.5300.000/BY.020.109.1061

ISSN: 1302-3284

E-ISSN: 1308-0911

Derginin Sahibi : Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü adına Prof. Dr. Erkan GÖKSU

Sorumlu Müdür : Prof. Dr. Erkan GÖKSU

Editörler : Prof. Dr. Erkan GÖKSU
Doç. Dr. Gökçeçiçek SAVAŞIR
Dr. Öğr. Üyesi Serdar NART

Yönetim Yeri : T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tınaztepe Yerleşkesi 35390 Buca, İZMİR

Yayının Türü : Yılda En Az Dört Kez Yayınlanan Akademik Hakemli Dergidir.

Ulakbim (Dergi Park) Online Yayın Tarihi : 31.12.2020

Yönetim ve Yazışma Adresi : Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Tınaztepe Yerleşkesi 35390 Buca/İZMİR
Tel: (232) 301 87 60
Faks: (232) 453 02 66
E-posta: sbedergi@deu.edu.tr
Erişim Sitesi: www.sbe.deu.edu.tr/dergi/dergi.htm

WEB Editörü : Arş. Gör. Özgün Nil DÜMEN

Dergide yayınlanan makalelerin bilim, içerik ve dil bakımından sorumluluğu yazarlarına aittir.

Dergide yayınlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY PUBLICATIONS

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES

Volume: 22 Issue: 4 Year: 2020

Yayın No : 09.8888.5300.000/BY.020.109.1061

ISSN: 1302-3284

E-ISSN: 1308-0911

Journal Owner : Prof. Dr. Erkan GÖKSU, The owner on behalf of Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences

Director : Prof. Dr. Erkan GÖKSU

Editors : Prof. Dr. Erkan GÖKSU
Assoc. Dr. Gökçeçiçek SAVAŞIR
Asst. Prof. Dr. Serdar NART

Place of Management : Dokuz Eylül University Graduate School of Social Sciences
Tınaztepe Yerleşkesi 35390 Buca/İZMİR/TURKEY

Publication Type and

Period : Journal is a peer-reviewed and published at least four times a year.

Ulakbim Online Date of Issue : 31.12.2020

Management and Correspondence Address : Dokuz Eylül University, Graduate School of Social
Sciences, Tınaztepe Campus 35390 Buca/İZMİR/TURKEY

Tel: +90 (232) 301 87 60

Fax: +90 (232) 453 02 66

E-mail: sbedergi@deu.edu.tr

WEB: www.sbe.deu.edu.tr/dergi/JOURNAL.htm

WEB Editor : Research Assistant Özgün Nil DÜMEN

The academic and content responsibility of the articles published in our journal exclusively belongs to the authors.

The articles published in our journal cannot be used without giving reference to the relevant article.

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Hakemli Dergi

Cilt: 22 Sayı: 4 Yıl: 2020

Dergi Yayın Komisyonu

Prof. Dr. Erkan GÖKSU - Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Cem ŞAHİN - Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Nevzat KAYA - Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. D. Ali DEVECİ - Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Gökçeçişek SAVAŞIR - Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Atalay GÜNDÜZ - Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Serdar NART - Dokuz Eylül Üniversitesi
Arş. Gör. Özgün Nil DÜMEN - Dokuz Eylül Üniversitesi

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Abbas TÜRNÜKLÜ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL	Yeditepe Üniversitesi
Prof. Dr. Aynur KOÇAK	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Binnur GÜRLER	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Birsen KARACA	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Erhan DEMİRELİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Fatih TOKTAŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Güner GÜLSEVİN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice ŞİRİN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. İlber ORTAYLI	Galatasaray Üniversitesi
Prof. Dr. İlseyar ZAKİROVA	Galimcan İbrahimov Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, Tataristan, Rusya
Prof. Dr. İpek DEVECİ KOCAKOÇ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Kamil İŞERİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Karl REICHL	Bonn Üniversitesi, Almanya
Prof. Dr. Mehmet AÇA	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa DAŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ÖNER	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa SEVER	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Nadim MACİT	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Nafize Sibel GÜZEL	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Nevzat ŞİMŞEK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Nikolay YEGOROV	Çuvaş Devlet Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çuvaşistan, Rusya
Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Olcobay KARATAYEV	Kırgızistan Manas Üniversitesi, Kırgızistan
Prof. Dr. Ömür N. T. ÖZMEN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Recep KÖK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Şakir İBRAYEV	L.N. Gumilev Avrasya Milli Üniversitesi, Kazakistan
Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Turgay UZUN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf KILDİŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Z. Nilüfer KARACASULU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki ERDUT	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Zerrin Toprak KARAMAN	Dokuz Eylül Üniversitesi

ALAN EDITÖRLERİ

Prof. Dr. Erkan GÖKSU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Murat AYDOĞDU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Nevzat KAYA	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Kamil İŞERİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Oğuz SANCAKDAR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Ali ÖZDEMİR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Zerrin TOPRAK KARAMAN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin Avni EGELİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mübeccel Banu DURUKAN SALI	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Yıldız AKPOLAT	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Hakkı UYAR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Erdem ÖZGÜR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Vahap TECİM	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Burçak Müge VURAL	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Nilsen GÖKÇEN ULUK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Atalay GÜNDÜZ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Gülay DİRİK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Osman BİLEN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Serkan ODAMAN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Çağnur BALSARI	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Binnur GÜRLER	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Remzi YAĞCI	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Ebru GÜNLÜ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Zeynep ARIKAN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Reşat Levent AYSEVER	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Durmuş Ali DEVECİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Berna KIRKULAK ULUDAĞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Gülizar KURT GÜMÜŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Burak KÖSEOĞLU	Dokuz Eylül Üniversitesi

Dizgi: Arş. Gör. Özgün Nil DÜMEN

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY
JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
Refereed Journal

Vol: 22 Issue: 4 Year: 2020

Publishing Commission of Journal

Prof. Dr. Erkan GÖKSU - Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Mehmet Cem ŞAHİN - Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Nevzat KAYA - Dokuz Eylül University
Prof. Dr. D. Ali DEVECİ - Dokuz Eylül University
Assoc. Prof. Dr. Gökçeçişek SAVAŞIR - Dokuz Eylül University
Assoc. Prof. Dr. Atalay GÜNDÜZ - Dokuz Eylül University
Asst. Prof. Dr. Serdar NART - Dokuz Eylül University
Research Assistant Özgün Nil DÜMEN - Dokuz Eylül University

ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Abbas TÜRNÜKLÜ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL	Yeditepe University
Prof. Dr. Aynur KOÇAK	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Binnur GÜRLER	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Birsen KARACA	Ankara University
Prof. Dr. Erhan DEMİRELİ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Fatih TOKTAŞ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN	Ege University
Prof. Dr. Hatice ŞİRİN	Ege University
Prof. Dr. İlber ORTAYLI	Galatasaray University
Prof. Dr. İlseyar ZAKİROVA	Institute of Galimcan İbrahimov Language, Literature and Art, Tatarstan / Russian Federation
Prof. Dr. İpek DEVECİ KOCAKOÇ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Kamil İŞERİ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Karl REICHL	University of Bonn, Germany
Prof. Dr. Mehmet AÇA	Marmara University
Prof. Dr. Mustafa DAŞ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Mustafa ÖNER	Ege University
Prof. Dr. Mustafa SEVER	Ankara Hacı Bayram Veli University
Prof. Dr. Nadim MACİT	Ege University
Prof. Dr. Nafize Sibel GÜZEL	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Nevzat ŞİMŞEK	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Nikolay YEGOROV	Chuvash State Social Science Institute, Chuvashia / Russian Federation
Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK	Pamukkale University
Prof. Dr. Olcobay KARATAYEV	Kyrgyz-Turkish University of Manas, Kyrgyz Republic
Prof. Dr. Ömür N. T. ÖZMEN	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU	Hacettepe University
Prof. Dr. Recep KÖK	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Şakir İBRAYEV	L.N. Gumilyov Eurasian National University, Republic of Kazakhstan
Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ	Hacettepe University
Prof. Dr. Turgay UZUN	Muğla Sıtkı Koçman University
Prof. Dr. Yusuf KILDİŞ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Z. Nilüfer KARACASULU	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Zeki ERDUT	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ	Ege University
Prof. Dr. Zerrin Toprak KARAMAN	Dokuz Eylül University

FIELD EDITORS

Prof. Dr. Erkan GÖKSU	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Murat AYDOĞDU	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Nevzat KAYA	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Kamil İŞERİ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Oğuz SANCAKDAR	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Ali ÖZDEMİR	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Zerrin TOPRAK KARAMAN	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Hüseyin Avni EGELİ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Mübeccel Banu DURUKAN SALI	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Yıldız AKPOLAT	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Hakkı UYAR	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Mustafa Erdem ÖZGÜR	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Vahap TECİM	Dokuz Eylül University
Doç. Dr. Burçak Müge VURAL	Dokuz Eylül University
Doç. Dr. Nilfen GÖKÇEN ULUK	Dokuz Eylül University
Doç. Dr. Atalay GÜNDÜZ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Gülay DİRİK	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Osman BİLEN	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Serkan ODAMAN	Dokuz Eylül University
Doç. Dr. Çağnur BALSARI	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Binnur GÜRLER	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Remzi YAĞCI	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Ebru GÜNLÜ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Zeynep ARIKAN	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Reşat Levent AYSEVER	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Durmuş Ali DEVECİ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Berna KIRKULAK ULUDAĞ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Gülüzar KURT GÜMÜŞ	Dokuz Eylül University
Dr. Öğr. Üyesi Burak KÖSEOĞLU	Dokuz Eylül University

Typesetting: Research Assistant Özgün Nil DÜMEN

DERGİ HAKKINDA

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi yılda en az dört defa yayınlanan hakemli bir dergidir. Dergi alanında disiplinlerarası ulusal ve uluslararası çalışmaları yayımlar. Derginin yayım dili Türkçe'dir. Ancak İngilizce yazılan makaleler de yayımlanır. Dergi, içeriği tüm kullanıcılara açık, serbestçe/ücretsiz "açık erişimli" bir dergidir. Kullanıcılar yayıncıdan ve yazar(lar)dan izin almaksızın, dergideki makaleleri tam metin olarak okuyabilir, indirebilir, dağıtabilir, makalelerin çıktısını alabilir ve kaynak göstererek makalelere bağlantı verebilir.

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi uluslararası bir dergi olup aşağıdaki veri tabanlarında yer almaktadır.

ABOUT JOURNAL

Dokuz Eylül University Journal of Graduate School of Social Sciences is a peer-reviewed and international journal published at least four times a year. The journal publishes multidisciplinary national and international articles. The language of the journal is Turkish, but, articles in English may also be published. This is an open access journal which means that all content is freely available without charge to the user or his/her institution. Users are allowed to read, download, copy, distribute, print, search, or link to the full text of the articles in this journal without asking prior permission from the Publisher or the author.

Dokuz Eylül University Journal of Graduate School of Social Sciences is an international journal and indexed by these databases;

2020 YILI HAKEMLERİMİZ

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2020 yılı sayıları (Cilt 22, Sayı 1, 2, 3, 4) TR Dizin'de yer almakta olup EBSCO, DOAJ, ULRICHSWEB, SOBIAD gibi ulusal ve uluslararası veri tabanlarının yanı sıra birçok üniversite kütüphaneleri ve farklı akademik bilimsel veri tabanları tarafından taranmaktadır.

Dergimize emeği geçen tüm hakemlerimize teşekkür ederiz.

Editörler

Prof. Dr. Erkan GÖKSU
Doç. Dr. Gökçeçiçek SAVASIR
Dr. Öğr. Üyesi Serdar NART

Dergimizin Yayınında 2020 Yılı Cilt 22'ye Katkıda Bulunan Hakemlerimiz

Prof. Dr. Ali Nazım SÖZER	Yaşar Üniversitesi	Prof. Dr. Lütfi Gürkan GÖKÇEK	Neveşehir Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Abbas TÜRNÜKLÜ	Dokuz Eylül Üniversitesi	Prof. Dr. Mehmet Ali ÇELİKEL	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Abdulkadir DÜNDAR	Ankara Üniversitesi	Prof. Dr. Mehmet DİKKAYA	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet ÖZALP	Hitit Üniversitesi	Prof. Dr. Mehmet KURT KARAMANOĞLU	Mehmetbey Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet ÖZCAN	Çankırı Karatekin Üniversitesi	Prof. Dr. Meliha ALTUNIŞIK	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Ata YİĞİT	Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Menderes TARCAN	Eskişehir Osmangazi Ü.
Prof. Dr. Ali Fuat ÖRENC	İstanbul Üniversitesi	Prof. Dr. Mert URAL	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Ali İhsan YİTİK	Dokuz Eylül Üniversitesi	Prof. Dr. Metin BAL	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Aydın KAYABAŞI	Kütahya Dumlupınar Ü.	Prof. Dr. Metin ŞENBİL	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşegül Asuman Akdoğan	Erciyes Üniversitesi	Prof. Dr. Murat ÇETİN	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Aytül ÖZÜM	Hacettepe Üniversitesi	Prof. Dr. Murat NİŞANCI	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA	Uludağ Üniversitesi	Prof. Dr. Murat ŞEKER	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Berrin ONARAN	Dokuz Eylül Üniversitesi	Prof. Dr. Mustafa AKDAĞ	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Binhan Elif YILMAZ	İstanbul Üniversitesi	Prof. Dr. Mustafa ALP	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Birsen ŞAHİN KÜTÜK	Hacettepe Üniversitesi	Prof. Dr. Mustafa DAŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Cafer ÇİFTÇİ	Bursa Uludağ Üniversitesi	Prof. Dr. Mustafa ÖNERİ	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Deniz TÜRSEL ELİYYİ	Bakırçay Üniversitesi	Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK	İzmir Demokrasi Ü.
Prof. Dr. Dilek DİRENÇ	Ege Üniversitesi	Prof. Dr. Mustafa Taner ŞENGÜN	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Duygu KIZILDAĞ	İzmir Demokrasi Ü.	Prof. Dr. Necdet HAYTA	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Enver AYDOĞAN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Prof. Dr. Osman Avsar KURGUN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Erkan GÖKSU	Dokuz Eylül Üniversitesi	Prof. Dr. Osman KÖSE	Polis Akademisi
Prof. Dr. Ethem DUYGULU	Dokuz Eylül Üniversitesi	Prof. Dr. Ömer TURUNÇ	Antalya Bilim Üniversitesi
Prof. Dr. Fatma Feryal ÇUBUKÇU	Dokuz Eylül Üniversitesi	Prof. Dr. Recep TEKELİ	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Prof. Dr. Fatma REZZAN SİLKÜ	Ege Üniversitesi	Prof. Dr. Selami SEZGİN	Eskişehir Osmangazi Ü.
Prof. Dr. Fatmagül DEMİREL	Yıldız Teknik Üniversitesi	Prof. Dr. Sibel Serpil AYDOS	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Fazıl GÖKÇEK	Ege Üniversitesi	Prof. Dr. Sonia AMADO	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Gülay DİRİK	Dokuz Eylül Üniversitesi	Prof. Dr. Şevkinaz GÜMÜŞOĞLU	Yaşar Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan ÇÖREKÇİOĞLU	Dokuz Eylül Üniversitesi	Prof. Dr. Tahir AKGEMCİ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Hakkı UYAR	Dokuz Eylül Üniversitesi	Prof. Dr. Ümit ARKLAN	Süleyman Demirel Ü.
Prof. Dr. Hatice Nilay GEMLİK	Marmara Üniversitesi	Prof. Dr. Zehreddin ASLAN	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin Sabri KURTULDU	Karadeniz Teknik Ü.	Prof. Dr. Zeki BOYRAZ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Sani MERT	Antalya Bilim Üniversitesi	Doç. Dr. Abdülkerim SÖNMEZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK	Fırat Üniversitesi	Doç. Dr. Altan DOĞAN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. İsmet TÜRKMEN	Tokat Gaziosmanpaşa Ü.	Doç. Dr. And ALGÜL	İstanbul Aydın Üniversitesi
Prof. Dr. Kamil İŞERİ	Dokuz Eylül Üniversitesi	Doç. Dr. Arzu ARAZ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Kurban ÜNLÜÖNEN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Doç. Dr. Aşkın ÖZDAĞOĞLU	Dokuz Eylül Üniversitesi

Doç. Dr. Atalay GÜNDÜZ	Dokuz Eylül Üniversitesi	Doç. Dr. Zafer DURDU	Muğla Sıtkı Koçman Ü.
Doç. Dr. Aycan KAPUCU ERYAR	Ege Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Ahmet AKŞİT	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Aylin ÇANKAYA	Manisa Celal Bayar Ü.	Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Yasin ŞENYURT	Balıkesir Üniversitesi
Doç. Dr. Bariş BULUNMAZ	Hasan Kalyoncu Ü.	Dr. Öğr. Üyesi Ahu Selin ERKUL YAĞCI	Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Bariş ÖVGÜN	Ankara Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Ali MIYNAT	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Bariş ÖZTUNA	Çankırı Karatekin Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Başak KARŞIYAKALI	Ercincan Binalli Yıldırım Üniversitesi
Doç. Dr. Bige Zeynep OKTUĞ TIRNOVA	İstanbul Kültür Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Burak ERDENİZ	İzmir Ekonomi Üniversitesi
Doç. Dr. Cemal Erdem HEPAKTAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Emin SALİHİ	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Dilek ÖZDEMİR	Atatürk Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Emre TAŞTEMÜR	Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Doğan BAKIRTAŞ	Manisa Celal Bayar Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Esengül İPLİK	Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Ü.
Doç. Dr. Ebru NERGİZ	İstanbul Gelişim Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Faruk AKYÜZ	Samsun Üniversitesi
Doç. Dr. Ebru Yüksel HALİLOĞLU	Gazi Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÖZTOP	Ağrı İbrahim Çeçen Ü.
Doç. Dr. Emine Özlem ATAMAN	Ege Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Fırat TUFAN	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Ercan KARAÇAR	Sinop Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Gizem MELEK	Yaşar Üniversitesi
Doç. Dr. Erdal EKE	Süleyman Demirel Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Göktaş SÖNMEZ	Necmettin Erbakan Ü.
Doç. Dr. Erhan ÖRSELLİ	Necmettin Erbakan Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Gözde ERSOY	Muğla Sıtkı Koçman Ü.
Doç. Dr. Fevzi ÇAKMAK	Dokuz Eylül Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Hicran Özlem ILGIN	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Fuat AKSU	Yıldız Teknik Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Mahinur AKŞEHİR UYGUR	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Gürkan ÇALMAŞUR	Erzurum Teknik Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Fikret ARARGÜÇ	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan HOTUNLUOĞLU	Aydın Adnan Menderes	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÖZMEN	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan BAKTIR	Erciyes Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Mert KOZAN	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Hatice Harika DURGUN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Muhittin ADIGÜZEL	İstanbul Ticaret Üniversitesi
Doç. Dr. Hatice Hicret ÖZKOÇ	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Müslüme Melis SAVAŞ	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Hülya Yıldız BAĞÇE	Orta Doğu Teknik Ü.	Dr. Öğr. Üyesi Oğuz KARA	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Kamil ŞAHİN	Kırıkkale Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Ömer TOKUŞ	Bingöl Üniversitesi
Doç. Dr. Koray TÜTÜNCÜ	Bolu Abant İzzet Baysal Ü.	Dr. Öğr. Üyesi Özhan KAPICI	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Meltem KARAATLI	Süleyman Demirel Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Pınar BIÇAKSIZ	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Murat ZENGİN	Inönü Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Ramazan EKİNCİ	Bakırçay Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa Kemal ŞAHİN	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Rıdvan ŞİMŞEK	Bursa Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer METİN	Bolu Abant İzzet Baysal Ü.	Dr. Öğr. Üyesi Sanem YAMAK	Karabük Üniversitesi
Doç. Dr. Özlem BALABAN	Sakarya Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Saniye VATANSEVER	Bilkent Üniversitesi
Doç. Dr. Öznur Bozkurt	Düzce Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Seda PEKŞEN	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Sebahattin YILDIZ	Kafkas Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Sinan MİMAROĞLU	Hatay Mustafa Kemal Ü.
Doç. Dr. Serap DURUKAN KÖSE	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Şenay YANAR	Gümüşhane Üniversitesi
Doç. Dr. Süleyman ÖZBEK	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Tolga KABAŞ	Çukurova Üniversitesi
Doç. Dr. Şerif DEMİR	Siirt Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Tuba TOMBULOĞLU	Mersin Üniversitesi
Doç. Dr. Tevfik Mesut EREN	Marmara Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Üzeyir Serdar Serdaroğlu	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Yavuz GÜNAŞDI	Atatürk Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Yasemin KONUKÇU	Yeni Yüzyıl Üniversitesi
Doç. Dr. Yeşim BAŞARIR	Dokuz Eylül Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Yunus Emre TEKİNSOY	Tokat Gaziosman Paşa Üniversitesi
Doç. Dr. Yusuף Furkan ŞEN	Polis Akademisi	Dr. Öğr. Üyesi Zeki YILMAZ	Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Yüksel YILDIRIM	Bakırçay Üniversitesi	Öğr. Üyesi Ahmet Faik KURTULMUŞ	Sabancı Üniversitesi

İÇİNDEKİLER/CONTENT

SAYFA/PAGE

ARKEOLOJİ

- Araştırma Makalesi/Research Article*
Smintheion Büyük Roma Hamamı Damga Bezemeli Geç Roma Seramikleri
Late Roman Pottery with Stamped Decoration of Smintheion Large Roman Baths
Onurcan YAVUZ 1315

ATATÜK İLKELERİ VE CUMHURİYET TARİHİ

- Araştırma Makalesi/Research Article*
Osman Turan'ın Adalet Partisi'ndeki Siyasî Hayatı (1965-1967)
Osman Turan's Political Life at the Justice Party (1965-1967)
Ferit Salim SANLI 1347

- Araştırma Makalesi/Research Article*
CHP'de Akamete Uğramış bir Reform Teşebbüsü: 1954 İslahat Komisyonu
A Failed Reform Attempt in the People's Republican Party (CHP): 1954 Reform Commission
Murat KILIÇ 1373

AVRUPA İKTİSAT TARİHİ

- Araştırma Makalesi/Research Article*
Sırp-Bulgar Gümrük Birliği, Domuz Savaşı ve Osmanlı Devleti
Serbian-Bulgarian Customs Union, the Pig war and the Ottoman Empire
Mehmet ÇETİN 1403

ÇEVİRİBİLİM

- Araştırma Makalesi/Research Article*
Low Social Status, High Individual Status: Turkish Translators in the State and Private Sectors
Düşük Toplumsal Statü, Yüksek Bireysel Statü: Türkiye'de Kamu ve Özel Sektör Çevirmenleri
Özge COŞKUN AYSAL, Gülfer TUNALI 1427

DÜNYA DİLLERİ VE EDEBİYATLARI

- Araştırma Makalesi/Research Article*
Buddhist Metin Cātākaların İntizar Hüseyin'in Öykücülüğüne Yansımaları: Kaplumbağa Öyküsü
Reflections of Buddhist Text Cātakas on the Story of Intizar Hussain: Story of the Turtle
Esra KÖKDEMİR, Davut ŞAHBAZ 1447

- Araştırma Makalesi/Research Article*
Reconstruction of Home in Philip Pullman's His Dark Materials
Philip Pullman'ın Karanlık Cevher Serisinde Ev Kavramının Yeni Anlamlar Kazanması
Mürüvvet Mira PINAR DOLAYKAYA 1465

EDEBİYAT SOSYOLOJİSİ

- Araştırma Makalesi/Research Article*
Modern Bireyin Bencilliği ve Açgözlülüğü: Faust Ekseninde bir Edebiyat Sosyolojisi Analizi
Selfishness and Covetousness of the Modern Individual: An Analysis of Sociology of Literature on the Axis of Faust
Mehmet ANIK 1479

FELSEFE

- Araştırma Makalesi/Research Article*
Yaşam ve Ölüm Arasında bir Uğrak Olarak Ölüm ve Yaşlılık
Ageing as a Moment Between Life and Death
Özlem DUVA KAYA 1501

FİNANS

Araştırma Makalesi/Research Article

Faiz Oranı Paritesinin Geçerliliğinin Test Edilmesi: Kırılgan Beşli Ülkeleri Üzerinde Ampirik bir Uygulama

Testing the Validity of Interest Rate Parity: An Ampiric Application on Fragile Five Countries

Ayşe GENÇ, Barış AKSOY

1521

FİZİKİ COĞRAFYA

Araştırma Makalesi/Research Article

Urban Sprawl in Nizip City: Assessing with Remotely Sensed and Population Data

Nizip Şehrinde Saçaklanma: Uzaktan Algılama ve Nüfus Verisi Değerlendirmesi

Fatih SÜNBL

1547

GAZETECİLİK VE MEDYA ÇALIŞMALARI

Araştırma Makalesi/Research Article

Toplumsal Gerçeklikten Kaçış: Covid-19 Sürecinde İnternet Magazin Haberlerinin Gündemi

Escape from Social Reality: Agenda of Internet Magazine News During Covid-19 Process

Yavuz DEMİR, Bünyamin AYHAN

1567

GENEL TÜRK TARİHİ

Araştırma Makalesi/Research Article

İktidar ve Aşk: Cihangir Şah'ın Nur Cihan Begüm'e Olan Aşkının Tuzuk-İ Cihângîr'deki Yansımaları

Power and Love: The Reflections of Jahangir Shah's Love for Nur Jahan Begüm in Tuzuk-i Jahangiri (The Jahangirnama)

Canan KUŞ BÜYÜKTAŞ, Sevilay KARATAŞ YOZGAT

1595

İKTİSADİ DÜŞÜNCE

Araştırma Makalesi/Research Article

Michael Sandel'in Piyasa Toplumu Eleştirisi ve İktisadi Adalet Arayışı

Michael Sandel's Criticism of the Market Society and the Search for Economic Justice

Ahmet Yavuz ÇAMLI

1621

MADEN MÜHENDİSLİĞİ

Araştırma Makalesi/Research Article

Supervision in the Development of Turkish Mining Legislation

Türk Maden Mevzuatı Gelişiminde Nezaretçilik

Taşkın Deniz YILDIZ, Murat MARAL

1641

ORTAÇAĞ TARİHİ

Araştırma Makalesi/Research Article

Delhi Türk Sultanlığında Bir Derviş: Seydi Müvelleh ve Faaliyetleri Üzerine

A Dervish in Delhi Turkish Sultanate: On Saydi Muvallah and Activities

Bilal KOÇ

1683

Araştırma Makalesi/Research Article

İngiltere'nin Zafer Rüzgârları: 1588

The Victory Winds of England: 1588

Tolgahan KARAIMAMOĞLU

1705

Araştırma Makalesi/Research Article

Alâeddin Hüseyin Cihansüz'un Gazne Şehrini İstilas

'Alâ'-Al-Dîn Hösayn Jahânsüz's Invasion to the Gazne City

Vural ÖNTÜRK

1719

ULUSLARARASI İLİŞKİLER

Araştırma Makalesi/Research Article

Devrim Muhafızları: İran'ın Düalist Sisteminde Yeri ve Etkisi Nedir?

Revolutionary Guards: What is Their Place and Effectiveness in Dualist System of Iran?

Nazlı KOCA

1739

Yayın Geliş Tarihi: 20.10.2020
Yayına Kabul Tarihi: 22.11.2020
Online Yayın Tarihi: 31.12.2020
http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.813341

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 22, Sayı: 4, Yıl: 2020, Sayfa: 1315-1346
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

SMINTHEION BÜYÜK ROMA HAMAMI DAMGA BEZEMELİ GEÇ ROMA SERAMİKLERİ

Onurcan YAVUZ*

Öz

Apollon Smintheion Kutsal Alanı; Anadolu'nun kuzeybatısında, Çanakkale ilinin Gülpınar köyünde yer almaktadır. Kutsal alanda 2008 yılında başlayan Büyük Roma Hamamı kazısı, 2011 yılında tamamlanmıştır. Burada ele geçen ve Geç Roma Dönemi'ne tarihlendirilen damga bezemeli seramikler çalışma konusunu oluşturmaktadır. Yapılan kazı çalışmaları sonucunda ortaya çıkarılmış yirmi dokuz adet damga bezemeli seramik çalışılmak üzere değerlendirmeye alınmıştır. Yapılan değerlendirmeler sonucunda bunların yirmi dört tanesinin Phokaia'da üretilen damgalılara, beş örneğin ise Afrika üretimi damga bezemeli seramikler olduğu anlaşılmıştır. Örneklerin repertuar çeşitliliğine bakıldığında; on tanesinin haç ve varyasyonlarına, sekiz tanesinin hayvan, beş tanesinin bitkisel, dört tanesinin geometrik ve iki tanesinin de insan damga bezemesi taşıdığı görülmektedir. Yapılan bu çalışma ile MS 4-6. yüzyıllar arasına tarihlendirilen damga bezemelilerin Batı Anadolu ve özellikle Troas Bölgesi'ndeki diğer kentlerle olan ilişkilerine değinilerek hangi damga bezemelerin daha baskın olarak kullanıldığı, bunların birbirleriyle olan benzerlik ve farklılıklarının ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Smintheion, Roma Hamamı, Roma Seramiği, Damga Bezeme

LATE ROMAN POTTERY WITH STAMPED DECORATION OF SMINTHEION LARGE ROMAN BATHS

Abstract

The Sanctuary of Apollon Smintheion is located in the Gülpınar village of Çanakkale in the northwest of Anatolia. The Great Roman Bath excavations started in 2008 in the sanctuary, were completed in 2011. The subject of this study is the stamp-decorated ceramics found in here and dated to the Late Roman period. Twenty-nine stamp-decorated ceramics founded in the excavations were evaluated for the study. As a result of the evaluations, it was

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Yavuz, O. (2020). Smintheion Büyük Roma Hamamı damga bezemeli Geç Roma seramikleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (4), 1315-1346

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0002-5889-2211 onurcan13yvz@gmail.com

understood that twenty-four of stamped ceramics produced in Phokaia workshops and five of stamp-decorated ceramics produced in Africa. Considering the repertoire diversity of the samples; it was understood that ten of them have cross and its variations, eight of them have animals, five of them have vegetative, four of them have geometric and two of them have human stamped decorations. In this study, it is aimed to reveal which stamped decorations are used more dominantly, and their similarities and differences with each other by referring to the relationships of the stamped decorations dated between the 4th and 6th centuries AD in Western Anatolia and especially with other cities in the Troas region.

Keywords: : Smintheion, Roman Bath, Roman Ceramics, Stamped Decoration

GİRİŞ

Apollon Smintheion Kutsal Alanı; Anadolu'nun kuzeybatısında, Biga Yarımadası'nın güneybatı köşesindeki Gülpınar köyünde yer almaktadır (Özgünel, 1982, ss. 207-208). Kutsal alanda 2008 yılında başlayan Büyük Roma Hamamı kazıları 2011 yılında tamamlanmıştır (**Fig. 1**). Burada ele geçen ve Geç Roma Dönemi'ne tarihlendirilen damga bezemeli bir grup seramik çalışma konusunu oluşturmaktadır. Form ve bezeme özellikleri bakımından nitelikli oldukları düşünülen toplam yirmi dokuz adet damga bezemeli seramik, çalışılmak üzere değerlendirilmeye alınmıştır. Yapılan değerlendirmeler sonucunda bunların yirmi dört tanesinin Phokaia üretimi damgalılara, beş örneğin ise Afrika üretimi damga bezemeli seramikler olduğu anlaşılmıştır. Örneklerin repertuar çeşitliliğine bakıldığında bunların; on tanesinin haç ve varyasyonlarına, sekiz tanesinin hayvan, beş tanesinin bitkisel, dört tanesinin geometrik ve iki tanesinin de insan damga bezemesi taşıdığı görülmektedir.

Figür 1: Büyük Roma Hamamı Hava Fotoğrafı

Kaynak: 2017 Smintheion Kazı Arşivi.

Seramiklerin ele geçtiği Büyük Roma Hamamı'nın kullanımının MS 4. yüzyılın sonuna kadar sürdüğü ve bu tarihten sonra da hamam ve çevresinin konut ve ışık gibi farklı yapılara dönüştürüldüğü belirtilmektedir. MS 5-6. yüzyıl arasına tarihlendirilen çanak çömlekler ve tahıl işleme aletleri gibi buluntular, hamamın farklı bir yapıya dönüştürülerek yeniden kullanıldığını göstermektedir. (Kaplan, 2018, s. 35). Smintheion Kutsal Alanı'ndaki erken dönem yapıları incelendiğinde bunların tekrar tekrar kullanıldıkları ve zamanla yeni yapıların malzeme eksikliğinin giderilebilmesi için tahrip edildikleri bilinmektedir. (Koçyiğit, 2013, ss. 152-153). Genel olarak bakıldığında işlevini kaybeden ve kullanım ömrünü tamamlayan yapıların yeni yapılara dönüştürülmesi ve malzemenin bu yapılardan temin edilmesi dönemin şartları düşünüldüğünde son derece normal olmalıdır.

AFRİKA GEÇ ROMA DAMGA BEZEMELİ SERAMİKLERİ

Smintheion Roma Hamamı'nda 2008-2011 yılları arasında gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında bulunan beş adet örnek, Afrika Geç Roma damga bezemeli seramikleri içerisinde değerlendirilmeye alınmıştır. 2008 yılında yapılan çalışmalarda ortaya çıkarılan Dört adet örneğin bir tanesi bitkisel (**Kat. No. 1**), bir tanesi hayvan (**Kat. No. 2**) ve iki tanesi de haç ve varyasyonlarına (**Kat. No. 4-5**) aittir. 2010 yılında bulunan insan figürlü bir örnekte (**Kat. No. 3**) çalışmaya dâhil edilmiştir.

Kat. No. 1; üzerinde baskı tekniğiyle yapılmış iç içe geçmiş üç daire ile palmye yaprağı bulunmaktadır. Hayes tarafından A Stilinde değerlendirilen örnekte palmye yaprağı ve üçlü konsantrik daire motifi kullanılmıştır. Konsantrik daire üç merkezlidir. Tarih olarak MS 4-5. yüzyıl arasına tarihlendirilir (**Tab. 1**). Benzerleri: *Atina Agorası* (Hayes, 1972, s. 229, Fig. 38: c; Hayes, 2008, S. 234, Plate 58: 1180), *El Mahrine* (Kuzey Tunus) (Mackensen, 1993, Tafel 26: 1, 3), *Ptolemais* (Domzalski, 2012, s. 337, Plate 8: 5-7) ve *Leodikeia'da* (Şimşek & Bilgin, 2018, s. 181, Fig. 10) görülmektedir.

Kat. No. 2; neredeyse yarım küre şeklinde işlenmiş kasenin merkezinde baskı tekniğiyle yapılmış bir hayvan figürü bulunmaktadır. Hayvan damgası muhtemelen kuzu olmalıdır (**Tab. 1**). E (i) stili içerisinde değerlendirildiği için tarih olarak MS 480-540 arası verilir (Hayes, 1972, ss. 221-222). Benzerleri; *Atina Agorası* (Hayes, 1972, Fig. 48: 166-169), *Anemurium* (Williams, 1989, Plate 6: 259), ve *Ptolemais'de* (Domzalski, 2012, s. 337, Plate 8: 11) görülmektedir.

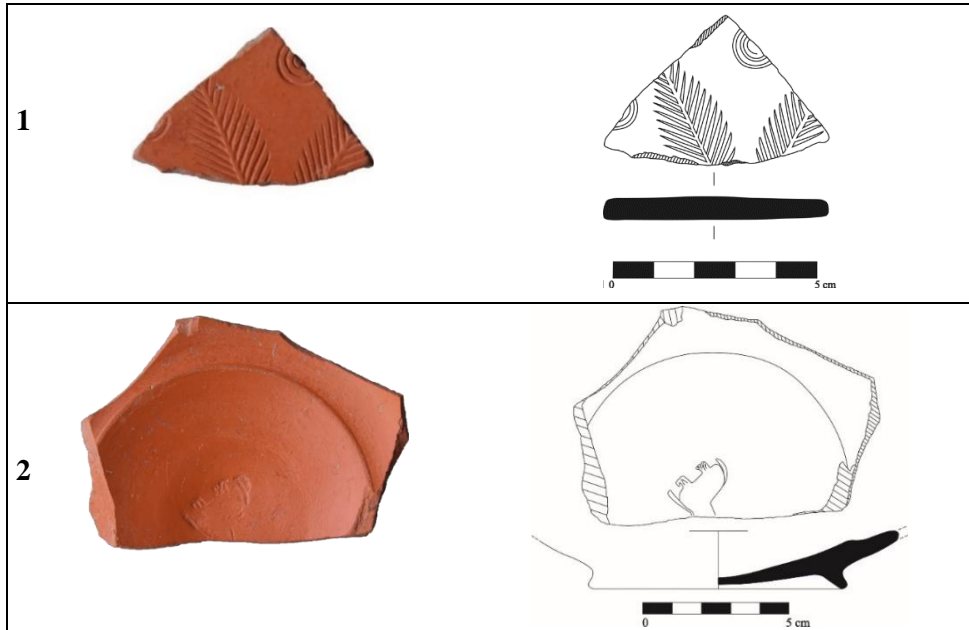
Kat. No. 3; birbirini tamamlayan iki parça halinde bulunan amorf parçanın merkezinde bir din adamı (Rahip) betimlenmiştir. Figürün sadece gövdeden aşağısı korunmakta olup üzerinde *dalmatica* giydiği görülmektedir. Figürün görülebilen sağ kolu göğüs boyunca bükülmüş olmalıdır. Muhtemelen bu kol ile bir asa üzerinde haç tutmaktadır. Ayaklarında sandalet bulunur (**Tab. 2**). Hayes tarafından Stil E (ii) içerisinde değerlendirilmesinden dolayı MS 6. yüzyılın ikinci yarısına

tarihlendirilmiştir (Hayes, 1972, s. 265). Benzerleri *Atina Agorası* (Hayes, 1972, s. 266, Fig 51: 235 e) ve *Tarsus'da* (Adibelli, 2006, s. 170, Lev. 12: 142) görülmektedir.

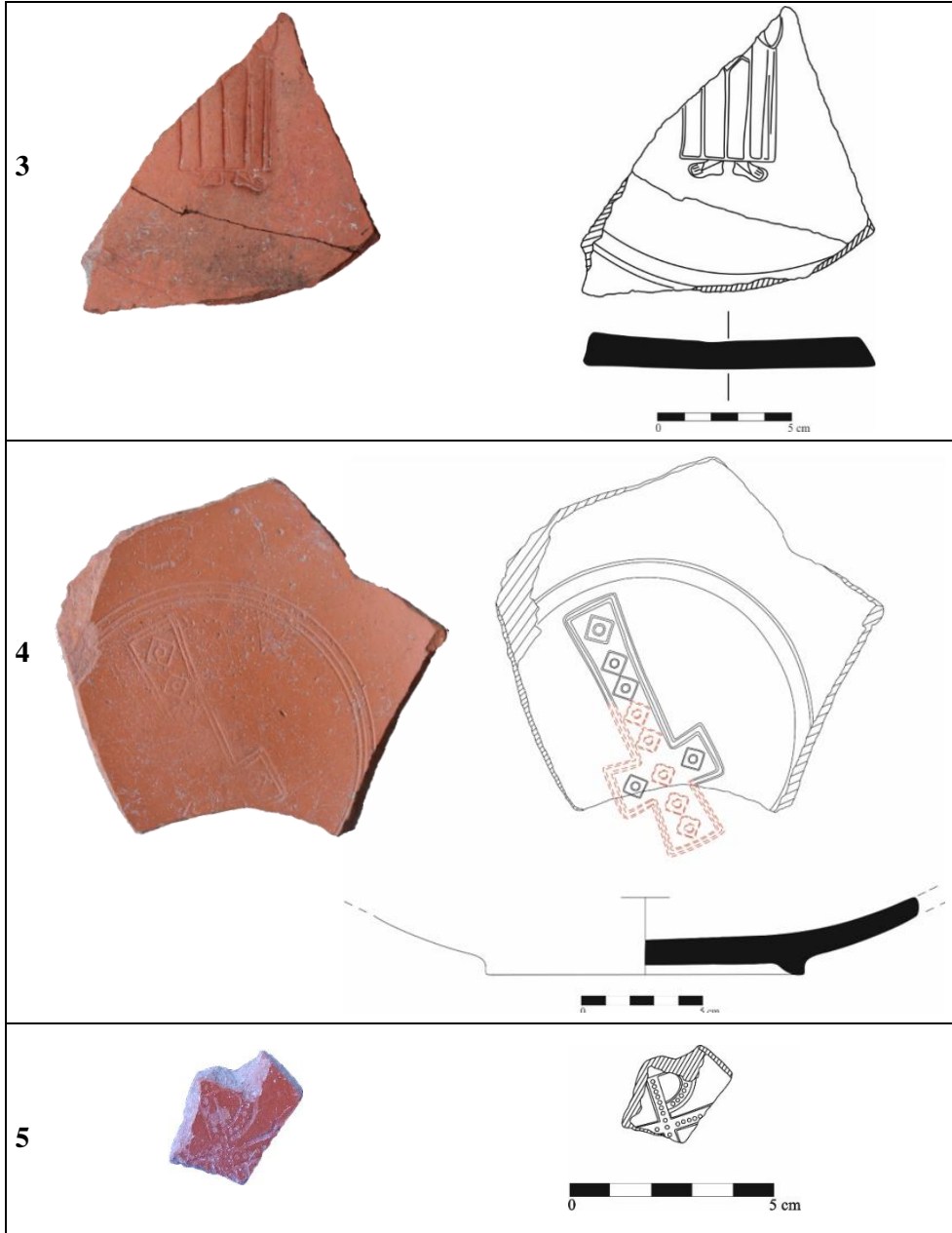
Kat. No. 4; dairesel yiv içerisinde kabın merkezinde baskı tekniğiyle yapılmış bir haç damgası işlenmiştir. Bu haç damgasının içerisinde baklava dilimleri bulunmaktadır. Her bir kolda bir baklava dilimine yer verilir. Baklava dilimlerinin içerisinde daireler bulunmaktadır (**Tab. 2**). Hayes tarafından Style E (ii) içinde değerlendirilmiştir (Hayes, 1972, s. 279, Type 333). Tarih olarak MS 530-600 arası tarihlenir (Hayes, 1972, s. 222). Benzerleri: *Atina Agorası* (Hayes, 1972, s. 279, Fig. 57: 333 e), *İber Yarımadası* (Prieto, 1984, s. 529, Fig. 443), *Aleksandria Troas* (Tüzün 1997, s. 44 Kat. No: 124), *Carthage* (Mackensen & Schneider, 2002, s. 148, Fig. 20: 20) ve *Parion'da* (Ergürer, 2012, s. 408, 414, Kat. No: 249, 261) görülmektedir.

Kat. No. 5; stil D içerisinde değerlendirilmiştir. Genel olarak merkezi bir konumda, bazen yan yana çift veya grup halinde bulunan E (i) Stili'nde de yaygın olarak kullanılır. Haç monogramının içerisinde ince noktali süsleme kullanılmıştır (**Tab. 2**). Bazı durumlarda haç'ın kolları altına A ve W eklenir (Hayes, 1972, s. 228). Stil D içerisinde değerlendirilen örnek MS 440-500 arası bir tarihe verilebilir (Hayes, 1972, s. 221). Benzerleri; *Atina Agorası'nda* (Hayes, 1972, s. 274, Fig. 54: 294 e) görülmektedir.

Tablo 1: Kat. No: 1-2 Afrika Bitkisel ve Hayvan Damga Bezemeli Örnekler.

Tablo 2: Kat. No: 3-5, Afrika İnsan ve Haç Damga Bezemeli Örnekler.

PHOKAIA GEÇ ROMA DAMGA BEZEMELİ SERAMİKLERİ

Smintheion Büyük Roma Hamamı'nda 2008-2011 yılları arasında gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında bulunan yirmi dört adet örnek, Phokaia Geç Roma damga bezemeli seramikleri içerisinde değerlendirmeye alınmıştır. 2008 yılında yapılan çalışmalarda ortaya çıkarılan dokuz örneğin iki tanesi bitkisel (**Kat. No. 7, 9**), üç tanesi hayvan (**Kat. No. 14, 16, 20**), bir tanesi insan (**Kat. No. 21**) ve üç tanesi de haç ve varyasyonlarına (**Kat. No. 22-24**) aittir. 2009 yılında bulunan dört adet örnekten bir tanesi hayvan (**Kat. No. 17**), üç tanesi de haç/monogram (**Kat. No. 25-27**) damgası taşımaktadır. 2010 yılındaki çalışmalarda bulunan altı adet örnekten iki tanesi bitkisel (**Kat. No. 6, 8**), üç tanesi hayvan (**Kat. No. 15, 18-19**) ve bir tanesinin de haç damgası (**Kat. No. 28**) bulunmaktadır. 2011 yılında ise dört adet geometrik (**Kat. No. 10-13**) ve bir adet haç damgası (**Kat. No. 29**) bulunmuştur.

Smintheion Büyük Roma Hamamı'nda yapılan çalışmalarda bulunan dört adet bitkisel damga bezemeden **Kat. No. 6**; Hayes tarafından *Palm-Branch Style* (Hayes, 1972, s. 347) olarak adlandırılan stilize edilmiş Palmiye/hurma yaprakları ile benzerdir. Amorf parça üzerinde merkezde iç içe geçmiş daire etrafında altı adet palmiye yaprağının bezeme dizisini tamamladığı görülmektedir. Bunun dışında palmiye yaprakları yanında iç içe geçmiş beş daire motifi de kullanılmıştır (**Tab. 3**). Hayes tarafından Grup I içerisinde değerlendirildiği için MS 360-450 arasına (Hayes, 1972, s. 349) tarihlendirilmiştir. Benzerleri; *Atina Agorası* (Hayes, 1972, s. 350, fig. 72 j; Hayes, 2008, s. 246, Plate 64, Fig. 1337-38), *Thasos* (Reynal & Sodini, 1992, s. 25, fig. 8: CF119), *Scythia* (Opait, 2004, s. 175, Plate 56: 3), *Smyrna Agorası* (Erol, 2011: s. 439, Kat. No: 356), *Parion* (Ergürer, 2012, s. 482, Kat. No: 397) ve *Antandros'da* (Aktaş, 2018, s. 355, Kat. No: 355) görülmektedir.

Kat. No. 7-8'de baskı tekniğiyle yapılmış lotus tomurcuğu motifi yer almaktadır. Lotus tomurcuqları lale şeklindedir ve tabanda hafif bir sap vardır. İlk erken örnekleri Grup II A ve B'de (Hayes, 1972, s. 353) görülmektedir. **Kat. No. 7** numaralı örnek üzerinde iki lotus tomurcuğu motifi görülebilmektedir. Bu iki motif arasındaki mesafe ve parçanın kaide çapı dikkate alındığında bir tülemeye gidilerek tabağın kaidesinde sekiz adet lotus tomurcuğunun dairesel motif sırasını oluşturduğu görülmektedir (**Tab. 3**). Bir diğer lotus tomurcuk **Kat. No. 8**'e aittir. Örnek üzerinde dairesel üç sıra yiv bandı içerisinde üç adet lotus tomurcuğu bulunmaktadır. Lotus tomurcuqlarının kaide üzerindeki konumlarına bakılarak toplamda on adet lotus tomurcuğunun dairesel bezeme sırasını oluşturduğu görülmektedir (**Tab. 4**). Hayes tarih olarak da lotus tomurcuğunu Grup II içerisine almış ve MS 440-490 arasında bir tarihi önermiştir (Hayes, 1972, ss. 348-349). Lotus tomurcuqlarının benzerleri; *Atina Agorası* (Hayes, 1972, s. 353, Fig. 73: 1, m ve n; Hayes, 2008, s. 246, Plate 65: fig. 1350,1355), *Thasos* (Reynal & Sodini, 1992, s. 26, Fig. 8, Plate I: CF122, CF123), *Tarsus* (Adibelli, 2006, s. 206, Lev. 27: 308), *Smyrna Agorası* (Erol, 2011: s. 443, Kat. No: 363, s. 526, Kat. No: 563) ve *Parion'da* (Ergürer, 2012, s. 482, Kat. No: 398) görülmektedir.

Kat. No. 9' da baskı tekniğiyle yapılmış palmet motifi görülmektedir. Kabin iç kısmında rulet bant sırası altında palmet dizisine ve onun hemen altında da dört yive yer verilmiştir (**Tab. 4**). Palmet motifleri yiv ve rulet bant içerisinde sınırlandırılmıştır. Elimize geçen parça üzerinde üç palmet motifi görülmektedir. Bu palmet motiflerinin ikili kümeler halinde hareket ettiği düşünüldüğünde kabin kaidesinde toplamda sekiz adet palmet motifi dizisi olması gerekmektedir. MS 5. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilir (Hayes, 1972, ss. 349-351). Benzerleri; *Labraunda* (Hellström, 1965, s. 74, Plate 16: Fig. 330), *Atina Agorası* (Hayes, 1972, s. 351, Fig. 73: e, f; Hayes, 2008, s. 239, Plate 60: 1259, s. 243, Plate 63: 1299), *Tarsus* (Adibelli, 2006, s. 205, Lev 27: Kat. No: 304), *Smyrna Agorası* (Erol, 2011, ss. 524-525, Kat. No: 560, 562), *Ptolemais* (Domzalski, 2012, s. 341, Plate 10: Fig. 2) ve *Phokaia'da* (Uğuz, 2015, s. 122, Çiz. 9 Kat. No: 39) görülmektedir.

2011 yılındaki çalışmalar sonucu bulunan dört adet geometrik damga bezemeli örnek çalışılmak üzere değerlendirmeye alınmıştır. Bunlardan **Kat. No. 10'** un merkezinde konumlandırılmış yalın bir haç motifi, onun hemen üstünde iç içe geçmiş daireler ve en üste eşkenar dörtgen yanlarına eklenmiş dört pelta motif tekrar ederek dairesel bezeme kombinasyonunu tamamlamaktadır (**Tab. 5**). Parça üzerinde bir tamamlamaya gidildiğinde on iç içe geçmiş daire, on eşkenar dörtgen ve peltalı damganın kullanıldığı görülmektedir. Hayes tarafından Grup IIB ve III içerisinde değerlendirilir (Hayes, 1972, s. 353). Tarih olarak MS 5. yüzyıl sonu – 6. yüzyıl başına verilir. Benzerleri: *Atina Agorası* (Waagé, 1933, ss. 299-300, Fig. 4: 226: Hayes, 1972, s. 353, Fig. 73: 17, v,w; Hayes, 2008, s. 246, Plate 60, Fig. 1347), *Thasos* (Reynal & Sodini, 1992, s. 26, Plate 1: CF124), *Halmyris* (Topoleanu, 2003, s. 215, Planche CXIV: 15), *Tarsus* (Adibelli, 2006, s. 206, Lev. 27: 306), *Allianoi* (Yeşilova, 2007, s. 195, Kat. No: 192), *Smyrna Agorası* (Doğar, 2007, s. 112, Plate: VI), *Güney Ukrayna* (Смокотина, 2009, s.163, рис. 1: 4 a, b), *İbida* (Mocanu, 2012, s. 109, Fig. 2: 4) ve *Antandros'da* (Akaş, 2018, s. 336, 357, Kat. No: 336, 357) görülmektedir.

Kat. No. 11; amorf parçanın üzerinde düzensiz bir şekilde konumlandırılmış dörtgen bezemeler bulunmaktadır. Bezeme, çift yiv içinde baklava şeklinde bir dörtgen ve bunun tam ortasında bir daireden oluşmaktadır. Bunun yanı sıra dörtgenlerin dışında dağınık halde daire motiflerin kullanıldığı görülmektedir (**Tab. 5**). Bezeme olarak Afrika damgalılarına benzemektedir. MS 5. yüzyılın ortasına tarihlendirilir. Benzerleri; *Smyrna Agorası* (Erol, 2011, s. 533, Kat. No: 579) ve *Antandros'da* (Açar, 2017, s. 109, Kat. No: 59) Görülmektedir.

Kat. No. 12 numaralı örnek, amorf olarak bulunan parçada altı sıra yiv üzerinde iki çizgi ile sınırlandırılmış örgü deseni bulunmaktadır (**Tab. 6**). İnce, uzun ve tek çizgi ile yapılan erken versiyonlarının aksine daha kısa ve bazı noktalarda çift çizgiyle belirtilen örnek grup III içerisinde değerlendirilmiştir (Hayes, 1972, s. 355). MS 470-580 arasında değerlendirilebilir. Benzerleri; *Atina Agorası* (Hayes, 1972, s.

355, Fig. 73: 22 dd), *Smyrna Agorası* (Doğer, 2007, s. 112, Plate: VI: Erol, 2011, s. 448, Kat. No: 374) ve *Lübnan 'da* (Domzalski, 2013, s. 38, Fig. 14: 6) görülmektedir.

Kat. No. 13 üzerinde iki farklı bezeme unsuru kullanılmıştır. İlk bezeme, birbirini tamamlayan ve tümlenen kaide parçasının merkezinde daire etrafına yerleştirilmiş uç kısımları içe dönük sarmal şeklinde uzanan şekilden oluşmaktadır. Hayes tarafından Grup III içerisinde değerlendirildiği için tarih olarak ta MS 470-580 arasına verilir (Hayes, 1972, s. 349). Bu bezemenin etrafında dairesel olarak tekrarlanan içerisinde meander ve örgünün yer aldığı dörtgen biçiminde tasarlanmış ikinci bir bezeme bulunmaktadır. Bu dörtgenlerin meander kısımları yukarıya bakarken örgü bezemeler merkezi motife bakacak şekilde tasarlanmıştır (**Tab. 6**). Daha çok Grup IIB içerisinde görülür (Hayes, 1972, s. 355). MS 440-490 arasına tarihlenir. Merkezde bulunan bezemenin benzerleri; *Atina Agorası* (Hayes, 1972, s. 357, Fig. 74: 33 i: Hayes, 2008, s. 242, Plate 63, Fig. 1294) ve *Smyrna Agorası 'nda* (Erol, 2011, ss. 531-32, Kat. No: 575-76) görülürken diğer bezemenin benzerleri; *Atina Agorası* (Waagé, 1933, s. 299, Fig. 4: 227: Hayes, 1972, s. 355, Fig. 74: 26 c, d: Hayes, 2008, s. 246, Plate 65, Fig. 1354), *Smyrna Agorası* (Erol, 2011, s. 534, Kat. No: 580-81), *Phokaia* (Uğuz, 2015, s. 172, Çiz. 50: 209) ve *Antandros 'da* (Açar, 2017, s. 100, Kat. No: 48) görülmektedir.

Elimize geçen yedi adet hayvan bezemesinden **Kat. No. 14-15**'de baskı tekniği ile yapılmış hareket halinde bir geyik motifine yer verilmiştir (**Tab. 7**). Geyik Motifleri, Grup II içerisinde değerlendirilen ilk örneklere bakıldığında bunların daha küçük boyutlarda ve şematik yapıldıklarını görüyoruz. Grup III'de ise figürler daha büyük, ayrıntılı ve hareketli işlenmeye başlamıştır (Hayes, 1972, s. 347). Sminthion'daki örneklerin ise Grup III içerisinde değerlendirilmesi doğru olacaktır. Tarih olarak ta Grup III içerisinde değerlendirildikleri için MS 470-580 arasına tarihlendirilmiştir (Hayes, 1972, s. 349). Benzerleri *Atina Agorası* (Hayes, 1972, s. 359, Fig. 76: 41 a,b), *İber Yarımadası* (Prieto, 1984, s. 550, Fig. 6), *Halmyris* (Topoleanu, 2003, Planche CXIV: 19), *Chersonesos* (Zuhuravlev, 2002, s. 267, Fig. 21: 37), *Smyrna Agorası* (Erol, 2011, s. 463, Kat. No: 405) ve *Parion 'da* (Ergürer, 2012, s. 486 Kat. No: 405) görülmektedir. Ayrıca Hayes bu örneğin stilistik açıdan benzerinin *Apollonia*, *Cyrenaica* ve *Byzantine Palace 'da* olduğunu da söylemektedir (Hayes, 1972, s. 359, Fig. 76: b).

Hayvan damga bezemeli bir diğer örneğimiz tavşan bezemesinden oluşmaktadır. Toplamda üç adet örnek değerlendirmeye alınmış olup bunlardan **Kat. No. 16**'da, kaidenin iç yüzeyinde tekrar eden yivler ve bu yivlerin hemen altında baskı tekniğiyle yapılmış tavşan figürü yer almaktadır (**Tab. 7**). Figür, genellikle daha basit ve stilize edilenlerin aksine daha gerçekçi işlenmiştir. Grup II ve III içerisinde örnekleri bulunan tavşan motiflerinin ilk örneklerinin stilize işlendiği, zamanla figürlerin tasvirlerinde detaylara yer vermeye başlandığı görülmektedir. Genellikle tavşan, köpek ve tazi benzeri olarak tasarlanabilirler. Tarih olarak da figürün detayları ve boyutu dikkate alındığında MS 6. yüzyılın ilk yarısına

tariflendirilir (Hayes, 1972, s. 347, 357). Benzerleri; *Demetrius* (Eiwanger, 1981, Tafel 7: II. 85), *Atina Agorası* (Hayes, 2008, s. 239, Plate 60: 1261, s. 247, Plate 66: 1362), *Tarsus* (Adıbelli, 2006, Lev. 28: 314-316), *Parion* (Ergürer, 2016, s. 141 Fig. 6: 110; Ergül, 2019, Res. 9: 48) ve *Antandros'da* (Aktaş, 2018, s. 341, Kat. No: 341) bulunmuştur.

Kat. No. 17'de kaide parçasında rulet bezeme sırası arasında koşar durumda iki tavşan/tazı damgası bulunmaktadır. Figürler basit işlenerek stilize edilmiştir. İki figürde her iki ayakları arkada gösterilerek koşar vaziyettedir. Soldaki figür başını hemen arkasından gelen diğer figüre çevirmiştir. Sağdaki figür açık bir ağıza sahiptir ve kıvrımlı bir kuyruk yapısı vardır (**Tab. 8**). MS 440-490 arasına tarihlendirilir (Hayes, 1972, ss. 347-349). Benzerleri: *Antiocheia* (Waagé, 1948, fig. 33), *Atina Agorası* (Hayes, 1972, s. 357, Fig. 74: 35 ı, Fig. 75: 35 b: Hayes, 2008, s. 240, Plate 61: 1267, s. 247, Plate 67: 1380), *İber Yarımadası* (Prieto, 1984, s. 550, Fig. 19.2: 5, s. 551, Fig. 19. 3: 2), *Tarsus* (Adıbelli, 2006, s. 208, Lev. 28: Kat. No: 314) ve *Parion'da* (Ergürer, 2012, s. 484, Kat. No: 402) görülmektedir.

Kat. No. 18'de kaide parçasında bir tavşan damgası bulunmaktadır (**Tab. 8**). Figürün baş kısmı döndürülmüş olup her iki ayağı arkada gösterilerek koşar vaziyettedir. Benzerleri; *Atina Agorası* (Hayes, 1972, s. 357, fig. 74: 35 t) ve *Tarsus'da* (Adıbelli, 2006, s. 208, Lev. 28: Kat. No: 316) görülmektedir. Grup II içerisinde değerlendirildiği için MS 440-490 arasına tarihlendirilir (Hayes, 1972, ss. 347-349).

Kat. No. 19 numaralı örnek; amorf parça üzerinde bir kuş damgası bulunmaktadır. Bezemenin gövde, kanat ve boyun kısmında çizgiler dekorasyonu tamamlar nitelikte olup detayların arttığı görülmektedir. Bacaklar açıktır (**Tab. 8**). Her ne kadar parça üzerinde kuyruk görülmese de vucüt hatlarının işlenme şekli kuşun uzun bir kuyruğa sahip olabileceğini göstermektedir. Hayes tarafından Grup III (erken) içerisinde değerlendirildiği için MS 6. yüzyıl ortasına tarihlenebilir (Hayes, 1972, s. 362). Benzerleri: *Antiocheia* (Waagé, 1948, ss. 53-54, fig. 33), *Atina Agorası* (Hayes, 1972, s. 362, Fig. 77: 50 h), *Smyrna* (Erol, 2011, s. 168, Kat. No: 400) ve *Parion'da* (Ertuğ 2012, s. 485, Kat. No: 403) görülmektedir.

Kat. No. 20'de amorf parçanın merkezinde baskı tekniğiyle yapılmış muhtemelen at olabilecek bir hayvan tasviri yer almaktadır (**Tab. 9**). Figürün sadece arka ayakları ve gövdesi görülebilmektedir. Grup II içerisinde değerlendirilen örnek MS 440-490 arasına tarihlendirilir (Hayes, 1972, s. 349). Benzeri *Chersonesos'da* (Zuhuravlev, 2002, s. 267, Fig. 21: 39) görülmektedir.

Kat. No. 21; Phokaia damga bezemelileri içerisinde ele geçen tek insan betimlemeli örnektir. Hareketli bir insan figürü ile yanında bir kuş motifine yer verilmiştir (**Tab. 9**). Bu tip insan betimlemeleri sınırlı sayıdadır. Figürler çoğunlukla çok kaba özellikle yüz, el ve ayak tasvirleri kabaca işlenmiştir (Hayes, 1972, s. 348, 362). Parçanın merkezinde baskı tekniğiyle yapılmış, tunik giymiş figür elini

kaldırarak İmparatoru selamlıyor olmalıdır. Figürde kılıcında betimlenmesi venator olma ihtimalini de yükseltmektedir. Figürün bacakları profilden verilirken geri kalan kısmı cepheden verilmiştir. Örnek MS 6. yüzyıl içerisinde değerlendirilir (Hayes, 1972, ss. 348-349). Benzerleri; *Atina Agorası* (Hayes, 1972, s. 362, Fig. 77: 56 m; Hayes, 2008: s. 248, Plate 68: 1395-96) ve *Smyrna'da* (Erol, 2011, s. 170, Kat. No: 411) görülmektedir.

2008-2011 yılları arasında yapılan çalışmalar sonucu bulunan haç ve monogramlardan sekiz tanesi çalışılmak üzere değerlendirmeye alınmıştır. **Kat. No. 22'**de parçanın merkezinde baskı tekniğiyle yapılmış dörtgen üzerinde haç işaretine yer verilmiştir (**Tab. 9**). Grup II A-B içerisinde değerlendirilebilir ve tek başına merkezde ya da diğer motiflerle ortak olarak kullanılabilir (Hayes, 1972, s. 357). Grup II içerisinde değerlendirildiği için MS 440-490 arasına tarihlendirilmiştir (Hayes, 1972, ss. 348-349). Benzerleri; *Antiocheia* (Waage, 1948, ss. 53-54 Fig. 34), *Atina Agorası* (Hayes, 1972, s. 357, Fig. 74: j; Hayes, 2008: s. 246, Plate 65: 1347), *Phokaia* (Uğuz, 2015, s. 172, Çiz. 49, Kat. No: 208) ve *Parion'da* (Ergül, 2019, s. 56, Res. 9: K-47) görülmektedir.

Kat. No. 23'de kabın merkezinde bulunan baskı tekniğiyle yapılmış haç motifi bulunmaktadır (**Tab. 10**). Grup III'ün bir özelliği olan merkezinde genellikle tek bir damga (en yaygın olanı haç ve haç monogramları) bulunur (Hayes, 1972, s. 348). Parçanın merkezinde bulunan haç motifi kolları altında konsantrik dairelerden birisi gözükmektedir. Parça kırık olduğu için diğer konsantrik daireler gözükmemektedir. Grup III içerisinde değerlendirildiği için MS 6. yüzyıl başına tarihlendirilir (Hayes, 1972, s. 365, Fig. 78: 68). Benzerleri: *Antiocheia* (Waagé, 1948, ss. 53-54, Fig. 34), *Atina Agorası* (Hayes, 1972, s. 365, Fig. 78: 68 j, k), *Thasos* (Reynal & Sodini, 1992, s. 27, Plate: CF136), *Chhim* (Domzalski, 2002, s. 82, Fig. 70), *Ephesos* (Ladstatter & Sauer, 2005, s. 188, Taf. 2: 25, s. 194, Taf. 8: 106), *Tarsus* (Adibelli, 2006, s. 209, Lev. 28: 321), *Troia* (Heath & Tekkök, 2007 – 2008, s. 75: 26), *Smyrna Agorası* (Doğer, 2007, s. 111, Plate V: d, h; Erol, 2011, Kat. No: 389, 599, 601), *Ashkelon* (Johnson, 2008, s. 72: 219-220), *Güney Ukrayna* (Смокотина, 2009, ss. 170-171, рис. 8: 40 b1, рис. 9: 41, a-b, 45a), *Parion* (Ergürer, 2012: s. 489, Kat. No: 412), *İbida* (Mocanu, 2012, s. 110, Fig. 3: 13), *Assos* (Ayaz, 2014, s. 125, Lev. 55: Kat. No: 220-221), *Myndos (Asar Adası)* (Mimaroğlu, 2017, s. 345, Fig. 4) ve *Antandros'da* (Açar, 2017, s. 104, Kat. No: 57) görülmektedir.

Kat. No. 24'de parçanın merkezinde baskı tekniğiyle yapılmış haç motifine yer verilmiştir. Çift dış çizgili bir haç damgası vardır (**Tab. 10**). Normalde düz kare uçlu kollarla, birkaç varyantın kolları vardır. MS 5. yüzyıl sonundan 6. yüzyıl başına tarihlendirilir (Hayes, 1972, s. 365). Benzerleri: *Atina Agorası* (Hayes, 1972, s. 365, Fig. 79: 71 c; Hayes, 2008, s. 246, Plate 68: 1404), *Sardes* (Rautman, 1995, s. 44, Fig. 4: 1.10), *Smyrna Agorası* (Doğer, 2007: s. 111, Pl. V: g) ve *İzmir Karaburun'da* (*Yukarı Boyabağ*) (Aktaş vd., 2019, s. 410, Fig. 5: b) görülmektedir.

Kat. No. 25'de kaide parçasının iç kısmında merkezi motif olarak bir haç damgası kullanılmıştır. Haç'ın kolları arasında dört adet daire bulunmaktadır. Haç'ın her bir kolu düz uzanıp uçları dışa doğru genişlemektedir (**Tab. 10**). Grup III içerisinde değerlendirilen örnek, MS 470-580 arası bir tarihe verilir (Hayes, 1972, s. 349). Benzerleri; *Atina Agorası* (Hayes, 1972, s. 368, Fig. 79: 79 r; Hayes, 2008, s. 248, Plate 69, Fig. 1408), *Thasos* (Reynal & Sodini, 1992, s. 28, Fig. 10: CF142) ve *Tarsus*'da (Adıbelli, 2006, s. 209, Lev. 28: Kat. No: 320) görülmektedir.

Kat. No. 26'da amorf olarak ele geçen parça üzerinde çift yivli/çizgili bir haç monogramı bulunmaktadır (**Tab. 11**). Haç'ın dikey çizgileri sürekli olup kesilmeden devam eder. Uç kısımları yayvan dışa doğru dönüktür. Sol ve sağ kolların altında alfa ve omega işareti bulunmaktadır. Hayes tarafından MS 5. yüzyılın sonlarına tarihlendirilir (Hayes, 1972, s. 363). Benzerleri; *Atina Agorası* (Hayes, 1972, s. 363, Fig. 78: 65 g; Hayes, 2008, s. 248, Plate 69: 1414), *Smyrna Agorası* (Doğer, 2007, s. 111, Plate V: i) ve *Assos'da* (Ayaz, 2014, s. 126, Lev. 55: 223) görülmektedir.

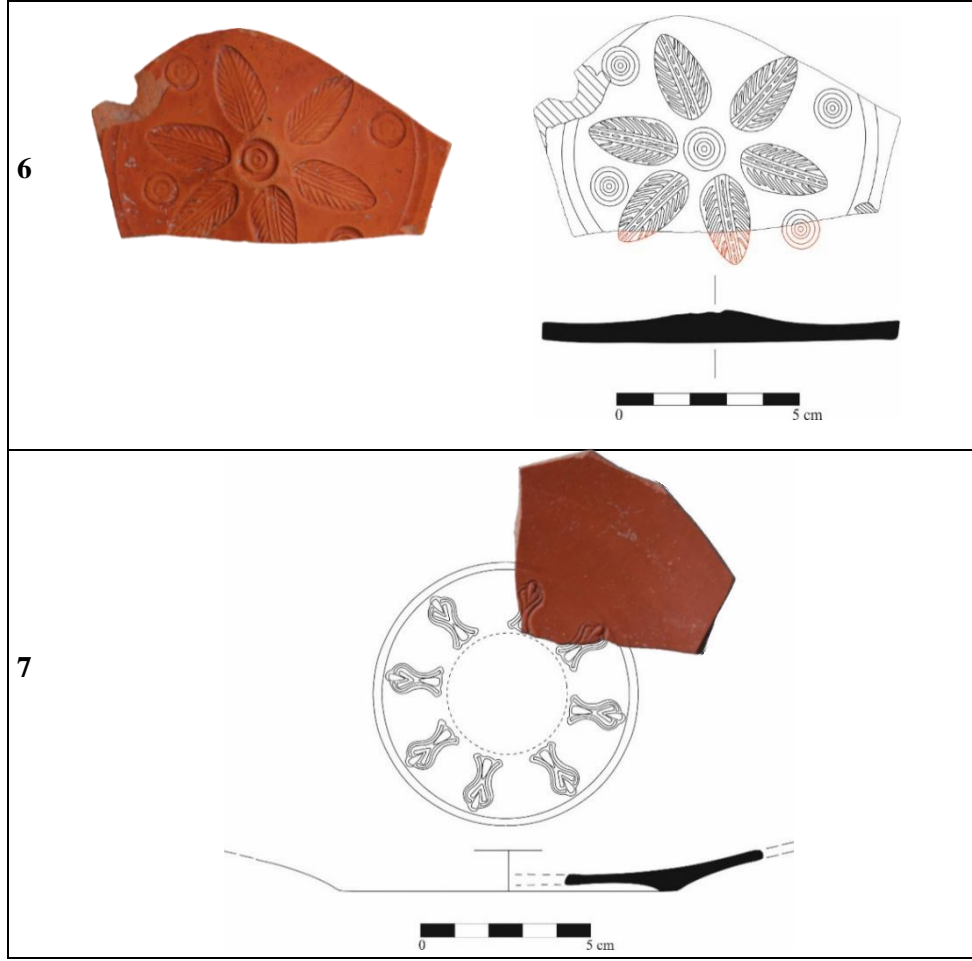
Kat. No. 27'de iki kol altında Alfa ve Omega işareti bulunan haç monogramına aittir (**Tab. 11**). Uzantılar hafif çizgiler ile verilmiştir. Tarih olarak Grup III içerisinde değerlendirildiği için MS 470-580 (Hayes, 1972, ss. 348-349) arasına verilir. Benzerleri; *Atina Agorası* (J. W. Hayes, 1972, s. 363, Fig. 78: 66 h; Hayes, 2008, s. 248, Plate 69: 1416), *Thasos* (Reynal & Sodini, 1992, s. 27, Fig. 9: CF132), *Halmyrs* (Topoleanu, 2003, s. 216, Planche CXV: 24), *Tarsus* (Adıbelli, 2006, s. 210, Lev. 28: 324), *Smyrna Agorası* (Doğer, 2007, s. 111, Plate V: i), *İbida* (Mocanu, 2012, s. 110, Fig. 3: 14) ve *Lübnan'da* (Domzalski, 2013, s. 40, Fig. 16: 1) bulunmaktadır.

Kat. No. 28; kaidenin merkezine konumlandırılmış çift kontürlü bir haç motifi bulunmaktadır (**Tab. 11**). Kollar az da olsa dışa doğru genişler durumdadır. Büyük oranda korunmuş örnek üzerinde haç'ın üç kolu gözükmemektedir. Dikey kol üzerinde sonradan açılmış olabilecek iki delik izi görülmektedir. Grup III içerisinde değerlendirilen örnek, MS 470-580 arasına tarihlendirilmektedir (Hayes, 1972, s. 365). Benzerleri; *Antiocheia* (Waagé, 1948, ss. 53-54, Fig. 34), *Atina Agorası* (Hayes, 1972, s. 365, Fig. 79: 71 c, d; Hayes, 2008, s. 248, Plate 68: 1404), *Thasos* (Reynal & Sodini, 1992, s. 28, Fig. 10: CF141), *Halmyris* (Topoleanu, 2003, s. 216, Planche CXV:22), *Ephesos* (Ladstätter & Sauer, 2005, s. 178, Taf. 8: 109-110), *Smyrna Agorası* (Doğer, 2007, s. 111, Plate V: g), *Tarsus* (Adıbelli, 2006, s. 211, Lev. 29: 330), *Lübnan* (Domzalski, 2013, s. 40, Fig. 16: 7) ve *Parion'da* (Ergül, 2019, s. 57, Res. 10: K-52) görülmektedir.

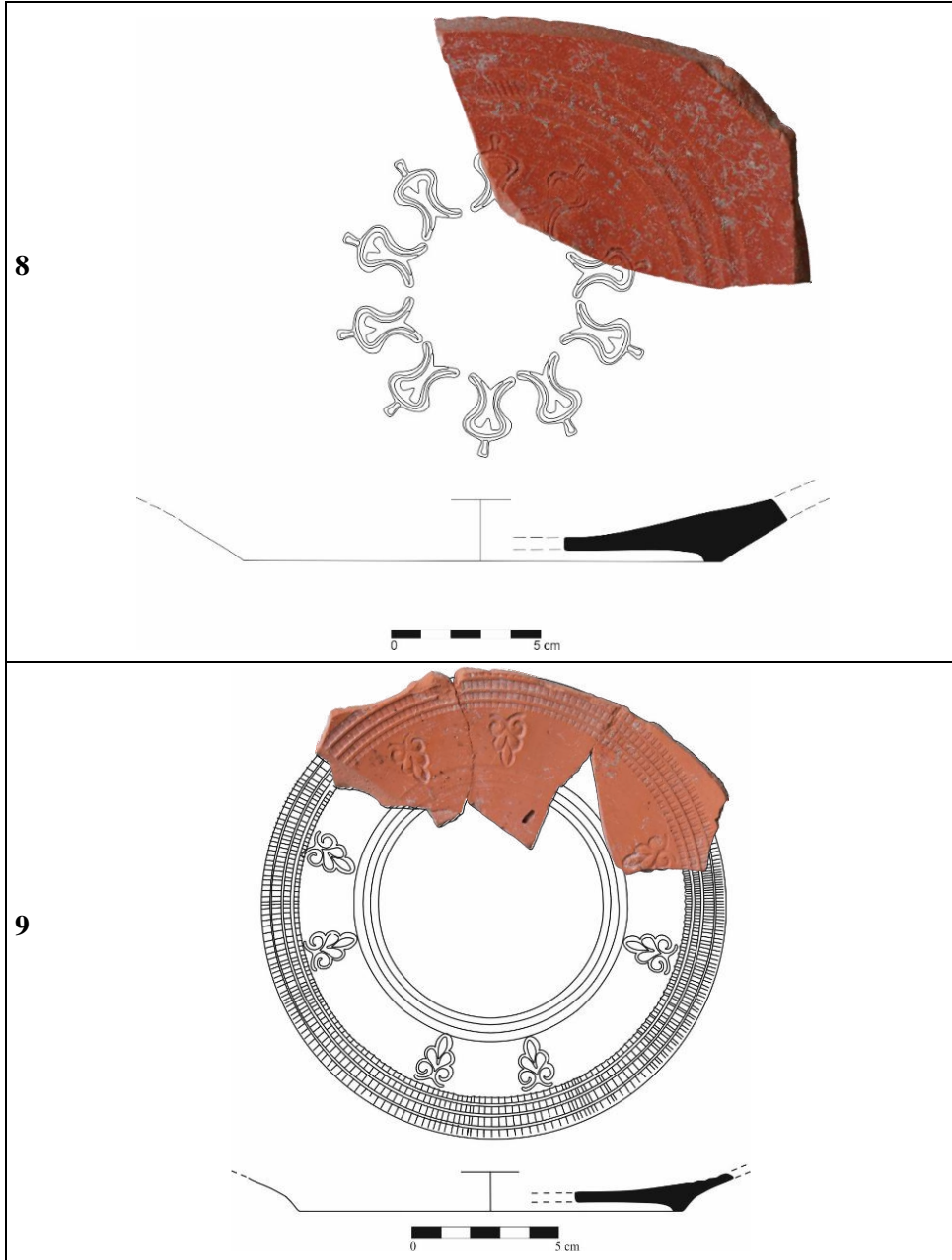
Kat. No. 29'da Amorf parçanın merkezinde çift yivli bir Yunan haç'ı bulunmaktadır (**Tab. 12**). Haç'ın dikey kolu yan kolları keser şekilde yapılmıştır. MS 5. yüzyıl ortasına tarihlenir. Benzerleri; *Atina Agorası* (J. W. Hayes, 1972, s. 365, Fig. 78: 69 o; Hayes, 2008, s. 248, Plate 68: 1403), *Parion*, (Başaran & Ergürer,

2012, s. 272, Fig. 9, Kat. No: 25) ve *Antandros*'da (Aktaş, 2018, s. 356, Kat. No: 356) görülmektedir.

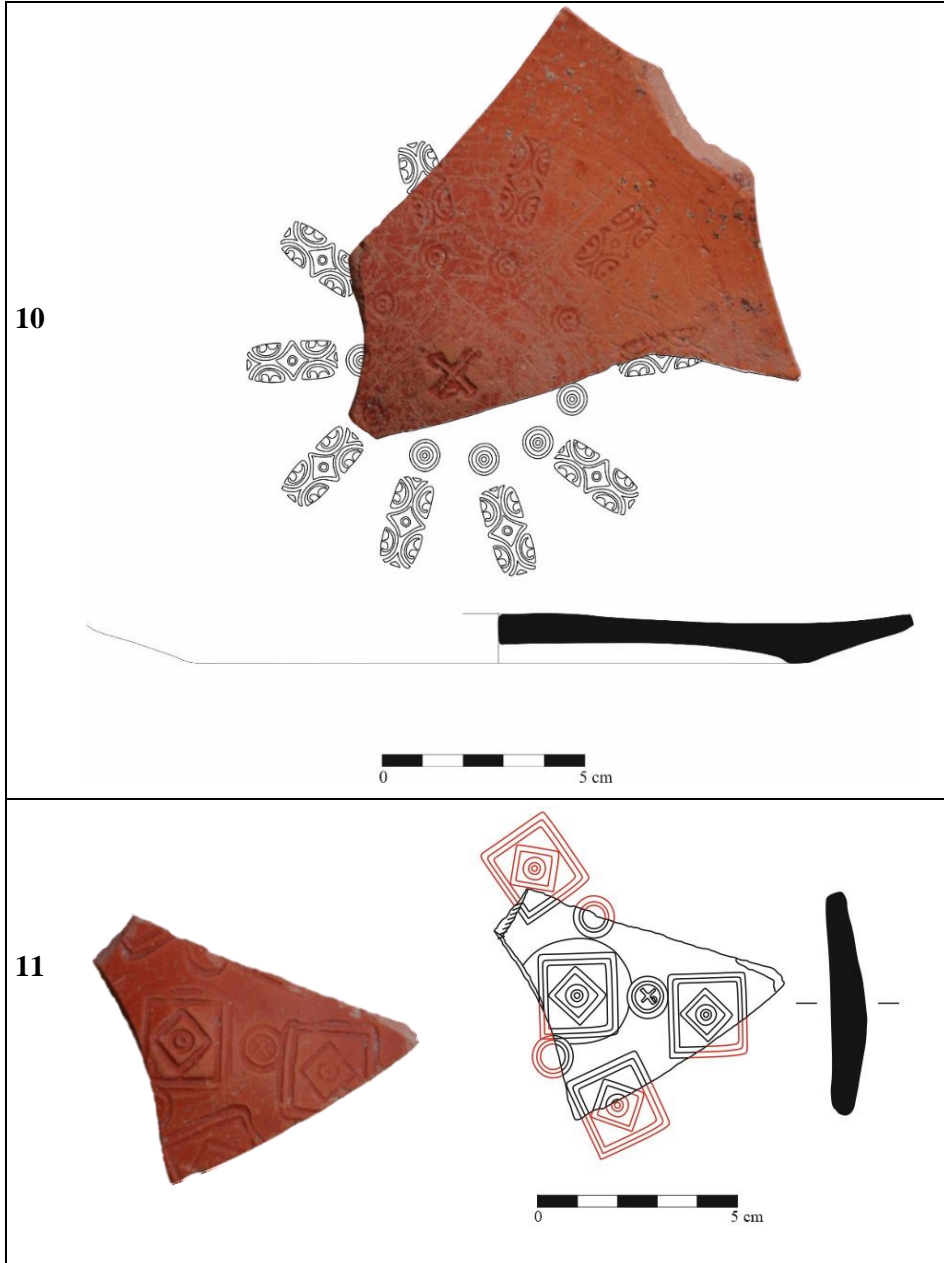
Tablo 3: Kat. No: 6-7, Phokaia Bitkisel Damga Bezemeli Örnekler.

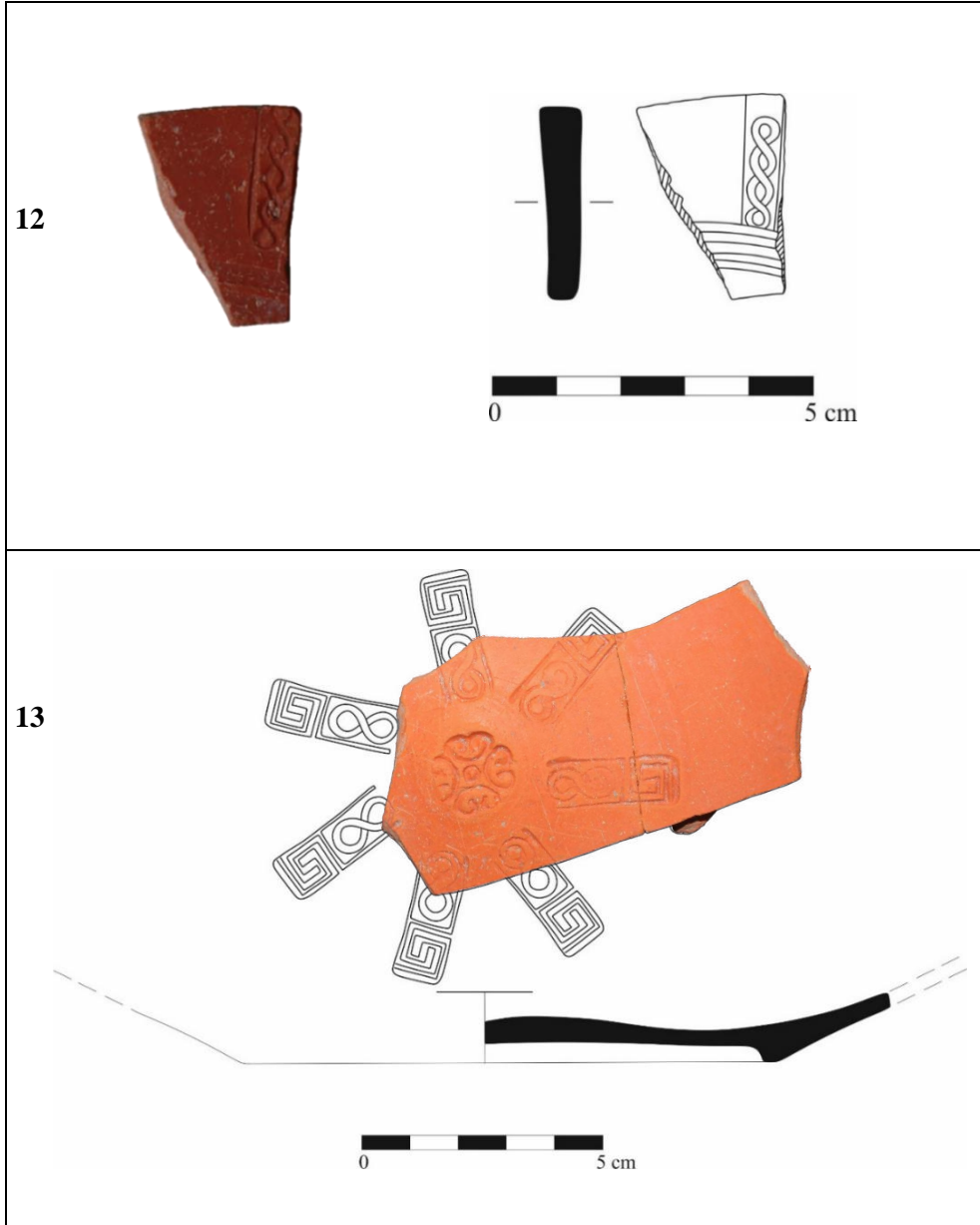
Tablo 4: Kat. No: 8-9, Phokaia Bitkisel Damga Bezemeli Örnekler.

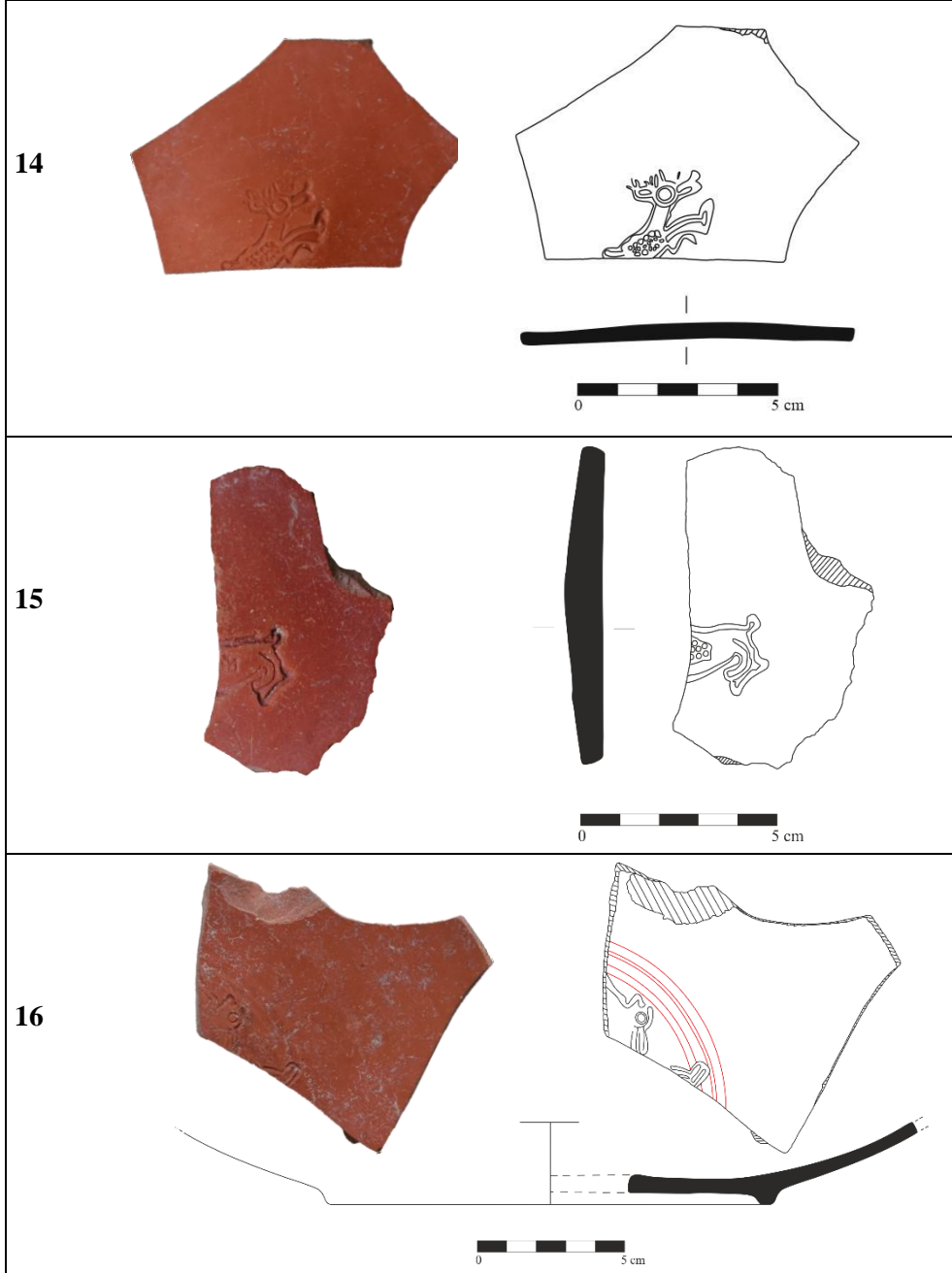
Tablo 5: Kat. No: 10-11, Phokaia Geometrik Damga Bezemeli Örnekler.

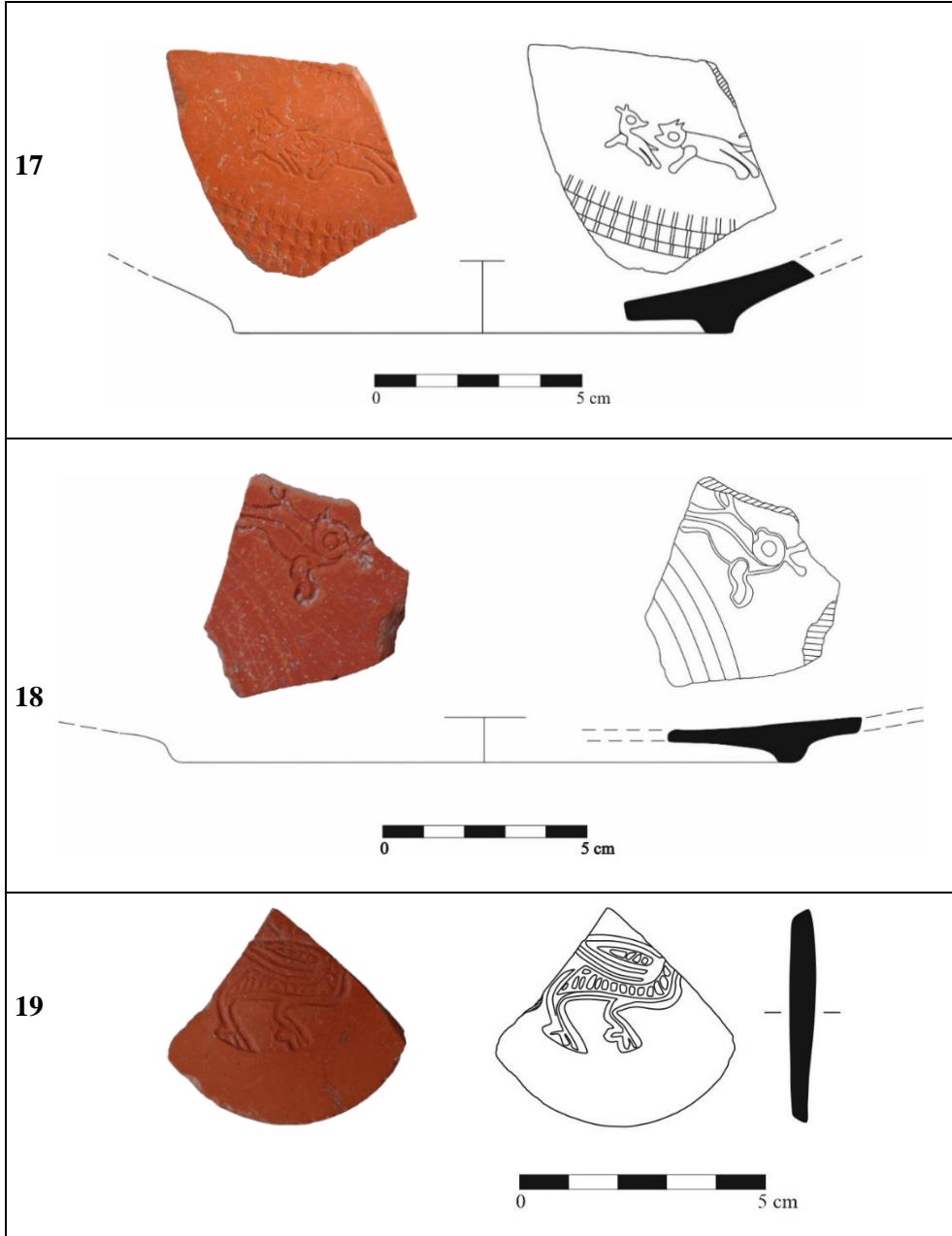
Tablo 6: Kat. No: 12-13, Phokaia Geometrik Damga Bezemeli Örnekler.

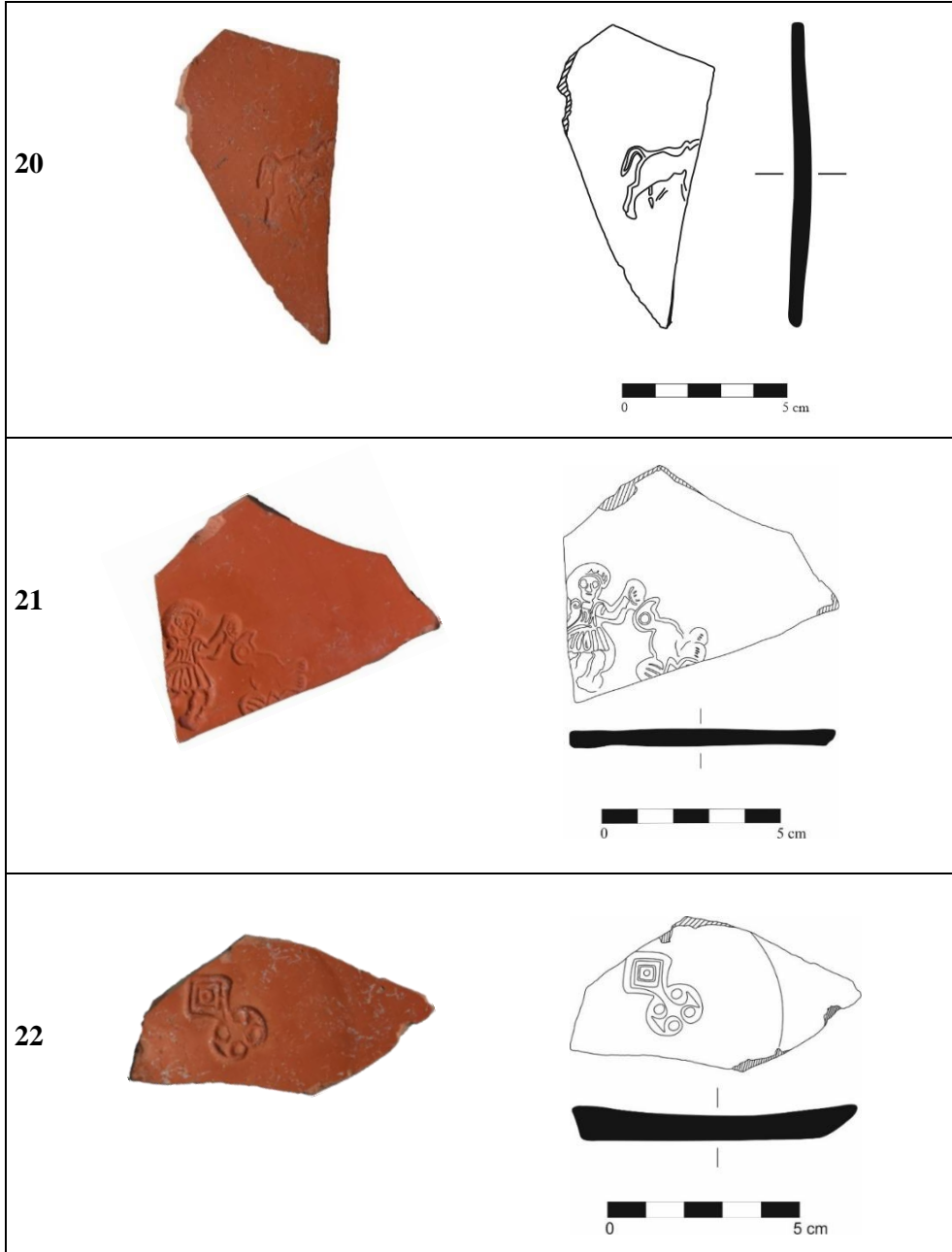
Tablo 7: Kat. No: 14-16, Phokaia Hayvan Danga Bezemeli Örnekler.

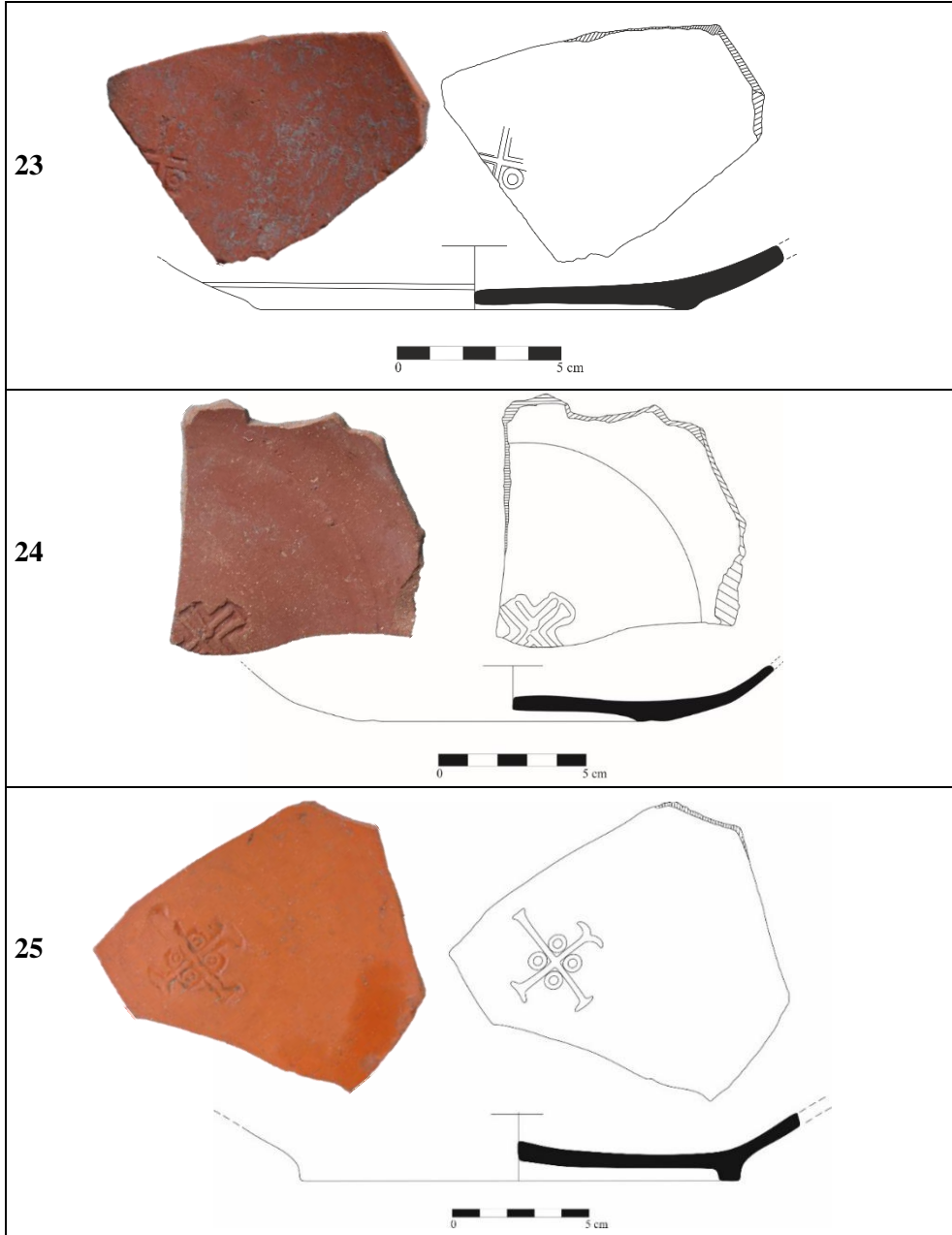
Tablo 8: Kat. No: 17-19, Phokaia Hayvan Damga Bezemeli Örnekler.

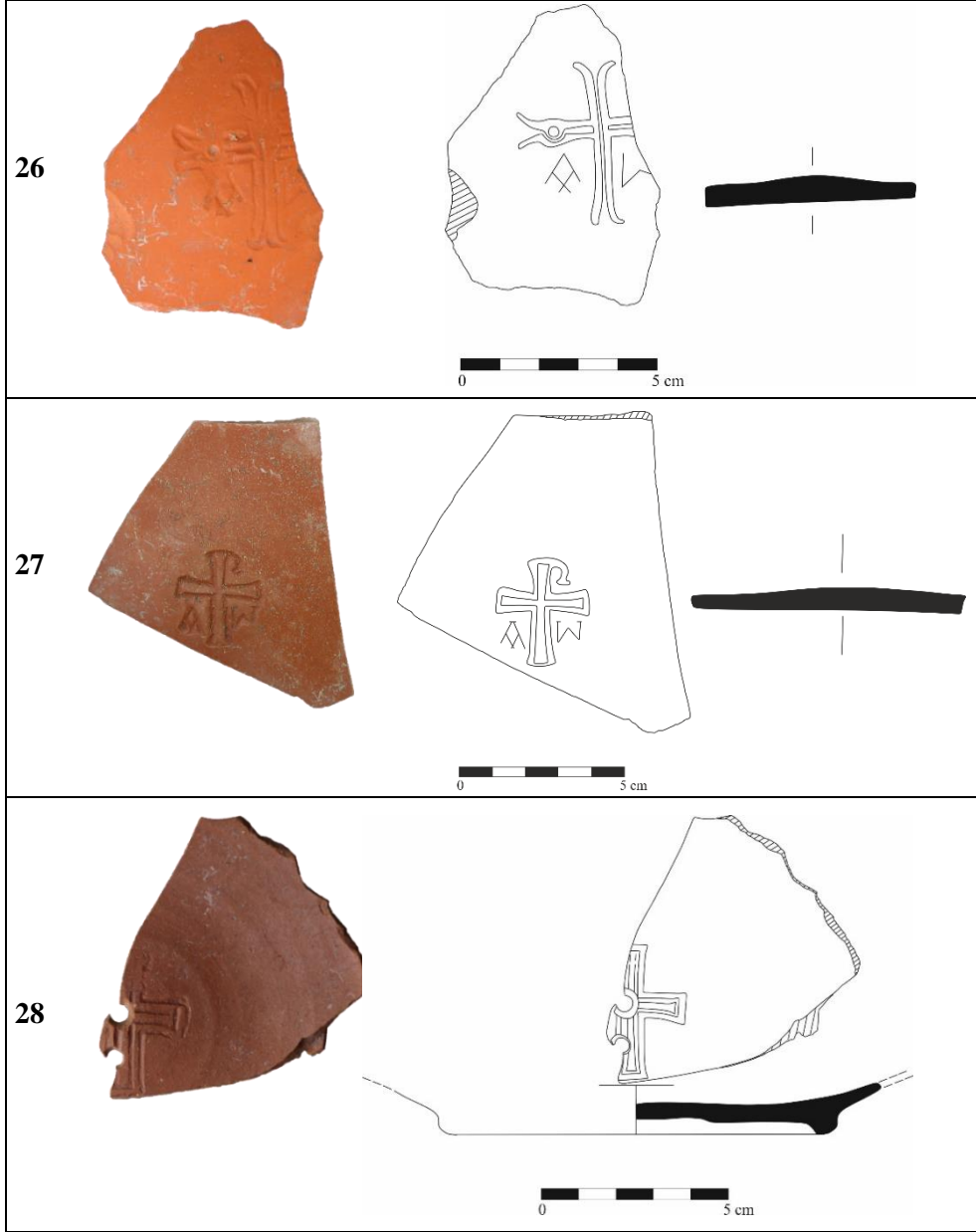
Tablo 9: Kat. No: 20-22, Phokaia Hayvan, İnsan ve Haç Damgalı Örnekler.

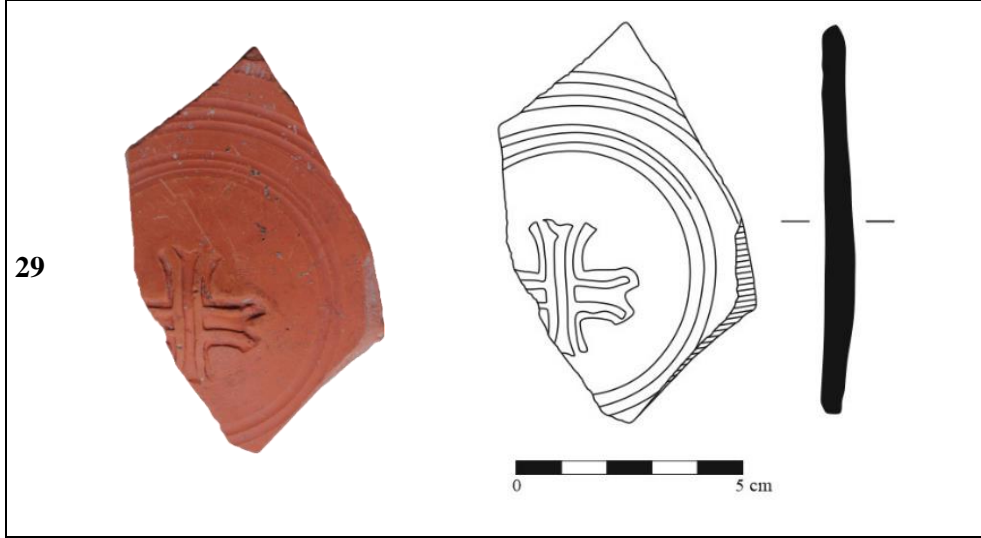
Tablo 10: Kat. No: 23-25, Phokaia Haç Damga Bezemeli Örnekler.

Tablo 11: Kat. No: 26-28, Phokaia Haç Damga Bezemeli Örnekler.

Tablo 12: Kat. No: 29 Phokaia Haç Damga Bezemeli Örnek.

KATALOG

Kat. No: 1

Genişlik: 5.5 cm

Hamur Rengi: 10 R 6/8

Tarih: MS 4-5 yüzyıl

Res./Levha: Tablo 1

Astar Rengi: 2.5 YR 6/8

Ref.: Hayes, 1972, s. 229, Fig. 38: c.

Kat. No: 2

Yükseklik: 2 cm

Hamur Rengi: 5 YR 6/8

Tarih: MS 480-540

Res./Levha: Tablo 1

Dip Çapı: 8.6 cm 5.5 cm

Astar Rengi: 2.5 YR 6/8

Ref.: Hayes, 1972, s. 256, Fig. 48: 166-169.

Kat. No: 3

Genişlik: 11 cm

Hamur Rengi: 5 YR 6/6

Tarih: MS 6. yüzyılın ikinci yarısı

Res./Levha: Tablo 2

Astar Rengi: 2.5 YR 6/8

Ref.: Hayes, 1972, s. 266, Fig 51: 235 e.

Kat. No: 4

Res./Levha: Tablo 2

Yükseklik: 3.2 cm

Hamur Rengi: 5 YR 7/8

Tarih: MS 530-600

Dip Çapı: 8.6 cm 13 cm

Astar Rengi: 5 YR 6/8 / 2.5 YR 6/8

Ref. : Hayes, 1972, s. 279, Fig. 57: 333 e.

Kat. No: 5

Genişlik: 3 cm

Hamur Rengi: 5 YR 7/8

Tarih: MS 440-500

Res./Levha: Tablo 2

Astar Rengi: 10 R 5/8

Ref. : Hayes, 1972, s. 274, Fig. 54: 294 e.

Kat. No: 6

Genişlik: 10 cm

Hamur Rengi: 5 YR 7/8

Tarih: MS 360-450

Res./Levha: Tablo 3

Astar Rengi: 2.5 YR 6/8

Ref. : Hayes, 1972, s. 350, fig. 72 j.

Kat. No: 7

Yükseklik: 1.2 cm

Hamur Rengi: 5 YR 6/6

Tarih: MS 440-490

Res./Levha: Tablo 3

Taban Çapı: 10 cm

Astar Rengi: 2.5 YR 5/6

Ref. : Hayes, 1972, s. 353, Fig. 73: 1, m.

Kat. No: 8

Yükseklik: 2 cm

Hamur Rengi: 2.5 YR 6/6

Tarih: MS 440-490

Res./Levha: Tablo 4

Taban Çapı: 16 cm

Astar Rengi: 2.5 YR 5/8 / 10 R 5/8

Ref. : Hayes, 1972, s. 353, Fig. 73: n.

- Kat. No: 9**
Yükseklik: 1.2 cm
Hamur Rengi: 5 YR 7/8
Tarih: MS 5. yüzyılın ilk yarısı
- Res./Levha:** Tablo 4
Taban Çapı: 13 cm
Astar Rengi: 2.5 YR 6/8
Ref. : Hayes, 1972, s. 351, Fig. 73: e, f.
- Kat. No: 10**
Yükseklik: 1.2 cm
Hamur Rengi: 5 YR 7/6
Tarih: MS 5. yy. sonu – 6. yy. başı
- Res./Levha:** Tablo 5
Taban Çapı: 15 cm
Astar Rengi: 10 R 5/8
Ref. : Hayes, 1972, s. 353, Fig. 73: 17, v,w.
- Kat. No: 11**
Genişlik: 7.3 cm
Hamur Rengi: 5 YR 7/8
Tarih: MS 5. yüzyılın ortası
- Res./Levha:** Tablo 5
Astar Rengi: 2.5 YR 6/8
Ref. : Erol, 2011, s. 533, Kat. No: 579.
- Kat. No: 12**
Genişlik: 2.4 cm
Hamur Rengi: 5 YR 6/6
Tarih: MS 470-580
- Res./Levha:** Tablo 6
Astar Rengi: 2.5 YR 6/8
Ref. : Hayes, 1972, s. 355, Fig. 73: 22 dd.
- Kat. No: 13**
Yükseklik: 1.4 cm
Hamur Rengi: 5 YR 7/8
Tarih: MS 440-490
- Res./Levha:** Tablo 6
Taban Çapı: 12 cm
Astar Rengi: 2.5 YR 6/8
Ref. : Hayes, 1972, s. 357, Fig. 74: 33 i.
- Kat. No: 14**
Genişlik: 8.3 cm
Hamur Rengi: 10 R 6/6
Tarih: MS 470-580
- Res./Levha:** Tablo 7
Astar Rengi: 10 R 5/8
Ref. : Hayes, 1972, s. 359, Fig. 76: 41 a, b.

Kat. No: 15

Genişlik: 4.9 cm

Hamur Rengi: 2. 5 YR 6/6

Tarih: MS 470-580

Res./Levha: Tablo 7

Astar Rengi: 10 R 5/6, 5/8

Ref. : Hayes, 1972, s. 359, Fig. 76: 41 a,b.

Kat. No: 16

Yükseklik: 2.8 cm

Hamur Rengi: 2.5 YR 6/6

Tarih: MS 6. yüzyılın ilk yarısı

Res./Levha: Tablo 7

Taban Çapı: 15 cm

Astar Rengi: 10 R 5/8

Ref. : Hayes, 2008, s. 239, 247, Plate 60, 66: 1261, 1362.

Kat. No: 17

Yükseklik: 1.7 cm

Hamur Rengi: 5 YR 7/6

Tarih: MS 440-490

Res./Levha: Tablo 8

Taban Çapı: 12 cm

Astar Rengi: 2.5 YR 6/8

Ref. : Hayes, 1972, s. 357, Fig. 74: 35 ı, Fig. 75: 35 b.

Kat. No: 18

Yükseklik: 1 cm

Hamur Rengi: 5 YR 7/8

Tarih: MS 440-490

Res./Levha: Tablo 8

Taban Çapı: 15 cm

Astar Rengi: 2.5 YR 6/8

Ref. : Hayes, 1972, s. 357, fig. 74: 35 t.

Kat. No: 19

Genişlik: 4.8 cm

Hamur Rengi: 5 YR 7/8

Tarih: MS 6. yüzyılın ilk yarısı

Res./Levha: Tablo 8

Astar Rengi: 2.5 YR 6/8

Ref. : Hayes, 1972, s. 362, Fig. 77: 50 h.

Kat. No: 20

Yükseklik: 1.5 cm

Hamur Rengi: 5 YR 7/4

Tarih: MS 440-490

Res./Levha: Tablo 9

Taban Çapı: 10 cm

Astar Rengi: 2.5 YR 5/6

Ref. : Zuhuravlev, 2002, s. 267, Fig. 21: 39.

Kat. No: 21

Genişlik: 7.5 cm

Hamur Rengi: 5 YR 7/6

Tarih: MS 6. yüzyıl ortası

Res./Levha: Tablo 9

Astar Rengi: 10 R 6/8

Ref. : Hayes, 1972, s. 362, Fig. 77: 56 m.

Kat. No: 22

Genişlik: 7.4 cm

Hamur Rengi: 2.5 YR 6/6

Tarih: MS 440-490

Res./Levha: Tablo 9

Astar Rengi: 2.5 YR 5/8

Ref. : Hayes, 1972, s. 357, Fig. 74: j.

Kat. No: 23

Yükseklik: 1.9 cm

Hamur Rengi: 5 YR 7/6

Tarih: MS 6. yüzyıl başı

Res./Levha: Tablo 10

Taban Çapı: 13 cm

Astar Rengi: 10 R 6/8

Ref. : Hayes, 1972, s. 365, Fig. 78: 68 j, k.

Kat. No: 24

Yükseklik: 1.9 cm

Hamur Rengi: 5 YR 8/4

Tarih: MS 5. yy. sonu 6. yy. başı

Res./Levha: Tablo 10

Taban Çapı: 10 cm

Astar Rengi: 10 R 6/6

Ref. : Hayes, 1972, s. 365, Fig. 79: 71 c.

Kat. No: 25

Yükseklik: 2.5 cm

Hamur Rengi: 2.5 YR 6/6

Tarih: MS 470-580

Res./Levha: Tablo 10

Taban Çapı: 16 cm

Astar Rengi: 2.5 YR 6/8

Ref. : Hayes, 1972, s. 368, Fig. 79: 79 r.

Kat. No: 26

Genişlik: 5 cm

Hamur Rengi: 2.5 YR 6/8

Tarih: MS 5. yüzyıl sonları

Res./Levha: Tablo 11

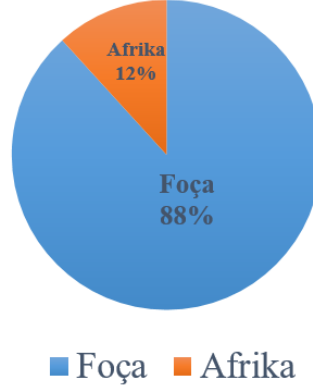
Astar Rengi: 2.5 YR 6/8

Ref. : Hayes, 1972, s. 363, Fig. 78: 65 g.

Kat. No: 27**Res./Levha:** Tablo 11**Genişlik:** 8.3 cm**Hamur Rengi:** 5 YR 7/6**Astar Rengi:** 2.5 YR 6/8**Tarih:** MS 470-580**Ref. :** J. W. Hayes, 1972, s. 363, Fig. 78: 66 h.**Kat. No: 28****Res./Levha:** Tablo 11**Yükseklik:** 1.3 cm**Taban Çapı:** 10 cm**Hamur Rengi:** 5 YR 5/6**Astar Rengi:** 5 YR 5/6**Tarih:** MS 470-580**Ref. :** Hayes, 1972, s. 365, Fig. 79: 71 c, d.**Kat. No: 29****Res./Levha:** Tablo 12**Genişlik:** 5.5 cm**Hamur Rengi:** 5 YR 7/8**Astar Rengi:** 2. 5 YR 6/8**Tarih:** MS 5. yüzyıl ortası**Ref.:** J. W. Hayes, 1972, s. 365, Fig.78: 69 o.

SONUÇ

Smintheion Büyük Roma Hamamı'nda 2008-2011 yılları arasında bulunan ve Geç Roma Dönemi'ne tarihlendirilen Afrika ve Phokaia damgalı seramikleri üzerine yapılan bu değerlendirme sonucunda beş adet örneğin Afrika, yirmi dört adet örneğin ise Phokaia üretimi olduğu tespit edilmiştir (**Grafik 1**). Çalışılan malzemenin sayıca az olmasıyla ters orantılı olarak bilinen Geç Roma seramikleri ile ilgili neredeyse tüm damga gruplarından bezeme örneklerinin bulunması, damga bezemelerinin Antik Çağ insanı tarafından sevilerek kullanıldığını göstermektedir. Yapılan kazı çalışmalarında Afrika ve Phokaia damgalıları dışında Kıbrıs ve Açık Renkli Geç Roma Dönemi damga bezemeli seramikleride ele geçmiştir. Ancak ele geçen bu parçalar gerek sayıca gereksede nitelik açısından yetersiz görüldüğü için çalışmaya dahil edilmemiştir. Yapılan bu çalışmada sadece Afrika ve Phokaia damga bezemeli seramikleri üzerine bir değerlendirmeye gidilmiştir.

Grafik 1: Afrika ve Phokaia Damgalılarının Yüzdelerik Dağılımı.

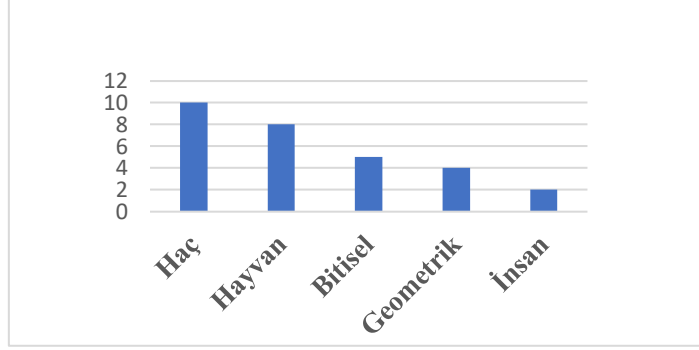
Metin içerisindeki değerlendirmelerimiz ve katalog bilgilerimizden de anlaşılacağı gibi Afrika ve Phokaia damgalılarının değerlendirilmesinde Hayes tarafından belirlenen gruplandırmadan yararlanılmıştır. Bu doğrultuda Afrika damgalıları beş ana stile (A-B-C-D-E) ve kendi içerisinde alt bölümlere ayrılmıştır (Hayes, 1972, ss. 217-219). Bu gruplandırma dikkate alındığında Afrika damgalıları içerisinde değerlendirilen beş adet örnekten (**Kat. No. 1-5**) bir tanesi A, bir tanesi D ve üç tanesi E stili içerisinde incelenmiştir. **Kat. No. 1**; A stilinin karakteristik bezemesi palmye yaprağını taşımaktadır. Bunun yanında da iç içe geçmiş konsantrik daireler kullanılmıştır. D stili içerisinde incelenen **Kat. No. 5**'de Haç monogramı görülmektedir. ince nokta sıraları haç içerisinde tekrar etmektedir. **Kat. No. 2-4** ise E (ii) stilinin özelliklerini taşımaktadır. Üç örnekte bezemelerin merkezi motif olarak tek başına kullanıldığı görülmektedir. **2** numaralı örnekte merkezde bir kuzu, **3** numarada bir rahip ve **4** numarada haç kullanılmıştır.

Phokaia damgalıları toplam yirmi dört adet örnek ile incelemiş olduğumuz parçalar arasında en fazla bezeme çeşitliliğine sahip gruptur. Büyük Roma Hamamı kazısı sırasında ortaya çıkarılan Phokaia Geç Roma Dönemi seramikleri, form çeşitliliği ve sayıca da en fazla buluntu grubunu oluştururlar. Phokaia damgalılarında erken örneklerin düzenleme ve motif seçiminde Afrika damgalıları ile bir benzerlik görülmektedir. Damga bezemelerin genellikle merkezi bir motif olarak tek başlarına ya da tekrar eden motif bandı şeklinde kullanıldıkları bilinmektedir. Üç alt grupta (Grup I-II-III) incelenmiştir. Bu gruplandırmaya bakılarak incelenen örneklerden **Kat. No. 6**, Grup I içerisinde incelenmiş olup bünyesinde stilize edilmiş palmye yapraklarını ve konsantrik daireleri barındırmaktadır. MS 360-450 arasına tarihlendirilmiştir. **7-11, 13, 17-18, 20, 22** ve **29** numaralı örnekler, Grup II içerisinde değerlendirilir ve üzerlerinde bitkisel, geometrik, hayvan ve haç damgaları taşırlar. Grup II içerisinde değerlendirilen bu örneklerin rulet ve yiv sıraları içerisinde tek başlarına ya da tekrarlanarak kullanıldıkları görülür. MS 440-490 arasına tarihlendirilmiştir. Son olarak **12, 14-16, 19, 21, 23-28** numaralı örnekler, Grup III

içerisinde değerlendirilir ve geometrik, insan, hayvan ve haç damgaları kullanılmaktadır. Grup III'deki örneklerde bezemelerin daha büyük ve detaylı yapılmaya başlandığı görülür. Genellikle merkezde tek bir damga tamamlayıcı öge olarak kullanılır. Çok çeşitli bezemelerin yanında en yaygın kullanılanları haç ve haç monogramlarıdır. Bunu hayvan ve bitkisel motifler izler. İnsan figürleri görülmeye başlar. MS 470-580 arasında tarihlendirilmiştir. (Hayes, 1972, ss. 346-349).

Afrika ve Phokaia damgalılarının repertuar çeşitliliğine bakıldığında bunların; on tanesinin haç ve varyasyonlarına, sekiz tanesinin hayvan, beş tanesinin bitkisel, dört tanesinin geometrik ve iki tanesinin de insan damga bezemesi taşıdığı görülmektedir (**Grafik 2**). Ele geçen örnekler ışığında haç motiflerinin sayıca ilk sırada olduklarını görüyoruz. Bu durum Hristiyanlığın etkisiyle paganizmden çıkış arayışlarıyla açıklanabilir. Haç damgalı örnekleri dönemi gereği sevilerek tercih edilmiş ya da bir propaganda aracı olarak Hristiyanlığı yaymak belki de popüleritesini arttırmak için kullanılmış olmalıdır. Sonuç olarak ticaret sayesinde gerek Phokaia gerekse de Afrika malları batıdan doğuya geniş bir coğrafi alana nüfuz etmiştir. Haç motifleri yanında doğadan yansımalarına şahit olduğumuz bitkisel ve hayvan motifleride önemlidir. Bu motifler çeşitli evreler içerisinde ele alınmış ve gelişimi bu evreler doğrultusunda değerlendirilmiştir. Her iki grup içerisindeki bezemelerde ortak noktalar vardır. Phokaia damgalılarında Afrika örneklerinin esintisini yakalamak mümkündür. Phokaia damgalıları bir nevi Afrika örneklerinin taklitleridir. Ancak zamanla bu benzerliğin yanında Phokaia'nın kendi üslubu olarak bazı bezemelerde yerel etkiler ve farklılıklar görülmeye başlayacaktır. Malzemenin çıkarıldığı kontekstle olan ilişkisine bakıldığında Büyük Hamam'ın kullanımının MS 4. yüzyılın sonuna kadar sürdüğü ve bu tarihten sonra da hamam ve çevresinin konut ve işlik gibi farklı yapılara dönüştürüldüğü belirtilmektedir. Apollon Smintheion Kutsal Alanı'ndaki erken dönem yapıları incelendiğinde bunların tekrar tekrar kullanıldıkları ve zamanla yeni yapıların malzeme eksikliğinin giderilmesi için tahrip edildikleri bilinmektedir. Dönem şartları düşünüldüğünde sosyal, siyasi ve ekonomik sıkıntıların baş gösterdiği zamanlarda hamam gibi büyük ve işletmesi masraflı yapıların kullanımı sekteye uğramış olmalıdır. Ayrıca kutsal alanda gerçekleşen bir Goth İstilasının varlığı, diğer tüm yapılar gibi hamamın da tahrip edilmiş olabileceğini göstermektedir. Bu tahribattan sonra da yapının aynı işlevinde ayağa kaldırılması zor gözükmektedir. Tüm bunlara bakılarak çalışılan malzemenin hamamın orijinal evresine ait olmadığı yorumunu yapmak yanlış olmayacaktır.

Grafik 2: Afrika ve Phokaia Damgalılarının Bezeme Repertuarı

KISALTMALAR

- Ed. Editör
Fig. Figür
Kat. Katalog
Ref. Referans
Tab. Tablo

KAYNAKÇA

Açar, E. (2017). *Antandros Nekropolü Geç Roma yerleşimi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Adıbelli, I. A. (2006). *Tarsus Geç Roma seramiği*. (Yayınlanmamış Geç Roma Seramiği). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Aktaş, R. (2018). *Antandros kazısı yamaç ev Roma dönemi seramikleri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Aktaş, R. & Sezgin, E. & Çilingiroğlu, Ç. (2019). İzmir-Karaburun yüzey araştırmasında ele geçen Roma dönemi seramikleri, *OLBA XXVII*, 408-410

Ayaz, M. (2014). *Asos Kuzey Stoası Kırmızı Astarlı Roma Seramiği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.

Смокотина, А. В. (2009). “Штампы На Ранневизантийской Краснолаковой Керамике Из Раскопок г. Боспора”, “Stamps on the Early-

Byzantine Red- Slip Wares from Excavations of the City of Bosporus”, The Bosporus, *Materials on the Archaeology, History and Ethnography of Tavria*, Vol. XV, 163-171.

Doğer, L. (2007). Byzantine ceramics: Excavation at Smyrna Agora, B. Böhlendorf- Arslan, A.O. Uysal, J. Witte- Orr (eds.), Çanak, Akdeniz ve Çevresindeki Arkeolojik Kazılarda Ele Geçen Geç Antik ve Ortaçağ Seramiği ve Mimari Seramiği, *Byzas* 7, (ss. 97-122). İstanbul: Ege Yayınları.

Domzalski, K. (2012). At The Crossroads of trade Routes: terra sigillata, red slip wares and related fine pottery from the Polish excavations in Ptolemais (2002-2009), Ptolemais in Cyrenaica Studies In Memory Of Tomasz Mikocki, *University of Warsaw Institute of Archaeology*, 337-341.

Domzalski, K. (2013). Terra Sigillata, red slip and glazed wares from Jiyeh (Porphyreon) and Chhim in Lebanon. similarities and differences in supplying coastal and mountain customers, *Archeologia* 64, 38-40.

Erol, D. (2011). *Smyrna Agorasında ele geçen Terra Sigillata ve Geç Roma seramiği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Eiwanger, J. (1981). *Keramik und Kleinfunde aus der Damokratia-Basilika in Demetrias, Demetrias IV*, Teil 1.

Ergürer, E. (2012). *Parion Roma Dönemi seramiği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Ergürer, E. (2016), Parion Tiyatrosunda Bulunan Seramikler, (Ed. C. Başaran – E. Ergürer), Parion Roma Tiyatrosu, (ss. 139-141). İstanbul: İçdaş Yayınları.

Ergül, G. (2019). Parion Roma Hamamı 2014 yılı kazı çalışmalarından bir grup Geç Roma seramiği. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversite Edebiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1). 44-56.

Fulford, M. G. & Peacock, D. P. S. (1984). *Excavations at Carthage: The British Mission Vol. 1, 2, The Pottery and Other Ceramic Object From The Site*, London.

Hayes, J. W. (1972). *Late Roman Pottery*. London: The British School at Rome.

Hayes, J. W. (2008). *Roman Pottery Fine-Ware Imports*. The Athenian Agora. Vol. 32, New Jersey: The American School Of Classical Studies At Athens.

Hellström, P. (1965). *Labraunda; Pottery of Classical and Later Date Terrecotta lamp and glass; Swedish excavations and researches*, vol. II, part, 1.

Heath, S. & Tekkök, B. (2007-2008). *Greek, Roman and Byzantine Pottery at Ilion (Troia)*, 2007-2008 Project Troia.

Johnson, B. L. (2008). *Ashkelon 2: Imported Pottery of The Roman and Roman Periods*, U.S.A: Harvard Semitic Museum Publications.

Kaplan, D. (2018). *The Roman Baths and related structures / Smintheion Studies I*. Ankara: Pozitif Matbaa.

Koçyiğit, O. (2013), Troas Bölgesi Geç Antik konut mimarlığı üzerine gözlemler, *Sanat Tarihi Dergisi* cilt: XXIV, Sayı: 1, 152-153.

Mackensen, M. (1993). *Die Späantiken Sigillata und Lampentöpfereien von El Mahrine (Nord Tunusien)*. Studien Zur Nordafrikanischen Feinkeramik des 4. Bis 7. Jhr., Münchner Beiträge Zur Vor und Frühgeschichte, band 50, Münih.

Mackensen, M. & Schneider, G. (2002). Production centres of African red slip ware (3rd-7th c.) in northern and central Tunisia: archaeological provenance and reference groups based on chemical analysis, *Journal of Roman Archaeology Volume 15*, 121-158.

Mimaroglu, S. (2017). Myndos (Asar Adası) Geç Antik Dönem Seramikleri, *Sanat Tarihi Dergisi* 26 (2), 333-361.

Mocanu, M. (2012). Late Roman Fine Pottery with Stamped Decoration Discovered At (L?) İbida (Province of Scythia), Congressus Vicesimus Septimus Rei Cretariae Romanae Favtorvm Singidvni Habitvs MMX (Ed. Susanne Biegert), (ss. 107-111), *Rei Cretariae Romanae Favtorum Acta* 42.

Opait, A. (2004). *Local and imported ceramics in the Roman Province of Scythia (4th- 6th centuries AD)*, BAR- IS 1274, England: The Basingstoke Press.

Özgül, A. C. (1982). Chryse-Apollon Smintheus Tapınağı 1980-1981 Yılı Kazıları, IV. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara, 207-208.

Prieto, F. J. N. (1984). Algunos datos sobre las importaciones de ceramica 'Late Roman C' en la Peninsula Iberica, Papers in Iberian Archaeology, *BAR-IS 193 (ii)*, 540-548.

Rautman, M. L. (1995). "Two Late Roman wells at Sardis", *AASOR* 53, 44-45.

Reynal, C. A. & Sodini, J. P. (1992). *La Ceramique Paleochretienne De Thasos (Alikı, Delkos, Fouilles Ancinnes)*, Etudes Thasiennes XIII, Athens.

Sabine, L. & Sauer, R. (2005). "Late Roman C-Ware und Lokale Spätantike Feinware aus Ephesos", *Spätantike und mittelalterliche Keramik aus Ephesos*, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften , Band 13, 143-201.

Şimşek, C. & Bilgin, M. (2018). Leodikeia Geç Antik Çağ Seramikleri, Leodikeia Çalışmaları Ek Yayın Dizisi, Geç Antik Çağ'da Lykos Vadisi ve Çevresi, Ege Yayınları, 181.

Topoleanu, F. (2003). "La Diffusion de la Ceramique D'Asie Mineure A Halmyris a L'Epoque Romaine Tardive: Importations et Imitations Locales", (Ed. Catherine Abadie- Reynal), *Les Ceramiques en Anatolie aux Epoques Hellenistique et Romain:Varia Anatolica*, XV. Paris, 209-217.

Tüzün, B. (1997). *Alexandria Troas Yüzey Seramikleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Uğuz, G. (2015). *Phokaia'nın Kuzeyinde Geç Roma Dönemi bir Terra Sigillata atölyesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Waagé, F. O. (1933). "The American excavations in the Athenian Agora: First report", *Hesperia* 2, No: 2, 297-299.

Waagé, F. O. (1948). "Hellenistic and Roman Tableware of North Syria", *Antioch on the Orontes IV. Part One, Ceramic and Islamic Coins*, New Jersey: Princeton University Press.

Williams, C. (1989). *Anemurium the Roman and Early Byzantine Pottery*, Pontifical Institute of Mediaeval Studies, Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies.

Yeşilova, H. (2007). *Allianoi Antik Ilıcası Erken Bizans Dönemi Seramikleri (Kırmızı astarlı kaplar ve günlük kullanım kapları, 1999-2005)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Zhuravlev, D. V. (2002). "Terra Sigillata and Red Slip Pottery in the North Pontic Region (A short bibliographical survey)", *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia* 8. 3- 4, 267.

Yayın Geliş Tarihi: 24.09.2020

Yayına Kabul Tarihi: 16.11.2020

Online Yayın Tarihi: 31.12.2020

http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.799822

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Cilt: 22, Sayı: 4, Yıl: 2020, Sayfa: 1347-1371

ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

OSMAN TURAN'IN ADALET PARTİSİ'NDEKİ SİYASÎ HAYATI (1965-1967)

Ferit Salim SANLI*

Öz

Türk tarihçiliğinin mümtaz isimlerinden birisi olan Prof.Dr. Osman Turan ilmî hayatının yanı sıra aktif siyasetle de iştigal etmiş ve bu minvalde önce Demokrat Parti'de daha sonra da Adalet Partisi'nde milletvekilliği görevinde bulunmuştur. Turan her iki dönemde de iktidar partisinin mensubu konumunda olsa da muhalefet ettiği konularda görüşlerini dile getirmekten imtina etmeyen bir tutum sergilemiştir. "Merkez sağ" niteliğini haiz mezkûr iki partiye de bilhassa kültürel, ilmî ve manevî politikalar bağlamında önemli tenkitleri "içeriden" yönelten Turan'ın Adalet Partisi'ndeki siyasî hayatı, 1960'lı yılların siyasi kompozisyonunu ve Türk sağının çatallaşarak MHP, MNP gibi farklı partilerin ortaya çıkmasını anlamak açısından da önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Osman Turan, Adalet Partisi, Merkez Sağ, Milliyetçilik, Muhafazakârlık

OSMAN TURAN'S POLITICAL LIFE AT THE JUSTICE PARTY (1965-1967)

Abstract

Besides the scientific life of Prof. Dr. Osman Turan, who is one of the important figures of Turkish historiography, also engaged in active politics and served as a deputy in the Democratic Party and later in the Justice Party. Although Turan was a member of the ruling party in both periods, he displayed a personality that did not hesitate to express his views on issues he opposed. He directed important criticisms "from within", especially in the context of cultural, scientific and moral policies of the two parties having the quality of "center-right", the political life of Turan in the Justice party is also important in terms of understanding the political composition of the 1960s and the emergence of different parties such as NMP and NOP by bifurcating the Turkish right.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Sanlı, F, S. (2020). Osman Turan'ın Adalet Partisi'ndeki siyasî hayatı (1965-1967). *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (4), 1347-1371

*Ar. Gör. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, ORCID: 0000-0001-9010-5620, feritsalimsanli@gmail.com.

Keywords: Osman Turan, The Justice Party, Centre-right, Nationalism, Conservatism.

GİRİŞ

Osman Turan önemli bir tarihçi olmasının yanı sıra, tıpkı Fuat Köprülü gibi aktif siyasetle iştigal eden ilim adamı tasnifine uygun bir politik geçmişe sahiptir.¹ Demokrat Parti Döneminde 1954 yılında Trabzon Milletvekili seçilen Turan'ın vekillik hayatı 27 Mayıs darbesiyle akamete uğraşmış olsa da, DP yerine kurulan Adalet Partisi'nden 1965 Milletvekili seçimleri sonucunda tekrar seçilerek meclise geri dönebilmıştır. Osman Turan'ın siyasî hayatı, bilhassa Türk sağının tarihini araştıranlar için oldukça ilgi çekici mahiyettedir. Hakkında araştırma eseri yayınlayan Nasrullah Uzman'ın isabetli tahliliyle "*İktidardaki Muhalif*" (Uzman, 2018) olarak tanımlanan Turan'ın itirazları parti içi muhalefetin oldukça ötesinde bir nitelik arz etmektedir.

Osman Turan'ın DP milletvekili olduğu dönemde partisine, kendi uhdesinde bir münevver kitleyi haiz olamaması yönünde eleştiriler yönelmiştir. Partisinin 10 Kasım 1957 toplantısındaki sarf ettiği şu sözler dikkate değerdir: "*Benim kanaatimce Demokrat Parti evvela dayanacağı bir münevver kitle bulmak zorundadır. Yalnız demokratik rejimlerde değil diktatör memleketlerde dahi bir iktidarın, bir fikrin, bir meşkûre dayanağı olan kitle vardır. Bizim manevi kitemiz en ön safta mücadele edecektir. Fakat biz şimdi bunu temin etmiş ve tayin etmiş durumda değiliz.*" (Uzman, 2018, s. 167). Turan'ın bu sözleri sarf etmesinde amil, DP'nin en önemli siyasî rakibi olan CHP'nin münevver kitle olarak tarif ettiği aydın zümresinde mevcut olan karşılığıdır. Osman Turan, 27 Mayıs'a giden yolda oldukça mühim bir uyarı niteliğinde olan bu sözleri Salim Başol'a da Yassıada Mahkemesinde tekrarlayarak, DP'nin en önemli hatasının kültürel meselelerde ihmal ve münevvere yönelik politikalar üretmemesi olduğunu ifade etmiştir. (Uzman, 2018, s. 260).

Osman Turan'ın DP milletvekilliği döneminde iktidara yönelttiği bir diğer önemli tenkide göre hükümet "manevi buhran" karşısında yeterli tedbirleri almamıştır. Komünizm ve irticanın manevi tatminsizlikten doğduğunu ileri süren Turan, DP'nin aynı CHP gibi nitelik yerine niceliği tercih ettiğini öne sürerek, "*sağa baktıkça mürteci, sola baktıkça komünist*" denildiği takdirde memlekette fikir hayatının gelişmeyeceğini beyan etmiştir (Uzman, 2018, s. 135).

DP döneminin tarihine müracaat edildiği takdirde, Turan'ın yukarıda özetlenen eleştirilerinin parti içi muhalefetin ötesinde olduğu müşahede edilecektir. Cevat Rifat Atilhan'ın kurduğu İslam Demokrat Partisi'nin 1952'de, Millet Partisi'nin ise 1953'te "irticai faaliyetler" gerekçesiyle kapatılışı, Türk sağının muhtelif kesimlerinin DP iktidarına yönelik eleştirilerinin başlıca sebeplerini teşkil

¹ Makalede Turan'a dair sadece konu başlığı bağlamında bilgiler verilecektir. Turan'ın biyografisi için bkz. (Birinci, 2003).

etmektedir(Taşkın, 2007, s. 124) Mezkûr kesimler ayrıca milliyetçi-muhafazakâr camianın önde gelenlerinin bir arada olduğu “Türk Milliyetçileri Derneği'nin” lağvedilmesi², DP'nin maddi kalkınmayı ön plana alırken manevi kalkınmayı ihmal ettiği, komünizmle yeterince mücadele edemediği ve milliyetçi-muhafazakâr gençliği partinin uhdesinde mobilize edemediği (Sanlı, 2019, ss. 55-56) gibi gerekçeler öne sürerek DP'yi tenkit edecektir. Doktriner sağ olarak kavramsallaştırılacak zihniyeti temsil eden bu gruplar kendi ideolojik çizgilerini DP'ye zerk etmek isterken, DP kendi özerkliğini muhafaza etmek isteyecektir(Taşkın, 2009, s. 459). Osman Turan bu noktada bir nevi, milliyetçi-muhafazakâr sağın parti içerisindeki temsilcisi misyonunu üstlenecek ve parti içi muhalefetten imtina etmeyecektir.

27 Mayıs 1960 Darbesi akabinde Osman Turan'ın da dâhil olduğu DP önde gelenleri Yassıada'ya gönderilirken, parti de darbe sürecinde kapatılmış ve yerine Adalet Partisi kurulmuştur. Darbe sonrası sivil hayata geçiş sürecinde tesis edilen parti, MBK tarafından önce Genelkurmay Başkanı yapılan ancak akabindeki EMINSU tasfiyesinden emekli edilen Ragıp Gümüşpala'nın Genel Başkanlığında kurulmuştur. Demokrat Parti'nin mirasını sahiplenmek iddiasındaki bir partinin Ragıp Gümüşpala ismini tercih etmesi ise ilgi çekicidir(Demirel, 2004, s. 52). Bu tercihte, her ne kadar daha sonra emekli edilse de, Gümüşpala'nın MBK'nın Genelkurmay Başkanlığı yapması hasebiyle ordu ile müspet bir münasebete sahip olmasının “müesses nizam” nezdinde partinin “iyi niyet gösterisi” olarak değerlendirmek mümkündür. Bununla birlikte kendisini “gerici hareketlere karşı” ve “komünizme aman vermeyen” birisi olarak tarif eden Gümüşpala'nın (Aydın-Taşkın, s. 83) mezkûr nitelikleri de bu noktada etkili olmuştur.

Adalet Partisi Türk sağının muhtelif kimliklerini temsil etmiştir. Mesela darbe öncesinde DP içerisinde yer alanlar, Türkiye Köylü Partisi kökenliler, çeşitli milliyetçi ve/veya İslamcı kesimler bu kombinasyon dahilinde zikredilebilir (Aydın-Taşkın, 2014, s. 30). Ragıp Gümüşpala'nın 6 Haziran 1964 tarihinde vefat etmesiyle birlikte parti içerisinde liderlik konusunda rekabet yaşanmış ve bu minvalde milliyetçi-muhafazakar tabanda önemli bir karşılığı olduğu ileri sürülen Sadettin Bilgiç ile mühendis bir teknokrat olup 1962 yılına kadar siyaset sahnesinde faal bir görevi olmayan Süleyman Demirel arasında ciddi bir liderlik yarışı yaşanmıştır. Her ne kadar kamuoyunda seçimi Bilgiç'in kazanacağı tahmin edilmişse de(Demirel,

² 1951 yılında Türk Milliyetçileri Derneği adıyla kurulan ve büyük bir ilgi gören bu oluşumda, Atsız'ın, Remzi Oğuz'un ve Nurettin Topçu'nun fikirlerini paylaşan insanlar, CHP'ye karşı bir koalisyon içerisine girmişlerdir. 1953 yılında, derneğin 73 şubesi bir günde kapatılarak, derneğin mallarına en konulmuş ve derneğin idare heyetinde bulunan DP milletvekilleri Sait Bilgiç ve Tahsin Tola da partiden ihraç edilmiştir. Bkz, (Ayvazoğlu, 2008, s. 571). “Türk Milliyetçileri Derneği” için ayrıca bkz. (Kılıç, 2016).

2004, s. 37) Demirel delegenin oylarının kahir ekseriyetini almak suretiyle AP'nin yeni Genel Başkanı olmuştur (Ahmad, 2007, s. 291).

AP'nin yukarıda zikredilen heterojen yapısı 60'lı yıllar boyunca parti içerisinde ciddi tartışmaların ve kopuşların meydana gelmesine zemin hazırlayacaktır. Hem Gümüşpala döneminde hem de Demirel döneminde meydana gelen bu tartışmaların odağında, aynı DP döneminde olduğu üzere, sağ kökenli ideolojik yapıların kadrolarını ve fikriyatını AP'ye yönlendirme çabaları bulunmaktadır (Sanlı, 2017, ss. 4-49) . 1965 seçimleri ve beraberindeki süreç, parti içerisinde yaşanacak tartışmaları daha da alevlendirecektir.

1960'LI YILLARIN FİKRÎ VE SİYASÎ ATMOSFERİ

Adalet Partisi içinde yaşanan tartışmalara ve Osman Turan'ın bu husustaki başat rolünü irdelemeden evvel 60'lı yılların fikrî ve siyasî atmosferine değinmek gerekmektedir. Türk siyasetinde fikrî çatallaşmaların yaşanması ve mevcut siyasî partilerin politik konumlarının sağ/sol minvalinde sınıflandırılmaya başlaması, 1960'lı yıllara tesadüf etmektedir. Söz konusu durumun oluşmasında, 1961 Anayasa'sının sağlamış olduğu "görelî hürriyet" neticesinde kurulan, sosyalist kimliği ile tebarüz eden Türkiye İşçi Partisi'nin mevcudiyeti ile birlikte Türk siyasi hayatına "doktrin partisi" kavramının gündeme gelmesi önemlidir. Sol kimliği ile maruf TİP'ten sonra CHP'nin de 1965 seçimleri öncesinde "ortanın solu" politikasını temsil ettiğini açıklaması sol kavramı kadar, sağ kavramının da telaffuzunu arttıran bir gelişme olmuştur. Mesela Süleyman Demirel, 1965 yılına kadar Türk siyasetindeki tasnifin " CHP'liler ve CHP'li olmayanlar" ile sınırlı olduğunu ancak CHP'nin "ortanın solu" açılımı ile birlikte kendilerini sağ cemahta konumlandıklarını ilan etmek mecburiyetinde kaldıklarını söylemiştir(Taşkın, 2009, s. 463). Osman Turan da 1965 seçimleri öncesinde yapmış olduğu bir konuşmada; "*CHP solu desteklemekten vazgeçtiği takdirde, Türkiye'de sağ sol mücadelesi olmayacaktır*" sözlerini sarf ederek CHP'yi eleştirirken, bu kavramların Türk siyasî hayatına henüz girdiğine dair görüşü destekler mahiyette bir yargıda bulunmuştur (Unat, 1966, s. 140). Diğer yandan, AP'de yer alan Ferruh Bozbeyle ise Türkiye'de o döneme kadar "sağ siyasetin hâkim olduğunu" bundan ötürü de hiç kimsenin sağ kavramını zikretmediğini ileri sürerken, sol kavramının ortaya çıkışı ile birlikte sağ kavramının kullanılmasına ihtiyaç duyulduğunu beyan etmiştir (Bora, 2012, s. 18). Nitekim 1965 seçimleri "hem ulusal hem de uluslararası kamuoyunda, Türkiye'nin ilk ideolojik seçimleri" olarak tarif edilirken(Unat, 1966, s. 48), seçime iştirak eden

partiler “ *yelpazede TİP en solda, CHP ortanın biraz solunda, AP sağda, CKMP en sağda yer alacak*” (Sanlı, 2017, s. 7) şeklinde nitelenmiştir.

Türkiye’de 1965 seçimlerine katılan partilerden CKMP’nin “en sağda”, TİP’in ise “en solda” yer alması dönemin bir diğer meselesinin irdelenmesini gerektirmektedir. Bu iki parti de “aşırı” yahut “müfrit” sıfatıyla tasvir edilirken, 60’lı yıllar boyunca müesses nizamı ya da merkez siyaseti temsil eden isimler nazarında “müfritlik/aşırılık” takbih edilmiştir. Mesela Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay 1961 Anayasasına işaret ederek; “*Bu anayasa sağa ve sola saptırılmayacak kadar kesindir..., müfrit hareketlere asla müsaade yoktur*” (Sanlı, 2017, s. 8) sözlerini sarf etmek suretiyle müesses nizamın endişesini dile getirmiştir. Merkez siyaseti temsil eden İnönü, “aşırı sağ/sol” akımlara dair sorulan bir suale cevaben her iki akımın da doğası gereği birbirinden farkı olmadığını, bahsedilen iki fikrin de “Türkiye’de otoriter bir sistem kurmayı” hedeflediğini iddia etmiştir (Durum, 11 Şubat 1965). Aynı soruya cevaben Demirel ise “aşırı sağ/sol” hakkındaki tutumlarını şu şekilde ifade etmiştir: “*Türk milletinin ve onun müesseselerinin davranışı aşırı sol cereyanlar karşısında ne ise aşırı sağ cereyanlar karşısında da öyle olacaktır*” (Durum, 11 Şubat 1965). 1966 yılında gerçekleşecek ve makalenin ilerleyen safhasında değinilecek olan AP Büyük Kongresi öncesinde, CHP’nin Genel Sekreteri olan Bülent Ecevit’in; “*CHP’nin yaptığı gibi AP de, ortanın sağında olduğunu bildirerek sağ uçtan gelebilecek tehlikelere bir duvar çekerse... demokrasimiz sürekli yaşama imkanına kavuşacaktır*” (Ahmad, 2007, s. 287) sözleri veya İnönü’nün AP yönetimine seslenerek; “*siz sağı aşırılardan koruyun, biz de solu koruyalım; o zaman memlekette korkuya yer kalmaz*” (Ahmad, 2007, s. 318) çağırısı ise bu bağlamda dikkate alınması lazım gelen bir noktayı teşkil etmektedir.

OSMAN TURAN’IN ADALET PARTİSİ’NE İLTİHAKI

Yukarıda izah edilmeye çalışılan fikrî/siyasî atmosfer dâhilinde Osman Turan, Demirel’in AP Genel Başkanı olmasından sonra “Umumi Başkan Yardımcılığı ve Teşkilat Başkanlığı” görevine getirilmek suretiyle aktif siyasete geri dönmüştür (Uzman, 2018, s. 348). Demirel’in riyasetinde ve Osman Turan’ın Genel Başkan Yardımcılığında 1965 seçimlerine hazırlanan Adalet Partisi makalenin konusu minvalinde iki mühim gelişmeye tesadüf etmiştir. Birinci önemli gelişme, sağ cenah içerisinde olan ve AP ile aynı oy kesimlerine hitap eden CKMP’de liderliğin Alparslan Türkeş’in eline geçmesi olmuştur. Zira bu gelişme, özellikle AP’ye muhalif olan kesimlerde,

CKMP'nin AP'den oy koparabileceği temennisini beraberinde getirmiştir (Sanlı, 2019, s. 91). 1965 seçimleri öncesinde AP'yi etkileyen ikinci önemli olay ise seçim kanununda yapılan değişikliklerle "millî bakiye sisteminin" tatbik edilmesi olmuştur. Bu seçim kanunu ile birlikte nispeten az oy oranı alan partilerin mecliste daha fazla vekil ile temsil edilebilme imkânına erişmesi (Tuncer- Danacı, 2003, s. 15) beraberinde sağ kökenli küçük partilerin oylarını muhafaza edebilecekleri öngörüsünü ortaya çıkarmıştır. Ancak AP, söz konusu olumsuz koşullara rağmen, 10 Ekim 1965'te yapılan seçimler sonucunda oyların %52.87'sini elde ederek, tek başına iktidar olabilecek çoğunluğu elde edebilmiştir (Aydın-Taşkın, 2014, s. 140). Seçimlere Trabzon adayı olarak iştirak eden Osman Turan da böylece milletvekili seçilerek meclise geri dönmüştür. Osman Turan'ın Adalet Partisi kariyeri makalede tafsilatına değinileceği üzere şiddetli bir parti içi muhalefetle geçecek, bilhassa Yeni İstanbul gazetesinde kaleme alacağı yazılarla³ muhalefetini kamuoyunda paylaşacak ve 30 Ekim 1967 tarihinde ihraç edilmek suretiyle oldukça kısa sürecektir (Milliyet, 31 Ekim 1967).

Osman Turan'ın Adalet Partisi'nde yaşayacağı ilk sorun bu seçimlerin hemen akabinde yaşanmıştır. Seçimlerden önce kamuoyunda müstakbel Milli Eğitim Bakanı olacağı konusunda öngörüler bulunan (Uzman, 2018, ss. 361-362) ve kendisinin de benzer bir beklenti içerisinde olduğunu ilerleyen yıllarda yapacağı eleştirilerde hissettiren Turan, kabine dışında kalmıştır. Turan'a göre "*seçimleri müteakip günlerde TBMM'de ve memlekette beliren sevinç ve bayram havası hükümet listesinin okunmasıyla derhal bir matem sükûtuna inkılap etmiştir*" (Yeni İstanbul, 2 Aralık 1966). Demirel parti örgütlerine seçim öncesi taahhüt ettiği vaatleri böylece yerine getirmemiş ve "*adam seçmekte menfi istikametteki isabetini*" ortaya koymuştur. Böylece millî irade "*felce uğratılmış*" veya "*taksim edilmiştir*" (Turan, 31 Temmuz 1967). Demirel iktidar yolunda ne derece demokratsa iktidara geldikten sonra millî iradeden uzaklaşmaya başlamış, partinin programına, mefkûresine rağmen liyakatli ve milliyetçi unsurlardan kaçınmıştır (Uzman, 2018, s. 379).

³ Osman Turan'ın Yeni İstanbul gazetesinde kaleme almış olduğu yazılar Nasrullah Uzman tarafından derlenerek kitaplaştırılmıştır. (Turan, 2016).

OSMAN TURAN'IN “MANEVÎ BUHRAN”, “YÜKSELEN KOMÜNİZM” VE “GENÇLİK POLİTİKASI” OLGULARI ÇERÇEVESİNDE İKTİDAR ELEŞTİRİLERİ

Türkiye’de “manevî buhran” yaşandığı tespitinde bulunan ve millî bünyenin sağlam olmasına rağmen ilim, kültür ve din müesseselerinin zayıf kaldığını düşünen Turan’a göre siyasî buhranlar ve “tehlikeli cereyanlar” olarak tarif ettiği sosyalist/komünist akımlar mezkûr durumun mukadder bir sonucudur (Turan, 13 Nisan 1966). Türkiye’de hüküm süren manevî buhranın 27 Mayıs ile birlikte maddî bir niteliğe de dönüştüğünü ileri süren Turan, memleketin muvazenesinin siyasî olduğu kadar ideolojik olarak da bozulduğunu çünkü sağcı Demokrat Parti yerine solcu Halk Partisi’nin ayakta kaldığını ve Halk Partisi’nin aşırı sola cevaz verdiğini düşünmektedir. Bundan ötürü “komünist ve yıkıcı gayretler” kuvveden fiile çıkmış ve ihtilalci bir nitelik kazanmıştır(Turan, 8 Şubat 1967).

Manevî buhran hususunda baş sorumlu olarak CHP’yi gören Turan, Türk milletinin hem Demokrat Parti’yi hem de Adalet Partisi’ni iktidara getirme motivasyonunu, maddî kalkınma ve refah seviyesiyle değil, daha ziyade hürriyete kavuşmak, zulümden ve dinî baskılardan kurtulmak olarak mütalaa etmektedir(Turan, 6 Eylül 1966). Buna mukabil Turan, DP/AP geleneğinin de manevî buhranın mesuliyetinden azade olamayacağı düşüncesindedir. Çünkü liderler “*diktatörlük devrinden kalan manevi sefaletin*” idrakinde olmadıklarını, sola karşı aydın bir zümre vücuda getirmeyip, ilmî, kültürel ve dinî müesseseleri ıslah etmeyerek göstermişlerdir. Maddî kalkınmanın manevî kalkınma olmaksızın gerçekleşmeyeceğini düşünen Turan, manevî buhranla zemin bulacak solcu propagandalar ile birlikte iktisadî sorunların da meydana geleceği kanaatini taşımıştır. Bu meyanda Demirel’in Millî Eğitim Bakanı olarak İlham Ertem tercihinin de eleştiren Turan, üniversitelerin ilmî ve millî esaslara göre vazife yapmadıklarını ve büyük bir “yarı münevver” işsizliği tehlikesinin muhtemel olacağı öngörüsünde bulunmuştur. Ayrıca Parti, siyaset, fikir ve mefkûre ekipleri kurarak milliyetçi münevverleri ve gençleri tutmak suretiyle memleketi siyasi istikrara kavuşturabilecekken bu fırsatı kaçırmıştır. Demokrat Parti döneminde de benzer eleştirileri sıraladığı müşahede edilen Turan, Demirel’i de benzer bir akıbet yaşanabileceği hususunda uyarmıştır. Turan’a göre Demirel Türkiye’de bir ihtilal ve rejim meselesi bulunmuyor derken; “*münevverleri ve müesseseleri sağlam olmayan ülkelerde reylerin kifayet etmediğini, diğer demokratik kuvvetlerin lüzumunu düşünmüyor ve*

koca Demokrat Parti'nin akıbeti de bir uyanış hissi doğurmuyordu” (Turan, 31 Temmuz 1967).

Turan, yükselen komünizm karşısında hükümetin üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmediği kanaatini taşımıştır. Hükümetin komünizm karşısında ciddi tedbirler alması gerektiğini ifade eden Turan, “*hükümetin vazife olarak sokağa düşen ve siyasî nizama karşı gelen komünizmi süratle kanuni müeyyideler altına alması*”(Milliyet, 25 Mayıs 1966) talebini kamuoyunda ilan etmiştir. Turan ayrıca iktidar olmanın muktedir olmayı gerektirdiğini ancak hükümetin yıkıcı cereyanlara karşı gerekli adımlar atmadığını ileri sürmüştür (Yeni İstanbul, 2 Aralık 1966). Turan'ın iktidar/muktedir meselesine dair şu sözleri ise oldukça ilgi çekici mahiyettedir: “*Muktedir olması gereken iktidarların zaaf veya sükûtları dolayısıyla mazeretin makbul olmayacağı ve bu manasıyla asıl mesuliyetin iktidarlara ait olduğunu tarihî bir hüküm olarak kayda lüzum vardır* (Turan, 23 Nisan 1966).

İktidarın komünizme karşı yeterli tedbir almadığını ileri düşünen Turan, bu keyfiyetten ötürü sokakların da solculara kaldığı düşüncesindedir. Buna mukabil milliyetçi gençler, “*himayeden mahrum kaldıkları gibi*”, mahkemeye sevk edilmekte (Yeni İstanbul, 2 Aralık 1966), “*32 milyonluk ülke 32 binlik kişilik azgın kalabalık*” karşısında aciz kalırken, milliyetçi gençler her türlü baskıya muhatap kalmaktadır(Turan, 8 Şubat 1967). Üniversitede solun karşısında bulunan talebe teşekkülleri arasında en zayıf durumun iktidar partisine ait olduğunu beyan eden Turan yine Demokrat Partisi dönemi vurgusu yaparak, 27 Mayıs öncesinde DP'nin de bu hususta ihmalleri olduğunu ve hem partinin hem de partinin liderinin bir darbe ile sakit kalmasında solcu gençliğin önemli bir etken olduğunu ifade etmiştir. Tevfik İleri'nin kendisine; “*Osman Turan, son kabine toplantısında Türk Ocağı'na ve Türk Yurdu Dergisi'ne ciddi bir yardım için karar verdik fakat yazık ki iş işten geçmişti*” diyerek özeleştiriye bulunduğunu ifade eden Turan'a göre Adalet Partisi söz konusu tarihî tecrübeden ders almamaktadır (Uzman, 2018, ss. 380-381). Gençlik sağ-sol olarak bölünürken AP zayıf kalmış, sola müsamahakâr olan kanunlar milliyetçilere ve dindarlara karşı aynı toleransı göstermemiştir (Turan, 20 Haziran 1967).

Turan'ın “gençlik politikası” dairesinde söylediği ve Celal Bayar'ın 70'li yıllarda DP dönemine dair yaptığı özeleştirileri hatırlatan bu sözler, 60'lı yılların tarihi bağlamında tahlil edilmeye muhtaç bir tespit durumundadır. 60'lı yıllar Türkiye'si bilhassa üniversite zemininde, gençlik örgütlenmelerinin mümbit bir arazi bulabildiği bir döneme şahitlik etmiştir.

27 Mayıs hareketinin hemen öncesinde ve sonrasında politikleşen gençlik, muhtelif cemiyetler münasebetiyle siyasetin aktif bir unsuru olmuştur. Bu meyanda İstanbul, Ankara gibi kentlere periferiden gelen ve kendisini üniversitenin ikliminin dışında hisseden “taşralı” bir grubun da mevcudiyeti söz konusu olmuştur. Çoğunlukla taşradan gelen DP- AP kökenli gençler, üniversiteye gittiklerinde karşılarında, “orta-üst” sınıftan gelen, sosyalizme taraftar bir kitleyle karşılaşmıştır. O dönemde üniversiteye kaydolan Taha Akyol bu durumu şu sözlerle tasvir etmiştir: “İlerici” arkadaşlarımızın kimi “proleterya devriminden”, kimi “İkinci 27 Mayıs’tan, kimi de “Ordu-Gençlik el ele, haydi devrime” sloganından bahsediyordu. Bizim soyut “milletten” başka, ne “proleteryamız”, ne “devrimci ordumuz” ne de “darbemiz” vardı” (Akyol, 1997, s. 23). Dönemin AP’li öğrencilerinden Mehmet Keçeciler’in de işaret ettiği üzere, Türk solunun sağ tahkim etmesi, AP’li olmayı “vurguncu, çıkarıcı, aracı, tefeci” olarak itham etmesi gibi hususlar gençliği farklı arayışlara itecek (Demirel, 2009, s. 416) ve Turan başta olmak üzere AP dâhilindeki milliyetçi/muhafazakâr grubun tepkisine yol açacaktır.

OSMAN TURAN’IN ADALET PARTİSİ-CHP İLİŞKİSİ, LAİKLİK POLİTİKALARI, PARTİ İÇİNDE MUHALEFET/TASFİYELER ÇERÇEVESİNDE İKTİDAR ELEŞTİRİLERİ

Daha önce de belirtildiği üzere 60’lı yıllar, Türkiye’de siyasi yelpazenin billurlaşmaya başladığı bir dönem olarak resmedilmektedir. Ülkenin iki ana partisinden birisi olan ve birbirleriyle iktidar yarışına giren Adalet Partisi ve Cumhuriyet Halk Partisi, çeşitli politikalar üretmek vasıtasıyla partilerini dizayn etmişlerdir. Bu bağlamda 1965 seçimleri öncesinde CHP “ortanın solu” politikasını ortaya koyarak yeni bir açılımı başlatmıştır.

“Ortanın solu”, İsmet İnönü’nün 30 Nisan 1965 yılında partisinin kimliğini tanımlamak adına kullandığı bir kavram olarak ortaya çıkmıştır (Emre, 2013, s. 84). Ancak kavramın ortaya çıkma süreci, bilhassa 1963 seçimlerinden sonra şekillenmeye başlamıştır. 60’lı yıllar, Türkiye’de solun yükselişe geçişine sahne olmuş; “kentli muhalefet-yeni orta sınıf” bilhassa “Yön” ve “Türkiye İşçi Partisi” gibi mahfillere kanalize olmaya başlamıştır. CHP bu tabanı elinde tutmak istemiş ve bu minvalde “ortanın solu” açılımına gitmiştir. 14. CHP kurultayında yayınlanan “İleri Türkiye Ülküsü” adlı broşürle parti, “sosyal adalet, refah ve hızlı kalkınmayı” hedeflemiş (Abadan, 1966, s. 153) ve Turhan Feyzioğlu’nun Konya’da yaptığı konuşmada olduğu üzere “reform tedbirlerinden yana olan, sosyal adalete inanan, halkın partisi” sloganını benimsemiştir (Ahmad, 2007, s. 313). Bu söylemler, İnönü’nün 1965 yılında “ortanın solu” tarifini yapmasına giden yolu açacaktır. İnönü, “CHP devletçi bir partidir ve bu sıfatla elbette ortanın solunda yer alacaktır

(Unat,1966, s. 156) ”⁴ demek suretiyle, partisinin kimliğini açıklayacak ve bu kavram hem parti içinde hem de rakip tarafından eleştiri konusu olacaktır.

“Ortanın solu” sloganı başta AP’nin “*Ortanın Solu Moskova’nın Yolu*” sloganı olmak üzere muhalefet partileri tarafından eleştirilecek ve CHP komünizme kaymakla itham edilecektir (Abadan, 1966, s. 158). İsmet İnönü ise bu isnada karşılık olarak, “*ortanın solunda bir anlayış, memleketi komünizme, faşizme götürmeyecek tek anlayıştır*” (Abadan, 1966, s. 159) diyecek, 1965 seçimlerinden önce ise “ortanın solu” politikasının “komünizmin akıllı düşmanı” (Abadan, 1966, s. 177) olduğunu söyleyerek komünizm isnatlarını reddedecektir.

Her ne kadar Demirel başta olmak üzere AP, “ortanın solu” politikasını “Moskova Yolu” olarak tarif etse de, Osman Turan başta olmak üzere milliyetçi/muhafazakâr camiada partinin CHP ile muvazaa içerisinde olduğuna yönelik eleştirilere ve bu bağlamda Adalet Partisi’nin sola cevaz veren bir mahiyette olduğuna yönelik argümanlara tesadüf edilmiştir. AP’nin bilhassa laiklik uygulamaları çerçevesinde dönem bu tartışmalar, Osman Turan’ın parti içinde muhalefetinin temel dinamiğini teşkil ettirecektir.

Osman Turan, Adalet Partisi ile Halk Partisi’nin en temel ayrımın laiklik anlayışları arasındaki fark olduğunu, Adalet Partisi’ni iktidara getiren temel amilin de mezkûr farklılık olduğunu ileri sürmüştür (Turan, 21 Aralık 1966). Partisinin manevî değerler, milliyetçilik ve dinî hürriyet hususunda inhiraf ettiğini iddia eden Turan, söz konusu sapmayı “sola kayış” olarak telakki etmiş ve bunun millî iradeye mugayir bir keyfiyet olduğunu iddia etmiştir (Turan, 20 Haziran 1967). Turan’ın bu değerlendirmelerde bulunmasının arkasında çeşitli siyasî hadiselerin rolü bulunmaktadır. Turan’ın Adalet Partisi mazisinde konu başlığı bağlamında ilk önemli muhalefeti meşhur 163/a maddesi tartışmaları etrafında dönmüştür. AP 1966 yılında bir af tasarısı hazırlamış ancak sağ kökenli muhtelif isimlerden 163.madde ile alakalı ciddi itirazlar gelmiştir. Ali Fuat Başgil; “*163.maddeden yargılanan nurlular da affa dâhil olmalı, benim de kitaplığında nurluluğa dair kitaplar var*” diyerek af tasarısını tenkit etmiştir (Babı Ali’de Sabah, 20 Temmuz 1966). Necip Fazıl Kısakürek de; “*bir İslam davacısının Allah ve Resulüne dayanarak kaleme aldığı risaleler etrafında bir takım iman âşıkları*” olarak tasvir ettiği Nurluların “mahzun kaldığını” ileri sürerken, “bu vatani kim idare ediyor” demek suretiyle serzenişte bulunmuştur (Kısakürek, 14 Temmuz 1966). Necip Fazıl başka bir yazısında ise Demirel’i eleştirirken, Demirel’in “İslamiyet ve Nurluluk” söz konusu olduğunda “suskun kaldığını ve partisine teveccüh eden kitlenin ruhunu inkisar

⁴ Ecevit’e göre Türkiye, Sovyet, Çin, Arap ve batı tipi olmak üzere dört taraftan “sol basınç” ile muhatap kalmıştır. Batı’dan gelen sol basınç Ecevit’in nazarında “Avrupa tipi sosyal demokrasiye” işaret etmekte ve “ortanın soluna” tekabül etmektedir. Bkz, (Emre,2013, s. 217, 218). “Ortanın solu” kavramı ve politikasına dair detaylı bir tahlil için bkz. (Ağtaş, 2008, s. 194-221).

ettiğini" ifade etmiştir (Kısakürek, 8 Ağustos 1966).⁵ Kısakürek'in eleştirilerini yer veren ve AP'ye milliyetçi-muhafazakâr bir muhalefet gösteren Babı Ali'de Sabah gazetesi ise; "AP içerisinde Müslümanlıktan korkan bir grubun mevcut olduğu oysa AP'nin millettten aldığı kefaleti yerine getirmesi gerektiğini" ileri sürerken, 163.maddeden yargılanan Nurcuların "af kapsamına" alınmasını talep etmiştir (Babı Ali'de Sabah, 20 Temmuz 1966).

Osman Turan 163/a maddesi etrafında dönecek tartışmalara şiddetli bir şekilde müdahil olmuştur. Af tasarısının hazırlanmasından önce yazmış olduğu bir yazıda İsmet Paşa'yı Nurcuları takbih ettiği gerekçesiyle tenkitlerde bulunan Turan İsmet Paşa'ya seslenirken şu ilginç ifadeleri kullanmıştır: "AP'yi Nurculukla suçlaması da garabet. CHP dindar halkı bir nevi kendisine karşı cihada zorluyor hatta dindar halk kendi partilerini de şumulüne almış ki bu azim hatanın sebebi güçtür! AP iktidarı döneminde Nurculara yönelik tevkifler devam ediyor ve dindar halk artık AP'ye karşı gevşemekte ve nefis müdafaasına girişmekte!" (Osman Turan, 22 Haziran 1966). İsmet Paşa'ya hitap ederken açık bir şekilde partisinin idari erkine mesajlar gönderdiği müşahede edilen Turan'ın, müstakbel af tasarısı öncesinde konum aldığı anlaşılmaktadır. Nitekim Turan, AP grubunda yükselen komünizme karşı 141. ve 142. maddelerin sertleştirilmesini talep ederken, 163.maddenin affının gerektiği görüşünü savunmuştur (Milliyet, 15 Temmuz 1966). Turan af yasaasının 163.maddeyi kapsamaması sonrasında yazmış olduğu başka bir yazıda ise tasarı hazırlanırken ilk grup kararında söz konusu maddeye bağlı tutukluların da affa dâhil edildiğini ancak daha sonra tasarı dışında bırakıldığını ileri sürmüştür (Turan, 1 Eylül 1966). Turan'a göre 163.maddenin affın dışında bırakılmasını talep edenler, AP'yi irtica suçlaması ile birlikte töhmet altında bırakmakta ve "Adalet Partisini CHP'nin 2.bir nüshası haline getirmek" istemektedirler. Bu hususta Falih Rıfkı Atay ile polemige giren Turan, Atay ve temsil ettiği zihniyetin Adalet Partisi içerisinde "medeniyetçilik" ve "Atatürk İlkelerine bağlılık" olguları bağlamında sunî bir "ilerici-gerici" çatışması yaratmak istediğini iddia etmiştir (Turan, 5 Eylül 1966). Buna mukabil Turan'a göre Adalet Partisi

⁵Necip Fazıl'ın AP içerisindeki milliyetçi-muhafazakâr muhalefete desteği 1965 sonrasına münhasır değildir. Mesela 1965 öncesinde, partide "müfrit-mutedil mücadelesi" olarak resmedilen tartışmaya dışarıdan müdahil olan Kısakürek, AP yöneticilerine tıpkı Osman Turan da müşahede edildiği üzere DP örneği üzerinden ikazlarda bulunacaktır. Kısakürek AP idarecilerinin partiyi "merkezde" tutmalarını eleştirirken, AP'nin kati surette "mukaddesatçı ve milliyetçi" bir tavır takınmasını ve ideologlara itibar etmesini telkin ederek; "yıkılan DP'nin barajlarının bile kendisini kurtaramadığını" söylemek suretiyle uyarmıştır (Kısakürek, 23 Ağustos 1963).

içerisinde de “güdümcü zihniyet ile işbirliği yapanlar” olarak tarif ettiği bir hizip mevcuttur ve bu hizip 67 imza toplamak suretiyle dindarları af dışında bırakmıştır. Turan’ın bu noktada hedef gösterdiği mecra, 60’lı yıllar boyunca AP içerisindeki “müfrit-mutedil” olarak tarif edilen mücadelenin önemli bir tarafı olan Cevdet Perin ve Mithat Perin’in neşretmekte olduğu Durum Mecmuası olmuştur (Sanlı,2018,ss. 4-49).⁶ Turan, “Durum denilen durumu meşkûk, zihniyeti bozuk, seviyesi ve sürümü düşük dergi” diye tarif ettiği mecmuanın sadece “güdümcülerle” değil “Yassıada’yı hazırlayan zümre ve şahısların” da himayesine girdiğini ileri sürmüştür. Turan, bu dergiyi idare eden Mithat Perin’in AP içerisindeki milliyetçileri “gerici” olarak itham etmek suretiyle partide fitne çıkardıklarını ve böylece AP’i iktidara getiren halka karşı cephe aldıklarını düşünmektedir. Nitekim Adalet Partisi içerisinde nifak çıkarmışlar ve 67 imza suretiyle dindarların veya Nurcuların af kapsamına dâhil edilmeleri, grup kararı olmasına rağmen, engellenmiştir (Turan, 1 Eylül 1966). Ayrıca bu grup “güdümcülerin” sempatisini kazanmak için parti içerisinde milliyetçileri “aşırı solla kol kola” vermekle suçlayarak yıldırımaya çalışmaktadır (Turan, 2 Eylül 1966).

Turan’ın 163.maddenin af kapsamının dışında tutulması üzerine girdiği polemikler, dönemin Diyanet İşleri Başkanı İbrahim Elmalı’nın görevden alınmasıyla birlikte daha da şiddetlenecektir. Elmalı’nın azline giden olayların başında kendisinin görevli olarak gittiği Tunus’tan sonra Mısır’a geçmek istemesi olmuştur. Elmalı Mısır’a geçmeden gezisini iptal ederken (Milliyet, 29 Temmuz 1966), Diyanet İşleri Başkanlığı’nın uhdesinde olduğu Devlet Bakanı Refet Sezgin bu gelişmelerden haberdar olmadığını bildirmiştir. Buna mukabil İbrahim Elmalı, hükümetin tek taraflı emri neticesinde Mısır gezisini iptal etmek durumunda kaldığını açıklayarak kamuoyunda gelecek olan tartışmaların fitilini ateşlemiştir (Yeni İstanbul, 31 Temmuz 1966). Elmalı meselesi AP içerisinde yaşanan ihtilafları arttıracak

⁶ Cevdet Perin ve Mithat Perin AP içerisindeki merkez kanat ile milliyetçi-muhafazakâr kanat arasında yaşanacak olan mücadelenin önemli iki aktörü olacaktır. Cevdet Perin, AP ile CHP’nin “laik anlayış birliği” içerisinde beraber hareket ettiği müddetçe, Türkiye’de Atatürk devrimlerinin geleceğinde endişe duyulamayacağını dile getirirken AP içerisinde “milliyetçilik kisvesine bürünen müfritlerin olduğunu” ve bunlarla mücadele etmenin lazım geldiğini düşünmektedir. Bkz. (C. Perin, 12 Ağustos 1967). Mithat Perin ise “siyasi partilerin, aşırı solla mücadelede olduğu gibi aşırı sağ ile mücadelede de işbirliği” yapmaya davet ederken İsmet İnönü’yü, II.Dünya Savaşı yıllarında “bu iki unsurla olan mücadelesine” referans vererek alkışlamıştır. Bkz. (M. Perin, 12 Ekim 1967).

ve Osman Turan da dâhil birçok milliyetçi/muhafazakâr isim hükümeti bu noktada eleştirecektir.

AP içerisindeki “merkez sağ” kesimin kamuoyundaki sözcüsü konumunda olan Durum Mecmuası, Elmalı üzerinden dönen tartışmanın partiye nüfuz etmek isteyen “dinci kanadın” yönlendirmesi olduğunu ve mezkûr grubun partinin müstakbel kongresi öncesinde avantaj elde etmek istediğini iddia ederken, “*devlet içinde devlet gibi hareket eden*” Elmalı’nın görevden alınması gerektiğini dile getirmiştir (Durum, 1 Eylül 1960). Dergide AP içerisinde Elmalı’yı savunan Osman Yüksel Serdengeçti, “yobaz, Yahudi düşmanı, İslamcı, ırkçı, Atatürk ve Balkanlı düşmanı” gibi tabirlerle eleştirilen Osman Turan, “Türkiye’nin iç ve dış politikasını din esaslı belirleme” üzerine mücadele etmekle itham edilmiştir (M. Perin, 8 Eylül 1966). Durum Mecmuası hakkında görüşlerine yukarıda müracaat edilen Turan ise, din istismarcılığının hakiki milliyetçi ve dindarlar için bahis mevzuu olamayacağını ancak bu ithamların “aldatma siyasetine saplananların” hesabına uygun olabileceğini dile getirmiştir. Turan, derginin sahibi Mithat Perin’in Elmalı’ya dair itirazlarını ise; “*O Türkiye’nin Diyanet Reis’ine hücumu cesaret ederken yalnız saygısızlığını değil hangi emel ve menfaatlere hizmet ettiğini de göstermiş oluyor*” demek suretiyle eleştirmiştir (Turan, 2 Eylül 1966).

İbrahim Elmalı üzerinden yaşanan polemikler, parti içerisindeki ihtilafı büyütürken dönemin Yargıtay Başkanı İmran Öktem’in laiklik hususundaki beyanatları tartışmaları daha da alevlendirmiştir. Öktem konuşmasında özetle Türkiye’de “aşırı sağ” tehlikesinin mevcut olduğunu ve “*din sarığı altında zehirlerini sıkın*” bir takım mahfillerin bulunduğunu öne sürmüştür. “*Dindar görünmenin komünistliği engelleyeceği iddiasının*” söz konusu kesimlere cesaret verdiği söyleyen Öktem, Nurcuları açıkça hedef almış ve Said-i Nursi’yi “yarı cahil, okuyup yazmasını bilmeyen” birisi olarak tanımlamıştır (Milliyet, 7 Eylül 1966). Muhafazakâr camia içerisinde bir çok isim Öktem’in açıklamalarını şiddetli bir şekilde tenkit etmiştir. Mesela Ali Fuat Başgil, Öktem’in sözlerinin “anayasaya ve hâkim tarafsızlığına mugayir olduğunu ve insanları suç işlemeye teşvik ettiğini” iddia ederek, bu beyanatın “kinci bir ruh haleti içerisinde” yapılmış olduğu tespitiyle tepkisini göstermiştir (Babı Ali’de Sabah, 9 Eylül 1966). Öte yandan Adalet Partisi’nin merkez kanadını temsil eden Cevdet Perin ise Öktem’in sözleri sonrasında “akıl egemenliği” vurgusu yaparak Descartes ve Mustafa Kemal’i bu hususta örnek göstermiş ve Öktem’in açıklamalarını desteklemiştir. Perin’e göre “akıl ve cesaret yolundan ayrılma temayülleri

olan gericilerin zuhuru” karşısında “ modern ve laik Türk Devleti’nin temellerinin sağlamlaşması gerekmektedir (C. Perin, 15 Eylül 1966).

AP’nin Olağan Kongresi öncesinde meydana gelen, “163.maddeden hükümlülerin af tasarısında yer almaması”, “Elmalı’nın yurtdışı gezisinin iptal edilmesi üzerine yaşanan tartışmalar”, “İmran Öktem’in açıklamaları” gibi hadiseler silsilesinin son durağı İbrahim Elmalı’nın görevinden alınması olmuştur. Elmalı’nın tasfiyesinin hemen ardından Demirel bir demeç vererek, Türkiye’nin “teokratik bir devlet” olamayacağını, “mezhep farklılığı yüzünden fesat çıkarmaya çalışanlara” müsaade edilemeyeceğini, “din ve vicdan hürriyetini istismara kalkanların” sükûtu hayale uğrayacağını ilan etmiştir (Yeni Gazete, 6 Ekim 1966). Demirel’in bu açıklamayla birlikte Elmalı’yı hedef aldığı aşikâr görünmektedir zira Abdi İpekçi’nin de belirttiği şekliyle, Elmalı’nın üzerinde “Nurcu” olduğu, “Diyanet İşlerine Nurcuları doldurduğu”, “Alevilere cephe alıp mezhep ayrımcılığı güttüğü” şeklinde eleştiriler yoğunlaşmıştır (İpekçi, 8 Ekim 1966).⁷

Elmalı’nın tasfiyesi üzerine muhafazakâr camia tarafından AP’ye yönelik ağır tenkitler yönelmiştir. “Din ve vicdan hürriyetine son darbe” (Yeni İstiklal, 12 Ekim 1966) olarak lanse edilen bu olay, “iktidara gelmek için Müslümanları kullanan AP’nin maskesini” düşürdü şeklinde yorumlanabilmiştir (Adıdeğmez, 4 Ekim 1966). Cevat Rifat Atilhan, olayın perde arkasında masonların ve Yahudilerin olduğunu iddia etmiş ve olayı, “Lozan’dan beri İslam’dan uzaklaştırılmak istenen Türk milletine” edilen bir tecavüz olarak değerlendirmiştir (Atilhan, 9 Ekim 1966). Ayrıca bu mesele ile birlikte Diyanet İşleri’nin tüzel yapısı da sorgulanarak, çeşitli mecmularda “Diyanet özerk olmalı” kampanyaları başlamıştır (Babı Ali’de Sabah, 6 Ekim 1966; Yeni İstiklal, 19 Ekim 1966). Bu minvalde Ali Fuat Başgil, Zeki Velidi Togan, Mustafa Reşit Belgesay gibi isimlerden destek alınmıştır (Babı Ali’de Sabah, 8 Ekim 1966). Ahmet Kabaklı da bu hususta bir köşe yazısı kaleme alarak, millete yaklaşık 40 yıldan beri “yutturulan” laiklik ile birlikte dinin devlet işlerine karışmadığını ancak devletin dine müdahale ettiğini ileri sürerek, Diyanet İşleri’nin devletten masun kalarak özerkleşmesi gerektiğini dile getirmiştir (Kabaklı, 14 Ekim 1966).

Osman Turan, Elmalı olayı üzerine Devlet Bakanı Refet Sezgin’e ateş püskürmüştür. “Refet Sezgin birader” diyerek Sezgin’e mason imasında bulunan ve kendisinin din aleyhtarı bir tutum içerisinde olduğunu iddia eden Turan, Sezgin’in Elmalı’ya “özel kalem müdürü” gibi davrandığını ve en

⁷ Benzer eleştiriler için bkz. (Durum, 6 Ekim 1966); (Yeni Gazete, 14 Ekim 1966).

yüksek dini makam olan Diyanet İşlerine saygısızlık etmekten imtina etmediğini öne sürmüştür. Turan'a göre Elmalı, "Ulu-l Emre" itaat etmeyerek laiklik hudutları dâhilinde dinî vazifesini yapmış ve millî vicdan karşısında mesuliyetini kavradığını göstermiştir (Turan, 1 Ocak 1967). Turan, Millet Meclisi'nde CHP Milletvekili Coşkun Kırca'nın Avrupa'daki laikliği yalınkat olarak tarif edip, bu tip bir laikliğin Türkiye'ye getirilmesiyle teokratik bir devlet idaresine gidileceği tespitini aktarırken, AP'nin Devlet Bakanı olan Refet Sezgin'in bu sözlere katıldığını beyan etmesini gündeme getirmiştir. AP'nin "din hürriyetini tanımayan uydurma bir laiklik" görüşünü kabul edemeyeceğini ifade eden Turan, parti içerisindeki "Atatürk İlkeleri ve laiklik" tabanlı eleştirilerin tek parti dönemi zihniyetinin ürünü olduğunu ileri sürmüştür. Turan ayrıca laiklik tabanlı eleştirilerin sözcüsü konumunda olduğunu ifade ettiği mezkûr Devlet Bakanı'nı partisinin programına, millî iradeye ve din hürriyetine aykırı bir tutum içerisinde olmakla itham etmiştir (Turan, 21 Aralık 1966).

163. maddenin affın dışında tutulması, Elmalı hadisesi ve beraberinde yaşanan tartışmalar AP'nin 27 Kasım 1966 tarihinde gerçekleştirmiş olduğu kongreye sirayet edecektir. Kongre öncesinde hem parti içerisinde hem de dışarıdan AP'nin "müfrit" olarak nitelendirilen idarecilerine yönelik tasfiye talepleri gelecektir. Bu minvalde Cevdet Perin, partinin hem AP muhalifleri tarafından hem de bünyesindeki "dinî muhafazakârlar" tarafından sağa itilmeye çalışıldığını bundan ötürü kongreye birlikte partinin "orta yolda" olduğunu ispat etmesi gerektiğini ifade etmiştir (C. Perin, 24 Kasım 1966). Parti dışarısından en dikkat çekici telkin ise "ortanın solu" tartışmalarının yaşandığı CHP'den gelmiş ve Bülent Ecevit şu cümlelerle, 60'lı yılların siyasi yelpaze arayışlarına dair tarihî bir uyarıda bulunmuştur: "*CHP'nin yaptığı gibi AP de, ortanın sağında olduğunu bildirerek sağ uçtan gelebilecek tehlikelere bir duvar çekerse... demokrasimiz sürekli yaşama imkanına kavuşacaktır*" (Ahmad, 2007, s. 287).

İçeriden ve dışarıdan gelen telkinlerin etkili olduğu, AP kongresinin hemen başında, partinin faaliyet raporlarında "komünizme, ırkçılığa ve ümmetçiliğe" karşı olunduğu ifade edilmesiyle anlaşılmıştır (Yeni Gazete, 28 Kasım 1966). Elmalı meselesinden ötürü eleştirilen Refet Sezgin, Elmalı'nın "millî iradeye saygısı olmayan", "devlet içerisinde devlet" olmaya çalışan birisi olduğunu ifade ederek, Türkiye'nin bir şeriat devleti olmayacağını ilan etmiştir (Yeni Gazete, 29 Kasım 1966; Durum, 3 Aralık 1966). Osman Turan'ın partiyi "dine dayandırmak" istiyor argümanı ile itham edilmesinden sonra terk ettiği kongre (Bâb-ı Âli'de Sabah, 29 Kasım 1966), AP'ye yakın

“merkez” medya tarafından “aşırı sağcılar” temizlendi tespitiyle takdim edilmiştir (Durum, 8 Aralık 1966; Haber, 29 Kasım 1966). Nitekim kongrenin hemen akabinde Osman Yüksel Serdengeçti partiden ihraç edilmiştir (Bâb-ı Âli’de Sabah, 5 Ocak 1967).

Osman Turan, Ali Fuat Başgil ile birlikte kaleme aldığı, Serdengeçti’nin ihraç edilmeden evvel Haysiyet Divanı’na verilmesine dair yazmış olduğu bir yazıda Serdengeçti’yi, daha genç yaşlarından itibaren fikir mücadelesine atılan ve Halk Partisi’nin “kötü idaresine, din aleyhtarı laiklik siyasetine” karşı isyan eden bir portre olarak resmetmiştir. Serdengeçti üzerinden mezkûr kongreye dair değerlendirmelerde de bulunan Turan hem parti içerisinde bir grubun hem de “güdümücü matbuatın” parti içerisinde “ilerici-gerici” çatışmasını körükleyerek partideki milliyetçi grupları hedef aldıklarını ve kongre vasıtasıyla milliyetçi unsurların tasfiye edilmek istediklerini öne sürmüştür. Kongre sonucuyla birlikte Serdengeçti’nin; “*davasının ve parti ülküsünün tehlikede, liderinin de değişmiş olduğu kanaatini*” teyit edildiği kanaatini taşıyan Turan, Serdengeçti’nin itirazlarına hak verdiğini beyan etmiştir (Yeni İstanbul, 26 Aralık 1966).

Serdengeçti’nin ihraç edilmesi, başta Osman Turan olmak üzere AP içerisindeki bazı isimlerin itirazları gibi hadiseler kamuoyunda yeni bir partinin kurulacağına dair haberlerin çıkmasına sebep olmuştur. İhraç parti teşkilatlarında büyük tepki çekmiş, Milliyetçi Türk Gençlik Teşkilatı, Ankara Üniversitesi Ülkü Ocağı ve Türkiye Milliyetçi Gençlik Kolları ortak imza ile AP’yi protesto etmiştir (Kurnaz, 2012, s. 491). Osman Turan’ın başyazar olduğu Yeni İstanbul gazetesi ise Serdengeçti’nin ihraç edilmesi üzerine manşetine “AP’in gerçek temsilcileri” başlığıyla Ali Fuat Başgil, Osman Turan ve Serdengeçti’yi taşımıştır (Uzman, 2018, s. 369). Kamuoyuna yeni bir parti kuracağını ilan eden Serdengeçti’nin (Medeniyet, 5 Ocak 1967) öncülüğünde, “*Millî Hareket Partisi*”⁸ adında geniş bir sağ koalisyona hitap edebilecek ve Genel Başkanlığı’nı Ali Fuat Başgil’in, Genel Başkan Yardımcılığı’nı Türkeş’in yapacağı yeni bir siyasal yapılanma teşebbüsü olduğu ileri sürülmüştür (Akis, 7 Ocak 1967; Durum, 19 Ocak 1967). Osman Yüksel Serdengeçti, Osman Turan gibi isimlerin de yer alacağı ve CKMP dışındaki diğer sağ partilerin de birleşebileceği bu formül etrafında, Ali Fuat

⁸ Bu dönemde, CKMP’nin yarı resmi organı hüviyetinde olan “Millî Hareket” isminde bir dergi mevcuttur. Nitekim isim değişikliğini düşünen CKMP kurmayları da “Millî Hareket Partisi” adında partilerinin ismini değiştirmek isteyecek ancak siyasi partiler kanununa göre “millî” sıfatı alınabilmesi için Bakanlar Kurulu izni şartından ötürü partinin ismi Milliyetçi Hareket Partisi olarak değiştirilecektir (Sanlı, 2019: s.433).

Başgil'in "parti tüzüğü" hazırladığı (Haber, 1 Ocak 1967) ve Türkeş'in de "gerekirse CKMP'yi fesh etmek" suretiyle destekleyeceği iddia edilmiştir (Haber, 11 Ocak 1967). Her ne kadar zikredilen haberler ve sağda yer alan partilerin oy oranları münasebetiyle güncel koşullar böyle bir ittifakı muhtemel kılsa da bilhassa Ali Fuat Başgil'in 17 Nisan 1967 tarihinde vefat etmesiyle birlikte söz konusu teşebbüs akamete uğramış ve partinin kurulması gerçekleşmemiştir (Sanlı, 2019, s. 403). Başgil'in vefatını, "günümüzde manevî cihadın çok daha önemli olduğu hatırlandığında Başgil'in vefatı daha iyi tahlil edilebilir" (Yeni İstanbul, 24 Nisan 1967) diyerek yorumlayan Osman Turan, kaleme aldığı başka bir yazıda söz konusu parti girişimine kısmen/zımnen vurgu yapmıştır. Zira Turan, Başgil'in muhtelif zamanlarda AP idarecilerinin "ayıplarına" muhatap kaldığını, " *milli iradenin tecellisine rağmen icra edilmediğine*" üzüldüğünü belirtirken; kendisinin bilhassa Diyanet Teşkilatı'na girilen baskılar dolayısıyla " *siyasî ve teşriî vazifesini yapmaya*" karar verdiğini ancak ecelin buna müsaade etmediğini ifade etmiştir (Turan, 3 Mayıs 1967). Süleyman Arif Emre, Serdengeçti'nin Başgil'in vefatından sonra kurulması mutasavver olan partinin başına Osman Turan'ın geçmesini teklif ettiğini, Turan'ın ise teklifi kabul etmekle birlikte bir türlü harekete geçemediğini iddia etmektedir (Kurnaz, 2012, s. 492).

Parti içerisindeki yaşanan tartışmalar, kongre vasıtasıyla parti içerisindeki "müfrit" olarak isimlerin pasifize edilmesi, Serdengeçti'nin ihracı gibi hadiseler, Turan'ın istifa edebileceğine dair yorumları beraberinde getirmiştir. Ancak Turan istifa etmeyecek buna mukabil parti içi muhalefetini, artık Demirel'i de hedef almak suretiyle şiddetlendirecektir.

OSMAN TURAN'IN ADALET PARTİSİNDEN İHRAÇ EDİLMESİ

Osman Turan'ın parti içi muhalefetini şiddetlendirmesi hususunda en önemli hadise, Adalet Partisi Hükümeti hakkında bir gensoru vermek üzere Adalet Partisi Meclis Grup Başkanlığı'na müracaat etmesi olmuştur. Turan gensoruda özetle; iktidarın " *bir avuç menfaatçi zümrenin elinde*" olduğu ve millî iradeye aykırı bir tutum içerisine girdiğini, "yıkıcı cereyanlara" karşı atalet gösterdiğini, laiklik konusunda CHP görüşüne iştirak etmesinin kendi programından ve davasından rücu etmek anlamına geldiğini, parti içindeki ve dışındaki milliyetçilere karşı cephe alınıp, milliyetçi teşekküllerin baskı altına alındığını ileri sürmüştür (Uzman, 2018, s. 372).

Önerge AP grubunda görüşülürken Osman Turan'ın yapmış olduğu konuşma oldukça sert tenkitleri içermiştir. Süleyman Demirel'in iktidar

koltuğuna oturduktan sonra partinin kuruluş değerlerinden uzaklaşmaya başladığını, ilk döneminden itibaren milliyetçi ve liyakatli kişileri tensip etmediğini ileri süren Turan, Demirel'in sola ve İnönü'ye karşı ciddi taviz veren bir lider olarak resmetmiş ve bu tespitine karine olarak Demirel'in "laiklik politikaları" ve Diyanet siyasetini öne sürmüştür. Türkiye'de komünizm başta olmak üzere "yıkıcı cereyanların" revaçta olmasına, hükümeti ve hükümetin başında olan Demirel'i mesul tutan Turan'a göre, İsmet Paşa nasıl kendi ihtiyarıyla partisini sola kaydırırsa, Demirel de aynı keyfilikte din hürriyetine ve AP grubunun sağ kanadına cephe alarak "ortanın soluna" yelken açmıştır (Uzman, 2018, ss. 375-384).

Turan'ın gensoru önergesi AP grubunda 3 lehte oya karşılık 207 aleyhte oy ile reddedilmiştir. Demirel Turan'ın tenkitlerine cevaben kendisinin "ortanın ne sağında ne de solunda" konumlandığını, partinin sola kayması ithamlarının yersiz olduğunu ileri sürmüştür (Haber, 15 Haziran 1967). "Hiç kimse başkalarından daha iyi Müslüman olduğunu iddia edemez", "Türkiye'de din ve vicdan hürriyeti vardır" diyerek Turan'a karşılık veren Demirel, Turan'ın "gemiden ayrılma hazırlığı içinde" olduğunu ve Yeni İstanbul gazetesindeki yazılarıyla parti içerisinde "bölücülük" yaptığını beyan etmiştir (Haber, 16 Haziran 1967). Demirel'e yakın bir basın organı hüviyetinde olan Yeni Gazete'de çıkan imzasız bir köşe yazısında, partinin içerisinde "aşırı milliyetçi-mukaddesatçı" bir hizip olduğu ve bu hizbin Turan'ın önergesinde görüleceği üzere "beyhude bir çaba" içerisine girdiği yorumları yapılmıştır. Yazıda ayrıca, önergeye sadece 3 lehte oy verilmesi, "sabotajı bir kapsül patlaması mertebesine" indirdiği şeklinde değerlendirilmiştir (Yeni Gazete, 15 Haziran 1967). Makale içerisinde görüşlerine müracaat edilen Perin'e göre ise, AP kongresinden sonra parti içerisinde "aşırı sağcılar" temizlenmiş olsa da Osman Turan gibi bazı isimler mevcudiyetini devam ettirmiştir ve bu "aşırı sağcılar" "aşırı solculardan" farkı bulunmamaktadır. Osman Turan'ı cumhuriyet düşmanı olarak niteleyen, elinden gelse hilafeti yeniden kuracağını iddia eden ve evinde padişah portrelerinin bulunmasının kendisinin cumhuriyet düşmanı olduğunun delili olduğunu ileri süren Perin, Osman Turan ve onun temsil ettiği zihniyetin partiden derhal temizlenmesi kanaatini paylaşmıştır (C. Perin, 17 Haziran 1967).

Demirel'in açıklamaları ve beraberinde kendisine yakın olan gazetelerde yer alan köşe yazıları, Turan'ın partideki istikametini belirleyecek nitelikte olmuştur. Buna mukabil tavrı sonrası süreçte Turan muhalefetinin şiddetini daha da arttırmıştır. Hükümeti "güdümcü çevrelerle"

birlikte sola kaymakla itham eden Turan, iktisadî politikada ise “sosyal adaletin değil aşırı kazanç sahiplerinin” korunduğunu, kendilerinin de bundan ötürü aşırı sağ ile itham edildiğini öne sürmüştür (Yeni İstanbul, 24 Haziran 1967). Demirel’i “sola kaymakla” tenkit eden Turan’a göre sola kayış iktisadî manada söz konusu olmamakta, sol politika milliyetçilere ve dindarlara karşı uygulanmaktadır. Zenginler ile fakirler arasındaki uçurumun millî devlette kabul edilemeyeceğini dile getiren Turan, sosyal adaletin olmadığı bir ortamda komünizmin zımnen teşvik edildiği kanaatini paylaşmıştır (Turan, 3 Ağustos 1967).

Gensoru önergesi ve beraberinde aktarılanlar ışığındaki gelişmeler Turan’ın AP’deki akıbeti hakkında fikir vermektedir. Nitekim Turan 10 Ağustos 1967 tarihinde partinin Haysiyet Divanı’na sevk edilmiştir (Uzman, 2018, s. 406). Osman Turan’ın ihraç talebiyle haysiyet divanına sevk edilmesi kararı haliyle milliyetçi camiada bir tepkiye yol açmış; Adana, Kayseri, Trabzon, Konya, Zonguldak, İstanbul, Erzurum, Samsun, Ordu ve Antalya teşkilatları parti genel merkezine çektikleri telgraflarla rahatsızlıklarını dile getirmiştir (Uzman, 2018, s. 406). Ancak bu girişimler Osman Turan’ın ihracını engellemeye yetmemiş ve 30 Ekim 1967 tarihinde Adalet Partisi’nden ihraç edilmiştir (Milliyet, 31 Ekim 1967).

Osman Turan’ın AP’den ihracı sonrasında kamuoyunda, Turan’ın aynı Serdengeçti gibi milliyetçi camianın politik temsilcisi konumunda olan CKMP’ye iltihak etmesi yönünde beklenti oluşmuştur (Sanlı, 2019, s. 450-451). Ancak Turan bu beklentiye başlangıçta cevap vermeyecek ve bu durum CKMP’ye müntesip milliyetçiler nezdinde hayal kırıklığı yaratacaktır. Nevzat Kösoğlu bu hususta şu sözleri dile getirmiştir:

“Serdengeçti’yi, rahmetli(Alparıslan Türkeş-y.n.) Osman Turan’ı partiye girmesi için ikna etmek üzere aşıya, kulise göndermişler... Ne kadar bekledik bilmiyorum ama sonunda Osman Yüksel tek başına geldi. Suratı ekşimiş bir vaziyette, dedi ki: ‘Olmuyor, gelmiyor razı edemedim!’. Odada buz gibi bir hava esti; birdenbire yıkım oldu. Herkes çöktü... Muzaffer Özdağ dedi ki; Biz milliyetçiliği bunlardan öğrendik, bunların yazdıklarına, çizdiklerine baktık, okuduk ve heyecan duyduk. Şimdi biz kavgaya girmişiz, bunlar gelmiyorlar! O da çıktı ve gitti. Parti çöktü, ben de yıkıldım. Türkeş dinliyor. Sonra kalktı. Elini masaya vurdu. ‘Direnin arkadaşlar, zafer bizim olacak!’ dedi... Dünder ağabeyin ne demek istediğini o zaman anladım. Lider buymuş. Herkesin çöktüğü yerde, düştüğü yerde, ‘Devam arkadaşlar’ diyebilen adam”. (Çakır, 2010, s. 221)

Osman Turan bu beklentiye başlangıçta cevap vermese de, 1969 seçimleri öncesinde kısa bir süre önce isim değişikliği yapan Milliyetçi Hareket Partisi’nden Trabzon milletvekili aday olacak ancak seçim

sonucunda milletvekili seçilemeyerek siyasi kariyerini nihayete erdirecektir (Uzman, 2018, s. 429). Taha Akyol'un 1978 yılında Turan'ın vefatı üzerine kaleme aldığı yazıda yer alan cümleler ise, 60'lı yıllar boyunca AP içerisindeki sürece olan mücadelenin ve Osman Turan'ın bu ihtilaftaki mevziinin milliyetçi kamuoyundaki yansımaları tezahür ettirir nitelikte olmuştur:

“ AP'nin bilinen yön değiştirmesi ve hocamızın bu partiden ihraç edilmesi olayı, hem AP için hem de memleket için büyük bir kayıp olmuştur. AP'nin bunalımı, heyecansızlaşması ve entelektüel bir donukluğa sürüklenerek nihayet gerilemesi, Osman Turan hocamızın ihracı olayı ile başlamıştır. 1963'lerde daha önce AP'den kovulmaya başlanan Türk milliyetçiliği MHP saflarında mücadeleye başlamıştı. Hocamız bu defa MHP saflarında yerini almış ve Trabzon'dan adaylığını koymuştur. MHP'nin zayıf olduğu o sırada, tabii kazanması mümkün değildi. Fakat rahmetli için milletvekili olmaktan çok tercihini ortaya koymak önemliydi...” (Uzman, 2018, s. 430).

SONUÇ

1960'lı yıllar sadece yeni bir anayasa ya da yeni siyasi partilerin kurulmasına değil yeni siyasal konumlanmalara da tanıklık etmiştir. TİP ve Türkeşli CKMP örneğinde olduğu gibi doktriner partilerin sahneye çıktığı bu yıllar, Türk siyasi tarihinin iki ana kutbunu teşkil eden CHP ve AP'de dönüşümlerin yaşandığı bir dönemdir. Bu meyanda CHP, TİP ve yükselen sol karşısında “ortanın solu” politikasına geçerken doktriner sağın talepleri ve Türkeşli CKMP ile birlikte doktriner sağın siyasal temsili, AP için de benzer bir süreci beraber getirecektir.

Demokrat Parti'nin başına gelenler DP'nin misyonunu temsil eden Adalet Partisi'ni kurulduğu tarihten itibaren “müesses nizam” karşısında tedbirli davranmaya itmiştir. 27 Mayıs darbesi ile kurulan düzen, Cevdet Sunay'ın “*Bu anayasa sağa ve sola saptırılmayacak kadar kesindir..., müfrit hareketlere asla müsaade yoktur*” sözlerinde görüleceği üzere “aşırılık” olarak tarif ettiği durumlara tahammül göstermezken mezkur çizgide gördüğü kişi ya da kurumları tasfiye/pasifize etmekten imtina etmemiştir. MBK sürecinde 14'lerin tasfiyesi, Ali Fuat Başgil'in Cumhurbaşkanı adaylığının engellenmesi gibi misallerin mebzul miktarda verilebileceği bu yıllarda söz konusu “nizam”, Türk siyasi tarihinin iki kutbu olan CHP ve AP'ye “kendi cenahlarına duvar çekme” misyonunu yüklemiştir. İnönü ve Ecevit'in AP içerisindeki tartışmalara, makale içerisinde iktibas edilen örneklerde görüldüğü üzere müdahil olması, ya da Demirel, Refet Sezgin veya Perin kardeşlerin laiklik tartışmaları esnasında “CHP ile aynı kanaatte” olduklarını açıklamaları, söz konusu duvar metaforuna karine teşkil etmektedir. Buna

mukabil tıpkı ortamın solu politikasında olduğu üzere, AP içerisinde yaşanan tartışmaları sadece dönemin ve düzenin ruhu ile açıklamak eksik olacaktır.

Osman Turan söz konusu dönemde AP içerisinde yaşanan tartışmaların önemli bir aktörü olacaktır. AP iktidarı ile birlikte Millî Eğitim Bakanı olmayı bekleyen ancak beklentisi gerçekleşmeyen Turan'ın muhalefetine şahsi kırgınlığının etkisi olsa da, fikrî/ideolojik boyut oldukça ilgi çekicidir ve DP dönemindeki parti içi muhalefeti ile tutarlılık göstermektedir. Nitekim Turan; “sola karşı aydın bir zümrenin oluşturulmaması”, “milliyetçi-muhafazakâr bir gençliğin politik alana dâhil edilememesi”, “maddî kalkınmanın manevî kalkınma olmadan eksik kalacağı”, “manevî buhranın, komünizm gibi yıkıcı akımlara mahal verdiği ve iktidarın bu durumdan mesul olduğu” gibi temel eleştirilerini hem DP iktidarına hem de AP iktidarına yöneltmiştir. Ayrıca Turan'ın bu konuda yalnız olmadığını da belirtmek gerekir. Demokrat Parti dönemini Türk Milliyetçileri Derneği'ni, Millet Partisi'ni kapatmaları, kültür politikaları ve münevver zümre oluşturamamaları gibi argümanlarla eleştiren birçok sağ kökenli politikacı/yazar, AP'ye de benzer eleştirilerde bulunmuştur. Mezkûr zümre AP'ye milliyetçi-muhafazakâr kökenli fikirlerin temsilini önerirken aksi takdirde “akıbetinin DP gibi olacağı” uyarısında bulunmaktan çekinmemişlerdir. AP'nin çeşitli politikalarından hoşnutsuz olan milliyetçi-muhafazakâr kesimler, tıpkı DP döneminde olduğu gibi “CHP ile muvazaa” suçlamalarında bulunsa da, başta Demirel olmak üzere Adalet Partisi'nin “merkez” kanattaki yöneticileri, bu önerileri/uyarıları dayatma olarak telakki etmiş ve bu hususta ısrarcı olanları partiden tasfiye etmiştir.

Osman Turan ve arkadaşlarının AP içi muhalefet sonucunda tasfiye olmaları kamuoyunda Türk sağının bütün kesimlerine hitap edecek bir parti kurulması beklentisini oluşturmuş olsa da gerek sağın muhtelif kesimleri arasındaki temel farklılıklar, gerek birçok ismin liderlik beklentileri böyle bir partinin kurulmasına müsaade etmemiştir. Bu dönemde AP içerisindeki tartışmaları merakla izleyen ve partisinin menzilini Türk sağının bütün kesimlerine yaymak isteyen CKMP, beklediği teveccühü göremeyecek hatta Osman Turan gibi kendisine oldukça yakın bir pozisyonda olan bir isim bile bu partiye katılmakta tereddüt gösterecektir. Bu süreç beraberinde Erbakan önderliğinde İslami yönü oldukça kuvvetli olan “Millî Görüş Hareketinin” doğmasına ve bu hareketin Millî Nizam Partisi adında siyasal temsiline zemin hazırlayacaktır. Serdengeçti'nin ihracından sonra sağın geniş kesimlerine müteveccih bir parti kurması beklenen, AP'den ihraç edilmeden önce istifa etmesi öngörülen, ihracından sonra ise CKMP'de önemli bir pozisyon elde

edeceği düşünölen Osman Turan'ın temkinli ya da müteredit tavırları ise siyasi kariyerini belki de çok daha müessir pozisyonlara erişmeden sonlandırmasına sebep olacaktır.

KAYNAKÇA

SÜRELİ YAYINLAR

Akis

Babı Ali'de Sabah

Durum

Haber

Medeniyet

Milliyet

Tercüman

Yeni Gazete

Yeni İstanbul

Yeni İstiklal

TELİF ESER VE MAKALELER

Adıdeğmez (4 Ekim 1966) "Düşen Maske", *Bâb-ı Âli'de Sabah*.

Ağtaş, Ö. (2008). "Ortanın Solu: İsmet İnönü'den Bülent Ecevit'e", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-8*. (Ed. Tanıl Bora-Murat Gültekingil), 2.B, İstanbul: İletişim Yayınları.

Akyol, T. (1997). *Hayat yolunda: Gençler için anılar*. İstanbul: Doğan Kitap.

Atılhan, C. Rifat (9 Kasım 1966). " Diyanet İşleri Meselesi ve Derin Kökleri!". *Yeni İstiklal*.

Aydın, S.- Taşkın, Y. (2014). *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Ayvazoğlu, B. (2008) “Tanrıdağı’ndan Hira Dağı’na Uzun İnce Yollar”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce 4: Milliyetçilik*, (Ed.Tanıl Bora, Murat Gültekingil), 3. B, İstanbul: İletişim Yayınları

Birinci, A. (2003). *Osman Turan*. Ankara: Alternatif Yayınları.

Bora, T. (2012). “Türk Sağı: Siyasal Düşünce Tarihi Açısından Bir Çerçeve Denemesi”, *Türk Sağı, Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*. (Der: İnci Özkan Kerestecioğlu-Güven Gürkan Öztan), İstanbul: İletişim Yayınları.

Çakır, O. (2010). *Nezhat Kösoğlu ile Söyleşiler: Hatıralar Yahut Bir Vatan Kurtarma Hikâyesi*, 2.B, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Demirel, T. (2004). *Adalet Partisi: İdeoloji ve Politika*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Demirel, T. (2009). “1946-1980 Döneminde ‘Sol ve Sağ’”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce 9: Dönemler ve Zihniyetler*. (Ed.Ömer Laçiner), İstanbul: İletişim Yayınları.

Emre, Y. (2013). *CHP, Sosyal Demokrasi ve Sol: Türkiye’de Sosyal Demokrasinin Kuruluş Yılları (1960-1966)*, İstanbul: İletişim Yayınları.

İpekçi, A. (8 Ekim 1966). “Diyanet İşleri ve Hükümet”, *Milliyet*.

Kabaklı, A. (14 Ekim 1966). “Muhtariyet”, *Tercüman*.

Kılıç, M. (2016). *‘Allah, Vatan, Soy, Milli Mukaddesat’: Türk Milliyetçileri Derneği (1951-1953)*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Kısakürek, N.F. (23 Ağustos 1963). “Adalet Partisi’ne: Nefs Muhasebesi”, *Yeni İstiklal*.

Kısakürek, N. F. (8 Ağustos 1966) “Demirel”, *Yeni İstanbul*.

Kısakürek, N. F. (14 Temmuz 1966) “Kim İdare Ediyor”, *Yeni İstanbul*.

Kurnaz, C. (2012). *Deli Rüzgâr: Osman Yüksel Serdengeçti*, Ankara: Kurgan Edebiyat.

Perin, C. (24 Kasım 1966). “AP, Sağda Olamaz”, *Durum*.

Perin, C. (12 Ağustos 1967). “AP’nin Yakasını Bırakınız”, *Durum*.

Perin, C. (17 Haziran 1967).“ Türkiye Zavallı Değildir”, *Haber*.

Perin, C. (15 Eylül 1966). “ Yürek ve Kafa”, *Durum*.

Perin, M. (12 Ekim 1967). “ Aşırı Cereyanların Sinsi Niyetleri”, *Durum*.

Perin, M. (8 Eylül 1966). “ Osman Turan Bu Ayıp Sana Yeter”, *Durum*.

Sanlı, F. S. (2019). *Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nden Milliyetçi Hareket Partisi'ne Tarihi Süreç, İdeoloji, Politika (1960-1969)*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Sanlı, F. S. (2017). “Türk Sağında Politik Çatallaşmaya Adalet Partisinden Bakmak: 1961-1967 Yılları Arası AP İçerisinde Yaşanan ‘Müfrit- Mutedil’ Mücadelesi ve Bu Hareketin ‘Türkeş Hareketi’ ile Olan Münasebeti”, *CTAD*, Yıl:13, Sayı:25, s. 4-49.

Taşkın, Y. (2007). *Anti-Komünizmden Küreselleşme Karşıtlığına Milliyetçi Muhafazakâr Entelijensiya*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Taşkın, Y. (2012). “Türk Sağı ve Aydınlar: Bir Aşk ve Nefret İlişkisi”. *Türk Sağı, Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*. (Der: İnci Özkan Kerestecioğlu-Güven Gürkan Öztan), İstanbul: İletişim Yayınları.

Taşkın, Y. (2009). “Türkiye’de Sağcılık”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce, Cilt-9: Dönemler ve Zihniyetler*, (Ed. Tanıl Bora - Murat Gültekingil), İstanbul: İletişim Yayınları.

Tuncer, E.-Danacı, N. (2003). *Çok Partili Dönemde Seçimler ve Seçim Sistemleri*, Ankara: TESAV Yayınları.

Turan, O. (6 Eylül 1966) “Falih Rıfkı Atay Siyasi ve İdeolojik Bir Çıkmaza Saplanmıştır”, *Yeni İstanbul*.

Turan, O. (21 Aralık 1966). “Adalet Partisi Din Aleyhtarı Bir Laiklik Görüşüne Katılamaz I”, *Yeni İstanbul*.

Turan, O. (24 Nisan 1967). “ Başgil’in Şehadeti I”, *Yeni İstanbul*.

Turan, O. (3 Mayıs 1967). “ Başgil’in Memlekete ve Siyasete Dönüşü”, *Yeni İstanbul*.

Turan, O. (8 Şubat 1967). “ Bir Münevver Çılgınlığı ve Komünizm”, *Yeni İstanbul*.

Turan, O. (1 Eylül 1966). “ Bir Yassıada Şaşkıını ”, *Yeni İstanbul*.

Turan, O. (2 Eylül 1966). “Bir Yassıada Şaşkıınının Basit Hünerleri”, *Yeni İstanbul*.

Turan, O. (20 Haziran 1967). “ Felaketten Ders Alamayan Sayın S.Ağaoğlu”, *Yeni İstanbul*.

Turan, O. (23 Nisan 1966). “ Halk Partisi Zihniyeti ve Yeni Nesil”, *Yeni İstanbul*.

Turan, O. (24 Haziran 1967). “ Hükümet Aleyhine Takrir Münasebetiyle”, *Yeni İstanbul*.

Turan, O. (3 Ağustos 1967). “ Hükümetin İçtimai Adaletten Uzaklaşması”, *Yeni İstanbul*.

Turan, O. (1 Ocak 1967). “ Laiklik Tatbikatı ve Orhan Seyfi Bey II”, *Yeni İstanbul*.

Turan, O. (22 Haziran 1966). “İsmet Paşa'nın Mağlubiyeti ve Nurcular”, *Yeni İstanbul*.

Turan, O. (26 Aralık 1966). “ Osman Yüksel Bey Haysiyet Divanında”, *Yeni İstanbul*.

Turan, O. (2016). *Yeni İstanbul Yazıları*. (Yay. Haz. Nasrullah Uzman), Ankara: Hitabevi Yayınları.

Turan, O. (31 Temmuz 1967). “ Zayıf Hükümet Politikası ”, *Yeni İstanbul*.

Unat, N. A. (1966). *Anayasa Hukuku ve Siyasal Bilimler Açısından 1965 Seçimleri Tahlili*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasi Bilimler Fakültesi Yayınları.

Uzman, N. (2018). *İktidardaki Muhalif: Prof. Dr. Osman Turan*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Yayın Geliş Tarihi: 12.04.2020

Yayına Kabul Tarihi: 07.10.2020

Online Yayın Tarihi: 31.12.2020

http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.718595

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Cilt: 22, Sayı: 4, Yıl: 2020, Sayfa: 1373-1402

ISSN: 1302-3284

E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

CHP'DE AKAMETE UĞRAMIŞ BİR REFORM TEŞEBBÜSÜ: 1954 ISLAHAT KOMİSYONU

Murat KILIÇ*

Öz

CHP, yaklaşık çeyrek asırdır sahip olduğu iktidarı, 1950 seçimlerinde DP'ye devretmek zorunda kalmıştır. Muhalefette geçirdiği dört yılın ardından iktidarı geri almak için büyük umutla girdiği 1954 seçimlerinde büyük bir yenilgi ve hayal kırıklığı yaşamıştır. Seçim yenilgisinin ardından yenilginin sebebini partide hakim olan statükocu yapı olarak gören bir grup, reform talebiyle ortaya çıkmıştır. Bu talebin neticesinde özellikle Faik Ahmet Barutçu, Cemil Sait Barlas gibi isimlerin etrafında toplanan yenilikçi kanat ile Kasım Gülek ve Nihat Erim gibi isimlerin başını çektiği statükocu geleneksel yapı arasında bir mücadele yaşanmıştır. Yenilikçi kanadın talepleri, önce partinin ilgili organlarında görüşülmüştür. Bu görüşmeler neticesinde yapılması istenen yeniliklerin tartışılması ve belirlenmesi için bir "Islahat Komisyonu'nun kurulmasına karar verilmiştir. Komisyon laiklik, devletçilik, halkçılık gibi temel ilkelerin yeniden yorumlanması; hatta CHP'ye yeni bir hüviyet kazandırılması gibi pek çok konuda radikal öneriler getirmiştir. Islahat Komisyonunun önerileri, partinin resmi organlarını ve statükocu yapıyı aşamamış ve sadece cüzi bir kısmı hayata geçmiştir. Buna karşın Islahat Komisyonu, CHP tarihinde, çok partili hayata geçişten, ortanın solu söylemine kadar geçen süreçte önemli bir durak ve süreç olarak yerini almıştır. Söz konusu bu süreç ele alınırken, kaynak olarak, dönemin basını, sürecin içinde bulunan isimlerin anıları ve CHP üzerine kaleme alınmış monografik çalışmalar kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Demokrasi Tarihi, CHP, 1954 Seçimleri, Islahat Komisyonu.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Kılıç, M. (2020). CHP'de akamete uğramış bir reform teşebbüsü: 1954 ıslahat komisyonu. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (4), 1373-1402

* Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0001-5048-5227, muratkilic@nevsehir.edu.tr

A FAILED REFORM ATTEMPT IN THE PEOPLE'S REPUBLICAN PARTY (CHP): 1954 REFORM COMMISSION

Abstract

The CHP had to hand over the power for nearly forty years to the DP in the 1950 elections. After four years in opposition, CHP suffered a major defeat and disappointment in the 1954 elections, which it entered with hope to reclaim power. After the election defeat a group that saw the cause of the defeat as the status-quoist structure in the party emerged with the demand for reform. As a result of this demand, there was a struggle between the reformist group gathered around the names such as Faik Ahmet Barutçu, Cemil Sait Barlas, and the status-quo group led by names such as Kasım Gülek and Nihat Erim. The demands of the reformist group were first discussed in the relevant authorities of the party. As a result of these negotiations, it was decided to establish a "Reform Commission" to discuss and identify the reforms demanded. The Commission made radical suggestions on many issues, such as reinterpretation of basic principles such as secularism, statism and populism, and even giving CHP a new identity. The commission's proposals were unable to overcome the party's official authorities and the status quo, and only a small part of them were implemented. However, the Reform Commission has taken an important place and process in the history of CHP, from the transition to the multi-party period to the emergence of the discourse of the left of the middle. While analyzing this process, newspapers, memories of the persons involved in the process and monographs about the CHP, were used as sources.

Keywords: *History of Turkish Democracy, People's Republican Party, 1954 Election, Reform Commission.*

GİRİŞ

Bütün siyasal demokrasilerde olduğu gibi Türk demokrasinin de en önemli unsurlarından biri şüphesiz siyasi partilerdir. Siyasi partilerin asli amaç ve iddiaları, halkın desteğini alarak iktidara gelebilmek ve orada kalabilmektir. Dolayısıyla bir siyasi parti için başarılı olmanın temel ölçütü, iktidar olmak ve bunu sürdürmekle eşdeğerdir. Bununla birlikte sağlıklı bir siyasal demokraside iktidarı denetleme vazifesini üstlenecek parti veya partilere, yani muhalefete de ihtiyaç vardır. Lakin bu denetleme vazifesini üstlenmeden önce asli iddiasını hayata geçiremeyen ve iktidar olamama haliyle yüzleşmek zorunda kalan partilerin, genellikle sancılı bir sürece girmeleri olağandır. Bu süreçte parti içerisinde başarısızlığın nedenleri ve mesullerinin sorgulanması; partinin mevcut yönetimi ve politikalarının ciddi tenkide uğraması yahut bunların değişmesi yönünde bir talebin ortaya çıkması beklenebilir durumlardır. Partinin karar vericilerinin bu durumlar karşısında izleyebileceği yollar ise bellidir. Bu yollardan ilki, söz konusu talebe karşılık vererek partide bir revizyona ve dönüşüme gitmek; ikincisi ise talep sahipleri ile mücadeleye girilerek onları tasfiye etmek. Türk demokrasi tarihinde her iki yolun da izlendiği örneklerle rastlamak mümkünse de ikinci örneğin çok daha yaygın olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Parti içerisinde ortaya çıkan değişim talebi ve biraz sonra mücadelesi çoğunlukla geleneksel yapıların korunması ve değişim isteyenlerin partiden

tasfiyesiyle; hatta kimi zaman yeni siyasi partilerin kurulmasıyla neticelenmiştir. Türk demokrasi tarihinin en eski ve köklü partisi olan CHP de aldığı seçim yenilgilerinin ardından zaman zaman buna benzer süreçlerin içerisinde geçmiştir. Bunlardan biri de 1954 genel seçimlerinin ardından yaşanmıştır.

1950 seçimlerinde iktidarı, DP'ye devreden CHP, muhalefette geçirdiği dört yılın ardından 1954 seçimlerine büyük bir umutla girmiştir. Geçen bu dört sene zarfında iktidar partisinin yıprandığı ve seçmenin verdiği yanlış karardan döneceği düşünülmektedir. Ancak sandıklar açıldığında CHP tarihinin en ağır seçim yenilgilerinden biri ile karşı karşıya kalmıştır. İlk şok atlatıldıktan sonra itidalli bir duruş sergilenmeye çalışılsa da, çok geçmeden parti içerisinde yenilginin sorumluları ve izlenen politikalar eleştirilmeye başlanmış ve nihayet bu eleştiriler bir reform talebine dönüşmüştür. Bu talep, partinin resmi ve ilgili organlarında görüşülürken örneğine az rastlanabilecek bir girişimde bulunmuş ve partide yapılması gereken reformların tespiti için bir "İslahat Komisyonu" kurulmuştur. Komisyon tarafından belirlenecek öneriler doğrultusunda partinin yetkili organları tarafından partide bir ıslahat gerçekleştirilmesi planlanmıştır.

Bu çalışma, 1954 yılı genel seçimleri sonrası CHP içerisinde ortaya çıkan reform tartışmaları çerçevesinde İslahat Komisyonunun kuruluşu ve faaliyetlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmada öncelikle alınan seçim mağlubiyeti sonrası CHP'de yaşanan gelişmeler ve bunlar neticesinde reform fikrinin olgunlaşması ele alınacaktır. Daha sonra ise İslahat Komisyonunun kuruluşu, faaliyetleri ve reformla ilgili nihai kararın verildiği CHP'nin on birinci kurultayı ile ilgili gelişmelere yer verilecektir.

1954 SEÇİMLERİ SONRASINDA CHP

Seçmenlerin oldukça yoğun bir ilgi gösterdiği ve yüzde 88,6 gibi son derece ciddi bir katılım oranının ortaya çıktığı 1954 Genel Seçimlerinde CHP, 3.193.471 oy ile toplam oyların yüzde 35,1'ini elde etmiştir. Ancak seçim sistemi nedeniyle bu oy oranı karşılığında meclisteki 541 sandalyeden sadece 31'ine sahip olabilmıştır. Buna mukabil DP, oyların yüzde 58,4'ünü alarak kazandığı 503 milletvekiliyle mecliste büyük bir güç elde etmiştir (TÜİK, 2012, s. 25). Ortaya çıkan bu sonuçların ardından CHP, büyük bir hayal kırıklığı yaşamıştır. Nitekim seçimler öncesinde halkın 1950'de aldığı yanlış kararı, 1954'te düzeltereğine ve kendilerinin iktidar olacağına dair parti içerisinde son derece güçlü bir inanç mevcuttur. (Bila, 1979, s. 280-281). Hatta öyle ki Barutçu'ya göre halk, CHP'yi bir kurtarıcı olarak, Mesih bekler gibi coşkuyla beklemektedir (Barutçu, 2001, s. 1270).

Oysaki seçim öncesinde CHP'de bazı eksik ve sıkıntılar, bariz şekilde göze çarpmaktadır. Her şeyden önce genel merkezde seçim mücadelesini yürütecek ve koordine edecek bir yapı yahut kişi yoktur. Seçim propagandası da doğru bir zemine oturtulamamıştır. Bir vaade, bir mücadele sloganına da sahip değildir. İnönü'nün

seçim konuşmalarının merkezinde yer alan ve DP'yi tenkit için kullandığı Yabancı Sermaye ve Petrol Kanunu gibi konular da geniş kitlelere ve kalabalıklara hitap etmekten uzak kalmıştır. Dolayısıyla seçime giderken, 1950 seçimleri ile kıyaslandığında ortada CHP lehine değişen bir şeyler olduğunu söylemek, mümkün gözükmemektedir (Aydemir, 1988, s. 142; Giritlioğlu 1965, ss. 314-315).

Nitekim seçimin hemen ardından basında benzer minvaldeki değerlendirmelerin yoğunluğu dikkat çekicidir. DP'nin zaferi kadar CHP'nin hezimetini ele alınmakta ve özellikle CHP'nin muhalefet tarzı ve konuları eleştirilmektedir. Şevket Rado, Akşam gazetesinde "Muhalefetin Hataları" başlıklı yazısında CHP'nin 1954 seçimlerini kaybedişinin esas nedenini ele almaktadır. Rado'ya göre CHP, gözü kapalı muhalefet yapmış, halkın dertlerini görmemiş ve DP iktidarının yaptıklarını toptan inkâr etmiştir. Halbuki basit bir köylüye partizanca değil de vatandaşa DP'yi neden desteklediği sorulmuş olsaydı bir partinin etüt bürosunun varacağı neticelere rahatlıkla ulaşılabilir. Oysaki Halk Partisi, yol ve büyükbaş hayvan vergisinin kaldırılması, köylere su, kasabalara yol getirilmesi, buğdayın yüksek fiyattan alınması, jandarmanın keyfi baskısının kaldırılması gibi pek çok gerçeği, bir kenara bırakarak Yabancı Sermaye ve Petrol Kanunu gibi sadece uzmanlarının anlayabileceği konuları işlemiştir (Rado, 1954, s. 2). Ali Naci Karacan, ise Milliyet'teki başyazısında Türk milletinin 1950 seçimleriyle iktidardan attığı Halk Partisini, bu kez 1954'te muhalefetten de tasfiye ettiğini; milletin Halk Partisini ne iktidar olarak ne de muhalefet olarak istemediğini öne sürmektedir. Bu durumun milletin muhalefet istemediği manasına gelmeyeceğini; milletin edepi, dürüst ve medeni bir muhalefet istediğine işaret ettiğini belirtmekte ve alıştığı iktidardan vazgeçemeyen ve bu şartları sağlamayan CHP'nin tarihi misyonunu tamamladığını ilan etmektedir (Karacan, 1954, s. 1).

CHP yönetimi, ise seçim sonucunu farklı okumaktadır. Seçimden bir gün sonra 3 Mayıs'ta İnönü, partinin ileri gelenleriyle ayrı ayrı görüşerek müzakerelerde bulunmuş ve bu görüşmelerin ardından CHP Genel Merkezi, seçimlerin neticelerini değerlendiren bir tebliğ yayınlamıştır. Bu tebliğde seçimin neticesinde milletın CHP'ye "muhalefet" ve "murakabe" vazifesi verdiğini, verilen bu görevin, Meclis içinde ve dışında ciddi bir mesuliyet duygusu ile yerine getirileceği belirtilmiştir. Bununla birlikte mevcut tabloda muhalefet vazifesinin zorluğuna ve seçim sisteminin düzeltilmesi lüzumuna dikkat çekilmiştir (Akşam, 4 Mayıs 1954; Dünya, 4 Mayıs 1954).

4 Mayıs'ta ise bu kez CHP teşkilatlarına seçim sonunda bozulan morallerin düzeltilmesi ve direncin artırılması için Genel Sekreter Kasım Gülek imzalı bir tamim yollanmıştır. Bu tamimde de ana tema, CHP'nin muhalefet vazifesini üstleneceği olmuştur. Teşkilatlar üzerindeki seçim sonuçlarının yarattığı ataletin ve dağınıklığın ortadan kaldırılması hususundaki ve muhalefet vazifesindeki kararlılık yeniden vurgulanmıştır:

Seçim partimizin 1950’den daha az sayıda milletvekili ile muhalefette kalması neticesini vermiştir. Bu durum, mevcut seçim sisteminin millet iradesini alınan oylarla mütenasip bir şekilde Mecliste belirtilmemesinden ileri gelmiştir. Aynı zamanda, memleketin her tarafından gelen şikayetlerden anladığımız ve üzerinde durduğumuz bir çok maddi ve manevi tesirlerden doğmuştur.

Demokrasi sadece serbest bir seçimle iktidar olmayıp, aynı zamanda serbest bir münakaşa ve tesirli bir murakabe rejimidir. Geçen devrede gördük ki, Büyük Millet Meclisindeki iktidar çoğunluğu çok az sayıdaki muhalefet mebuslarının serbest münakaşa ve murakabe yolundan hakiki parlamento çalışmalarına imkân vermemiştir.

Şu hale göre, bu devrede de BMM çalışmaları tek partinin arzu ve idaresi altında devam edecektir. Bundan dolayı partimiz ve şahıslarımız için değil; fakat Türk milleti ve Türk demokrasisi bakımından kaygı duymaktayız. Bu durum karşısında CHP milletinin içten ve en samimi itimadına dayanarak muhalefet murakabe vazifesini eskiden olduğu gibi cesaret, azim ve imanla sine-i millette de devam edecektir. Teşkilatımızın bu yolda her vakit işbirliği ve beraberliği partimiz için milletimizin itimadı kadar değerli bir kudret kaynağı olacaktır (Akşam, 5 Mayıs 1954).

CHP’nin yayınladığı bildiri ve teşkilatlara gönderilen tamimde itidalli ve dik bir duruş sergilenmeye çalışıldığı göze çarpmaktadır. Buna karşın seçimin hemen ardından CHP içerisinde bir kaynaşma ve hizipleşmenin olduğuna dair haberler, bu duruşun önüne geçmiştir. Parti içerisinde alınan ağır yenilginin mesulleri aranmaya başlanmıştır. Arcayürek’in ifadesiyle parti içerisinde bir kelle aranmaktadır. Ancak bu arayışın öyle uzun boylu olmasına da gerek kalmamıştır. Demokrat Parti iktidarına karşı izlenen 1954 seçim kampanyasının mimarı ve sert politikanın şampiyonu konumunda bulunan Nihat Erim, CHP’nin aldığı yenilginin baş müsebbibi olarak öne çıkmıştır (Arcayürek, 1983, ss. 165-168). Lakin bu hususta yalnız değildir. 1950 seçimlerinden itibaren CHP içerisinde iki karşıt zihniyetin ortaya çıktığı zaten bilinmektedir. Bunlardan ilkinin, Meclis Grubu; ikincisini ise Erim’in de içinde bulunduğu Genel İdare Kurulu, temsil etmektedir. İnönü’nün de desteğini alan Genel İdare Kurulu zihniyeti, partiye hakim olmuş; yayın organını elinde bulundurmuş ve partinin sesi olmuştur (Akis, 22 Mayıs 1954, s. 8). Hal böyle iken 1954 hezimetinin sorumlusu, Erim başta olmak üzere bu grup olarak görülmektedir. Şimdi saflar daha keskin bir şekilde belirmeye başlamıştır. Nihat Erim ve Kasım Gülek gibi isimlerin temsil ettiği ve ellerinde tutabilmek için birbirleriyle dahi mücadele ettiği mevcut statükoya karşı özellikle Faik Ahmet Barutçu’nun başını çektiği, Avni Doğan, Cemal Reşit Eyüpoğlu gibi isimlerin dahil olduğu bir ıslahatçı kanadın harekete geçmesine muhakkak gözüyle bakılmaktadır. Bu durum karşısında CHP’nin verdiği ilk tepki, en yetkili ağızdan parti içerisindeki ihtilafı yalanlamak olmuştur. Bizzat İnönü, 7 Mayıs’ta verdiği demeç ile partideki

kargaşa ve ihtilaf haberlerini rivayet olarak nitelemiş ve kati bir dille yalanlamıştır (Dünya, 7 Mayıs 1954).

İnönü'nün yaklaşımı, aslında kırılan kolu, yen içinde tutma gayretinin bir neticesidir. Lakin söz konusu demeç ile aynı günlerde CHP'nin ağır topları tarafından yayınlanan yazılar, elbisenin kolunun sıyrılmasına ve kırık kolun ayan beyan ortaya çıkmasına vesile olmuştur. CHP içerisindeki ihtilaf, daha doğrusu mevcut statükodan duyulan rahatsızlık ve bu statükonun değişmesine yönelik talep, yine CHP'liler tarafından açık ve net şekilde dile getirilmiştir. Bu çerçevede ilk bayrak açan isim, Cemil Sait Barlas olmuştur. Barlas, 7 Mayıs'ta kendi gazetesinde kaleme aldığı yazısında seçimin bir muhasebesini yapmış ve CHP'nin derhal kurultaya gitmesi gerektiğine dair bir çağrı yapmıştır. Barlas, yaşanan bazı olumsuzluklara karşın 2 Mayıs seçimlerinin genel olarak medeni ve baskısız bir şekilde yapıldığını belirtmektedir. Esas sıkıntının seçim sistemi olduğunu ancak bunun ayrıca tartışılması gerektiğini belirterek sözü esas meseleye; CHP'nin uğradığı büyük hezimetle getirmektedir. Barlas'a göre CHP'lilerin üzerinde durması gereken şey, hezimetin gerçek nedenleridir. Nitekim muhalefette olan CHP, iktidar partisini aşındıracağı yerde kendisi aşınmıştır. Bu durumda yalnız umumi hastalıkları değil, CHP'nin bu hezimete neden olan hastalığı teşhis edilmeli, yaranın üzerine parmak koyulmalıdır. Aksi halde CHP'ye bağlanmış üç milyondan fazla vatandaşa yazık olacağı gibi, CHP idarecileri de yüklendikleri vebalden sıyrılamayacaklardır. Ancak sorunun sadece 1954 seçimleri ile sınırlı olmadığını düşünen Barlas, çözüm olarak gördüğü kurultayın niteliklerini şu şekilde dile getirmektedir:

Çok partili hayata girdiğimiz 1946 yılından beri partimiz hastadır. 1950 seçimlerinden sonra teşekkül eden heyetlerde, toplanan kurultaylarda partimizin geçirdiği büyük buhran bakımından bir çok hatalara göz yumulmuş, emrivakilere ses çıkarılmamış, kurultaylar alkışla açılmış, alkışla kapanmıştır... Atatürk'ün kurduğu bu tarihi ve büyük partinin böyle idaresine imkân yoktur. Son seçim neticesinde ders almamız. Hemen kurultay toplanmalıdır. Bu kurultay, bir alkış toplantısı olmamalıdır. Partinin hastalıkları ve yaraları düşünülüp, hadiselerin sebepleri araştırılmalıdır. İşten sorumlular varsa sorguya çekilmelidir. Sorumlular yok da elde edilen netice sırf hadiselerin seyri icabı ise ona göre tedbir alınmalıdır. Seçilecek yeni sevk ve idare adamları tarihi sorumluluklarını müdrik bir politika gütmelidirler. Hastalık daha müzminleşirse partinin geleceğinden endişe edilir. Halbuki azimli olarak büyük seçim imtihanı geçirmiş olan taşra teşkilatımız böyle bir muameleye hak kazanmış değildir... Biz bilhassa CHP'li olarak Avrupa sistemini kabul ettiğimiz iddiasındayız. Bu sistemi kabul edenler otokratiklikten yani kendini tenkitten kaçınmazlar. Bilakis bunda fayda görürler. 1950, 1951, 1953 kurultaylarında hakikatler değilse belki bugünden daha iyi netice alınırdı. Partinin taşra teşkilatlarının bir an evvel kongrelerini yaparak Kurultayın toplanmasını istemekte ve beklemekteyiz. Çünkü belediye, muhtarlar ve il Genel Meclisi seçimine

giderken partinin yeni bir zihniyetle hareket etmesi lazım geldiği fikrindeyiz (Barlas, 1954, s. 1)

Barlas, daha önceki kurultayları eleştirirken toplanmasını istediği kurultayın bunlardan farklı olması gerektiğine özellikle dikkat çekmektedir. Ancak temas ettiği yahut serzenişte bulunduğu esas konu, mevcut statükodur ve bunun karşısında partinin başındaki mevcut kişiler yerine yeni idarecilerin gelmesini önermektedir. Benzer minvalde önerilerde bulunan bir diğer isim ve partinin bir başka ağır topu, Falih Rıfkı Atay da yenilginin nedenlerini tetkik ettiği yazısında partide bir değişim önerisinde bulunmaktadır. Atay, seçim yenilgisinin ilk nedenini, propaganda konuları olarak işaret etmektedir. Pek çok kişi gibi petrol kanunu ve yabancı sermaye konularının işlenmesinin yerinde olmadığını, hatta bu propagandanın ticaret ve iş dünyasını endişelendirdiğini, muhalefetin iktidara gelmesi halinde iktisadi sahada bir daralma ve durgunluk olacak hissiyatı yarattığına dikkat çekmektedir. Ancak Atay’a göre bu konudan daha önemli bir diğer mevzu, hükümetin kimin tarafından kurulacağına dair endişedir. CHP iktidara gelirse Nihat Erim yahut Kasım Gülek’in hükümeti kuracağı ve bunların ikisinin de partizanca politikalar güdeceği inancı mevcuttur. Atay’a göre bu inanç, bir sanıdan ibarettir ancak yine de tarafsız seçmeni, CHP’den uzaklaştırmaya yetmiştir. Öte yandan CHP içinde bir statükocu yapının hakim olduğu da aşıkardır. Atay’a göre son dört yıldan beri CHP’de tarafsızları hatta iyi niyetli Demokratları kendine doğru çeken şahsiyetler belirmiş ancak söz konusu statüko nedeniyle bu şahsiyetler, partinin önemli noktalarında etkili bir rol alamamıştır. Çözümü ise Atay, mevcut yapının değişmesinde görmektedir. Ancak bu değişim sırasında CHP’nin ismi ve tarihi, İnönü’nün liderliği gibi konuların da tartışılmasını, doğru bulmamakta ve düşündüğü dönüşümü, şu şekilde dile getirmektedir:

Biz şimdi parti içindeki dalgalanmaların önüne geçmek için kendimizce yapılması doğru olanları söyleyelim: İsmet İnönü, CHP’nin lideri kalacaktır. Ancak onu gündelik parti faaliyetlerinin üstünde tutmalıdır. İnönü’yü kati savaş günleri dışında, ne Meclis kürsüsünde ne de toplantılarda yıpratmamalıdır. İnönü, memleket gezintilerini dahi temas gezintileri olarak yapmalıdır.

Bugünkü merkez, yerini, teşkilatın olduğu kadar tarafsızlarında da benimseyeceği ve kendilerine doğrultulan devamlı tecavüzlere asla hak vermeyeceği Faik Ahmet Barutçu tipinde, sözcü ve temsilcilere bırakmalıdır.

Nihat Erim şahsi olarak gazetesini çıkarmalıdır. Bu gazetenin umumi merkezle ve liderle ilgisi tartışma konusu olmamalıdır. Kasım Gülek, sessiz bir umumi katipliğin de teşkilat bakımından büyük bir değeri olduğunu bilmelidir... Şahsi polemikçiler bir siyasi partinin sorumlu mevkiinde bulunmamalıdır... Bunlardan bir kısmı yanlış veya doğru parti sözcüsü ve temsilcisi olarak kendi yıpranışlarının tesirlerini parti üzerinde de hissettirici mevkilerde olmamalıdır.

Hemen hemen aynı arkadaşlar 1950 seçimlerini kaybeden hükümette idiler. Kaybolan ara seçimlerinde yine onlar ortaya atıldılar. Bu seçimde yine onlar baş safta göründüler. Ne çıkar bir müddet hakim kadronun dışında vazife ve hizmet görmeye katlanmaktan?

Şahıslardan fazla partileri için faaliyette bulunacak, bu yüzden katlanacakları feragat ve fedakarlığı benimseyecek şahsiyetlerdir ki partiyi temsil etmelidirler... parti içinde uzunca müddet ağırbaşlı ve sükunetli bir faaliyet devri lazımdır. Ayrıca CHP'nin geniş halk yığınlarına doğru bir işleyiş cihazı kurmasına ihtiyaç vardır.

Devamlı şahsi mücadeleler... bir siyasi partiden de tarafsızları uzaklaştırır... Muhalefette ve iktidarda asıl hedef, oyları sizin için zaten hazır olan partilileri değil, seçim kaderini tayin eden tarafsızları kazanmaktır (Atay, 1954, s. 7).

Barlas ve Atay'ın düşüncelerini paylaşan CHP'lilerin sayısı hiç de az değildir. Artık CHP'de Nihat Erim ve Kasım Gülek gibi isimlerin etrafında şekillenen statükocu yapıya açıkça bir tepki ve bir ıslahat talebi su yüzüne çıkmıştır. Hatta bu ıslahat taraftarlarının ağır bastıkları dile getirilmeye başlanmıştır. Bu durum, tüzük gereği Haziran ayı içerisinde yapılması gereken kurultayı olduğundan çok daha önemli hale getirmiştir. Nitekim bu kurultayın bir ıslahat kongresi mahiyetini alması ihtimali ortaya çıkmıştır (Akşam, 8 Mayıs 1954).

İnönü, yaşanan krizi ve kurultay meselesini, partililerle istişare yoluyla ve parti içerisinde çözmeye niyetli gözükmektedir. Bunun için seçim sonrasında Genel İdare Kurulunu üst üste toplamıştır. Bu toplantılarda özellikle kurultayın toplanıp toplanmaması meselesi üzerinde durulmuştur (Akşam, 10 Mayıs 1954). Nihayet 15 Mayıs tarihli Genel İdare Kurulu toplantısının sonunda bir tebliğ yayınlanarak Parti Meclisi, 10 Haziran'da toplantıya çağırılmış ve bu toplantıda kurultay tarihinin belirlenmesine karar verilmiştir (Akşam, 16 Mayıs 1954). Kasım Gülek, Parti Meclisinin çalışmalarını kolaylaştırmak için Genel İdare Kurulunun bundan sonra sık sık toplanacağını ve seçimlerden alınan bir takım dersler doğrultusunda partinin çalışmalarına yön verileceğini belirtmiştir (Dünya, 17 Mayıs 1954).

PARTİ MECLİSİ

Cumhuriyet Halk Partisi Meclisi, daha önce Genel İdare Kurulunun belirlediği üzere 10 Haziran 1954 tarihinde İsmet İnönü başkanlığında toplanmıştır. Toplantıda genel kurul üyeleri, CHP Meclis grubu başkan vekilleri ve grup idare heyeti üyeleriyle idare kurulu başkanları ve temsilcileri hazır bulunmuşlardır (Cumhuriyet 11 Haziran 1954). Toplantının gündeminde iki temel konu yer almaktadır. Bunlardan ilki, kurultayın toplantıya çağrılıp çağrılmayacağı; çağrıldığı takdirde gününün tespitidir. İkinci mesele, CHP'nin seçimlerde elde ettiği netice ve

bu neticede müessir olan etkenlerdir (Akşam, 10 Haziran 1954; Halkçı, 9 Haziran 1954).

Parti Meclisi, çalışmalarına İnönü’nün açılış konuşması ile başlamış, bunun ardından Genel İdare Kurulu tarafından seçimle ilgili olarak hazırlanan raporun okunmasına geçilmiştir. Raporda ilk olarak seçim kampanyası sırasında yaşanan zaruret ve iktidar partisi ile denk olmayan şartlar üzerinde durulmuştur:

“Malumunuz olduğu üzere elinden binaları, paraları, matbaa ve gazetesi, masası, kağıdı ve kalemi alınmak suretiyle maddi varlıktan tamamen mahrum bırakılan partimiz dört seneden beri türlü yollardan yaptıkları büyük inkılaplarla mücehhez olan iktidar partisi ile mali bakımdan tamamen gayri müsavi şartlar içinde güç bir seçim mücadelesi yapmıştır. Bizim bu seçimde merkez olarak sarf ettiğimiz paranın yekunu 158 bin lira civarındadır. Buna mukabil DP’nin merkezden gönderdiği resmen ifade edilen paranın yekunu ise 1,5 milyon liradır. DP’nin bu miktarın üstünde bir hayli para sarf ettiği de her tarafta şayidir. İktidar seçimde devlete ait bütün vasıta ve imkânlardan faydalanmıştır. Milli Selamet Kanunu muhalefete tatbik edilmiş, iktidar partisi mensuplarına tatbik edilmeyerek, idarede mutlak bir haksızlık tevhit edilmiştir.”

Raporda daha sonra, sözü edilen bu şartlar içerisinde DP’nin sahip olduğu maddi ve manevi avantajı kullanarak, CHP aleyhinde yürüttüğü kampanya hakkında bilgi verilmiştir:

“DP sistemli ve amansızca takip ettiği din, kin ve para politikasıyla giriştiği bu seçim mücadelesinde memleket nüfusunun yüzde seksenini teşkil eden köylünün ekseriyetine, CHP iktidara geldiği takdirde tekrar Türkçe ezan okutacağını, jandarma ile baskı yapacağını, zirai mahsulatını daha ucuza alacağını, zirai krediyi daraltacağını, şuur altına geçecek kadar telkin etmiştir.

İktidarın takip ve tatbik ettiği din, kin ve para politikasının neticesinin meşruiyeti üzerinde yapılacak münakaşa mahbus kalmak şartıyla memlekette şimdilik iktidar aleyhine mütebariz bir havanın mevcut olmadığını kabul etmek lazımdır.”

DP’nin seçim öncesinde izlediği politika, eleştirilmekle birlikte vatandaş nezdinde karşılık bulduğuna da dikkat çekilmiştir. Bu durum karşısında ise tek çıkış yolunun seçim sisteminin değiştirilmesi olduğu raporda bir kez daha vurgulanmıştır. Ayrıca seçim sisteminin sadece CHP için değil; rejim için de bir tehlike yaratma ihtimali üzerinde durulmuştur. Bunun sorumluluğu ise mevcut seçim sisteminin mimarı olan CHP’den ziyade üzerinden iki seçim geçmesine rağmen sistemi değiştirmeyen DP’ye yüklenmiştir. Raporda son olarak ise 1954 sonbaharında yapılacak olan belediye, il genel meclisi ve muhtar seçimlerine CHP’nin katılıp katılmayacağına dair kararın parti meclisinde görüşüldükten sonra kurultayda verileceği belirtilmiştir (Dünya, 11 Haziran 1954).

Genel İdare Kurulunun hazırladığı raporunun okunmasının ardından Meclis Grup Başkan Vekili Server Somuncuoğlu, Meclis çalışmaları hakkında bilgi vermiş ve umumi müzakerelere geçilmiştir. Müzakerelerin ana konusu, beklenileceği gibi seçimi kaybetme nedenleridir. Kırktan fazla delege söz alarak özellikle 1954 seçimlerinin kaybedilişindeki sebepleri, kendi vilayetlerindeki şartlara göre izah etmişlerdir. Bu arada seçim kanununun ekseriyet sistemi eleştirilmiş ve DP'nin seçim kampanyası sırasında her türlü usulsüzlüğe başvurduğuna dair iddialar gündeme gelmiştir. Bu iddialar arasında para dağıtıldığı, dinin siyasete alet edildiği ve vatandaşların tehdit altında bulundurulduğu ileri sürülmüştür (Milliyet, 11 Haziran 1954).

Konuşmaların genelindeki şikayetler, CHP'den ziyade DP'ye yönelmiştir. Çıkan sonuç açıktır. CHP seçimleri DP üç şey kullandığı için kaybetmiştir: Para-din-idari kuvvet. Ancak toplantının esas dikkat çekici kısmı bundan sonra başlamıştır. Eleştiriler giderek CHP'ye yönelmektedir. Evet, DP, CHP'yi tek parti döneminin ipoteği altına sokmuştur; makbul sayılamayacak silahlar kullanmıştır. Ancak bütün bunlarla birlikte partinin sevk ve idaresinde büyük ve ciddi yanlışlıklar yapılmıştır. Şimdi sıra bu yanlışlıklarla ilgili parti içi hesaplaşmaya gelmiştir (Akis, 19 Haziran 1954, ss. 5-7).

İlk gün bazı delegeler, partinin sevk ve idaresine temas ederek Genel İdare Kurulunu eleştirdiyse de asıl tartışmalar, 11 Haziran'da ikinci günkü oturumlardan itibaren yaşanmaya başlamıştır. Genel İdare Kurulu sert hücumlara maruz kalmış ve özellikle Nihat Erim ve Yeni Ulus meselesi gündeme gelmiştir. Sabah oturumlarında söz alan İstanbul delegesi İlhami Sancar ve İzmir Delegesi Şevket Adalan, sert tenkitlerde bulunmuşlardır. İlhami Sancar, partinin seçimlerdeki sevk ve idaresini tenkit ettikten sonra İnönü ve Kasım Gülek'ten başka kimsenin partiyle samimi şekilde alakadar olmadığını, Genel İdare Kurulu azalarının şahsi menfaatlerinden başka bir şey düşünmediklerini ileri sürmüş ve bilhassa genel kurul azalarının seçimlerde iki yerden adaylıklarını koymalarını eleştirmiştir. Sözü Nihat Erim'in şahsına ve Ulus Gazetesine getiren İlhami Sancar, Nihat Erim'i şahsi menfaatlerini, parti politikasına alet etmekle suçlamıştır. Parti organı olan Ulus gazetesinin bir an önce çıkması gerektiğini; bunu geciktiren ve Nihat Erim tarafından uydurulan teknik sebeplerin kabul edilemeyeceğini belirtmiştir. Müteakiben söz alan CHP İzmir il başkanı ve delegesi Şevket Adalan da Sancar'ın sözlerini tasvip ettikten sonra Parti Genel İdare Kurulunun başarılı olmadığını ve bu kurulun tamamen değişmesi gerektiğini belirtmiştir. Yeni oluşturulacak kurulda hâlihazırdaki kişilerden hiçbirinin bulunmaması gerektiğini de sözlerine eklemiştir. Adalan, bunun da yeterli olmadığını partide büyük bir islahat yapılması gerektiğini; eğer bu yapılmazsa CHP'nin hiçbir zaman iktidara gelemeyeceğini ifade etmiştir (Cumhuriyet, 12 Haziran 1954; Milliyet 12 Haziran 1954). Mutedil kanattan Fuat Börekçi de Yeni Ulus'un yayınlanmasının aksi tesir yaptığını belirtmiş ve seçim kampanyası sırasında izlenen DP'nin icraatını inkar eden politikayı eleştirmiştir. Börekçi gibi bazı delegeler de kampanya sırasında İnönü tarafından kullanılan, "Vatanı satıyorlar,

Kapitülasyonları getiriyorlar” mealindeki ve petrol yasası ile yabancı sermaye kanununu hedef alan argümanları eleştirmişlerdir (Akşam, 12 Haziran 1954). Yani Genel Başkan İnönü de eleştirilerden nasibini almıştır. Nitekim parti meclisinin devam ettiği günlerde, basında İnönü'nün görüşmeler sırasında sert tenkitlere uğradığı, genel başkanlığı bırakması yönünde bir talep olduğu ve kurultay öncesinde genel başkanlıktan ayrılacağına dair haberler sıklıkla yer almaktadır (Milliyet, 13 Haziran 1954; Akşam, 14 Haziran 1954). Bu tür haberler ve spekülasyonlar parti meclisi sırasında olduğu gibi sonrasında da gündemden düşmeyecektir¹.

12 Haziran'da Parti Meclisi toplantısının üçüncü günündeki oturumlarda öne çıkan konu, Kasım Gülek ve Nihat Erim ihtilafı olmuştur. Parti Genel Sekreteri Kasım Gülek, Nihat Erim ile aralarında bir ihtilaf olmadığını söylemiş; Erim de Gülek'in ardından söz alarak bunu teyit etmiştir. Ancak bu açıklama ve teyit, parti meclisi üyelerini tatmin etmemiştir. Gülek ve Erim'in ardından konuyla ilgili olarak söz alan Trabzon eski milletvekili Cahit Zamangil, bu ikilinin arasında bir ihtilafın olduğunu ve bunun parti kademelerine kadar sirayet ettiğini; hakikatleri saklamak yerine hal çaresi aranması gerektiğini söylemiştir. Şevket Adalan da ihtilafın olduğunu ve bunu saklamanın doğru olmadığını belirtmiştir. Erim-Gülek ihtilafı, ilk kez ve açık şekilde partinin yetkili bir organı tarafından masaya yatırılmıştır. Bu ihtilafın dışında üçüncü gün gündeme gelen en önemli konu, şüphesiz partide esaslı bir ıslahat yapılmasının şart olduğunu düşünen CHP Meclis Grup Eski Başkanı Faik Ahmet Barutçu'nun bu hususta hazırladığı teklifi, parti meclisine sunmasıdır. Teklif, partinin bünyesinde; tüzük ve programında esaslı ıslahat yapılmasını ve bu hususta parti meclisinde teşekkül edecek alakalı komisyonun hazırlayacağı teklifin kurultaya getirilmesini içermektedir. Bu teklif, parti meclisi tarafından kabul görmüştür. Nitekim pek çok delegenin partiye yeni bir şekil ve veçhe verilmesinde ısrarcı ve mutabık olduğu görülmüştür (Dünya, 13 Haziran 1954).

¹ İnönü'nün genel başkanlığıyla ilgili en dikkat çekici gelişmelerden biri, Parti meclisinin hemen ardından 13 Haziran'da Günaltay tarafından İnönü'ye sunulan öneridir. Günaltay, İnönü'ye önce şu fikrini söylemiştir: “Başından ayrılırsanız parti dağılır. Bu şekilde devam ederse, gene dağılır.” Ertesi gün İnönü fikrini izah etmesi için Günaltay'la görüşür. Günaltay'a göre millet, İsmet Paşa'nın tekrar başa geçeceğinden endişe ettiği için seçimlerde DP'yi desteklemiştir. Şimdi ise yapılacak tek şey İnönü'nün CHP iktidara geldiğinde kendisinin görev almayacağını ilan etmesidir. Günaltay bu kısır döngüden kurtulmanın yolunu İnönü'nün CHP başında kalmasında, fakat partisi iktidara geldiğinde görev kabul etmeyeceğini ilanında görmektedir (Toker, 1966, s. 29) Öte yandan parti meclisi sırasında basında İnönü'nün genel başkanlığı ile ilgili çıkan haberler, CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek tarafından yalanlanacaktır. Gülek, verdiği beyanatta İnönü'nün istifa edeceğine dair çıkan haberleri, CHP'nin memleket hizmetinde devam azminden rahatsız olanların dedikoduları olarak nitelemiştir (Halkçı, 16 Haziran 1954)

Parti Meclisi çalışmaları dördüncü ve son gün olan 13 Haziran'da yayınlanan bir tebliği ile son bulmuştur. Üç gün boyunca yaşanan tartışmaların neticesinde hazırlanan tebliğ şu şekildedir:

2 Mayıs 1954 genel seçimleri ile iktidarın seçim esnasında ve ondan sonraki tutumunu ve partimizin hareket ve çalışma tarzını görüşen parti meclisi aşağıdaki hususları tespit etmiştir:

1. Seçim mücadelesi eşit şartlar, kanunun caiz görmediği bir takım usuller ve partimizce mahrumiyetler içinde yürütülmüş olmasına rağmen partimize bu seçimlerde üç milyondan fazla seçmen oy vermiş bulunmaktadır. Şartlar göz önünde tutulunca, bu sonuç partimiz için ümit ve kuvvet vericidir. Her meslekten gençlerin partimize gösterdiği yakın ilgi ve bağlılık memnunluğu muciptir. İl temsilcileri her türlü güçlük karşısında bütün teşkilat, kademe ve kollarının CHP mensuplarına has bir iman ve metanetle memleket hizmetinde mücadele azmini bir kere daha belirtmişlerdir.

2. Alınan oy sayısına rağmen seçim sisteminin tatbikatı ile tezahür eden aksaklığının bir neticesi olarak partimiz ve muhalefet ancak çok az sayıda milletvekili kazanabilmiştir. Bu durum demokratik sistemin icabı olan muhalefet vazifesini meclis içinde ehemmiyetli suretle güçleştirmektedir. Yürürlükteki seçim sisteminin parti hakimiyetini tesis edecek bir sonuç doğurabileceği yolunda partimizce evvelce izhar olunan endişeler bu suretle fiilen teyyüt etmiş bulunmaktadır. Bu itibarla parti meclisi seçmen kanaatlerinin ehemmiyetleri ile mütenasip olarak BMM sinde temsil edilmesini sağlayacak surette seçim sisteminde bir değişiklik yapılmasını demokratik rejimin gelişmesi ve hatta mahfuz kalması bakımından zaruri olduğunu bir kere daha müşahede etmiştir.

3. Mutat kurultayın 26.7.954 tarihinde toplanması ve 2 Mayıs 1954 seçimlerinin sonucu ile bugünkü şartlar karşısında partimizin teşkilat ve çalışmalarına verilecek yeni istikamet ve alınacak karar ve tedbirler hakkında teklifler hazırlanarak kurultaya sunulması kararlaştırılmıştır.

4. Parti Meclisi muhalefetin fikirlerini belirten imkânlarının bugünkü şartlar içinde mahdut olduğunu nazara alarak partinin yayın organı olan Ulus'un neşrine ve bu hususta gerekli tedbirlerin genel idare kurulunca süratle alınmasına karar vermiştir (Halkçı, 14 Haziran 1954).

Parti Meclisinde yapılan kısmi özeleştirme ve yaşanan tartışmalar, CHP içerisinde belli ölçüde bir canlılık yaratmış ve bir beklenti oluşturmuşsa da yayınlanan tebliğ ve ortaya çıkan sonuç, kimseyi memnun etmemiştir. Başka ve daha net bir ifadeyle parti meclisinde ne statükocular, ne de islahatçılar istediklerini alabilmişlerdir. Mevcut statükonun sembolü olan Nihat Erim ve Kasım Gülek mevcut görevlerini korumakla birlikte bu isimlerin üzerinde bulunduğu zeminin eskisi kadar sağlam olmadığı ortaya çıkmıştır. Yine bu isimler etrafında toplanmış olan statükocu kanadın, kurultayın planlandığından daha erken bir tarihe

alınmasından memnun olduğunu söylemek güçtür. Bu tarih değişikliği, İslahatçı kanat adına bir kazanç gibi görülmektedir. Ancak bu kazancı elde ettiği düşünülen İslahatçı kanada bakıldığında da durum pek farklı değildir. İslahatçı kanattan Avni Doğan, parti meclisi kararlarından ümidi kesmiş, partide kalıp kalmayacaklarının kurultaya; daha doğrusu kurultayın cereyan tarzına bağlı olacağını ifade etmiştir. Parti meclisinde izlenen idare-i maslahat siyasetinin kurultayda da devam etmesi halinde partiden ayrılıklar olacağını sinyalinin vermiştir. Nitekim, parti meclisinden kimsenin memnun olmamasının temel nedeni de yapılan bu idare-i maslahattır. Kağıt üzerinde her şey, tatlıya bağlanmış; ancak hiçbir mesele tam manasıyla çözülmemiş ve sürüncemede bırakılmıştır (Akis, 19 Haziran 1954, ss. 7-8).

Ortaya çıkan sürüncemenin sona erdirilmesi için tek adres kurultay olarak görülmektedir. Lakin kurultaydan önce CHP içerisindeki mücadelede bir perde daha oynanacaktır. Bu perdenin sergileneceği sahne ise Faik Ahmet Barutçu'nun önerdiği ve parti meclisinin onayladığı, kurultay öncesi partiyle ilgili teklifler hazırlayacak olan komisyon olacaktır.

ISLAHAT KOMİSYONU

Parti meclisinde karar verildiği üzere Kurultaya sunulmak üzere parti içerisinde yapılması gereken reformların tespiti için bir komisyon oluşturulmuştur. Komisyon, Faik Ahmet Barutçu, Avni Doğan, Şemseddin Günaltay, Tahsin Bekir Balta, Nuri Okçuoğlu, Cevat Dursunoğlu, Tahsin Banguoğlu, Turgut Göle, Kamil Kırıkdoğan, Cemil Sait Barlas, İsmail Rüştü Aksal, Ferit Melen, Tefvik Fikret Sılay, Cafer Tüzel, Şevket Raşit Hatipoğlu, Cahit Zamangil, Atalay Atan ve Kemal Bayazıt gibi isimlerden oluşmaktadır². İsimlere bakıldığında komisyonun parti içerisindeki müfritler yahut mutediller gibi tek bir cemaatten ve görüşten seçilmediği; çok sesli bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Nitekim basında komisyon üyeleri için yapılan bir tasnifte, Faik Ahmet Barutçu ve Avni Doğan, mutedil; Cemil Sait Barlas, liberal; İsmail Rüştü Aksal milliyetçi olarak nitelenmiş ve bu durum komisyonun tarafsız olarak çalışacağına dair bir kanaat yaratmıştır (Dünya, 4 Temmuz 1954). Mutedil olarak nitelenen Faik Ahmet Barutçu, komisyon başkanlığına; Şemseddin Günaltay da komisyon sözcülüğüne seçilmiştir (Akşam 4 Temmuz 1954). 2 Temmuz'da CHP Genel merkezinde toplanan komisyonun çalışmaları, yaklaşık iki hafta sürecektir. Aslına bakılırsa bu süre, komisyonun çalışmaları ve varlığı ile ilgili beklentilerinin oldukça üstündedir. Nitekim beklenti,

² İslahat Komisyonu üyelerinin sayıları ve isimleri ile ilgili olarak dönemin basını ve bazı kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır. Feroz Ahmad, komisyonun beş kişiden oluştuğunu belirtmektedir (Ahmad, 1994, s. 146) Hikmet Bila ise on iki kişilik bir listeye yer vermiştir (Bila, 1979, s. 283) Yine o dönem çıkan Akşam, Milliyet, Cumhuriyet ve Dünya gibi gazetelerde de muhtelif sayılar ve isimler yer almaktadır. Burada yer verilen sayı ve isim listesi, söz konusu kaynakların tamamı göz önüne alınarak oluşturulmuştur.

formalite icabı birkaç program ve tüzük değişikliği önerisinin ardından komisyonun çalışmalarını tamamlayacağı ve dağılacağı yönündedir (Toker, 1991, s. 47).

Komisyonunda en çok tartışılan konu şüphesiz komisyonun da varlık nedeni olan partide yapılması düşünülen ıslahatın şekli ve boyutudur. Bu hususta komisyonunda iki görüşün mücadelesi görülmektedir. Bu görüşlerden ilki, partide ıslahatın, tüzükte yapılacak tadilat ile mümkün olacağı yönünde olup; Nihat Erim destekçileri tarafından savunulmaktadır. İkinci görüş ise tüzük tadilatının hiçbir işe yaramayacağı ve parti programında esaslı bir değişiklik yapılmasının gerekli olduğunu öne sürmektedir. Bu görüş ise Avni Doğan, Şevket Reşit Hatipoğlu, Cemil Sait Barlas gibi isimler tarafından savunulmaktadır (Akşam 4 Temmuz 1954). Ancak partide yapılması düşünülen ıslahat önerileri, bununla sınırlı kalmamıştır. Tartışmalar, kısa sürede partiye yeni bir hüviyet kazandırılması meselesine dönüşmüştür. Tüzükte değişim ile gereken ıslahatın yapılamayacağını savunan ikinci görüş taraftarları, biraz daha ileri giderek partinin tamamen yeni bir hüviyete kavuşması tezini ileri sürmüşlerdir. Trabzon delegesi Cemal Reşit Eyüpoğlu, programla tüzüğün değiştirilmesi ile meselenin halledilemeyeceğini, CHP’de önce kafaların, yani zihniyetin değişmesi gerektiğine işaret etmiştir. Zira Eyüpoğlu’na göre CHP’nin artık bu şekliyle yaşaması imkânsızdır ve söz konusu değişim için kaybedecek vakit kalmamıştır (Milliyet, 4 Temmuz 1954).

Bu düşünceyi daha da somutlaştırarak belki de pek çok kişinin aklından geçen ancak dillendirilemeyen radikal öneri ise Cemil Sait Barlas’tan gelmiştir. Barlas, CHP’nin yeni bir hüviyetle ortaya çıkması gerektiğini şu ifadelerle dile getirmiştir:

“CHP artık tarihi vazifesini bitirmiş bir partidir. Bunun için şunu yaptık, bunu yaptık; bunu yapacağız diye övünmek boştur ve yersizdir. Partinin selameti bakımından takip edilecek tek yol; CHP’nin bu şartlar içinde kendi kendini feshetmesinden ibarettir. Ortaya 27 yılın iyiliklerinden ve kötülüklerinden sorumlu olmayan, belli bir iktisadi doktrine dayanan ve gençlerin katılabileceği bir parti olarak yeniden meydana çıkmalıyız; yoksa daha yirmi yıl beklesek iktidarı değil, belki Meclise milletvekili daha sokamayacak duruma geleceğiz.”(Dünya, 4 Temmuz 1954).

Barlas’ın ortaya attığı ve komisyonunda bazı delegeler tarafından benimsenen bu fikrin arkasında son derece pragmatik bir gerekçe mevcuttur. Malları elinden alınmış ve ağır bir borcun altında olan CHP, borçlarını ödeyemez ve kendi kendini feshederse bu iki açıdan faydalı olacaktır. Hem kamuoyu önünde DP, bu feshin sorumlusu olarak zor durumda kalacak; hem de milletin zihninde acı hatıraları taze olan ve seçimlerde zararı görülen Halk Partisi isminin yükü atılacaktır. Nitekim bu ismin toplumun zihninde yarattığı algı ile iktidarın hayal olduğunu düşünen komisyon üyelerinden biri; Akis mecmuasına verdiği demeçte söz konusu algının kendileri için nasıl ağır bir yük haline geldiğini ve hal çaresini, şu sözlerle ifade etmiştir:

Köye gidiyoruz, karşı taraf köylüye bizim, bir vakitler ambarlarından zorla buğday almış, öküzünü satıp mektebe yatırmış Halk Partililer olduğumuzu söylüyor. Şehre gidiyoruz, karşı taraf gene bizim bir vakitler basmayı, şekeri, gazı ortadan kaldıran, varlık vergisini toplayan Halk Partililer olduğumuzu ileri sürüyor. Bu şaibelerden parti olarak sıyrılmaya imkân yok. Halbuki şahıs olarak kurtulmak mümkün... O halde yapılacak Halk Partisinin ömrünü nihayete erdirmek, aynı kadro ve kitle ile yeni bir parti kurup değişik metotlarla muhalefet yapmak, o yoldan iktidara gelmek! (Akis, 10 Temmuz 1954, ss. 8-9)

Açıktır ki komisyondaki ve CHP içerisindeki bazı isimler, CHP’nin geçmişinden kaynaklanan imajı ile ilgili sorunların partinin feshi yahut en kötü ihtimalle yeni bir kimliğe kavuşması ile çözülebileceğini düşünmektedir. Nitekim bu çerçevede komisyonda görüşülen önemli meselelerden biri de partinin köy ve köylüyle ilişkisi olmuştur. 1945’teki Toprak Reformunun da mimarı olan Şevket Raşit Hatipoğlu, komisyonda “Halk Partisinin köylüye dayanan bir parti olması gerektiğini” ileri sürmüştür (Dünya, 4 Temmuz 1954). Pragmatik ve o günkü şartlar içerisinde kısa vadede gerçekleşmesi güç gözükken ve komisyonda tartışılan bu fikrin arkasında yatan düşünce basittir. Demokrat Partinin dayandığı çoğunluğun köylü kitleler olduğundan hareketle açıktır. Dolayısıyla yapılacak en büyük değişiklik, DP’ye karşı sevgi duyan ve iktidarı temin eden bu kitlenin kazanılması olacaktır. Çoğunluğu teşkil eden bu kitlenin CHP’yi desteklemesiyle de parti kuvvetlenebilecektir (Akşam, 5 Temmuz 1954).

Islahat komisyonunda yaşanan bir diğer tartışma da laiklik ve devletçilik prensipleri etrafında gerçekleşmiştir. Bu ilkeler, CHP’de ilk kez tartışma konusu olmamıştır. Daha önce de işlerin iyi gitmediği anlarda yahut kaybedilen seçimlerin ardından söz konusu ilkeler masaya yatırılarak tadil edilmeye çalışılmış ve etraflarında ciddi tartışmalar yaşanmıştır. Nitekim 1947 Kurultayı ve 1950 seçimlerinin ardından yaşanan süreç bunun en bariz örneklerindedir (Koçak, 2015, ss. 456-465; Koçak, 2017, ss. 193-197) Şimdi de Islahat Komisyonunda özellikle program değişikliği görüşülürken bu iki prensip üzerinde durulmuştur. Bazı komisyon üyeleri, CHP’nin laiklik ve devletçilik prensiplerinin yanlış telakkilere yol açtığı; seçimlerin kaybedilmesinde de parti programında yer alan bu maddelerin halk tarafından iyi anlaşılmasında yahut yanlış anlaşılmasının etkili olduğunu ileri sürmüşler ve bunun önüne geçebilmek adına bazı önerilerde bulunmuşlardır. Bu önerilere göre laiklik ilkesi, Halk partisine seçimleri kaybettirecek derecede serttir. Bu prensip yeniden gözden geçirilmeli çeşitli yorumlara sebebiyet verilmeyecek şekilde düzenlenerek vatandaşa anlatılmalıdır. Devletçilik ise özel teşebbüse daha fazla müsaade edecek şekilde esnetilmelidir³. Özetle her iki maddede de bir tadilat

³ CHP içerisinde söz konusu süreçte daha radikal önerilere rastlamak da mümkündür. Islahat Komisyonu üyelerinden Cemil Sait Barlas, sahibi ve başyazarı olduğu Son Havadis gazetesindeki makalesinde CHP’nin programında yer alan altı ilke konusunda Islahat komisyonunda konuşulmayan -konuşulduysa da basına yansımayan- bir öneri getirmiştir.

ve yumuşama önerilmiştir. Ancak Komisyondaki bazı üyeler, bu iki prensibin CHP'yi diğer partilerden ayıran temel unsurlar olduğu gerekçesi ile önerilere itiraz etmişlerdir (Dünya, 7 Temmuz 1954; Akşam, 5 Temmuz 1954).

Islahat Komisyonunda öne çıkan son başlık ise seçimdeki başarısızlık sonrası partinin gündemine gelen Ulus gazetesinin çıkarılması meselesidir. İsmail Rüştü Aksal ve Avni Doğan, Ulus gazetesi konusunu gündeme taşımışlar ve gazetenin çıkarılmadığı altı ay içerisinde partinin yüz elli bin lira zarar ettiğine değinerek Genel İdare Kurulunu sert bir şekilde tenkit etmişlerdir. İki isim, bir an önce bunun sorumlularının teşhir edilmesi ve gazetenin tekrar yayınlanması gerektiğini söylemişlerdir (Akşam, 5 Temmuz 1954). Cemil Sait Barlas da aynı noktaya işaret ederek Nihat Erim'i hedef almış ve bir şahsın menfaati uğruna partinin manen ve maddeten zarara uğradığını ileri sürmüştür. O günün gazeteleri, bu konuya geniş yer ayırarak Barlas ve Erim arasında kısa ancak ciddi bir münakaşanın yaşandığını teferruatlarıyla kaydetmektedir (Milliyet, 4 Temmuz 1954). Oysa Erim, günlüklerinde söz konusu tarihlere İstanbul'da bulunduğunu, gazetelerde çıkan haberlere karşın Islahat komisyonu çalışmalarına katılmadığını belirtmektedir (Erim, 2005, s. 552).

Islahat komisyonu, temelde bu dört başlık etrafındaki görüşmelerini ve çalışmalarını 15 Temmuz'da tamamlamıştır. Bundan sonraki iki gün ise komisyon, çalışmalarının neticesi olarak bir rapor hazırlamıştır. Rapor, beş kısımdan oluşmaktadır. Bu kısımlar, "içinde bulunduğumuz şartlar ve partimize düşen vazifeler", "Kabul olunacak prensipler", "Program meselesi", "Tüzük ve teşkilat meseleleri" ve "Parti organı ve son düşünceler" başlıklarını taşımaktadır (Akşam, 24 Temmuz 1954). Tamamlanan rapor, Genel İdare Kuruluna gönderilecek; oradan da 26 Temmuz'da toplanacak olan Kurultaya sunulacaktır. Raporun tamamlandığı gün 17 Temmuz'da komisyon başkanı, Faik Ahmet Barutçu, düzenlediği basın toplantısı ile komisyon çalışmalarının neticesi ve hazırlanan raporun içeriği ile ilgili bazı bilgileri, kamuoyu ile paylaşmıştır. Barutçu açıklamasında şu hususlara yer vermiştir:

Barlas'a göre programda yer alan bu ilkeler nedeniyle CHP'nin programı, bir parti programından daha çok bir devlet programını andırmaktadır. Nitekim Cumhuriyetçilik, devletçilik, inkılapçılık, laiklik, halkçılık, milliyetçilik prensipleri Anayasada da mevcuttur. Yerleştirilmeye çalışılan bu ilkelerin Tek parti döneminde parti programında yer alması normaldir. Ancak çok partili hayata geçerken hata yapılmış ve bu ilkeler, parti programında tutulmuştur. Oysaki Barlas, devletçilik dışındaki diğer ilkelerin anayasaya emanet edilerek parti programından; devletçiliğin de anayasadan çıkarılması gerektiğini düşünmektedir. Böylece laiklik, inkılapçılık gibi ilkeler, partilerin müşterek malı haline gelmiş ve siyasi münakaşa konusu olmaktan çıkmış olacaktır. Barlas, geçen iki seçimde bunun yapılması gerektiğini; artık geç kalındığını da eklemektedir. (Barlas, 1954, s. 4)

“Parti teşkilatı ve çalışmalarına verilecek yeni istikametlere ait esaslar için fikir ve mütalaaları alınmak üzere kurulan komisyonumuz çalışmalarını bitirmiştir. Komisyonunda varılan neticeler birkaç esaslı noktada toplanmaktadır.

Program üzerinde umdelere dokunulmamıştır. Ancak tatbik şekilleri olarak tarzların, metotların ıslahı, yeni istikametlerin belirtilmesi lüzumu üzerinde durulmuştur. Haddizatında umdeler bakımından partilerden çoğunun programları arasında benzerlik bir realitedir. Hepsi Cumhuriyetçi ve laikdir, devletçi ve inkılapçı görünmektedir. Asıl, tarzlar, istikametler ve muhitlerdir ki aradaki farkları belirtirler. Ve asıl tek parti devrinin tarzları, metotları ve parti sistemleridir ki esaslı surette reddedilmek lazım gelir.

Mesela CHP cumhuriyetçidir. Ancak bu, Cumhuriyetin birinci devrindeki güdümlü Cumhuriyetçilik değildir. CHP esaslı surette demokratik Cumhuriyetçi bir parti olarak güdümlü cumhuriyetin bütün usullerini reddetmeli ve yeni prensiplerini kesin olarak ifade eylemelidir.

Bu esaslı noktadan hareketle programın başına yeni prensipler deklarasyonunun ilavesi gerekli görülmüştür. Demokratik rejimin gelişmesiyle ilgili olan prensipler Komisyonun raporunda belirtilmektedir.

Politik sahada olduğu gibi sosyal ve iktisadi diğer sahalardaki istikametlerimiz de daha belirli olmalıdır. CHP milli bir partidir. Aynı zamanda, gerek iktisadi gerek sosyal bakımdan en çok himayeye muhtaç olanlara müteveccih bir cephesi olmak tabiidir. Komisyonunda bütün fikirler incelenmiştir.

Tüzük üzerinde görüşmelerde, esaslı surette demokratik Cumhuriyetçi bir parti bünyesi vücuda getirmek noktasında mihverlenmiştir.

Ekseriyetle varılan netice: Daha ahenkli bir organizma içinde demokratik bir bünye için asıl olan, salahiyetlerin heyetlere intikal ettirilmesidir. Bunun muhtelif şekilleri incelenmiştir.

Ekseriyetin fikri: Bugünkü Genel Başkanlık, Genel Sekreterlik, Genel İdare Kurulu gibi her biri Kurultaydan ayrı ayrı seçilen çeşitli mercileri olan bir sistem yerine, iki senede bir toplanması uygun görülen Kurultaydan sonra Partinin en salahiyetli bir karar merkezi ve sevk ve idare organı olarak Kurultayın seçeceği asgari yirmi bir kişilik bir Merkez Heyeti ile bu heyetin kararlarını tatbik etmek ve cari işleri idare eylemek üzere içinden ayıracağı yedi kişilik bir idare heyetinden ibaret bir merkez organizması vücuda getirmektir.

Heyetler Başkanlarını kendileri seçmelidirler. Bu nüfuzların karşılaşması yerine muhkemlik sağlayan ahenkli ve tesanüt içinde çalışmak prensibinin esaslı unsuru olarak görülmüştür. Yalnız partinin Genel Başkanı demokratik örnekleri ve hile Kurultay tarafından seçilmelidir. Ancak Genel Başkanlık diye bünyenin dışında ayrı bir müessese bulunmamalı ve partinin Meclis grubunda olduğu gibi

Genel Başkanın nizamname ile tabii Başkan tayini usulü kaldırılmalıdır. Seçim esastır ve Kurulların salahiyyet ve mesuliyetleri esastır.

İşte Komisyon çoğunluğunun vardığı neticeler bunlardır.

Teşkilatın umumi bünyesi çalışma istikametleri ve propaganda ve mali durum üzerindeki görüşleri belirtilmiştir. CHP'nin tamamlığını koruyacak bir kalkınma hamlesiyle teşkilat çalışmalarını halka doğru götürecektir prensiplerimizi, tarzlarımızı, metotlarımızı sevdirecek iklim yaratmak başlıca esastır.

Partinin prensiplerini yayacak, fikirlerini objektif olarak aksettirecek bir organın lüzumu üzerinde de durulmuş, bu organın gayri şahsi bir organ ve Parti malı olarak çıkarılması muhtelif bakımlardan Parti için, partiler arasındaki tesanüt için lüzumlu, faydalı ve zaruri görülmüştür. (Halkçı, 18 Temmuz 1954; Son Havadis, 18 Temmuz 1954)

Islahat komisyonunun aldığı kararların basına yansıyan bölümünden anlaşıldığı kadarıyla, her şeyden yeni hüviyet ve tek partili dönemin mirası meselesinde bir ara formül üretilmiş gözükmektedir. Başta komisyonda tartışma konusu olan laiklik ve devletçilik olmak üzere ilkelerin korunması; bununla birlikte ilkelerin hayata geçirilmesinde tek parti devri tarz ve metotlarının terk edilmesi, uygun görülmüştür. Böylece tek parti dönemi mirası tamamen reddedilmemekle birlikte araya bir çizginin çekildiği; en azından bir mesafe konulduğu görülmektedir. Bu çerçevede cumhuriyetçilik ilkesi ve cumhuriyet anlayışında da radikal bir değişim öngörülmüş ve CHP'nin tek parti dönemindeki güdümlü cumhuriyet anlayışını terk ederek yeni prensipler ile demokratik cumhuriyet anlayışına geçmesi teklif edilmiştir. Yine aynı çerçevede partinin sosyal ve iktisadi açıdan muhtaç durumda bulunanlara yönelik politikaları olması gerekliliği üzerinde durulmuştur. Komisyonun önerdiği değişim ve dönüşüm, ilkeler bazında düşünsel bir sahaya da sınırlı kalmamıştır. Bir tüzük değişikliği ile partinin yapısı ve işleyişinde de önemli bir değişim talebi ortaya konmuştur. Buna göre Genel Başkanlık, Genel Sekreterlik, Genel İdare Kurulu gibi organların, kurultayda ayrı ayrı seçilme usulü, terk edilerek, bunun yerine iki senede bir toplanacak kurultayda 21 kişilik bir Merkez Heyeti ve bu heyetin içerisinde çıkacak 7 kişilik yürütme kurulu seçilecektir. Böylece Kurultay, sadece genel başkanı seçecektir.

Tek başına dahi yeterince önemli ve köklü bir dönüşümü içeren bu rapor, aslında CHP tarihinde son derece önemli bir yer işgal etmektedir. Nitekim Uyar'ın da işaret ettiği üzere Parti yönetiminde ve ideolojisinde köklü bir değişiklik öneren raporu, 1959'daki İlk Hedefler Beyannamesi'ne ve Ortanın soluna giden sürecin bir parçası olarak addetmek ve cumhuriyetçi bir kimlikten demokratik cumhuriyetçi bir kimliğe geçişin niyet beyanı olarak görmek mümkündür (Uyar, 2017, s. 135). Gerçi rapor, İlk hedefler beyannamesi kadar şümüllü ve üzerinde tam mutabakata varılmış ve kuramsal açıdan güçlü bir belge değildir. Buna karşın demokratik prensipler ve sosyal demokrat esasların vurgulanması açısından benzer bir niteliğe haizdir.

Islahat komisyonunun hazırladığı rapora tek muhalif imza, Genel Sekreter Kasım Gülek’e aittir. O günlerde komisyon tarafından önerilen idari değişikliklerin Kasım Gülek’i hedef aldığına dair yaygın kanaat düşünüldüğünde bu durum sürpriz olmamıştır. Gülek, bununla da kalmayarak raporun açıklandığı gün yaptığı bir açıklama ile komisyon çalışmalarını, hiç de hafif olmayan bir dille eleştirmiştir. Komisyonda CHP etrafında yaşanan tartışmaları, “arabanın tekeri kırılınca, akıl veren çok olur” sözleri ile özetleyen Gülek; CHP’nin ne ismini ne de prensiplerini değiştirme niyetinde olmadığını belirtmiştir. Bu doğrultuda önerilerde bulunanları ise dışardan gelen çürütme ve yıpratma telkinlerine uymakla itham etmiştir⁴. Ancak açıklamanın şüphesiz en önemli kısmı, komisyonun işlevi ve aldığı kararların geleceği ile ilgilidir. Gülek, Islahat Komisyonunun sadece istişari mahiyette bir teşekkül olduğunu ve esas karar mercisinin ve yetki sahibinin kurultay olduğuna işaret etmektedir. Kurultayın en doğru kararı alacağını; bu kararı beğenmeyenlerin ise partiden gitmekte serbest olduklarını belirtmektedir (Akşam 18 Temmuz 1954).

Gülek’in kendisini hedef alan Islahat Komisyonu hakkındaki olumsuz görüşü zaten meydandadır. Öyle ki söz konusu teşekkülün adının dahi Islahat Komisyonu” olmadığını; bu ismin CHP karşıtları tarafından verildiğini belirtmektedir (Güngör, 2004, s. 359). Açıklamasında kullandığı ifadelerle komisyonu ve aldığı kararları, değersizleştirmeye, önemsizleştirmeye çalıştığı da açıktır. Lakin komisyonun işlevi ve mukadderatı ile alakalı olarak sarf ettiği bu sözlerde haklıdır. Nitekim komisyonun aldığı kararlar, önce Genel İdare Kurulunda görüşülecek; bunun ardından Kurultaya sunulacaktır. Dolayısıyla bu aşamada ıslahatçı kanata sağladığı moral dışında CHP için herhangi bir işleve ve anlama sahip değildir. Esas hesaplaşma yerinin de Gülek’in işaret ettiği üzere Kurultay olduğu açıktır. Hal böyle iken gözler, Kurultaya ve Genel İdare Kurulunun bu kurultaya sunacağı rapora çevrilmiştir.

XI. KURULTAY

CHP’nin on birinci kurultayı planlandığı üzere 26 Temmuz 1954 Pazartesi günü Ankara’da Yeni Sinema salonunda altı yüz civarında delegenin katılımıyla İnönü’nün başkanlığında toplanmıştır. Yapılan yoklamanın ardından divan başkanı seçimine geçilmiştir. Faik Ahmet Barutçu, İlhami Sancar, Sırrı Atalay ve Nüvit Yetkin aday olarak gösterilmiştir. İnönü, ilk olarak Faik Ahmet Barutçu’nun adaylığını oylamaya sunmuş ve oylama neticesinde Barutçu’nun kazandığı ilan

⁴ Bu ifadelerle Gülek, CHP içerisinde ıslahat isteyenlerin, DP ile aynı dile sahip olduğuna işaret etmektedir. CHP içerisinde bu düşünceye sahip olanlar, Gülek ile de sınırlı değildir. Menderes ve Bayar’ın basına yansıyan CHP’nin tarihi vazifesinin sona erdiğine ve CHP’de bir değişim yaşanmadığı sürece muhatap almayacaklarına yönelik ifadelerinin benzeşmesi, CHP’nin can düşmanı ile aynı dili konuştuklarına dair bir kanaatin oluşmasına yol açmıştır. Hüseyin Cahit Yalçın, “Halk Partisinin Mukadderatı”, *Halkçı*, 7 Temmuz 1954, s.1.

edilmiştir. Bunun ardından diğer isimlerin adaylığı oylamaya sunulmamıştır. Pek çok delege sonuca değil, seçim usulüne itiraz etmiş; ancak netice değişmemiş ve Barutçu, Kurultayın divan başkanlığını yürütmüştür. Başkan seçiminin ardından Kurultay, İnönü'nün açılış nutku ile çalışmalarına başlamıştır. Konuşmasında İnönü, 2 Mayıs seçimi öncesi yaşanan propaganda süreci ve seçimin neticeleri, mevcut seçim sistemi, DP iktidarının muhalefete karşı tutumu ve çıkardığı antidemokratik kanunlar, muhalefete düşen vazifeler ve yaşanan iktisadi zorluklar gibi konu başlıklarına değinmiştir. Konuşmasının sonunda ise İslahat Komisyonu tarafından hazırlanan rapora temas etmiştir (Akşam, 27 Temmuz 1954).

İnönü'nün gerek divan başkanlığına Barutçu'nun seçilmesi sırasındaki tavrı; gerekse konuşmasında İslahat Komisyonu raporuna yer vermesinin ıslahatçı kanat adına olumlu bir hava yarattığı muhakkaktır. Lakin bu olumlu hava, çok uzun sürmeyecek, İnönü'nün ardından kürsüye gelen Genel Sekreter Kasım Gülek'in Genel İdare Kurulu tarafından hazırlanan raporu okumasıyla dağılacaktır. Nitekim raporda İslahat Komisyonunun önerilerinin ciddi şekilde seyretiltiği ve ancak cüzi bir kısmına yer verildiği görülmüştür. Kurultaya katılan delegelere ve basın mensuplarına da dağıtılan Genel İdare Kurulu Raporu, sırasıyla "*Parti İçeri Çalışmalar, CHP'nin Mallarına El Konulması, Seçim, Partinin Mali Durumu, Partimizin İçinde Bulunduğu Şartlar ve Üzerine Düşen Vazifeler ve İktisadi Durum Üzerindeki Görüşlerimiz*" başlıklı bölümlerden oluşmaktadır. Raporun en sonunda ise partinin güncel gelir gider cetveline yer verilmiştir. İslahat komisyonunun önerilerinin bir kısmına ise partimizin içinde bulunduğu şartlar ve üzerine düşen vazifeler başlıklı bölümde yer verilmiştir. Söz konusu raporun ilgili kısmı şu şekildedir:

Programımızın başında 1923'ten 1945 yılı sonlarına kadar devam eden tek partili cumhuriyet devrinin tam ve objektif bir izahı yapılmalı ve CHP'nin, çok partili devirdeki zihniyet ve hüviyetini belirten prensipler programda yer almalıdır [...] İktisadi, sosyal ve kültürel sahalarla ilgili fikir ve prensiplerin yeni şartlara ve ihtiyaçlara göre yeniden gözden geçirilmesi lazımdır.

Yalnız takdir buyurursunuz ki, bu iş uzun ve esaslı tetkiklere ihtiyaç göstermektedir. Onun için yüksek heyetinizin teveccüh ve itimadı ile iş başına gelecek yeni heyete bu mevzu üzerinde çalışmak ve bir tasarı hazırlamak vazifesi verilmesinin daha uygun ve isabetli olacağı mütealaasındayız. Yeni heyet bu mevzuu ele alır, icap ederse hususi bir komisyon kurarak bir tasarı hazırlar ve müteakip arz ve takdim eder. Bu tarzda hareket etmemizin her bakımdan faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Tüzüğümüzde bazı değişiklikler yapılması ihtiyacı duyulmuştur. Bu hususta hazırlanan ve tespit edilen teklif esasları ait olduğu komisyona havale edilmek üzere Kurultay başkanlığına sunulmuştur.

Ancak Genel sekreter bu Kurultayda tüzük tadilinin mevsimsiz ve faydasız olduğu kanaatinde bulunduğunu izhar eylemiştir (CHP GİK Raporu, 1954, ss. 16-17).

Raporda İslahat komisyonunun önerilerinin seyreltilmesiyle yetinilmemiş; konulan şerhlerle önü kesilmeye de çalışılmıştır. Zaten üstü örtülü ve kısmi olarak değinilen önerilerin hayata geçmesinin zorluğu, zamansızlığı ve bu nedenlerden dolayı daha sonra ele alınması gerektiği vurgulanmıştır. Raporun ıslahat taraftarları adına tek olumlu kısmı, tüzük değişikliğinin kurultayın gündemine alınması ve ilgili komisyona havalesiyle ilgili ifadelerdir ki o da ancak Kasım Gülek'in şerhi ile rapora dahil olabilmıştır.

Genel İdare Kurulu raporunun okunmasının ardından Kurultayın gündemindeki meselelerin halledilmesi için “Ana Davalar, Tüzük, Basın ve Hesap Komisyonları” oluşturulmuştur. İlgili konular, bu komisyonlarda görüşülecek ve hazırlanan raporlar genel kurulda karara bağlanacaktır. Bir yandan Yeni Sinema salonunda genel kurul devam ederken bir yandan da mezkûr komisyonlar, parti genel merkezi ve il genel merkezinde çalışmalarını yürütmüşlerdir (Halkçı, 28 Temmuz 1954). Parti içerisindeki esas mücadele de bu komisyonlarda, bilhassa Ana Davalar ve Tüzük komisyonlarında yaşanmıştır.

Ana Davalar Komisyonu, esasta CHP'nin muhalefette nasıl bir yol izleyeceğinin belirlenmesi için oluşturulmuştur. 27 Temmuz'da çalışmalarına başlayan komisyonda CHP'nin meclisten çekilmesi ve seçim kanunu değişmeden hiçbir seçime girilmemesi mevzuları tartışılmıştır. Müfritler ile mutediller olmak üzere iki grup arasında uzun tartışmalar gerçekleşmiştir. Tartışmaların neticesinde müfritler galip çıkmış, CHP'nin bundan sonra ara seçimlere belediye, muhtar ve il genel meclisi seçimlerine katılmaması kararlaştırılmıştır. CHP milletvekillerinin TBMM'den çekilip çekilmemeleri meselesi de komisyonun ele aldığı bir diğer mevzudur. Sertlik yanlısı olan ve Gülek'e yakın isimlerden İlhami Sancar, “Menderes demokrasisini yalnız başına bırakalım” diyerek Meclisten çekilmeyi savunmuştur. Neticede DP hükümetine nispi temsil sistemine geçiş gibi bazı teklifler sunulması, bunların kabul edilmemesi halinde Meclisten çekilme yetkisinin CHP Meclis grubu ile Genel İdare Kuruluna bırakılmasına karar verilmiştir (Akis, 31 Temmuz 1954, ss. 7-8; *Akşam*, 28 Temmuz 1954).

Bu gelişme üzerine İnönü, komisyon oturumuna girerek belediye seçimlerine girmeme ve CHP'li milletvekillerinin Meclisten çekilmelerine dair alınmış kararı, tenkit etmiştir. İnönü, gayrimeşru yollarla mücadelenin doğru olmadığını, mevcut kanunlar dahilinde mücadele etmek gerektiğini söyledikten sonra komisyonun nizam dışı bir hava yaratacak bu tarz kararlar alması halinde, aralarında bulunmayacağını ilave etmiştir. İnönü'nün olaya dahil olması ve sergilediği kararlı tutum neticesinde komisyon geri adım atarak kararını ertesi güne bırakmıştır (Akşam, 28 Temmuz 1954). Bununla birlikte komisyonun kararı

değişmemiş ve olduğu haliyle Kurultay Genel Kurulu'na sunulmuştur. İnönü, bu kez 28 Temmuz'da genel kurula hitaben seçimlere girilmesi ve mecliste kalınması yönündeki şu konuşmayı yapmıştır:

“Sonuna kadar siyasi faaliyetimize devam etmemiz lazımdır... Bu mücadele ile olur. Bunun vasıtası da ikidir. Biri seçimlere girmek, biri de Meclis gibi en salahiyyetli bir kürsüden millete seslenebilmek. Gaye, seçmeni doğru söylediğimize inandırmak; bu suretle seçmen kazanmaktır... Kanun çerçevesi içinde henüz mücadele imkânlarımız elimizden alınmamıştır. İçinde bulunduğumuz safha henüz imkânsızlık safhası değildir. Binaen aleyh seçime girmemiz lazımdır. Benim kanaatim budur. Meclisi terk etmek en meşru, en kanuni bir mücadele vasıtasını terk etmek demek olur ki tarih karşısında haksız çıkarız. Cesaretsiz ve sebatsız olmak kadar korkak olmak da büyük günahdır. En tesirli mücadele silahımızı kaybetmeyelim, kendi davamıza en büyük zararı kendi elimizle yapmış oluruz. Meclis içinde olduğu kadar dışında da mücadelemize devam edeceğiz.

Aldığımız neticeleri az görmeyelim. Demokrasi hamlesi 9. yılını yaşamaktadır. Bahsedildiği gibi bu siyasi mücadeleyi terk edersek aradan 50 sene geçtikten sonra bugün bulunduğumuz yerden başlamak zorunda kalırız. Siz güç meydanlarından kaçan pehlivan gördünüz mü, Meclisten çıkmamız da bundan başka bir şey olamaz. Mertliğe yakışmaz, korku ifade eder. Son sözüm şudur: Mücadelemize devam edelim, zira iyi yoldayız, salim yoldayız, muvaffak olacağız.”(Akşam, 29 Temmuz 1954).

İnönü'den sonra da pek çok delege söz almış ve müzakereler, ertesi gün 29 Temmuz'da devam etmiştir. Müzakerelerin tamamlanmasının ardından ise Ana Davalar Komisyon sözcüsü, Salih Tüzel söz alarak rejimin teminat altına alınmadığı müddetçe seçimlere girilmemesine dair komisyon kararını, müdafaa etmiştir. Türk demokrasisinin içinde bulunduğu şartların vahametini belirten Tüzel, bu şartlar altında seçime girmenin bir mana ifade etmediğini, seçime girmeme kararı ile iktidarın demokrasi esaslarına aykırı icraatının protesto edilmesi gerektiğini savunmuştur. Malatya milletvekili Nüvit Yetkin ise komisyon raporundaki seçimlere girilmemesi ibaresinde değişiklik için bir önerge vermiştir. Önergede rejimin içinde bulunduğu şartların partinin yetkili organları tarafından incelenmesi ve seçime iştirak edip etmeme kararının bu organlar tarafından verilmesi teklif edilmiştir. Bu teklif üzerine komisyon sözcüsü Salih Tüzel ve Komisyon Başkanı Lebid Yurdoğlu, rejimle ilgili tehlikelerin meydana olduğunu, bunların tespiti için ayrıca incelemeye gerek bulunmadığını belirterek, Yetkin'in önergesinin ret ve komisyon raporunun kabul edilmesini istemişlerdir. Aynı konuda Şemsettin Günaltay da bir teklifte bulunarak rejimin teminat altına alınması için CHP yetkililerinin iktidarla temas etmeleri ve eğer bu temas sonunda bir netice alınmazsa o zaman seçimlere girilmemesine karar verilmesini istemiştir. Genel başkanın bu konular ile ilgili fikrini açıklaması için verilen önerge üzerine İnönü yeniden kürsüye gelerek seçimlere girilmesi ve Mecliste kalınması yönündeki görüşünü, bir kez daha

tekrarlamıştır. Bu konuşmadan sonra komisyon raporundaki seçimlere girilmemesine dair ibarenin çıkarılması ve bu husustaki kararın partinin yetkili organına bırakılması hakkındaki teklif, kurultay tarafından oylanarak kabul edilmiştir. Böylece Kurultay, ana davalar komisyonu ile ilgili çalışmalarını tamamlamış ve demokrasiyi tehdit eden şartların durumuna göre seçimlere girmeme ve Meclisten çekilme yetkisinin Partinin yetkili organına bırakılmasına karar verilmiştir (Halkçı, 30 Temmuz 1954).

Erim, Halkçı'daki köşesinde Kurultayın aldığı bu kararın, İnönü'nün Türk siyasi hayatında ne büyük ve olgun bir devlet adamı; ne kadar etkili bir fren mekanizması olduğunu ortaya koyduğunu belirtmiştir (Erim, 1954, s. 1,3). Nitekim komisyonun kararının Kurultayda değişmesi, İnönü'nün parti içerisindeki ağırlığını, açık ve net şekilde ortaya koymuştur. Her ne kadar genel başkanlığı ile ilgili tartışmalar olduysa da hala son sözü söyleyecek konumda olduğu görülmüştür.

Bir diğer komisyon olan Basın komisyonunun kuruluş gerekçesi ve haliyle ana gündemi, Ulus ve Ulus kapatıldıktan sonra, Nihat Erim tarafından çıkarılmaya başlanan Halkçı gazetelerinin durumudur. Seçimlerin hemen ardından parti gazetesi meselesi, gündeme gelmiş ve Ulus'un yeniden çıkarılması yönünde bir temayül ve mutabakat oluşmuştu. Şimdi Basın komisyonu, Ulus gazetesinin yeniden yayınlanabilmesi için bir şirket kurulmasına karar vermiştir. Tek itiraz, Dünya gazetesinin de sahibi olan Falih Rıfkı Atay'dan gelmiştir. Atay, parti propagandası için bir gazete çıkarmaya gerek olmadığını, bunun parti idealini benimseyen gazeteler ile de yapılabileceğini öne sürmüştür. Bunun dışında şirketin sermayesi üzerinde bir tartışma yaşanmıştır. Komisyonun raporu, genel kurula geldiğinde Nihat Erim, Halkçı gazetesinin durumuyla ilgili bir izahat vermiştir. Erim, Halkçı'nın mevcut zararının CHP tarafından karşılanacağına dair bir teminat verilmesine mukabil, gazetenin devredilmesi yönünde bir karar alınmasını istemiştir. Neticede Basın komisyonunun bir gazete çıkarılması hakkındaki raporu reye konularak kabul edilmiştir (Akşam, 29 Temmuz 1954).

Halk Partisi programı üzerinde değişiklik yapmak üzere kurulan Program Komisyonu da çalışmalarını CHP Genel merkezinde yürütmektedir. Komisyonunda ilk olarak bir parti programının gerekli olup olmadığı tartışılmıştır. DP iktidarı örnek verilerek önemli olanın programlar yahut seçim beyannameleri olmadığı; partinin görüşlerinin doğru şekilde aktarılması olduğu dolayısıyla programdan vazgeçilmesi önerilmiştir. Bu çerçevede özellikle İslahat komisyonunda da tartışma konusu olan laiklik ve devletçilik ilkeleri üzerinde durulmuş ve bu ilkelerin yanlış anlaşılmasından şikayet edilmiştir. Ele alınan bir diğer konu ise nispi seçim sistemi olmuştur (Dünya, 27 Temmuz 1954). Komisyonun kurultaya sunduğu raporda ise ilkeler mevzuuyla ilgili bir değişikliğe yer verilmemiştir. Sadece devletçiliğin bir iktisadi ve içtimai doktrin olduğu ve bunun da memleketin kül halinde kalkınmasıyla hallolabileceğine dair bir ifadeye yer verilmiştir. Kurultayda laikliğin yeniden tanımlanmasıyla ilgili taleplere karşın bu gerçekleşmemiş ve ilkeler olduğu gibi

korunarak bunlara bağlı kalınmıştır. Programa memurların sendika kurma hakkı ve nispi seçim sistemine geçişle ilgili maddelerin eklenmesine yönelik komisyon teklifi de kurultay tarafından kabul edilmiştir (Dünya 30 Temmuz 1954). Böylece İslahat komisyonundaki hadise tekerrür etmiş, laiklik ve devletçilik ilkelerinin revizyonu hususunda, bu kez kurultay aynı karara vararak bu ilkeleri, olduğu gibi korumuştur. Böylece parti içerisinde beliren yeni kimlik yönündeki taleplerin önüne kesin bir şekilde geçilerek düşünsel manada bir dönüşüm reddedilmiştir.

Kurultayın verdiği bu ret, şüphesiz önemli olmakla birlikte CHP içerisinde ıslahat fikrinin ve ıslahat isteyenlerin mukadderatının ne olacağı, esas itibarıyla Tüzük komisyonunda belirlenecektir. Nitekim İslahat komisyonu, statükonun dayanağı olarak addedilen partinin mevcut idari yapısında köklü bir değişiklik önermiştir. Önerilen değişiklikler ise Genel İdare Kurulu tarafından ilgili komisyona havale edilmişti. Tüzük komisyonu da söz konusu değişiklikleri görüşmek amacıyla CHP genel merkezinde toplanmıştır. Komisyon toplantılarında sert tartışmalar gerçekleşmiştir. Bu tartışmalar, iki grup arasında cereyan etmektedir. Daha çok Genel İdare Kurulu mensuplarının oluşturduğu birinci grup, İslahat Komisyonunun teklifinin kabulünden yanadır. Teşkilat delegelerinden oluşan ikinci grup ise tüzük değişikliği ile ilgili talebi, Genel Sekreter Kasım Gülek'e karşı bir hamle olarak görmekte ve bu değişikliğe karşı çıkmaktadır. Birinci gruptan ve aynı zamanda İslahat Komisyonu üyesi olan Cahit Zamangil, komisyon çalışmalarının hemen başında söz alarak partinin idari yapısında ve işleyişinde aksaklıklar olduğunu belirtmiş ve tüzüğün değiştirilmesini talep etmiştir. Bu aksaklıkların nedeni ve talebin gerekçesi olarak da Kurultayın aynı anda hem Genel Başkanı, hem Genel Sekreteri hem de Genel İdare Kurulunu seçmesini göstermiştir. Nitekim hal böyle olunca Genel Sekreter, Genel İdare Kuruluna karşı değil, kurultaya karşı sorumlu olarak hareket etmekte ve Genel İdare Kurulunu çalışmaları aksamaktadır. Zamangil, bu gerekçeden sonra İslahat Komisyonunun önerisini tekrarlamış ve Kurultayın 21 kişilik Divan seçmesini, Divanın kendi içinden bir Parti Genel Başkan vekili ile yedi kişilik icra komitesi kurmasının doğru olacağını belirtmiştir. Kasım Gülek, ise söz alarak genel sekreter ve Kasım Gülek meselelerinin birbirinden ayrı ayrı ele alınması gerektiğini, kendisinden duyulan bir memnuniyetsizlik varsa bunun daha açık bir şekilde söylenerek ele alınmasını istemiştir. Genel sekreterlik mevki ve kendi hareket tarzının savunmasını yapan Gülek, son olarak İslahat komisyonunun önerilerinin kabul edilmemesini istemiştir. Tartışmaların neticesinde bir sonuca ulaşılmayınca İslahat Komisyonu raporu ve diğer teklifleri incelemek üzere dokuz kişilik tali bir komisyon kurulmasına karar verilmiştir (Dünya, 28 Temmuz 1954).

Tali komisyon, çalışmalarını tamamlayarak tüzük değişikliği ile ilgili nihai raporunu hazırlamıştır. Tüzük komisyonuna sunulan rapor, komisyonda aynen ve ittifakla kabul edilerek Kurultay genel kuruluna getirilmiştir. Raporun getirdiği öneriler şunlardır:

Genel başkan ve genel sekreteri Kurultay seçer, ayrıca kurultay 30 kişilik bir merkez heyeti seçer. Bu heyetin yedeği yoktur. 25'ten aşağı düştüğü takdirde kendi kendisini 30'a iblağ eder. Genel sekreter, bu heyet arasından kendisine iki yardımcı seçer. Bunun yanında 30 kişilik heyet arasından teşkil olunacak beş kişilik bir jüri ile iki Genel sekreter yardımcısı İcra komitesini meydana getirir. 30 kişilik Merkez Heyeti iki kurultay arasında Kurultay salâhiyetini haizdir ve karar merciidir. Lüzum görüldüğü takdirde Genel sekreteri ve yedi kişilik icra komitesini iskat eder (Dünya, 28 Temmuz 1954).

Tüzük komisyonu, hazırladığı bu rapor ile İslahat Komisyonu raporunu tamamen yok saymıştır. Nitekim, genel başkanın seçilme usulünde bir değişikliğe yer verilmese de en hassas noktalardan biri olan genel sekreterin seçimi yine kurultaya bırakılmıştır. Yine genel sekreterin yetkilerinin kısılması bir yana, parti meclisi vasıtası ile ciddi bir icra yetkisine sahip olmasına olanak sağlanmaktadır. Bunlar dikkate alındığında rapordaki en beklenmedik ve dikkat çekici kısım ise parti meclisine genel sekreteri azletme yetkisinin tanınması ile ilgili öneridir. Ne var ki kurultay, bu öneri dışında Tüzük komisyonunun raporunu aynen onaylamıştır. Genel sekreteri, azil yetkisinin eskiden olduğu gibi kurultaya verilmesine oy çokluğuyla karar verilmiştir (Halkçı, 30 Temmuz 1954).

Ortaya çıkan bu tabloda, partinin mevcut yapısında bir kısım değişiklik yapılsa da bu değişim, parti içerisindeki ıslahatçıların istediği değişimden son derece uzak, sadece kağıt üzerinde yaşanan bir düzenlemedir. Pratikte Kasım Gülek'in zaferi, son derece nettir. Yani ne İslahatçıların istediği değişim yapılmış ne de partinin mevcut düzeninde ısrarcı bir tutum takınılmıştır. Akis, bu durumu, Ne İsa'yı, ne de Musa'yı gücendirmemek korkusuyla yapılan bir "idare-i maslahat" olarak nitelendirmiştir (Akis, 31 Temmuz 1954, s. 8). Bununla birlikte gücenenler de yok değildir. Kurultayın tüzük hususunda aldığı bu karar üzerine Cemal Reşit Eyüpoğlu ve Zihni Betil, CHP'den istifa etmişlerdir (Dünya, 30 Temmuz 1954). Bu da Avni Doğan'ın Parti meclisi sonrası sarf ettiği "partide kalıp kalmayacağımız Kurultayın cereyan tarzına bağlı olacaktır" sözlerini hatırlatmıştır. Yine Akis mevcut durumu, İslahatçıların ilk darbeye meydana kaçmaları olarak değerlendirmiştir (Akis, 31 Temmuz 1954, s. 8).

SONUÇ

CHP’de yaşanan 1954 İslahat teşebbüsü, Türk demokrasi tarihi ve Türkiye’deki siyasal parti kültürü ve geleneği açısından son derece önemli bir deneyimdir. Nitekim, CHP aldığı ağır seçim yenilgisinin ardından ilk olarak bir sorumlu arayışına girişmiş ve beklenilebileceği üzere bu sorumlunun DP olduğuna karar vermiştir. CHP’ye göre iktidar partisi, seçimler sırasında idari ve mali gücünü kullanmış, dini istismar etmiştir. Buraya kadar her şey son derece normal hatta sıradan gözükmemektedir. Ancak çok geçmeden DP’ye yöneltilen suçlamalar, yerini parti içi bir özeleştiriyeye bırakmıştır. Partinin seçim politikası, bu politikanın mimarları ile başlayan eleştiri ve sorgulama, parti içerisindeki statükocu yapıya ve hatta parti lideri İnönü’ye yönelmiş ve kısa süre içerisinde bir değişim talebine dönüşmüştür. İşte sıra dışı olan ve 1954 deneyimini farklı kılan da bu talep karşısında partinin yetkili organlarının takındığı tavrıdır. Nitekim Türk demokrasi tarihinde eşine az rastlanır bir parti içi demokrasi örneği gösterilerek değişim talebine kulak verilmiş hatta bu talepte bulunanlar partinin işleyişine dahil edilerek yetkili organlarda temsil edilmişlerdir. Çok partili hayatın sekizinci senesindeki bu tarz bir örneğin sonraki senelerde sık rastlanan bir hadise olduğunu söylemek güçtür.

Öte yandan her ne kadar, reform talebine kulak verilmiş olsa da CHP’de parti içi dengelerin, geleneksel yapıların ve statükonun çok daha güçlü olduğu ortaya çıkmış ve reform teşebbüsü akamete uğramıştır. Şüphesiz bunda en önemli etken, CHP içerisinde genel sekreterlik müessesinin sahip olduğu nüfuzdur. Teşkilat ve delegeler vasıtası ile nihai karar mercii olan kurultayda hakim olması, genel sekreterliğin esas gücü elinde tutmasına imkan vermektedir. Sekreterlik ve onun hakim olduğu teşkilat, 1950’de elde ettiği bu yetkiyi ve gücü bırakmaya niyetli değildir. Bunun farkında olan İslahat komisyonu, önerdiği değişiklikler ile genel sekreterlik müessesinin gücünü kırmaya ve Kasım Gülek’i tasfiye etmeye çalışsa da başarılı olamamıştır. Başka bir ifadeyle merkezde ortaya çıkan bir değişim talebinin teşkilatı elinde tutan genel sekreterlik müessesesini aşması şimdilik mümkün olamamıştır. Nitekim Kasım Gülek, girdiği bütün kurultaylarda genel sekreter seçilecek ve 1959’da istifa edene kadar aralıksız eski nüfuzu kırılrsa da genel sekreterlik görevini yürütecektir.

Genel sekreterlik ile birlikte liderlik müessesesi ve İnönü’nün tavrı da sürecin şekillenmesinde son derece etkili olmuştur. Seçim yenilgisinin hemen ardından İnönü’nün partinin başında kalıp kalmaması dahi tartışılmış ve İnönü, bu tartışmaları büyük bir itidalle takip etmiştir. Benzer şekilde yenilikçi kanadın talepleri karşısında da son derece ılımlı bir tavır takınmıştır. Bu tavır, yenilikçi kanadı cesaretlendirmekle birlikte İnönü’nün reform taraftarı olduğu manasına gelmemektedir. Nitekim İnönü, parti içerisinde statükoyu savunan ve yenilik isteyenler arasında bir arabulucu rolünü üstlenmiştir. Rengini ve tarafını net şekilde son ana kadar belli etmemiştir. Belki de liderliğini korumanın ve parti içindeki klikler arasında bir denge oluşturmanın yolunun, bu şekilde görmüştür. Ancak netice

itibariyle yenilikçi kanat, teşkilat ve delegelerin desteğinden mahrum olmakla birlikte İnönü’nün de en azından açık bir desteğini alamamıştır.

Hal böyle iken 1954 İslahat Komisyonu deneyimi, her şeyden önce kemikleşmiş geleneksel siyasal yapılarda değişimin hiç de kolay olmadığını bir kez daha ortaya çıkarmıştır. Daha da önemlisi, partide eğer bir dönüşüm yaşanacaksa, bunun son derece ağır ve tedrici bir şekilde gerçekleşmesi gerektiği ortaya çıkmıştır. Değişim talebinin doruğa ulaştığı, arkasına ciddi bir rüzgar aldığı durumlarda ise tedrici değişimler ve yapılan yamalarla yola devam edilmiştir. Bariz şekilde ortada olan sorunlar karşısında idare-i maslahat yolu izlenmiştir. CHP içerisinde daha önce de gündeme gelen ve bundan sonra da gündeme gelecek olan tek partili dönemin ipoteği altına girme, halktan kopuk olma gibi meselelerde radikal adımlar atmaktan kaçınılmıştır. Bu yaklaşımı özellikle laiklik ve devletçilik gibi temel ilkeler konusunda görmek mümkündür. Bu iki ilke neredeyse her seçim yenilgisi sonrası gündeme gelmiştir ve bundan sonra da gelecektir. 1954 sürecinde de gündeme gelen bu ilkelerin yeniden yorumlanmasına dair öneri ve teşebbüslerin de önü kesilmiş ve bu hususta parti içerisinde var olan derin rahatsızlık en azından bir süreliğine daha görmezden gelinmiştir. Bu tablonun arkasında yatan saik ise büyük ihtimalle yeniyi inşa ederken eskiden de olma korkusudur. Daha açık bir ifadeyle daha geniş kitlelere hitap etmeye ve onları kazanmaya çalışırken mevcut kitlenin küstürülmesi ihtimalidir. Ancak bu çekincenin gereksiz olduğunun anlaşılması uzun sürmeyecektir. 1954’ü takip eden yıllarda iktidar partisi adına işlerin yolunda gitmemesi, toplumun pek çok farklı kesiminde hoşnutsuzluk yaratmıştır. Başta iktisadi konular olmak üzere demokrasi, kişi hak ve hürriyetleri, basın özgürlüğü gibi meseleler, CHP tarafından muhalefet konuları olarak işlenmeye başlanmıştır. Tıpkı 1954’te İslahat Komisyonunun önerdiği gibi toplumun büyük çoğunluğunu ve geniş kitleleri ilgilendirmeyen konulardan ziyade, iktidardan şikayetçi ve mustarip olunan meseleler üzerine gidilmeye ve toplumun pek çok farklı kesimine hitap edilmeye başlanmıştır.

Netice itibariyle 1954 İslahat komisyonu, CHP’nin idari ve düşünsel yapısında son derece köklü bir değişim önermiş ancak bu öneri hayata geçememiştir. Kazanan statüko, gelenek, tarihi prensipler ve miras olmuştur. Bununla birlikte İslahat Komisyonu, surlarda ilk ve önemli gediklerden birini açmış; değişime giden yolda döşenen taşlardan biri olmuştur. Bu gedik ve yoldan geçenler, CHP’nin kendi içerisinde yenilenme çabalarını sürdüreceklidir. Özellikle 1957 seçimleri sonrasında CHP, bir kabuk değişimi yaşayacak ve parti “Ortanın Solu”na ve demokratik cumhuriyetçi bir hüviyete evrilecektir. İşte İslahat Komisyonu, bu değişim sürecinde 1959’da kurulan CHP Araştırma Bürosunun kurulması ve aynı tarihte ilan edilen “İlk Hedefler Beyannamesi” gibi gelişmelerden önceki önemli bir durak ve kuluçka evresi olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Kitap ve Makaleler

- Ahmad, F. (1994). *Demokrasi sürecinde Türkiye*. İstanbul: Hil Yayınları.
- Arcayürek, C. (1983). *Cüneyt Arcayürek açıklıyor-2 Yeni iktidar yeni dönem 1951-1954*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Atay, F. R. (1954, 11 Mayıs). Ben de Bir Rapor Vereyim. *Dünya*, s.7.
- Aydemir, Ş. S. (1988). *İkinci adam* (Cilt.3). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Barlas, C. S. (1954, 13 Temmuz). CHP'nin Durumu-II. *Son Havadis*. s.4.
- Barlas, C. S. (1954, 7 Mayıs). Cumhuriyet Halk Partisi Kurultayı Hemen Toplanmalıdır. *Son Havadis*, s.1.
- Barutçu, F. A. (2001). *Siyasi hatıralar* (Cilt.2). Ankara: Yüzyıl Yayınları.
- Bila, H. (1979). *CHP tarihi 1919-1979*. Ankara: DMS Doruk Matbaacılık.
- Erim, N. (1954, 30 Temmuz). Kurultayın Kararı. *Halkçı*. s.1,3.
- Erim, N. (2005). *Günlükler 1925-1979* (Cilt.1). Haz. Ahmet Demirel, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Giritlioğlu, F. (1965). *Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii* (Cilt.1). Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Güngör, S. (2004). *Muhalefette CHP*. Ankara: Alternatif Yayınları.
- Karacan, A. N. (1954, 4 Mayıs). Halkın Sesi Hakkın Sesi. *Milliyet*, s.1.
- Koçak, C. (2015). *Türkiye'de iki partili siyasi sistemin kuruluş yılları* (Cilt. 4). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçak, C. (2017). *Demokrat Parti karşısında CHP*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Rado, Ş. (1954, 6 Mayıs). Muhalefetin Hataları. *Akşam*, s. 2.
- Toker, M. (1966). *İsmet Paşayla 10 Yıl* (Cilt. 1). İstanbul: Akis Yayınları.
- Toker, M. (1991). *Demokrasimizin İsmet Paşalı yılları, DP yokuş aşığı 1954-1957*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- TÜİK (2012). *Milletvekili genel seçimleri, 1923-2011*. Ankara 2012.
- Uyar, H. (2017). *Demokrat Parti iktidarında CHP 1950-1960*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Yalçın, H. C. (1954, 7 Temmuz). Halk Partisinin Mukadderatı. *Halkçı*, s.1.

Raporlar

CHP Genel İdare Kurulu'nun XI. Kurultaya Sunduğu Rapor (1954, 26 Temmuz).

Gazete ve Dergiler

(1954, 4 Mayıs), *Akşam*

(1954, 5 Mayıs), *Akşam*

(1954, 8 Mayıs), *Akşam*

(1954, 10 Mayıs), *Akşam*

(1954, 16 Mayıs), *Akşam*

(1954, 10 Haziran), *Akşam*

(1954, 12 Haziran), *Akşam*

(1954, 14 Haziran), *Akşam*

(1954, 4 Temmuz) *Akşam*

(1954, 5 Temmuz) *Akşam*

(1954, 18 Temmuz) *Akşam*

(1954, 24 Temmuz) *Akşam*

(1954, 27 Temmuz) *Akşam*

(1954, 28 Temmuz) *Akşam*

(1954, 29 Temmuz) *Akşam*

(1954, 30 Temmuz) *Akşam*

(1954, 22 Mayıs), *Akis*

(1954, 19 Haziran) *Akis*

(1954, 10 Temmuz) *Akis*

(1954, 31 Temmuz) *Akis*

(1954, 11 Haziran) *Cumhuriyet*

(1954, 12 Haziran) *Cumhuriyet*

(1954, 4 Mayıs) *Dünya*

(1954, 7 Mayıs) *Dünya*

(1954, 17 Mayıs) *Dünya*

(1954, 11 Haziran) *Dünya*

(1954, 13 Haziran) *Dünya*

(1954, 4 Temmuz) *Dünya*

(1954, 7 Temmuz) *Dünya*

(1954, 27 Temmuz) *Dünya*

(1954, 28 Temmuz) *Dünya*

(1954, 29 Temmuz) *Dünya*

(1954, 30 Temmuz) *Dünya*

(1954, 9 Haziran) *Halkçı*

(1954, 16 Haziran) *Halkçı*

(1954, 14 Haziran) *Halkçı*

(1954, 18 Temmuz) *Halkçı*

(1954, 26 Temmuz) *Halkçı*

(1954, 28 Temmuz) *Halkçı*

(1954, 30 Temmuz) *Halkçı*

(1954, 11 Haziran) *Milliyet*

(1954, 12 Haziran) *Milliyet*

(1954, 4 Temmuz) *Milliyet*

(1954, 18 Temmuz) *Son Havadis*

Yayın Geliş Tarihi: 02.09.2020
Yayına Kabul Tarihi: 16.11.2020
Online Yayın Tarihi: 31.12.2020
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.789312>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 22, Sayı: 4, Yıl: 2020, Sayfa: 1403-1425
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

SIRP-BULGAR GÜMRÜK BİRLİĞİ, DOMUZ SAVAŞI VE OSMANLI DEVLETİ

*Mehmet ÇETİN**

Öz

Gümrük birliği, ekonomik entegrasyon sürecinin önemli bir aşamasını teşkil etmektedir. Kuramsal açıdan gelişimi 20. yüzyılın ortalarından itibaren ve ekonominin entegrasyon teorisi bağlamında olmakla birlikte pratikte gümrük birliği uygulamalarına 19. yüzyılda da rastlanılabilmektedir. Gümrük birliğinin ilk örnekleri ekonomik olmaktan ziyade politik işbirliğini öngörmektedir. Sırp ve Bulgar devletleri arasında 20. yüzyılın başlarında gerçekleştirilen gümrük birliği girişimi, neden olduğu eko-politik sonuçlar ile önemli bir örnek niteliğindedir. Söz konusu gümrük birliği girişimi, dönemin konjonktürü bağlamında değerlendirildiğinde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından bir tehdit olarak algılanmış ve 1906 yılında Sırp Devleti'ne ambargo uygulanması ile takip eden dönemde Domuz Savaşı olarak adlandırılacak bir ticari çatışmayı başlatmıştır. Bu çalışmada Sırp ve Bulgar devletleri arasındaki gümrük birliği girişiminin iktisadi arka planı ve nitelikleri, birincil kaynaklardan hareketle açıklanmakta ve Balkan Savaşları ile I. Dünya Savaşı'nın işareti olarak gösterilen kutuplaşma sürecinin eko-politik boyutları, Avusturya-Macaristan, Sırbistan ve Osmanlı Devleti ekseninde değerlendirilmektedir. Elde edilen bulgular ülkelerin ekonomik ve politik çıkarları çerçevesinde kısa süreli ve değişken ittifaklar oluşturdukları yönündedir.

Anahtar kelimeler: Gümrük Birliği, Domuz Savaşı, Osmanlı Devleti, Balkanlar

SERBIAN-BULGARIAN CUSTOMS UNION, THE PIG WAR AND THE OTTOMAN EMPIRE

Abstract

The customs union is an important stage of the economic integration process. Although its theoretical development began from the middle of the 20th century within the context of economic integration theory, customs unions can be come across in practice in the 19th century. The first examples of the customs union envisage political cooperation rather

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Çetin, M. (2020). Sırp-Bulgar gümrük birliği, Domuz Savaşı ve Osmanlı Devleti. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (4), 1403-1425

* Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ORCID: 0000-0002-6954-0908, mehmet.cetin@deu.edu.tr

than economics. The initiative to establish a customs union between Serbia and Bulgaria in the early 20th century is an important case with its eco-political consequences. The aforementioned initiative was evaluated as a threat by the Austro-Hungarian Empire when evaluated in the context of the conjuncture of the period and started a commercial conflict that would be called the Pig War in the following period with the imposition of an embargo on Serbia in 1906. In this study, the economic background and the characteristics of the customs union initiative between Serbia and Bulgaria are explained with reference to primary sources and the eco-political dimensions of the polarization process which is shown as the prognostication of the Balkan Wars and WWI, are evaluated in the axis of the Austro-Hungarian Empire, Serbia and the Ottoman Empire. The findings indicate that the countries formed short-term and changeable alliances within the framework of their economic and political interests.

Keywords: Customs Union, the Pig War, the Ottoman Empire, Balkans.

GİRİŞ

Ekonomik entegrasyon sürecinin önemli bir parçası olan gümrük birliği, dış ticaret alanındaki serbestleşme eğiliminin bir sonucudur. Bu bağlamda gümrük birliği, kendi aralarındaki ticareti geliştirmek isteyen ülkelerin, ticarete konu olan mallara uyguladıkları gümrük tarifeleri ve miktar kısıtlamalarını kaldırarak; ticareti serbestleştirmeleri ve üçüncü ülkelere karşı ortak bir gümrük tarifesi uygulamalarıdır (Seyidoğlu, 1992, s. 319). Gümrük Birliği Teorisi'ni ilk defa geliştiren Viner (1950)'e göre gümrük birliğinin tam ve sorunsuz işleyebilmesi için taraf ülkelerin karşılıklı ticaretlerinde tarife, vergi ve kotaları tamamen kaldırmaları, üçüncü ülkelerle yapacakları ticarete ortak bir gümrük tarifesi belirlemeleri ve gümrük gelirlerinin uygun bir şekilde tahsis edilmesi gerekmektedir (Viner, 1950, s. 5). Böylece birlik kurmak, taraf ülkelerin ticaretten elde edecekleri kazanımları arttırırken, üçüncü ülkelere karşı birliğin gücünün korumasını da mümkün kılarak hem rekabet hem de ticari gelir üstünlüğünün elde edilmesini sağlamaktadır (Çak & Çak, 2007, s. 12).

Gümrük birliğinin ekonomik etkileri, temelde kaynak dağılımı üzerinde görülmektedir. Kaynak dağılımı etkisi, statik etkiler ve dinamik etkiler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Gümrük birliğinin statik etkileri, birlik içerisindeki ülkelerin ticaret hacminin genişlemesi şeklinde kendisini gösteren ticaret yaratıcı etki, birlik dışında kalan ülkelerle yapılan ticaretin daralması şeklinde kendisini gösteren ticaret saptırıcı etki ve dış ticaret hadleri etkisinden oluşmaktadır. Bu etkiler kendisini işgücü, sermaye stoku ve teknolojinin sabit olduğu varsayımı altında göstermektedir (Yıldırım & Dura, 2007, ss. 142, 145; Çınar, 2004, s. 74). Ticaret etkileri haricindeki etkilerin büyük bir kısmı, gümrük birliğinin dinamik etkilerini meydana getirmektedir. Bunlar, ilgili ülkenin uluslararası alandaki rekabet gücü, teknolojik gelişimi, kaynak dağılımı, ölçek ekonomileri ve yatırımları üzerinde etkilidir. Bu unsurlar zaman içinde oluşmakta ve ülkenin milli gelirini, kalkınma hızını ve

nihayetinde ekonomik refah düzeyini doğrudan etkilemektedir (Nart, 2010, s. 2874; Seyidoğlu, 1999, ss. 211-212).

Gümrük birliğine ve gümrük birliğinin statik ve dinamik etkilerine ilişkin görüşler, 20. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmıştır. Buna karşılık pratikte gümrük birliği oluşturma deneyimleri kendisini önceki yüzyıllarda da göstermiştir. 19. yüzyılın en önemli gümrük birliği oluşumu, 1833 yılında teşkil edilen ve Alman bölgelerinin ekonomik birliğini sağlayan Zollverein'dir. Zollverein'in aynı zamanda Alman ulusal birliğini sağlamadaki önemi göz önünde bulundurulduğunda gümrük birliği uygulamalarının bir ekonomi politikasının olduğunu da kabul etmek gerekir. Nitekim Zollverein'in oluşumunda da Prusya'nın siyasi ve ekonomik yayılmacılığının etkisi olmuştur. 1840'lı yıllarda Belçika ile Fransa arasındaki gümrük birliği görüşmelerinde Fransa'nın hedefleri politik iken Belçika'nınki ise daha ziyade ekonomik olmuştur (Viner, 1950, ss. 106-108). 20. yüzyılın başında Sırbistan ile Bulgaristan arasında imzalanan politik ve askerî ittifak anlaşması ile uzun vadede gümrük birliği oluşturulmasına yönelik girişimin arka planında da Balkanlar'daki eko-politik konjonktürün belirgin bir etkisi bulunmaktadır. 19. yüzyılda bölge, Doğu Sorunu bağlamında diplomatik tartışmaların odağında yer almaktadır. Tüm büyük Avrupalı güçlerin dâhil olduğu bu süreç, I. Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar süregelen en önemli diplomatik sorun olmuştur. Balkan ulusları ise bu süreçte gerekli sermayenin, kaynakların ve deneyimin yokluğunda ve destek gereksinimi içerisinde herhangi bir hegemon gücün bir diğerini ikame etmesine, ilhak ve hükümranlık kurma yönlü dış müdahalelere karşı mücadele etmişlerdir (Jelavich, 1993, ss. X-XII).

Bu çalışmada Balkanlar'daki eko-politik kutuplaşma sürecinin önemli bir bileşenini teşkil eden Sırp-Bulgar gümrük birliği girişimi ve bunun sonucunda Sırbistan ile Avusturya-Macaristan (İkili Monarşi) arasında ortaya çıkan ve Domuz Savaşı olarak da bilinen tarife savaşı, I. Dünya Savaşı öncesindeki süreçte egemen olan konjonktür üzerinden değerlendirilmektedir. 1877-78 Osmanlı – Rus Savaşı'nın uzun vadeli etkilerini yansıtan bu olaylar dizgisi, savaş sonrasında Balkan devletlerinin bağımsızlığını kazanması, Bosna ve Hersek'in Avusturya tarafından ilhakı, Makedonya meselesi gibi oldukça derin bir sorunlar yumağından meydana gelmektedir. Balkan Savaşları ve akabinde I. Dünya Savaşı'ndaki ittifak oluşumlarının da arka planını meydana getiren bu olaylar dizgisi, Osmanlı Devleti'ni de yakından etkilemiştir. Çalışmanın takip eden bölümünde öncelikle Sırp-Bulgar politik ve askerî ittifak anlaşması ve bunun uzantısı olan gümrük birliği girişiminin eko-politik arka planı ele alınacaktır. Ardından ilgili gümrük birliği girişiminin detayları ile Sırp-Bulgar ittifakının ifşa olmasının sonucunda ortaya çıkan tarife savaşına yer verilecektir. Müteakip bölümde ise Osmanlı Devleti'nin bu süreç içerisindeki konumu değerlendirilecektir. Son bölümde ise sonuç yer almaktadır.

SIRP-BULGAR TİCARET İTTİFAKININ ARKA PLANI

Balkan devletlerinin ekonomileri, yüzyıllar boyunca onları hâkimiyetinde tutan Osmanlı Devleti'nin ekonomik gerilemesinden çok yoğun bir biçimde etkilenmiş ve tabii bir sonuç olarak bu devletlerin ekonomisi de hızlı bir gerileyiş içerisine girmiştir. Bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra da devam eden bu gerileyişe karşı modern ekonomik işbirlikleri oluşturmak bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır (Quatert, 2000, s. 71). Berlin Kongresi'nin ardından bağımsızlığına kavuşan Balkan ülkeleri, takip eden dönemde Osmanlı Devleti'nin siyasi ve ekonomik ekseninden çıkarak; diğer bölgesel güçlerin yoğun politik ve ekonomik müdahalesi ile karşı karşıya kalmışlardır. Bu anlamda bağımsızlık sürecinde destek sağlayan emperyal güçler, bağımsızlığın kazanılmasının ardından kendi çıkarları çerçevesinde Balkan ülkelerini yönlendirmeye başlamışlardır.

Balkan ülkelerinden bu çalışmada merkezî bir öneme sahip olan Sırbistan, Berlin Kongresi'nin sonucunda bağımsızlığının tanınmasında kendisine politik destek sağlayan Avusturya-Macaristan ile ticari ve askerî bağımsızlık anlamında uzun vadede yol açtığı kısıtlar nedeniyle oldukça kırılğan ticari bağlar kurmuştur. Bu iki devlet arasında 1881 tarihinde ortak bir dış politikanın izlenmesi ve 1882 yılında ise Avusturya mamul mallarının diğer ülkelere göre %50 daha düşük bir tarife ile Sırbistan'a ihraç edilmesi ve karşılığında ise Sırp domuzlarına ve kurutulmuş meyvelerine özel avantajlar sağlanması konusunda bir anlaşma imzalamışlardır. Böylece Avusturya-Macaristan, Sırp ürünleri için münhasır bir pazar haline gelmiş; Sırp tarımı, Habsburg pazarlarına bağımlı hale gelirken, sanayisi ise tıkanmıştır (Stavrianos, 1958, ss. 455-456; Fay, 1930, s. 356). 1890 gibi ileri bir tarih için Sırbistan'ın canlı hayvan ve zirai ürün ihracatından elde ettiği gelirin %95,7'si Avusturya-Macaristan'dan sağlanmaktadır. İlgili ihraç mallarının Sırbistan'ın toplam ihracatı içerisindeki oranı %75'tir (Foreign Office No. 1046, 1892, ss. 13-14). Avusturya-Macaristan kendisinin izni olmaksızın üçüncü taraflarla anlaşma yapılmasını engelleyerek Sırbistan'ın ekonomik ve siyasi özgürlüğünü baskı altına almış; bir anlamda Sırbistan, bağımlı bir Habsburg uydusuna dönüşmüştür (Stavrianos, 1958, s. 456).

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu Sırbistan'ı sürekli bir kontrol altında tutmaya iten nedenlerin başında Sırbistan'ın, Avusturya-Macaristan monarşisi altında yaşayan Sırp ve Hırvatlarla sahip olduğu etnik bağların, Avusturya için bir tehdit oluşturması yer almaktadır (Armaoğlu, 1999, ss. 613-626). 1903 yılında Sırbistan üzerindeki Avusturya-Macaristan nüfuzunu etkileyen önemli bir gelişme meydana gelmiş ve Viyana taraftarı Obrenovic hanedanı, kanlı bir darbe ile yerini Karageorgevic'e bırakmıştır. Bu tarihten itibaren Sırbistan'ın dış politikası, Fransa ve Rusya eksenine kaymış; Sırbistan, oldukça şiddetli bir anti-Avusturya politikası takip etmeye başlamıştır (www.britannica.com, 2020).

Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasındaki ticari ilişkilerin bozulmasında İkili Monarşi'nin Macar tarafının ve zirai çıkar çevrelerinin çok yoğun etkisi

olmuştur. O döneme kadar uygun bir depolama sisteminin yokluğu ve düzenli işleyen bir pazar ihtiyacı nedeniyle Sırbistan, canlı hayvan ihracatı için Peşt (Steinbruck) pazarına tamamen bağımlı olmuştur (Foreign Office No. 534, 1889, s. 22). Avusturya, kendi ülkesine yapılan domuz ihracatının bir kısmını Almanya'ya ihraç etmekte olduğundan, Macar ve Sırp domuz üreticileri arasında ciddi bir menfaat çatışması yaşanmamıştır. Ancak 19. yüzyılın son otuz yılında hayata geçen Macar Tarım Devrimi'nin Sırp ticaretinin bu dalını yok ederek; Monarşi'yi net bir domuz ihracatçısı yapması ve 19. yüzyılın sonlarına doğru Alman pazarının kapanma ihtimalinin ortaya çıkması, Macaristan'da domuz fiyatlarını düşüşe geçirmiş ve Macar yetkililerin Sırp domuz ihracatına müdahale edilmesi için Viyana üzerinde baskı kurmasına neden olmuştur (Palairat, 1977, ss. 597-598; Lampe ve Jackson, 1982, ss. 175-176). Bu süreçte Macar sığır yetiştiricileri domuz vebası, ayak ve ağız hastalıkları gibi sağlık sorunlarını gerekçe göstererek; Macar sınırlarını Sırp hayvanlı ihracatına sık sık kapatmışlardır (Foreign Office No. 534, 1889, s. 22). 19. yüzyılın son on yılına girerken domuz ihracatı, Macaristan'ın gerçekleştirdiği ihracatın %8-10 arasında değişen bir oranını ve toplam hayvan ihracatı ise yaklaşık %13-15'ini meydana getirmektedir. Bu anlamda ilgili sektörün ve sektörel çıkarların korunması Macaristan için büyük bir öneme sahiptir (Foreign Office No. 710, 1890, ss. 1-15).

Benzeri himayeci uygulamaların sıklaşması üzerine Sırbistan, henüz Domuz Savaşı başlamadan önce alternatif arayışına başlamıştır. Sırbistan'ın savaş öncesinde başvurduğu ve Avusturya-Macaristan'a olan ticari bağımlılığını azaltmayı amaçlayan bir girişim, Peşt üzerinden Avrupa'nın diğer ülkeleri ile olan ticaret hacmini arttırmak olmuştur. Bu doğrultuda Marsilya ile doğrudan temas kurma girişiminde bulunmuşlarsa da bu girişim akim kalmıştır. Zira Almanya, Fransa ya da İtalya pazarları ile kurulacak doğrudan temaslar için Avusturya-Macaristan'ın izni gerekmektedir. Fakat Monarşi, Sırbistan'ın Avusturya'nın demiryollarını kullanarak bu pazarlara erişimine onay vermemiştir. Bunun üzerine Sırplar, Avusturya-Macaristan yönetiminin domuz ticaretini engelleyici politikalarını ve sağlık kriterlerini aşabilmek için domuzu canlı olarak değil, et, sosis ve jambon halinde işleyecek tesisler kurmuştur (Foreign Office No. 1685, 1896, ss. 20-21).

1903 yılında Belgrad'da gerçekleşen kanlı darbe ile Rus yanlısı I. Petr'in Sırp tahtına geçmesi ve Rusların Uzak Doğu'da Japon savaşı ile meşgul olması, Sırp hükümdarına Habsburglar ile olan ve Domuz Savaşı adı verilen çekişmede Bulgarlar ile işbirliği yapma şansı vermiştir (Hupchick, 2002, s. 311). Sırplar, Avusturya-Macaristan ile yeni bir ticaret anlaşmasının imzalanması yolundaki görüşmelerin tıkanması üzerine Bulgarlar ile yakınlaşmayı tercih etmiştir (Mouzelis, 1876, ss. 92-93; Shaw & Shaw, 1977, ss. 160-161). Sırplar ve Bulgarlar din, dil, yaşam biçimi ve tarihsel deneyim itibarıyla oldukça yakın bağlarla bağlıydılar. Yüzyılın dönümünde iki geri kalmış tarım devleti, ekonomilerini modernize etme, özgürleştirme ve büyük güçlerin kontrolünden ve karşı konulmaz müdahalelerinden kısmen de olsa kurtulma

gibi benzer baskılarla karşı karşıyaydılar (Rossos, 1981, s. 365). 93 Harbi sonrasında Bulgarların temel amacı hükümsüz kalan Ayastefanos Antlaşması'nda belirlenen sınırlara erişmek olmuştur. Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanmasında en büyük destek Rusya'dan gelse de bağımsızlık sonrası süreçte Bulgarların başka bir devletin hâkimiyeti altına girmek istememeleri, Ruslar ile olan ilişkilerinin bozulmasına neden olmuştur. Nitekim sonradan Makedonya konusunda Ruslarla yaşanan anlaşmazlık Bulgaristan'ın I. Dünya Savaşı'nda Ruslara karşı mücadele eden tek Balkan Devleti olmasına da yol açmıştır (Karal, 1983, ss. 68, 152; Stavrianos, 1958, ss. 432-441; Hupchick, 2002, ss. 287, 474). 20. yüzyılın başında Sırp, Avusturya ile yaşadıkları çatışma sürecinde Bulgaristan ile bir politik ve askerî bir ittifak anlaşması imzalamışlardır. Bu anlaşma ile iki ülke arasında serbest ticaret kurulmuş; iki ülke vatandaşlarının birbirlerinin topraklarında çalışmasına ve yaşamasına izin verilmiştir. Keza ittifak anlaşmasının uzantısı olarak 1917 yılında Sırbistan ile Bulgaristan arasında bir gümrük birliğinin kurulması öngörülmüştür. Bu anlaşmanın Balkanlarda Avusturya'nın nüfuzunu kırarak güçlü ve birleşik bir Sırp-Bulgar devletine yol açacağı düşünülmüştür (Stavrianos, 1958, s. 456).

20. yüzyılın başlarında Avusturya-Macaristan ve Rusya, Balkanlarda hayati çıkarları olan iki büyük güç durumundadır. Fakat iki rakibin Balkan politikalarındaki müdahale araçları birbirinden farklıdır. Rusya, Slavları bağımsız yapmak için büyük bir beşeri ve maddi kaynak harcamasında bulunurken; bunun meyvelerini bölgede yeni kurulan devletlerin kendi iç çelişkileri nedeniyle toplayamamıştır. Avusturya-Macaristan, ticaret anlaşmaları kadar demiryolu ağları ile ekonomik üstünlük kurabilmek için daha ihtiyatlı ve sabırlı bir yol izlemiştir. Güneydoğu Avrupa'nın küçük devletleri, Rusya ve Avusturya-Macaristan'ın yabancı politika planlarına güvenmişler ve onların çıkarları çerçevesinde hareket etmişlerdir. Coğrafi sınırların genişlemesi bu devletler için temel politika olmuş ve milliyetçilik ilkesi kolaylıkla çatışma yaratabilmiştir. Büyük güçler krizleri, politik rejimleri değiştirerek yahut keskin sınırlar çizerek aşabilmişlerdir (Cotirlet, 2016, s. 69).

I. Dünya Savaşı öncesinde Balkanlarda meydana gelen her türlü ittifak arayışı, doğal bir süreç olmaktan ziyade büyük bir gücün yoğun yönlendirmesi altında oluşturulmuştur. Bu büyük güçlerin en önemlilerinden biri de şüphesiz Rusya'dır. 1904-05 tarihlerindeki Japon mağlubiyetinin ardından Rusya, gözünü tekrar Balkanlara çevirmiş fakat bu sahada Avusturya-Macaristan gerçeği ile karşı karşıya kalmıştır. Rusya, Habsburgların daha ileri gitmesini engelleme konusunda kararlı olsa da bunu yapacak askerî güçten mahrum olduğundan, alternatif yollar ile Balkan devletlerini birbirine bağlama çabasında olmuştur. Bosna krizinde çıkarları kalıcı bir biçimde zedelenecek Sırbistan, Habsburglarla işbirliği yapan Bulgaristan'ın tavrından memnun olmamakla birlikte Bulgarlarla işbirliği yapmak zorunda kalmıştır. Rusya'nın esas dış politikası da Balkanlardaki Habsburg ilerleyişine karşı bir Balkan ittifakı oluşturmaktır (Crampton, 2007, ss. 179, 192). Rusya sadece Avusturya-Macaristan'a değil aynı zamanda Osmanlı Devleti'ne de karşı olacak şekilde Balkan ittifaklarını geliştirme gibi yeni bir süreç başlatmıştır. Sonuçta

Balkan Ligi'nin yaratılmasına yol açan bu yeni politika safhası, Doğu Avrupa'daki dengelerin bozulmasına ve Birinci Balkan Savaşı'nın başlamasına neden olmuştur (Valtchev, 2007, s. 1).

SIRP-BULGAR GÜMRÜK BİRLİĞİ GİRİŞİMİ VE DOMUZ SAVAŞI

1903 yılında Rusların Uzakdoğu'ya yönelmeleri üzerine Sırp, alternatif bir müttefik arayışına başlamış ve 30 Mart 1904'te Bulgaristan ile birincisi kültürel ve ekonomik konularda hükümler içeren dostluk ve ittifak anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmanın en önemli maddesi olan ilk maddesinde nihai bir gümrük birliğinin temelleri atılmaktadır. Bunu uygulamaya koymak amacıyla 22 Haziran 1905'te bir gümrük anlaşması müzakere edilmiştir. Sırp'ların Avusturya-Macaristan ve Bulgarların da Avusturya-Macaristan ve Osmanlı ekonomik kontrolünden kurtulmak amacıyla imzaladıkları bu anlaşma, Balkan Slavları arasındaki ittifakların ilk adımını ve Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan ve Karadağ'ın Türkler ile bir savaşa tutuşmalarını sağlayacak karşılıklı anlaşmalar ağını olgunlaştıran Balkan ittifak sisteminin de temellerini meydana getirmiştir (Valtchev, 2007, ss. 64-67; Rossos, 1981, s. 399).

Bulgaristan'ı böyle bir gümrük birliğinin teşkili konusunda Sırbistan ile işbirliğine sevk eden nedenlere bakıldığında 1878 Berlin Kongresi'nin ardından bağımsızlığın kazanılması ile birlikte Doğu Rumeli, Bosna-Hersek ve Osmanlı Devleti'nin Bulgar gümrük politikasının dışına çıkması ve Bulgarların bu bölgelere ihracatının güçleşmesi ve Romanya ve Sırbistan'ın uyguladıkları yüksek gümrük tarifeleri ile kendi pazarlarını himaye etmeleri en önemli nedenlerdir (Abadjieff, 1910, ss. 59-67). Hem Bulgaristan hem de Sırbistan kuracakları ittifak ile daha büyük bir ekonomik birimin sahip olacağı avantajlara sahip olmayı; gelişmekte olan sanayilerini himaye ederken; komşularına ticari koşulları dikte etme gücünü de elde etmeyi amaçlamışlardır (Preshlenova, 2007, s. 8). Sırp-Bulgar gümrük birliği girişimine anlaşma hükümleri açısından bakıldığında her iki devlet de kendi emtiasının mübadelesi için ortak bir ticari alan meydana getiren bir gümrük birliği oluştursa da 1 Mart 1917 tarihine kadar mevcut ticaret tarifeleri devam ettirilecek ve her iki ülke de diğer ülkelerle bağımsız ticaret anlaşmaları imzalayabilecektir. Her iki ülkedeki mülk sahipleri ve kiracılar, ürettikleri malların işlenmesinde ve sığırların meralarda beslenmesi konusunda en geniş kolaylıklardan istifade edecek, hayvan kaynaklı salgın hastalıklarda her iki ülke de hayvan ithalatını yasaklayabilecektir. Birliğe üye ülkeler endüstriyel ürünler anlamında ürün fiyatlarının aynı olması durumunda üçüncü ülkelerin değil, birliğe üye ülkelerin mallarını tercih edecek ve Sırp-Bulgar ticaret trafiğinin geliştirilmesi adına her türlü kolaylığı talep edebilecektir (Kaiserlich und Königlich Ministerium Des Äußeren, 1906, ss. 7-12).

Uzun vadede Balkanların politik biçimini etkileyecek bir öneme sahip olması nedeniyle her iki ülke de anlaşmanın gizli kalmasını istemiştir. Bulgarların bu konudaki gerekçesi anlaşmanın açık bir biçimde 1878 Berlin Anlaşması'nın 8.

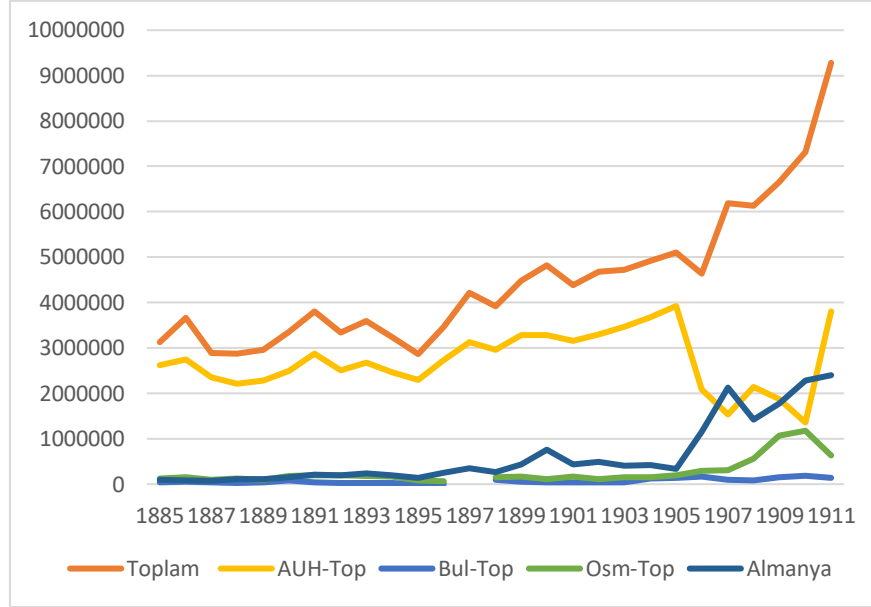
maddesi gereğince Bulgarların, Büyük Güçlerin onayı olmaksızın ticari anlaşmalar yapma yetkisinin olmaması ilkesini ihlal etmesidir. Sırlar ise ekonomileri üzerinde ciddi sonuçlar doğurabilecek şekilde Habsburg Monarşisi'ni kışkırtmaktan çekinmektedir (Merjanski, 2007, s. 65). Sırbistan için büyük bir sürpriz neden olacak şekilde Sofya, anlaşmayı henüz olgunlaşmadan, 1905 yılı Aralık ayında kamuoyuna duyurmuştur (Rossos, 1981, s. 399). Avusturya-Macaristan hükümeti bu anlaşmayı, Balkanlarda kendi lehine kurduğu ticari düzene aykırı gördüğü için kabul edilemez bulmuş; gümrük birliği anlaşmasında yer alan hükümlerin üçüncü ülkelerin dezavantajına olacak şekilde farklılık yaratması nedeniyle uluslararası sözleşme hukukuyla çeliştiğini ve üçüncü ülkelerin ürünlerinin farklı bir muameleye tabi tutulacak olmasının en çok kayırılan ülke prensibiyle uyuşmadığını ileri sürmüştür. İkili Monarşi, hâlihazırda birliğe üye ülkelerin üçüncü ülkelere karşı ayrı tarifeler belirleyebilmeleri ve müstakil ticaret anlaşmaları imzalayabilmeleri nedeniyle gümrük birliği kavramıyla bağdaşmayan bu anlaşmadan gümrük birliği ibaresinin çıkartılmasını istemiş ve talebinin kabul görmemesi durumunda iki ülke arasındaki anlaşmayı tanımayacağını belirtmiştir. Sırp hükümeti sözleşmede bazı değişiklikler yapmayı kabul ettiyse de bu, Avusturya-Macaristan hükümeti için yeterli olmamış ve Avusturya-Macaristan hükümeti tepki olarak Sırbistan'a karşı Domuz Savaşı olarak bilinecek ve altı yıl sürecek bir ticari ambargoyu başlatmıştır. Sırbistan'ın Bulgaristan ile kurduğu ittifak, Bulgarların 1907'de Avusturya-Macaristan ile en çok kayırılan millet ilkesini içeren kendi uzlaşısını oluşturması neticesinde başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Abadjieff, 1910, ss. 142-143; Kaiserlich und Königlich Ministerium Des Äußeren, 1906, ss. 11-12; Glenny, 1999, s. 224; Merjanski, 2007, ss. 64-67; Rossos, 1981, ss. 399).

Avusturya-Macaristan'ın 1906 yılında Sırbistan'a gümrük ambargosu uygulayarak Domuz Savaşı'nı başlatmasının arka planında daha önce de kısmen ifade edildiği gibi Macar toprak sahiplerinin Viyana'daki hükümeti Sırbistan'dan yapılan canlı hayvan ithalatını yasaklama konusunda kışkırtmaları yatmaktadır. Macarlar kendi üretimlerini ucuz Sırp etine karşı korumak için hayvanlardan kaynaklanan salgın hastalığın yayılmasını engelleme bahanesini kullanmışlardır. Viyana başlangıçta bu iddialara sempati ile yaklaşmış ve Sırbistan'a Avusturya-Macaristan'ın bölgedeki belirleyici ekonomik ve siyasi güç olduğu mesajını güçlü bir biçimde vermek istemiştir (Glenny, 1999, ss. 281-282; Foreign Office No. 4131, 1908, s. 3). Bunun dışında Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a karşı uyguladığı yaptırımlardaki inatçılığının arka planında yer alan bir diğer gerekçe de Sırbistan'ın Bulgaristan ile oluşturacağı gümrük birliğinin bir Balkan Ligi'ne dönüşmesi ve barışı tehdit edecek olmasıdır (The Washington Post, 16 Ocak 1906).

Sırbistan, Habsburgların baskısı karşısında Bulgaristan ile yaptığı anlaşmanın bazı hükümlerinde değişiklikler yapmayı kabul etse de Avusturya hükümetinin Sırp Ordusu için alınacak ateşli silahların Skoda fabrikasından alınması, demiryolu malzemesi alımında Avusturya-Macaristan'a öncelik verilmesi talepleri karşısında müzakere tıkanmıştır. Sırbistan, Avusturya tarafından kendisine

sunulan Sırbistan'ın top, tüfek ve sair askerî alım yapmayacağına dair teminata, Sırbistan'ın Almanya ile imzaladığı ticaret anlaşmasında geçerli hükümlerin Avusturya-Macaristan hakkında da geçerli olması ve gümrük oranlarının düşürülmesi teklifine de ateşli silah alımında serbestiyetini koruyacağı, gümrük vergisindeki tenzilatın karşılıklı olması gerektiğini şeklinde yanıt vermiştir. Bunun üzerine Avusturya-Macaristan hükümeti Sırp hayvanlarına gümrüklerini tamamen kapattığı gibi diğer mallara da otonom bir tarife uygulama kararı almıştır (BOA. Y. A. HUS. 504/89; BOA. Y. A. HUS. 504/67). Anlaşmazlık öncesinde Avusturya-Macaristan 194.700 baş sığır ithal ettiğinden ve hali hazırda 20 bin baş domuz Avusturya-Macaristan'a nakledilmek için bekletildiğinden bu durum, Sırbistan için daha fazla zarar doğurmuş; silahlı bir çatışma kaçınılmaz bir hal almıştır (Lloyds Weekly News, 28 Ocak 1906, s. 14). Bu anlamda tarife savaşının Sırbistan'daki ilk etkisi oldukça yıkıcı olmuş; Sırp hayvanlarına Habsburg pazarlarının kapatılmasının yanı sıra Sırp tüccarının eyalet fuarlarına katılmasına engel olunmuş, köylülerin düşük fiyatlara razı olmalarına rağmen hayvanları için müşteri bulamamaları, köylüler arasında Sırp Kralı'nı sorumlu tutacak şekilde huzursuzluğun yayılması ile sonuçlanmıştır (San Antonio Daily Light, 14 Ağustos 1906, s. 14).

1906 yılında tarife savaşının başlaması ile birlikte Sırbistan ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu arasındaki ticaret hızla gerilemiş; 1905 yılında Monarşi'den Sırbistan'a yapılan ithalat 1.335.020 pound iken 1909 yılında 771.894 pounda ve ihracat ise 1905 yılında 2.588.496 pound iken 1909 yılında 1.163.866 pounda düşmüştür. Tarife savaşından en karlı çıkan ülke ise Almanya olmuştur. Almanya'dan Sırbistan'a yapılan ithalat 1905 yılında 250.529 pound iken 1909 yılında 1.154.068 pounda yükselmiştir (Foreign Office No. 4586, 1910, s. 4). Aşağıdaki Grafik'te 1885 yılından 1911 yılına kadar Sırp-Avusturya tarife savaşını sürecini de içerecek şekilde Sırbistan'ın diğer ülkelerle dış ticaretinin seyri gösterilmektedir.

Grafik 1: Sırbistan'ın Dış Ticareti (milyon pound)

Kaynak: FO No 176, 1887; FO No. 534, 1889; FO No 1046, 1892; FO No. 1480, 1894; FO No 1604, 1895; FO No 1685, 1896; FO No 1845, 1897; FO No 2029, 1898; FO No 3139, 1904; FO No 3329, 1905; FO No 3529, 1906; FO No 3962, 1908; FO No 4131, 1908; FO No 4373, 1909; FO No 4834, 1912; Diouritch, G. (1919). A Survey of the Development of the Serbian (Southern Slav) Nation: An Economic and Statistical Study. *Journal of the Royal Statistical Society*, 82(3), s. 305; Mitchell, B. R. (1998). *International Historical Statistics, Europe 1750-1993*. Fourth Edition, United Kingdom: MacMillan Ltd, s. 575.

Grafikten de görülebileceği üzere tarife savaşının başlaması ile birlikte Sırbistan'ın dış ticaretinde çok önemli bir yere sahip olan Avusturya-Macaristan'ın toplam dış ticareti (AUH-Top) hızla gerilemiştir. Avusturya-Macaristan'daki gerileme ile eşanlı bir biçimde Almanya ile Sırbistan arasındaki ticaretin gelişmeye başladığı görülmektedir. İlginç olan bir durum Sırbistan ile Bulgaristan arasındaki ticaretin hiçbir zaman önemsiz seviyeleri aşmamış olmasıdır. Bu durum iki ülke arasındaki gümrük birliği girişiminin daha ziyade politik nedenlere dayandığını açıkça göstermektedir. Osmanlı Devleti'nin Sırbistan ile olan dış ticareti de aynı süreçte tedrici bir artış göstermiştir. Oran olarak değerlendirildiğinde ise 1885 yılında Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'ın toplam dış ticareti içerisindeki payı %83.7 ve en yakın rakibi İngiltere'nin %4.43 iken, tarife savaşından hemen önce bu oran Avusturya-Macaristan için %76.8 ve ikinci Almanya için ise %6,5'tir. Tarife savaşının sonuna gelindiğinde ise 1910 yılında Sırbistan'ın dış ticareti içerisinde Avusturya-Macaristan'ın payı %18.55, Almanya'nın payı %31.07, Osmanlı Devleti'nin payı %16.06 ve Fransa'nın payı ise %9.3'tür (Foreign Office No. 176,

1887; Foreign Office No. 3962, 1908, ss. 3-4; Mitchell, 1998, ss. 580, 648). Bu anlamda Sırbistan'ın Avusturya-Macaristan'ın kontrolünde olan dış ticaretini başka bölgelere kaydırarak başarılı bir politika uyguladığı ifade edilebilir. Bu noktada bölgedeki Alman sermayesinin yoğunluğu ve Balkanlarda barışı geliştirme noktasındaki tutumu belirleyici olmuştur (San Antonio Daily Light, 5 Şubat 1907, s. 22). Sırbistan'ın yeni ticaret ortağı arayışından en çok faydalanan ülkenin Almanya olması, Avusturya-Macaristan açısından oldukça rahatsız edici olmuştur. Avusturya, Berlin'e olan politik bağımlılığını azaltmayı ve iki merkezi güç arasında daha eşit bir ittifak yaratmayı amaçlayan bir politika izlemekte iken bu girişim, Almanya'nın Balkanlar'a ekonomik olarak nüfuz etme çabası nedeniyle zorlaşmış ve Avusturya'nın bölgedeki nüfuzunu tekrar kurmasını zorlaştırmıştır. Sırbistan'a uygulanan ekonomik ambargo, Almanya ve Fransa'nın Balkanlarda ticari olarak üstün konuma yükselmesini sağlamıştır (Glenny, 1999, ss. 282-285).

Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasındaki tarife savaşı sırasında Sırbistan ticaret politikasında keskin bir manevra gerçekleştirerek ihracatını Bulgaristan ve Osmanlı vasıtasıyla alternatif pazarlara çevirebilmiştir (Preshlenova, 2007, s. 9; Foreign Office No. 4131, 1908, s. 3). Sırlar için en önemli sorun, Avusturya-Macaristan ile olan ihracatının büyük kısmını oluşturan canlı hayvan ihracatı olmuştur. Osmanlıların bölgedeki ulaşım ağlarını geliştirme konusunda eksiklikleri nedeniyle daha önceki dönemlerde Selanik Limanı'nı kullanamayan Sırlar, Osmanlı Devleti ile özel anlaşmalar yaparak; nakliye ve hayvan yükleme işlerini mümkün olacak en uygun şekilde yeniden organize etmiştir. Önceden 2 bin baş hayvan 1906 yılında Sırbistan'ın Selanik üzerinden ihraç ettiği hayvan sayısı 2 bin baş iken bu rakam 1909 yılında 30 bine ulaşmıştır. Domuzların deniz yoluyla nakli, bu hayvanların dayanıklı olmamaları nedeniyle zor olduğundan işlenmiş domuz eti ihracatı artış göstermiştir (Neurath, 2004, s. 211; Diouritch, 1919, s. 310). Sırbistan'ın ihracatı içerisinde kayda değer bir büyüme de Osmanlı Devleti ile olmuştur. 1908 yılında 438.727 pound olan ihracat hacmi, 1909 yılında 878.967 pounda yükselmiştir. Bu artışın büyük bir kısmı transit ticaret olup; sığır, et ve hububatın, Selanik Limanı üzerinden İtalya, Mısır, Malta, Fransa ve Belçika'ya ihracından meydana gelmektedir (Foreign Office No. 4586, 1910, s. 4). Selanik demiryolu bağlantısının açılmasından önce Tuna üzerindeki yavaş ve pahalı ulaştırma ile kısıtlanan hububat ihracatı, hattın açılması, Osmanlı demiryollarındaki tarifelerin ve hububata uygulanan ihracat vergilerinin düşürülmesi ile belirgin bir değişim göstermiştir. Sırp hükümeti de bu ihracatı desteklemek amacıyla Selanik'te resmi bir ticari temsilcilik açmıştır (Foreign Office No. 1046, 1892, s. 10).

Sırbistan bu süreçte Almanya, Fransa, İngiltere, Rusya ve İtalya'yı da içermek üzere çok sayıda Avrupa ülkesi ile ticaret anlaşmaları imzalamıştır. Net bir sonuç olarak Avusturya'ya olan bağımlılığını azaltmış; 1910 Temmuz'unda Avusturya ile bir gümrük paktı imzalamıştır. Fakat Domuz Savaşı öncesinde ihracatının %90'a yakını Avusturya'ya yaparken; yeni dönemde bu oran %30'a kadar gerilemiştir (Stavrianos, 1906, s. 457; San Antonio Daily Light, 14 Ağustos

1906, s. 14). Bu süreçte Sırlar ayrıca Fransa ile yeni silah anlaşması imzalayarak Avusturya'ya askerî anlamda olan bağımlılığını da azaltmıştır (Hupchick, 2002, s. 23; Stavrianos, 1958, s. 455). Kesilmiş hayvan ihraç edebildikleri Orta Avrupa pazarları, Sırların 1911 yılında bu tarife savaşını sonuçlandırmalarını sağlamıştır (Lampe ve Jackson, 1982, ss. 175-176). Nihayetinde Habsburgların bu savaşı geri tepmiş ve Sırbistan, diğer ülkelerle ticari ilişkiler kurmak ve ürünleri için yeni pazarlar elde etmek noktasında bağımsızlık kazanmıştır (Hupchick, 2002: 283; Stavrianos, 1958, s. 455; Schuman, 2004, s. 23). Gümrük birliği girişiminin akim kalması karşısında Bulgaristan'ın Sırbistan'a karşı yönelttiği eleştiriler ve Sırlıları Avusturya Monarşisi'ne karşı aciz davranmakla itham etmeleri, Sırbistan'ın Bulgarlar ile olan ilişkilerinin zayıflamasına neden olmuştur (BOA. Y. PRK. MK. 21/103; BOA. Y. A. HUS. 501/68). Avusturya'nın Sırbistan'a verdiği ekonomik gözdağı ise, Sırbistan'ı Avusturya eksenli bir politikaya döndürmekten ziyade tam tersi bir etki ile onları her zaman olduğundan daha yoğun bir biçimde Rus eksenine yaklaştırmıştır (Fay, 1930, s. 360).

OSMANLI DEVLETİ'NİN DOMUZ SAVAŞI SÜRECİNDE TAKİP ETTİĞİ TİCARET POLİTİKASI

Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasında bir tarife savaşının başlamasından önce Osmanlı Devleti, Sırbistan ile yeni bir ticaret anlaşması imzalama sürecindedir. Fakat anlaşmaya ilişkin tasdiknameler değiştirilmediğinden sözleşme akim kalmış görünmekte ve her iki tarafın tüccarı da bu işte zarar görmektedir. Dolayısıyla kati bir anlaşma imzalanması konusunda Sırp sefaretî ile görüşmeler sürdürülmektedir (BOA. İ. HR. 396/13). Sırp-Bulgar gümrük birliği girişimi ifşa olduğunda ise Osmanlı Devleti'nin önceki dönemde II. Abdülhamid Han'ın Balkan devletleri arasındaki anlaşmazlıklardan istifade etmeye yönelik politik algısının devam ettiği görülmektedir (Karal, 1983, s. 189).

Nitekim Bulgaristan komiseri Sadık Paşa tarafından gönderilen ve Sırp-Bulgar ittifakı karşısında Osmanlı hükümetinin nasıl bir politika izleyeceği hakkındaki belgede Osmanlıların olaya Sırp ve Bulgarların kadim meselelerinden kaynaklanan anlaşmazlıkları üzerinden baktıkları ve ileride Osmanlılara karşı oluşabilecek Balkan ittifakına dair bir işaret göremedikleri anlaşılmaktadır. Buna göre Sırlılar ile Bulgarlar arasındaki yakınlaşma, gümrük birliği girişiminden önceki 4-5 yıllık sürede kendisini gösterse de sadece kamuoyu oluşturmaktan ibaret kalmış ve her iki ülkenin yayılmacı emelleri bu işbirliğinin önünü kesmiştir. Sadık Paşa'ya göre Bulgarlar, Ayastefanos Antlaşması'ndaki sınırlarına ulaşmayı ve bu doğrultuda Osmanlı topraklarındaki Edirne, Sırbistan tarafındaki Niş ve Romanya'daki Dobruca'yı elde etmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca Bulgaristan'ın Vilayet-i Selase'de de emelleri bulunmaktadır. Buna karşılık Sırlılar da Vilayet-i Selase'den başka Bulgar topraklarındaki Vidin ve Belgradçık'taki Sırp nüfus yoğunluğunu kullanarak bu bölgeleri kendisinin saymaktadır. Bu iki devletin ittifak oluşturabilmesi için her iki devletin de bu emellerinden vazgeçmesi gerekmektedir (BOA. Y. PRK. MK. 21/103).

Sırp-Bulgar gümrük birliği girişimi karşısında Osmanlı Devleti öncelikle Avusturya-Macaristan'ın yönlendirmesi ile Bulgaristan Emareti'ne telgraf çekerek Sırp Devleti ile olan gümrük birliği girişiminden vazgeçmesini tebliğ etmiştir. Bulgaristan ise bu talebi reddetmiştir. Avusturya'nın Sofya Genel Konsolosu da Osmanlı Devleti'nin hükümlerlik haklarının korunmasında işbirliğine hazır olduklarını ve Sırbistan'a karşı uyguladıkları tedbirleri Bulgaristan'a da genişletebileceklerini bildirmiştir (BOA. Y.A. HUS. 499/34; The Gleaner, 25 Ocak 1906, s. 11). Bab-ı Âli, özellikle Sırp-Bulgar ticaret anlaşmasının 17. maddesi uyarınca iki ülke arasındaki ticari işbirliğinin ülkelerin ileride elde edecekleri topraklardaki gümrüklerde de geçerli olacağı ifadesine Berlin Anlaşması'na aykırı olduğu nedeniyle itiraz etmiş, keza Berlin Sefareti nezdinde Bulgar çetelerini himaye eden Bulgaristan Emareti'nin tavır ve hareketinin hukuka aykırı olduğunu ve büyük devletlerin buna müsamaha göstermemesi gerektiğini ifade etmiştir. Buna karşın Rus dış işleri bakanı, ilgili hükmün Berlin Anlaşması'na aykırı olmadığı gibi siyasi bir önem taşımadığı ve İngiliz hükümetinden Sir Edward Gray ise diğer ülkelerin mevcut haklarını ihlal etmediği şeklindeki açıklamalarıyla bu iki Balkan ülkesi arasındaki işbirliğini desteklemiştir (BOA. HR. SFR. 3, 566/57; BOA. HR. SFR. 3, 566/48; BOA. HR. SYS. 42/54). Avusturya ve Osmanlı devletlerinin baskıları karşısında Sırp ve Bulgar tüccarının desteği ile Sofya, Rusçuk ve Varna'da gümrük birliğini destekleyen mitingler düzenlenmiştir. Hatta Bulgar tüccarı samimiyetlerinin bir göstergesi olarak Belgrad'daki tüccara çektikleri telgrafta Bulgaristan tüccarının Sırp tüccarı ile aynı politikayı izleyerek; Avusturya mallarını alıp satmamaya hazır olduklarını bildirmişlerdir (BOA. Y. A. HUS. 499/41).

Sırbistan ve Avusturya-Macaristan arasındaki müzakerelerin tıkanığında ve Avusturya-Macaristan hükümetinin Sırp hayvanlarına gümrüklerini tamamen kapattığı gibi diğer mallara da otonom bir tarife uygulama kararı aldığından haberdar olan Osmanlı hükümeti, pragmatik bir tutum takınmış; Balkan devletlerinin ihracatının benzer mallardan oluşması nedeniyle aralarındaki ticaretin sınırlı ölçüde gelişebileceği, Avusturya pazarlarının Sırbistan için önemini kaybedeceği ve iki devlet arasındaki ticaret savaşının uzayabileceği düşüncesinden hareketle Sırbistan'ın bir ticaret durağı olarak Selanik'e yönelebileceğini hesaba katmış ve Osmanlı ticaretinin bu işten kazançlı çıkmasını amaçlamıştır (BOA. Y. A. HUS. 504/89; BOA. Y. A. HUS. 504/67). Bu noktada Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan Emareti Sefiri Ferik Paşa'nın raporu, Osmanlı Devleti'nin Sırp-Bulgar gümrük birliği girişimi ve Sırbistan ile Avusturya-Macaristan arasındaki tarife savaşı sürecinde nasıl bir politika izleyebileceğine dair seçenekleri ortaya koyuyor olması nedeniyle dikkat çekicidir. Rapora göre Sırp ve Bulgar devletlerinin üçüncü ülkelere karşı farklı taahhütlerinin ve gümrük tarifelerinin bulunması ve kendi aralarında bir demiryolu anlaşmasının bulunmaması nedeniyle bu girişim, hiçbir yönden gümrük anlaşmasına benzemediği gibi iktisadi olmaktan ziyade siyasi bir amaç gütmektedir. Bu doğrultuda Sırbistan ile Avusturya-Macaristan arasında Sırp-Bulgar ticaret anlaşması sonrasında ortaya çıkan iktisadi savaşta Osmanlı Devleti'nin izleyebileceği iki politikanın bulunduğu belirtilmektedir. Sırbistan'ın, Osmanlı

Devleti ile olan ticaret müzakeresi akim kalmış olduğundan mevcut durumda ülkenin dış ticareti iki taraftan da kapanmış olacak ve bu durum ilerleyen dönemde Sırbistan'ın Bulgaristan ile gerçekleştirdiği gümrük anlaşmasında Avusturya'nın talebi çerçevesinde bazı düzeltmelere giderek tekrar Avusturya'nın kontrolüne girmesine neden olacaktır. Bu durum ister istemez Sırbistan ile Bulgaristan ilişkilerinin bozulmasına yol açabilecektir. İkinci olarak da kendisine Avusturya-Macaristan pazarları kapanan Sırp Devleti, ihracatını Selanik'e yönlendirebilir. Osmanlı Devleti bu anlamda Selanik üzerinden gerçekleşecek Sırp ihracatını kolaylaştıracak şekilde Sırbistan'ı destekleyebilir. Sonraki dönemde Sırp Devleti, Avusturya ile olan ilişkilerini normale döndürse dahi Osmanlıların bu desteğini unutmayacaktır. Ayrıca Sırp ihracatının Osmanlı topraklarına yönelmesiyle 30 milyon frank değerindeki hayvan ihracı tamamen transit bir ticaret biçimde gerçekleşse dahi %1 gümrük vergisi hesabıyla Osmanlı ekonomisine 300 bin frank gümrük hasılatı sağlayacaktır. Yaratılan bu değer sayesinde Üsküp-Selanik demiryolunda Sırp ihraç mallarının naklini kolaylaştıracak şekilde nakliye ücretlerinde indirimine gidilebilir. Osmanlı Devleti'nin hem siyasi hem de ticari menfaat sağlayacağı bu girişim, Avusturya-Macaristan ile gerginlik yaşamasına neden olacak olsa da Sırp ihracatının Akdeniz ve Adalar denizine yönlendirilmesi ile Balkanlarda statükonun korunması anlamında Osmanlı Devleti ile ittifak kurmasını sağlayabilir. Bu çerçevede Osmanlı Devleti'nin Sırp Devleti'ni, Bulgarlar ile olan ilişkilerini daha fazla geliştirmemeleri kaydıyla himaye etmeleri uygun olacaktır (BOA. İ. HR. 399/45).

Bu görüşler doğrultusunda Osmanlı Devleti ve Sırbistan arasında 15/28 Mayıs 1906 tarihlerinde geçerlilik süresi 5 yıl olan bir ticaret anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma çerçevesinde özetle iki ülke arasında savaş malzemeleri ve kimya ilmine ilişkin patlayıcı yapımında kullanılan hammaddeler haricinde ticaret tamamen serbest olacaktır. Her iki devlet de transit olarak gerçekleştirecekleri zirai ve sınai mal ticaretinde en çok kayırılan millet ilkesine tabi olacak ve üçüncü bir devlete tanınan kalıcı yahut geçici imtiyazlardan aynen istifade edecektir. Ayrıca taraflardan birinin ülkesinde bulunan anonim şirketler ile diğer ticaret, zanaat ve maliye şirketleri hukuka uygunluk şartıyla diğer ülkede faaliyet gösterme hakkı kazanacaktır. Karşılıklı kaçakçılık eylemlerinin önlenmesinde de devletler işbirliği yapacaktır (BOA. HR. SFR. 4, 782/1).

Sırp-Bulgar gümrük birliği girişiminin sonuçsuz kalması, Sırp Devleti ile Avusturya-Macaristan arasındaki tarife savaşı ve Osmanlı-Sırp ticaret anlaşmasının imzalanması ile birlikte Sırp transit ticareti önemli ölçüde Osmanlı topraklarına yönelmeye başlamıştır. Kasım 1906 tarihli bir belgede bu ticaretin toplam hacmi 80 milyon frank (3,2 milyon pound) olarak hesaplanmış ve transit ticaret için en uygun yol olan Osmanlı topraklarındaki Zibefçe-Selanik yolundan geçen Sırp hayvan ihracatının her türlü vergiden muaf tutulması ile transit ticaretin hem kolaylaşacağı hem de değerinin artabileceği ifade edilmiştir (BOA. HR. SYS. 1504/62). Selanik Limanı'nın Osmanlı – Sırp ticaretindeki önem ve değeri arttıkça Sırbistan hükümeti bu liman üzerinden gerçekleşecek ticareti geliştirmek amacıyla Osmanlı

Devleti'nden farklı taleplerde bulunmaya başlamıştır. Öncelikle bölgeye taşınan Sırp emtiasının miktarı ve değeri arttıkça bürokratik işler de yoğunlaştığı için bölgedeki gümrük merkezinin yeniden açılması istenmiştir. İkinci olarak Selanik'e sevk edilen en önemli Sırp ihraç malı canlı hayvan olduğundan ve hayvanların gemilere yüklenmesinde birçok sıkıntı meydana geldiğinden hareketli bir iskele ile vinç talep edilmiştir. Ayrıca limana sevk edilen hayvanların gemilere yüklenmesine kadar bakımları için Şark Demiryolları'nın Sırp Devleti'ne kiraladığı bölgeye Sırp hükümeti tarafından inşa edilmek üzere bir ahır yapılması istenmiştir. Keza Sırp ihraç mallarının güvenle yüklenip boşaltılabilmesi için bedeli Sırp hükümeti tarafından karşılanacak depoların inşa edilmesi ve bu depoların gümrük memurlarının nezaretinde olması, yeterli gümrük memurunun bulunmaması durumunda depoların günlük kiralalarında indirim yapılması istenmiştir. Son olarak da Zibefçe-Selanik hattında taşıma ücretlerinde indirim talep edilmiştir (BOA. HR. SYS. 1504/66).

Sırbistan'ın en önemli ihraç malı canlı hayvan ve hububattır ve Sırbistan ile Avusturya-Macaristan arasındaki ticaret anlaşmasının yenilenmemesinin en önemli nedenlerinden birisi de İkili Monarşi'nin Sırbistan'dan yapacağı hayvan ithalatında bazı sağlık kriterleri belirlemesi, Sırp hayvanlarının hastalıklı olmadıkları konusunda Sırp kasaplarının verdikleri raporlara güvenmemesi ve ithal edilecek hayvanları Avusturya sınırında yeniden muayeneye tabi tutmasıdır. Bu durumu iki ülke arasındaki ticaret anlaşmasına aykırı bularak; anlaşmayı fesheden Sırbistan, Avusturya-Macaristan'ın sınırlarını kapatması ile birlikte yeni pazarlar aramaya başlamış ve Osmanlı toprakları üzerinden Mısır ve İtalya'ya öküz ve domuz gibi hayvanları hiçbir vergiye tabi olmadan transit bir biçimde ve koyun keçi gibi hayvanları da Osmanlı Devleti'ne ihraç etmeye başlamıştır. Fakat zaman içinde Sırbistan'dan Osmanlı Devleti'ne ve Osmanlı toprakları üzerinden transit olarak ihraç edilen hayvanlarda salgın hastalıkların muayenesi ve tesbiti konusundaki eksikler, Osmanlı hükümeti açısından da sorun yaratmaya başlamıştır. Sırbistan, daha önce kendi kasaplarının raporlarını Osmanlı şehbenderhanelerine onaylatıp hayvan başına 3-3,5 kuruş ödeme yapmakta iken talep ettikleri ayrıcalık ile bu bedelin ödenmemesini ve sadece kasap raporları ile yetinilmesini istemiştir. Niş Şehbenderliği'nden gönderilen raporda Sırp tüccarının bu noktada Osmanlı sınır memurlarının ihmallerinden istifade ederek; Osmanlı toprakları üzerinden çok büyük miktarda hastalıklı hayvan sevk ettiğini, bu durumun Osmanlı Devleti'nin Şehbenderlik Nizamnamesi'nin ikinci kısmının dokuzuncu maddesi olan "Şehbenderler hayvan ve bağlara araz olan türlü hastalıkları tahkik edip; gerekli tedbirlerin alınması konusunda Hariciye Nezareti'ne bilgi verir" hükmüne aykırı olduğunu bildirmiştir. Bu çerçevede raporda Sırp tüccarının ve kasaplarının vereceği raporlarla yetinilmemesi ve hayvanların hastalıklı olup olmadıklarına dair verilen şahadetnamelerin şehbenderler tarafından onaylanmasının şart koşulması istenmiştir (BOA. HR. TH. 354 /47).

Niş Şehbenderi'nin verdiği bilgiler çerçevesinde 1907 yılı Şubat ayında yürürlüğe konulan bu yeni uygulama, özellikle Osmanlı-Sırp ticaretinin gerçekleştiği bazı bölgelerde şehbenderliklerin bulunmaması nedeniyle ticareti sekteye uğratmış; bunun üzerine 1908 yılı Mart ayında Sırp Sefareti'nden gönderilen muhtıra ile özellikle Yavor ve Raşka'da şehbenderliğin bulunmadığı, ihraç edilen hayvanların hastalıklı olmadığına dair tüccar şahadetnamelerinin ve baytar raporlarının 2-3 günlük mesafedeki Krayova**daki şehbenderliğe gönderilmesinin ticari serbestiye engel olduğu, şehbenderhanelerin bulunduğu yerlerde ise şahadetnamelerin tasdikinin 10 güne yakın zaman aldığı, bunun önemli bir masraf ve mağduriyete yol açtığı ve bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin uygulamaya koyduğu şahadetnamelerin şehbenderlere vize ettirilmesi tedbirinin hayvanların sağlığını garanti etmeyip yalnızca bir tasdik işleminden ibaret olduğu dolayısıyla önceden olduğu gibi Sırp kasaplarının raporlarının yeterli olması talep edilmiş ve bu talep Osmanlı makamlarınca kabul edilmiştir (BOA. BEO. 3355/251578; BOA. DH. MKT. 2771/81).

Sırbistan'ın Osmanlı Devleti ile ve Osmanlı toprakları üzerinden gerçekleştirdiği ticareti geliştirmeye yönelik önemli bir girişim de ticari temsilcilikler ve Sırp İhracat-ı Mahsulat Bankası'dır. Sırbistan özellikle Mitrovice, Selanik, Kosova, Üsküp ve Manastır'da ticari işlemleri kolaylaştırmak amacıyla tüccar vekillerinin tayin edilmesini talep etmiştir (BOA. BEO. 3162/237145). Osmanlı Devleti, ilgili yerlerde vekil tayinine ilişkin ihtiyacı teftiş ettirerek valiliklerden görüş sormuştur. Manastır Valiliği'nden gelen yanıtta Sırbistan ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan konsolosluk sözleşmesinde tüccar vekillerine ilişkin herhangi bir hükümün bulunmadığı, Manastır'da hiçbir Sırp tüccarının olmadığı ve Kosova'da olduğu gibi Manastır'da da herhangi bir tüccar vekili tarafından temsil edilecek bir Sırp acentesine izin verilmemesi gerektiği ifade edilmiştir. Kosova Valiliği'nden gelen yanıtta ise Sırbistan'ın ihracatının Selanik üzerinden gerçekleştiği ve Üsküp ile de arasında önemli bir ticaret faaliyetinin bulunduğu, bu nedenle Sırbistan'ın Selanik ve Üsküp'te bir temsilcilik açmasının önünde bir engel olmadığı, fakat Mitrovice ile Sırbistan arasındaki ticaret hacminin oldukça önemsiz olduğu dolayısıyla burada bir temsilcilik açılmasının gereksiz olduğu ve hatta ilgili bankanın buradaki temsilcilerinin şüpheli tavırlarından, amaçlarının temsilcilik kisvesi altında bölgedeki Sırp çetelerini ve Sırp propagandasını desteklemek olduğu bildirilmiştir (BOA. BEO 3201/240031; BOA. DH. MKT. 1251/20).

Banka ve temsilcilik meselesi Osmanlı Devleti ile Sırbistan arasında uzun süreli bir ihtilaf oluşturmuştur. İlgili banka, Selanik'te de emtia sevkiyatını geliştirmek amacıyla bir şube açmış fakat şirketi temsilen yetkilendirilen kişilerin ve banka şubesinin Ticaret, Ziraat ve Sanayi Odası, Vilayet İdare Meclisi, Ticaret Mahkemesi'nde kayıtları olmaması nedeniyle Yerel Rüsumat Nezareti, bu şube vasıtasıyla gerçekleştirilmek istenen ihracattan diğer ticarethanelerden talep

* Günümüzde Romanya'da yer alan Craiova.

edilmeyen teminatlar talep etmiştir. Bunun üzerine Sırp Sefareti'nden gönderilen yazı ile söz konusu muamelenin şubenin ticari itibarını zedelediği ve işlerini sekteye uğrattığı bildirilerek; söz konusu olumsuzluğun giderilmesi istenmiştir. Bunun üzerine Rüsumat Emaneti'nden gelen yazıda ilgili bankanın Selanik Ticaret Odası ve ticaret mahkemesinden onay alması durumunda diğer ticarethaneler gibi her türlü şartı taşıyacağı böylelikle teminat senetlerinin gümrüklerde kabul edileceği bildirilmiştir (BOA. BEO. 3273/245450). 1908 yılı Mayıs ayında Sırp İhracat-ı Mahsulat Bankası'nın Selanik Şubesi temsilcileri tarafından Rumeli Vilayat-i Şahane Müfettiş-i Umumiliği'ne yazılan yazıda ilgili bankanın Sırp emtiasının gemilere yüklendiğine dair acentelerden alınan konşimentoların süresi dolmadan Selanik Rüsumat-ı Ecnebiyye Gümrüğü'ne ödenmek istense de diğer banka ve acentelere uygulandığının aksine kendilerine teminat senedinin verilmediği belirtilmiştir. Temsilcilerin defalarca verdikleri dilekçelerde ticari faaliyet merkezleri, Selanik Ticaret Odası tarafından tanınmış olsa da girişimleri sonuç vermemiş ve kefalet verilmedikçe kendilerine teminat senedi verilmeyeceği bildirilmiştir (BOA., TFR. I. ŞKT. 153/15281).

Osmanlı Devleti ile Sırbistan arasındaki ticarete ihtilaf yaratan bir diğer husus da yerel yönetimlerin ticari işleyişe müdahaleleri olmuştur. Osmanlı Devleti ile Sırbistan arasında imzalanan ticaret sözleşmesi uyarınca Sırbistan'dan Osmanlı toprakları yoluyla ve transit olarak gerçekleşecek ihracata her türlü kolaylığın sağlanması kararlaştırılmıştır. Bu uzlaşma çerçevesinde Osmanlı pazarlarında satılan hayvanlardan ihtisap resmi alınmakta iken Selanik yoluyla ve transit olarak Sırbistan'dan getirilen ve üçüncü ülkelere sevk edilen ve hiçbir pazar yerinde satılmayan hayvanlardan herhangi bir vergi alınmamaktadır. Ticareti yapılan hayvanların transit olup olmadığının ispatı tüccara veyahut aracıya bırakılmıştır. Ticareti transit olarak gerçekleşmeyen hayvanlar için kefil malı yahut depozito alınmaktadır. Bu durum tacirler ile ihtisap mültezimi arasında anlaşmazlıklara neden olmuştur; bu tür anlaşmazlıkların çözüm merci Nizamiye Mahkemesi iken bazı durumlarda mahalli belediyenin doğrudan müdahale ederek akçe tahsiline yahut nakden depozito talebine girişmesi iki ülke arasında ihtilaflara neden olmuştur (BOA. Y. PRK. UM. 80/120).

Nihayetinde uzun vadeli olarak değerlendirildiğinde Osmanlı Devleti'nin bu süreç içerisindeki politikası Avusturya-Macaristan'ın tarife savaşları nedeniyle kapılarını kapattığı Sırp ticaretini ara ara yaşanan ihtilaflara rağmen kendi topraklarına çekmesi anlamında başarılı olmuş olsa da iki ülke arasında imzalanan ticaret anlaşması ve iktisadi işbirliği, Sırbistan'ın Osmanlı topraklarına yönelik yayılmacı politikaları nedeniyle sürekli bir siyasi işbirliğine dönüşmemiştir. Daha Sırp-Bulgar gümrük birliği girişiminden vazgeçilmek zorunda kaldığı ve bunun yerine Sırbistan ile Bulgaristan arasında en çok kayırılan millet olma ilkesini içeren bir ticaret anlaşması müzakeresinin yapıldığı dönemde Sırp ve Bulgar komitelerinin ve çetelerinin Osmanlı topraklarına ilişkin eylemlerinde ortak hareket etmesi gerekliliği de müzakerelere konu olmuştur (BOA. Y. A.HUS. 508/29; BOA. Y. A.

HUS. 501/68). Siyasi çıkar kavgaları nedeniyle uzun vadeli işbirliklerinin oluşturulamaması sorunu, Balkanların geneli için geçerli olan bir durumdur. Gümrük birliği girişiminden kısa bir süre sonra Sırp komitelerinin faaliyetleri, Osmanlı – Sırp ticaret anlaşması ile Osmanlı Devleti'nin Sırp Devleti'ne ve tebasına tanıdığı bazı ayrıcalıklar ve Sırp hükümetinin şüpheli gördüğü Bulgarlar hakkındaki teftiş ve takibatı nedeniyle Bulgaristan ile Sırbistan arasında diplomatik bir kriz ortaya çıkmış, Bulgaristan, Sırbistan'a şiddetli bir nota vermiştir (BOA. Y. A. HUS. 511/188; BOA. Y. MTV. 297/64). Bulgaristan hükümetinin Rum ve Sırp çetelerinden kaynaklanan şikayetini Batılı büyük güçlere iletmesinin ardından Bulgar ve Sırp devletlerinin ilişkilerinin düzeltilmesi için İngiltere, Londra Balkan Kulübü nezdinde devreye girmiştir (BOA. Y. PRK. EŞA. 50/56). Takip eden dönemde Sırp, Bulgar ve Yunan hükümetlerinin teşkil ettikleri çetelerin Osmanlı aleyhindeki eylemleri o raddeye varmıştır ki henüz 1907 yılında Rusya ve Avusturya duruma müdahale etmek zorunda kalmıştır (BOA. Y. A. HUS. 511/47; BOA. Y. A. HUS. 510/131).

SONUÇ

Gümrük Birliği Teorisi ve ekonomik entegrasyona ilişkin kuramlar, 20. yüzyılın ortalarında ileri sürülmüştür. Buna karşılık ticaretin küresel ölçekte serbestleşmesi sürecinin 19. yüzyıldaki teknolojik, ekonomik ve politik gelişmelerle yakından bağlantılı olması, pratikte gümrük birliği girişimlerine kuramsal çerçevenin ortaya konulmasından daha önce de rastlanılmasını mümkün kılmaktadır. Bununla birlikte 19. yüzyıldaki ve 20. yüzyılın başlarındaki gümrük birliği girişimleri, ticari olmaktan ziyade politik işbirliğine yönelik olmaları ile dikkat çekmektedir. Bu çalışmada ele alınan Sırp – Bulgar gümrük birliği girişimi de bağımsızlıklarını Osmanlı Devleti'nden 19. yüzyılın son çeyreğinde ve 20. yüzyılın başlarında kazanan iki devletin, ekonomik bağımsızlıklarını da kazanabilmek amacıyla oluşturmayı amaçladıkları politik bir işbirliğinin yansımasıdır.

Sırp-Bulgar gümrük birliği girişiminin önemli bir özelliği, girişim büyük devletlerin tahakkümü altında başarısızlığa uğramasına rağmen takip eden dönemde Balkan Savaşları ve akabinde I. Dünya Savaşı'ndaki ittifak ağlarının temelini ve Slavlar arasındaki işbirliğinin ilk adımını oluşturmasıdır. Bu nedenle iki ülke arasındaki bu işbirliği çabası, büyük devletlerin hemen tepkisini çekmiş ve Avusturya-Macaristan ile Sırp Devleti arasında Domuz Savaşı olarak da bilinen tarife savaşını başlatmıştır. Sırp Devleti'nin kendi ekseninden çıkmasını istemeyen Habsburg Monarşisi, Sırp mallarına sınırlarını kapatarak onları kendileri ile anlaşmaya mecbur bırakmaya çalışmıştır. Sırp ise Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yer alan Selanik üzerinden alternatif pazarlar bularak ve yeni işbirlikleri kurarak bu ambargoya başarıyla karşılık vermiştir.

Osmanlı Devleti de sınırlarının ötesinde gerçekleşen bu siyasi ve iktisadi çatışmaya karşılıksız kalmamış, Sırbistan ile bir ticaret anlaşması imzalayarak ve Sırp ihraç mallarının kendi toprakları üzerinden geçmesini sağlayarak bu süreçten

kazançlı çıkmıştır. Buna karşılık Osmanlı Devleti için siyasi olarak bir çözülme dönemi olan bu süreçte Sırbistan ile kurduğu ticari ittifak, diğer Balkan devletleri ile birlikte Sırpların da Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki toprakları üzerindeki çatışmacı ve yayılmacı faaliyetleri nedeniyle siyasi bir ittifaka evrilmemiştir. Özellikle Rusya ve İngiltere'nin girişimleriyle oluşturulan Balkan Ligi, Balkanlardaki devletlerin Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak oluşturarak; Balkan Savaşları'na ve akabinde I. Dünya Savaşı'na uzanan yeni bir kuutplaşmaya yol açmıştır.

KAYNAKÇA

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BEO. 3162/237145, 7 Ekim 1907.

BEO 3201/240031, 5 Aralık 1907.

BEO. 3273/245450, 20 Mart 1908.

BEO. 3355/251578, 13 Temmuz 1908.

DH. MKT. 1251/20, 29 Nisan 1908.

DH. MKT. 2771/81, 20 Mart 1909.

HR. SFR. 3, 566/57, 18 Ocak 1906.

HR. SFR. 3, 566/48, 29 Ocak 1906.

HR. SFR. 4, 782/1, 15-28 Mayıs 1906.

HR. SYS. 42/54, 2 Mart 1906.

HR. SYS. 1504/62, 26 Ekim 1906.

HR. SYS. 1504-66, 11 Aralık 1906.

HR. TH. 354 /47, 26 Ekim 1907.

İ. HR. 396/13, 21 Mayıs 1905.

İ. HR. 399/45, 11 Şubat 1906.

TFR. I. ŞKT. 153-15281, 26 Mayıs 1908.

Y. A. HUS. 499/41, 31 Ocak 1906.

Y. A. HUS. 501/68, 2 Nisan 1906.

Y. A. HUS. 504/67, 8 Temmuz 1906.

Y. A. HUS. 504/89, 12 Temmuz 1906.

Y. A. HUS. 508/29, 23 Aralık 1906.

Y. A. HUS. 510/131, 13 Nisan 1907.

Y. A. HUS. 511/47, 2 Mayıs 1907.

Y. A. HUS. 511/188, 11 Haziran 1907.

Y. MTV. 297/64, 28 Nisan 1907.

Y. PRK. EŞA. 50/56. 26 Nisan 1907.

Y. PRK. MK. 21/103, 31 Mart 1906.

Y. PRK. UM. 80/120, 4 Ocak 1908.

Foreign Office, İngiltere Dış İşleri Bakanlığı Arşivi (FO)

FO (1887). *Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance, Servia, Report for the Years 1885-86*. Annual Series No. 176, London: Printed by Harrison and Sons.

FO (1889). *Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance, Servia, Report for the Years 1887 and 1888 on the Trade of Servia*. Annual Series No. 534, London: Printed by Harrison and Sons.

FO (1890). *Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance, Austria-Hungary, Report for the Year 1888-89 on the Trade and Industry of Hungary*. Annual Series No. 710, London: Printed by Harrison and Sons.

FO (1892). *Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance, Servia, Report for the Years 1889-90 on the Trade of Servia*. Annual Series No. 1046, London: Printed by Harrison and Sons.

FO (1895). *Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance, Servia, Report for the Year 1893*. Annual Series No. 1604, London: Printed by Harrison and Sons.

FO (1896). *Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance, Servia, Report for the Year 1894 on the Trade of Servia*. Annual Series No. 1685, London: Printed by Harrison and Sons.

FO (1897). *Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance, Servia, Report for the Years 1895-96*. Annual Series No. 1845, London: Printed by Harrison and Sons.

FO (1898). *Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance, Servia, Report for the Years 1896-97 on the Trade of Servia*. Annual Series No. 2029, London: Printed by Harrison and Sons.

FO (1904). *Diplomatic and Consular Reports, Servia, Report for the Year 1902 and for the First Nine Months of 1903 on the Trade of Servia*. Annual Series No. 3139, London: Printed by Harrison and Sons.

FO (1905). *Diplomatic and Consular Reports, Servia, Report for the Year 1903 on the Trade of Servia*. Annual Series No. 3329, London: Printed by Harrison and Sons.

FO (1906). *Diplomatic and Consular Reports, Servia, Report for the Year 1904 on the Trade of Servia*. Annual Series, 3529, London: Printed by Harrison and Sons.

FO (1908). *Diplomatic and Consular Reports, Servia, Report for the Year 1906 on the Trade of Servia*. Annual Series No. 3962, London: Printed by Harrison and Sons.

FO (1908). *Diplomatic and Consular Reports, Servia, Report for the Year 1907 on the Trade of Servia*. Annual Series No. 4131, London: Printed by Harrison and Sons.

FO (1909). *Diplomatic and Consular Reports, Servia, Report for the Year 1908 on the Trade of Servia*. Annual Series No. 4373, London: Printed by Harrison and Sons.

FO (1910). *Diplomatic and Consular Reports, Servia, Report for the Year 1909 on the Foreign Trade of Servia*. Annual Series No. 4586, London: Printed by Harrison and Sons.

FO (1912). *Diplomatic and Consular Reports, Servia, Report for the Year 1908 on the Foreign Trade of Servia*. Annual Series No. 4834, London: Printed by Harrison and Sons.

Gazeteler

Lloyd's Weekly News. 28 Ocak 1906.

San Antonio Daily Light. 14 Ağustos 1906.

San Antonio Daily Light. 5 Şubat 1907.

The Gleaner. 25 Ocak 1906.

The Washington Post. 16 Ocak 1906. Sayı 10811.

Basılı Kaynaklar

Abadjieff, C. (1910). *Die Handelspolitik Bulgariens*. Leipzig: Wentworth Press.

Armaoğlu, F. (1999). 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Cotirlet, P. C. (2016). Moments and Significance of Balkan Diplomacy at the Start of the Twentieth Century. *Inquiry*, 2(1), 65-80.

Crampton, R. J. (2007). *Bulgaria*. New York: Oxford University Press.

Çak, D. & Çak, M. (2007). *Gümrük Birliği'nin Getirdikleri ve Götürdükleri: Dış Ticaret Vergileri İhracat Gelirleri Analizi*. 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.

Çınar, S. (2004). Gümrük Birliği Teorisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1-2), 65-83.

Diouritch, G. (1919). A Survey of the Development of the Serbian (Southern Slav) Nation: An Economic and Statistical Study. *Journal of the Royal Statistical Society*, 82(3), 293-342.

Fay, S. B. (1930). *The Origins of the World War I*. New York: The MacMillan Company.

Glenny, M. (1999). *The Balkans, Nationalism, War and the Great Powers, 1804-2012*. Canada: Anansi.

<https://www.britannica.com/topic/20th-century-international-relations-2085155/The-Balkan-crises-and-the-outbreak-of-war-1907-14>, (Erişim Tarihi: 12.03.2020).

Hupchick, D. P. (2002). *The Balkans, From Constantinople to Communism*. New York: Palgrave MacMillan.

Jelavich, B. (1993). *History of the Balkans, Eighteenth and Nineteenth Century*. Volume 1. Cambridge: Cambridge University Press.

Kaiserlich und Königlich Ministerium Des Äußeren (1906), *Diplomatische Aktenstücke Über Die Handelsvertrags-Verhandlungen Mit Serbien, 1905-1906*, Wien: Druck Der K. K. Hof-Und Staatsdruckerei.

Karal, E. Z. (1983). *Osmanlı Tarihi, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*. Cilt: 8. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Lampe, J. R. ve Jackson, M. R. (1982). *Balkan Economic History, 1550-1950: From Imperial Borderlands to Developing Nations*. Indiana: Indiana University Press.

Merjanski, K. V. (2007). *The Secret Serbian-Bulgarian Treaty of Alliance of 1904 and the Russian Policy in the Balkans Before the Bosnian Crisis*. (Theses and Dissertations). Wright State University, Ohio.

Mitchell, B. R. (1998). *International Historical Statistics, Europe 1750-1993*. Fourth Edition, United Kingdom: MacMillan Ltd.

Mouzelis, N. (1876). Greek and Bulgarian Peasants: Aspects of Their Sociopolitical Situation During the Interwar Period. *Comparative Studies in Society and History*, 18(1), 85-105.

Nart, E. Ç. (2010). Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerine Etkileri: Panel Veri Analizi. *Journal of Yaşar University*, 17(5), 2874-2885.

Neurath, O. (2004). *Serbia's Successes in the Balkan War (1912). Economic Writings, Selections 1904-1945*, (T. E. Uebel & R. S. Cohen, Ed.), New York: Kluwer Academic Publishers.

Palairat, M. (1977). Merchant Enterprise and the Development of the Plum-Based Trades in Serbia, 1847-1911. *The Economic History Reviews New Series*, 30(4), 582-601.

Preshlenova, R. (2007). The Close and the Distant Balkans. Building Up Identities in the Context of Economic Development 1878-1912. *CAS Working Paper Series*, Sofia, 3-28.

Quatert, D. (2000). *The Ottoman Empire, 1700-1922*. 1st Edition, New York: Cambridge University Press.

Rossos, A. (1981). Serbian-Bulgarian Relations, 1903-1914. *Canadian Slavonic Papers Revue Canadienne de Slavistes*, 23(4), 394-408.

Schuman, M. (2004). *Nations in Transition, Serbia and Montenegro*. USA: Facts on File.

Seyidoğlu, H. (1992). *Ekonomik Terimler Sözlüğü*. Ankara: Güzem Yayınları.

Seyidoğlu, H. (1999). *Uluslararası İktisat*. 9. Basım, İstanbul: Güzem Yayınları.

Shaw, S. J. & Shaw E. K. (1997). *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*. Volume 2, Cambridge: Cambridge University Press.

Stavrianos, L. S. (1958). *The Balkans Since 1453*. New York: Rinehart & Company, Inc.

Viner, J. (1950). *The Customs Union Issue*. 1st Edition, London: Stevens & Sons Ltd.

Yıldırım, E. & Dura, C. (2007). Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri Konusundaki Literatüre Bir Bakış. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28, 141-177.

Yayın Geliş Tarihi: 02.10.2020
Yayına Kabul Tarihi: 02.11.2020
Online Yayın Tarihi: 31.12.2020
http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.803256

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 22, Sayı: 4, Yıl: 2020, Sayfa: 1427-1446
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

LOW SOCIAL STATUS, HIGH INDIVIDUAL STATUS: TURKISH TRANSLATORS IN THE STATE AND PRIVATE SECTORS¹

Özge COŞKUN AYSAL*
Gülfer TUNALI**

Abstract

The translation literature indicates a negative perception regarding the translator status and the translation profession. This study aims to explore how the state and private sector translators' social, symbolic, cultural capital and translatorial habitus are related to their self-perceptions of status as a professional group in Turkey. With this aim in mind, semi-structured in-depth interviews were conducted with thirteen translators who work in the state and private sectors in Turkey. The results of the interviews are discussed in the light of Pierre Bourdieu's key concepts of capital and habitus. According to the findings of the study, translation is not still a fully established profession in Turkey. The findings also indicate that translators don't assign the same value to all the capital forms. Especially the possession of a distinctive cultural capital in an unregulated field leads them to develop a professional habitus of proud, satisfied, committed experts. In light of the qualitative findings this study argues that the social negative narratives regarding the translation profession in Turkey clash with the translators' personal narratives in terms of their social, symbolic, cultural capital and translatorial habitus.

Keywords: *Translator Status, Status Perception, Habitus, Capital*

¹ Bu çalışma Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mütercim Tercümanlık Anabilim Dalı'nda Dr. Öğr. Üyesi Gülfer Tunali danışmanlığında 2019 yılında tamamlanan "Translators' Self-Perceptions of Status in the Private and State Sectors in Turkey" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Coşkun Aysal, Ö. Tunali, G. (2020). Low social status, high individual status: Turkish translators in the state and private sectors. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (4), 1427-1446

* Öğr. Gör. İzmir Ekonomi Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, İngilizce Hazırlık; ORCID: 0000-0002-0672-4603, ozge.coskun@izmirekonomi.edu.tr

* Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Mütercim-Tercümanlık Bölümü; ORCID: 0000-0001-7090-5110, gulfer.tunali@gmail.com

DÜŞÜK TOPLUMSAL STATÜ, YÜKSEK BİREYSEL STATÜ: TÜRKİYE'DE KAMU VE ÖZEL SEKTÖR ÇEVİRMENLERİ

Öz

Çeviribilim araştırmalarında çevirmen statüsü ve çevirmenlik mesleğine ilişkin olumsuz bir algı söz konusudur. Bu çalışmanın amacı Türkiye’de özel sektörde ve kamu sektöründe çalışan çevirmenlerin bir meslek grubu olarak statülerine yönelik öz algılarının sosyal, sembolik, kültürel sermayeleri ve çevirmen habituslarıyla ilişkisini araştırmaktır. Bu amaç doğrultusunda, özel sektörde ve kamu sektöründe çalışan toplam 13 çevirmen ile yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerin verileri Pierre Bourdieu’nun habitus ve sermaye kavramları ışığında incelenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, Türkiye’de çevirmenlikte meslekleşme süreci tamamlanmış değildir. Ayrıca araştırma sonuçları, çevirmenlerin farklı sermaye türlerine eşit derecede değer vermediklerine işaret etmektedir. Özellikle düzenlemelerin eksik olduğu bir alanda ayırt edici bir kültürel sermayeye sahip olmaları, çevirmenlerin işiyle gurur duyun, iş tatmini yüksek, kendini mesleğe adanmış uzman şeklinde bir mesleki habitus geliştirmesine yol açmaktadır. Araştırma Türkiye’de çevirmenlik mesleğine ilişkin olumsuz toplumsal anlamların, çevirmenlerin sosyal, sembolik, kültürel ve çevirmenlik habitusları açısından kişisel anlatıları ile çatışmakta olduğunu savunmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Çevirmen Statüsü, Statü Algısı, Habitus, Sermaye

INTRODUCTION

Translation Studies have mainly focused on the translation product or the translation process whereas the agents of the translation act, the translators, have attracted less attention. However, along with the emergence of the “sociological turn” and the “power turn” in the 2000s the focus of Translation Studies has changed (Wolf, 2014, p. 7). Scholars doing research in Translation Studies have emphasized the importance of studying the sociological aspects of translation and a number of researchers have suggested new theoretical frameworks to explain the relations between translators, translation and the contexts in which translation activities take place (Inghilleri, 2005; Chesterman, 2006; Wolf, 2006, 2011). Specifically, Bourdieu’s framework has been accepted as a suitable sociological perspective to explain the social settings where translation activities take place and to study the social issues in the translation world (Gouanvic, 1999, p. 17).

Along with the increasing academic interest in sociological perspectives, questions of agents’ positions, identity and status have become the spotlight in Translation Studies. According to Dam and Zethsen (2008), the discussions about the status of the translators have one common feature, which is the assumption that translation is a peripheral, insignificant and poorly paid occupation and that translators, as an occupational group, are mostly invisible, powerless and subservient. The researchers, doing quantitative studies in various settings, have confirmed this argument to a certain extent by analysing the status among different groups. Such empirical studies indicate that translation is not considered a prestigious

profession both among translators and in society. Dam ve Zethsen's studies (2008, 2009, 2010, 2011, 2012) in Denmark show that even translators who work in companies, translation agencies or the European Union have a low status perception although they possess a high professional profile. Similar to the results in Denmark, Katan's quantitative study (2009) which covers a few countries has revealed that professional translators, academicians and translation students consider translator status as low and middling. Ruokonen (2016) also states that translation students are of the opinion that the society does not recognize the necessary expertise required to conduct the profession and that translators have a middling status. On the other hand, research has shown that some subprofessional groups have a higher status perception. Literary translators are considered to have a higher status when compared to the other groups (Ruokonen ve Mäkisalo, 2018) and they even put some effort to increase their status by building certain identities (Sela-Sheffy, 2010).

In addition to the above-mentioned studies, the present study sets out to contribute to the plethora of studies related to the status of translators and the state of the translation profession by studying how translators' economic, cultural, social and symbolic capital and their translatorial habitus are related to their perception of status. With this aim, this study strives to analyze qualitative data gathered from the semi-structured interviews with thirteen translators who are currently working in the private and state sectors in Turkey. The qualitative approach made it possible to have a deeper understanding about translators' points of view in relation to their perceived status through open-ended and follow-up questions which helped translators to express their reasons for their answers and share their opinions (Saldanha and O'Brien, 2014). All the interviews were conducted within a three-month period which started in 2018 and ended in 2019.

THEORETICAL FRAMEWORK

In translation research, the word 'status' generally refers to occupational prestige, professionalization or whether a profession has become a fully recognized one or not, and the situation of a person performing a job in a specific context (Ruokonen, 2013, p. 328). This study aims to analyze translators' self-perceptions of status from the perspective of prestige attached to the translation profession (Volvi, 2008, p. 171-173).

Bourdieu's theoretical concepts of capital and habitus have been chosen in this research to understand the factors that influence the status perceptions of translators working in the state and private sectors in Turkey. These key concepts cannot be separated from each other as they are interrelated (Gouanvic, 2005, p. 148). Therefore, in this study, the translators' habitus is analyzed together with their economic, cultural, social and symbolic capital. It is further discussed if the type of capital they have gained has, in the end, caused them to develop a specific

translational habitus and how these two together in turn are related to their perceptions of status.

According to Bourdieu the social world is organized in fields: a field is a system of social relations in which the agents try to accumulate various types of capital in order to strengthen their position (Bourdieu and Wacquant, 1992, p. 76). Bourdieu introduces the economic capital, cultural capital and social capital as three types of capital which an individual can accumulate. The more capital one has the more powerful will be their position in the field. All three capital types are convertible into each other, and into symbolic capital (Bourdieu, 1986). Capital is defined as social agent's mean and ability to act in a field (Bourdieu, 1986, p. 241). To enter a field, the agents first need to be equipped with a certain amount of capital and to survive in the field, they need to obtain different capitals, which as a result determines translators' status given that "[c]apital also determines the social agents' position in the field" (Heino, 2017, p. 54). Therefore, the agents want to keep the capital they have and enrich it. It does not matter which type of capital the agents have as it offers new positions and statuses in the relevant field (Bourdieu, 2006, p. 395).

The economic capital refers to material and monetary assets possessed by the agents. Bourdieu states that the economic capital is "at the root of all other types of capital" (Bourdieu, 1986, p. 54) since all other forms of capital can usually be accumulated through economic capital, or vice versa (Bourdieu, 1986, p. 47).

Another form of capital, cultural capital, exists in three different forms: the embodied state, the objectified state and the institutionalized state (Bourdieu, 1986). The embodied state refers to long-lasting dispositions of the mind and body like skills, knowledge, taste etc. (Bourdieu, 1986, p. 47) whereas the objectified state refers to cultural goods like pictures, books, dictionaries, instruments, machines, etc. (Bourdieu, 1986, p. 50). In its institutionalized state, the cultural capital refers to academic qualifications which prove the agents' cultural knowledge and can bring various benefits with it.

The third form of capital is social capital. Bourdieu defines social capital as "the network of connections" (Bourdieu, 1986, p. 247) and "social membership in a group" (1986, p. 246). This form of capital helps the agents to reinforce their position, power and status in a field where such connections are valued (Bourdieu, 1986, p. 51).

Lastly, Bourdieu states that all three types of capital may turn into symbolic capital if they are acknowledged as legitimate (Bourdieu, 1989, p. 17). That means symbolic capital is the value which is assigned to the other three capitals. If one form of capital in a specific field is recognized as valuable, the one holding that specific capital will have accordingly a higher status. According to Bourdieu, symbolic capital is "a reputation for competence and an image of respectability and

honorability” (Bourdieu 1984, p. 291). This form of capital enables the agents to become recognized actors in their field and have an influence on the value of their products (Bourdieu, 1989, p. 21). In addition, symbolic capital is required so as to hold the power that agents have in their fields and those agents with symbolic capital are able to build, influence and control people’s perceptions and beliefs (Bourdieu, 1989, p. 21).

A translator’s accumulation of capital and his translatorial habitus are interrelated. As one of the well known concepts of Pierre Bourdieu, habitus is a system which continuously changes, adjusts and transforms itself according to our experiences of the social world and situations in which we find ourselves (Bourdieu 1994, p. 170). Habitus is composed of the whole socialized individual, all the learnt individual inner models which control human behaviour and thinking. Such models are socially and culturally learned, gained and formed unconsciously by adapting to the nearby social structures throughout a lifetime (Heino, 2017, p. 54). As Simeoni has underlined: “[t]he habitus of a translator is the elaborate result of a personalized social and cultural history” (Simeoni, 1998, p. 32). Habitus incorporates all individual tastes, interests, skills, habits, actions, thinking and lifestyles, and thus capital (Meylaerts 2010, p. 1-2). Within the framework of translation studies, the structured and structuring characteristic of habitus makes it possible to examine the behaviours of translators (Liang, 2016, p. 42). Heino says that “Habitus and capital go hand in hand because capital helps to shape habitus and capital is put into operation through habitus” (2017, p. 54).

METHODOLOGY

A qualitative approach based on semi-structured interviews was adopted in this study. Thirteen translators were identified by using purposive sampling. The main goal of purposive sampling is to focus on particular characteristics of a population that are of interest, which will best enable a researcher to answer his/her research questions. Among different purposive sampling alternatives, maximum variation sampling, also known as heterogeneous sampling, is the choice which suits this study well as it is used to seize different perspectives relating to the study. The first step in maximum variation sampling is to determine the criteria for identifying the sample (Patton, 2002, p. 235). The only criteria for the respondents was that they should be working either in the private or state sector in Turkey as translators. Patton emphasizes that the size of the research relies on the aim, time and resources of the study (2002, p. 244) and therefore there are no principles regarding size in qualitative research. For the purpose of this study, seven translators from the state sector and six from the private sector were chosen in order to answer my research question.

Mainly open-ended questions were used in the interviews so as to derive meaning from the translators’ responses about their status perceptions as open-ended questions allow the interviewees to explain the reasons for their answers to the closed-ended questions and to share their additional opinions (Saldanha and

O'Brien, 2014). The data-collecting instrument for this research made it possible for the interviewees to share their points of view and discuss issues in relation to their status and to understand how they share their perceptions about their status as professionals and probe more information and clarification of answers. Following completion of the interviews, as Patton states that a researcher should grab the real meaning behind the words of an interviewee (Patton, 2002, p. 380), the interviews were carefully transcribed in order to include as many features as possible of actual speech to allow a very careful analysis and access to interviewees' viewpoints.

To organize and elicit meaning from the qualitative data collected from the open-ended questions and to draw conclusions from it, deductive content analysis was used. The qualitative data gathered was analyzed from the perspective of Bourdieu's concepts of capital and habitus. The translators' different forms of capital and their habitus are discussed to see if they have an influence on the translators' self-perceptions of status.

TRANSLATION AS A PROFESSION

According to Millerson, professionalization is the process in which a profession attains the full traits of a profession (2001, p. 10). The first trait of a profession stated in previous research is "specialized skills" based on theoretical/advanced knowledge. This trait is linked to "education/training" necessary to perform a profession. Institutionalized cultural capital, as one state of Bourdieu's cultural capital, could be discussed as a significant indicator of professionalization. In Bourdieu's terms, institutionalized cultural capital that an agent has, such as a diploma, a certificate or a license, gives "a legally guaranteed value with respect to culture" (Bourdieu, 1986, p. 50) and it could be converted into economic capital, which might also determine the agent's status among the others in the market (1986, p. 51).

Although education/training is one of the traits attributed to professionalism, the importance/role of training on the translation market is still unclear. OPTIMALE's survey of employers which covered mainly translation companies, international organizations and government departments (Toudic, 2012, p. 6) shows that professional experience is regarded slightly more important than an academic degree (88% of the employers see experience as important or essential whereas 78% of them believe that academic degree in translation is essential or very important). Expertise and knowledge accumulated through experience, as two other forms of cultural capital, could be regarded more important and valuable than an academic degree and these two may also affect one's translatorial habitus.

The second trait used as a reference to distinguish an occupation from a profession is "the competence of professionals measured by examinations". From Bourdieu's perspective, similar to the previous trait, this trait could also be related to the institutionalized form of cultural capital. Bourdieu states that "by conferring

institutional recognition on the cultural capital possessed by any given agent, the academic qualification also makes it possible to compare qualification holders” (1986, p. 51).

The third trait of professionalization is the existence of a “professional organization that organizes members”. In many studies, such organizations are considered to have a significant role in increasing the status of the profession (Pym et al. 2012, p. 33; Uysal et al. 2015, p. 260; Ruokonen, 2016, p. 204). When an agent becomes a member of a group, which means accumulating social capital, s/he may attain more acquaintance and recognition, which, in turn, gives the agents “credentials” that provide them with credit (Bourdieu, 1986, p. 51). The social connections that agents make thanks to being a member of such associations constitute an agent’s social capital and this form of capital helps them to improve their position in the field. Translators’ trustworthiness could increase because they are a member of a specific association as such an association may ask for certain membership criteria, such as educational qualifications or a certain number of years of experience (Pym, 2013, p. 2). Therefore, membership of a professional association could be considered as a factor which contributes to translators’ status in the sector, which makes them socially recognized in the sector and therefore contributes to their symbolic capital (Bourdieu, 1986, p. 53).

Professionalization of the Translation Activity in Turkey

In a similar vein to the growing interest on the state of the translation profession all around the world, the efforts on the professionalization of translation in Turkey are increasing, as well. Debate on the state of the profession is growing mainly because translation as a profession is gaining more importance as a result of the increasing number of economic, commercial, socio-cultural and political activities and Turkey’s EU adaptation process (Prime Ministry’s Report, 2015, p.4, p. 50).

Since the mid-1980s, the number of translation degree programs in Turkey has increased. Currently, there are many higher education institutions which offer four-year long translation and interpreting programs. However, the “anyone-can-do-it” approach is still very common in the translation sector due to the lack of legislation. In Turkey, despite the large numbers of translation degree programs, there are no institutionalized set of rules to govern the entry into the translation field. Students who are trained as a translator and interpreter and those who finish their undergraduate studies in a foreign-language department, or anyone with a knowledge of a foreign language can be employed in the translation market. According to the Prime Ministry’s Report, only half of the total 20.000 translators in the market are “qualified translators” with a degree in translation as there is no legislation regulating the market (Prime Ministry’s Report, 2015, p. 50). There is a need for legislation in Turkey which sets the framework for the roles and rights of translators (Eruz, 2012, p. 22) in order for the translators to strengthen their position

in the field. Under these circumstances, in recent years, translators, academicians and translator associations together with state institutions have made significant efforts towards professionalization of the translational activity and elevating its status (Eruz, 2012). These different stakeholders in the market have started discussing establishing a legal framework, determining occupational standards and qualifications, certification, and improving working conditions so as to make translation to achieve the status it deserves (Parlak, 2012). These different stakeholders pursue the development of occupational standards, qualifications and assessment criteria under the supervision of the Vocational Qualifications Authority of Turkey (Prime Ministry's Report, 2015, p. 25).

Another occupational indicator that is linked to the degree of professionalization and which could increase the symbolic power of the translators as individuals and as a collective are associations founded with a view to defending the rights of professionals. In the last twenty years, some associations, such as The Association of Conference Interpreters of Turkey (*Türkiye Konferans Çevirmenleri Derneği*, TKDK), the translators' Association of Turkey (*Türkiye Çevirmenler Derneği*, TÜCED), and The Translation and Interpreting Association of Turkey (*Çeviri Derneği*) have been founded in Turkey to make the standards of the translation profession better and help translators gain more status. These associations could be a good example which enable their members to acquire not only economic capital but also symbolic capital through the network of qualified interpreters and different job opportunities. However, the professional associations in Turkey are criticised for not having close contact with each other (Özaydın, 2012, p. 64), not cooperating and communicating more efficiently to carry out strategic planning towards claiming professional status (Kartal, 2012, p. 41) and not offering a national examination or certification, which are considered as the necessary indicators of professionalisation (Prime Ministry's Report, 2015). Therefore it is not surprising that although the number of such associations for translators and interpreters, and translation companies in Turkey has been increasing, the number of members of these associations is not high (Eruz, 2012, p. 18).

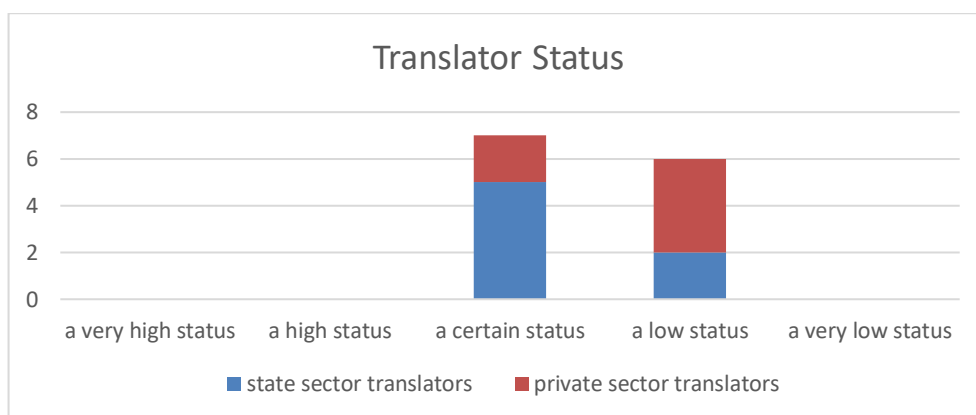
The increasing number of university-based training programs, new initiatives taken to regulate the market, and the establishment of several translators' associations indicate that there has been considerable progress in the efforts to improve the degree of professionalization in translation in Turkey. But so far those efforts seem to have not yielded the expected results yet. Currently, both state and private sector translators are experiencing serious problems in the translation sector in Turkey. The state sector translators are employed under the category of General Administration Services (GİH), which places them in the same category as civil servants with an associate degree and thus forces them to provide administration services (Uysal, 2017, p. 149). The translators in the private sector work without a contract and they are pressurized by deadlines, heavy workload and low fees. In such a situation, employers look for translators who work for lower fees, which may cause

qualified translators to opt for a different career (2017, p. 150). The translation sector in Turkey is described as “a sector where there are no standards, no job security, or no standard remuneration” (Öner, 2012, p. 60-61) and this indicates that all traits of an established profession are still not present in Turkey (Yılmaz, 2018, p. 44).

CAPITAL ACCUMULATION AND STATUS

With an aim to investigate the translators’ perceptions of status, first, the translators were asked to assess their perceived degree of status in society. There were five answering possibilities: a very high status, a high status, a certain status, a low status, a very low status. As Graph 1 shows, all of the translators opted for a certain or low status. This very first finding of the study clearly indicates that state and private sector translators show similarity in terms of their perceptions of status. In fact, this similar response pattern between the state and private sector translators can be observed also in the following sections below.

Graph 1: Translator’s Status Perceptions

When forwarded questions regarding their status, the translators in this study stated that they are aware of the low social recognition of their profession in society. In addition, they referred to the low appreciation of the education, expertise and skills required to perform translation, and mentioned that translators are underpaid, depend on unfair sector conditions and have very little influence in their workplace.

Economic Capital

Economic capital is often considered to be a significant status indicator (e.g. Chan 2005). In the research, both state sector and private sector translators show a similar pattern in their assessments of the amount of income translators receive in Turkey. During the interviews, when discussing income as a status parameter, all of

the translators referred to the competition in the market, mentioning the unqualified translators who cause lower fees in the market. They believe that this is due to lack of recognition of the significance of translation and “anyone-can-do-it” approach. Out of thirteen interviewees, eleven stated that their average income was lower than those with a similar educational background. All of the translators in both sectors argue that the nature of translation is misknown by the masses and there is also lack of professional standards and competencies that regulate market entry, which allows individuals with low cultural capital to easily find a place in the market:

T1: “I believe they think that a translator “has it easy”. Society thinks that translators just look at words and write them in another language. They do not know the processes; they do not know how much education and training it requires.”

T5: “As a translator working in a state institution, I can easily say that translation is not recognized as an important task to do. People think that they can easily do it if they know a foreign language.”

One of the experienced translators, T4 supports this as follows: “Such an approach leads to a very competitive sector in which translation fees fluctuate”. All of the translators clearly stated that clients are more interested in saving money as they lack the ability to judge the quality of translation for most of the time. This approach of the clients may even cause some freelance translators to lose the chance to gain economic capital, as discussed by T 13: “The competition in the market causes an unfair situation as clients often choose translators according to the price not the quality”. Such statements indicate that the competition with the unqualified translators in the translation market influences translators’ economic capital negatively. According to the translators in both sectors, this situation constitutes an obstacle to transforming their own individual cultural capital into economic capital.

As a result of the competition among professionals and non-professionals seeking economic capital and the clients’ quest for lower fees rather than quality, it might be assumed that this desire for economic capital from both translators’ and clients’ perspectives may even influence translators’ practices, leading to poor quality translations in the market. T7 clearly states that such non-professionals lead to lower quality translations in the market. T4’s following statement is also in line with this assumption: “The competition in the market causes translations below the acceptable quality level”. T4 further argued that the economic capital could be a also factor that discourages prospective translators from even entering the market as the fees the graduates get are really low. Under such competitive market conditions, gaining limited economic capital may also cause some of these translators to lose their commitment to the profession. During the interviews, when discussing their sources of dissatisfaction, five out of thirteen translators referred to the low amount of economic capital they receive as one of the factors which determine their intentions to leave the profession and opt for other professions.

Cultural Capital

One of Bourdieu's main claims is that "cultural resources... have come to function as a kind of capital, and thereby have become a new and distinct source of differentiation in modern societies" (Swartz, 1997, p. 136). The translators in this study consider themselves as possessors of a significant cultural capital. They argue that they are in a distinctive position with a combination of qualities such as excellent competence in their mother tongue and foreign language, university education, knowledge about different fields and translation skills.

Cultural capital, in its embodied and institutionalized form, might be expected to be a powerful asset for translators' status. In the present study, 12 translators have a university degree in translation and interpreting. However, they state that university education provides only a basic preparation and that employers attach more importance to experience than university education. Therefore, a diploma, as an institutionalized form of cultural capital, is not seen adequate on its own to contribute to translator status. The majority of translators in both public and private sectors state that a translation and interpreting diploma is not required to enter and practice the profession. They also state that there are experienced translators in the sector known for their quality work although they have not received translation training.

In Turkey an academic degree is not seen as the capital providing a high status on its own. Despite having this form of cultural capital, translators sometimes may have difficulty in finding employment. T4: "The translators face employment problems after graduation. There are not many job opportunities in the private sector and the number of decent translation agencies in the private sector is not high. If they choose to work in the state sector, they need to take some exams, which take a certain amount of time." Therefore, it might be concluded that this form of cultural capital may not be always converted into symbolic capital in Turkey. But the translators interviewed think that it could give translators a certain advantage over others performing in the market. All translators with a degree in translation supported this advantage. T12 states: "I do not claim that it is essential, but it is a tool that we need to have in our toolbox. They should hold their degree in order to not to be disqualified from the race." For instance, T8 states also claims that translators who graduate from prestigious universities can easily find employment in the market. It can be argued that some stakeholders in the market consider the educational path of the translator as an distinctive feature which shapes the quality of the cultural capital and thus the professional habitus of the graduates. Although it is not a requirement to have a degree in translation to enter the translation market in Turkey, the formal education in a prestigious educational institution can be recognized "as a way of acquiring professional qualifications and skills, meaning an opportunity to gain a professional identity and habitus appropriate for entering and operating in the field " (Heino 2017, p. 58).

As the social agents' position in the field depends on the amount and type of capital they have, they constantly struggle to accumulate more capital through various means to succeed in the field. According to Bourdieu, those with the highest amount of capital required in the field have a higher status and therefore more power in the field (Bourdieu, 1987, pp.105-107, pp.170-175). The interviewees are of the opinion that the required expertise and knowledge accumulated not only through education but also through experience are valuable assets for a translator. The following statements are two strong examples of such beliefs:

T1: "A degree alone would teach you nothing. Experience is the greatest teacher in this profession."

T2: "Pursuant to their academic degree, translators should build on it by acquiring on-job experience and knowledge."

All in all, the translators in the study consider translatorial expertise and knowledge they gain in the profession as a form of cultural capital which is more influential in increasing the individual status of the translator. Some of the translators could be given as examples of such translators who strive to accumulate more capital in the market in addition to their degree in translation (their institutionalized cultural capital). T13 clearly states that she is improving her expertise and specialized knowledge with each task she completes. Similarly, T12 said that she has significantly developed her skills since she started working in the market and added that she is still standing at the beginning of the path and greater changes are ahead. In addition, T1 states that he has done well in building up his skills.

The translators in this study believe in the significance of the expertise required to perform in the translation profession. One of them, T1 even argues that "a translator's expertise is as important as a doctor's, it might not cost lives, but one single mistake can cause a project to lose millions". Another translator, T4 states that education, as the institutionalized form of cultural capital, can be a life-saving factor for a translator as it is a clear indicator of your specialized knowledge. She adds that it is very easy to understand from a translator's first sentence produced if s/he holds a degree in translation. Such statements reflect the translators' perception regarding how much they value the cultural capital they utilize in their profession. They believe that a translator's expertise and specialized knowledge should guarantee a higher status in the market as it equips them with the required qualifications to produce high quality translations. The translators tend to value the expertise and knowledge accumulated in the profession so as to strengthen their institutionalized cultural capital gained through education. .

Social Capital

Another form of capital that an agent in a specific field may hold is the social capital. Social capital refers to being a part of a network and how individuals perform in this network (Bourdieu, 1986, p. 51). In this regard, one of the questions asked to

the translators was about their membership to a professional association. Eleven translators reported that they are not a member of any translation association. T4 stated that she has doubts about how well such associations represent their members and added that she will not become a member until they prove their use. Another translator, T6 clearly stated that he did not feel the need to. T7 said that she did not believe in the use of being a member to such an association. This finding brings about questions regarding to what extent these translators value membership to associations. Obviously, membership to such associations in Turkey is not seen as a capital which provides the translators an opportunity to create a network and to elevate their status.

Translators' social capital may also be analyzed in terms of their power relations. To investigate how much power/influence the translators had, they were asked about the perceived degree of their influence/power in the workplace, that is to say if they have a say about the work-related procedures in their workplaces. According to a total of 11 interviewees both from the state and the private sectors, their influence is limited or at a certain level. The majority of the interviewees stated that they do not have a strong influence or a say in their work places regarding how things proceed, like for example, the submission deadlines, the clientele or the fees. They also stated that they do not communicate with the clients at any point of the translation process. The similarity between the replies from the state and private sector translators here could mean that, in neither of these sectors, translators have a very strong say regarding the procedures in their work places.

Symbolic Capital

The data analyzed show that translators are in a weak position in terms of economic capital and social capital. The possibility of these two capitals being transformed into symbolic capital and providing status is very low. Cultural capital remains as the only capital that can provide recognition for professional translators. However, cultural capital cannot be transformed into symbolic capital for all translators, as there is lack of awareness within the society regarding the quality work translators with a high level of cultural capital produce. Translators can acquire symbolic capital individually only if they interact with certain agents who value this capital within the field of translation production. The individual translators studied in this paper actually struggled against this state of the market and tried to strengthen their position by establishing relationships with the aforementioned agents as early as during their university education.

The translators tried to accumulate their own symbolic capital and enhance their status by looking for networking opportunities, getting experienced, and thus being recognized. Twelve interviewees stated that they worked as translators during their university education in different workplaces such as translation agencies or state institutions in order to gain more experience, develop their network, and to be accepted by the market. T12 gives an example from her own experiences:

T12: “I did three internships, one mandatory and two voluntary, in three prestigious state institutions. Besides these, I got a translation task from a translation agency (translation of a book on foreign policy). Appreciating the quality of my work, the owner of the agency offered me to work as a contracted translator at the Ministry on behalf of his company. This is how I stepped into the Ministry twelve days after my graduation”.

Similarly, T6 stated that he worked as a translator to get experienced during his university education and this work experience gave him the chance to prove his skills and get a job offer right after graduation. T1 also mentioned that he did his internship at a translator company during his academic training and then he was offered a part-time job there as a student. He added that he walked into the office straight away after he graduated.

These examples clearly show that the individual efforts these translators paid towards getting experienced and thus being recognized helped them to have a higher chance of being employed after graduation. In other words, they could find a place in for themselves in the market and convert the cultural and social capital they accumulated through working during their university education into symbolic and economic capital, as well. Similarly, as explained above, both in the state and private sectors, after they start their careers, the translators interviewed struggle individually to accumulate more cultural capital and convert it into symbolic capital with an aim to hold more powerful positions in their field and determine the value of their own work.

THE TRANSLATORIAL HABITUS

Bourdieu defines habitus as the set of dispositions and schemes of perception and appreciation that regulate individuals’ practices (1990: 53). He states that the agents’ habitus reflects the structures of the field they act in and its features are determined by the agent’s capital and position in the field (Bourdieu, 2000). In other words, people’s habitus is the product of collective conditions of the field they operate in and the personal experiences gained through the various and unconscious processes of socialization. Simeoni distinguishes between the “social” (“generalized”) habitus and the “professional” (“specialized”) habitus (1998, pp.18-19). Generalized habitus is composed of the dispositions an agent acquires in the early processes of socialization (through the family, social class, education, etc.). Professional habitus, on the other hand, comprises the dispositions an agent acquires by getting engaged in certain professional activities in the relevant field (Simeoni, 1998, p. 19). Thus, it could be argued that the competitive structure of the market, the external low status perception and the accumulated capitals shape the professional translatorial habitus of the translators and they force translators to work towards an individual status enhancement.

As mentioned earlier, translators are generally accepted as invisible, unimportant, uninfluential and even servile. However, when we reduce this from the general to the individual level, it turns out that the translators exhibit a different habitus. The translators represent themselves as people with strong linguistic and cultural skills, excellent research skills, good time management, discipline, patience and a high level of responsibility. As an example, T3 clearly refers to research skills in his following statement: "Most of the texts I am given to translate are legal texts and I need to do a lot of research to find out how certain legal terms are used in the target language". Another translator, T1 stated that translators have a high level of responsibility and they always work between deadlines. In addition, both state and private sector translators agree that translation requires specialized knowledge and expertise. Accordingly, they see themselves as highly skilled experts.

The translators also describe themselves as "creative", "lifelong learner", "dedicated", "excited, enthusiastic learner". The sources of the dedication to their profession mainly concentrate on the opportunity that the translation activities provide in opening new venues for self-improvement. As T1 puts it: "Over the course of my employment, I feel ever going forward and improving. Learning about new subjects each and every day is a big satisfaction for me. I work long hours and usually get home exhausted but I count that under the satisfaction bracket since nothing can replace the joy of a hard day's work". As his source of satisfaction, similarly, T3 mentions that he is acquiring more expertise and specialized knowledge in translation. Such responses of the interviewees in this study reveal that they define translation as a continuous learning experience.

This representation of their profession as a task which requires a high level of expertise and specialized knowledge and their self-presentation of themselves as highly skilled experts indicates a proud, dedicated, satisfied translatorial habitus.

CONCLUSION

Inspired by the current studies regarding translator status both in international and national contexts, this study set out to study how translators' economic, cultural, social and symbolic capital and their translatorial habitus are related to their perceptions of status as a professional group in Turkey. The analysis of the interview data has revealed that there is no significant difference between the translators working in the public and private sectors in terms of occupational status, capital and habitus.

First, cultural capital appears to be the most significant type of capital that the translators have. The expertise and specialized knowledge that the translators have accumulated through their education and work experience is the most valued capital form. the study focused on what kind of capital the translators possess.

According to the translators' assessments of their income, they can not convert their cultural capital into economic capital. They do not enjoy a high amount of economic capital although they think they deserve more considering the expertise and specialized knowledge required to perform translation. All of the translators agree on the competitive structure of the translation market which causes unfair market conditions and poor quality translations.

As another type of capital, the translators have limited social capital as they do not have full trust in the use of a membership to a translation association. Their limited social capital is also verified in terms of their power/influence in the workplace.

As for their symbolic capital, the translators all acknowledge the low status the profession is attributed to in society. However, individual translators are struggling to increase their various capitals and convert them to symbolic capital to attain a higher status in the field.

From the narratives it could be concluded that the translators are proud of their translatorial skills, expertise and knowledge gained through experience. Although the people outside the profession do not recognize the importance of translation and the translators commonly agree on the problems they experience in the market, they individually state that it is a profession which requires high amounts of cultural capital. They represent themselves as highly skilled experts and their profession as a constant learning experience. The translators' language skills, academic training and the expertise and specialized knowledge accumulated through their work experiences enhance their feeling of individual high status. All in all, they appear to have developed a habitus of proud, satisfied, committed experts.

This present study attempts to provide insight into the perceptions of the translators who work in the state and private sectors in Turkey regarding their status and to investigate their capital and habitus. Despite the limited number of interviews, valuable data was obtained from the semi-structured interviews with open and close-ended questions. Taking all the findings of the research into consideration, the study argues that the social negative narratives regarding the translation profession in modern Turkey clash with the state and private sector translators' personal narratives in terms of their social, symbolic, cultural capital and translatorial habituses. This topic could be a research subject for further scholarly studies and further qualitative research should focus on more fine-tuned questions revolving around the reasons behind the social negative narratives.

REFERENCES

Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A social critique of the judgment of taste*. Cambridge: Harvard University Press.

Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (pp. 241–258). Editor John Richardson. Westport, CT: Greenwood.

Bourdieu, P. (1987). *Choses dites*. Paris: Éditions de Minuit.

Bourdieu, P. and Wacquant, L. (1989). For a Socio-Analysis of Intellectuals: On "Homo Academicus", An Interview With Pierre Bourdieu, by Loïc J.D. Wacquant. *Berkeley Journal of Sociology*. 34: 1-29.

Bourdieu, P. (1993b). *The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature*. UK: Polity Press.

Bourdieu, P. (1994). *Texts of Sociology*. Athens: Delfini.

Bourdieu, P. (2000). *Practical discourses for the theory of action*. Athens: Plethron.

Bourdieu, P. (2006). *The sense of practice*. Athens: Alexandria.

Chan, Andy Lung Jan (2005). Why are most translators underpaid? A descriptive explanation using asymmetric information and a suggested solution from signalling theory. *Translation Journal*. 9 (2) <http://accurapid.com/journal/32asymmetric.htm>. (05.02.2019)

Chesterman, A. (2006). Questions in the sociology of translation. *Translation Studies at the Interface of Disciplines* (pp. 9-27). Editors Ferreira Duarte, João/Assis Rosa, Alexandra/Seruya, Teresa (Eds.). Amsterdam: Benjamins.

Dam, H.V. and Zethsen, K.K. (2008). Translator Status: A Study of Danish Company Translators. *The Translator*. 14: 71–96.

<http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/13556509.2008.10799250>, (02.02. 2019).

Dam, H.V. and Zethsen, K.K. (2009). Who Said Low Status? A Study on Factors Affecting the Perception of Translator Status. *The Journal of Specialised Translation*. 12: 2–36. http://www.jostrans.org/issue12/art_dam_zethsen.php, (09.02.2019).

Dam, H.V. and Zethsen, K.K. (2010). Helpers and Opponents in the Ongoing Battle of an Emerging Profession. *Target*. 22(2): 194–211.

Dam, H.V. and Zethsen, K.K. (2011). The Status of Professional Business Translators on the Danish Market: A Comparative Study of Company, Agency and Freelance Translators. *Meta*. 56(4), 976–997.

Dam, H.V. and Zethsen, K.K. (2012). Translators in international organizations: a special breed of high-status professionals? Danish EU translators as a case in point. *Translation and Interpreting Studies* 7(2): 211–232.

Eruz, S. (2012). Çeviri Derneği Ve Türkiye’de Çevirmenlik Mesleğinin Statüye Kavuş(a)ma(ma)sı Üzerine On Üç Yıllık Gel Gitli Bir Öykü [The Translation and Interpreting Association of Turkey and the 13-Year Story of the Status of the Translation Profession in Turkey]. Proceedings of the Ministry for EU Affairs Translation Platform (pp.17–23), organized by the Ministry for EU Affairs. İstanbul. June 9, 2012.

http://www.ab.gov.tr/files/ceb/Ceviri_Platformu_Resimleri/platform_bildirileri.pdf.(12.02.2019).

Heino, A. (2017). Contemporary Finnish Literary Translators and Symbolic Capital (pp.52-63). Editors Keng, Nicole/Nuopponen, Anita/Rellstab, Daniel. Ääniä, Röster, Voices, Stimmen. VAKKI-symposiumi XXXVII. VAKKI Publications 8.

Gouanvic, J.M. (1999). *Sociologie de la traduction- La science-fiction américaine dans l’espace culturel français des années 1950*. Arras: Artois Presses Université.

Gouanvic, J. M. (2005). A Bourdieusian theory of translation, or the coincidence of practical instances. *The Translator*. (11)2: 147-166.

Katan, D. (2009a). Translation Theory and Professional Practice: A Global Survey of the Great Divide. *Hermes*. 42: 111–154.

<https://tidsskrift.dk/her/article/view/96849>, (19.11.2018).

Katan, D. (2009b). Occupation or Profession: A Survey of the Translators’ World. *Translation and Interpreting Studies*. 4(2): 187–209.

Kartal, K. (2012). Çeviri Sektörü: Sorunlar ve Çözüm Önerileri [The Translation Sector: Problems and Proposals for Solution]. Proceedings of the Ministry for EU Affairs Translation Platform, (pp.40-42), organized by the Ministry for EU Affairs. İstanbul. June 9, 2012.

http://www.ab.gov.tr/files/ceb/Ceviri_Platformu_Resimleri/platform_bildirileri.pdf, (15.02.2019).

Meylaerts, R. (2010). Habitus and Self-description of Native Literary Authors-Translators in Diglossic Societies. *Translation and Interpreting Studies*. 1-19.

Millerson, G. (2001). *The Qualifying Associations: A Study in Professionalization*. London: Routledge.

Öner, I.B. (2012). Sektörde ve Akademide Kronometre Çalışmaya Başladı. Yarış Gögüslemek İçin Ne Yapmalıyız?. Proceedings of the Ministry for EU Affairs

Translation Platform, (pp.4-9), organized by the Ministry for EU Affairs. İstanbul. June 9, 2012.

http://www.ab.gov.tr/files/ceb/Ceviri_Platformu_Resimleri/platform_bildirileri.pdf, (02.02.2019).

Özaydın, Ü. (2012). AB Sürecinde Sözlü ve Yazılı Çeviri Standartları [Translation and Interpreting Standards in the EU Process]. Proceedings of the Ministry for EU Affairs Translation Platform, (p.64), organized by the Ministry for EU Affairs. İstanbul. June 9, 2012.

http://www.ab.gov.tr/files/ceb/Ceviri_Platformu_Resimleri/platform_bildirileri.pdf, (01.02.2019).

Patton, M. Q. (2002). *Qualitative Research & Evaluation Methods*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Prime Ministry Directorate for Administration Development = Başbakanlık İdareyi Geliştirme Başkanlığı. (2015). Türkiye’de Çevirmenlik Mesleği [The Translation Profession in Turkey]. <http://buder.org.tr/Kutuphane/ÇEVİRMENLİK%20RAPORU10.08.2015.pdf> (05.05.2019).

Pym, A., Grin, F., Sfreddo, C., Chan, A.L.J. (2012). The Status of the Translation Profession in the European Union. *Studies on Translation and Multilingualism*. Luxembourg: Publication Offices of the European Union. http://ec.europa.eu/dgs/translation/publications/studies/translation_profession_en.pdf, (20.12.2018).

Pym, A. (2013). Translator Associations-from gatekeepers to communities. *Target*. 26(3): 1-22.

Ruokonen, M., Svahn, E. & Salmi, L. (2016). Panel 10. Translator status and identity: constructed and experienced boundaries of the translation profession. [Abstract] EST Congress 2016, Aarhus, Denmark.

<http://bcom.au.dk/research/conferencesandlectures/est-congress-2016/panels/panel-10-translator-status-and-identity-constructed-and-experienced-boundaries-of-the-translation-profession>. (15.06.2019).

Ruokonen, M. (2016). Realistic but not pessimistic: Finnish translation students’ perceptions of translator status. *The Journal of Specialized Translation*. (25): 188-212

Ruokonen, M. and Mäkisalo, J. (2018). Middling-status profession, high-status work: Finnish translators’ status perceptions in the light of their backgrounds, working conditions and job satisfaction. *The International Journal for Translation&Interpreting Research*. (10:1): 1-17

Saldanha, G. and O'Brien, S. (2014). *Research Methodologies in Translation Studies*. London and New York: Routledge.

Sela-Sheffy, R. (2010). 'Stars' or 'Professionals': The Imagined Vocation and Exclusive Knowledge of Translators in Israel. *MonTI2: Applied Sociology in Translation Studies* (pp.131-152). Editors Esther Monzó and Oscar Diaz Fouces. Publicaciones de la Universidad de Alicante.

Simeoni, D. (1998). The Pivotal Status of the Translator's Habitus. *Target* 10(1): 1-39.

Swartz, D. (1997). *Culture and Power: The Sociology of Pierre Bourdieu*. Chicago, IL: University of Chicago Press.

Toudic, D. (2012). *The OPTIMALE Employer Survey and Consultation*. https://www.euatc.org/images/Optimale_WP4_Synthesis_report.pdf (15.02.2019).

Uysal, N.M., Odacıoğlu, M.C., Köktürk, Ş. (2015). Current Position of Translatorship in Turkey in Terms of Professionalization, Problems and Suggestions. *The Journal of International Social Research*. 8(36): 257–266.

http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt8/sayi36_pdf/1dil_edebiyat/uysal_muge_cemodacioglu.pdf, (15.10.2018).

Uysal, N.M. (2017). *Çevirmenlikte meslekleşme ve çevirmen sertifikasyonu*. Ankara: Gece Kitaplığı.

Volti, R. (2008). *An introduction to the sociology of work and occupations*. Los Angeles: Pine Forge Press.

Wolf, M. (2006). The Female State of Art: women in the 'translation field'. *Sociocultural Aspects of Translating and Interpreting* (pp.129-141). Editors Pym, Anthony, Miriam Shlesinger and Zuzana Jettmarová. Amsterdam and Philadelphia: Benjamins.

Wolf, M. (2011). Mapping the field: sociological perspectives on translation. *International Journal of the Sociology of Language*. 2011(207): 1-28.

Wolf, M. (2014). The sociology of translation and its 'activist turn'. *Sociological Turn in Translation and Interpreting Studies* (pp.7-21). Editor Claudia Angelelli. Amsterdam: John Benjamins.

Yılmaz-Gümüş, V. (2018). Solidity and Professionalization of Translation: Turkey as a Case in Point. *Hermes - Journal of Language and Communication in Business*. 58: 43-63.

Yayın Geliş Tarihi: 13.08.2020

Yayına Kabul Tarihi: 12.11.2020

Online Yayın Tarihi: 31.12.2020

http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.779908

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Cilt: 22, Sayı: 4, Yıl: 2020, Sayfa: 1447-1464

ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

BUDDHİST METİN CĀTAKALARIN İNTİZAR HÜSEYİN'İN ÖYKÜCÜLÜĞÜNE YANSIMALARI: KAPLUMBAĞA ÖYKÜSÜ

*Esra KÖKDEMİR**

*Davut ŞAHBAZ***

Öz

Buddhizm¹, Hint-Alt kıtasında MÖ 6. yüzyılda ortaya çıktığı ilk dönemde öğretisi tamamen Hindistan'a özgü saf bir Hint öğretisidir. Hinduizm'in baskın yapısına rağmen Hindistan'da kabul görüp, felsefi ve dini anlamda yaşam biçimi olmaya başladıktan sonra Buddhism, öncelikle Asya'da ardından Batılı coğrafyalarda yayılmış, buradaki kültürleri derinden etkilemiş ve aynı zamanda bu kültürlerden etkilenmiştir. Gautama Buddha'nın doğum hikâyeleri olarak bilinen ve özünde benlik arayışındaki insanın ve toplumun ahlaki ve etik açıdan gelişmesi ve zamanın döngüsellğine dayalı yaşam kuramının özümsebilmesi için temel öğretileri içeren Cātakalar, Buddhism'in bu farklı dinler ve kültürler üzerindeki etkililiğine hizmet eden en önemli anlatılardandır.

Hindistan'da doğan ve bu ülkenin 1947 yılında bölünüp Pakistan'ın kurulmasıyla, Hindistanlı Müslümanların birçoğu gibi Pakistan'a göç eden İntizar Hüseyin, ilk dönem eserlerinde bu acılı bölünmenin yansımalarına yer verse de, ilerleyen dönemlerde destanlara ilgi duymuştur. Yazar bu dönemin ertesinde, Hindistan kültürüne ait yerel anlatıları inceleyerek kendisine has sürrealist ve sembolik temalar içeren, destansı bir öykü anlayışı geliştirmiştir. İntizar Hüseyin'in Hint kültüründe etkilendiği en önemli masalsi anlatılardan biri de Buddhist Cātaka anlatıları olmuştur. Yazar, Cātaka anlatılarında geçen olay ve

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Kökdemir, E., Şahbaz, D. (2020). Buddhist metin Cātakaların İntizar Hüseyin'in öykücülüğüne yansımaları: Kaplumbağa Öyküsü. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (4), 1447-1464

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Hindoloji Anabilim Dalı. ORCID: 0000-0002-3339-0071, ekokdemir@ankara.edu.tr

** Arş. Gör. Dr. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Urdu Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. ORCID: 0000-0002-0236-2908, dsahbaz@ankara.edu.tr

¹ Bu çalışmada; Sanskrit dili kökenli Buddhism, Buddha ya da Buddhist gibi terimsel sözcüklerin aslına sadık kalmarak orijinal yazımları tercih edilmiştir. İlgili sözcükler dilimize Budizm, Buda ya da Budist şeklinde aktarılsa da bu durum Sanskrit dili fonetiği kuralları gereği hatalı yazılmaktadır.

karakterleri bir takım tematik ve teknik değişikliklerle kendi öykülerine taşımış, böylelikle gerek Urdu edebiyatında gerekse Hint edebiyatında oldukça özel ve yeni bir tarzın gelişimine katkıda bulunmuştur. Bu çalışmada, Cātaka anlatılarının yansımaları karşılaştırmalı metinler aracılığıyla incelenmiş ve Urdu öyküsünün gelişiminde Hindistan kültür ve medeniyetinin önemine dair bilgiler sunulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İntizar Hüseyin, Buddha, Buddhizm, Cātaka, Hindistan-Pakistan

REFLECTIONS OF BUDDHIST TEXT CĀTAKAS ON THE STORY OF INTIZAR HUSSAIN: STORY OF THE TURTLE

Abstract

Buddhism has been a definitely Indian doctrine when in the first period it emerged in the Indo-subcontinent during the 6th century BC. Despite the dominant structure of Hinduism, after Buddhism has been accepted in India and started to be a way of life in a philosophical and religious sense, firstly spread in Asia and then in Western geographies. It also deeply affected these cultures and influenced by these cultures. Known as Gautama Buddha's birth stories, the Jātakas, which contain basic teachings for the moral and ethical development of human and society in search of self and to assimilate the theory of life based on the cyclicity of time, are among the most important narratives serving the functioning of Buddhism's effectiveness on these different religions and cultures.

Intizar Hussain, who was born in India and migrated to Pakistan after the division of this country in 1947 and the establishment of Pakistan, like many of the Indian-Muslims from India, even reflected sufferings of this painful division in his early works, interested in epics in his following years. The author, after this period, developed an epic understanding of the story with its own surrealist and symbolical themes, by examining local narratives of Indian culture. Intizar Hussain influenced one of the most important fairy-tale narratives in Buddhist Jātaka narratives in Indian culture. The author took the events and characters in the Jātaka narratives to his own stories through a number of thematic and technical changes, thus contributing to the development of a very special and new style in both Urdu literature and Indian literature. In this study, the reflections of the Jātaka narratives on the short story of Intizar Hussain called the Turtle were examined by comparative with texts, and tried to information about the importance of Indian culture and civilization in the development of the Urdu story.

Keywords: Intizar Hussain, Buddha, Buddhism, Jātaka, India-Pakistan.

GİRİŞ

Buddhizm'in merkezinde yer alan Siddhārtha Gautama Buddha (MÖ 563-483) yaşamı boyunca Hindistan'da bulunmuş, bu toprakları gezmiş ve öğretisini de yine ilk olarak bu kıtanın topraklarında anlatmaya, aktarmaya çalışmıştır. Buddha'nın anlatmak ve öğretmek istediği felsefi düşüncesi, kendisinin gençlik dönemine ait hikâyeler olarak bilinen ve Buddha'nın geçmiş yaşamlarına dair anekdotları içeren Cātaka metinleri içinde de birçok motifi ile yer almıştır. *Buddhizm*

Sözlüğünde (2017); “Cātaka (Pāli Cātaka, İng. Jātaka), “Bodhisatta Öyküleri” veya Buddha’nın önceki yaşamının masalları olarak geçer. Bunlar, sayıları 550’yi² bulan masallardır ve *Khuddakanikā* metinlerine dâhil edilmişlerdir. Buddha aydınlanmaya kavuşana kadar bir Bodhisatta olarak yaşam sürmüştür. Bir başka ifadeyle aydınlandığı halde diğer insanların iyiliği için bu dünyadan gitmemiştir. Bütün masallar onun bu aşamadaki haliyle ilişkilidir ve hepsi de ‘filancanın zamanında Bodhisatta, falancanın karnında yeniden doğmuştu’ diye başlar. Buddhistler geleneğe uyarak böyle peri masalı veya hayvan masalı tarzında masallar uydurmak zorunda kalmışlardır. Cātakaların büyük bir kısmı, Hintlilerin çok sevdiği düzyazı ve şiir karışımı şeklindeki bir formla kaleme alınmıştır. Eserin tamamı 22 bölümdür (nipāta) ve birinci bölümde 150 masal vardır. Eserde masal sayısı azalıp mısra sayısı artarak devam eder. Bazı Cātakalar MÖ 3.-2. yüzyıllara varan eskiliğe sahiptirler. Bunları Bharhut ve Sançi’deki Buddhist stüpların toranalarındaki (kapı) süslemelerde yer almış olmalarından anlaşılabilir. Daha sonra yazılan çok sayıdaki düz masallar ise milattan sonrasına aittir. Acanta mağaraları duvarlarında ve Buddhizm’e ait benzeri yerlerde, çok sayıda karşımıza çıkan duvar resimlerinin konuları da çoğunlukla Cātakalar’dan alınmıştır. Cātaka, Eski Uygur Türkçesi’nde “Çatik” ya da “Çadak” (Kaya, 2017, ss. 57-58)” olarak da tanımlanmaktadır.

Cātaka metni Buddha’nın aydınlanmasından önceki yaşamlarında bir Bodhisatta iken, çeşitli varlıklar yoluyla bedenlendiği anlatılara göre sınıflandırılarak incelenmiştir. Cātaka eseri toplam 547 anlatıdan oluşmaktadır. Her bir Cātaka’daki anlatının ayrı bir ismi vardır. İsimler genellikle Bodhisatta’nın bedenlendiği varlıklara göre verilmiştir. Örneğin, hayvan olarak bedenlendiği 75 no.lu anlatıda, Bodhisatta bir balık formundadır. Bu nedenle anlatıda, Pāli dilinde balık anlamına gelen “maçcha” sözcüğü kullanılmış ve *Maçcha Cātaka* olarak isimlendirilmiştir. 375 no.lu anlatıda ise güvercin formunda olduğu için güvercin anlamına gelen “kapota” sözcüğü, Cātaka anlatısının başlığına *Kapota Cātaka* olarak eklenmiştir. İncelemeler sonucunda, Bodhisatta’nın; 83 defa ermiş, 58 defa hükümdar, 43 defa ağaç perisi, 26 defa öğretmen, 24 defa saray mensubu, 24 defa Brahman, 24 defa prens, 23 defa soylu kişi, 22 defa bilgin, 20 defa 124 Tanrı Sakka, 18 defa maymun, 13 defa tüccar, 12 defa zengin kişi, 10 defa geyik, 10 defa aslan, 8 defa kuğu, 6 defa çulluk, 6 defa fil, 5 defa tavuk, 5 defa ağaç perisi, 5 defa köle, 5 defa kartal, 4 defa at, 4 defa boğa, 4 defa Tanrı Brahma, 4 defa tavus kuşu, 4 defa yılan, 3 defa çömlekçi ve 1’er defa, kast dışı kişi, kuş, balık, fil sürücüsü, fare, çakal, karga, ağaçkakan, hırsız, domuz, köpek, kumarbaz, fakir, taş ustası, demirci, ifrit, öğrenci, kuyumcu, marangoz, ördek, kurbağa, berber, tavşan ve horoz olarak bedenlendiği tespit edilmiştir. Görüldüğü gibi, Bodhisatta bazen hayvan formunda

² Bu sayı bazı araştırmacılara göre 500 bazılarına göre ise 550 olarak verilmiştir. Ancak Pāli dilinde yazılmış orijinal Cātaka metninde ise bu sayı 547’dir. Rakamsal bu farklılığın, bazı anlatıların aynı başlıkla yeniden anlatıldığı ya da verilen Cātaka başlığının hemen altında başka bir Cātaka anlatısını kaynak gösterip öykünün aynı olduğuna vurgu yapılmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

bedenlenirken, bazen sıradan bir insan, bazen de tanrısal gücü olan bir varlık formunda bedenlenmektedir. Hangi formda bedenlenmiş olursa olsun, öyküler Buddhist öğretisini yaymayı amaçlamıştır. Hayvan formunda bedenlenmiş halinde ya da tanrısal gücü olan formdaki halinde bile öykünün sonunda öğreti dizelerini söyleyerek günlük yaşamda tedbirli ve akıllı davranmayı öğretmektedir. Bu kadar çeşitli bedenlenme yolunun seçilmiş olması Buddhism felsefesinde yer alan *karma* inancından kaynaklanır. Çünkü *karma*; “eylem, hareket” anlamlarına gelir. Canlıların bu dünya yaşamındaki her türlü etki-tepki döngüsünü oluşturan işlerini anlatmaya çalışır. Bütün iyilik, kötülük, karşılık bulunacak durum *karma*’ya bağlıdır. Doğal olarak yeniden doğuşların da belirleyicisi olarak görülmüştür (Kaya, 2017, s. 108).

547 Cātaka içinde yaklaşık yüz on anlatı, Bodhisatta’nın hayvan formunda bedenlendiği örnekleri içermektedir. Buddhist öğretiyi hayvan formuyla anlatma amacıyla yazılmıştır. Bu amaç ahlaki ders verme niteliğindedir. Olaylar genellikle ormanda ya da nehir kenarında geçmektedir. Her ne kadar kahramanlar insan olmasa da duygu, davranış ve tutumları yönüyle kahramanlardan biri Bodhisatta’yı temsil etmektedir. Anlatının girişinde ve sonunda Bodhisatta’nın bedenlendiği hayvan türü belirtilmektedir. Bu hayvanlar genellikle maymun, balık, fil, aslan, tavus kuşu, geyik, kuş, köpek, kuğu, güvercin, öküz, antilop gibi Hindistan coğrafyasında yaşayan hayvan türleridir. Bazen olaylar ve kahramanlar olağanüstü özelliklere sahiptir. Öğretisini yaymayı amaçladığı bu anlatılar da, Bodhisatta ileri görüşlü, merhametli ve iyi kalpli bir hayvan formunda yer almaktadır. Fabl türüne örnek olan bu anlatılar Batı edebiyatı ürünleri olan Aisopos ve La Fontaine masalları ile de benzerlik göstermektedir.

Üç yüz elli dokuz anlatı, Bodhisatta’nın insan formunda bedenlendiği anlatıları içerir. Ancak bu anlatılarda Buddha sıradan bir insan değil, toplum içinde bir yeri olan; gerek mesleğiyle gerekse kralın en akıllı danışmanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüccar, dokumacı, kralın yardımcısı, sarayda bulunun din adamı, taş ustası, varlıklı bir ailenin çocuğu ya da aşağı kasttan doğan kişinin çocuğu olarak bedenlenmektedir. Bazı masallarda zengin bir ailenin çocuğu olarak doğarken (*Veluka Cātaka No. 43*), bazılarında ise, fakir bir ailenin çocuğu olarak doğduğundan (*Bandhanāgāra Cātaka No. 201*) bahsedilir. Bazen üst kasttan bir Brahmanın oğlu iken (*Mudulakkaṇa Cātaka No. 66*), bazen de aşağı kasttan bir kişinin oğlu olarak bedenlendiği (*Satadhamma Cātaka No. 179*) durumlar vurgulanır. Anlatılar içinde bu şekilde zıtlıklar kurularak dinleyicinin anlatıdan önemli dersler çıkarması beklenir. Bu anlatılar içinde dikkatimizi çeken en önemli unsur ise, mesleği, kastı, dini ne olursa olsun Bodhisatta’nın her zaman yön gösterici, ahlaki değerlere önem veren ve doğruyu bilen biri olarak gösterilmesidir.

Yaklaşık altmış öykü Bodhisatta’nın tanrısal varlık olarak bedenlendiği anlatıları içermektedir. Daha önce hayvan ve insan formlarında gördüğümüz Bodhisatta’nın bu anlatılarla birlikte ilk defa tanrısal bir varlık olarak bedenlendiğini

görmekteyiz. Başlarda ağaç perisi formunda gördüğümüz Bodhisatta, daha sonraki anlatılarda su perisi (*Kāka Cātaka No. 146*) ve gök perisi (*Puppharatta Cātaka No. 147*) formlarına da girmiştir. Tanrısal özellikler yüklenen bahsi geçen peri formlarıyla birlikte bazen de doğrudan tanrı özelliği taşıyan Sakka formuyla da (*Keḷisīla Cātaka No. 202, Kāmanīta Cātaka No. 228, Migapotaka Cātaka No. 372, Viḡhāsa Cātaka No. 393*) karşımıza çıkmaktadır. Hatta bazen Vedik dönemi tanrılarına gönderme yapmak amacıyla otuz üç tanrının başı olduğunu vurgulayan (*Kakkāru Cātaka No. 326*) anlatılar da bulunmaktadır.

Buddhizm akla ve mantığa dayalı bir dindir. Peri ya da ruhsal varlıkların Buddhizm’de yeri olmadığı gibi tanrılara kurban sunmak için herhangi bir canlıyı öldürme de Buddhistik düşüncede yer almamaktadır. Bu anlatıların Buddha öldükten sonra yazıya geçirildiği düşünüldüğünde önce Brahmanizm’i benimsemiş ancak daha sonra Buddhist düşünce yapısını kabul etmiş derleyiciler tarafından yapıldığı açıktır.

Sadece dokuz anlatı, kısa öğretiler içermektedir. Bunlar diğer anlatılardan farklı olarak mutlak bilimsel bir sonuçla açıklanan anlatılardır. Bu anlatılar, nesnel niteliklerin ön planda olduğu Buddhist öğretisinin akla ve mantığa dayandığını kanıtlamak için anlatılan öykülerdir. Bu anlatılarda giriş kısa tutulur ve doğrudan sorun ortaya konulur. Bu soruna karşı ise Bodhisatta, bazı kavramların bilimsel bir tanımını yaparak sorunu ortadan kaldırır. Bu tanım bazen küçük bir anlatı ile işlenirken, bazen de doğrudan ifade edilir.

Bu bedenlenmeler ışığında, Cātakalar’daki en önemli olan durum ise, hikâyenin okuyucuya ya da dinleyiciye aktarmak istediği ahlaki öğretilerdir. Bu öyküler iyilik, sabır, dürüstlük, cesaret, kibarlık, sadelik ve tarafsızlık gibi Buddhist erdemlerini vurgular. Böylece, onlar bu öğretileri; yaşamda tutum, ortak değerler, belirli durumlar ve kavram gibi olguları daha yararlı hale getirmek istemişlerdir. Tüm bu anlatılar bu şekilde farklı öğretiler eklenerek değiştirildi ancak sadece vaaz ya da öğütlerle değil aynı zamanda öykü anlatımı ile hatta çok daha güzel öyküler işlenerek bu olgular yayılmıştır (Kawasaki, 2009, ‘Preface’)

Modern Urdu edebiyatının önemli öykücülerinden olan İntizar Hüseyin, 21 Aralık 1922³ tarihinde İngilizlerin hâkimiyetindeki Hindistan’ın Uttar Pradeş bölgesindeki Bulandsahr, Dibai’de doğmuştur. 1944 yılında Hindistan Meyrut Koleji’nde Urdu edebiyatı alanında lisans, 1946 yılında yüksek lisans derecelerini alan yazar, 14 Ağustos 1947 tarihinde Hindistan’ın bağımsızlığını kazanıp Pakistan’ın kurulmasıyla, doğduğu topraklardan ayrılarak Pakistan’ın Lahor şehrine göç etmiştir. Burada günlük yayımlanan *Amroz Lahor*, *Afak Lahor* gibi gazetelerde

³ Yazarın doğum tarihi hakkında çeşitli referanslar mevcuttur. 7 Aralık 1922, 7 Aralık 1923, 21 Aralık 1925, 1926 bunlardan birkaçıdır.

editörlük yapan yazar, aynı zamanda aylık yayımlanan *Hayal*'de yine editörlük ve yazarlık görevlerini üstlenmiştir.

İntizar Hüseyin 1952 yılında *Gali Kuçe*, 1955 yılında *Kinkiri*, 1967 yılında *Ahiri Admi*, 1972 yılında *Şehr-i Efsos*, 1982 yılında *Kaçhve*, 1986 yılında *Hamia se Dour*, 1993 yılında *Hali Pencerah* adlı öykü derlemelerini yayımlamış ve bu derlemelerde bulunan öyküler yazarı Urdu edebiyatının en önemli yön vericilerinden niteliğine erdirmiştir. İntizar Hüseyin 1942 yılında *Chand Ghaan*, 1962 yılında *Din aor Dastan*, 1980 yılında *Basti*, 1987 yılında *Tezkira*, 1995 yılında ise *Aag Samandar Hai* adlı romanlarını yayımlamış ve bu alanda da uluslararası bir şöhret kazanmıştır.

İntizar Hüseyin özgün eserlerin yanı sıra çeviri eserleri de Urdu edebiyatına kazandırmıştır. Özellikle Rus yazar Ivan Turgenyov'un ünlü romanı Babalar ve Oğullar (Fathers and Sons) ve Amerikalı yazar Stephen Crane'in romanı Kanlı Madalya (The Red Badge of Courage), İntizar Hüseyin'in akıcı çevirisiyle okuyucuyla buluşmasının ardından Pakistan'da oldukça fazla okur sayısına ulaşmıştır. 2007 yılında Pakistan hükümetinin verdiği *Sitara-i İmtiaz* ve 2013 yılında uluslararası saygınlığı olan *Man Booker* ödülü yazarı dünya edebiyatlarında bilinen bir yazar olma sıfatına kavuşturmuştur. İntizar Hüseyin 2 Şubat 2016 yılında Pakistan'ın Lahor şehrinde vefat etmiştir.

İntizar Hüseyin, Hindistan'ın bağımsızlığını kazanması ve Pakistan'ın kurulması sürecinde vuku bulan göç olaylarının doğurduğu acıları ve sıkıntıları deneyimlemiş bir yazardır. Çocukluk çağlarını geçirdiği Hindistan'ın bölünmesiyle, göç etmek isteyen veya göç etmeleri için şiddete maruz bırakılan diğer Müslümanlar gibi, İntizar Hüseyin'de Pakistan'a göç etmiş ve bazen geride bıraktığı anıları hatırlayarak bazen de yeni olduğu topraklarda yabancılığın getirdiği sorunlarla boğuşarak bu dönemi hüznle geçirmiştir. Yazarın bu dönemi takip eden senelerde kaleme aldığı yazılarda, toplumsal olayların ve siyasi mevzuların sıkça yer aldığı görülür. Dönemin toplumu ve insanları hakkında bilgiler sunan, *Basti ve Hamia se Dour* adlı eserleri bu anlayışla yazılmış en önemli eserleridir. Göç temasının ve siyasi-toplumsal kavramların yoğun olarak kullanıldığı bu eserler bir bakıma Pakistan-Hindistan toplumuna ve tarihine ayna tutar (Malik, 2013, s. 386). Yazar ilerleyen dönemlerde destanlara ilgi duymuş, Hindistan'ın farklı milletlerine ve bu milletlerin dinlerine ait yerel anlatıları inceleyerek kendisine has bir destansı öykü anlayışı geliştirmiştir. İntizar Hüseyin masalsi bir üslup benimseyip, öykülerini kendisinin deyimiyle Cātaka anlatılarına yakınlaştıran tarzda yazmaya başladığı bu dönemde sembolizmi de ustalıkla kullanmıştır. Metaforik anlatıma ağırlık vermesi ve olaylara ve karakterlere sembolik bir üslupla, bazen gerçek bazense hayali dünyada hayat vermesi öykücülüğünün en belirgin özelliği olmuştur (Ahtar, 2010, ss. 103-105). Urdu edebiyat tarihçilerinden Farzana Syed, İntizar Hüseyin'i toplumu-toplumun acıları ve mutluluklarını-, tarihi, insanı, kısacası yaşamı yazan bir yazar olarak tarif edip çok yönlülüğüne vurgu yapmış ve sembolik anlatımının

İntizar Hüseyin'in edebi kalitesini muazzam derecede arttırdığı övgüsünü dile getirmiştir (Syed, 2013, s. 464).

İntizar Hüseyin Urdu edebiyatında klasikleşen söylemlerden, kalıplaşmış edebi kavramların taklidinden ve belirli bir gruba-fikir akımına ait olarak eser üretme sıkışıklığından arınmış, kendine has fikri ve kalemi olan bir yazar olarak nitelendirilir. Urdu Edebiyatı yazarlarının kesin kabul ettiği temel kavramlar İntizar Hüseyin'in keskin eleştirilerine maruz kalmış ve yazar bu yönüyle edebiyat eleştirmenlerinden çok fazla tenkit almıştır. İntizar Hüseyin'e muhalif çevrelerin en önemli eleştirisi, yazarın Batı edebiyatlarının Urdu edebiyatını şekillendirdiği ve Urdu edebiyatında hüküm sürmüş neredeyse tüm akımların Batı kaynaklı olduğu iddiasına karşı koyması ve kültürel belleğin edebiyatta kullanımında çığır açarak, Hindistan kültür ve medeniyetinin Urdu edebiyatı ve Urdu öyküsünün gelişiminde büyük rol oynadığı dolayısıyla ön plana çıkarmasına yönelik olmuştur. İntizar Hüseyin'in Urdu öyküsünün Batı edebiyatlarında aranması gerektiği varsayılan kuramsal köklerinin, uzakta olmadığı, kadim Hint medeniyetinin kurguladığı destanları ve yerel hikâyeleri içeren edebi dünyada yeşerdiği görüşü (Narang, 2011, ss. 521-524) ve Buddha'nın anlatıları olan Cātaka öykülerini temel ilham kaynağı olarak belirlemesi bu karşı koyuşun en belirgin dışı vurumudur. İntizar Hüseyin Urdu öyküsünün ve diğer Urdu edebiyat türlerinin birçoğunun temelinde içine birçok dini ve etnik kimliği alan Hindistan medeniyetinin kültürel ve edebi etkisinin olduğunu ısrarla vurgulamaya başladığı bu dönüşüm süreciyle birlikte, çoğu öykü ve romanında tarihi, mitolojik ve bölgesel kültür öğeleri üzerine kurulu konulara yer vermeye başlamıştır (Soydan, 2010). Tenkitçi Fateh Muhammad Malik İntizar Hüseyin'in bu yönüyle benzersiz bir yazar olduğunu vurgulamış, yazarın batı edebiyatlarının etkisinden ve sihirden kendisini arındırmış olduğu ve doğunun mistik, destansı ve mitolojik anlatılarını temel alarak, Urdu edebiyatında son dönemlerin birbirine benzeyen yazarlarından farklı ve yeni bir öykü ve roman üslubu ortaya koyduğunu dile getirmiştir (Malik, 2013, s. 758).

Yazar bu konuyla ilgili şu ifadeleri dile getirmiştir:

Yeni dönem tenkitçiler batılı akımların Urdu edebiyatının temeli olduğunu söyler. Onlara göre bu akımlardan önce bir şeyler varsa da bunlar hurafeden öte değildi... Ancak ben temelin kadim Hint medeniyetindeki anlatılarla oluştuğu görüşündeyim. Benim öykülere olan ilgim yolunu kadim Hint medeniyeti yoluna çıkardı. Buddha'nın anlatıları, bir öykü, bir kısa hikâye misali gelmeye başladı (Hussain, 2011, ss. 7-11).

İntizar Hüseyin özellikle tema ve kavram kullanımını anlamında Hint geleneği ve kültüründen alıntılar yapmaya ve Buddhist metinlere düşkünlüğünü dile getirmeye başladığı yazılarının yayımlanmasının ertesinde edebiyat eleştirmenlerince yeni-eski, şimdi-geçmiş kavramları üzerinden eleştirilmiş ve yeni dönem öykü yazarı olmasına rağmen bir o kadar eski üslup kullandığı ve bunun modern Urdu edebiyatı literatüründe herhangi bir yere konumlandırılmayacağına

dair muhalif yazılara maruz kalmıştır. Yazar kuşkusuz doğduğu ve vefat ettiği tarih aralığı göz önünde bulundurulduğunda modern yahut yeni Urdu edebiyat yazarları olarak çerçevlendirebileceğimiz yazarlar arasında yer alır. Ancak yazarın bu nüktedan ithamlar ile uzlaşmadığı bir nokta mevcuttur. Daha doğrusu bu ithamların, Hint öyküleri-destanları merakına ve kendisini bir Cātaka yazarı olarak tanımlamasına yönelik bir çelişki vurgusu şeklinde yapılmasıyla uğraşır. Zamanın sürekli bir döngü içinde olduğuna inanan ve geçmişte kaldığı varsayıp eski olarak nitelenen kavramların, farklı bir görünüşte-farklı bir zaman ve mekânda yeni-modern-geçmişle bağıntılı ancak şimdi ile uyumlu olabileceğini vurgulayan yazar, bu çıkarımları neticesinde Buddha ve onun edebiyatta zuhur bulmuş anlatı-öğretilerine yönelir. Yazarın bu anlatım tarzı ve kurguladığı olay örgüsünün, Buddhist öğretinin formlanma-bedenlenme kültürü ile benzeşmesi, Urdu edebiyat yazarı olması dolayısıyla birtakım çevrelerce aşırı bulunsa da, yazarın bu kendine özgü üslubu okurlarının demografik çeşitliliğinin artmasını sağlamıştır. Yazarın Basti adlı romanının giriş bölümünde kullandığı ifadeler zaman-mekân, şimdi-geçmiş, yeni-eski anlayışına dair önemli ipuçları sunar:

Dünya hâlâ çiçeği burnunda, gökyüzü ışıl ışıl, toprak henüz kirlenmemişken, ağaçlar yüzyılların nefesini taşıırken ve asırlar kuşların sesiyle konuşurken etrafına baktığında her şeyin bunca yeni ve bir o kadar eski görünmesine nasıl şaşırırdı. Mavi alakargalar, ağaçkakanlar, tavus kuşları, güvercinler, sincaplar, muhabbet kuşları-hepsi onun kadar genç olmalarına rağmen asırların sırlarını taşıyordu. (Husain, 2017, s. 11)

İntizar Hüseyin, kendisini yeni öykü yazarı olarak tanımlayan yapının, sadece zamansal anlamda bu sınıflandırmayı yaptığına vurgu yapar ve bu duruma itirazı olduğunu öne sürer. Dahası kendisini dar bir edebi kalıba sıkıştırılan bu kalıplaşmış söylemin, zamansal olarak eskide kalmış ancak günümüzde yazılan birçok öyküden daha yeni olan sözde eski öyküleri ve eserleri değersizleştirdiğini varsayan yazar, bu duruma ilişkin muhalefetini kendi ifadeleriyle şöyle belirtir:

Beni yeni öykü yazarı olarak nüktedanca niteliyorlar. Doğru yapıyorlar. Ben tarih öncesi zamanlarda dolaşıp duran bir yazarım. Ve tarih kurgusunda hiç bahsedilmeyen o yaşlılardan edebiyat adabını öğrenmeye çabalarım. Ben, kendi sorunlarıma, zamanlarda ve zeminlerde avare dolaşıp durdum. Kerbela ve Ajudhia arasında ölürcesine gezindim... Böyle avare dolaşa dolaşa sonunda Buddha'nın Cātakalarına ulaştım. Şok oldum. Ya Allahım! Bu nasıl bir dünyadır ki insan tarihsiz zamanlarda ve sayısız formlarda yaşamakta ve ışıldamakta... (Hussain 2011, s. 121)

İNTİZAR HÜSEYİN'İN KAPLUMBAĞA ADLI ÖYKÜSÜNE BUDDHİST METİN CĀTAKALARIN ETKİSİ VE GAUTAMA BUDDHA

İntizar Hüseyin Gautama Buddha'yı yeni dönemin yeni öykü yazarı olarak nitelemiş (Hussain, 2011, s. 122) ve Cātakaların kurgusunu yeni bir tarzın kurgusu

misali görmüştür. Batılı yazarlar Kafka, Çehov, Maupassant ve Bunin'in kendisinde bıraktığı derin etkiyi inkâr etmeyen yazar, bu yazarların edebi ve ilmi katkılarının sınırlı olduğu, Gautama Buddha ve Buddhist anlatı geleneğinin benlik ve yazarlık gelişiminde en önemli rolü oynadığı gerçeğini de önemle vurgulamıştır (Bhalla, 2015, s. 246). Yazar, Cātakalar'ın temelini oluşturan, yeniden bedenlenme, bireysel ve toplumsal etik, hakikat arayışı ve toplumu bilinçlendirme gibi Buddhist felsefenin ana kavramlarını öykülerinde kullanmıştır. İnsanoğlunun kâinattaki varlığının anlamı ve amacının ne olduğu, aynı zamanda toplumsal ve bireysel refah için kişinin hangi ahlaki yetilere sahip olması gerektiği gibi Buddhist öğretinin en önemli arayışları, İntizar Hüseyin'in öykülerinde içsel ve dışsal metaforların aracılığıyla kendine yer bulmuştur. Cātakalar'ın ne zaman ve nerede geçtiğinden ziyade, anlatmak istediğinin ne olduğu ve bu öğretinin herhangi bir zaman dilimine hapsedilemeyecek kadar süresiz, çağımızla ve çağımızın toplumsal-bireysel yaşamıyla olabildiğince uyumlu olduğunu öne çıkarmayı gaye edinmiştir. Yazarın öykülerinde Buddhist öğelere bu denli yer vermesi, Urdu şiirinin içeriğinde klasik dönemlerden itibaren görülen Buddhist ve Hint kültürüne ait kavramların Urdu nesrindeki kullanımına da yeni bir boyut kazandırmıştır. İntizar Hüseyin, Urdu şiirinde yazarlar tarafından benimsenen ve sıklıkla kullanılan Buddhizm'e ait mistik öğelerin aksine Urdu nesrinde bu kültürel geleneğe sahip çıkılmadığı ve bu birikimden faydalanılmadığını ve bu durumun Urdu nesrinin uluslararası gelişmişliğinde boşluklara neden olduğunu dile getirmiştir. Yazar Muhammad Umar Memon ile yapmış olduğu röportajda Cātakalar'dan doğrudan alıntılarının olduğu *Kaplumbağa* adlı öyküsü, Gautama Buddha ve Cātakalar hakkında şu ifadeleri kullanmıştır:

Bu öyküyü yazarken başvurduğum antik bir hikâyeye geleneği var: "Buddha'nın Cātakalardaki anlatı geleneği". Bana öyle geliyor ki, Hindistan'da doğmuş en büyük kısa hikâyeye yazarı Mahatma Buddha'dır. Çehov, Maupassant, onlar kim ki? Kısa öyküde bir şey yapmak istersem, hayranlık duyduğum Çehov'u okuduğum doğrudur. Neden Buddha'nın hikâyelerinden de yararlanmayayım? Ondan numunelerinden faydalanırsam itiraz eder misiniz? Çehov'un çalışmasından yararlandığım vakit, kısa hikâyemi övüyorsunuz. Buddha'dan bir şey aldığımda ise, hangi tarih dönemine geri döndüğümü sorguluyorsunuz (Pray, 1983, s. 173)

İntizar Hüseyin kendi öykülerini bir Cātaka öyküsü olarak tanımlar ve eski ya da yeni olarak tarif edilmesine aldırış etmeden Cātaka öyküleri yazmaya devam edeceğini belirtir. Gautama Buddha ve Cātaka öykülerinin İntizar Hüseyin'de bırakmış olduğu derin etki sadece yazarın kaleme aldığı makale ve eleştirel yazınlara yüzeysel bir şekilde yansımakla kalmamıştır. İntizar Hüseyin, Cātaka anlatılarında ufak değişiklikler yaparak bunları kendi öykülerinin içine yedirmiş ve bu bakımdan gerek Urdu edebiyatında gerekse Hint edebiyatında oldukça özel ve yeni bir tarzın gelişimine katkıda bulunmuştur. Konu ve zaman bütünlüğünü muhafaza ederek, vermek istediği mesaja ve olay kurgusuna uyumlu Cātaka öykülerini belirleyen yazar, bu öyküleri parçalar halinde öykülerinde ustalıkla kullanmıştır. Cātaka

öykülerini toplumsal ve bireysel anlamda hakikate ulaşılmasını sağlayan bir yol gösterici olarak niteleyen yazar, aynı zamanda bu öykülerin eşit ve insancıl olduğu, dolayısıyla kendi öykü anlayışıyla da oldukça uyumlu olduğu konusunda da fikir beyan etmiştir (Hussain, 2011).

İntizar Hüseyin gerek romanlarında, gerek öykülerinde gerekse tenkitlerinde Hint ve Buddhist kültürden oldukça fazla birebir veya dolaylı alıntı yapmıştır. Yazarın *Kaplumbağa, Dönüş, Yapraklar ve Hüzün Şehri* adlı öykülerinde yer verdiği olaylar ve karakterler Buddha'nın anlatı ve öğretileri ile şekillenmiş olan Cātaka ile benzerlik göstermekte ve kullanılan dil ve üslubun, Buddhist metinlerin anlatım tarzıyla uyum içinde olduğu gözlemlenmektedir.

İntizar Hüseyin'in *Kaplumbağa* adlı kısa öyküsü, yazarın Cātaka hikâyelerinden doğrudan ve dolaylı olarak alıntılı olduğu kısa anlatılara yer verdiği en önemli eseri olarak bilinir. Yazarın bu kısa öyküsü, Urdu edebiyat eleştirmenleri tarafından yeni bir öykü yazım tarzının doğmasına öncülük ettiği şeklinde değerlendirilmiştir (Malik, 2013, ss. 758-760). Öyküde, Buddha'nın yeniden doğuş-bedenlenme efsanelerine dair beş adet Cātaka hikâyesinin revize edilmiş haline yer veren yazar, Vidyasagar ismini verdiği olayın başkarakterini Buddha ile ilişkilendirmiştir. Öyküde, Budh Divoci olarak betimlediği Buddha'nın kaplumbağa, papağan, çiğdeci kuşu, ağaç, cadının oğlu ve maymun olarak yeniden doğuşu, yazarın sembolik ve sürrealist anlatım tekniğiyle işlenmiştir. Öykünün genelinde olduğu gibi, Cātaka hikâyelerinden alıntılanan veya farklılaştırılarak öyküye yedirilen bölümlerinde de, hakikat, iyilik, doğruluk, merhamet gibi ahlâki kavramların önemi ön plana çıkarılmıştır. Yazardaki toplumsal sorumluluk ve ahlâki-viddani öğreti niyeti, tıpkı Buddhizm'de olduğu gibi saf ve anlaşılırdır. Başkarakter olan Vidyasagar'ın, Sundar Sumudra ve Gopal, Amitabha ve Tathagata adındaki kişilerle birlikte yaşamış olduğu olaylar ve ardından Buddha'dan ve Cātaka hikâyelerinden alıntı yaparak dile getirdiği anlatılar öykünün temelini oluşturmaktadır. Amitabha ve Tathagata isimlerinin seçimleri İntizar Hüseyin'in yine Buddhizm'e ve Buddha'ya olan hayranlığından ileri gelmektedir. İntizar Hüseyin Vidyasagar'ı, Buddha'nın bir formu olarak görerek, ona Cātaka'lara benzer öyküler anlattırma yoluyla, Buddhist öğelere bolca yer verdiği bu öykünün kurgusunu oluşturmuştur (Hasan, 2002, s. 177). Öykünün başlangıç ve sonuç bölümleri, yapı ve şekil anlamında modern Urdu edebiyat geleneğine uygun olarak oluşturulmuş, ancak öykünün gelişme ve zirve noktalarında yazar, bir Cātaka hikâyesi kaleme alıncasına, dili esnetmiş ve sembolleri olabildiğince kullanmış, aynı zamanda Buddha'nın toplumsal mesaj içeren anlatılarına benzer muhtevaya da yer vererek, modern dünyaya adapte edilmiş eski yeni bir öykü türünü okuyucularla buluşturmuştur. İntizar Hüseyin'in *Kaplumbağa* adlı öyküsünde geçen bir bölüm ve Buddhist metin Cātakalar koleksiyonununun *198 nolu Rādha Cātaka* adlı hikâyesi arasında, mekân, verilmek istenen mesaj, anlatım tekniği, yeniden bedenlenmede seçilen hayvan figürü anlamında oldukça fazla benzerlik bulunmaktadır. Bu durum İntizar Hüseyin'in Buddhist Cātaka hikâyelerinden ne denli etkilendiğine dair

oldukça önemli ipuçları sunmaktadır. 198 nolu *Rādha Cātaka* adlı anlatı şu şekildedir:

Bir zamanlar Brahmadatta Benares krallığını yönetirken Bodhisatta bir genç papağan olarak doğar. Adı Rādha, kardeşinin adı da Potthapāda'dır. Bir kuş avcısı bu iki kardeş papağanı yakalar ve onları bir Brāhmana verir. Brāhman onları öz çocukları gibi büyütür. Bir gün iş için başka bir ülkeye gider. Gitmeden önce iffetsiz karısına göz kulak olmalarını, herhangi bir erkeğin eve gelmesine karşı dikkatli olmalarını tembihler. Kocasını gider gitmez kadın âşıkklarını gece gündüz demeden bir bir eve getirir. Kardeşlerden Potthapāda dayanamaz ve kadını uyarır. Kadın çok sinirlenir, onun boğazını sıkıp öldürür ve onu fırına atar. Brāhman eve döndüğünde geride kalan diğer papağana "anneniz bir yanlış yaptı mı?" diye sorar. Papağan Rādha 'doğruyu söyleyen öldürülüp yakıldı, işte külleri de şurada, doğruyu söylersem eğer Potthapāda'nın kaderini yaşarım' der. Bunun üzerine Brāhman durumu anlatır. "Artık burada daha fazla yaşayamam" diyerek ormana gider (The Jātaka, 2015, ss. 93-94)

Rādha Cātaka'nın bir benzeri veya revize edilerek sunulmuş hali olarak tanımlanabilecek anlatı İntizar Hüseyin'in Kaplumbağa adlı öyküsünde şu şekilde geçmektedir:

Bir zamanlar Kral Brahmadatta Benares'de hüküm sürdü ve bizim Büyük Buddha papağan şeklinde doğmuştu. Papağan'ın bir erkek kardeşi vardı. Bir kuş avcısı onları yakalayıp Brahman'a sattığında ikisi de oldukça gençti. Brāhman her iki papağanı da kendi çocuklarını yetiştiriyormuş gibi önemsemi. Bir gün Brahman başka ülkeye gitmek zorunda kaldı. Ayrılırken kuşlara şöyle dedi: "Papağanlarım. Annenize göz kulak olun". Brāhman gittikten sonra karısı onu aldatmaya başladı. Küçük papağan onu durdurmaya çabaladı. Ama büyük papağan: "Yapma dostum, sokma burnunu bu işe" dedi. Ama genç olan dinlemedi ve kadına engel oldu. Samimi gibi davranan kurnaz kadın, "Tamam, şimdi daha fazla günah işlemeyeceğim; beni durdurdun, iyi de yaptın. Seni seveceğim çık kafesinden" dedi. Zavallı, masum kuş çıktı ve kadın derhal boynunu sıkıverdi. Brāhman bir süre sonra eve döndüğünde yaşlı papağana Evlat, annen arkamdan ne yaptı?" diye sordu. Papağan konuştu: "Efendim. 'Günahın olduğu yerde, bilge sessiz kalır, çünkü böyle bir durumda konuşarak, kişinin hayatı tehlikeye girebilir". Papağan bunu söylediği gibi, kendi kendine düşünmeye başladı. Serbestçe konuşmanın imkânsız olduğu yerde, yaşamak zor. Konuşabileceğim yere gitmeliyim. Kanatlarını çırparak konuştu: "Yüce efendim, izin verin gideyim". Brāhman sordu: Evlat, nereye gideceksin?' Papağan, "Özgürce konuşabildiğim bir yere" diye cevap verdi. Bunu söyleyen Bodhisatta karmaşa dolu Benares kentinden ayrıldı ve ormana doğru uçuştı gitti. (Hussain, 2011, s. 56).

Cātaka hikâyesinde ve Kaplumbağa adlı öyküde birçok ortak tema ve üslup bakımından benzer özellikler vardır. Öncelikle eserler aynı mekânda geçmekte, Brahmadatta adlı karakter anlatılarının her ikisinde de olayın geçtiği bölgenin

yöneticisi konumundadır. Anlatılardaki karakterler, karakterlerin başından geçen olaylar ve anlatıların sonunda verilmek istenilen mesajlar birbirleriyle uyum içindedir. Ancak *Rādha Cātaka*'da belirtilen Rādha ve Potthapāda adlı papağan isimleri, İntizar Hüseyin'in öyküsünde kullanılmamıştır. Bireyi ve toplumu bilinçlendirme gayesi taşıdığı gözlemlendiğimiz eserlerde zaman kavramının yer almaması yine bu farklı dönemlere ait eserlerin bünyelerinde barındırdıkları ortak noktalar. Ayrıntılandırmak gerekirse, iki anlatının başlangıç, gelişme, düğüm, doruk noktası ve sonuç bölümleri büyük oranda benzeşmektedir. Anlatılarda farklılaşan ifadeler de mevcuttur. Örneğin Brahman'ın eve döndüğünde papağana eşiyile ilgili sormuş olduğu soruya iki anlatıda farklı yanıtlar verilmiştir. *Rādha Cātaka* adlı hikâyede bu soruya karşılık “doğruyu söyleyen öldürülüp yakıldı, işte külleri de şurada, doğruyu söylersem eğer Potthapāda'nın kaderini yaşarım” yanıtı verilirken Kaplumbağa adlı öyküde “Efendim. Günahın olduğu yerde, bilge sessiz kalır, çünkü böyle bir durumda konuşarak, kişinin hayatı tehlikeye girebilir” yanıtı verilmiştir. İfadelerden anlaşıldığı üzere İntizar Hüseyin öyküsünde esinlendiği *Rādha Cātaka* adlı hikâyenin bazı bölümlerini İslami-Sufi geleneğe yakın bir güzel sözle değiştirmeyi uygun görmüştür. *Rādha Cātaka* adlı hikâyede ise Buddhist kültüre ait bir söz kullanılmıştır. *Doğru* kavramı yerine dini bir anlam çağrıştıran *Günah* kelimesinin tercih edilmesi, İntizar Hüseyin'in anlatısında İslam ve Buddhizm dinlerine ait kültürel anlayışları bir arada kullanma isteğinin en önemli ibarelerindendir. İncelenen eserlerde dikkat çeken bir başka ortak nokta, kadın figürünün negatif bir örnekleme ile öne çıkarılmasıdır.

Kadının iffetsizliği konusu Hint masal, öykü ve efsanelerinde sıkça geçen bir konudur. Hint-Alt kıtasında Buddhizm'den daha önce var olan Vedizm ve Brahmanizm içinde toplumsal bölünmenin temeli olan kast sistemi, uzun yıllar boyunca etkisini göstermiştir. Kadınlar ise, bu sistemine bağlı olarak değersiz ve evlendiği zaman bulunduğu sınıf için hiçbir önemi olmayan bir unsur haline gelmişlerdir. Sosyo-kültürel yapının, dini anlayışları ve yaşam tarzını nasıl etkilediğini mitoslardan ve dini metinlerden anlayabildiğimiz bu anlatı, o dönemdeki Hint toplumu içerisinde yaşayan kadının yerini anlayabilmemizi sağlayan, en önemli örneklerinden biridir. Kendisinden önceki var olan yaşam tarzından ve dini unsurlardan etkilendiği düşünülen Buddha, başlarda Buddhizm'de kadınlara yer vermemiş, manastıra girmeleri halinde Buddhizm'in ömrünün kısa olacağını düşünmüştür. Bu düşüncesini Vinaya metninde şöyle açıklamaktadır; “Ey Ananda! Erkeği az kadını çok olan aileler nasıl ki kolayca hırsızların kurbanı olursa, evlerini terk eden kadınlar da evsiz bir inziva hayatı sürmeye başladıklarında bu din uzun süre yaşayamaz.” (Vinaya Texts, Part III, ss. 325-326) İntizar Hüseyin'in öyküsünde yine kadın figürü olumsuz bir imajla sunulmaktan kurtulamamıştır.

Urdu edebiyatında özellikle 1901 yılında başlayan Romantizm akımı ile eserlerde sıkça kullanılmaya başlanan kadın teması, İntizar Hüseyin'in yazdığı dönemde uluslararası gelişmelere de bağlı olarak hak ettiği değeri edebiyatta da bulmaya başlamışsa da, yazar bu öyküsünde tıpkı *Radha Cātaka*'da olduğu gibi

kadını iffetsizliğin bir sembolü olarak belirlemiş, kadının yapmış olduğu tehlikeli hatanın birçok kişinin yaşamının bozulmasına neden olacağına altını çizmiştir.

18 numaralı *Matakabhata Cātaka*'da yer alan, Buddha'nın bir keçi formunda doğuşunu konu alan bir başka anlatı, yine İntizar Hüseyin'in Kaplumbağa adlı öyküsünde bazı farklı kavramlar, isimler ve anlamlar yüklenerek farklı bir formda karşımıza çıkmaktadır. İntizar Hüseyin bu Buddhist anlatıyı Kaplumbağa adlı öyküsünün dışında, Brāhman keçi⁴ adlı yeniden bedenlenme temalı bir öyküsünde (Soydan, 2013, s. 98) daha kullanmıştır.

18 nolu *Matakabhata Cātaka* adlı anlatı şu şekildedir:

Bir zamanlar Brahmadata Benares krallığını yönetirken, Veda bilgilerini bilen çok ünlü bir ermiş (Brāhman) varmış. Ermiş bir gün kurban töreni düzenlenmek istemiş ve dağda yaşayan bir keçiyi tanrılara kurban etmek üzere yakalamış. Yardımcılarına keçiyi kurban töreni için hazırlamalarını emretmiş. Ermişin yardımcıları tarafından yıkanan keçi, önceki yaşamlarını (reenkarnasyon) hatırlayarak aniden yüksek sesle gülmeye başlamış. Gülerken, ermiş tarafından yakalandığını ve buraya kurban edilmek için getirildiğini anlayınca da aniden haykırarak ağlamaya başlamış. Ermişin yardımcıları duruma çok şaşırılmışlar ve keçiye; 'neden bir anda gülerken daha sonra ağlamaya başladın' diye sormuşlar. Bunun üzerine keçi: 'bunu ermişin önünde açıklamak istiyorum beni ona götürün, ölmeden önce son isteğim budur' demiş. Yardımcıları kurban edilmek üzere olan keçinin son isteğini yerine getirerek onu ermişe götürmüşler ve ermişe olan biteni anlatmışlar. Ermiş, keçiye durumu açıklamasını söylediğinde o, 'daha önceki yaşamımda ben de senin gibi ünlü bir ermiştim. Kurban törenleri düzenler tanrılara dua ederdim. Onları daha da mutlu etmek için farklı türden canlıları kurban ederdim. Ama bak şimdiki yaşamıma ben kurban edilmek üzere senin tarafından yakalandım. Şimdi anladım ki, masum hayvanları öldürmek kötü bir şeymiş ve şuan onları öldürdüğüm için cezalandırılıyorum. Sen de dikkat et bundan sonraki yaşamında benim gibi olma, hiçbir canlıyı öldürme' demiş. Ermiş bu sözlerden çok etkilenmiş ve kurban töreni hazırlıklarını iptal ederek keçiyi kurban etmekten vazgeçmiş. Keçi de onlarla birlikte yaşamaya başlamış. Ancak bir gün ormandaki bir ağaca meyve yemek üzere uzandığında, bir anda ayaklarının altındaki toprak kaymış ve kayalıklarda yuvarlanmaya başlamış. Kafası koparak orada ölüvermiş. Tüm bunlara şahit olan Buddha (Bodhisatta) ise ağaçta yaşayan bir canlı formunda imiş. Oraya gelen tüm köylüye gördüklerini keçinin nasıl yuvarlanarak kafasının koptuğunu anlatmış. Canlı öldürmenin kötü bir şey olduğunu, ermiş affetse bile cezasının elbet bir gün çekileceğini söyleyerek halkı uyarmış (The Jātaka, 2015, ss. 52-53).

⁴ Yazar Kaplumbağa adlı öyküsünde yer verdiği bu anlatıyı, Brāhman Keçi adı altında farklı bir kısa öykü şeklinde de yayımlamıştır.

Kaplumbağa adlı öyküde ise olay şu şekilde geçmektedir:

Bir zamanlar Benares'te Kral Brahmadatta hüküm sürerdi. Vedalar'ın bilgisinde usta olan bir Brāhman, ölümlere kurban etmek niyetiyle bir keçi satın alır. Brāhman keçiyi yıkar ve boynuna bir çelenk takar. Keçi, kurbanlık edilme hazırlıklarını fark edince önce güler, ardından da ağlar. Brāhman: "Ey keçi! Neden güldün ve neden ağladın?" diye sorar. Keçi konuşur: "Ey Brāhman! Önceki yaşamımda ben de Brāhman'dım. Vedalar konusunda ise bir otoriteydim. Bir gün ben de ölümlere sunmak için bir keçi almış ve boğazını kesmiştim. Ama keçinin boğazını bir kez kestikten sonra, kendi boğazım beş yüz kez kesildi. Bugün bıçak beş yüz kez daha boğazımdan geçecek. Bunu fark ettiğimde güldüm, çünkü bugün boğazımın son kez kesileceği gün. Artık tüm sıkıntılımdan kurtulmuş olacağım. Ve boğazımı kesmek karşılığında boğazınızın beş yüz kez kesileceği aklıma gelince de ağladım.

Brahman konuştu: "Ey keçi, korkma. Boğazını kesmeyeceğim".

Keçi bir kahkaha attı ve söyledi: "Ben bir keçiyim ve boğazım, sizin ellerinizle olmasa da, başkasının elinden kesilecek".

Brahman keçiyi duymazlıktan geldi. Onu serbest bıraktı ve öğrencilerine şöyle seslendi:

"Çocuklar, ona göz kulak olun".

Öğrenciler keçiyi dikkatle korudular ancak beklenmeyen bir şey oldu. Keçi otlarken bir dalı çekiştirdi. Ağaç birden keçinin üzerine devrildi ve keçi oracıkta can verdi. (Husain, 2011, s. 59)

Realizmin edebiyata etkisiyle oluşmaya başladığını varsaydığımız toplumcu gerçekçi edebiyat anlayışının bir uzantısı olan, anlatının topluma faydalı olması veya toplumu bilinçlendirmesi gerekliliğinin 19. Yüzyıldan itibaren kuramsal olarak karşımıza çıktığını varsaydığımızda ve dahası, bu akımın Urdu edebiyatında İlerici Edebiyat Akımı başlığı altında ancak 20. Yüzyılın ortalarında hâkim olduğunu temel aldığımızda, Buddhist Cātaka öykülerinin barındırdığı çığır açıcı özelliklerin zamansızlığı bir kez daha karşımıza çıkar. Hikâyede görüleceği üzere, konuların tıpkı diğer Cātaka hikâyelerinde olduğu gibi, bu hikâyede de toplumsal bir mesaj verme gayesiyle özenle seçilmiştir. Topluma yönelik bir farkındalık yaratma niyetiyle oluşturulmuş bu hikâye(ler) dolayısıyla İntizar Hüseyin Buddha'yı ilerici, toplumcu gerçekçi bir figür olarak nitelemiştir. Anlatılar çözümlendiğinde, Buddhizm'in temel doktrinlerinden olan yeniden doğuş-bedenlenme (reenkarnasyon) inancının etkisinin varlığı görülür. Ruhun sürekli olarak yeniden bedenlendiği inancı neticesinde Buddha'nın farklı mekân ve zamanlarda, farklı bedenlerde doğduğuna yönelik inanış, *Matakabhata Cātaka* adlı hikâyede de kullanılmıştır. Buddha'nın bir keçi formunda dünyaya geldiği ve hakikati ortaya çıkarma serüveni İntizar Hüseyin'in Kaplumbağa adlı öyküsünde de ufak farklılıklar

dışında aynen yer almıştır. Her iki anlatıda da sonuç bölümünde verilen mesaj aynıdır ve kişisel ve toplumsal ahlak eşiğinin artmasına yönelik bir çıkarım söz konusudur. Canlı katletmenin ne denli büyük bir hata olduğuna dair tematik ifadeler, gerek *Matakabhatta Cātaka* adlı hikâyenin gerekse Kaplumbağa adlı öykünün doğal yaşam duyarlılığına yönelik övgüleri arttıran öğelerdir.

Eserlerde olaylar yine Benares’de geçmekte ve buranın yöneticisi aynı şekilde Brahmadatta’dır. Ana karakter olarak, iki anlatıda da Buddha’nın keçi formunda bedenlenmiş hali olan bir keçi belirlenmiştir. Ancak karakterler, tema ve sonuç aynı olsa da bu örnekteki anlatılarda bazı temel farklılıklar vardır. Anlatıların gelişme, düğüm ve doruk noktalarında gözlemlenen bu farklılıkların ilki, İntizar Hüseyin’in keçiyi konuşturduğu bölümde kullanmış olduğu “Ey Brāhman! Önceki yaşamımda ben de Brāhman’dım. Vedalar konusunda ise bir otoriteydim. Bir gün ben de ölümlere sunmak için bir keçi almış ve boğazını kesmiştim. Ama keçinin boğazını bir kez kestikten sonra, kendi boğazım beş yüz kez kesildi. Bugün bıçak beş yüz kez daha boğazımdan geçecek. Bunu fark ettiğimde güldüm, çünkü bugün boğazımın son kez kesileceği gün. Artık tüm sıkıntılarımdan kurtulmuş olacağım. Ve boğazımı kesmek karşılığında boğazınızın beş yüz kez kesileceği aklıma gelince de ağladım” ifadeleri olarak karşımıza çıkmaktadır. *Matakabhatta Cātaka*’da daha yüzeysel bir anlatım mevcutken, Kaplumbağa adlı öyküde daha ayrıntılı anlatımlar göze çarpmaktadır. Bir başka farklılık, *Matakabhatta Cātaka*’da canlı öldürmenin bir cezası olarak, affedilmesine rağmen ölümü tadan bir keçinin durumu öne çıkarılırken, Kaplumbağa adlı öyküde bu durum kader kavramı bağlamında işlenmiş ve keçinin kurban edilmeye uygun bir bedende var olmasından ötürü, sonunun her halükarda ölüm olacağı, sadece kendisine ölümü getirecek kişinin farklı olabileceği anlatımın odak noktası yapılmıştır. Dikkat çekmek istediğimiz bir başka durum ise Buddha’nın ve Buddhizm’in Tanrı’ya kurban sunma inanışına dair tutunduğu negatif tavrın bu örnekte olabildiğince net bir şekilde karşımıza çıkmasıdır. Bilindiği üzere, Buddhizm’de “tanrı” inancı olmadığı gibi “tanrıya kurban sunma” kavramı da Buddhistik düşünce yapısında bulunmamaktadır. Dolayısıyla Brāhman keçinin öldürülmesinin eleştirisinin yapıldığı *Matakabhatta Cātaka*’daki anlatı, Buddhizm’in bu konuya olan bakış açısını gözler önüne sermesinden ötürü de değerlidir.

SONUÇ

Buddha’nın doğuş hikâyelerinin anlatıldığı Cātakalar, klasik ve modern Hint edebiyatının temel çerçevesine sunmuş olduğu katkı ve bu edebiyatın kuramsal kimliğini bulmasında oynadığı rolün yanı sıra, uluslararası birçok misyonu da üstlenerek, gerek Hint-Alt kıtası ülkelerinin, gerekse diğer dünya ülkelerinin edebi ve bilimsel çalışmalarında faydalandıkları bir klasik halini almıştır. Cātakalar’da yer alan dostluğun önemi, yalan söylemenin ve kötülüğün zararları, hakikatin hükmü, erdemli ve ahlâklı olmanın gerekliliği gibi öğretiler günümüzde dahi iyi birey-iyi

toplum olma arayışında faydalanılan kılavuzlardandır. Her ne kadar Cātakalar Buddha'nın anlatı ve öğretileriyle şekillenmiş, Buddhizm'in yeniden bedenlenme mitini öne çıkaran doğuş hikâyeleri olarak karşımıza çıksa da, bu hikâyeler, içinde toplumu ve yaşamın bütün alanlarını etik ilkeler çerçevesinde şekillendirme ve bireyi benlik arayışında hakikate ulaştırma niyeti barındırması dolayısıyla olabildiğince toplum yararı güden bir eserler bütünü olarak değerlendirilebilir. Hikayelerde dönemin politik, toplumsal ve dini karmaşasından bunalan ve bir kimlik arayışına giren insana yol gösterilir ve yeni bir kimlik inşası sürecinden geçen insan yaşama armağan edilir. Belki de bu yüzden hem doğu edebiyatını hem de batı edebiyatını (La Fontaine, Grimm Masalları, Aisopos Masalları) etkilemiş ve bu öyküler defalarca farklı dinlere ve coğrafyalara ait kültürel birikimlerde işlenmiştir.

Buddhist öğeler ilk dönemlerde Urdu şiirinde sıkça kullanılmaya başlanmışsa da nesir alanında bu kullanım sınırlı kalmıştır. Özellikle Hindu ve Müslümanların birbirlerinden her anlamda farklı olduğuna dayanan iki ulus teorisi temelinde gelişen Pakistan ideolojisinin oluşmaya başladığı yıllardan itibaren, öteden beri dost olan ve Hindistan topraklarında kardeşçe yaşayan farklı dinlere mensup olan halklar, dünyevi gelişmeler neticesinde uhrevi hoşgörülerini kaybetmeye başlamıştır. Bu yüzden Urdu edebiyatı ile Hint edebiyatı arasında kültürel kopmalar meydana gelmiş, Urdu edebiyat yazarları eserlerinde farklı dinlere ait kültürel doktrinleri kullanmakta imtina etmişlerdir. İntizar Hüseyin bu salt milliyetçi bakış açısı ile şekillenen edebi tarzı eleştirmiş ve Buddhist ve Hint kültürüne ait edebi-felsefi öğeleri ve anlatıları, alışılmışın dışında olabildiğince kullanmış, böylelikle genele benzemeyen, moderne giden yolun nostaljiden geçtiğine inanmışlığa hizmet eden yeni Cātaka öyküleri kaleme almaya başlamıştır. Buddha'nın yaşamından ve anlatı-öğretilerinden ilham alan yazar, modern öykülerini geleneksel teknikler ve nostaljik temalar ile zenginleştirerek oluşturma yolunu seçmiştir. Cātakalar'da olduğu gibi, insanları ve toplumları gerçeğe ve hakikate yöneltecek konular seçen yazar, Buddha'nın izinden giderek, kendini zamana ve mekâna hapsedmemiş, öykülerinde yer verdiği olaylar ve karakterler, başlangıç ve sonun birbirleriyle olan süreklilik ve ardışıklık ilişkisine benzer bir öykü kurgusuyla, kültürler arası kavramlarla okuyucuya sunulmuştur.

Buddhist Cātakalar ile İntizar Hüseyin'in öyküleri, mitos ve logosların harmanlanarak sunulması, anlatımların bilgeliğe erişme ve iyi insan olma niyeti taşıması, kurguda geçmiş ve gelecek arasında bir köprü kurulması ve geleceği hakikate kavuşturmak adına nostaljiden faydalanılması, örtüşen etik kavramların kullanılması, anlatım tekniği ve seçilen karakterler üzerinden kurgulanan olay döngüsünün yalınlığı, netliği ve sürekliliği gibi ortak yönler dolayısıyla oldukça benzeşmektedir. İntizar Hüseyin edebi üslubunu yeniden dönüştüren Cātakalar'dan, bazı öykülerinde doğrudan alıntılama yoluyla faydalanmış, bazen esinlendiği hikâyelerin yapısal ve teknik eksikliklerini gidererek bunların revize edilmiş ve İslamlaştırılmış bir formunu konu bütünlüğünü bozmadan öykülerinde kullanmış, bazen ise Cātaka hikâyelerinin sunduğu ahlâki kodlardan faydalanıp, öykülerinde bu

kodları temel alan sonuç bölümleri yazmıştır. Bu benzerlik, Cātaka hikâyelerini modern dönemin güncel edebi tarzıyla şekillenmiş bir edebi tür sıfatına erdirtirken, İntizar Hüseyin'i kendi deyimiyle, yeni eski öykü yazarı olarak, Urdu ve Dünya edebiyatının zamana yenilmeyen ve sürekli kendini yenileyen edebiyatçıları makamına erdirtmiştir. İntizar Hüseyin, kendi dini ve kültürüne olan bağlılığına rağmen, Hindistan'da bulunan diğer din ve kültürlerle de sahip çıkmış ve zengin Hindistan kültür birikiminden olabildiğince faydalanarak öykülerini yazmıştır. Öykücülüğünün son döneminde zamansal ve mekânsal belirteçlerden bağımsız bir şekilde eserlerini kaleme alan yazar, tıpkı Buddha ve Buddha'nın anlatı ve öğretilerini konu alan Cātakalar gibi, hakikate giden yolda, benlik arayışındaki insanın ya da kâinatın, çeşitli zamanlarla, farklı bedenlerle ve değişik kimliklerle, sürekli bir arayış halinde gerçekleştirdiği serüvenleri sürrealist üslupla, büyülü bir gerçeklikle öykülerine aktarmıştır.

KAYNAKÇA

- Ahtar, Selim. (1991). *Afsanah aur Afsanah Nigar*. Lahore: Sang-e Meel Publications.
- Bhalla, Alok. (2015). In conversation with Intizar Husain: Some remembered, some imagined. *Manoa*, 27(1), 245-256.
- Cowell, E.B. (2015). *The Jataka 'or stories of the Buddha's former births'* New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers.
- Hasan, Masood-ul. (2002). Buddhist elements in Urdu Literature. *Indian Literature*, 46(2), 168-180.
- Husain, Intizar. (2017). *Basti*. (M.Günay, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hussain, Intizar. (2011). *Qissa Kahanian*, Lahore: Sang-e Meel Publications.
- Kawasaki, Ken and Visaka, (2010). *Jātaka Tales of the Buddha an anthology, Vol 1*. Sri Lanka: Buddhist Publication Society.
- Kaya, Korhan. (2017). *Buddhizm sözlüğü*. Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- Malik, Fateeh Muhammad. (2013). *Ataş-i Rafta ka Surağ*. İslamabad: National Book Foundation.
- Narang, Gopi Chand. (2011). *Urdu Afsana Rawayt Aur Masail*. Lahore: Sang-e Meel Publications.
- Pray, Bruce R. (1983). A conversation between Intizar Husain and Muhammad Umar Memon. *Journal of South Asian Literature*, 18(2), 153-186.
- Soydan, Celal. (2010). *Çağdaş Urdu Edebiyatı seçkisi*. Ankara: Elips Kitap.
- Syed, Farzana. (2013). *Naqoosh-e Adab*. Lahore: Sang-e Meel Publications.
- Vinaya Texts* (1881-1885). Trans. by T. W. Rhys Davids & Hermann Oldenburg. Sacred Books of the East, Vol. XIII, XVII, XX, Ed. F. Max Müller, Oxford: Clarendon Press.

Yayın Geliş Tarihi: 07.07.2020

Yayına Kabul Tarihi: 08.12.2020

Online Yayın Tarihi: 31.12.2020

http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.765400

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Cilt: 22, Sayı: 4, Yıl: 2020, Sayfa: 1465-1478

ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

RECONSTRUCTION OF HOME IN PHILIP PULLMAN'S *HIS DARK MATERIALS*¹

Mürüvvet Mira PINAR DOLAYKAYA*

Abstract

*In children's literature, representations of home lead to multifarious ideological, social, economic, and cultural inferences. Both home and its outside display dualistic nature, containing positive and negative connotations at the same time. Home as a sanctuary connotes safety and protection, yet it simultaneously comes to be a space where children's freedom is limited. Similarly, the outside of home signifies unknown hence dangerous territories, but it concurrently offers independence and an opportunity for exploration and experience for children. Taking into consideration such multi-layered associations and the dual nature of both spaces, this study inquires into the possibility of reconceptualizing and restructuring home in children's literature. In this regard, this paper reads Philip Pullman's *His Dark Materials* (1995-2000) as a radical text in terms of its unique and experimental representations of home. It suggests that Pullman deconstructs genre-based conservative and traditional representations of home in the canon of children's literature and argues that the meaning of concepts such as home and homelessness can be fluid and subjective.*

Keywords: Philip Pullman, *His Dark Materials*, Children's Literature, Home.

¹ This study is based on the doctoral dissertation titled "The Representations of Dualities in Children's Fantasy Literature: C. S. Lewis' *The Chronicles of Narnia* and Philip Pullman's *His Dark Materials*."

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Dolaykaya Pınar, M. M. (2020). Reconstruction of home in Philip Pullman's *His Dark Materials*. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (4), 1465-1478

* Arş. Gör. Dr. Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü ORCID: 0000-0001-8047-1504 muruvvetmirapinar@gmail.com

PHILIP PULLMAN'IN KARANLIK CEVHER SERİSİNDE EVİN YENİDEN İNŞA EDİLMESİ²

Öz

Çocuk edebiyatında ev tasvirleri çeşitli ideolojik, toplumsal, ekonomik ve kültürel çıkarımlara yol açmaktadır. Çocuk edebiyatında ev ve evin dışı ikili bir doğa sergilemekle birlikte aynı anda olumlu ve olumsuz çağrışımlar barındırırlar. Mabet niteliği gösteren ev bir yandan güven ve korunma anlamına gelirken, aynı zamanda çocukların özgürlüğünün kısıtlandığı bir mekân olarak karşımıza çıkar. Benzer şekilde evin dışı bilinmez dolayısıyla tehlikeli bölgeleri temsil ederken eş zamanlı olarak çocuğa bağımsızlık, keşfetme ve deneyim sahibi olma imkânı sunar. Bu çalışma her iki mekânın da çok katmanlı ve ikili doğasını ele alarak evin çocuk edebiyatında yeniden kavramsallaştırılması ve yeniden yapılandırılmasının imkanlarını irdeler. Bu doğrultuda, bu makale Philip Pullman'ın Karanlık Cevher (1995-2000) serisini deneysel ve özgün ev temsilleri açısından radikal bir metin olarak okur. Pullman'ın çocuk edebiyatı kanonundaki janra ile ilintili olarak ortaya çıkmış genel geçer, konservatif ve geleneksel ev tasvirlerini yıktığını önererek ev ve evsizlik gibi kavramların anlamlarının değişken ve öznel olabileceğini tartışır.

Anahtar Kelimeler: Philip Pullman, Karanlık Cevher, Çocuk Edebiyatı, Ev.

INTRODUCTION

As a cultural metaphor, home is associated with family and safety. It is usually perceived and represented as a sanctuary where family members are secure from the potential dangers of the outside world. Nevertheless, home might denote an ambivalent space in literature and be depicted in different manners depending on the context and the genre. In literary texts, home might also symbolize a departure point that needs/has to be left. Leaving home opens the doors to a dangerous and unknown outside world, leading to experience, learning, and change in characters. Specifically, in children's fantasy literature, the binary relationship between home and away becomes highly important in interpreting texts as the genre inherently engages with the motifs of adventure and journey. Secondary world narratives often dwell on children's transition from their familiar surroundings to new and unfamiliar environments. Therefore, being at home, being away from home, and the motif of journey give way to other interrelated polarities such as family and stranger, inside and outside, safety and danger, familiar and unknown/unexpected, innocence and experience as well as domestic sphere and public sphere. In this respect, the binary opposition of home and away becomes an issue of power and discourse that requires to be analysed with respect to its ideological and didactic functions in children's literature.

² Bu çalışma, "The Representations of Dualities in Children's Fantasy Literature: C. S. Lewis' *The Chronicles of Narnia* and Philip Pullman's *His Dark Materials*" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Perry Nodelman considers home and away to be “an essential doubleness” representing “opposing sets of values” in children’s literature (2008, p. 59). As Nodelman argues, “[q]uestions about the meanings of home and away [...] seem to be central to cultural ideas about childhood in the time in which a specific children’s literature has existed” (2008, p. 59). The associations of home and away indeed can vary in relation to the historical and socio-economic circumstances in which a certain text is produced. In this regard, home might come to represent “safety and/or constraint”, away might signify “danger and/or freedom” depending on the social, cultural, economic, and geographical context of a text (Nodelman, 2008, p. 59). For instance, earlier forms of children’s literature such as fairy tales, nursery rhymes, folk tales, and cautionary tales usually display children’s attempts of leaving home as a sign of disobedience, which in return puts them into life-threatening situations. In such tales, home is a space that is controlled by adults and adult values, and thus they function as a powerful means of warning, discipline, and moral education.

Therefore, home becomes a site of oppression and passivation on the part of children while they painstakingly seek freedom to explore and discover the exciting world outside. Even when home is an emblem of shelter and protection, it continues to be a space where there are limiting and oppressive divisions of roles among its members. Ann Alston draws attention to the dual nature of the relationship between home and away. She suggests that the idea of home in children’s literature brings to mind “hams hanging up, beamed ceilings, log fires and Welsh dressers” (2005, p. 15). However, she adds that this is a “literary cliché” which represents a pastoral and Romantic ideal that promotes domesticity and creates a sense of cosiness and familiarity (2005, pp. 15-21). This literary cliché yet involves spaces allocated for family members, thereby designating power and control over the dynamics of the house and its inhabitants. In terms of the relationship between power and space depicted in children’s literature, Alston considers home “a complex environment essentially controlled by adults” (2005, p. 15). She suggests that

while adults are free to roam around the house, children are often restricted to certain rooms - rarely, for example, are they allowed to play in the study. By looking at space in children’s literature it becomes apparent that the seemingly united family, while celebrated on the one hand, is simultaneously broken down and questioned. (pp. 15-16)

The concept of home is shaped around such contradictory ideas in children’s literature. Displaying dual nature, home turns out to be an amalgamation of contrastive ideas and emotions. Specifically, in secondary world fantasies for younger readers, the representations of home become even more problematical and complicated. Home evolves into a space that should be abandoned in order for the child hero to embark on adventures or to make an entrance into an alternative world most usually to save it from various evil forces. In line with this, the outside of home connotes positive and negative ideas at the same time. It transforms into a frightening

yet desirable space. Most significantly, the outside of home provides children with the possibility of being self-sufficient and independent. At this point, the sense of unfamiliarity and danger that traditionally characterizes the outside is compensated by the very idea of journeying and exploring. In this context, for children, leaving home becomes more than a narrative implementation since it turns to be an empowering act. Taking into consideration such multi-layered functions and associations of home in children's literature, the following section looks into the possibility of reconceptualizing and restructuring home in children's literature. To this end, it analyses Philip Pullman's *His Dark Materials* in terms of its unique and experimental representations of home. Pullman's narrative is read as a radical text through questioning the generic and archetypal depictions of home in children's literature, and it is shown that concepts such as home, away and homelessness can be fluctuating, fluid, and subjective.

RESTRUCTURING HOME IN *HIS DARK MATERIALS*

“You’ll never be lost while this college is standing, Lyra.
This is your home for as long as you need it.”
(Pullman, 2000, p. 461)

Published between the years 1995-2000, Pullman's prize-winning and well-acclaimed trilogy *His Dark Materials* engages with the theme of journey on both literal and symbolic levels. Consisting of three consecutive novels, respectively *Northern Lights*, *The Subtle Knife* and *The Amber Spyglass*, the series chronicles Lyra Belacqua and her companions' struggle to surpass various enforcements of the Magisterium, the theocratic government which aims to separate children from their *daemons* - physical manifestation of soul. As the story unfolds, the novels depict various acts of departures from familiar places which might be called home towards places which prove to be unfamiliar and alien territories specifically for children. The characters in *His Dark Materials*, specifically Lyra and Will, are often on the move not only within their own worlds but also between different worlds throughout the narrative. In *Northern Lights*, Lyra leaves Jordan College which has become a home to her throughout her life, and she sets out on a journey which extends from the chaotic London to the wilderness of the North. In *The Subtle Knife*, Lyra travels into a parallel world called Cittàgasse and meets her new companion Will - a boy from another world which is basically a different version of Oxford. The last book of the trilogy, *The Amber Spyglass* not only introduces the reader to the *mulefa* world - another parallel universe -, but also features a journey to the land of the dead.

As part of the convention of children's literature, these journeys turn into journeys the children take into their inner worlds, and they show significant psychological and moral transformations. Nevertheless, the binary relationship

between home and away in children's literature requires a more profound examination in Pullman's *His Dark Materials* as the conventional associations of home and away undergo certain changes in the series. In Pullman's narrative, home does not mean a space standing on four walls inhabited by a family. The outside of home similarly does not always connote danger and unfamiliarity. The meaning of home and away fluctuates depending on the characters' emotive responses and individual engagements at different spaces throughout the series. In this regard, Pullman both deconstructs and reconstructs the cultural and generic associations of home and away, and such an approach puts into question archetypal spatial representations and their didactic functions in children's fantasy literature.

Pullman's transgression of the conventional associations of home and away is ensured mainly by the absence of parents or the presence of parental figures who disappoint children. For instance, abandoned by her biological parents, Lord Asriel and Mrs. Coulter, to the hands of the scholars in Jordan College, Lyra does not have any experience of a traditional home. Throughout the narrative, she thus associates home with spaces and people which subvert and negate conventional representations of home and family. Lyra comes to consider the premises of Jordan College as her home and sees the governesses and the authoritative male scholars as parental figures. Although she occasionally feels oppressed by the discipline and order of Jordan College, she simultaneously associates the college with safety and protection, which one can find in a family/familiar environment. Lyra's thoughts show that the idea of home can be constructed based on individual experiences and emotional bonds in/with spaces. In the first book, *The Northern Lights*, a conversation between Lyra and the Master as she is about to leave the college lays bare how differently home can be made sense of:

"Lyra, it won't be long - a couple of years at most - before you will be a young woman, and not a child any more. A young lady. And believe me, you'll find Jordan College a far from easy place to live in then."

"But it's my home!"

"It has been your home. But now you need something else."

"Not school. I'm not going to school."

"You need female company. Female guidance." (Pullman, 1998, pp. 70-71)

The Master's remarks promote a proper family environment as the best place for the development of a child, specifically a female-oriented one. On the contrary, Lyra's thoughts reject the traditional family structure with gender stereotypes. In this regard, as Amanda M. Greenwell points out, Lyra's liking for spaces "such as the rooftops, the streets, and the forbidden male Retiring Room [...] highlight[s] her tendency to flout the conventional restrictions of home" (2018, p. 24). Furthermore, Lyra's view of Jordan College as her home blurs the distinctions between a home and an educational institution. This arguably illustrates Pullman's attempt at

subverting the binary relationship between the concepts of home and away, domestic sphere and public sphere, inside and outside, danger and safety.

Indeed, throughout the narrative spaces tend to change their meanings for the characters. Although Lyra is reluctant to leave Oxford, the luxuries and the female presence in Mrs. Coulter's house fascinate her once she steps in there. Lyra considers the interiors of Mrs. Coulter's London house homely and comforting. She even fantasizes about Lord Asriel and Mrs. Coulter falling in love, getting married, adopting her, and becoming a family (Pullman, 1998, p. 86). On the one hand, Lyra's dreams foreshadow the fact that Mrs. Coulter and Lord Asriel are her actual parents. On the other hand, they reflect Lyra's first encounter with the idea of home in the traditional sense of the word. She abruptly feels the need to create a traditional family and home as a naive and innocent girl who has never had both. Nevertheless, as Lyra discovers the identity of her biological parents and their unethical pursuits, her dreams of home are shattered once again. Thus, Lyra feels discarded by both Jordan College and Mrs. Coulter. As Aine Mahon and Elizabeth O'Brien suggest:

Lyra experiences a damaging lack of acknowledgement from significant persons around her. Consistently Lyra is dismissed and safeguarded. She does not directly belong in any of the familial or societal structures around her and yet she is clearly precious and important in some way (2018, p. 188).

While the traditional hero/heroine leaves home mainly to embark on an adventure, Lyra's departures stem from the fact that the places she used to and wants to call home oppress and fail her. As Mahon and O'Brien indicate, Lyra "leave[s] the safety of familiar people and place, to countenance danger and uncertainty, and to strike out on a precarious path of liberation and self-discovery" (2018, p. 184). Therefore, leaving familiar places comes to mean taking a step into the unknown yet liberating territories, which might offer multiple and better possibilities for Lyra.

Pullman's subversion of the Romantic notion of home is probably best exemplified in his inscription of the Gyptians and the Gyptian boat. As Lyra suffers from homelessness in the dangerous streets of London, she finds stability, safety and love in the boat of the Gyptians. The Gyptians are thought to be a nomadic lower class and a group of wild people who live on boats. Even Lyra is initially brutal to them as she hijacks their boats and gets into fights with their children. However, as the series starts to give an insight into their life and relationships, they turn out to be a community who puts so much value on family, home, and friendship. Even though they appear to be belonging nowhere, the blend word, Gyptian, which seems to be a combination of gypsy and nation, reveals them to be a traveling and settled community at the same time. In this context, the Gyptians disrupt the conventional images of domestic home and offer a new one which contains various associations of home and away at the same time. As Greenwell suggests:

the very mobility of their community as they travel up and down the fens and waterways indexes the ways in which Gyptian life involves encountering and experiencing the wider world, and the expanse of the nurture Lyra experiences in the Gyptian community is crucial to Pullman's remodeling of the domestic (2018, p. 26).

The Gyptian boat harmonizes the domesticity of home and the adventurous nature of the outside world; therefore, it fulfils Lyra's expectations from a family and a home, which are trust, protection, and unhindered freedom. As Greenwell summarizes, "[p]aramount to the trilogy's theory of home is that the home should not isolate people from further experience and pursuit of knowledge, nor should it be isolated from those things" (2018, p. 32). The Gyptian boat provides Lyra the security and care she wishes for, but in the meantime, it ensures her the mobility and opportunity to learn and explore more. Even the division of labour on the Gyptian boat makes Lyra feel useful and a part of a family rather than a community. She is treated not simply as a female child who is required to be obedient and respectful, but more like an individual who is trusted and depended on:

Helping Mrs. Coulter had been all very well, but Pantalaimon was right: she wasn't really doing any work there, she was just a pretty pet. On the gyptian boat, there was real work to do, and Ma Costa made sure she did it. She cleaned and swept, she peeled potatoes and made tea, she greased the propellor-shaft bearings, she kept the weed-trap clear over the propellor, she washed dishes, she opened lock gates, she tied the boat up at mooring-posts, and within a couple of days she was much at home with this new life as if she'd been born gyptian (Pullman, 1998, p. 111).

Therefore, the Gyptians and their boat bridge opposites and prove to be a transgressive and an unconventional embodiment of such interrelated concepts as home, house, domesticity, and family. The Gyptian boat reshapes the conventional image of home and shows that home denotes a feeling, and better yet, it can be achieved anywhere.

In *The Subtle Knife*, a similar kind of homelessness characterizes Will's character and initiates his journey. Lyra deceives herself by thinking that Jordan College is a home to her; however, Will is already a stranger in his home. Will does not have a parental figure in his house as his mother is ill and his father is already absent; therefore, he is fully in charge of their house. As Greenwell points out, this already disrupts "the parent-child hierarchy that often characterizes constructions of home" (2018, p. 24). After the men of the Magisterium break into Will's house, his house literally loses its association with safety, and he feels alienated from the place where he was born and raised. David Levey describes Will's alienation from his house as such: "Nearing the now-empty house that he has been sharing with his mother he observes that it is silent and shabby [...], no longer a home, but ominous,

a place where the familiar has become alien” (2016, p. 23). As Will further contemplates on his position in his house, he thinks that “home was the place he kept safe for his mother, not the place others kept safe for him” (Pullman, 2007, p. 307).

Pullman complicates the binary relationship between home and away, safety and danger even more forcefully as Lyra and Will make their first entrances to the city of Cittàgazze and meet there for the first time. Like their houses, Lyra and Will’s worlds also fail to become homes to them. The men of the Magisterium aim to annihilate both Lyra and Will as they constitute danger to their plans and authority. After Lyra and Will leave their own worlds through different portals without knowing what to expect, they find themselves in Cittàgazze, which turns out to be more dangerous and life-threatening. They find out that Cittàgazze is inhabited by the Specters, soul devouring creatures who are extremely hostile to children. In this respect, as Levey indicates, neither Lyra nor Will feels themselves “completely at home in their world, or in any other” (2016, p. 22). Nevertheless, Pullman restructures ideas such as home and homelessness through Lyra and Will’s companionship, which is based on mutual trust and understanding. As Greenwell writes, “[r]efugees from their own worlds, Will and Lyra create a rudimentary ‘home’ as orphans together in Cittàgazze” no matter how much unsafe it is (2018, p. 27). Even though they visit Will’s Oxford during the day to make research on Dust, they find it very comforting to be back in Cittàgazze at night-time. Therefore, Cittàgazze becomes not only “a place to which they return consistently” but also “their safe haven from the threats that exist in their own worlds” (Greenwell, 2018, p. 27). Lyra and Will’s emotions after they return to Cittàgazze reveal that they feel at home in each other’s company:

They felt as if they were home again. The wide warm night and the scent of flowers and the sea, and the silence, bathed them like soothing water. Lyra stretched and yawned, and Will felt a great weight lift off his shoulders. He had been carrying it all day, and he hadn’t noticed how it had nearly pressed him into the ground; but now he felt light and free and at peace (Pullman, 2007, p. 108).

A symbolic reading of the above quotation points out that Lyra and Will create a microcosmic home and family in the midst of the dangerous Cittàgazze. Even though Lyra and Will’s “adventures evoke experiences of strangeness of the kind that children encounter when away from home”, the duo paradoxically achieves to transform unfamiliar and strange places into familiar ones (Rustin and Rustin, 2003, p. 229). As argued by Levey, “home appears to be rooted in themselves, in their burgeoning sexual and emotional love for each other” (2016, p. 23). Viewed from this perspective, Lyra and Will’s ability to create a home out of any place reinforces emotive connotations of home again. Furthermore, it shows that contrastive concepts such as familiar/unfamiliar and home/away might be embedded and fluid.

As Levey also underlines, “[g]radually Pullman’s understanding of home emerges [...] as both familiar and alien” (2016, p. 19). Lyra and Will’s alienation from their homes and family members and their construction of homely places outside of their comfort zones make Pullman’s work a radical one compared to the canonical works. *His Dark Materials* not only dismantles the cultural connotations of home, family, and homeland but it also contests the conventional and conservative texts of children’s literature where such associations are created and reinforced. In Pullman’s narrative, home and away prove to be equally protective and dangerous, familiar and unfamiliar, suppressive and liberating, and they are apt to change their meanings constantly. Even though the disruption of the conventional image of home brings out a sense of homelessness, it emancipates child characters from the power structures and restrictions within home. Lyra and Will evade parental or any other adult inflicted authority as they constantly move and construct their own homes in different places. That they feel at home when they are literally homeless thus reconstructs the concept of home, transgressing cultural and social ideas developed around home.

After Will takes possession of the subtle knife, which opens up windows into other worlds, the duo finds it very easy to travel between different worlds to evade dangers at any time. Lyra and Will use the knife so frequently and so many times that it becomes very difficult to follow which universe they are in. On the one hand, these frequent movements signify the children’s liberating homelessness as one of the central themes. On the other hand, they make it difficult to easily distinguish home from away, or tell who belongs where. In addition, these frequent transitions help both Lyra and Will take an inward journey. They change and mature both physically and psychologically while moving back and forth between different worlds. As Lyra and Will confront various dangers along the journey, they reflect on their relationships with their parents, their so-called homes, and their own worlds. Furthermore, they question their own positions in life, try to define their expectations, and discover their sexualities. As Laura Feldt writes:

The unsettling and blurring of the distinction(s) between the everyday world and the numerous alternative worlds stimulates reflection and spiritual searching, just as it suggests that there are other realities than the everyday world, which are significant and valuable (2016, p. 559).

Even though Lyra and Will mature and gain a certain kind of awareness along their journey, their experiences still do not kill the independent and free-spirited children within them. As Greenwell argues, Pullman “is well known among critics for his complication and inversion of the innocence/experience hierarchy” (2018, p. 21). The children do not directly transition from child-like innocence to adult-like maturation and solemnity as it is the case in many canonical works of children’s literature. Experience that is gained through their journey earns Lyra and

Will wisdom and maturation of the kind which help them acquire a better understanding of themselves, life, and their universes. As Feldt highlights:

In the end, readers [as well as the characters] are returned to the contemporary world, but with the experiences of multiple planes of reality, and a fascination of the idea of a deeper, unknown mystical force as a focus for individualized spiritual seeking (2016, p. 561).

At this point, while discussing the representations of home and away in children's literature, the child hero/heroine's return requires an exploration. Returning home not only gives way to inferences regarding the construction and deconstruction of power structures within home but it also brings out the dichotomy between innocence and experience to be explored with regard to children's development on the path. Such scholars of children's literature as Perry Nodelman, Christopher Clausen, and Fiona McCulloch acknowledge *home-away-home* pattern as one of the crucial criteria of children's literature. This narrative structure requires the departure of the child hero/heroine from home, it continues with a wide range of adventures and concludes with his/her returning home as a changed and expectedly a mature person. Clausen writes that even though escape is present in children's fiction as a tempting phenomenon, "home is clearly where the characters belong and where, after many vicissitudes, they return" (1982, p. 142). On a similar note, McCulloch draws attention to children's need to escape with "the reassurance that the primary world is waiting on this side of the wardrobe" (2011, p. 94).⁴ As Nodelman similarly affirms, "children in children's stories tend to learn the value of home by losing it and then finding it again" (qtd. in Gamble & Yates, 2002, p. 43). Nodelman further writes that:

[C]hildren's books want to say two different things at the same time: that children can and must stay as they are at home in the enclosed space of childhood that adults provide for them but also that children do and must change even in order to appreciate the value of the enclosed space. There is a fatal contradiction at their heart (2008, p. 67).

In this regard, returning home signifies understanding the value of home that is lost, the need for familial protection, and maturation that includes internalizing adult values. Symbolically, the hero/heroine's return re-establishes the patriarchal order of the conventional idea of home, shows an acceptance of parental authority, and it hints at the child hero/heroine's abandonment of child-like innocence and completion of his maturation.

⁴ Fiona McCulloch gives reference to C. S. Lewis' *The Lion, the Witch and the Wardrobe*, the first book of *The Chronicles of Narnia*.

In *His Dark Materials*, even though Lyra and Will do not transform into adult figures who they once despised and left, their increasing wisdom helps them reflect on their home and homeland in retrospect. Towards the end of the series, Will expresses his wish to go back to his world since he feels himself guilty for leaving his ill mother. Lyra, however, appears to be more reluctant. Her reluctance can be read as her lack of a place that she can call home:

“Mmm,” said Will. “D’you think we’ll ever go home?”

“Dunno. I don’t suppose I’ve got a home anyway. They probably couldn’t have me back at Jordan College, and I can’t live with the bears or the witches. Maybe I could live with the gyptians. I wouldn’t mind that, if they’d had me.”

[...]

“Well, I’ve got to go home,” he said. She thought he sounded unsure, though. She hoped he sounded unsure.

[...]

But there’s my mother. I’ve got to go back and look after her. I just left her with Mrs. Cooper, and it’s not fair on either of them”

(Pullman, 2000, pp. 408-412).

As it can be inferred from Lyra and Will’s different thoughts about returning, Pullman links the idea of home to one’s assuming his/her responsibilities to his/her own family, community, and environment. Therefore, home becomes not simply a place a person needs but one where s/he is also needed. Even though Lyra and Will are able to create homely environments even in the most dangerous places, the idea of having a familiar place that waits for them contradictorily becomes desirable.

Lyra and Will’s contrastive reactions also link to the idea of belonging as valued by Pullman and occasionally emphasized by the characters. As Levey affirms, “for Pullman, home and belonging are central concepts” and human beings “are most at home, on earth, when they are exercising all their faculties of reason, will, freewill, independence and maturity” (2016, p. 21). Viewed from this perspective, for Pullman, the idea of home also includes establishing interdependent physical bonds with places where one can relate herself/himself both to the place and people in it. Stephen Thomson argues that “Lyra and Will are defined as belonging to a lineage. And while they are supposed to be in some measure independent, there is also a notion of direct, genetic inheritance; that they are, constitutionally, their father’s children” (2004, p. 153). Therefore, towards the end of the narrative, the children inwardly yearn for returning to their native lands, or rather their roots which make them who they are.

It is in this context that not only Lyra and Will but also other characters who have left their worlds and travelled into other ones are required to go back. It is revealed by the end of *The Amber Spyglass* that the windows opened with the subtle

knife between different worlds and the ongoing transitions upset the cosmic balance, leading to moral, environmental and political deterioration in all worlds. Lyra and Will further discover that human beings cannot stay physically and mentally healthy in other worlds for too long. Will comes to recognize that his father's fatigue and unhealthy appearance result from his being away from his own world for too long:

"He said —" Lyra began, gulping, "he said that people could spend a little time in other worlds without being affected. They could."

[...]

"They can spend a little time, but not a long time," Will said. "My father had been away from his world, my world, for ten years. And he was nearly dying when I found him. Ten years, that's all" (Pullman, 2000, p. 435).

Lyra and Will eventually need to close all the windows between different worlds even if it means separation for them. The necessity to demolish the bridges draws attention to the distinctness, and most significantly the uniqueness of every world in the sense of peoples' homes and homelands. As Thomson affirms, "at the close, everything is returned to its home because the separateness and wholeness of each world must be respected" (2004, p. 156). As such, it can be said that Pullman deals with the issue of home on both literal and metaphorical levels, endorsing it with new meanings. On literal level, Pullman problematizes the traditional idea of home, and he shows that it can be extremely oppressive and a barrier for the individualism of children. Metaphorically, it seems that Pullman values the physical and the earthly world as the actual home of people. In an interview, Pullman indeed puts emphasis on the dignity of actively participating in and contributing to the material world as one's home:

Firstly, a sense that this world where we live is our home. Our home is not somewhere else. There is no elsewhere. This is a physical universe and we are physical beings made of material stuff. This is where we live. [...] Secondly, a sense of belonging, a sense of being part of a real and important story, a sense of being connected to other people, to people who are not here anymore, to those who have gone before us. And a sense of being connected to the universe itself (qtd. in Levey, 2016, p. 21).

Such multi-layered representations can be interpreted as Pullman's criticism of religious and cultural discourses embedded in the conventional configurations of home in children's literature. Lyra and Will's alienation from familiar spaces and attachment to unfamiliar ones thus epitomize Pullman's subversive attempt at

reimagining new spaces for children's literature beyond literary and cultural archetypes.

Although Lyra and Will's willing homecomings comply with the *home-away-home* pattern, it still diverges from conventional representations. The series does not end with marriage, an abrupt change in the socio-economic circumstances of the characters, or a sudden restoration and reformation in the world order. The end of the journey also does not bring new titles, which prosper the homes of the children. Lyra and Will go back to their daily monotonous lives, being ready to face every obstacle that is yet to come. Levey writes that "the home reached by the characters [...] is not utopian, but starkly down-to-earth" (2016, p. 19). Dr. Malone offers Will a home as well as help for Will's mother. As to Lyra, she makes Jordan College her home again and accepts to start her education as a more responsible and knowing girl. This kind of homecoming actually makes the series a more realistic representation of life especially when compared to the medievalist children's fantasies where there are radical reversals of fortune experienced by protagonists. Therefore, as Greenwell argues:

[K]ey to Pullman's remodeling of home is that it makes room for movement away from the innocence conventionally associated with childhood and fosters opportunities more often associated with experience. True home is not simply the protective and often limiting place to which one might return after an adventure, but a vibrant, dynamic space that functions as an integral component to thoughtful and active participation in the world (2018, p. 21).

CONCLUSION

To conclude, in *His Dark Materials*, the journey of the hero and heroine from home to the outside world becomes more than an archetypal implementation. It serves as a means to elaborate on various issues Pullman seems to be preoccupied with, such as parental authority over children, negligence within family, relativity of the idea of home, and the view of the universe as home. Pullman invites readers to trace the ideological implications of home and *home-away-home* pattern pertaining to children's literature. Even though the series does not devalue family pattern and values, it disrupts the sanctity of home, family and parenthood through neglecting adult characters and non-homely homes. It draws attention to the multiplicity and the relativity of meaning people associate with spaces in line with their personal experiences. In this regard, Pullman blurs clear-cut distinctions between home and away and puts into question their binary positions. He reconceptualizes home and away and shows that such spatial concepts can negate their cultural, archetypal and literary associations. Moreover, the meanings and ideas associated with them can be fluid, fluctuating, and interchangeable.

REFERENCES

- Alston, A. (2005). Your room or mine? Spatial politics in children's literature. *New Review of Children's Literature and Librarianship*, 11(1), 15-31. <http://dx.doi.org/10.1080/13614540500105412>
- Clausen, C. (1982). Home and away in children's fiction. *Children's Literature*, 10, 141-152. <http://muse.jhu.edu/article/246044>
- Feldt, L. (2016). Contemporary fantasy fiction and representations of religion: Playing with reality, myth and magic in *His Dark Materials* and *Harry Potter*. *Religion*, 46(4), 550-574. <https://doi.org/10.1080/0048721X.2016.1212526>
- Gamble, N. & Yates, S. (2002). *Exploring children's literature: Teaching the language and reading of fiction*. London: Paul Chapman.
- Greenwell, A. M. (2018). Remodeling home in Philip Pullman's *His Dark Materials*. *The Lion and the Unicorn*, 42(1), 20-36. <https://doi.org/10.1353/uni.2018.0002>
- Levey, D. (2016). "This wild abyss": The trope of home in Philip Pullman's *His Dark Materials* trilogy. *Scrutiny*, 21(1), 18-32. <https://doi.org/10.1080/18125441.2015.1073344>
- Mahon, A. & O'Brien, E. (2018). Risky subjectivities in Philip Pullman's *Northern Lights*. *Studies in Philosophy and Education*, 37(2), 181-193. <https://doi.org/10.1007/s11217-017-9581-4>
- McCulloch, F. (2011). *Children's literature in context*. London: Continuum.
- Nodelman, P. (2008). *The hidden adult: Defining children's literature*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Pullman, P. (1998). *Northern Lights*. London: Scholastic.
- Pullman, P. (2000). *The Amber Spyglass*. New York: Laurel-Leaf.
- Pullman, P. (2007). *The Subtle Knife*. New York: Yearling.
- Rustin, M. & Rustin, M. (2003). A new kind of friendship - An essay on Philip Pullman's *The Subtle Knife*. *Journal of Child Psychotherapy*, 29(2), 227-241. <http://dx.doi.org/10.1080/0075417031000138460>
- Thomson, S. (2004). The child, the family, the relationship. Familiar stories: Family, storytelling, and ideology in Philip Pullman's *His Dark Materials*. In K. Lesnik-Oberstein (Ed.), *Children's Literature: New Approaches* (pp. 144-167). New York: Palgrave Macmillan.

Yayın Geliş Tarihi: 17.07.2020
Yayına Kabul Tarihi: 19.11.2020
Online Yayın Tarihi: 31.12.2020
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.770639>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 22, Sayı: 4, Yıl: 2020, Sayfa: 1479-1499
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

MODERN BİREYİN BENCİLLİĞİ VE AÇGÖZLÜLÜĞÜ: Faust Ekseninde Bir Edebiyat Sosyolojisi Analizi

*Mehmet ANIK**

Öz

Bu çalışmanın amacı, modern dünya edebiyatının başyapıtlarından biri olan Goethe'nin Faust eseri çerçevesinde, modern bireyin bencilliği ve açgözlülüğü ile ilgili analizlerde bulunmaktadır. Eserin analizi için nitel araştırma tekniklerinden biri olan içerik analizinden yararlanılmıştır. Bu kapsamda öncelikle çalışmanın giriş kısmında, modernitenin birey tasarımı ve bunun bencillik ve açgözlülük ile ilişkisi üzerinde kısaca durulmuş, akabinde modern bireyin sanat alanında dışavurumcu inşasında öncü rolü olan Goethe üzerinde durulmuş ve son olarak da Faust eseri, modern bireyin bencilliği ve açgözlülüğü çerçevesinde analiz edilmiştir. 60 yılı aşkın bir yazım sürecinin (1770-1831) ürünü olan Faust, manzum bir tragedya olarak, Faust'un hayatı temelinde modern bireyin dramını anlatır. Mefisto'ya ruhunu satan Faust'un en belirgin özelliklerinde biri, sahip olduğu arzuları gerçekleştirme doğrultusunda bencil ve aç gözlü bir birey olması ve bu durumun pek çok yıkım ve ölüme sebep olmasıdır. Bu durum aynı zamanda modern bireyin gelişim sorununa işaret etmektedir. Goethe'ye göre, kendini gerçekleştirme noktasında, doğayla tamamen bütünleşmek ve içsel sese kulak vermek, bireysel benliğin gelişimi açısından en doğru yol olarak gözükmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Goethe, Faust, Edebiyat sosyolojisi, Modern birey, Bencillik, Açgözlülük.*

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Anık, M. (2020). Modern bireyin bencilliği ve açgözlülüğü: Faust ekseninde bir edebiyat sosyolojisi analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (4), 1479-1499

* Prof. Dr., Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, ORCID: 0000-0002-6560-2470, anik@bingol.edu.tr

SELFISHNESS AND COVETOUSNESS OF THE MODERN INDIVIDUAL: An Analysis of Sociology of Literature on the Axis of Faust

Abstract

The aim of this study is to analyse the selfishness and covetousness of the modern individual within the framework of Faust by Goethe, one of the masterpieces of modern world literature. Content analysis, one of the qualitative research techniques, is used for the analysis of this literary work. Firstly, the individual design of modernity and its relation with selfishness and covetousness are briefly discussed in the introduction of the study, then Goethe, who is a pioneer in the expressionist construction of the modern individual in the field of art, is introduced, and finally Faust is analysed within the framework of the selfishness and covetousness of the modern individual. Faust, a product of more than 60 years of writing (1770-1831), describes the drama of the modern individual as a poetic tragedy on the basis of Faust's life. One of the most prominent features of Faust, who sold his soul to Mephistopheles, is that he is a selfish and covetous individual in order to fulfil his desires, and this situation causes many destructions and deaths. This also points to the development problem of the modern individual. According to Goethe, it is seen the most correct way for the development of self to fully integrate with nature and listen to the inner voice at the point of self-fulfilment.

Keywords: Goethe, Faust, Sociology of literature, Modern individual, Selfishness, Covetousness.

GİRİŞ

İlk örnekleri Batı dünyasında, Avrupa'da ortaya çıkan modern topluma geçiş sürecinin en önemli neticelerinden biri; geleneksel toplumlarda özellikle kültürel, dinsel ya da toplumsal anlamda ortak değerler etrafında mutabakatın ve aidiyetin ifadesi olan 'biz' anlayışı yerine, toplumsal aidiyet ve değerlere indirgenmemiş haliyle 'ben' idrakinin giderek daha çok ön plana çıkması olmuştur. Modern dönemde yaşanan bu değişim bir yerde bireyciliğin de zaferi olarak görülmüştür. Toplumsal açıdan kısıtlayıcı unsurlar karşısında otonom bir varlık olarak 'rasyonel birey' anlayışının öne çıkması ve modern dönemin dominant yaklaşımı olan liberal ekonomi ve siyaset anlayışının toplumsallık değil, 'birey' odağında formüle edilmesi bu anlamda önemlidir. Avrupa'da modern dönem öncesini temsil eden Roma Katolik Kilisesi odaklı teolojik otoritenin ana eleştirisi konusu haline geldiği Aydınlanma Çağı da rasyonel bir varlık olarak birey kavramının adeta mitolojik bir boyutta yüceltildiği bir dönem olmuştur.

Avrupa'da modern dönemde ekonomik alanda elde edilen zenginliğin ve refahın genelde bireysel girişimler neticesinde ortaya çıktığına dair yaygın değerlendirmeler, 'yükümsüz özne' anlayışında olduğu haliyle, bireyin toplumsal ahlaki değerlere dayalı yükümlülükler ve kısıtlamalar etrafında tanımlanmaması gerektiği vurgusunu güçlendirmiştir. Böylece bireyin varoluşunu onun biricikliği etrafında açıklayan

yaklaşımlar giderek ön plana çıkmıştır. Wagner'in dikkat çektiği üzere (2005, s. 15-16), modernlik bireylerin kendi kendilerini yönetme hakkını tanımlarken, bu noktada kuralların nasıl oluşturulması gerektiği konusunda ise herhangi bir rehberlik önermemektedir. I. Kant'ın (2015), Aydınlanma'yı 'insanın kendi aklını bir başkasının kılavuzluğuna ve yardımına başvurmaksızın kullanabilme cesaretini göstermesi' ve böylece (Orta Çağ'a atfen) 'ergin olamama halinden kurtuluş' olarak nitelendirmesi de bu anlamda kayda değerdir.

Modern dönemde birey, kendi çıkarları doğrultusunda rasyonel davranışlar sergileyen ve bu bireyselliği üzerinden gerçekleştirdiği faaliyetlerle topluma da katkıda bulunan bir varlık olarak yüceltilmektedir. M. Weber'in (1999) modern kapitalizmin gelişmesinde, Protestan ahlakının başlangıçta etkili bir rol oynadığına dikkat çekip, ticaretle uğraşan burjuvazinin, yaptığı ticari etkinliği adeta ilahi bir güdüyle yerine getirmesinin de artan sermaye birikimi ve yeni yatırımların temel nedenlerinden biri olduğu yönündeki tezi, modern dönemde rasyonellik odağında bireysel girişimlerin öneminin vurgulanmasının bir diğer örneğidir. Weber, burjuvazinin kapitalist üretim ve sermaye birikimi doğrultusunda sahip olduğu bireysel girişim ve hırsı, teolojik bir zeminde yorumlayıp anlamlandırdıktan sonra, bu konuda rasyonel açıklamalarda bulunmakta, ancak aynı hırsın ve bencilliğin neden olduğu adaletsizlik ve sömürü ilişkisini ise genelde göz ardı etmektedir.

Aydınlanmacı bilim anlayışı insana doğa üstünde egemenlik vaat etmiş ve bu egemenliğin sağlanmasının aynı zamanda insanoğlunun yetkinliğinin ve özgürlüğünün bir sembolü olacağı belirtilmiştir. Bununla birlikte tarihsel alandaki pratikler, bu yöndeki düşüncelerin sonradan keskin şekilde eleştirilmesine ve modernliğe dair çeşitli kaygıların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Zira insanoğlunun doğa üstünde egemenlik kurma mücadelesi aynı zamanda insanın insan üzerinde egemenlik kurmasının ve başkalarının bireyselliğinin ve özgürlüğünün bastırılmasının da yeni bir tarihi olmuştur. M. Horkheimer'in ifadesiyle (1998, s. 146), insanın eşya üzerinde iktidar kurma isteğinin yoğun olması oranında, eşyanın onun üzerindeki tahakkümü de ağır olmuş ve insan gerçek bireysel özelliklerinden de o oranda uzaklaşmıştır.

Modern dönem, bireyciliğin yaygınlaştığı bir dönem olmuş ve bu haliyle bu dönem, Adorno ve Horkheimer'in nitelendirmesiyle (2015, s. 53) 'bireycilik çağı' olmuştur. F. B. Dikeçligil yerinde bir tespitle, ben merkezci rasyonel birey modelinin, kapitalist sisteme uygun olan insan tipinin doğasını anlattığına dikkat çekmektedir (2017, s. 191). Bireyin belirli bir toplumsal çerçeveye atıfta bulunmaksızın ya da herhangi bir toplumsallıktan miras alınmaksızın tanımlanma biçimi ve eğilimi giderek baskın hale gelmiş, yaşamı etkileme konusunda bireycilik, önceki dönemlerden çok daha etkin bir hale gelmiştir (Günerigök, 2018, s. 140).

Modern sosyal bilimler paradigmasına egemen olan rasyonel birey düşüncesi, bireyin her zaman rasyonel davranan bir varlık değil, (olumlu ya da olumsuz anlamda) duygusal ya da irrasyonel davranışlar da sergileyen bir varlık olduğu gerçeğini göz ardı etmektedir. Modern dönemin birey figürü sınırsız arzu sahibi olan, dizginlen(e)memiş faaliyetler icra eden, her şeye kadir bir birey olarak sembolize edildiği oranda, bu durumun sebep olduğu bir çatışmanın ve trajedinin içerisinde bulunmaktan kurtulamamıştır. Bu dönemde tüketim toplumunun yükselişe geçmesi ve özellikle bireysel girişimcilik odağında yapılan hırs övgüsü ve teşviki; bencil, hedonist ve doyumsuz birey tipinin yaygınlaşmasına uygun bir zemin oluşturmuştur. Şüphesiz bencil ve açgözlü birey tipi ilk kez modern toplumlar ile birlikte ortaya çıkmamıştır. Modernite öncesi insan yaşamında da bu birey tipinin farklı örnekleri bulunmaktadır. Burada vurgulanmak istenen, modernitenin sahip olduğu içsel dinamiklerin bu birey tipinin yaygınlaşmasına en uygun zemini oluşturduğudur. Zira toplumsal ahlaki değerlerden ve sorumluluklardan soyutlanmış rasyonel birey düşüncesi, (arzu edilen bir sonuç olsun ya da olmasın) bencilliği ve açgözlülüğü de bir yerde olağanlaştırmaktadır.

M. Weber (1986), Batı’da ortaya çıkan modern toplumu, büyüünün bozulduğu ve rasyonalitenin egemen olduğu toplum modeli olarak izah etmektedir. Oysa gelinen noktada, modernliğin kendi büyüü sorgulanmaya başlamıştır. Zira iyimser gelecek tasarımıma karşın, pratikte yaşanan olumsuzluklar, modernite ile ilgili birtakım endişelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. E. Fromm (1982, s. 168), normal şartlarda insanın kendi doğasında paylaşmak, vermek, fedakârlık gibi duyguların yaygın olmasına karşın, bireysel çıkarı öne çıkaran modern (kapitalist) toplumlarda dayanışma duygusunun ikinci plana itildiğine ve bu toplumların sadizm, açgözlülük, başkalarına zarar verme, bencillik gibi olumsuz güdülerini beslediğine dikkat çekmektedir. Nihayetinde kazanç-kâr-mülkiyet temelleri üzerinde bireysel hırsı teşvik eden bir toplumun, ‘ele geçirmek’ ve ‘sahip olmak’ eğilimleri taşıyan bir birey tipinin yaygınlaşmasına neden olduğu açıktır. Hedonist bir duyguyla kişisel arzularına erişmek için her türlü ahlaki ilkeyi çiğnemeyi göze alan, kendisi başkalarına saygı duymaktan imtina etse de kendi kişisel çıkarları için kendisine saygı duyulmasını bekleyen, başkalarına zarar verip vermediğine genelde aldırmayan ve özeleştiriden yoksun olup, kişisel hırsı doğrultusunda davranışlar sergileyen bencil ve açgözlü bir birey tipi giderek yaygınlık kazanmaktadır.

Bu çalışmanın konusu, modern dönemin ünlü metinlerinden Goethe’nin *Faust* eseri çerçevesinde, modern bireyin açgözlülüğü ve bencilliği ile ilgili bir edebiyat sosyolojisi analizidir. Bu analiz sürecinde, nitel araştırma tekniklerinden biri olan içerik analizi tekniğinden yararlanılmıştır. Yöntemsel açıdan öncelikle, modern bireyin sanat alanında inşa edilmesinde önemli rolü olan Goethe’nin edebi kimliği üzerinde kısaca durulmuş, akabinde ilk cildi 1806, ikincisi ise 1832 yılında

yayınlanan ve 60 yılı aşkın bir yazım sürecinin (1770-1831) ürünü olan ünlü eseri *Faust*, modern bireyin sahip olduğu bencillik ve açgözlülük duygusu çerçevesinde analiz edilmiştir. Goethe, Aydınlanma Çağı'nda ön plana çıkarılan rasyonel birey figürüne belirli açılardan eleştirel yaklaşan ve bireyin hayal gücü ve duygu sahibi bir varlık olduğu hususuna eserlerinde dikkat çeken bir isim olması anlamında önemlidir.

MOREN BİREYİN SANAT ALANINDA DIŞAVURUMCU İNŞASI: J. W. VON GOETHE VE FAUST

Aydınlanma döneminde doğan J. W. Von Goethe, ailesinin sunduğu imkanlarla iyi bir eğitim almış, Weimar Almanya'sında siyasi birtakım görevlerde bulunmuş, ayrıca bir süre İtalya'da yaşamış ve burada kültür, sanat, siyaset gibi alanlardaki gelişmelere doğrudan tanık olmuştur. W. Shakespeare, Voltaire, G. E. Lessing, D. Diderot, J. G. Hamann, J. G. Herder, J. J. Rousseau, G. Vico, B. Spinoza, G. Arnold gibi düşünürler, Goethe üzerinde etki bırakan isimler olmuş, ayrıca çağdaşı olan F. Schiller ile de karşılıklı etkileşim içerisinde olmuştur. Goethe sadece Alman edebiyatının değil, dünya edebiyatının önde gelen isimlerinden biri olup, romantizm akımının en merkezi figürlerinden biri olarak kabul edilmektedir. İspanyollar için Cervantes, İngilizler için Shakespeare, Fransızlar için Racine ya da İtalyanlar için Dante ne ise, Almanlar için de Goethe odur. Dünyada İspanyol dilini ve kültürünü yaymak amacıyla kurulan Cervantes Enstitüsü örneğinde olduğu gibi Alman dilini ve kültürünü yaygınlaştırmak için kurulmuş olan ve Türkiye'de de şubeleri bulunan Goethe Enstitüsü'ne Almanya'nın sembol ismi olarak görüldüğü için Goethe'nin ismi verilmiştir. Alman edebiyatının 'Altın Çağ'ı olarak kabul edilen 18. yüzyıl ile 19. yüzyılın ilk dönemleri arasındaki periyotta, Goethe'nin edebiyat ve entelektüel yaşam üzerindeki etkisinden dolayı 1770-1830 yılları arasındaki Alman entelektüel tarihi, aynı zamanda 'Goethe Çağı' (Goethezeit) olarak da adlandırılmaktadır.¹

¹ 'Goethe Çağı' ile ilgili ayrıntılı okuma için bkz. Lukacs (2011), Pizer (2011) ve Richards (2002). Çalışmaları genelde Alman edebiyatı ve entelektüel tarihi üzerine yoğunlaşan N. Boyle (1992) ise, 'Goethe Çağı' kavramının Goethe'nin doğru anlaşılmasının önünde bir engel olduğunu, böyle bir çağın aslında hiç olmadığını ve yaygın kanının aksine, edebiyat kariyerinin ilk beş yılı hariç, Goethe'nin asla bütün bir neslin taklit etmeyi seçtiği bir model olmadığını belirtmektedir. Boyle'un bu konudaki değerlendirmesinde, Goethe'nin kendisi tarafından yapılmayıp, sonradan üretilmiş olan bu tanımlamayı, özellikle onun sözlerine atıfta bulunarak yanlışlamaya çalışması ya da bütün bir nesil tarafından taklit edilmiş olma gibi subjektif ölçütler belirtmesi ise eleştiriye açık bir husustur. Boyle (2008, s. 58), 'Goethe Çağı' yerine, özellikle F.

G. Simmel (2015, ss. 216-217), 19. yüzyılda ‘benzersizlik bireyciliği’ olarak nitelendirdiği bir anlayışın ön plana çıkmaya başladığını ve bu türden bir anlayışının yaygınlaşmasında, romantizmin duyguya ve deneyime dayalı bir temel oluşturarak, büyük rol oynadığını belirtmektedir. Ona göre Schleiermacher bu bireycilik anlayışının metafizik temelini, Goethe ise sanatsal temelini oluşturmuştur. Aydınlanma döneminin birey anlayışına eleştirel yaklaşan romantizmde, bireysel benlik sonsuz bir karşıtlıklar silsilesi barındırır ve her bireyin hayatının anlamı, diğer herkesten farklılığında, doğasının ve eylemlerinin benzersizliğinde yatmaktadır. Simmel (2015, s. 328), Aydınlanma düşüncesinde tarihsel bağlardan kurtulmuş birey fikrinin ön planda olduğunu, ancak gerek Goethe gerekse romantizm anlayışında, kendisini diğerlerinden ayırt etmek arzusu baskın olan birey anlayışının dikkat çektiğini belirtmektedir. Aydınlanma düşüncesinden farklı olarak artık vurgulanan; her bireydeki ‘genel insan’ değil, insanın nitel eşsizliği ve ikame edilemezliğidir.

Edebiyat alanında Goethe’nin en önde gelen temsilcilerinden biri olduğu romantik dışavurumculuk, Aydınlanma düşüncesinin modern birey tasarımına karşı genelde tepkiler içerse de kısmi benzerlikler de barındırmaktadır. C. Taylor’ın dikkat çektiği üzere, 18. yüzyılın sonunda romantik dışavurumculuk ile birlikte ortaya çıkan hayat anlayışı; gelenek, din ya da siyasal bir otorite tarafından dışarıdan herhangi bir hayat modeli dayatılmaksızın, her bireyin yolunu kendisi bularak, hayatını özgürce yaşaması gerektiğini savunmaktadır (Taylor, 2014, ss. 557-558). Bu noktadaki yaklaşım Aydınlanmacı perspektifle paralellikler taşısa da dışavurumculukta, Aydınlanma’nın bağımsız akıl ve nesnellik vurgusu karşısında, öznelleşmenin göz ardı edilmiş olan önemi vurgulanmaktadır. Başka bir ifadeyle, Aydınlanma’nın nesnelleştirilmiş dünya tasarımına karşı, romantik dışavurumculukta öznelleştirilmiş bir dünya ön plana çıkmakta ve (bireydeki) içsel dünya ile (doğadaki) dışsal dünya arasında bir bağlantı, bir bütünlük sağlanmaya çalışılmaktadır. Bu noktada bilgiye tek erişim vasıtası olarak akli gören yaklaşım eleştirilmekte ve çıkarıcı aklın hakikate erişimi engelleyebileceği düşüncesinden hareketle, hakikate erişim vasıtası olarak içsel sese önem verilmektedir. Bu yaklaşımda tabiat, iyilik barındıran içsel bir kaynaktır ve tabiatla bütünleşme ve iyi bir hayata sahip olmanın koşulu da başkalarını model alma ihtiyacı duymaksızın içsel sese kulak vermektir. Bu durum, her bireyin sahip olacağı tecrübenin emsalsizliğine de göndermede bulunmaktadır.

Schiller ve I. Kant isimlerini ön plana çıkardığı bu dönemi, ‘İdealizm Çağı’ olarak nitelendirmeyi tercih etmektedir.

Goethe, Almanya’da 18. yüzyılda ortaya çıkan ‘Yeni Hümanizm’ (Neuhumanismus) akımının önemli temsilcilerinden biri olarak görülmektedir. Onun şiiri ‘insanlığın evrensel mülkiyeti’ olarak nitelendirmesi bu anlamda ilgi çekicidir. Yine bu anlamda ‘dünya edebiyatı’ (weltiliteratur) fikrini öne sürmesi kayda değerdir. Eckermann ile yaptığı söyleşide, insanların vatansever bir sanat anlayışı veya vatansever bir bilim anlayışının olmadığına yakın zamanda ikna olmalarını umduğunu söyleyen Goethe, her iyi şey gibi bilim ve sanatın tüm dünyaya ait olması gerektiğini belirtmektedir. Çağdaş olanı önemsemekle birlikte tarihselliğe de önem veren Goethe, söz konusu iki alanın, geçmişten miras alınanlar göz ardı edilmeksizin, çağdaş özgür ilişkilerle geliştirilmesi gerektiğini savunmaktadır (Eckermann, 2007; Strich, 1949).

Kişisel hayatında devlet adamı ya da bilim insanı gibi farklı birtakım rolleri olsa da Goethe özellikle edebiyat alanında yazdığı eserler ile modern dünya edebiyatında etkili bir isim olmuş ve bu eserleriyle, Almanya’dan ve dünyanın farklı yerlerinden isimler için ilham kaynağı olmuştur. Goethe’nin, Alman edebiyatında 18. yüzyılın ikinci yarısında bir süre dominant yaklaşım olarak beliren ve Aydınlanmacı rasyonalizme mesafeli yaklaşım, duygu sahibi bir varlık olarak bireyciliği ön plana çıkaran ‘Sturm und Drang’ hareketinin etkisindeyken yazdığı; aşırı duyarlı yönüyle, modern melankolik bireyin sembolü olarak görülen ve karşılıksız aşkı nedeniyle intihara sürüklenen genç sanatçı Werther’in hazin öyküsünü anlattığı *Genç Werther’in Acıları* (2019), Franz Kafka’nın modern bireyin kendisine yabancılaşmasını, yalnızlığını, kısıtlanmasını, çaresizliğini ve dışlanmasını ele aldığı ünlü eseri *Dönüşüm*’e (2020) ilham kaynağı olmuştur. U. Plenzdorf, aynı eseri 20. yüzyılın ikinci yarısında Alman toplumunun içinde bulunduğu duruma uyarlama yoluna giderek *The New Sorrows of Young W.* (2015) adlı eseri yayınlamıştır. Goethe’nin Avrupa edebiyatı üzerinde önemli etkileri olan bir diğer romanı *Wilhelm Meister’in Çıraklık Yılları* (2018), Samuel Butler’in *Tüm İnsanlar Gibi* (2010) eseri için ilham kaynağı olmuştur. Bu iki romanın ana karakterleri Wilhelm Meister ve Ernest Pontifex, yaşadıkları hayal kırıklıkları ve mutsuzluklara karşın, hayata tutunma çabaları, ahlaki ve entelektüel gelişim ile bireysel kimlik mücadelesi verme yönleriyle benzerlikler taşımaktadırlar. Bu eserden ilham alan bir diğer isim de *Ernest Maltravers* (2010) romanını yazarken E. B. Lytton olmuştur.

D. Barry, Goethe’nin J. Joyce üzerindeki etkisini *Faust* ve *Ulysses* eserleri arasındaki karşılaştırmaya dayalı bir çalışmayla ortaya koymaktadır (Barry, 1992). Henrik Ibsen’in Norveç halk masallarından hareketle yazdığı manzum tragedya *Peer Gynt* (2009) eseri, Goethe’nin Alman halk masallarına dayanan manzum tragedyası *Faust* ile yazım tarzı ve tekniği açısından büyük benzerlikler

taşımaktadır. A. Schopenhauer, *Yaşam Bilgeliği Üzerine Aforizmalar*'da (2018) Goethe'ye pek çok atıfta bulunurken, F. Nietzsche, *Tragedyanın Doğuşu*'nda (2007), Antik Yunan anlayışı ve modern Batı kültürü arasında çeşitli karşılaştırmalar ve değerlendirmeler yaparken Goethe'ye ve özellikle *Faust*'a pek çok atıfta bulunur. Nietzsche'nin farklı çalışmalarında da bu etkiyi görmek mümkündür. Nietzsche'nin 'üst-insan'ı için Faust önemli bir karakterdir. O. Spengler (1978), Batı uygarlığının ilerlemeci, evrenselci ve tahakküm içeren yaklaşımını eleştirirken, *Faust* yararlandığı başlıca kaynaklardan biri olmuştur. Burjuvazinin son entelektüel devrimlerinden birinin Almanya'da Goethe döneminde gerçekleştiğini belirten ve Goethe'yi Hegel'le birlikte tarihi diyalektiğin büyük bir siması olarak nitelendiren G. Lukacs (2011, s.187), Goethe'nin çatışan farklı eğilimleri uzlaştırarak, Faust ile benzersiz bir eser ortaya koyduğunu ileri sürer. *Faust*'un etkisi; müzik, tiyatro, opera, drama, sinema gibi farklı alanlarda da yansımaları olacak şekilde oldukça geniş bir alanı kapsamaktadır.

J. M. van der Laan (2007), Faust ya da Faust benzeri figürlerin; antik çağda, pagan ve Hristiyan içeriklerde, erken modern, modern ve postmodern dönemde, sanat ve müzikte ve Almanca, İngilizce, İspanyolca, Fransızca, Rusça, Çekçe, Macarca, Portekizce, İtalyanca, Romanca gibi Batı'nın tüm ana dillerinde bir şekilde mevcut olduklarını belirtmektedir. Başka bir ifadeyle Faust, ilk kez Goethe ile birlikte ortaya çıkan bir figür değildir. Günahkarlığı, mürtetliği, işkenceye maruz kalmış kurbanı, gizemli ve yasaklanmış bilginin peşinde koşan kişiyi veya ruhunu şeytana satan insanı sembolize eden Faust'un farklı versiyonlarına eski çağlardan beri Batı dünyasında rastlanmaktadır. Johann Spiess tarafından 1587 yılında yayınlanan *Faustbuch*, Christopher Marlowe tarafından 1588'de yayınlanan *The Tragical History of the Life and Death of Doctor Faustus* ve Thomas Mann tarafından 1947 yılında yayınlanan *Doctor Faustus: The Life of the German Composer Adrian Leverkühn As Told by a Friend*,² Goethe'nin *Faust*'u dışında bu konuda en çok bilinen Faust anlatıdır. Cervantes'in yaşadığı dönemde popüler olan şövalyelik romanlarından esinlenerek, bu eserleri eleştirmeye ve aşmaya yönelik modern bir anlatı olarak *Don Quijote*'yi (2019a; 2019b) yazması örneğinde olduğu gibi Goethe, Faust konusunda Batı dünyasında ve Alman halk öykülerinde eskiden beri var olan bu gelenekten etkilenerek, modern hayata yönelik endişe ve huzursuzluğu yansıtmak üzere Faust'un modern bir manzum tragedyası olarak özgün bir biçimini yazmıştır. M. Berman (2013, s.63), Goethe'nin *Faust*'unun tarihsel perspektif zenginliği, derinliği, moral imgelem, politik bilgi, psikolojik duyarlılık ve öngörü yönlerinden diğer tüm örnekleri

² Son iki çalışmanın Türkçe yayınlanmış çevirileri için bkz. Marlowe (2018) ve Mann (2018).

geride bıraktığını belirtmektedir. I. Watt (2016, s. 258) da *Faust*'u modern bireycilikle ilgili eserler arasında en önemli başarıyı yakalamış eser olarak nitelendirmektedir.

MODERN DÜNYANIN BENCİL VE AÇGÖZLÜ BİR BİREYİ OLARAK FAUST

Modern romanın ilk örneği olarak kabul edilen *Don Quijote*'nin başlangıç kısmında Cervantes'in, dönemine egemen olan yazın anlayışını eleştirip, modern okura yönelik birtakım mesajlar vermesi örneğinde olduğu gibi Goethe de *Faust*'un giriş bölümünde tiyatro müdürü, tiyatro yazarı ve soytarı arasında geçen diyaloglar üzerinden, tiyatro eseri ve izleyici kitle ile ilgili eleştirel bir tavır ortaya koyar. Tiyatro müdürü, daha çok gelir elde etmek için tiyatroyu hıncahınc dolduracak bir seyirci kitlesinin özlemi içindedir ve bunu sağlamanın yolunun iyi bir tiyatro eserinden geçtiğini bildiği için de tiyatro yazarından bu konuda talepte bulunur:

“(…)

Görmek isterim kalabalığı elbette,

Sel gibi çadır tiyatromuza akan

(…)

Gündüz vakti, saatler henüz dördü göstermeden,

Bilet almak için mücadele veren,

Sanki katlıkta fırının kapısında ekmek bekleyen,

Tek bir bilet için birbirini çiğneyen,

Bu mucize her tür insanı etkiler,

Yazardır ancak bu etkiyi yaratacak:

Dostum, gerçekleştir hemen bunu!” (Goethe, 2016, ss. 23-24).

Tiyatro müdürünün bu yöndeki talebi karşısında yazar ise, bu konuda baskı altına alınmasını ‘uşak gibi görülmek’ şeklinde nitelendirip, bunun doğanın yazara verdiği insanlık hakkının alçakça çiğnenmesi olduğunu belirtir ve bu talebe karşı çıkar. İnsanlığın kudretini temsil ettiğine inanan yazar, ticari kaygıları ön planda tutan, sanat değeri düşük bir çalışma yerine, sonraki okurların da okuduklarında takdir edecekleri nitelikli bir çalışma yapmanın derindedir. Zira yazara göre:

“(…)

Parıldayan şey, bir anlıktır sadece,

Gerçek olan uzanır gelecek nesillere” (Goethe, 2016, s. 24).

Tiyatro yazarı, ‘anlık beklentilerin aksine, sanat yönü güçlü’ bir eser oluşturup, modern okur ve izleyiciye ulaşmayı amaçlamaktadır. Böylece, daha dar bir kitleye hitap eden klasik dönem anlayışının ürünü bir metin yerine, gelecek nesillere de ulaşacak modern bir metin hedeflenmektedir. Buna karşın soytarı da tiyatro müdürü gibi geleceğe de kalacak bir eser kaygısından öte, mevcut halk kitlesini memnun edip eğlendirecek bir çalışma ortaya koymanın gerekliliğini vurgular. Tiyatro müdürü, izleyici kitlesinin beklentisine uygun düşecek şekilde, içinde çokça olay geçen ve farklı etkinliklere imkân veren bir tiyatro metninin oluşturulması yönünde talepte bulunur. Tiyatro müdürü ve soytarının başlıca kaygısı, eserin edebi değerinden bağımsız olarak, mevcut kitlenin beğenisini elde edecek ve böylece maddi kazanç sağlayacak bir eserdir. Bundan dolayı tiyatro müdürü, ‘kuvvetli içkiler içmek istiyoruz’ deyip, yazardan halk kitlesini çokça eğlendirip, kendinden geçirecek bir eser ortaya koymasını söyler. Bu diyaloglarda Goethe, idealist bir tutum taşıyan tiyatro yazarı aracılığıyla, yazarın modern izleyiciye ulaşma ve özgürlük arayışını ifade eder.

Bu diyalogların sonrasında eser asıl olarak, Tanrı, melekler ve Mefistofeles (şeytan) arasında gökteki prolog ile başlar. Buradaki diyaloglar, Hz. Adem’in yaratılması sonrasında kendisine Tanrı tarafından biçilen özel konum ve İblis’in buna kibirli tepkisi şeklinde, tek tanrılı dinlere ait teolojik metinlerde geçen anlatılarla çeşitli benzerlikler taşır. Mefistofeles, Tanrı’nın huzurunda hazırda bulunan baş melekler Rafail (İsrafil), Cebrail ve Mikail’e karşı alaycı ve kibirli bir tutum takınır ve dünyevi yaşam ile ilgili çeşitli şikayetlerde bulunur. Tanrı, Mefistofeles’e kulu Faust’u tanıyıp tanımadığını sorduktan sonra, yakında Faust’u aydınlığa kavuşturacağını söyler. Bunun üzerine Mefistofeles, Tanrı ile iddiaya girerek, Faust’u kendi yoluna çekeceğini ileri sürer. Bu iddia karşısında Tanrı tarafından, Mefistofeles’e iddiasını ispatlaması için Faust’un yeryüzündeki yaşam süresi dahilinde kendisine mühlet verildiği belirtilir. Bu diyaloglarda Faust, sadece kendisini değil, adeta bütün insanlığı temsil eder gibidir.

Eserin sonraki bölümünde okur, Faust karakteriyle tanışır. *Don Quijote* gibi Faust’un da olay örgüsü modern dönemde, ancak Orta Çağ kalıntılarının tamamen ortadan kalkmadığı bir toplumsal düzende geçer. Simyayla da uğraşan bir tabibin oğlu olan Faust, tıp öğrenimi sonrasında babası gibi doktor olmuştur.

Felsefe, hukuk ve teoloji ile de akademik düzeyde ilgilenen Faust, çevresinde saygı gören bir isimdir. Bununla birlikte sahip olduğu farklı akademik uğraşlar, kendisini kişisel olarak tatmin etmediği için bireysel olarak kendini gerçekleştirme arayışı içerisindedir. Kişisel hayatında mutsuz olan Faust, Aydınlanmacı bireyin bilime duyduğu büyük inancı sembolize eden asistanı Wagner'a hayata dair özelemlerinden bahsetmesinin hemen sonrasında, bir fino kılığında kendilerine yaklaşan Mefistofeles ile karşılaşır. Mefistofeles, Faust'la olan görüşmelerinde öncelikle onu bilim ve mantıktan uzaklaştırır ve ona dünyevi dertlerin ve acıların ötesinde bir yaşam vaadinde bulunur. Eğlence ve zevklerin büyüdüğü dünyası ile ilgili ayartıcı telkinlerde bulunarak, Faust'u kontrol altına almaya çalışan Mefistofeles, Faust'un bu dünyadaki her arzusunu yerine getirme ve bu doğrultuda ona hizmet etme karşılığında, öbür dünyada onun kendisinin hizmetkarı olması yönünde bir anlaşma yaparak, ruhunu satın alır. Wagner'ın yerini alan Mefistofeles, Faust ölünceye kadar artık onun bu dünyadaki hem yeni asistanı hem de yol gösterenidir.

Faust gerek bilim gerekse metafiziğe dayalı bilginin kendisini yüceltip mutluluk getirmediğini belirterek, geleneksel dünyadan uzaklaşmaya başlar ve artık sadece dünyevi zevkler peşinde koşan bencil, doyumsuz ve açgözlü bir bireye dönüşür. Mefistofeles ile tanıştığında 50 yaşında olan Faust, kendisine sunulan büyüdüğü içkiyle 30 yıl gençleşir ve gördüğünde güzelliğine hayran kaldığı Gretchen (Margarete) onun başlıca tutkulu hedefi olur. Modern bireyin ihtiras dolu dünyevi tutkularına sahip olan Faust, geleneksel dünyanın saflığı içerisinde bir hayat süren Gretchen'i ayartıp, ona bir an evvel sahip olmaya yönelik, bencilce birtakım duygular besler. Mefistofeles'ten Gretchen'i kendisine ayarlamasını isteyen Faust, inançlı ve son derece masum bir genç kıızı sembolize eden Gretchen'i, Mefistofeles'in yardımı ve birtakım söz oyunları neticesinde ayartıp, kendisine aşık eder ve bir süre sonra da ona sahip olur.

Faust'un hayatına dahil olması, Gretchen'in ailesinin yok olmasının da başlangıç noktası olur. Önce annesi, akabinde de kardeşi Valentin hayatını kaybeder. Faust ile tanışmadan önce, ahlak ve masumiyet konusunda diğer kızlara örnek olarak gösterilen kız kardeşinin, Faust ile evlilik dışı bir ilişkisi olduğunu öğrenen Valentin, Faust ve Mefistofeles ile karşılaştığında, onlara bunun hesabını sormak ister. Ancak bu karşılaşmada Mefistofeles'in Faust'u tahrik etmesiyle Valentin, Faust tarafından öldürülür. Gretchen ile birliktelik yaşadığı gece, sevgilisinin annesine fazladan uyku ilacı vermesine ve ölümüne neden olan Faust, Gretchen'in kardeşi Valentin'in de böylece katili olur. Faust'la evlilik dışı ilişkisinden bir bebeği olan Gretchen, bütün bu yaşadıklarından sonra bilincini bir an kaybederek, göğsüne sıkıca bastırdığı çocuğunun nefessiz kalarak ölmesine

sebepl olur. Aile kurumunu hayatının merkezine koyan geleneksel değerlere sahip olan, ancak Faust ile tanışmasından sonra bu geleneksel kimliğinden gittikçe uzaklaşan Gretchen'in ailesi böylece yok olur.

Gretchen'in tutuklanıp idama mahkûm edilmesi karşısında bir süre vicdan azabı çeken Faust, olanlardan dolayı Mefistofeles'i itham ettiğinde, Mefistofeles olanlar karşısında aslında onun hiç de masum olmadığına şu sözlerle karşılık verir: "Kimdi onu felakete sürükleyen? Ben mi yoksa sen mi?" (Goethe, 2016, s. 231). Faust olanlar karşısında kısa süre vicdan azabı çekse de Gretchen'in hayatının alt üst olmasına sebep olan bencil ve açgözlü ihtirasını görmezden gelir ve özeleştiriden sakınıp, olanlar karşısında Mefistofeles'i itham etme yoluna gider. Faust örneğinde modern birey, bencillik ve açgözlülük içeren ihtiraslara sahip olduğu oranda, saplantılı tutkularının esiri olmakta ve yaşanan olumsuzluklar karşısında başkalarını itham ederken, kendisiyle ilgili özeleştirisi sürecinden ise kaçınmaktadır.

Burada önemli sorunlardan biri de bilgi ve eylem arasındaki ilişki sorunudur. Goethe için sorun, doğru olan ya da yanlış olana dair ahlaki bir kodu bilmemek değil, bilgi ve eylem arasındaki ya da ahlak ve epistemoloji arasındaki ilişki sorunudur. Ahlaki olarak bir konuda yapılması ve yapılmaması gerekeni bilmek, bu bilgiyle örtüşen bir eylemin ya da davranışın garantisi olmamaktadır. Bilgi düzeyinde ahlaki birtakım kodlara sahip olsa da birey, eylem noktasında bu ahlaki kodların zıttı olarak yorumlanabilecek birtakım davranışlar sergileyebilmektedir. Faust, Gretchen'in sahip olduğu masumiyeti görmesine rağmen, bencilce bir duyguyla ona bir an evvel sahip olmaya çalışmış ve bunun için Gretchen'in hayatını alt üst etmekten geri kalmamıştır. Bu konudaki kısa süreli vicdan azabı, gerçek bir bireysel iç hesaplaşmaya dönüşmemiş, idama mahkum edilmiş olan Gretchen'i başlangıçta kurtarmayı düşünse de sonrasında kendi sebep olduğu bu felaket ile onu baş başa bırakmıştır.

Modern döneme ait bu tragedyanın ilk kısmında, Faust karakterinin geçirdiği dönüşüm süreci bir yönüyle, modern bireyin tamamen dünyevi arzular peşinde koşan, ele geçirme ve hükmetme yönündeki açgözlü ihtirasını, bencilliğini ve kapitalist gelişim sürecini ifade etmektedir. Faust'un maddi güç, dünyevi iktidar ve cinsellik arzusu gibi hususlar doğrultusunda geçirdiği bu ontolojik dönüşüm, sadece onunla sınırlı olmayıp, eserin yazıldığı modern dönemin Batı'ya özgü kapitalist gelişim ve dönüşüm ruhunu da yansıtmaktadır. W. Sombart'ın *Aşk, Lüks ve Kapitalizm*'de (2016) dikkat çektiği üzere, aşkın dünyevileştirilmesinin bir parçası olarak cinsellik, kapitalizmin başlıca simgelerinden biridir. Faust'un başlıca özelliklerinden biri de aşkı cinselliğe indirgemiş olmasıdır.

Eserde Faust, dünyevi ihtiraslara kapılıp dönüşüm geçiren, bencil, açgözlü, ahlaki ilkelerden uzak, modern ve seküler entelektüel bireyi sembolize etmektedir. Mefistofeles, toplumsal değerleri küçümseyen, ayartıcı ve güvenilmez biri olsa da eserin bazı kısımlarında realist yönüyle de dikkat çekmektedir. Gretchen karakteri başlangıçta masumiyeti sembolize etse de Faust'un ihtirasının bir parçası olması ve ona teslim olmasıyla da bu masumiyetini yitiren ve kirlenen bireyi sembolize etmektedir. Bir yönüyle Gretchen karakteri, kendisiyle temsil edilen geleneksel değerlerin, Faust'un temsil ettiği modern tutkular karşısındaki yenilgisini sembolize etmektedir. Eserin ilk kısmının sonunda, Gretchen zindanda tutukluken, bütün olanlardan dolayı derin bir pişmanlık duyup, kimliğini sorgular ve tövbekâr olur. Gökten gelen ses, tövbesinin kabul edildiğini belirtir.

Eserin ilk kısmında Faust, bu dünyaya ait bir kahraman olma niteliği taşıırken, karakter sayılarının arttığı ve mitoloji odaklı sembolizmin daha çok ön plana çıktığı ikinci kısımda ise artık bağlantısı sadece bu dünyayla sınırlı bir varlık değildir. Faust ve Mefistofeles buldukları sarayda, ordunun maaş ücretlerini ve saray masraflarını artık karşılayamaz bir noktaya gelen ve büyük mali sorunlarla uğraşan imparatora, altın ve gümüşe karşılık gelecek şekilde kâğıt paranın kullanılmasını önerip, bu mali darboğazdan kurtuluşu sağlarlar. Meydana gelen bu refahın mimarları olarak da ödüllendirilirler. Faust, imparatorun ödüllendirmesiyle, hâkim tepesinde güçlü bir kalenin olduğu, geniş toprak sahibi bir soylu olur. Eserin sonraki kısımlarında görüleceği üzere Faust bunlarla yetinmez ve doyumsuz bir birey olarak mülkiyetini genişletmeye çalışır.

Eserin bu kısmında, ilk bölümdeki Gretchen karakterinin yerini bu kez Helena alır. Faust, Zeus'un Sparta kraliçesi Leda ile kaçamak ilişkisinden doğan, efsanevi güzelliğiyle bilinen ve Truva savaşına neden olan mitolojik kahraman Helena'ya âşık olur ve onunla evlenir. Euphorion adında bir çocukları olur, ancak genç yaşta hayatını kaybeder ve akabinde Helena da hayata veda eder. Gretchen gibi Helena da Faust ile tanışmasının sonrasında benlik duygusunu ve kendi gerçekliğiyle olan ilişkisini kaybeden biridir. Bir aileye sahip olsa da Gretchen gibi o da kendisiyle birlikte bu ailenin yok oluşuna tanık olur.

Eserin bu kısmında Goethe'nin çokça mitolojik kahraman tercihinde bulunması oldukça kayda değerdir. Goethe, Antik Roma ya da İskandinavya mitolojisinden de kahramanlara eserinde yer verse de baskın olarak Antik Yunan mitolojisindeki karakterlere başvurur. C. Taylor, Goethe'nin özellikle Antik Yunan mitolojisi kahramanlarına dayalı bir sembolizme başvurmasını dışavurumcu yaklaşım etrafında açıklamaktadır. Ona göre Goethe, romantik dışavurumculukta öne çıkan tabiatın bir kaynak olarak algılanması gerektiği fikrini

en etkili şekilde ifade eden kişidir. Taylor, dışavurumcu bütünlük idealinin, Hristiyanlığın aşkın özlemlerinden ziyade, antik paganların bakış açısıyla daha çok uyum sağladığını ve Yunanlıların bütünlüğe uyumlu bir tavırla özdeşleştirilmelerinin, Alman romantiklerinin ana temalarından biri olduğunu belirtmektedir (Taylor, 2012, s. 620).

Antik Yunan mitolojisindeki kahramanların önemli özelliklerinden biri; dizginsiz bir ihtirasa, bencillığe ve açgözlülüğe sahip olmaları ve bu noktada gerek mitolojik tanrılar ve tanrıçalar (ölümsüzler) olarak kendi aralarında gerekse de insanlarla (ölümlülerle) birtakım çekişmeler içerisinde olmalarıdır. Mitolojik kahramanlar noktasında üzerinde durulması gereken önemli hususlardan bir diğeri de Aydınlanmacı modernizmde bireyle ilgili yapılan vurgunun bir yönüyle mitolojik bir boyut içerdiği'dir. Zira mitolojik kahramanlarda olduğu gibi Aydınlanmacı otokratik bireye de adeta tanrısal bir kudret atfedilmiştir. Bilimin rehberliğinde modern bireyin tamamen özgür bir varlık olarak, doğaüstünde mutlak egemen güç olacağına dair yapılan vurgular, pratikte mit olarak kalmış ve bu durum insanın insan üzerinde tahakkümünde de yeni bir evre olmuştur. M. Horkheimer ve T. W. Adorno'nun deyişiyle (1995, s. 16), 'mit zaten Aydınlanmadır ve Aydınlanma mitolojiye geri dönmektedir.' Goethe'nin metnin özellikle ikinci kısmında mit ve gerçekliği bir araya getirmesi ve Faust'un aşkın bir gerçekliğin peşine düşmesi bu anlamda da kayda değerdir.

Metnin sonlarında Mefistofeles, imparatorun sefa düşkünü olmasıyla, memleketin kargaşaya ve iç savaşa sürüklendiğini, herkesin birbirine düşman olduğunu, kardeşin kardeşi öldürdüğünü ve bu duruma isyan eden halkın kendilerine huzur sağlayacak bir imparator arayışına girerek, ülkeyi tekrardan canlandırmayı ve böylece birlik ve adaleti sağlamayı umduklarını belirtir (Goethe, 2016, ss. 497-498). Buradaki alegorik anlatım bir yönüyle Almanya'yı tasvir etmektedir. Zira (Goethe döneminde) prenslikler arasında kavgaların yaşandığı Almanya'nın (Prusya) önemli sorunlarından biri, ulusal birliğini sağlayamamış olmasıdır. Lukacs (2011, s. 192), Goethe'nin Alman tarihiyle doğru şekilde ilişki kurmaya önem verdiğini ve diğer Alman şairlerden de bunu yapmalarını beklediğini ifade etmektedir. M. Berman ise (2013, s. 69), Goethe ve çağdaşı Alman aydınlarının, toplumlarını İngiltere, Fransa ve Amerika ile kıyaslayıp, geri kalmışlığa vurgu yapan ilk aydınlar olduğunu belirtmektedir. Bu 'az gelişmişlik kimliği' kimi zaman bir utanç, (Alman romantik muhafazakarlarında olduğu gibi) kimi zaman bir gurur kaynağı, çoğu zaman da ikisinin bir karışımıydı.

İmparatora tekrar yardım eden Faust ve Mefistofeles, iç kargaşanın sona ermesine ve zafer elde edilmesine katkıda bulunurlar. Faust hükmettiği toprakları

böylece daha da genişletir ve malvarlığını iyice artırır. Kendisine ait topraklarda bir sarayda yaşamaya başlayan Faust, sahip olduğu onca malvarlığına rağmen, yine tipik bir kapitalist gibi doyumsuzluğuyla ön plana çıkar. Faust sergilediği eylemlerde, yine ahlaki ilkelerden uzak olan, haz peşinde koşan bencil ve açgözlü bir modern entelektüel bireydir ve bu yönüyle eserin ilk kısmıyla arasında tutarlılık gösterir. Goethe, Faust karakteri üzerinden modern bireyin çelişkilerini sergilemeye böylece devam eder. Faust bazen kendisinde Tanrısal bir kudret görece kadar büyük hissederken, bazen ise kendisini bir cüce ya da ayaklar altında ezilen bir solucan gibi küçük hisseder.

Faust, bencil ve açgözlü ihtirasıyla, kendi yaşam konforunu arttırma adına, başkalarının her türlü yaşam konforunu bozma hakkını kendinde gören bir bireydir. İçinde ıhlamur ağaçlarının olduğu ve yaşlı bir çiftin yaşadığı araziye, ‘manzaramı bozuyorlar’ düşüncesiyle, gözcü kulesi dikmek için göz koyan Faust, önce ıhlamur ağaçlarını yaktırır, akabinde ise yaşlı çifte yeni bir konut verilerek, yaşadıkları yerden çıkartılmalarını emreder. Ancak olaylar Faust’un beklediği gibi gelişmez. Mefistofeles’in de dahil olmasıyla zorbalıkla evlerinden çıkartılmaya çalışılan yaşlı çiftin korkudan öldükleri belirtilir (Goethe, 2016, ss. 542-543). Eserin birinci kısmında Gretchen ve ailesinin yok olmasına neden olan Faust’un ihtirası, bencilliği ve doyumsuzluğu, eserin ikinci kısmının sonlarında bu kez de yaşlı çiftin ölüm nedeni olur.

Goethe bu eseri meydana getirirken, farklı teolojik metinlerden de yararlanır. Bu konuda özellikle İncil ve Tevrat ön plana çıkmaktadır. Nitekim eserde yaşlı çift ve Faust arasındaki bu olayla ilgili Tevrat’a atfen yapılmış değerlendirmeler de bulunmaktadır. Tevrat’ta İsrailoğulları’nın vaat edilmiş Kenan topraklarında hakimiyet kurmasından sonra, önceki yerleşimcilere ait ibadet yerlerini yok etmesi ve onları kovmalarının emredilmesi örneğinde olduğu gibi Faust, zaferin karşılığı olarak kendisine vaat edilen topraklarda hüküm sürmeye başladıktan sonra, önceki yerleşimcileri temsil eden yaşlı çifti yerinden edip, ölümlerine neden olur ve ibadet yerlerini de imha ettirir (Lämmert, 2011, s.99).

Eserin sonunda Faust, oldukça yaşlanıp, kör olmasına rağmen, hükmettiği topraklardaki işlerin aksamadan devam etmesi yönündeki arzusundan hiçbir şey kaybetmez. Öyle ki Mefistofeles’in emriyle Lemurlar, ölmediği halde Faust’un mezarını kazarken, bundan bihaber olan Faust, hendek kazıldığını zannederek, kazma seslerini işittiğinde oldukça mutlu olur ve hendeğin bir an evvel bitmesi için işçi sayısının arttırılmasını emreder. Tam da bu esnada Mefistofeles’ten kazılanın hendek değil, kendi mezarı olduğunu öğrenir. Faust ölmeden önce, sahip

olduğu geniş toprakları, özgür halkın yaşayacağı özgür topraklar olarak nitelendirir ve son arzusunun da halkın birlik içinde kaynaşmasını görmek olduğunu belirtir ve akabinde hayata veda eder. Ölümünden sonra Mefistofeles “doymuyor hiçbir zevk onu, yetmiyor ona hiçbir mutluluk (...)” diyerek (Goethe, 2016, s.554), Faust’un açgözlülüğüne ve doyumsuzluğuna dikkat çeker. Faust’un ölen bedeninden ruhunun ayrılmasını ve böylece ganimeti olarak gördüğü ruhu ele geçirmeyi bekleyen Mefistofeles, gökten gelen meleklerin Faust’un ruhunu alıp göğe doğru yükselmeleriyle neye uğradığını şaşırır. Faust’un ölümsüz benliğini taşıyan melek, onun ruhunu kötülükten kurtardıklarını belirtir (Goethe, 2016, s. 568).

Birinci kısmın sonunda kurtuluşa eren Gretchen gibi ikinci kısmın sonunda bu kez de Faust kurtuluşa ermiştir. Ancak aralarında önemli bir farklılık vardır: Gretchen yaşadıklarından dolayı çokça pişmanlık duyup, tövbe eden biri olmasına rağmen, Faust arada küçük pişmanlıklar yaşar gibi görünse de bir tövbekâr değildir. Üstelik Faust’un uhrevi kurtuluşa ermesinin gerekçesi de ‘canla başla çabalayan’ bir birey olması şeklinde oldukça dünyevi bir nedene dayandırılır. Böylece bencilliği ve açgözlülüğü nedeniyle pek çok yıkım ve ölüme neden olan Faust’taki modern birey ruhu, taşıdığı etik sorunlara rağmen nihai noktada kutsanmış olur. Faust’un kurtuluşa ermesi ile ilgili yapılmış birbirine oldukça zıt değerlendirmeler ve tartışmalar bulunmaktadır.³ J. M. van der Laan (2007, ss.142-143), meleklerden gelen sese atfen, Faust’un kurtuluşunun ilahi bir lütfun sonucu olduğunu belirtmektedir. Ancak gerek bu değerlendirme gerekse bu konuda yapılan diğer tartışmaların ötesinde, romantizm anlayışında modern bireyin içsel sesine kulak verip, kendini gerçekleştirme noktasında bir çaba içerisinde olmasının ve başkalarından farklılığı ve eşsizliği temelinde, kendisine ait benzersiz deneyimi böylece ortaya koymasının önemsendiği dikkate alındığında, Goethe tarafında Faust’un kurtuluşa erdirilmesinin ve bu kurtuluşun onun çok çaba sergilemiş olmasına bağlanmasının daha farklı bir anlam kazandığını belirtmek gerekir.

SONUÇ

Edebiyat sosyolojisinin ana argümanlarından biri, edebi bir eserin oluşturulma sürecinde, edebiyatçının içinde yaşadığı toplumsal dünyadan bir şekilde etkilendiği ve toplumsal yapı ve toplumsal ilişkilerdeki gelişmelerin,

³ Bu konuda bkz. Jaeger (1950) ve Pollak (1951).

değişimlerin ve çatışmaların edebi eserin şekillenmesinde önemli bir rolünün olduğu yönündedir. Diğer bir ifadeyle, edebi bir eser, toplumsal dünyadaki nesnel gelişmelere dair yazardaki öznel deneyimin ve algının bir ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. Goethe ve eserleri için de bu kuraldan bahsetmek mümkündür. 16. yüzyıldaki Alman Köylü Savaşları, 17. yüzyıldaki 30 Yıl Savaşları, Orta Çağ anlayışı kaynaklı sorunlardan kurtulmak için yapılan Reformasyon, Prusya'daki prensliklerin soylularla ve kendi aralarında yaptıkları egemenlik mücadeleleri, dönemin Avrupa'sında iki başat güç olan İngiltere ve Fransa'nın kendi ulusal birliklerini sağlamış olmalarına rağmen, Almanya'nın ulusal birliğinin sağlayamamış olması ve gerek siyasal gerek ekonomik açıdan bu ülkelerin gerisinde kalmış olması ve bu olumsuzluklardan kurtulmak noktasında ulusal çapta özgürlük, birlik ve dayanışma özlemi içerisinde olması gibi hususlar, Goethe'nin düşüncelerinin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır.

Eskiden kopuşun yaşanmaya başladığı bir dönemde bilimsel, dinsel, kültürel, siyasal, toplumsal ve ekonomik alanlarda ciddi değişim ve dönüşümler ortaya çıkmıştır. Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi'nin Avrupa coğrafyası ile sınırlı kalmayan geniş etkileri de dikkate alındığında, modern dönemde yaşanan değişim ve dönüşümün sadece olumlu değil, bireysel hayatlara yansımaları bağlamında dramatik birtakım neticeleri de olmuştur. Geçiş çağındaki bu değişim ve dönüşüm bir yönüyle de bir kimlik krizine neden olmuştur. Nitekim kimlik sorununun *Faust*'un ana temalarından biri olması bu anlamda bir tesadüf değildir.

Goethe'nin neredeyse tüm hayatını adadığı *Faust*'ta ele alınan sorunlar, sadece Faust'un yaşadığı sorunlar olmayıp, bu süreçte Batılı bireyin yaşadığı dramatik durumu da temsil etmektedir. Dolayısıyla bu manzum tragedyada anlatılan aslında sadece Faust'un değil, başta Batılı birey olmak üzere tüm insanlığın dramıdır. Eserde; gelişimin ve özgürlüğün kaynağı olarak doğa ve kontrol alanı olarak toplumsal dünya, epistemeoloji ve ahlak ilişkisi, bilim ve sanat ilişkisi, doğayla kurulan ilişki biçimi ve bu ilişkiye yüklenen anlam sorunu, doğa ve insan eylemi arasındaki kopukluğu aşma arayışı, bilgi ve eylem arasındaki ilişki sorunu, insan benliğinde iyi ve kötü çatışması, bencillik ve özgecilik çatışması gibi pek çok farklı husus üzerinde durulmaktadır. Bir geçiş çağı eseri olarak *Faust*, modern bireyin gelişim sorunu ve hayatın çelişkili yönleri üzerine odaklanmaktadır.

Geleneksel değerlerden arındırılmış modern birey, geçmişten farklı olarak, başkalarına karşı sorumluluklar ve yükümlülükler odağında tanımlanmayan bir bireydir. Modernitenin toplumsal ve ahlaki değerlerden arındırılmış 'bağlantısız birey' tasarımı, bireysel özgürlüğün temel teminatlarından biri olarak görülmüştür.

Ancak bu konuda pratikte yaşanan deneyim, modernite ile ilgili bazı kaygıların da ortaya çıkmasına neden olmuştur. Araçsal akıl temelinde doğayla ve insanlarla kurulan sorunlu ilişki, ontolojik ve epistemolojik birtakım tartışmalara neden olmuş ve bireysel özgürlüğün kendisi de bu tartışmalardan etkilenmiştir. Bireyciliğin, hedonizmin ve tüketimin daha çok ön plana çıktığı modern toplumlar, bencil ve açgözlü birey tipinin, geçmiş dönemlerden daha çok görüldüğü toplumlar olmuştur. Eserde modern bireyi temsil eden Faust'un gerek ilk kısımda gerekse ikinci kısımda, ana özelliklerinden biri, sahip olduğu arzuları gerçekleştirme doğrultusunda bencil, açgözlü ve doyumsuz bir kişiliğe sahip olması ve bu yönüyle pek çok yıkıma neden olmasıdır. Bu durum aynı zamanda bireysel gelişim sorununa işaret etmektedir.

Aydınlanmanın akli ve bilimi kutsallaştıran yaklaşımına karşın, Goethe için birey sadece akıl sahibi bir varlık olarak değil, duygu sahibi bir varlık olarak önem taşımaktadır. Goethe açısından bilim, doğayı bilmenin/tanımanın aracı iken, sanat ise kendini bilmenin aracıdır. Özne ve nesne arasında doğru bir ilişki kurmak için gerek bilim gerekse de sanat bilgisi gereklidir. Goethe için toplumsal dünya temelde kontrole dayanırken, insan doğayla bütünleştiği oranda bireysel benliğini keşfedip, insani gelişim ve özgürlük yolunda ilerler. İyiliğin kaynağı olan doğayla bütünleşememe hali ise, benlik duygusunu ve bireysel gelişimi olumsuz etkileyecektir. Goethe'ye göre, kendini gerçekleştirme noktasında doğayla bütünleşip, içsel sese kulak verme, bireysel benliğin gelişimi açısından en doğru yol olarak gözükmektedir.

KAYNAKÇA

Adorno, T., Horkheimer, M. (2015). *Sosyolojik açılımlar*. (M. S. Durgun & A. Gümüş, Çev.). Ankara: Bilgesu Yayıncılık.

Barry, D. (1992). Peninsular art: A context for a comparative study of Goethe and Joyce. *Comparative Literature Studies*, 29(4), 380-396.

Berman, M. (2013). *Katı olan her şey buharlaşıyor*. (Ü. Altuğ & B. Peker, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Boyle, N. (1992). *Goethe: The poet and the age*. Oxford: Oxford University Press.

Boyle, N. (2008). *German literature: A very short introduction*. Oxford: Oxford University Press.

Butler, S. (2010). *Tüm insanlar gibi*. (N. Gökçe, Çev.). İstanbul: Epsilon Yayınevi.

Cervantes Saavedra, M. de (2019a). *La Mancha'lı yaratıcı asilzade Don Quijote I*. (R. Hakmen, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Cervantes Saavedra, M. de (2019b). *La Mancha'lı yaratıcı asilzade Don Quijote II*. (R. Hakmen, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Dikeçligil, F. B. (2017). Sosyal bilimlerde ontolojik öncül olarak insan, *Sosyoloji Divanı*, 5(10), 189-218.

Eckermann, J. P. (2007). *Yaşamının son yıllarında Goethe ile konuşmalar*. (M. Kahraman, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Fromm, E. (1982). *Sahip olmak ya da olmak*. (A. Arıtan, Çev.). İstanbul: Arıtan Yayınevi.

Goethe, J. W. V. (2016). *Faust*. (İ. Cankorel, Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Goethe, J. W. V. (2018). *Wilhelm Meister'in çıraklık yılları*. (F. Gürbüz Gerhold, Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.

Goethe, J. W. V. (2019). *Genç Werther'in acıları*. (M. Kahraman, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Günerigök, M. (2018). *Risk toplumu ve din: Yeni bir sosyolojiye doğru*. Ankara: Maarif Mektepleri.

Horkheimer, M., Adorno, T. W. (1995). *Aydınlanmanın diyalektiği: Felsefi fragmanlar I*. (O. Özgül, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Horkheimer, M. (1998). *Akıl tutulması*. (O. Koçak, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Ibsen, H. (2009). *Peer Gynt*. (J. Fillingner & J. McFarlane, Trans.). Oxford: Oxford University Press.

Jaeger, H. (1950). The problem of Faust's salvation. in *Goethe bicentennial studies by members of the faculty of Indiana University*. Indiana: Indiana University Press, 109-152.

Kafka, F. (2020). *Dönüşüm*. (İ. Özdemir, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Kant, I. (2015). *Seçilmiş yazılar*. (N. Bozkurt, Çev.). Bursa: Sentez Yayınları.

- Lämmert, E. (2011). The blind Faust. In *Goethe's Faust: Theatre of Modernity*, (H. Schulte, J. Noyes, P. Kleber, Ed.). Cambridge: Cambridge University Press, 94-112.
- Lukacz, G. (2011). *Goethe ve çağı*. (F. B. Aydar, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Lytton, E. B. (2010). *Ernest Maltravers*. Whitefish: Kessinger Publishing LLC.
- Mann, T. (2018). *Doktor Faustus*. (Z. Kurttekin, Çev.). İstanbul: Can Yayınları.
- Marlowe, C. (2018). *Dr. Faustus*. (T. Y. Öğüt, Çev.). İstanbul: Mitos Boyut Yayınları.
- Nietzsche, F. W. (2007). *The birth of tragedy and other writings*. (R. Speirs, Trans.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Pizer, J. D. (2011). *Imagining the age of Goethe in German Literature, 1970-2010*. New York: Camden House.
- Plenzdorf, U. (2015). *The new sorrows of young W*. London: Pushkin Press.
- Pollak, H. (1951). Some thoughts on the death and salvation of Goethe's Faust. *Publication of the English Goethe Society*, 21(1), 107-131.
- Richards, R. J. (2002). *The romantic conception of life: Science and philosophy in the age of Goethe*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Schopenhauer, A. (2018). *Yaşam bilgeliği üzerine notlar*. (A. Nalbant, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Simmel, G. (2015). *Bireysellik ve kültür*. (T. Birkan, Çev.). İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Strich, F. (1949). *Goethe and world literature*. London: Routledge.
- Sombart, W. (2016). *Aşk, lüks ve kapitalizm: Modern dünyanın savurganlığın ruhundan doğması üzerine*. (N. Aça, Çev.). 3. Ankara: Pharmakon Yayınevi.
- Spengler, O. (1978). *Bati'nin çöküşü*. (N. Şengebli, Çev.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Taylor, C. (2012). *Benliğin kaynakları: Modern kimliğin inşası*. (S. A. Baş & B. Baş, Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Taylor, C. (2014). *Seküler çağ*. (D. Körpe, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Van der Laan, J. M. (2007). *Seeking Meaning for Goethe's Faust*, London: Continuum.

Wagner, P. (2005). *Modernliğin sosyolojisi: Özgürlük ve cezalandırma*. (M. Küçük, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Watt, I. (2016). *Modern bireyciliğin mitleri*. (M. Doğan, Çev.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Weber, M. (1986). *Sosyoloji yazıları*. (T. Parla, Çev.). İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

Weber, M. (1999). *Protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu*. (Z. Gürata, Çev.). Ankara: Ayraç Yayınevi.

Yayın Geliş Tarihi: 14.10.2020
Yayına Kabul Tarihi: 11.12.2020
Online Yayın Tarihi: 31.12.2020
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.810354>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 22, Sayı: 4, Yıl: 2020, Sayfa: 1501-1520
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

YAŞAM VE ÖLÜM ARASINDA BİR UĞRAK OLARAK YAŞLILIK¹

Özlem DUVA KAYA*

Öz

Yaşlanma ve yaşlılık konusu, özellikle modern dönem içerisinde genellikle ölüm ve bitiş temaları ile birlikte anılmıştır. Bunun etik sonuçlarının yanısıra politik sonuçları da olmuştur. Öte yandan yaşlılık, başlıbaşına bir konu olarak ele alınmaktan da kaçınılan bir konudur. Simone De Beauvoir konunun yeterince felsefi olmadığı, yaşlı bireyler ve yaşlılık periyodu üzerine konuşmanın önemsiz olduğu gibi çeşitli önyargıların, bu konunun felsefenin dışına itilmesine neden olduğunu belirtir. Beauvoir'ın bu saptamaları modern çağın bireyselleşme, çalışma ve tüketim odaklı yaşam biçimi içerisinde yaşlı bireylerin konumuna işaret etmektedir. Gelenekten kopuşla birlikte modern yaşamın, yaşlı bireyleri tecrübe ve aktarımın özneleri olmaktan çıkartıp topluma ayak bağı olan kimseler olarak gördükleri açıktır. Özellikle kapitalizmin gelişmesiyle birlikte yaşlılar kamusal alanda söz sahibi olamayan, sadece bakım ve gereksinim kavramlarıyla tanımlanan bireyler haline gelmişlerdir. Bütün bu düşünme biçimleri yaş ayrımcılığını besleyen temel kaynaklardır. Bu nedenle yaşlılık hakkında daha fazla düşünmeye, yaşlılığın bilgelikle özdeşleştirildiği Antik döneme yeniden bakarak yaşlılığın farklı anlamlarını hatırlamaya ihtiyacımız vardır. Kuşkusuz bu dönemde yaşlılığın statüsü de bugün tartışılabilir durumdadır. Ancak modern paradigmanın ve kapitalist tüketim mantığının belirlemelerinden kurtulmak için böyle bir inceleme gereklidir. Bu makalede farklı düşünürlerin görüşlerinden faydalanılarak yaşlılığa yönelik yeni bir felsefi bakış geliştirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yaşlılık, yaşlı ayrımcılığı, bilgelik, modernite, kapitalizm.

¹ Bu makale, Assos Terence Seedsman Gero-Felsefe Okulu tarafından, 07.05.2015 - 08.05.2015 tarihleri arasında düzenlenen "Yaşlanma ve Bilgelik: İyi Bir Yaşam Anlayışı İçin Arayış" adlı Uluslararası Sempozyumda sunulmuş, mevcut makale başlığı ile aynı adı taşıyan bildirinin geliştirilmiş ve genişletilmiş halidir.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Duva Kaya, Ö. (2020). Yaşam ve ölüm arasında bir uğrak olarak yaşlılık. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (4), 1501-1520

*Doç. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü ORCID: 0000-0001-7941-3198, ozlemduva@gmail.com

AGEING AS A MOMENT BETWEEN LIFE AND DEATH²**Abstract**

Especially in the modern period, the subjects of aging and old age have referred with the themes of death and ending. This had political consequences as well as ethical consequences. On the other hand, aging is an issue that is avoided to tackle as an issue on its own. Simone De Beauvoir states that various prejudices such as the subject is not philosophical enough, the discussion on the elderly and the old age period is insignificant, caused to exclude this issue from philosophy. These specifications of Beauvoir point to the place of elderly people in the lifestyle of modern age when is focused on individualization, work and consumption. Through the breaking with tradition, it is clear that modern life considers elderly people as a drawback in society, rather than the subjects of experience and transfer of knowledge and skills. Especially with the development of capitalism, the elderly people have become individuals who cannot have a say in the public sphere and they generally have defined only with the concepts of care and needs. All these ways of are the main sources that promote age discrimination. Therefore, we need to think more about old age, and to remember the different meanings of being elderly by taking a fresh look at the Ancient period when old age has identified with wisdom. Undoubtedly, the status of elderly people in this period is also controversial for today. Nevertheless such an investigation is necessary to escape the determinations of the modern paradigm and the capitalist consumption logic. In this article I will try to develop a new philosophical perspective on aging by making use of the views of different thinkers.

Keywords: *Old age, Old-age discrimination, wisdom, modernity, capitalism.*

GİRİŞ

“Bütün gerçekler içinde, ihtiyarlık gerçeği; hayatta, bütünüyle soyut bir kavram olarak belki uzun süre içimizde taşıdığımız tek gerçektir.” (Marcel Proust)

Yaşlanma ve yaşlılık olgusuna bakış ne yazık ki günümüzde olduğu gibi modern çağda da « kendi başına bir mesele olarak » düşünölmeye değer bir konu gibi görölmemiş; bu yüzden de « yaşlı ayrımcılığı » dediğimiz kavram literatüre- özellikle de felsefi literatüre- görece geç bir tarihte girmiştir. Son zamanlarda daha çok tartışılmaya başlanan « yaşlılık, yaşlanma, yaşlı ayrımcılığı, uzun yaşam, aktif yaşlanma » gibi kavramların felsefi kökleri Antik Döneme kadar uzansa da modern çağın zaman, hız, tarih ve bilinç kavrayışından kendi payına düşeni almış olan bu kavramlar, özellikle kapitalizm sonrası çağda yeniden felsefenin gündemine dahil olmuştur. Yaşlanma olgusunun uzunca bir süre felsefi kanonun dışında

² This article was presented at the International Symposium, “Ageing and Wisdom: A Search for Understandings on Living Well”, organized by Assos Terence Seedsman Gero-Philosophy School, between 07.05.2015 and 08.05.2015, and is the developed and extended version of the paper which has the same title of the article.

bırakılmasının elbette pek çok nedeni vardır ; bunu fark edip tüm önyargılara rağmen bu konuyu ele alan Simone de Beauvoir, "Yaşlılık" adlı eserinde, kendi çağına kadar yaşlılık olgusunun neredeyse konuşulması yasak bir konuymuş gibi görmezden geldiğini vurgular. Beauvoir, sağlık ve bakım alanı dışında yaşlılık konusunda fikir üretene pek rastlanmadığı gibi, bu konuyu ele almak isteyenlerin de -sıkıcı bir konu olduğu, sadece yaşlıları veya onlara bakım verenleri ilgilendirmesi gereken bir konu olduğu, yeterince felsefi bir sorun olmadığı, vb. gibi- çeşitli gerekçelerle önemsizleştirilmek suretiyle eleştirildiğini belirtmektedir. Beauvoir'ın sözünü ettiği bu görmezden gelme davranışı, bugün de yaygın olarak tanık olduğumuz ve üstesinden gelmemiz gereken bir önyargılar kümesini içinde barındırmaktadır. Bunlardan en önemlisi, Beauvoir'ın da işaret ettiği gibi geleceği yaşlılığa, yaşlılığı da ölüme eşitlemektir. Bu durumda yaşlılık, bir çöküş, bir son, üzerinde konuşmaya değer olmaktan ziyade kaçınmamız ve uzaklaşmamız gereken bir şey haline gelmektedir. Bu önyargılardan bir diğeri ise modern çağın ve özellikle kapitalizm olgusunun bir sonucu olarak çalışma hayatı içerisinde yaşlılığın bir yük, konforlu yaşamın önünde bir engel olarak görülmesidir. Bu bakış açısından da yaşlılık, üretim gücünden yoksun, işe yaramaz, kısa vadeli çıkarlar açısından bakıldığında pratikte bir yararı olmayan bir yaşam evresi olarak görülür.

Yaşlılığın gelecek perspektifimizin son noktasını, bitişi, bir nihayete erme olgusunu temsil etmesi, elbette ki biyolojik varoluşumuza ve onun sınırlılıklarına dair farkındalığımız ile de ilgilidir ancak; ölüm ve yaşlanmanın birbirine eşitlenmesinin, aslında son derece modern bir tutum olduğu söylenebilir. Tarihsel olarak bakıldığında Antiklerden modernlere kadar "ölüm bilinci" insanın kendi varoluşu, yaşamın anlamı, bu anlam ufku dahilinde kişinin etik tavrı, bireysel ve politik yaşantısı vb. üzerinde düşünmesini sağlayan bir imkan olsa da, her dönemin insan algısına dayalı olarak "ölüm" kavramının da yeniden içeriklendirildiğini görürüz. Cristoph Wulf, ölüm kavramının kültürel farklılıklara ve tarihsel dönemlere göre değişebilen bir tasavvur olarak toplumsal hafızada yer ettiğini belirttiğinden sonra, korku ve acı saçan bir olay olarak ölümün, ilk defa Hıristiyanlıkla birlikte bir yandan birtakım törensel aktiviteler, ritüeller yoluyla kabullenilmesi sağlanarak, diğer yandan ahiret yaşamı düşüncesiyle umut vadederek üstesinden gelinmeye çalışılan bir olgu haline geldiğini ifade etmiştir. Ondokuzuncu yüzyılda artık paylaşılan bir kader olmaktan ziyade bireysel bir yaşantının bir parçası olan ölüm, daha ziyade ardında bıraktıkları izlerle tanımlanmaya başlamış, çağımızda ise bireysellik vurgusunun da etkisiyle ölümün toplumsal olan ile ilişkisi giderek daha da zayıflamış ve ölüm giderek neredeyse görünmez bir hal almıştır. (Wulf, 2009, s. 244)

Wulf'un da belirttiği gibi zaman ve mekan içerisinde kök salmış olan toplumların şimdi ile yaşam arasında kurdukları bağ, yaşamın ölüm de dahil olmak üzere bütün alanlar ve aşamalar üzerindeki hakimiyetini getirmiştir. Bir yandan sağlıktaki yeni gelişmeler, yaşam sürecinin uzatılması gibi faktörlerle birlikte kendisine karşı mücadele edilen bir nihai nokta olarak işaretlenen ölüm, diğer

yandan neredeyse yaşam savaşının kaybedildiği noktada zuhur eden ve kaçınılması gereken bir utanç meselesi haline gelmiştir. Wulf'un bu analizleri, yaşlılık ve ölüm arasında kurulan ilişkinin tarihsel bağlamına işaret ediyor olması bakımından, Jean Baudrillard'ın modern toplumların, ölüm karşısındaki alışıldık tutumları radikal bir dönüşüme uğrattığı yönündeki görüşleriyle örtüşmektedir. Baudrillard'a göre günümüzde ölüm ve yaşamın sembolik mübadele yasalarından bütünüyle kopuşu, toplumun yaşama dair bütün düşünce ve enerjisinin, ölümün dışlanması üzerinde yoğunlaşmasına neden olmuştur. (Baudrillard, 2001, s. 228) Kadim değiş-tokuş ilişkisinin yerini ölümlü olan bitmez bir mücadelenin aldığı modern hayat, niteliğine bakmaksızın ve koşulsuz olarak yaşamı kutsayan, bu yanı sıra da yaşamı bir kudret sembolü olarak konumlandıran karakteriyle, artık neredeyse tamamen bir güç gösterisine ve zafer hırsına odaklanmıştır. Dahası, ölüm sadece "yaşayan"ın perspektifinden değer ve anlam kazandığı için, yalnızca "hayatta kalma" açısından değerlendirilmiş ve insanlar için salt bir tehdit olarak görülmeye başlanmıştır.

Baudrillard, bu saptamaları ile, ölüm sonrası yaşam mitinde kurulan ve yaşama dair temel kavram olarak beliren iktidarın, modern dönemde ölümün geciktirilmesine duyulan arzu ve ölümün ertelenmesi olgusuyla birlikte pekiştirildiğini ima etmektedir. Başka bir deyişle yaşamın iktidarı, Ortaçağ boyunca dini ritüeller aracılığıyla bir öte dünya inancında temellenmişken, modern dünyada da bu iktidar, daimi olarak ötelenen bir ölümden kaçış pratiğinde kendisini göstermektedir. Böylece ölüm korkusuyla yaşamlar ve hatta bedenler kontrol altına alınmakta, insanlar daha çok yönetilebilir, yönlendirilebilir, itaatkar ve tek boyutlu bireyler haline getirilmektedirler. Ölüm ise modern çağda artık insanların hesaplaşmaktan kaçındığı, yaşamın doğal seyrinin bir parçası olduğu halde, bir kaçış noktasını temsil eder hale gelmiştir.

Baudrillard'ın sözünü ettiği bu kaçış, gençleşme uğruna başvuru tıbbi müdahalelerden yaşlanma karşıtı bakım ürünlerine, beslenme biçimimizden moda anlayışımıza ve beden algımıza, tüketim alışkanlıklarımızdan etik temellendirmelerimize kadar yaşamın her alanına sirayet eden bir dönüşümü ortaya koymakla kalmamakta, aynı zamanda Beauvoir'ın sözünü ettiği gibi yaşlanma konusuna felsefi/bilimsel/politik/etik açıdan yaklaşımımızı da belirlemektedir. Yaşamın iktidarı üzerinden planlanmış bir hayatta dışlanan veya dışarıda bırakılan bir konu olarak yaşlılık, felsefenin veya politik-etik tartışmaların kıyısında kalan bir konu olarak karşımızda durmaktadır. Yaşlılık, felsefi literatürde bile çoğunlukla bilgelik edebiyatına ait bir konu veya retorik temeldeki bir güzelleme olarak karşımıza çıkmakta, ancak ne var ki (maddi temeldeki) hazcılığın yükselişe geçtiği çağımızda artık bu söylemsel zemin, yaşlılık konusunda ufuk açıcı tartışmalar ortaya koymak açısından çok yeterli olamamaktadır. Lynne Segal, Beauvoir'ın haklı olarak işaret ettiği gibi yaşlıların, modern dünyanın « marjinalleştirilmiş öteki » sini temsil ettiği bir paradigma içerisinde normu ve norma uygunluğu temsil edenlerin « genç ve erkek-si » olarak adlandırılanlar olduğunu hatırlatır ve bu durumun, yaşlılığın modern kültür ve yazın içerisinde neden görmezden gelindiğini açıkladığını belirtir

(Segal, 2013, ss. 9-10). Bunun yanısıra gücü temsil eden bu normatif belirlemeler, kendisini toplumda bir « mutluluk endüstrisi » üzerinden var eder ve böylece mutluluğun tüketimle özdeşleştirildiği kapitalist toplumlarda yaşlılık, yaşamın arzulanmayan bir periyodu haline gelir (Segal, 2014, s. 33). Bütün bu yorumlardan da anlaşılacağı gibi yaşamın neredeyse bir hayatta kalma eğitimi, bir savunma ve varolma stratejisi olarak cisimleştiği kapitalizm sonrası çağ, onun kendisine ait döngüsünün bir parçası olan yaşlılık evresini, yaşam alanının dışına atmaya çalışmakta; yaşlılığı ise ölüm, son, bitiş, dahası tam bir çöküş durumu ile ilişkilendirmekte ve ölümü yadsıyarak, yaşlısız bir yaşamı kutsamaya çalışmaktadır. Çağın, ölüme en yakın evre olarak belirlenmiş yaşlılığı bir problem, ortadan kaldırılması ve üstesinden gelinmesi gereken bir bozulma hali olarak gören çalışma toplumu düzeni, bütün kurum ve pratikleriyle birlikte yaşlılık üzerinden egemenlik kurmaya ve şiddet üretmeye devam etmektedir. Bu nedenle yaşlılığı konuşmak, biraz da bu düzenin içerisine sinmiş yaşam algısını ve bu algıya dayalı olarak ertelenen bir ölüm fikri karşısında kurulan “yaşamsız” yani “yaşlısız” bir toplum tasavvurunu konuşmak demektir.

Kapitalizm ve Yaşlılık

John Holloway, “Kapitalizmde Çatlaklar Yaratmak” adlı eserinde, kapitalizmin yarattığı tahakkümün, ancak bir onur mücadelesi ile aşılabileceğini veya en azından onur mücadelesi içindeki hareketler yoluyla yaşama dair farkındalıklarımızın artması sonucunda, kapitalizmde çatlaklar yaratmanın mümkün olabileceğini söylemektedir. Bununla birlikte Holloway’e göre çatlaklar, genellikle “hayır” demekle başlar; yerleşik ve alışıldık olana, yaşamsal pratiklerin kalıplaşmış hallerine ve sistemi devam ettiren her türlü işleyişe karşı yöneltilen bir “hayır” sözcüğü ve tavrı, sadece bir başlangıç olarak değil, artık bir kulluk düzeninin kabul edilmediği, insanı köleleştiren her şeye karşı bir duruş ilan etmek anlamına gelir ve bu, salt bir olumsuzlama değil, aynı zamanda bir yaratma etkinliğinin başlangıcı olarak görülmelidir. (Holloway, 2010, ss. 25-29)

Holloway bu eserinde, insanların ortak noktası olarak “hayır” deme davranışının, özellikle para ve piyasa düzeninin insan etkinliklerini biçimlendirmedeki rolüne bir meydan okuma olarak, insanların yaşamlarını kendi kararları doğrultusunda belirlemeleri konusundaki bir ilk adım olarak ortaya çıktığını vurgulamaktadır. Bu da, çağımızda piyasa koşulları altında dışarıda bırakılan, iradeleri yok sayılan, üretim gücünden yoksun olmaları nedeniyle değersizleştirilen ve işgücü potansiyeli üzerinden tanımlanan yaş almış bireylerin maruz kaldıkları ayrımcılık ve yok sayma pratiklerinin temel nedenlerini anlamak konusunda bize ışık tutmaktadır. Yaş almış bireylerin, iradelerini ve otonomilerini hiçe sayacak biçimde kamusal alanın dışında bırakılmaları, onlar adına alınan ama onların iradelerinin hiçbir şekilde dahil edilmediği pratik ve uygulamaların nesnesi haline getirilmeleri, bu bireylerin « hayır » deme haklarının da ellerinden alınması

anlamına gelmektedir. Böylece güce sahip olma yahut gücün belirlenimindeki normatif yapıya ayak uydurma davranışı meşrulaştırılmakta ve iktidar, yarattığı bir « meşru yaşam biçimi » üzerinden kendisini üretmeye devam etmektedir.

Kapitalizm koşullarında biçimlenen yaşam algısı, Baudrillard'ın sözünü ettiği « yaşamın iktidarı » meselesinin, aslında belli bir perspektiften sunulmuş bir yaşam algısının iktidarı olduğunu göstermektedir. Başka bir deyişle burada söz konusu olan aslında yaşama içkin bir kavram olan ölümün-en azından bir bitiş, sonlanma olarak yaşamla ilişkili bir kavram olmasına rağmen-yaşamdan dışlanması ve ölüm veya bitişle ilişkilendirilen her bir durum veya aşamanın da (hastalık, engellilik, yaşlılık gibi) kamusal alanın dışına atılmasıdır. Genellikle özel alan ve bakım kapsamında değerlendirilerek yaşlılık da, kamusalın dışına atılmakta, sanki özel alana aitmiş gibi tanımlanmakta ve tam da bu nedenle politik bir mesele değilmiş gibi algılanmaktadır. Oysa ki yaşlılık üzerinden kapitalist piyasa mantığının izi sürüldüğünde, konunun tam da politik problemlerin merkezinde yer aldığı görülecektir. Kitle iletişim araçları, medya, tüketim araçları vb. araçlar dolayısıyla modern birey, daima “daha iyi yaşam” koşullarıyla özdeşleşmiş gençlik/canlılık/verimlilik gibi kavramlara odaklı bir yaşam tablosunun içinde düşünmeye sevk edilir. Böylece yaşamın özellikle belli bir döneminin en fazla mutluluk vadeden bir « altın çağ » olarak neredeyse kutsandığı, diğer dönemlerinin ve özellikle yaşlılığın ise kaçınılan, olumsuzlamaya maruz bırakılan, güçsüzlük ve düşkünlükle özdeşleştirilen bir yaşlılık temsilinin oluşumuna hizmet ettiği bir bakış açısına tanık oluruz.

Zamanla bu temsillerin kendileri sanki gerçeklikmiş gibi zihnimizde yer ederler ve bununla da kalmayıp, aynı zamanda pratikteki tutum ve davranışlarımızı da biçimlendirirler. Bu durumda himaye altına almak, şefkat göstermek, hoşgörmek vb. kalıplaşmış söylemler dışında, o meşhur “yaşlılara saygı” klişesinin altını dolduracak, kamusal alanda yaşlı bireyleri birer aktör, eyleyici olarak görececek herhangi bir alternatif perspektif geliştirilememiş olur. Bu nedenle yaş almış bireylerin, yaşamın birer aktörü oldukları gerçeğini ortaya koymak, öncelikle içinde yaşadığımız toplum düzenini anlamak ve sorgulamak ve dahası, buna ilişkin politik çözümler ortaya koymakla mümkün olacak birşeydir. Holloway'ın sözünü ettiği çatlaklar, tam da bu noktada yaratılacaktır: Deneyimin öznesi olan bireylerin, tam da deneyim üzerine konuşması ve deneyimlenen şeye, yani “olan”a ilişkin olarak “olması gereken” üzerinde ısrarcı olması, zihnimizde yer etmiş temsillerin dışına çıkarak, bize dayatılan dünyanın ve onun içindeki mutluluk ideallerinin aksine, yaşamın bütün aşamalarını ve çeşitliliğini gözetecek bir bakış açısına ulaşmak için ilk adımı atması ve aynı zamanda, içinde yaşadığımız dünyanın yeniden ve daha insancıl temellerde inşasına yönelik ümitleri barındırması açısından ufuk açıcı olacaktır.

Beauvoir'ın Yaşlılık adlı kitabını niçin yazdığını açıklamaya çalıştığı şu ifadeleri, bu konuda söylemek istediklerimize açıklık getirebilecek niteliktedir:

İşte bu kitabımı, bu sessiz anlayışı bozmak için yazdım. Marcuse: 'Tüketim toplumu, mutsuz bilinç yerine mutlu bir bilinç koydu ve böylece suçlu olma duygusundan sıyrılıyor', diyerek buna dikkati çeker. Tüketim toplumu ihtiyarlar söz konusu olduğunda sadece sanık durumunda değil, aynı zamanda suçludur da. Gelişim ve bolluk efsanelerinin ardına sığınmış bu tüketim toplumu, ihtiyarlara parya muamelesi yapar, ihtiyarların oranının dünyada en yüksek olduğu, 65 yaşından yukarı olanların halkın % 12'sini teşkil ettiği Fransa'da bile hepsi yoksulluğa, yalnızlığa, hastalıklara, umutsuzluklara mahkum edilmişlerdir. Amerika Birleşik Devletlerinde de kaderleri daha iyi değildir. Tüketim toplumunun açıkça öğretmeye yeltendiği insancıl ahlakla yine onun barbarca tutumunu uzlaştırmak için, egemen sınıf, ihtiyarları insan yerine koymamayı uygun bulur, ihtiyarların sesine kulak verilseydi, bu sesin insancıl bir ses olduğunu itiraf ve kabul etmek gerekecekti. Ben, okurlarımı bu sese kulak vermeye zorlayacağım: İhtiyarlara uygulanan durumu ve bu durum içinde onların yaşayış tarzlarını tasvir edeceğim. Yalanlarla, efsanelerle, burjuva kültürünün basmakalıp sözleriyle niteliği bozulmuş olan şeyi değil, kafalarından ve yüreklerinden gerçekten geçen şeyi söyleyeceğim. İhtiyarlara saygı göstermede toplumun tutumu, oldum olasıya son derece ikiyüzlüdür. (Beauvoir, 1970, s. XV)

Yaşlılığın dışlanması aslında, emek sömürsü üzerinde yükselen kapitalizmin çalışma ve işgücü ekseninde bir potansiyel olarak gördüğü gençliğin araçsallaştırılması ve genç-dinamik toplum modeli üzerinden bir "gelişme miti" yaratması için uygun bir çözüm gibi durmaktadır. Bunun yanı sıra toplum, yukarıda da sözünü etmiş olduğumuz bir saygı söylemini bu gelişme mitinin olası açmazları ve bu açmazların görünür olmasına karşı bir paravan olarak kullanmakta, yaşlıları, yaşamın bütün alanlarında, katılım ve sorumluluk taleplerinden vazgeçirmek suretiyle bu dar kapsamlı saygı çerçevesine hapsedmektedir. Bununla birlikte saygı/hoşgörü adı altında yaşlılar, birer düşkün, kapasite yoksunu, zayıf bireyler olarak tanımlanmaktadır. Bu bakış açısı içerisinde toplumun onlara bahsettiğinden fazlasını talep etmeye layık ve hatta muktedir olamayan yaş almış bireyler, çoğu zaman "çocuksu", "çocuk gibi bakıma muhtaç", "ilgi ve şefkat gösterilmesi gereken varlıklar" olarak konumlandırılmakta, bu betimlemeler yoluyla neredeyse irade gösteremeyen, özgürce karar alamayacak, Kant'ın ünlü deyişiyle "ergin olmama" halinde tanımlanan varlıklar olarak anlam kazanmaktadır. Böyle bir bakış açısı içerisinde yaşlılık, topyekün belirlenmiş ve tanımlanmış bir kategori olarak, belirli bir dönemi kapsayan ve "doğal olarak", kendiliğinden cereyan eden ve her bir bireyde aynı biçimde tezahür eden bir aynılık kategorisi olarak iş görmektedir. Bu durumda her bir bireyin kendi deneyimi olmaktan çok bir doğa sorunu olarak ve biyolojik varoluşun bir gereği gibi dayatılan yaşlılık statüsü,

bireylerde değiştirilemez, aynılaştırıcı bir nitelik gibi işlev kazanmakta ve herkesi bekleyen benzer bir « son » gibi durmaktadır. Toplum, artık belli bir yaşa gelmiş olanlardan aynı davranış kodlarını ve aynı rolleri beklemektedir. Yeniden Beauvoir'a dönecek olursak, bu noktada onun, insanların iradeleri ve yaşam deneyimlerinin çeşitliliği göz ardı edilerek bir sınır noktası tayin edilmesini net bir biçimde eleştirdiğini görürüz:

Genel olarak, toplum, ihtiyarlığa ileri yaştakilerin kurduğu bir sınıf olarak bakmaz. Ergenlik bunalımı, çocukla yetişkin arasında, ancak dar sınırlar içinde değişebilen bir işaret çizgisi çekmektedir: 18 ve 21 yaşlarındaki gençler, büyükler topluluğunda kabul edilirler. Bu tür bir geçiş, hemen hemen her zaman geçiş törenleriyle belli edilir. Politika alanında, bireyin yaşadığı süre, hak ve ödevleri aynı kalır. Medeni kanun yüz yaşındaki bir adamla kırk yaşındaki bir adam arasında hiçbir ayırım yapmaz. Hukukçulara göre; patolojik haller dışında, yaşlı insanların cezai sorumlulukları gençlerinki kadar tamdır. Günlük hayatta ihtiyarlar ayrı bir kategoriye sokulmazlar. Hoş, onlar da bunu istemezler zaten. Çocuklar ve yeni yetmeler için kitaplar, yayınlar, gösteriler, televizyon ve radyo programları vardır. Yaşlılara yok, tabii. Böylece bu gibi durumlarda, ihtiyarlar, çok genç yetişkinlerin arasında kaynayıp gitmektedirler. Bununla beraber ihtiyarların ekonomik durumu söz konusu olunca, onlar, yabancı bir cinstenmiş gibi kabul edilirler, ihtiyarlara karşı insanın kendini borcunu ödemesi hissetmesi için ufak bir yardımda bulunmak yettiğine göre; onlar, diğer insanlarla ne aynı ihtiyaçlara, ne de aynı duygulara sahiptirler. Bu yanılmayı iktisatçılar ve kanun koyucular kabul etmektedirler, ancak bu arada toplumdaki etken olmayanların yükünün etkenler tarafından temsil edilmesinden de hoşlanmıyorlar. (Beauvoir, 1970, s. XV)

Beauvoir burada, toplum içerisinde yaşlılara biçilen roller ve onların toplumsal statüleri ile hukuksal statüleri arasındaki gerilime dikkat çekmektedir. Olağanüstü haller dışında hukuksal statülerinin diğer yetişkin bireylerle aynı kabul edildiği yaşlıların nasıl olup da diğer alanlarda -sözde- ayrıcalıklı bir statüde tanımlandıkları tam olarak açık değildir. Başka bir deyişle eğer toplumdaki yaşlılar bir suç işlediklerinde veyahut da bir sorumluluk ile yükümlendirildiklerinde kendilerine hiçbir ayrıcalık tanınmaksızın yetişkin bir birey olarak tanımlanıyor ve muamele görüyorlarsa, bunun yaşamın diğer alanlarında da geçerli olması, yani yaş almış bireylerin, yetişkinlerle aynı hayatı, onlara denk bir katılım ve aktivite olanağı sağlanmak koşuluyla sürdürmeleri gerekir. O halde diyebiliriz ki yaşlıların diğer bireylerle eşit yurttaşlık haklarına/pratiklerine sahip olabilmeleri ve toplumsal yaşamda aktif katılımcılar olarak yer alabilmeleri için, diğer bireylerin sahip

oldukları olanaklarla birlikte bir yaşam sürmelerinin önündeki bütün engeller kaldırılmalı ve onları diğerleriyle denk bir yurttaşlık statüsüne kavuşturacak düzenlemelere gidilmelidir. Bu noktada doğal hukuk ilkeleriyle sınırlı kalmayıp, pozitif hukukun ilkelerine başvurmak gereklidir. Pozitif haklar, bir kimsenin toplumsal konumlanmışlığını esas almaksızın hakkın öznesi olduğunu/olabileceğini varsaymanın sakıncaları konusunda bizi uyarır ve katılımcılarının asgari düzeyde birbirine denk olduğu bir kamusal yaşam inşa etme konusunda, daha adil bir dünya yaratma adına ısrar etmenin, hukuksal zemini haline gelir. Diğer yandan bu bize, hakların ve onların kullanımının, bireyin kendi işgücü ölçüsünde topluma kattığı değerden bağımsız olarak, insan olma vasfıyla ölçülebileceğini ve bu zeminde değerlendirilmesi gerektiğini hatırlatır. Oysa ki kapitalist piyasa mantığı içerisindeki metalaşma, sağlık hizmetleri de dahil pek çok alanda insan ömrünü uzatmaya yönelik çalışmaları desteklemekle birlikte, yarattığı gençlik tasarımı ve üretim gücü ile özdeşleştirilmiş konforlu yaşam algısı ile birlikte yaşlılığı, yaşam döngüsünün bir parçası olmaktan çıkarmaktadır. Böylece insanlar, bitmek bilmez bir biçimde kendi beden ve yaşam algılarıyla yüzleşmekte ve yaratılan bir “sağlıklı yaşam miti” üzerinden hayatın doğal bir periyodu sayılması gereken gençlik dönemini fetişleştirmektedirler. Bu durum, insanların gelecek perspektiflerini de etkilemekte ve geleceğin korku dolu, kaygılı bir biçimde tasarlanmasına neden olmaktadır.

Yaşlılığın bir düşüş, bir çöküş olarak tasarlanması sonucunda, bütün insanlar; kadın veya erkek, fakir veya yoksul, kariyer/iş sahibi ya da değil, kısacası varoluş koşulları ne olursun, kültürel aidiyetleri ve kimliklerinden bağımsız bir biçimde ortak bir kaderde eşitlenmektedirler. Genellikle ölüm ve bedenin tükenişi üzerinden çeşitli söylemsel pratikler ve ritüeller ile desteklenerek oluşturulan bu çöküş/bitiş/nihayete erme algısı, insanları gençlik döneminde ayırıştırır ve farklılaştırır bütün kodları; cinsiyet, kültür, yaşam karşısında toplumsal pozisyonları bakımından elde etmiş oldukları güç vb. konulardaki farklılıkları önemsizleştirmekte ve böylece bedensel/maddi dünyanın çöküşü olarak görülen yaşlılık, bir bitişin provasası olarak anlam kazanmış olmaktadır.

Bu yüzden de bir kaçış refleksi içerisinde insanlar, yaşlanmamak adına zaman zaman yaşamın doğal dengesini bozabilecek operasyonlar geçirebilmekte, beslenme, tüketim alışkanlıklarını bir pazar ekonomisine dönmüş gençlik fikri uğruna değiştirebilmektedirler. Yaşlanma korkusu, insanların hayatını biçimlendiren temel kaygı olarak kaldığı sürece, popüler kültürün de katkısıyla, fetişleştirilen bedenler üzerinden yaşlılık, kaçınılması ve uzaklaşılması gereken bir uğrak olarak tanımlanmaktadır. Oysa ki her bir birey ve her bir tarihsel dönem/yapı için farklı yaşlılık deneyimlerinin olduğunu, bir insanlık durumu olarak yaşlılığın, her ne kadar bütün insanlar için paylaşılan, birbirine benzer bir biçimde deneyimlenen bir dönem olduğunu kabul etsek de bu benzerliğin, gençliktekinden daha fazla yahut daha az olmadığını belirtmek gerekir. Gençlik her birey için aynı derecede renkli, farklılıklar ve çeşitliliklerle dolu ve canlı bir biçimde deneyimlenemeyeceği gibi, yaşlılık da

monoton, sıkıcı, bütün kapasitelerin yitirildiği bir dönem olarak görülmemelidir. Bu tür genelleştirici varsayımlar, homojen bir insan tasarımını dayattığı için problemlidir, bir bütün olan yaşamın aşamalarını birbirinden kopartıp her bir aşamayı ayrı varlık alanlarına sahipmiş gibi kurguladığı için de yanıltıcıdır. Aynı zamanda bir ve aynı öznede deneyimlediğimiz bedensel ve rasyonel özellikleri farklı yaşam pratikleri içerisinde ayırıştırmak, bir nevi Kartezyen felsefenin ruh-beden ayrımını dönemsel/kronolojik ayrımlar üzerinden devam ettirmek anlamına gelmektedir. Bu tür bir bakış içerisinde ve bedensel özelliklerin farklılaşması ve işlevsizleşmesi fikri üzerinden tanımlanan bir “düşüş” periyodu olarak yaşlılık, neredeyse ölümün prelüdü olarak, yaşamın yitirilişinden önceki son uğrağı olarak anlam kazanmaktadır. Oysa ki Platon ve ardından Kartezyen felsefenin ruh ile beden arasında kurduğu ilişki bunun aksini söylemektedir. Örneğin Platon’un bedensel olandan uzaklaşmayı ruhun özgürleşmesi olarak gören dualizmi, bedensel olandan uzaklaştıkça rasyonel yetilerin geliştiğini, ruhun bedenden kurtulduğu oranda özgürleştiğini varsayarak yaşlılığı, bilgece bir yaşamın zemini olarak konumlandırmıştır. Dolayısıyla yaşlılık bedensel olandan bir kurtuluşu temsil ettiği oranda rasyonel olanın yükselişe geçtiği bir dönem olarak konumlanmakta ve bu nedenle de bir anomali, yahut yaşamın bitişini simgeleyen ve yaşamla çelişen bir kavram olarak görülmekten kurtulmaktadır. Platoncu düşüncenin yaşlılığa dair temellendirmeleri her ne kadar politik açıdan epeyce problemlidir yanlara sahip olsa da bize, yaşam ve ölüm arasındaki sürecin, yani bireysel yaşantının, etik ve düşünümsel bir yanının olduğunu/olması gerektiğini hatırlatır. Platon’un hiyerarşik yapıları üreten dualizminden bağımsız bir biçimde ele alındığında onun yaşlılık üzerine söyledikleri, Beauvoir’ın da işaret etmeye çalıştığı şeyi, yani insan olduğumuzu, değişim içerisinde olduğumuzu ve ölümlü varlıklar olarak, kendi ölümsüzlük arayışımız ile yüzleşmemiz gerektiğini gösterir.

Ruh-Beden Dualizmi ve Yaşlılık

Platon’un yaşlılık konusundaki düşünceleri özellikle onun *Devlet* adlı eserinde geçen ve Kephalos’la Sokrates’in diyalogu içerisinde sürdürülen, bilgelik ve yaşlılık ilişkisi hakkındaki tartışmada belirgin bir biçimde takip edilebilir. Bu tartışma, beden özellikleri olan maddi hazlar, gelip geçici olan sanı bilgisi ve yanılgılar ile ruhun erdemleri, mutlak-kesin bilgi ve hakikat arasındaki karşıtlık zemininde ilerletilir. Bilgelik eğer hakikatin bilgisine sahip olmak ise, yukarıda saydığımız birinci grup kavramlar bilgelik için bir ayakbağı olarak nitelendirilebilir. Böylece insan, Platon’un meşhur mağara alegorisinde de dile getirdiği gibi, duysal olandan uzaklaştığı oranda hakikatin bilgisine erişebilir. Bu durumda duysallığın yaşamda en çok köreldiği, yani en az belirleyici olduğu bir dönem olarak yaşlılık da, en bilgece davranışların gösterildiği, hakikate en yakın aşama olarak tanımlanır. Hazların gelip geçici ve yanıltıcı olmakla kalmayıp rasyonel olanın ve erdemlerin önünde bir engel teşkil ettiği düşüncesiyle Platon bu eserde yaşlılığı, ruh-beden dualizmine dayalı olarak açıklar ve onu en makbul mertebeye, düşünme alanına

yerleştirir. Bu yüzden bu eserinde Platon, Sokrates ve Kephalos arasında geçen diyalogda Kephalos'a şunları söyler:

Zeus hakkı için ! Ben sana ne düşündüğümü söyleyeyim, Sokrates. (...) Bazen biz, aşağı yukarı yaşıt ihtiyarlar, eski atasözünün doğruluğuna örnek olarak bir araya geliyoruz. Toplandığımız zaman arkadaşlarımızın çoğu ağlaşır durur, gençliğin zevklerini, aşkı, şarabı, cümbüşleri, o çağın buna benzer daha başka hazlarını hatırlar, özlerler. Sanki büyük nimetlerden mahrum kalmışlar, vaktiyle pek iyi yaşadıkları halde, şimdi hiç yaşamıyorlarmış gibi kederlenirler. Kimi, yaşlı olduğu için yakınlarından kötü muamele gördüğüne üzülür, bunca acılara neden olan yaşlılıktan ötürü sızlanıp durur. Ama bana öyle geliyor ki gösterdikleri neden asıl neden değildir, Sokrates; çünkü bütün bunlar yaşlılık yüzünden olsaydı, ben de, ben yaşta olan herkes de, yaşlandığımız için aynı acıları çekerdik. Oysa aynı acıları çekmeyen başka yaşlılar da gördüm. Bir gün şair Sophokles'le beraberdim, biri gelip ona 'Aşkla aran nasıl? Hâlâ kadınlarla ilişkide bulunabiliyor musun?' diye sordu. O da 'Sus, arkadaş! Ondan kurtuluğuma bilsen ne kadar seviniyorum!' dedi, 'Sanki deli ve zalim bir efendiden yakamı sıyrılmışım.' Sophokles'in bu sözünü o gün doğru bulduğum gibi, bugün de doğru buluyorum. Gerçekten, yaşlılık bu şeylerde büyük bir rahatlık ve erkinlik verir; çünkü hırslar, istekler gerginliklerini kaybedip gevşeyince, tam Sophokles'in dediği olur. İnsan kendini birçok deli zorbadan kurtarır. Ama bu dertlerin, hiç değilse yakınardan çekilen dertlerin bir tek nedeni var Sokrates, o da yaşlılık değil, insanların kendi huyudur. Ölçülü, uysal olsalar, yaşlılık da o kadar zorlarına gitmez. Halbuki öyle olmayanlara yaşlılık da gençlik de ağır gelir." (Platon, 1988, s. 5)

Görüldüğü gibi burada Platon, yaşlılık ile erdemler arasında doğrudan bir ilişki kurmaktadır. Bu ilişki, yaşlılık-bilgelik kavramlarının birbirini gerektirdiği bir felsefe olarak Platon'un felsefesinin, ve özel olarak da onun gerontokratik bakışımın dayanaklarını açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Platon'un yönetim anlayışını da belirleyen gerontokrasinin, genel olarak yönetme hakkının yaştan kaynaklanan bir imtiyaz olduğu düşüncesini ifade eden bir yaklaşım olarak, birçok toplumda da kabul görmüş ve uygulanmış olduğunu belirtmek gerekir. (Lipson, 1978, s. 119).

Bilgeliğin yaşlılık ile özdeşleştirilmesi, o dönemde toplumun hafızası ve tecrübe birikiminin ifadesi olarak görülen yaşlıların, bedensel olarak ölüme yaklaştıkları anda entelektüel açıdan ölümsüzlüğe daha çok yaklaştıkları iddiasını barındırmaktadır. Bu yüzden de insan, yaşlanmaya başladıkça endişeye

kapılmamalı, bedenin tükenişini bir son olarak görmemeli, ölümsüzlüğü ruhun/düşünmenin özgür doğasında aramalıdır. Platon burada, yaşlı Kephalos tarafından anlatılan yaşam hikâyeleri yoluyla algı ve kavram dünyası arasında bir ayrıma gider ve kavramlar yoluyla, etik temellerdeki bir yaşantıyı kurmanın imkanını açar.

Kephalos'un buradaki ifadeleri, çağımızda yaşlanma üzerine en çok çalışılan felsefi soruşturmalardan birini ortaya koyar. Daha da ötesi onun yanıtı, her biri paradoksal olarak yan yana var olabilen, Batı felsefi geleneğindeki iki temel ve birbirine karşıt geleneğin kurucuları- Platon ve Aristoteles – ve onların savunucuları ile birlikte farklı biçimler alan erdemler tartışması içerisinde değerlendirilmelidir. Filozofların derinlikli ve dâimi ilgisinin bilgelik olması, Platon ve Aristoteles'in Antik Yunan dünyasındaki diğer filozoflarla birlikte geleneksel olarak rasyonel yetiler ile, yetenek ile, karakter ve beden üzerindeki yaşlanmanın etkileriyle meşgul olmaları, şartıtcı değildir. Onların yaşlılığı tasvir edişleri de zaman zaman birbirine karşıttır: Basit bir biçimde ifade etmek gerekirse Platon yaşın bilgelığe, Aristoteles ise zihinsel ve fiziksel yıpranmaya yol açtığını iddia eder. Platon'un eserlerinde bu yüzden yaşlanma, basit bir dönüşüm değil, hakikate yaklaşmanın iç huzurunu, dinginliğini ve entelektüel yaşamın imkanını sunan bir mertebedir. Bu yüzden Kephalos'un dingin ve huzurlu bir varoluşun imkanı için iyi karakterin önemini savunması, aynı zamanda algı/duyu dünyasından uzaklaşıp kavram dünyasına yaklaşmak ile ilgilidir.

Platon'un buradaki aktarımına göre Kephalos'un zihninde bu düşüncelerin yeşermesini sağlayan, trajedi yazarı Sophokles'tir ve Sophokles'in trajedilerinde yaş, tecrübe ve bilgelik arasında bir ilişki kurduğu bilinmektedir. Öte yandan bu diyalog içerisinde Sokrates, ölüme yaklaşma korkusu ile yükümlülüklerini yerine getirme arzusu arasında bir bağ kurarak yaşlılıktan ölüme doğru gidişe içkin olan, ölümden sonraki yaşam hakkındaki bir epistemolojik belirsizliğe dikkat çekecek ve bu belirsizliğin insanların adalet hakkındaki inançlarının temelini teşkil edeceğini iddia edecektir. Kephalos'un arzular, duygusallar ve algılar meselesini açmasıyla ilerleyip iyi karakter ve etik temellerdeki bir yaşam düşüncesine varan ve buradan da Platon düşüncesinden özel bir erdem türü olduğunu bildiğimiz adalete dair belirlemelerle devam eden bu akılyürütme biçimi, bilgece bir tutum ile ve gençliğin ihtiras ve tutkularından arınarak gerçekleşebilecek birşeydir. Kaldı ki yaşlılığın da kendi içinde bir dinamizmi vardır; ona bu dinamizmi veren erdemlerdir ve yaşlılığınher birey için ızdırap olduğunu söylemek tam da bu nedenle mümkün değildir. Bununla birlikte yukarıdaki alıntıdan da anlaşılabilceği gibi yaşlılık kategorisi homojen bir kategori olmayıp, karakterin gelişim düzeyine ve yaşamı anlama ve açıklama biçimine göre farklılaşmaktadır. Sızlanan bir yaşlı olmaktan ziyade özgür bir ruha sahip bir yaşlı olabilmenin yolu da bilgece bir tutum alıştan geçmektedir. Böylece gelip geçici ve yanıltıcı ihtiraslardan ve tutkularından uzaklaşmak, hakikate, dolayısıyla adalete ve erdemlere uygun davranmak sayesinde yaşlanmak ; karakter

ve erdemler ile ilişkilendirilmiş bir düşünüm zeminine taşınmaktadır. Bu da ancak bilge kişiler tarafından gerçekleştirilebilecek bir şeydir.

Yaşlılık-bilgelik arasında kurulan bu bağıntı, daha sonraki dönemlerde de etkin bir biçimde korunan bir düşünce haline gelir. Sokrates ve Kephalos'un Platon'un *Devlet*'indeki yaşlanmayla ilgili yukarıda bahsedilen tartışması, Cicero'nun *Yaşlılık* adlı eserinde onun yaşlılık hakkındaki düşüncelerini Cato'ya söylediği bir diyaloga dönüştürülerek devam ettirilir. Burada Scipio karakteri, diğer yaşlı adamların aksine Cato'ya olan hayranlığını ifade ederken, onun yaşlılığın yükünü nasıl taşıyabildiği konusunda da hayrete düşmektedir. Bu noktada Cato - Platon'un Kephalos'u gibi - erdemli ve erdemli olmayan bireyler arasında bir ayrım yapar. Aslında Cato, yaş almanın erdemlere ulaştıran bir şey olduğu için iyi olduğunu iddia eder. İnsanların yaşlarına atfettiği hatalar ise, aslında yaşlılığa değil, karaktere ait hatalardır. Cicero'nun pasajı doğrudan *Devlet*'ten çıkarsanmış tartışmalarla içeriklendirilmiştir ve bilindiği gibi Roma felsefesinde erdemler çok önemli bir yer tutmaktadır. Bu erdemlere ulaşmak, Platon sonrasında bilgelik- yaşlılık arasındaki ilgiyi erdem temelinde kurmaya devam etmiş olan Cicero'ya göre de bir ayakbağı olan ihtiras ve arzulardan kurtulmakla mümkündür ; bu kurtuluş ise ancak bilgelik ruhuyla erişilebilecek birşey olduğundan, bilge insanın yaşamdaki paradoksların bilincinde olarak, yeri geldiğinde bu gerçeğe katlanmayı bilmesi gerekir :

Bana öyle geliyor ki ikiniz de pek güç olmayan bir şeye hayran oluyorsunuz; kendilerinde iyi ve mutlu ömür sürmek için azıcık yetenek olmayan kimselere her çağ ağır gelir; ama her iyiliği kendinden bekleyen insanlar için doğal zorunlulukların hiçbiri kötü görünemez. Bunların başında da yaşlılık gelir; yaşlılığa herkes ulaşmak ister, ulaştınca da onu kötüler: bilge olmayanlar işte bu derece mantıksızdırlar, bu derece dengesizdirler. Yaşlılığın düşündüklerinden daha çabuk, sinsice geldiğini söylerler. Bir kez, bu adamlara kim, "Yanlış hesap yapın" demiş? Gençlikten yaşlılığa geçiş, çocukluktan gençliğe geçişten daha mı çabuk oluyor sanki? Sonra, insan ha seksen yaşında, ha sekiz yüz yaşında olmuş, yaşlılığın ağırlığı aynı değil midir? Öyle ya, geçmiş zaman ne denli uzun olursa olsun, bir kez akıp geçti mi, düşüncesizlerin yaşlılığını kolaylaştıracak avuntu yoktur. Diyeceğim şu ki, eğer bilgeliğime hayransanız (keşke bu bilgelik, sizin ilginize değer ve sanıma denk olsa!), bu bilgelik en iyi önder olan doğanın, tanrıymış gibi peşinden gitmek, ona uymaktan başka bir şey değildir. Her bölümü iyi yazdığı halde son perdede aldırış etmeyen beceriksiz şair gibi, doğanın öbür çağlara önem verip de yaşlılığa aldırış etmemesi olacak şey değil. Ama tıpkı ağaçta ve yerde yetişen meyvaların zamanı gelince olgunluktan geçmesi ve düşmesi gibi insan ömrünün de bir sonu olması

zorunluydu. Bilge insan buna uysallıkla katlanır: Doğaya karşı gelmek, devlerin yaptığı gibi tanrılara kafa tutmak değil midir? (Cicero, 1998, ss. 26-27)

Görüldüğü gibi yaşlılık, insanın ölümlü bir varlık olduğunu kabullenmesi ve ölümsüzlük idealini entelektüel plana taşınması ile işlev kazanmaktadır. Burada artık yaşlılık entelektüel anlamdaki verimlilikle özdeşleştirilmiş ve topluma yön verecek denli önemli görülmüştür. Elbette ki buradaki verimlilik daha önce değinmiş olduğumuz kapitalizmin verimlilik anlayışından çok farklıdır; zira ortaya koymuş olduğumuz gibi kapitalizmin verimlilik anlayışı üretime dayalıdır; oysaki burada söz konusu olan entelektüel planda, toplumun ideallerini belirleyecek düşünsel anlamdaki bir verimliliktir. Genç bir insana göre yaşlı bir insanın entelektüel plandaki verimliliğinin de belli bir yaştan sonra ortaya çıktığı düşünülmektedir:

(...)Dediklerine göre, seksen bir yaşını bulan ve yazı yazarken ölen Platon'un ömrü öyle geçmiş; İsokratesinki de öyle; kendisinin dediğine göre, Panathenaikos adlı kitabını doksan dört yaşındayken yazmış; ondan sonra beş yıl daha yaşamış. Hocası Leontinoili Gorgias tam yüz yedi yıl ömür sürmüştü, hiçbir zaman da çabalamayı ve çalışmayı elden bırakmamış. Dünyada neden öyle çok kalmak istediği sorulunca, "Yaşlılığa kötüdür demem için hiçbir neden yok ki!" demiş. İşte parlak ve bilge insana yakışır bir yanıt. Akli kıt olanlarsa kendi kusurlarını, suçlarını yaşlılığa yüklerler. (Cicero, 1998, s. 5)

Cicero'nun bu aktarımları, Platoncu paradigmanın onun tarafından da sürdürüldüğünü gösteren, düşünmenin diğer bütün becerilerden ve yaşamsal pratiklerden daha önemli ve kalıcı olduğunu vurgulayan bir boyuta sahiptir. Yaşamın doğal döngüsü içerisinde kınanması veya olumsuzlanması gereken şey bu döngünün neresinde yer aldığımız değil; onun içinde ne şekilde yer aldığımızdır. Bu açıdan bakıldığında yaşlanmanın olumsuz yahut işlevsiz bir yaşam periyodu olmadığı görülecektir; bilakis yaş almanın kendisi bizi, daha önce hiç deneyimlemediğimiz kadar farklı bir aşamaya taşıyabilir. Bu aşamaya ulaşmak ise genellikle düşünsel ve entelektüel planda gerçekleştirilen faaliyetler yahut pratik bilgelik konusu olan şeylerle ilgilidir. Bu ise Antik dönem ve Roma dönemi kültürleri/ düşünürleri için son derece önemlidir. Elbette ki savaş becerileri, bedensel güce sahip olma vb. nitelikler o dönemde de değer gören kavramlardır ancak, bunun karşısında insanda bir de entelektüel güç olduğunu kabul eden antiklerin *logos*'a verdikleri değer, yaşlılığın tanımı söz konusu olduğunda daha da etkili olmaktadır:

Yaşlılar gençlerin yaptığı işleri yapmazlar, ama çok daha büyük, çok daha iyi işler görürler. Büyük işler kol gücü ya da hız ve çeviklikle değil; düşünce, sözünü geçirme, ortaya doğru düşünceler atmayla başarılır. Genellikle yaşlılar bu

ortamlardan yoksun olmak şöyle dursun, onları arttırmışlardır bile. (Cicero, 1998, s. 5)

Böylece Platon'dan bu yana ruhun en yüksek erdemi olan düşünme etkinliği, yaşlılığın değerini de ortaya koyan bir yetinin kullanımı, yani aklın kullanımı olarak ortaya çıkmaktadır. Burada akılyürütmenin kurnazlıkla ya da araçsal düşünme ile ilişkili olmadığı açıktır ; aksine burada aklın hakikate ve bilgiğe dönük kullanımı söz konusudur. Bu kullanım, yaşla birlikte düşündüğümüzde eğer yeterli bir eylem ve çaba ortaya konulur ve bu çaba sürdürülürse, hayatın her döneminde mümkün olabilecek birşeydir ancak ; yaşlılığın sağlayacağı bir avantajla ruhun faaliyetlerine daha da çok ağırlık verilip geliştirilebileceği yaşlılık döneminde, aklın bilgece bir tavır alışa kavuşması daha çok mümkündür. Zira Cicero'ya göre aklın kullanımı yaşlılıkta, gençliktekenden daha az ve etkisiz değildir :

Yaşlıların aklına bir şey olmaz, yeter ki çabalarını ve eylemlerini sürdürsünler; bu, yalnızca parlak ve onurlu konumlardabulunan kimseler için değil, devlet işlerinden uzak, kendi halinde bir ömür sürenler için de böyledir. Sophokles, en yaşlı zamanında bile tragediyalar yazdı; dahası, bu uğraşı yüzünden malını yönetmeyi savsaklıyor gibi görüldüğü için oğulları onu mahkemeye verdiler. Bizde servetini iyi yönetemeyen babaların, mallarıyla uğraşmasını yasaklamak nasıl gelenekse; yargıçların öylece, sanki o aklını yitirmiş bir insanmış gibi, servetini elinden almalarını istiyorlardı. Dediklerine göre, o zaman yaşlı adam, elinde tuttuğu ve az önce yazmış olduğu Oidipos Kolonos'ta adli yapıtını yargıçlara okumuş ve bu yapıtının deli işine benzeyip benzemediğini sormuş; yapıt okunduktan sonra da yargıçların kararıyla aklanmış. İşte yaşlılık, bu adamı, Homeros'u, Simonides'i, Stesikhoros'u, demin söz etmiş olduğum İsokrates'i, Gorgias'ı, en büyük filozofları; Pythagoras'ı, Demokritos'u, Platon'u, Xenokrates'i, daha sonra Zenon'u, Kleanthes'i ya da sizin Roma'da gördüğünüz Stoacı Diogenes'i çalışmalarına son vermek zorunda bırakmış mıdır? Hepsi yaşadıkları sürece etkin de olmamışlar mıdır? (Cicero, 1998, s. 7)

Görüldüğü gibi bu düşünce içerisinde de yaşlı bir birey, yaşama dair pratik aktivitelerin, yani etik, moral, hukuksal aktivitelerin hepsini gerçekleştirmeye muktedir, bedensel alandaki bir düşüştan etkilenmekle birlikte bedene hapsolmayan, kendisini beden sınırlılıklarında kalarak dış dünyaya ve topluma kapatmayan ve yoluna devam eden; yani yolda olabilen; bütün bu nitelikleriyle de ortak bir *ethos*'un taşıyıcısı ve temsilcisi haline gelen *kişi*'dir. Elbette ki burada Cicero yönetimde yaşlı bireylerin yer alması gerektiğine dair bir politik yaklaşımı da –eski geleneklere referansla- ortaya koymaktadır ancak daha temel olarak edimlerini aklıbaşındalık ve kendi yaşamını yönetebilme becerisi ile ortaya koyabilen yaşlı bireylerin

bilgeliğinin, toplum nazarında kabul görmesi gereken bir olgu olduğunu da vurgulamaktadır. Cicero'nun bu yaklaşımı, Platon'un *Devlet* adlı eserinde de ortaya koymuş olduğu gibi yaşlılığın, yargı verme kapasitesinin doruk noktasını temsil eden bir periyodu temsil etmesi ile ilgilidir. Bu düşünceye göre yaşlılığa ilişkin birtakım olumsuz kanaatler mevcut olsa da bunlar bilgeliğin ve bilgece tutumların iyi kavranamayışından, bilgelik üzerine yeterince düşünmemekten kaynaklanmaktadır. Yaşlıların bakış açılarının ve bilgeliklerinin, ancak kamu önündeki bir yargı sahnesine çıktıklarında farkında olunmakta ; yani yaşlıların bilgece tutumları değişken kanaatlerin değil, akılsal bir yargılama faaliyetinin konusu haline geldiklerinde açığa çıkarılabilmektedir. Dahası, Platon'un da ortaya koymuş olduğu gibi yargılama faaliyetine en uygun kişiler, yani en iyi yargıçlar dünyevi hazlardan, tutkulardan, hırslardan ve *hubris*'ten muhtemelen daha çok arınmış oldukları düşünülen yaşlı bireylerdir :

"Evet," dedi, "soyluların başına gelen şey işte budur."

"Demek ki iyi yargıcın genç değil, yaşlı olması, eğriliğin doğruluğun ne olduğunu geç öğrenmesi gerek, dedim, eğriliği, ruhunda bulunan kendine özgü bir nitelik olarak tanımamış olması, uzun uzun deneylerden sonra onu tanıyıp ne büyük bir kötülük olduğunu anlaması, bunu da kendi yaşam deneyimleriyle değil, bilgisiyile öğrenmesi gerektir."

"Hiç kuşkusuz," dedim, "böyle bir yargıç, gerçekten yargıçtır."

"Üstelik de iyidir, zaten sorduğun da buydu. İyidir, çünkü ruhu iyi olan iyidir." (Platon, 1998, s. 70)

Bu söylemlerin arkasında yargı vermenin belirli bir zihinsel kapasite gerektirdiği, bununla birlikte yargı kapasitesinin insanı erdemlere taşıyacak bir düşünümSELLİĞİ sağladığı düşüncesi vardır. Başka bir deyişle insan, ancak belirli bir olgunluk aşamasına geldikten sonra, yani bedensel hazlardan kurtulduktan sonra nesnel ve güvenilir yargılara ulaşabilir ve hakikati keşfedebilir. Bu da erdemlere ulaşmayı sağlayacak ölçüde yargı verebilmenin, yani "logos"un sesine kulak verebilmenin, duyusallardan en arınmış halde bulunan yaşlı bireyler için, daha olası bir durum olduğunu gösterir. Duyusal dünyayı, düşünmenin önünde bir engel olarak gören Platon, kendisinden sonra uzun yıllar etkili olacak erdem öğretisini, duyusal olan-düşünsel olan ayrımında cisimleşen bir ontolojik dualizm ile temellendirmiş olmaktadır. Burada yaşlılık meselesini problematik hale getiren şey ise, gerontokrasinin temel argümanlarını tesis edecek olan akıl-tecrübe-iyilik-erdem eşitlemesidir. Platon'un düşüncesi içerisinde bu tür bir içeriklendirme ile kurulan yaşlılık-bilgelik bağı, onun yönetim anlayışını da biçimlendirmiş olmaktadır. Gerontokrasinin hegemonik boyutu ve patriyarka ile olan ilişkisi bir yana, Platon ve sonrasında bilgelik ve erdem arasında kurulan ilişkinin, açık ve net bir biçimde yaşlılık konu edinilerek tartışılmasının, özellikle kapitalizmin kamusal alanın dışına attığı yaşlıları yeniden kamusal alana dahil etmek konusunda ufuk açıcı olabileceği söylenebilir. Her ne kadar Platon ve Cicero'ya başvurarak anlatmaya çalıştığımız

gibi yaşlılık, -her ne kadar duyusal alanın, gençliğin ve hazların üzerinde, hiyerarşik olarak onları aşan bir mertebede tanımlanmış olsa da- bugün bizlere dayatılan yaşlılık imgesinin geçerli tek imge veya yorum olmadığını göstermesi açısından önemlidir. Modern felsefenin günümüze miras bıraktığı zaman kavrayışı, Antiklerin döngüselliklerinden çıkartılıp ilerlemeci bir zemine yerleştirilen yaşlılığa bakışımızı ve bu konudaki etik ve politik yaklaşımımızı belirlemektedir.

Modern yaşamın insan edimlerini döngüsel bir süreçten çıkartıp kronolojik bir zaman anlayışına hapsedmesi, (Baars, 2012:8-9) salt erdemler, bilgelik ve yaşlılık ilişkisinin dönüşümü bakımından değil, aynı zamanda politik bakımdan da pek çok problem doğurmaktadır. Geleneksel alışkanlıkların yerini yeni ve daha bireysel bir yaşam tarzının alması, bireylerin bu yeni yaşam tarzı içerisinde yeni ihtiyaçlara sahip olması ve sürekli tüketmeye yönelmesi, Baudrillard'ın da işaret ettiği gibi; yeni üretim güçlerinin ortaya çıkması, yeni ve özgül bir toplumsallaşma tarzının yaratılması ile mümkün olmuştur. (Baudrillard, 2010,s. 94-95). Bu toplumsallaşma biçimi içerisindeki tüketici kişilik özelliği, eski değerlerin yeni tüketim tarzı içerisinde kendilerine yer bulamamaları -ya da işlevsiz kalmaları- nedeniyle yeni bir değer sisteminin inşasını sağlamaktadır. Tüketim kültürünün bir başka özelliği de ölçsüzlük ve değer yitimidir; yaşlılığa dair değersel tüketim ise hızlı ve değişken bir tüketim olgusunun önemli bir parçasıdır. Daimi olarak “yeni”ye ulaşma ve “yeni”yi tüketme arzusu, yaşlılığı her zaman “eski”yi ve geride bırakılması gereken değer kümesini sembolize eden bir pasiflik ve hatta terkediliş durumuna indirgemektedir. Hatta Christopher Lasch, bu dönüşümlerle birlikte kapitalist toplumlarda yaygın olarak görülen bir dışlama pratiğine, *yaşlanma sürecine karşı duyulan bir nefrete* dikkat çekmekte ve bunun sebeplerinin sorgulanmasının son derece önemli olduğunu belirtmektedir. (Lasch, 2006, s: 325)

Elbette ki bu durum toplumun diğer üyeleri ile birlikte yaşlı bireylerin de tüketim alışkanlıklarını etkilemektedir. Moda endüstrisinden yaşlanmayı önlediğini yahut geciktirdiğini iddia eden şirketlerin büyük ölçüde etkili olduğu bir pazar ekonomisine, sosyalleşme alanlarından kamusal uygulamalara kadar pek çok faktör, yaşlılığın sadece bir değer tüketimi haline gelmediğini, aynı zamanda bir beden tüketimi konusu haline geldiğini de gösterir. Gençleşme, sağlıklı kalma, moda uygun davranma vb. davranışların, öncelikle tüketimi arttırmak üzere bedenleri tahakküm altına almakla bir ilişkisi vardır. (Baudrillard, 2010,s. 163). Böylece salt ekonomik ya da toplumsal planda değil, bireysel planda da değişen algılar, alışkanlıklar, zihinsel süreçler ve bilinçdışı çağrışımlarda aynı zamanda içedönük olarak da gelişen ve açığa çıkan bir dönüşüm söz konusudur (Lasch, 2006, s. 326, 327).

Özetle denilebilir ki sanayileşme sonrası toplumsal yaşamı kuran yeni ilişki biçimleri, zaman ve hız anlayışındaki dönüşümler ve çalışma hayatının kutsanması, Hannah Arendt'in deyişi ile *animal laborans*'ın (Arendt, 2013 : 35) yüceltildiği bir dünya, emeğin araçsallaştığı, insan emeğinin kalıcı bir ürün yaratamadığı, salt

tüketmek için çalışmanın egemen olduğu bir düzeni kurarak bu düzenin içine yerleştiği sisteme ayak uyduracak hızda ve verimlilikte olmayan her şeyi değersizleştirmektedir. Simone De Beauvoir bu durumu, kapitalist toplumlardaki kar elde etmeye dayalı ekonomilerde uzun vadeli ilgilere ve değerlere yer olmayışı, kalıcılığa değil, değişkenliğe ve gelip geçiciliğe dayalı tüketim mantığının insanın toplumdaki yerini faydacı, araçsallaştırıcı bir yolla belirlemesi üzerinden açıklar. Beauvoir'a göre çalışma toplumu, insanlık kategorisini ve değer kavrayışımızı büyük ölçüde değiştirmiştir. Yaşlı bireylerin varlık statüleri artık Antikitedeki gibi bilgelik, sabırlılık, ölçülülük vb. erdemler üzerinden değil, toplumda edindikleri ekonomik statüleri üzerinden tanımlanmaktadır. Kapitalist düzen, üretim ve tüketim ilişkileri içerisinde hapsediği insanı, yaşlandığı zaman faydasız görececek bir değer sistemi yaratmıştır. Bu yeni değer sistemi içerisinde kalarak insanlık kategorisinin dışına atılan yaşlıların kaybettikleri haklarını, yasalarla ve toplumsal statü normlarıyla sürekli yok sayılan ihtiyaç ve duygularını dikkate almak mümkün değildir. Bu nedenle kapitalist sömürü düzenini sona erdirmekle yaşlıların-ve özellikle yaşlanma sürecini en ağır biçimiyle deneyimleyen kadınların-daha insancıl koşullarda yaşamaları ve hakettikleri değeri görmeleri mümkün hale gelebilecektir. Böylece artık sürekli bir başkası, öteki olarak işaretlenen yaşlı bireylerin yabancı bir tür gibi ele alınışları sona erdirilebilecektir. (Beauvoir,1970, s. 68, 69) Böylece belki Holloway'ın sözünü ettiği ve öngördüğü çatlaklardan (Holloway, 2010, s. 25) birisi de yaşlı bireylerin kapitalizmin mantığı içerisindeki yerini sorgulamakla oluşturulmaya başlanacaktır.

Bu sorgulama, bazen de düşünme biçimimize sinmiş bazı yerleşik kavram ve kategorileri ve metodları terk etmeyi gerektirmektedir. Bu nedenle Antiklere yeniden dönmek ve yaşam, yaşlanma ve erdemler üzerine yeniden düşünmek, felsefenin kadim sorularını bugünkü bağlamlarına taşımaya ve içinde bulunduğumuz paradokslara ilişkin yeni çözümler ve yaklaşımlar geliştirmeye yardımcı olabilir. Bugün üretimin, çalışma hayatının, ekonomik düzenlemelerin, sağlık politikalarının; kısacası toplumsal yaşamı düzenleyen normların ve dayatmaların gölgesinde son derece doğalmış gibi kabul ettiğimiz pratik ve uygulamaların, kullandığımız dilin, zaman kavrayışımızın, içine dahil olduğumuz politikaların, yönetim anlayışlarının ve anlam dizgelerinin yeniden ele alınması için yaşlanma sürecine yönelik kavrayışımızın ele alınması son derece önemlidir. Yaşlılığa yönelik bir felsefi ilgiden kaçınma davranışının kökeninde yaşlılığa ilişkin temel önkabullerin ve önyargıların yattığını düşündüğümüzde, bu konuyu ele almak daha elzem hale gelmektedir. Günümüzde artık çağdaş politik sorunların içerisinde yer verilmeye başlanan yaş alma meselesinin, salt bu açıdan değil, etik, ontolojik, estetik, hukuksal vb. bağlamlarda yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir.

SONUÇ

Yaşlılık konusu bugün gerek Batı düşüncesinde gerekse ülkemizde genellikle üretime katılma, bakım, toplumsal yaşam içerisindeki refah düzeyinin artırılması

vb. konularla ilişkisinde ele alınmaktadır. Bu ele alma biçimi, kapitalist üretim mantığı içerisinde artık üretim alanından dışlanan yaşlı bireylerin, *herhangi bir şekilde* yaşamlarını sürdürmelerine odaklanmıştır. Yirminci yüzyıldan sonra çağdaş düşünürlerin yaşlılık konusunda yazdıkları, özellikle Beauvoir ve Baudrillard'ı takip ettiğimizde karşımıza çıkan analizler, yaşlılık olgusunu düşünürken, sistemin dışına atma refleksiyle hareket ettiğimiz yaşlılar konusunda yeniden düşünmemiz gerektiğini ortaya koymaktadır. Bunun bir nedeni kapitalizmin yaşam algımızda yarattığı tahribat olabileceği gibi, diğer bir nedeni de Platon ve Platonculuk içerisinde gerontokrasinin temellerini oluşturan ve hiyerarşik olarak belirleyici bir konuma yerleştirilen bir yaşlılık kavrayışına yönelmiş bir tepki olabilir. Ancak her durumda açık olan şey, yaşlılığın sadece özel alana hapsolmuş, kamusal alandan dışlanması gereken bir mesele olarak ele alınamayacağıdır. Yaşlılığın kamusal bir mesele olarak ele alınması yaşlanma olgusuna politik açıdan yaklaşmayı gerektirse de bunun aynı zamanda etik temellerde ele alınması gereken bir mesele olduğu da açıktır. Bu nedenle kapitalizm eleştirisinin ulaştığı ve yaşlılığın üretim gücüne endeksli bir düşünme biçimine indirgemeyeceğine dair görüşlerle, Platonculuğun, yaşlılığın, düşünmenin ve kamusal alanda söz sahibi olmanın alanında tanımlanması gerektiğine dair duyduğu inancı etik-antropolojik bir zeminde buluşturarak, yaşlılık konusunu yeniden ele almamız ve üzerinde düşünmemiz gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Arendt, H. (2013). *İnsanlık durumu*, B. S. Şener (çev.), İletişim Yayınları
- Beauvoir, S. d. (1970). *Yaşlılık: İlk çağı*, O. Canberk-E. Canberk (çev.) İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Cicero, M. T. (1998). *Yaşlılık ve dostluk*, A. Sarıgöllü-T. Tunga (çev.) İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Baars, J. (2012). *Aging and the art of living*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press
- Baudrillard, J. (2001). *Simgesel değiş tokuş ve ölüm*, O. Adanır (çev.) İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Baudrillard, J. (2010). *Tüketim toplumu: Söylenceleri/Yapıları*, H. Deliçaylı-F. Keskin (çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Holloway, J. (2010) *Kapitalizmde çatlaklar yaratmak*, B. Özçorlu-B. Doğan-S. Özer (çev.), İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Lasch, C. (2006). *Narsisizm kültürü*, S. Öztürk-Ü. H. Yolsal (çev.) Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Lipson, L. (1978). *Politika biliminin temel sorunları*, T. Karamustafaoğlu (çev.) Ankara: AÜ Hukuk Fakültesi Yayınları.

Platon. (1998). *Devlet*, A. Erhat, S. Sinanoğlu-S. Sinanoğlu, İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi Yayınları.

Segal, L. (2013) *The pleasures and the perils of ageing : Out of time*, London and Brooklyn : Verso

Segal, L. (2014) « The Coming of Age Studies », Age, Culture and Humanities, Issue : I <http://ageculturehumanities.org/WP/wp-content/uploads/2013/05/The-Coming-of-Age-StudiesSegal.pdf> (İndirme Tarihi: 01.10.2020)

Wulf, C. (2009), *Tarihsel kültürel antropoloji*, Ö. D. Sarısoy, Ankara: Dipnot Yayınları.

Yayın Geliş Tarihi: 23.04.2020
Yayına Kabul Tarihi: 19.11.2020
Online Yayın Tarihi: 31.12.2020
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.725710>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 22, Sayı: 4, Yıl: 2020, Sayfa: 1521-1546
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

FAİZ ORANI PARİTESİNİN GEÇERLİLİĞİNİN TEST EDİLMESİ: KIRILGAN BEŞLİ ÜLKELERİ ÜZERİNDE AMPİRİK BİR UYGULAMA

Ayşe GENÇ*
Barış AKSOY**

Öz

Bu çalışmada, “Kırılğan Beşli” olarak adlandırılan ülkelerde (Brezilya, Endonezya, Güney Afrika, Hindistan, Türkiye), 2009-2019 arası veriler aylık bazda kullanılarak korunmasız faiz oranı paritesinin geçerliliğinin, zaman serileri yöntemiyle eşbütünleşme ve asimetrik nedensellik modelleri oluşturularak test edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada, Kırılğan Beşli ülkelerde faiz oranı paritesinin geçerliliği hem yapısal kırılmalı eşbütünleşme testleri hem de kırılmasız eşbütünleşme testleri ile sınanmıştır. Elde edilen bulgulara göre, yapısal kırılmayı dikkate almayan birim kök testleri ve Engle & Granger (EG) (1987) eşbütünleşme testi sonuçları, analize tabi tutulan tüm ülkelerde faiz oranı paritesinin geçerli olmadığını göstermiştir. Aynı testler yapısal kırılmayı dikkate alan birim kök testi ve Gregory & Hansen (GH) (1996) yapısal kırılmalı eşbütünleşme modeli yardımıyla tekrarlandığında ise, analiz sonuçlarının farklılaşabileceği görülmüştür. Yapısal kırılmayı dikkate almayan modele göre hiçbir ülkede eşbütünleşme tespit edilememişken, yapısal kırılmalı model sonuçlarına göre Brezilya’da eşbütünleşme tespit edilmiş ve faiz oranı paritesinin geçerli olduğu görülmüştür. Dolayısıyla, elde edilen bu sonuç, yapılan çalışmalarda, yapısal kırılmalı modellerin dikkate alınmasının gerekliliğini göstermiştir. Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik testi sonuçlarına göre, Brezilya, Endonezya, Güney Afrika ve Hindistan ülkelerinde nedensellik bulgularına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Faiz Oranı Paritesi, Kırılğan Beşli Ülkeleri, Yapısal Kırılma, Eşbütünleşme, Asimetrik Nedensellik.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Genç, A., Aksoy, B. (2020). Faiz oranı paritesinin geçerliliğinin test edilmesi: Kırılğan beşli ülkeleri üzerinde ampirik bir uygulama. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (4), 1521-1546

* Öğr Gör., Pamukkale Üniversitesi, Acıpayam Meslek Yüksekokulu, ORCID: 0000-0003-3978-5805, agencpau@gmail.com

** Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İİBF, Bankacılık ve Finans Bölümü, ORCID: 0000-0002-1090-5693 baksoy@cumhuriyet.edu.tr

TESTING THE VALIDITY OF INTEREST RATE PARITY: AN AMPIRIC APPLICATION ON FRAGILE FIVE COUNTRIES

Abstract

In this study, the validity of uncovered interest rate parity was aimed to be tested using historical data for montly basis from 2009-2019 by forming the cointegration and asymmetric causalty models with time series method in countries called "Fragile Five" (Brazil, Indonesia, South Africa, India, Turkey). The validity of the interest rate parity in Fragile Five countries was tested with both cointegration tests with structural break and without structural break. According to the findings obtained, without structural break unit root tests and Engle & Granger (EG) (1987) cointegration test results showed that the interest rate parity was not valid in all countries analyzed. When the same tests were repeated with unit root model with structural break and Gregory & Hansen (GH) (1996) cointegration model with structural break, it was seen that analysis results could differ. According to the models that did not take into account the structural break, cointegration was not detected in any country, while the results of the models with structural break showed cointegration in Brazil and the interest rate parity was valid. Therefore, this result showed that the models with structural break should be taken into consideration in the studies. According to the results of the Hatemi-J (2012) asymmetric causality test, causality relationship findings were obtained in Brazil, Indonesia, South Africa and India.

Keywords: Interest Rate Parity, Fragile Five Countries, Structural Break, Cointegration, Asymmetric Causality.

GİRİŞ

Son yirmi yılda teknolojik gelişmeler, finansal serbestleşme, ticaret hacminde büyüme sonucu gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin uluslararası finansal entegrasyon derecesinde büyük bir artış yaşanmıştır. Dünya genelinde finansal sermaye akışındaki hızlı büyüme, nominal faiz oranlarının yakınlaşmasına katkıda bulunmuştur (Baharumshah vd., 2005, ss. 69-70). Küresel piyasalarda faaliyet gösteren yatırımcıların kararlarında dikkate aldıkları en önemli kriter "risk-getiri" ilişkisidir. Risk ve getiri arasında doğru yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Yatırımcılar portföy tercihlerini yerli ve yabancı menkul kıymetler arasında olası getirilerini kıyaslayarak belirlemektedir. Yerel faiz oranının yabancı faiz oranından daha yüksek olması yerli varlıklara yatırım yapmayı gerektirirken, tersi durumda yabancı varlıklara yatırım yapılması avantajlı hale gelecektir. Yabancı para birimine bağlı bir varlığa yatırım yapılması kararlaştırıldığında, döviz kuru riski ile karşı karşıya kalma olasılığı bulunmaktadır (Mike, 2018, ss. 65-66). Döviz kurları, bir ülkenin dış ticaretini, yabancı yatırımlar nedeniyle ithalatını, ihracatını, para ve sermaye piyasaları ile bütçe dengelerini etkilemektedir. Finans otoritelerinin uyguladıkları para politikaları dolayısıyla faiz oranları, enflasyon oranları, ülkenin para arzının yanı sıra siyasi gelişmeler, toplumsal olaylar döviz kurlarını etkilemektedir (Atasoy, 2016, s. 238). Son zamanlarda, mal piyasasında serbest ticaret anlaşmalarının yaygınlaşması, finansal piyasalarda kısıtlamaların azaltılması ve entegrasyonun

artması finansal piyasaların daha verimli hale gelmesine neden olmakta ve çok sayıda yatırımcının piyasadaki değişikliklere daha hızlı cevap vermesi anlamına gelmektedir (Zhang & Dou, 2010, s. 101).

Makroekonomide, yakın zamandaki başlıca ilgi alanlarından birisi, döviz kurunun belirlenmesinde teorik temellere dayalı olarak döviz kurlarının ve faiz oranlarının temel yapı taşlarını incelemektir. Bu tartışmalardan kaynaklanan çıkarımlar, beklentilerin hangi güdüler tarafından yönlendirildiği bilgisini ortaya koymakta ve politika yapıcılara uygun istikrar politikalarının seçiminde yardımcı olabilmektedir (Saatcioğlu & Korap, 2007, s. 125). Döviz kurlarının oluşumunda faiz oranı ve enflasyon oranı gibi faktörler etkili olmaktadır. Ekonomik hayata müdahalenin olmadığı ve piyasaların sağlıklı bir şekilde işlediği ekonomilerde, döviz kurları ile faiz oranları, enflasyon oranları arasındaki denge durumu parite koşulları olarak adlandırılmaktadır. Bu denge ancak tam rekabet piyasalarında ortaya çıkabilmektedir. Temel parite koşulları, tam rekabet piyasasının hakim olmadığı piyasalarda kendisinden beklenen işlevi tam olarak yerine getirememektedir. Ancak döviz cinsinden işlem yapan kişilerin karar vermelerini sağlayacak şekilde kurun olması gereken düzeyi ile ilgili belirli düzeyde bilgi vermektedir (Yalçın, 2012, s. 167). Uluslararası finansta “Faiz oranı paritesi” döviz kurlarındaki değişimin açıklanmasında büyük öneme sahiptir. Parite, ülkelerin ekonomi politikalarının belirlenmesinde ve işletmelerin finansal yönetiminde döviz kurunun uzun vadeli olarak tahmin edilmesinde önemli bir göstergedir (Seyidoğlu, 2013, s. 155). Özellikle ihracatçılar ve ithalatçılar açısından kurların belirli bir süre sonra hangi değerde olacağını tahmin edebilmek belirsizliklerin ve risk maliyetinin azaltılması noktasında önem arz etmektedir (Kılavuz vd., 2011, ss. 84-86).

Faiz oranı paritesinin geçerliliği, gelişen ve gelişmekte olan piyasa ekonomileri üzerinde yerli ve yabancı literatürde birçok çalışmada incelenmiştir. Literatürde yapılan ampirik çalışmalar incelendiğinde, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ya da belirli bir bölge veya birlik ülkelerinde faiz oranı paritesinin geçerliliğinin test edildiği görülmektedir. Yapılan bu çalışmada “Kırılgan Beşli” olarak adlandırılan ülkelerde (Brezilya, Endonezya, Güney Afrika, Hindistan, Türkiye) korunmasız faiz oranı paritesinin geçerli olup olmadığının test edilmesi amaçlanmaktadır. Literatürde genellikle, regresyon modelleri, GARCH modelleri, panel veri analizi yöntemleri ya da zaman seri analizi yöntemleri gibi farklı birçok ekonometrik yöntem kullanılarak paritenin geçerliliğinin test edildiği görülmüştür. Denge üzerine kurulu bir iktisadi model olan faiz oranı paritesi, Brüggemann ve Lütkepohl (2005), Saatcioğlu ve Korap (2007), Tang (2011), Ruthberg ve Zhao (2014), Mike (2018) vb. çalışmalarda eşbütünleşme analizi yöntemi ile test edilmiştir. Bu çalışmada da Kırılgan Beşli ülkelerde korunmasız faiz oranı paritesinin geçerliliği, zaman serileri yöntemiyle eşbütünleşme modeli oluşturularak sınanmıştır. Yapılan bu çalışmada, diğer çalışmalardan farklı olarak Kırılgan Beşli ülkelerde faiz oranı paritesinin geçerliliği, hem yapısal kırılmalı eşbütünleşme testleri ile hem de kırılmasız eşbütünleşme testleri ile sınanmış ve elde edilen

bulguların farklılaşıp farklılaşmadığı görülmek istenmiştir. Çalışma sonucunda yapısal kırılmalı modellerin dikkate alınması halinde bulguların değiştiği tespit edilmiştir. Ayrıca bu çalışmada, son yıllarda araştırmacılar tarafından [Erdas & Çağlar (2018), Dahalan & Mohammed (2017), Yılcı & Bozoklu (2014) vb.] tercih edilen, özellikle finansal serilerin analizinde piyasadaki pozitif ve negatif şokları ayırt ederek nedenselliği inceleyen asimetric nedensellik analizi yöntemine de yer verilmiş, bulgulara göre Brezilya, Endonezya, Güney Afrika, Hindistan ülkelerinde nedensellik ilişkisine ulaşılmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde giriş, ikinci bölümde faiz oranı paritesi, üçüncü bölümde literatür incelemesi, dördüncü bölümde Kırılgan Beşli ülkelerde faiz oranı paritesinin test edilmesi neticesinde elde edilen bulgular ve beşinci bölümde sonuç yer almaktadır.

FAİZ ORANI PARİTESİ

1970'lerden bu yana finansal piyasalardaki en önemli değişikliklerden biri olan finansal sermayenin hareketlerindeki kısıtlamaların kaldırılması, beraberinde daha fazla entegrasyon derecesini getirmiştir. Piyasa entegrasyonu deneysel olarak gözlemlenebilir ve uluslararası parite koşullarına benzer kriterler kullanılarak ölçülebilir. Döviz piyasalarındaki faiz oranı paritesi, iç ve dış faiz oranları arasındaki farkın, piyasanın döviz kurundaki değişim beklentisine eşit olduğunu belirtir. Döviz kuru modellerinde bir yapı taşı olduğu için reel faiz oranı paritesinin araştırılması önemlidir (Jhy & Show, 1998, s. 838). Korunmasız faiz oranı paritesi model yapımı ve diğer analitik çalışmalarda uluslararası finans ve açık ekonomilerde makroekonomi alanlarında kullanılan üç temel uluslararası finansal ilişkiden biridir. Satın alma gücü paritesi ve on yıl önce şüpheli ampirik uygulanabilirliği olan gerçek faiz oranı eşitliği yeniden gözden geçirilmiştir (Lothian & Wu, 2011, s. 449). Korunmasız faiz oranı paritesi, spot kurun gelecekte beklenen döviz kuru, yurtiçi ve yurtdışı faiz oranlarına bağlı olup bu değişkenlerin herhangi birinde beklenmeyen bir değişiklik spot kurun yeniden düzenlenmesini gerektirecektir. Korunmasız faiz paritesinde vadeli döviz sözleşmeleri yapılmadığından ve gelecekteki spot kur tam olarak bilinmediğinden, yatırımcılar döviz kuru riski ile karşı karşıya kalmaktadırlar (Mike, 2018, ss. 67-68).

Tek fiyat kanunu, uluslararası ticarete konu olan bir malın fiyatı, döviz kurları ile para birimleri birbirine dönüştürüldüğünde aynı olacağını ileri süren teoridir. Bu teoriye göre işlem giderlerinin dikkate alınmadığı bir durumda ülkeler arasında ilgili malda fiyat farkının bulunmaması beklenir (Doğukanlı, 2012, s. 61). Döviz kuru, faiz oranları ve enflasyon arasındaki ilişki tek fiyat kanunu ile açıklanmaktadır. Tek fiyat kanunu işlem giderlerinin olmadığı, piyasaya giriş ve çıkışların serbest olduğu, bilgiye ulaşım maliyetinin olmadığı, ilgili varlığın fiyatının tüm piyasalarda aynı olduğu, çok sayıda alıcı ve satıcının olduğu tam rekabet piyasası koşullarında geçerlidir. Korunmasız faiz oranı paritesi, faiz ve döviz kurlarını birbirine bağlayan uluslararası piyasalarda arbitraj olduğunu varsayar. Eğer

sermaye mükemmel bir şekilde hareket edebiliyorsa, dünyadaki yatırımcılar portföylerini yerli veya yabancı menkul kıymetlerde tutmak arasında kayıtsız kalacaktır (Saatcioglu & Korap, 2007, s. 121). Tek fiyat kanunu sadece mal piyasalarında değil döviz ve para piyasalarında da uygulanabilmektedir. Tek fiyat kanunu, para piyasalarında uygulandığında ise reel faizlerin tüm dünyada aynı olması gerektiğini ileri süren uluslararası “Fisher Etkisi” ve “Faiz Oranı Paritesi” kastedilmektedir (Doğukanlı, 2012, s. 62). Piyasalar arası fiyat farklılıkları arbitraj ile ortadan kalkmaktadır. İşlem giderlerinin olmadığı düşünülürse arbitraj aynı anda fiyatların düşük olduğu piyasalarda alışı, yüksek olduğu piyasalarda satış yapılması sonucu (ya da tersi) piyasalar arasında farklı fiyatların oluşmasını engellemektedir (Yalçınar, 2012, s. 168).

Taşımacılık (Carry trade), bir yatırımcının düşük faizli bir para biriminden borç alırken aynı zamanda yüksek faizli bir para biriminde yatırım yapmasıdır (Vasilyev vd., 2017, s. 159). Korunmasız (garantisiz) faiz oranı paritesi, döviz kurunda meydana gelen değişimin bir forward kontratla korunmadığı yabancı para ile ifade edilen varlıklardan elde edilecek gelirlerin, gelecekteki bir tarihte “beklenen spot döviz kuru” ile yerli para birimine dönüştürülmesi düşüncesine dayanmaktadır. Korunmasız faiz oranı arbitrajında yatırımcı döviz kuru riskini üstlenerek düşük faizli para birimi cinsinden borçlanıp yüksek faizli para birimi cinsinden yatırım yapmaktadır (Yalçınar, 2012, ss. 186-187). Ülkelerde iç ve dış sermaye akışının serbest olmasının faydaları, likidite artışı ve risk çeşitlendirmesidir. Her ikisi de piyasaları daha verimli hale getirmede etkilidir. Finansal açıklık, bir ülkenin hane halkı ve şirketlerinin başka bir ülkenin hane halkı ve şirketleriyle ticaret yapabildiği zaman, yani finansal varlıklar alınıp satıldığı zaman ortaya çıkar. Finansal bütünleşmenin derecesi, toplam talebin etkilenmesinde maliye ve para politikasının etkinliğinin yanı sıra bir ekonomiye yatırımın teşvik edilmesinde de önemli makroekonomik etkilere sahiptir (Bhatt & Virmani, 2005, s. 1). Faiz oranı paritesinin geçerli olduğu bir durumda finansal sermaye için arbitraj ile kar elde edebilmek olanaksızdır. Bu şartlar altında yatırımcıların borçlanma veya borç verme yoluyla daha yüksek getiri elde etmeleri mümkün değildir. Bu nedenle, faiz oranı paritesi koşulları, ülkeler arasındaki faiz oranları ve döviz kurları arasındaki teorik açıklıkları tanımlamaktadır (Chinn, 2007, s. 1).

Serbestleşme sonrası özel fiziksel yatırımlardaki artış ve gelişmekte olan piyasaların yaşadığı yüksek ekonomik büyüme oranları para birimi değerini güçlendirebilir. Faiz oranlarında orantılı bir düşüş olmaması durumunda, bu durum piyasa döviz mevduatı üzerindeki fazla getirilerde (ve dolayısıyla korunmasız faiz oranı paritesinden sapmalar) bir artışa yol açacaktır. Serbestleşmenin faiz oranları üzerindeki potansiyel etkisine ilişkin olarak serbestleşme sonrası sermaye maliyetinde bir düşüş olduğunu göstermektedir. Eğer finansal serbestleşme, gelişmekte olan piyasada nispeten sermayenin kıt ve faiz oranlarının yüksek olduğu bir dönemi takip ederse, sınırsız girişlerle birlikte faiz oranlarında bir düşüş olması beklenmelidir. Bu nedenle, liberalleşmenin gelişmekte olan piyasa faiz oranları

üzerindeki etkisi ve faiz oranlarının korunmasız faiz oranı üzerindeki etkisi ampirik bir konudur (Francis vd., 2002, ss. 936-937).

Faiz Oranı Paritesi (IRP) koşulu, döviz kuru tahminlerinde yaygın olarak kullanılan bir tekniktir. Bu nedenle, bu tekniğin güvenilirliği, iki faiz oranının nasıl etkilendiğiyle yakından ilgilidir. Son yıllarda, daha fazla ülke finansal serbestleşmeye gittikçe, faiz oranları artık sadece ülkelerin yerel ekonomik faktörleri tarafından belirlenmemektedir. Faiz Oranı Paritesi'nin kalitesi, küresel finansal piyasa entegrasyonunun seviyesi ile bağlantılı olduğundan, on yıl öncesine kıyasla faiz oranı paritesi kalitesinde bir iyileşme beklemek mümkün olacaktır. Faiz oranı paritesi, spot döviz kuru ve iki ülkedeki faiz oranları ile döviz kurlarını öngördüğü için faiz oranlarındaki dalgalanmalardan önemli ölçüde etkilenebilmektedir. Faiz oranları hükümetler tarafından yüksek oranda manipüle edildiğinde, faiz oranı paritesinin kalitesi bozulabilmektedir. 2008'den bu yana yaşanan ekonomik durgunluk nedeniyle, birçok ülke hükümetleri veya merkez bankaları yapay olarak faiz oranlarını belirlemeye başlamıştır. Bu durum daha az doğru bir faiz oranı paritesi ihtimalini arttırmaktadır (Zhang & Dou, 2010, ss. 100-101). Faiz oranı paritesinin sahip olduğu dezavantajlar; döviz kurlarının gelecekteki değerinin bugünden bilinmemesi, finansal varlık alım-satımında işlem maliyetlerinin varlığı, ülkeler arasındaki vergi politikası farklılıkları, sermaye üzerinde hükümet kontrollerinin bulunması, ülke rejimlerinde olası değişiklikleri içeren politik risk, yerli ve yabancı menkul kıymetler arasındaki likidite farklılıkları olarak sayılabilir (Mike, 2018, s. 69).

Risk primi, yatırımcıların yabancı ülkelerde menkul kıymet satın aldıklarında karşılaşılabilecekleri ilave riske katlanmanın karşılığında dikkate aldıkları bir katsayı olarak ifade edilebilir. Risk primi, korunmasız faiz paritesine dahil edilerek ilave risk azaltılabilir veya giderilebilir. Ancak reel dünyada döviz kuru davranışlarını etkileyen çok daha fazla faktör bulunmaktadır. Risk primi, gelecekteki beklenen spot kur ve cari vadeli kur arasındaki fark ile ölçülmektedir. Risk priminin sifıra eşit olması, yurtiçi ve yurtdışı varlıklar arasındaki beklenen getirinin eşit olduğu anlamına gelmektedir. Risk priminin pozitif bir değer alması, yurt içi varlıkların daha cazip olduğunu göstermektedir (Mike, 2018, s. 69). Sistematik olarak pozitif veya negatif risk primi varsa, iki para birimi henüz yakın ikame değildir; bu, parasal entegrasyonun henüz gerçekleştirilemediğini gösterir. Diğer taraftan, eğer risk primi sıfır civarında düşük veya azalan değişkenliğe sahipse, yerel ve referans para birimi ekonomik entegrasyon lehine kanıt olarak yorumlanabilecek yakın ikamenin varlığından bahsedilebilir (Holtemoller, 2005, ss. 36-37).

Faiz oranı paritesi teorisinde yerli ve yabancı faiz oranları arasındaki fark beklenen döviz kuru değişimine ve bir risk primine karşılık gelmelidir. Ekonomik entegrasyona ulaşırken risk primi, parasal entegrasyonun ölçüsü olarak ortadan kalkmalıdır. Bu ekonomik bütünleşmenin sadece bir yönüdür; maliye politikası

göstergeleri, enflasyon oranı ve yasal sistem dikkate alınmayan diğer önemli faktörlerdir (Holtemoller, 2005, ss. 34-35). Parite ilişkisi, küresel makroekonomik modellerde önemli bir rol oynamakta, faiz oranı paritesinin piyasalar arasında mükemmel sermaye hareketliliği için bir referans noktası olduğu görülmektedir. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında yapılan ampirik çalışmalar, çeşitli faktörlerin (işlem maliyetleri ve vergiler gibi) pariteden sapmaları ne ölçüde açıkladığını göstermiştir (Levich, 2013, s. 417).

LİTERATÜR İNCELEMESİ

Taylor (1987) çalışmasında zaman serisi verileriyle korunmasız faiz oranı paritesi testi uygulamıştır. ABD doları ve Alman markı'na karşı, altı ve on iki aylık vadelerde birçok döviz kuru için (Lira-Sterlin ve Lira-Dolar hariç) korunmasız faiz oranı paritesi reddedilmiştir.

Ayuso & Restoy (1996) çalışmalarında ERM'deki korunmasız faiz oranı paritesini değerlendirmişlerdir. Analiz sonucunda ERM para birimleri arasındaki tahmini risk primini orta ile düşük arasında olduğu, ancak ERM dışındaki para birimleri için risk priminin daha yüksek olduğunu bulmuşlardır. Sonuç olarak, ERM para birimleri arasındaki kur riski çeşitlendirilebildiği için, korunmasız faiz oranı paritesinin genel olarak ERM içindeki döviz kurları ile faiz oranları arasındaki ilişkiye uygun bir yaklaşım olduğunu belirtmişlerdir.

Jhy & Show (1998) çalışmalarında reel faiz oranı paritesine ilişkin TÜFE bazlı reel faiz oranı hipotezini 1979-1996-9 arasında 9 OECD ülkesini dahil ederek incelemişlerdir. Euro piyasası faiz oranları aylık gözlemlerini kullanarak, reel faiz oranı farklarının ortadan kalktığı ve dolayısıyla reel faiz oranı paritesini destekleyen bulgulara ulaşmışlardır.

Francis vd. (2002) çalışmalarında gelişmekte olan finansal piyasaların serbestleşmesinin, gelişmekte olan ülkelerin döviz piyasalarının uluslararası sermaye piyasasına entegrasyonuna yol açıp açmadığını incelemek için 1980-2000 döneminde faiz oranı paritesi (UIRP) ilişkisini incelemişlerdir. Korunmasız faiz oranından sapmanın sistematik olduğu ve sermaye piyasalarının serbestleştirilmesinin risk primini önemli ölçüde etkilediği fikrine güçlü destek verdiği sonucuna ulaşmışlardır. Öte yandan, Asya ülkeleri ve Türkiye için 1997'de meydana gelen mali kriz dışında, aşırı döviz getirilerinde düşüş olduğu belirtilmiştir.

Özmen & Gökcan (2004) çalışmasında Türkiye'de satın alma gücü paritesi (PPP) ile korunmasız faiz paritesi (UIP) arasındaki ilişkileri 1986-1999 döneminde Türk ve ABD enflasyon oranlarını, faiz oranlarını ve döviz kurunu incelemişlerdir. Çalışma ayrıca, UIP ve PPP'yi birleştirerek CHEER modelinin ampirik geçerliliğini test etmiştir. Uluslararası parite hipotezlerinin her biri, sermayesi artırılmış denge kurları (CHEER) yaklaşımıyla bağımsız olarak formüle edildiğinde reddedilmiştir. Sonuçlar, sistemin UIP ve PPP ilişkileri içerdiği

hipotezini destekliyor gibi görünmekte, ancak parite hipotezlerinin her biri, ayrı bir şekilde formüle edildiğinde reddedildiğini bulmuşlardır. CHEER yaklaşımına uygun olarak, PPP'den sapmaların faiz oranları farklarıyla, UIP'den sapmaların ise enflasyon oranları farklarıyla açıklanabildiği sonucuna ulaşmışlardır.

Holtemoller (2005) çalışmasında Avrupa Birliğine yeni üye olan ve üyeliği beklenen ülkelerde faiz oranlarının yakınsamasını, döviz kurlarındaki istikrarı ve korunmasız faiz oranı paritesindeki sapmaları analiz etmiştir. Çalışma dönemi 1994/01 ve 2002/03 ile 2002/06 ve 2004/10 arasındadır. Faiz oranı olarak Euro bölgesi faiz oranı seçilmiştir. Euro bölgesi ile parasal entegrasyon derecelerine göre, mevcut AB ülkeleri, yeni AB üyeleri ve katılım bekleyen AB ülkeleri olarak üç gruba ayrılmış, parasal ve korunmasız faiz oranı paritesi temelli sınıflandırmada Estonya, Litvanya ve Slovak Cumhuriyeti'nin tüm ülkeler arasında en yüksek düzeyde entegrasyona ulaşmış ülkeler olduğu belirtilmiştir.

Brüggemann & Lütkepohl (2005) çalışmalarında ABD'deki kısa vadeli ve uzun vadeli faiz oranları ile Euro bölgesi arasındaki ilişkiyi 1985-2004 arasındaki aylık verilere göre analiz etmişlerdir. Araştırma sonucunda hem "beklenti hipotez yapısı" hem de "korunmasız faiz oranı paritesi" lehine kanıtlar bulunmuştur. ABD ve Avrupa uzun vadeli faiz oranları arasındaki farklar Avrupa para politikasının ABD faiz oranlarındaki değişikliklere cevap verdiği hipotezini desteklerken, Avrupa politikasından ABD'ye ters bir nedensel bağlantı için çok az kanıt olduğu belirtilmiştir.

Baharumshah vd. (2005) çalışmalarında Japonya'yı temel ülke olarak almış ve Asya'daki 10 ekonominin 3 aylık veri örneğinde reel faiz farklarının ortadan kalkıp kalkmadığını incelemişlerdir. Elde edilen bulgulardan birincisi, faiz oranı paritesinin Japonya ile Asya ülkeleri arasında güçlü bir şekilde geçerli olduğudur. Konvansiyonel ADF testi, finansal kriz sonrası dönemde bile, ülkelerin en az yarısının reel faiz paritesine (RIP) destek vermediğini göstermiştir. İkinci olarak, panel birim kök testlerine dayanan kanıtlar reel faiz oranı farklılıklarının ortadan kalktığını ve uzun dinamiklere sahip olduğunu göstermektedir. Son olarak, faiz oranı sapmalarının yaklaşık 6 ile 7 aylık bir zamana sahip olduğu belirtilmiştir.

Saatcioglu & Korap (2007)'in çalışmalarında, faiz oranı paritesi (UIP) hipotezinin TL/ABD Doları döviz kuru getirisi ile kısa vadeli Türk ve ABD nominal faiz oranı farkları dikkate alınarak korunmasız faiz oranı paritesi (UIP) hipotezinin ampirik geçerliliği araştırılmıştır. Tahmin sonuçlarına göre, pozitif faiz farklılıkları beklenen döviz kuru getirisinde neredeyse birebir artış gerektirecek şekilde UIP hipotezinin Türkiye ekonomisi için uzun vadede geçerliliğini desteklediği belirtilmiştir.

Camarero vd. (2009) çalışmasında, 1978:Q1–2006:Q1 dönemindeki ABD ve 18 diğer büyük sanayi ekonomisi için ülkeler arası faiz oranı paritesini test etmişlerdir. Bağımsızlık hipotezinin seriler arasında reddedilmesinden sonra faiz

oranı paritesinin zayıf versiyonunun lehine bir kanıt olmadığını ve tahmin edilen yaygın faktörlerden birinin durağan olmadığını belirtmişlerdir.

Cuestas & Harrison (2010) çalışmasında, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinden seçilmiş bir grup için reel faiz oranı paritesi (RIRP) hipotezinin geçerliliğini ampirik olarak analiz etmişlerdir. Bulgular, hedef gruptaki çoğu ülke için faiz oranı paritesinin bulunduğunu doğrulamaktadır. Ancak bu durumun tüm ülkeler için geçerli olmadığı belirtilmiştir. Genel olarak, Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ve Avrupa Birliği arasında yüksek derecede bir piyasa entegrasyonunun olduğunu belirtmişlerdir.

Zhang & Dou (2010) çalışmalarında 1 Ocak 1995-30 Aralık 2008 tarihleri arasında 10 ülkedeki 9 yabancı para birimi üzerindeki günlük spot döviz kuru oranlarını ve 3 aylık faiz oranlarını alarak döviz kuru tahmininde bulunmuşlar ve IRP'nin etkinliğinde iyileşme olup olmadığı konusunu araştırmışlardır. Sonuçlara göre, IRP'nin geçerli bulunduğunu gösteren kanıtlar olmasına rağmen, son yıllarda kalitesinin iyileşmediği belirtilmiştir. Çalışmada IRP'nin kalitesinin zamanla ilişkili olmadığını gösteren güçlü kanıtlar bulunmuştur.

Küçüksille & Karaoğlan (2016) çalışmalarında Kırılgan Beşli ülke para birimlerinin Amerikan Doları (USD) karşısında birbirleri arasındaki getiri ilişkisini incelemişlerdir. Araştırma, 2002:01-2015:12 tarihlerini kapsamaktadır. Araştırma bulgularına göre USD/TRY paritesinin getirisini en fazla etkileyen parite getirileri sırasıyla USD/ZAR, USD/INDIA ve USD/BRL olurken, USD/IND paritesinin getirisini en fazla etkileyen parite getirileri ise USD/IDR, USD/TRY ve USD/BRL olduğu belirtilmiştir.

Güney & Tunalı (2017) çalışmalarında korunmalı ve korunmasız faiz oranı paritesi üzerine yapılan ampirik çalışmaları incelemişlerdir. Ekonometrik yöntem, ülke ve döneme dayalı çalışmalar incelendiğinde genel olarak üç önemli bulguya ulaşılmıştır. Bunlarda birincisi her iki hipotezin de geçerli olduğu çalışmaya oldukça az rastlanılmıştır. İkinci olarak, daha güncel ekonometrik yöntemlerin kullanıldığı çalışmalarda hipotezleri destekleyen sonuçların daha fazla olduğu görülmüştür. Son olarak aralarındaki sermaye kontrollerinin en az düzeye indirildiği, birbirine daha fazla entegre olmuş, işlem maliyetlerinin düşük, finansman riskinin az ve istikrarlı finans piyasalarında hipotezlerin geçerlilik olasılıklarının yükseldiği belirtilmiştir.

Vasilyev vd. (2017) çalışmalarında Rusya ve gelişmiş, gelişmekte olan piyasa ekonomileri için korunmasız faiz oranı paritesini tahmin etmişlerdir. Rusya'da korunmasız faiz oranı paritesi denkleminin sabit bir risk primi oluşturması durumunda diğer gelişmekte olan piyasa ekonomilerinden daha iyi durumda olduğu belirtilmiştir. Statik ve dinamik taşıma ticareti stratejilerinin karlılığını karşılaştırarak, gelişmekte olan piyasa ekonomilerinde risk primlerinin genellikle

sabit olduğunu, gelişmiş ekonomilerde ise risk primlerinin neredeyse her zaman değişken olduğunu teyit etmişlerdir.

Mike (2018) çalışmasında faiz oranı paritesi ve etkin piyasa hipotezinin uzun dönemli geçerlilikleri 14 gelişen piyasa ekonomisi için 2003Q1-2015Q4 çeyreklik dönemler itibarıyla test etmiştir. Çalışmada küresel finansal piyasalarda yaşanan olumsuzluklar, gelişen piyasa ekonomilerinin makroekonomik politikalarında meydana getirdiği değişiklikler nedeniyle, döviz kurlarının öngörülebilirliğinin azalmasına yol açtığı belirtilmiştir. Elde edilen bulgular korunmasız faiz paritesinin gelişen piyasa ekonomileri için geçersiz olduğuna yöneliktir.

KIRILGAN BEŞLİ'DE FAİZ ORANI PARİTESİNİN TEST EDİLMESİ

Model ve Veri Seti

Literatürde uzun yıllardır araştırma konusu olan “faiz oranı paritesi teorisi”, para piyasasında kullanılan hazine bonosu, finansman bonosu, banka mevduat hesapları vb. gibi kısa vadeli mali araçların faiz oranlarının ülkeden ülkeye farklılık göstermesi nedeniyle ortaya çıkan arbitraj işleminin bir sonucudur. Korunmasız faiz oranı paritesine (uncovered interest rate parity) göre, aynı risk düzeyindeki kısa vadeli mali araçların farklı ülkelerde farklı faiz oranlarına sahip olması, mali fonların faizin düşük olduğu ülkeden yüksek olduğu ülkeye doğru kaymasına ve bir süre sonra cari spot kurda değişim meydana gelmesine neden olmaktadır. Cari spot kurda meydana gelecek bu değişimin yurtiçi ve yurtdışı faiz oranları arasındaki fark kadar olması, güvencesiz faiz oranı paritesi hipotezinin geçerliliğini göstermektedir (Brüggemann & Lütkepohl, 2005, s. 1; Seyidoğlu, 2013, ss. 171-172). Korunmasız faiz oranı paritesi modeli şu şekilde gösterilebilir (Bhatt & Virmani, 2005, s. 5; Tang, 2011, s. 569);

$$s_{t+1} - s_t = \beta_0 + \beta_1 (r_t - r_t^*) + u_{t+1} \quad (1)$$

Modelde yer alan s_{t+1} ; t+1 dönemindeki cari spot kurun logaritmasını, s_t ; t dönemindeki cari spot kurun logaritmasını, r_t ; t dönemindeki yurtiçi faiz oranının logaritmasını ve r_t^* ; t dönemindeki yurtdışı faiz oranının logaritmasını ifade etmektedir. Bu model yardımıyla ifade edilen korunmasız faiz oranı paritesine göre, yurtiçi ve yurtdışı faiz oranları arasındaki farkın, döviz kurunun gelecek değerindeki beklenen değişime eşit olması gerekmektedir.

Faiz oranı paritesinin geçerliliği, gelişen ve gelişmekte olan piyasa ekonomileri üzerinde yerli ve yabancı literatürde birçok çalışmada incelenmiştir. Yapılan bu çalışmada “Kırılgan Beşli” olarak adlandırılan ülkelerde (Brezilya, Endonezya, Güney Afrika, Hindistan, Türkiye) korunmasız faiz oranı paritesinin geçerli olup olmadığının test edilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla, çalışmada 2009-2019 arası geçmiş veriler aylık bazda kullanılmıştır. Faiz oranı paritesi ile ilgili

literatür incelendiğinde, genellikle piyasası aracı olarak 3 ay, 6 ay ya da 12 ay gibi kısa vadeli devlet borçlanma senedi faiz oranlarının kullanıldığı görülmektedir. Çalışmada öncelikli olarak 3 ay vade baz alınmış olup, Kırılgan Beşli ülkelerin tümünün 3 ay vadeli devlet borçlanma senedi faiz oranlarına ulaşamamış, ancak 12 ay vadeli devlet borçlanma senedi faiz oranlarına ulaşılabilmiştir. Bu nedenle, çalışmada kullanılan ülkelerden Brezilya, Endonezya ve Türkiye için 12 ay vadeli devlet borçlanma senedi aylık faiz oranları, Güney Afrika ve Hindistan için 3 ay vadeli devlet borçlanma senedi aylık faiz oranları kullanılmıştır. Bu durum, t+1 dönemindeki spot döviz kuru ile t dönemindeki spot döviz kuru arasındaki değişimin hesaplanmasında faiz oranındaki vadenin dikkate alınması sebebiyle, Güney Afrika ve Hindistan için 130 gözlem, diğer ülkeler için 120 gözlem elde edilmesine neden olmuştur. Hesaplamalarda kullanılan, yurtiçi faiz oranı Kırılgan Beşli ülkelerdeki devlet borçlanma senetlerinin faiz oranları iken, yurtdışı faiz oranı olarak ABD 3 ay (Güney Afrika ile Hindistan için) ve 12 ay (Brezilya, Endonezya, Türkiye için) vadeli devlet borçlanma senetlerinin faiz oranları kullanılmıştır. Kur serilerinin hesaplanmasında, spot döviz kuru için ABD doları baz alınarak her ülkenin aylık döviz kurları kullanılmıştır. Söz konusu verilere investing.com web sitesinden ve TCMB elektronik veri dağıtım sisteminden ulaşılmıştır.

Çalışmada kullanılan değişkenler, gelecekteki beklenen spot kur ile cari spot kur arasındaki değişimi gösteren bağımlı değişken (BRL, IDR, ZAR, INR, TRY) ve yurtiçi faiz oranları ile yurtdışı faiz oranları arasındaki farkı gösteren açıklayıcı değişken (BRA, INDO, SA, INDI, TR) olarak belirlenmiştir. Korunmasız faiz oranı paritesinin geçerliliği, Tablo 1’de belirtilen değişkenler kullanılarak ekonometrik modeller yardımıyla test edilmiştir.

Tablo 1: Çalışmada Kullanılan Değişkenler

Ülke	Bağımlı Değişken	Açıklayıcı Değişken	Gözlem Sayısı	Dönem Aralığı
Brezilya	BRL	BRA	120	2009:01-2018:12
Endonezya	IDR	INDO	120	2009:01-2018:12
Güney Afrika	ZAR	SA	130	2009:01-2019:10
Hindistan	INR	INDI	130	2009:01-2019:10
Türkiye	TRY	TR	120	2009:01-2018:12

Denge üzerine kurulu bir iktisadi model olan faiz oranı paritesi, eşbütünleşme analizi yöntemi ile test edilmiştir. Bu çalışmada, Kırılgan Beşli ülkelerde faiz oranı paritesinin geçerliliği, hem yapısal kırılmalı eşbütünleşme testleri ile hem de kırılmasız eşbütünleşme testleri ile sınanmış ve elde edilen bulguların farklılaşıp farklılaşmadığı görülmek istenmiştir. Ayrıca çalışmada, nedensellik testlerine de yer verilmiş ve son yıllarda birçok araştırmacı tarafından tercih edilen, özellikle finansal serilerin analizinde piyasadaki pozitif ve negatif şokları ayırt ederek nedenselliği inceleyen asimetric nedensellik analizi yöntemi tercih edilmiştir. Analizlerde EViews 9 ve Gauss 10 ekonometrik ve istatistiksel veri analiz programlarından yararlanılmıştır.

Yöntem

Çalışmada, faiz oranı paritesinin geçerliliğini test etmek için zaman serileri yöntemlerinden faydalanılmıştır. Bu kapsamda, yapısal kırılmayı dikkate almayan eşbütünleşme testleri ve buna bağlı olarak yapısal kırılmayı dikkate almayan birim kök testleri kullanılmıştır. Ayrıca, yapısal kırılmalı eşbütünleşme ve birim kök testleriyle de sınanıp, her iki yöntem sonucunda faiz oranı paritesinin geçerliliğiyle ilgili elde edilen bulgular arasındaki fark ortaya konulmuştur. Çalışmada asimetrik nedensellik analizi de uygulanmış ve böylelikle eşbütünleşme testi için ön koşulları sağlayamayan ülkeler için de faiz oranı paritesinin geçerliliğiyle ilgili kanıtların varlığı araştırılmıştır. Çalışmada kullanılan bu yöntemlere ilişkin metodoloji ve ayrıntılı açıklama aşağıda ayrı ayrı başlıklar altında verilmiştir.

Birim Kök (Unit Root) Testleri

Eşbütünleşme analizlerine geçmeden önce, yöntemin uygulanıp uygulanmayacağına karar verilebilmesi için öncelikle serilerin durağan olup olmadığının belirlenmesi gerekmektedir. Çalışmada serilerin durağanlığını test etmek amacıyla kullanılan yöntemlerden birisi, literatürde yer alan zaman serisi çalışmalarında da yaygın olarak kullanılan Dickey & Fuller (1981) tarafından geliştirilen ADF (Augmented Dickey & Fuller) birim kök testi, diğerleri ise, PP (Phillips & Perron) ve KPSS birim kök testleridir. Bu yöntemlerin öngörülmesi ve hipotezleri birbirinden farklıdır. ADF birim kök testi hata terimleri arasındaki otokorelasyonu düzeltmek için parametrik yöntemleri öngörürken, PP birim kök testi ise non-parametrik yöntemleri öngörür. Bu nedenle ADF birim kök testi modeli, gecikmeli fark terimlerini içermektedir (Gujarati, 2004, ss. 815-818).

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Bu denkleme göre hesaplanan t istatistiğinin mutlak değeri, MacKinnon kritik değerleriyle karşılaştırılarak serinin birim kök içerip içermediğine karar verilir (Tarı, 2015, s. 389). PP testinde ise non-parametrik yöntemlerin öngörülmesi nedeniyle, modele gecikmeli fark terimleri eklenmemiştir. Çalışmada kullanılan diğer test yöntemi, Kwiatkowski vd. (1992) tarafından geliştirilen KPSS birim kök testidir. Bu yöntem, bir zaman serisinin deterministik bir trend etrafında durağanlaştırıldığı boş hipotezin testi olup, seriler, deterministik bir trend, bir rassal terim ve hata terimi toplamından oluşur:

$$Y_t = \beta_t + r_t + \varepsilon_t \quad (3)$$

KPSS testi, rassal terimin sıfır varyansa sahip olduğu hipoteze ilişkin bir LM testidir. ADF ve PP birim kök testleri, birim kökün varlığını "I(1)" test ederken, KPSS testi durağanlığı "I(0)" test etmektedir.

Çalışmada kullanılan değişkenlerin 2009-2019 dönemi aralığını kapsadığı göz önüne alındığında, söz konusu zaman dilimi içerisinde yapısal kırılmaların varlığından söz edilebilir. Bu nedenle çalışmada ADF, PP ve KPSS testlerinin yanında, yapısal kırılmalar altında birim kökün varlığını test eden Zivot & Andrews (1992) birim kök testleri de uygulanmıştır.

Yapısal kırılmanın varlığı halinde birim kök testi uygulanmasının, sapmalı sonuçlara ulaştığı ilk kez Perron (1989) tarafından öne sürülmüştür. Perron (1989), serinin kırılma noktasına göre ikiye bölünmesi halinde, serbestlik derecesinin düşmesi nedeniyle modele kukla değişken ekleyerek birim kökün varlığının test edilmesi yoluna gitmiştir (Tarı, 2015, s. 404). Ancak bu testin, önceden bilinen bir yapısal kırılma noktasına göre yapılması, Zivot & Andrews (1992) tarafından eleştirilmiştir. ADF test stratejisine dayanan Zivot & Andrews (ZA) testi, serilerdeki kırılma noktalarının önceden bilinmediği ve dışsal olarak ele alındığı alternatif bir yapısal kırılmalı birim kök (structural break unit root) test yöntemidir. ZA birim kök testi şu şekilde modellenmektedir (Zivot & Andrews, 1992, s. 254):

$$\text{Model A: } Y_t = \mu + \beta_t + \alpha Y_{t-1} + \theta_1 DU_t(\lambda) + \sum_{i=1}^p c_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (4)$$

$$\text{Model C: } Y_t = \mu + \beta_t + \alpha Y_{t-1} + \theta_1 DU_t(\lambda) + \theta_2 DT_t(\lambda) + \sum_{i=1}^p c_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (5)$$

Model A sabitte, Model C ise sabitte ve trendde meydana gelen yapısal değişimi modellemektedir. Hata terimleri arasındaki otokorelasyonu düzeltmek için modele gecikmeli fark terimi (ΔY_{t-i}), eklenmiştir. Denklemlerde yer alan DU_t ve DT_t değişkenleri kırılma zamanına (TB) göre sabitte ve trendde değişimi modelleyen kukla değişkenleri ifade etmektedir. $t = 1, 2, \dots, T$ zamanı, $\lambda = TB/T$ ise kırılma noktasını göstermektedir. Bu açıklamalar doğrultusunda;

$$DU_t = \begin{cases} 1 & \text{eğer } t > TB \\ 0 & \text{diğer } t \end{cases} \quad DT_t = \begin{cases} t - TB & \text{eğer } t > TB \\ 0 & \text{diğer } t \end{cases}$$

şeklinde tanımlanabilir. Bu kukla değişkenler kullanılarak, Y_{t-1} değişkeninin katsayısı olan α 'nın ADF-test istatistiğinin minimum olduğu nokta, kırılma noktası olarak belirlenir. Bu noktadaki test istatistiği, Zivot & Andrews (1992) tarafından verilen kritik değerler ile kıyaslanarak, test istatistiğinin ZA kritik değerinden mutlak değerce büyük olması halinde, yapısal kırılma altında birim kökün varlığını gösteren boş hipotez reddedilmektedir.

Eşbütünleşme (Cointegration) Testleri

Durağan olmayan serilerin doğrusal bir kombinasyonunun durağan olması mümkün olup, bu durumdaki değişkenlerin eşbütünleşik olduğu söylenebilir. Aralarında eşbütünleşme ilişkisi olan değişkenlerin, uzun dönem ve kısa dönem dinamiklerini modellemek mümkündür. Böylelikle, birçok iktisadi modelde, değişkenlerin birbiriyle bütünleşme ilişkileri incelenerek aralarındaki uzun dönem ilişkisinin varlığı test edilebilir (Enders, 2015, s. 343). Çalışmada da iktisadi bir denge modeli olan faiz oranı paritesi, eşbütünleşme testleri yardımı ile test edilmiştir.

Çalışmada, öncelikli olarak yapısal kırılmayı dikkate almayan Engle & Granger (1987) eşbütünleşme testi uygulanmıştır.

Engle & Granger (EG) eşbütünleşme testi, birim kök içeren bağımlı ve açıklayıcı değişkenlerden oluşan bir OLS (Ordinary Least Squares) modeli tahminledikten sonra, modelin hata terimlerine ADF birim kök testi uygulanarak eşbütünleşmenin varlığını test eder. Eşbütünleşmenin varlığı;

$$\Delta \hat{\epsilon}_t = \alpha \hat{\epsilon}_{t-1} + \sum_{j=1}^p \Delta \hat{\epsilon}_{t-j} + u_t \quad (6)$$

şeklinde modellenip, bu modele göre test istatistikleri hesaplanır. Yapılan test sonucunda hesaplanan istatistik değerleri, Dickey Fuller ve MacKinnon kritik değerleri ile karşılaştırılarak serinin durağan olup olmadığı sonucuna ulaşılır. Eğer birim kök testi sonucu, “ $H_0: \alpha = 0$ (Eşbütünleşme yoktur.)” boş hipotezinin reddedilmesi halinde, hata terimi serisinin $I(0)$ olduğu sonucuna varılır ve bu sonuca bağlı olarak eşbütünleşmenin varlığı kabul edilir (Enders, 2015, s. 362; Tarı, 2015, s. 416).

Yapısal kırılmanın varlığı halinde, birim kök testlerinde olduğu gibi eşbütünleşme testlerinde de yapısal kırılmanın göz ardı edilmesi, sapmalı sonuçlara ulaşılmasına neden olabilir. Bu nedenle, çalışmada yapısal kırılmalı eşbütünleşme testlerine de yer verilmiş ve böylelikle kırılmayı dikkate alan ve almayan yöntemlere göre elde edilen bulguların kıyaslanması mümkün olmuştur. Bu amaçla yapısal kırılmayı dikkate alan başlıca yöntemlerden Gregory & Hansen (1996) yapısal kırılmalı eşbütünleşme (cointegration with structural breaks) testi uygulanmıştır.

Yapısal kırılmalı eşbütünleşme testlerinde modele, yapısal kırılmayı temsil eden kukla değişken eklenmektedir. Gregory & Hansen (GH) eşbütünleşme testinde, kırılma tarihi içsel olarak belirlenmektedir. $t = 1, 2, \dots, T$ zamanı ve kırılma tarihini (TB) dikkate alarak yapısal kırılmanın tahmininde kullanılan kukla değişkenleri şu şekilde tanımlayabiliriz:

$$D_t = \begin{cases} 0 & \text{eğer } t \leq TB \\ 1 & \text{eğer } t > TB \end{cases}$$

Belirtilen kukla değişkenler modele eklenerek yapısal kırılmalar altında eşbütünleşme ilişkisi test edilir. GH (1996), farklı yapısal kırılma biçimlerine göre eşbütünleşme ilişkisini modellemektedir (Gregory & Hansen, 1996, s. 103).

$$\text{Model C: } Y_{1t} = \mu_1 + \mu_2 D_t + \alpha^T Y_{2t} + e_t, \quad t = 1, \dots, n \quad (7)$$

$$\text{Model C/T: } Y_{1t} = \mu_1 + \mu_2 D_t + \beta_t + \alpha^T Y_{2t} + e_t, \quad t = 1, \dots, n \quad (8)$$

$$\text{Model C/S: } Y_{1t} = \mu_1 + \mu_2 D_t + \alpha_1^T Y_{2t} + \alpha_2^T Y_{2t} D_t + e_t, \quad t = 1, \dots, n \quad (9)$$

Burada, Model C sabitte, Model C/T sabitte ve trendde, Model C/S ise rejimde meydana gelen yapısal değişime göre eşbütünleşme ilişkisini modellemektedir. μ_1 ve μ_2 sabitte yapısal kırılmalı modeldeki katsayıları, α_1 rejimde kırılma öncesi eğim katsayısını, α_2 ise kırılma sonrası katsayıdaki değişikliği göstermektedir. Yokluk hipotezi “yapısal kırılmalar altında eşbütünleşme yoktur” şeklinde kurulan bu modellerde, ADF_t , Z_t ve Z_α olmak üzere 3 farklı test istatistiğine göre hipotez testi yapılmaktadır. Elde edilen değerler, GH (1996) tarafından oluşturulan kritik tablo değerleriyle kıyaslanarak yapısal kırılmalı eşbütünleşme ilişkisinin varlığı tespit edilir.

Nedensellik (Causality) Testleri

Çalışmada, bir değişkenin davranışından hareketle, diğer değişkenin davranışı hakkında öngörü bilgisi sağlayan nedensellik testlerine de yer verilmiştir. Böylelikle, eşbütünleşme ilişkisine bakılamayan ülkeler için de değişkenler arasındaki ilişkiye bakılması mümkün olmuştur. Çalışmada, ekonomideki genişleme ve daralma dönemlerine göre piyasada gerçekleşen pozitif ve negatif şokları ayırarak ederek nedenselliği inceleyen asimetric nedensellik analizi yöntemi ile değişkenler arasında sebep-sonuç ilişkisinin var olup olmadığının ortaya konulması amaçlanmıştır. Asimetric nedensellik analizinin, dinamik ilişkiyi göz önünde bulundurması nedeniyle, geleneksel nedensellik analizlerinden daha üstün olduğu söylenebilir.

Değişkenler arasındaki ilişkinin, pozitif ve negatif şoklar arasındaki ilişkiyi farklı olabileceği, ilk kez Granger & Yoon (2002) tarafından ileri sürülmüştür. İktisadi serilerin şoklara birlikte tepki verdiklerinde eşbütünleşik oldukları, ayrı ayrı tepki verdiklerinde ise eşbütünleşik olamayacakları ifade edilmiştir. Ayrıca, serilerin belli bir türdeki şoka birlikte karşılık verebileceklerini belirterek, serileri birikimli pozitif ve negatif bileşenlere ayrıştırarak aralarındaki ilişkiyi incelemiştirler (Yılancı & Bozoklu, 2014, s. 214). Hatemi-J (2012) ise, Granger & Yoon tarafından ortaya atılan bu fikri asimetric nedensellik testi için geliştirmiş ve pozitif ve negatif şokların farklı nedensel etkilere sahip olabileceğini göstermiştir.

Toda & Yamamoto (TY) (1995), standart Granger nedensellik analizi için Modified Wald (MWALD) testini geliştirmiştir (Kar vd., 2014, s. 68). Çalışmanın asimetric nedensellik testindeki VAR modeli tahmininde de, Granger nedensellik yerine, TY (1995) tarafından önerilen prosedür izlenmiştir. Bunun en önemli nedeni, çalışmada düzey hallerinde I(0) olan değişkenlerinin bulunmasıdır. VAR modeline dayalı olan bu yöntemde göre seriler düzey hallerinde kullanılmakta ve böylelikle bilgi kaybının da azaltılması sağlanmaktadır. Yöntem, Granger nedensellik testinin durağanlık ya da eşbütünleşme gibi ön şartlarına esneklik getirmiştir.

Hatemi-J (2012)'ye göre, asimetrik nedensellik testinin uygulanmasında seriler, pozitif ve negatif şokları ayırt edebilmek için rassal yürüyüş modeli olarak şu şekilde tanımlanır:

$$Y_{1t} = Y_{1t-1} + \varepsilon_{1t} = Y_{1,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i} \quad (10)$$

$$Y_{2t} = Y_{2t-1} + \varepsilon_{2t} = Y_{2,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i} \quad (11)$$

Denklem (10) ve (11) de yer alan $t = 1, 2, \dots, T$ iken, $Y_{1,0}$ ve $Y_{2,0}$ başlangıç değerlerini, ε_{1i} ve ε_{2i} beyaz gürültü hata terimlerini göstermektedir. Değişkenlerin pozitif ve negatif şokları tanımlanacak olursa;

$$\varepsilon_{1i}^+ = \max(\varepsilon_{1i}, 0), \varepsilon_{1i}^- = \min(\varepsilon_{1i}, 0), \varepsilon_{2i}^+ = \max(\varepsilon_{2i}, 0), \varepsilon_{2i}^- = \min(\varepsilon_{2i}, 0), \quad (12)$$

şeklinde tanımlanabilir. Buna göre denklem (10) ve (11) yeniden düzenlenerek, her değişkende yer alan pozitif ve negatif şoklar birikimli formda şu şekilde ifade edilebilir:

$$Y_{1i}^+ = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^+, Y_{1i}^- = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^-, Y_{2i}^+ = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^+, Y_{2i}^- = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^- \quad (13)$$

Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik testine göre, Y_{1i}^+ ve Y_{2i}^+ bileşenleri arasındaki nedensellik ilişkisi, p gecikmeli VAR (Vektör Otoregresif Model) kullanılarak test edilir. Bunun için bilgi kriterleri kullanılarak en uygun gecikme uzunluğunun (p) tespit edilmesi ve TY (1995) prosedürüne göre modele ilave edilecek ek gecikme uzunluğunun (d_{\max}) belirlenmesi gerekmektedir. Bunların tespit edilmesi sonrası tahminlenen VAR modeli üzerinden MWALD test istatistikleri hesaplanır. Elde edilen test istatistikleri, bootstrap simulasyon yöntemi sonucu elde edilen kritik değerler ile karşılaştırılarak «nedenselliğin olmadığını gösteren boş hipotez» test edilir.

AMPİRİK BULGULAR

Korunmasız faiz oranı paritesinin test edilmesinde eşbütünleşme analizlerine geçmeden önce, serilerin durağan olup olmadığının belirlenmesi gerekmektedir. Modeldeki değişkenlerin birim kök içermesi halinde eşbütünleşme testleri uygulanabilmektedir. Bu amaçla çalışmada, hem yapısal kırılmalı birim kök testleri hem de kırılmasız birim kök testleri uygulanmıştır.

Çalışmada, serilerin durağanlığını test etmek için, öncelikle, yapısal kırılmayı dikkate almayan yöntemler olan ADF, PP ve KPSS birim kök testleri uygulanarak durağanlık test edilmiş ve elde edilen birim kök test sonuçları Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2: Birim Kök Test Sonuçları (No Shift)

Değişken	ADF		PP		KPSS	
	Sabit	Sabit & Trend	Sabit	Sabit & Trend	Sabit	Sabit & Trend
BRL	-2,734[12]*	-2,593[12]	-2,640[5]*	-2,527[5]	0,175[9]	0,127[9]*
IDR	-2,116[12]	-1,976[12]	-2,694[3]*	-2,399[2]	0,301[8]	0,257[8]***
INR	-4,042[9]***	-4,023[9]**	-6,525[19]***	-6,527[19]***	0,104[5]	0,104[5]
ZAR	-3,938[7]***	-3,863[7]**	-6,303[6]***	-6,285[6]***	0,261[4]	0,210[3]**
TRY	-1,936[12]	-2,810[12]	-2,565[0]	-3,013[1]	0,638[8]**	0,038[7]
BRA	-0,369[4]	-1,540[4]	-4,548[6]***	-5,816[7]***	0,599[9]**	0,331[8]***
INDO	0,299[3]	-1,004[3]	0,426[2]	-1,052[0]	0,639[9]**	0,305[9]***
INDI	-0,632[6]	-1,641[2]	-1,670[7]	-2,484[7]	0,643[9]**	0,307[9]***
SA	-0,804[2]	-1,980[2]	-2,393[7]	-3,821[7]**	0,711[9]**	0,293[9]***
TR	-0,469[3]	-1,484[3]	-0,549[4]	-1,338[3]	0,577[9]**	0,289[9]***
ΔBRL	-4,600[11]***	-4,678[11]***	-10,870[4]***	-10,901[4]***	0,100[4]	0,045[4]
ΔIDR	-5,783[11]***	-6,235[11]***	-9,351[3]***	-9,558[1]***	0,248[3]	0,050[1]
ΔINR	-5,800[12]***	-5,869[12]***	-24,674[30]***	-24,868[30]***	0,124[30]	0,110[30]
ΔZAR	-6,335[9]***	-6,381[9]***	-20,166[27]***	-21,456[28]***	0,284[40]	0,182[44]**
ΔTRY	-4,215[12]***	-4,235[12]***	-6,565[6]***	-6,479[7]***	0,066[2]	0,030[2]
ΔBRA	-8,517[3]***	-7,757[4]***	-29,511[35]***	-96,372[92]***	0,328[60]	0,500[117]***
ΔINDO	-5,704[2]***	-6,167[2]***	-11,960[3]***	-12,294[1]***	0,522[2]**	0,071[2]
ΔINDI	-3,954[5]***	-4,332[5]***	-13,868[7]***	-14,309[6]***	0,170[6]	0,053[6]
ΔSA	-4,296[5]***	-4,457[5]***	-14,968[6]***	-15,123[6]***	0,214[5]	0,066[5]
ΔTR	-6,112[2]***	-6,340[2]***	-12,591[4]***	-12,912[2]***	0,285[3]	0,058[1]

Not: Tabloda yer alan (***) işareti %1 seviyesinde anlamlılığı, (**) işareti %5 seviyesinde anlamlılığı, (*) işareti ise %10 seviyesinde anlamlılığı göstermektedir. Köşeli parantez içerisindeki değerler ise, ADF test istatistikleri için Akaike Bilgi Kriterine (AIC) göre belirlenmiş optimum gecikme uzunluklarını, PP ve KPSS test istatistikleri için Newey-West Bandwidth ölçütüne göre elde edilen bant genişliğini göstermektedir.

Elde edilen test istatistiklerine göre oluşturulan Tablo 2 incelendiğinde, INR ve ZAR değişkenlerinin tüm birim kök test sonuçlarına göre düzeyde durağan olduğu ve birim kök içermediği görülmektedir. Söz konusu değişkenlerin dışındaki değişkenlerin düzey hallerinde I(1), birinci dereceden farkı alındığında ise durağanlaştığı görülmüştür.

Eşbütünleşme testi yapılabilmesi için temel şartlardan birisi, analizde kullanılacak serilerin özellikle de bağımlı değişkenin düzey hallerinin birim kök içermesidir. Böylelikle, değişkenlerin birim kök özelliklerine göre en uygun

eşbütünleşme test yöntemi seçilerek analizler yapılabilecektir. Eşbütünleşme modelinde birer bağımlı değişken olarak kullanılan INR ve ZAR değişkenlerinin düzey değerinde $I(0)$ olması nedeniyle eşbütünleşme modeline dahil edilmeleri mümkün görünmemektedir. Bu nedenle, Hindistan ve Güney Afrika için kur ile faiz arasındaki eşbütünleşme ilişkisine bakılamamıştır. Diğer ülkeler içinse Brezilya'nın bağımlı değişkeninin (BRL), sadece sabit ve trendli birim kök testlerinde birim kök içerdiği, Endonezya ve Türkiye'nin tüm değişkenlerinin hem sabitli hem de sabit ve trendli birim kök testlerinde birim kök içerdiği görülmüştür. Bu bulgular ışığında Brezilya, Endonezya ve Türkiye için yapısal kırılmayı dikkate almayan EG (1987) eşbütünleşme testi uygulanmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3: Faiz Oranı Paritesi EG (1987) Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Ülkeler	k	tau-stat.	p-value	z-stat.	p-value
Brezilya	1	-2,7482	0,3977	-14,4397	0,3657
Endonezya	1	-2,1978	0,4288	-8,3225	0,4590
Türkiye	1	-2,1905	0,4325	-13,9401	0,1645

Yapılan analiz sonucunda, tüm modellerde $H_0: \alpha=0$ boş hipotezi reddedilememiş ve serinin birim kök içerdiği bulgusu tespit edilmiştir. Bu bulgu, tüm ülkelerde kur ve faiz değişkenleri arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığını reddetmektedir. Bu bağlamda, yapısal kırılmaya eşbütünleşme testi sonuçları, analize tabi tutulan tüm ülkelerde spot kur ile yurtiçi ve yurtdışı faiz oranları arasında hata düzeltme mekanizmasının çalışmadığını ve faiz oranı paritesinin geçerli olmadığını göstermiştir.

Yapısal kırılma varsayımı altında elde edilen test sonuçlarının değişebileceği düşünülerek, çalışmada uygulanan birim kök ve eşbütünleşme testleri, yapısal kırılma varsayımı altında tekrarlanmıştır. Çalışmada, yapısal kırılmayı dikkate alan birim kök testlerinden ZA (1992) yapısal kırılmalı birim kök testi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar ve kırılma tarihleri aşağıda yer alan Tablo 4'te raporlanmıştır.

Tablo 4: Yapısal Kırılmalı ZA (1992) Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Sabit		Sabitte & Trend	
	Test İstatistiği	Kırılma Tarihi	Test İstatistiği	Kırılma Tarihi
BRL	-4,1814[12]	2015:03	-3,6822[12]	2015:03
IDR	-2,8971[12]	2014:10	-2,6378[12]	2012:07
INR	-5,4119[9]***	2011:06	-5,3717[9]**	2011:06
ZAR	-5,6708[7]***	2016:01	-5,5979[7]***	2016:01
TRY	-3,257[12]	2017:04	-3,3017[12]	2017:08
BRA	-2,3655[4]	2016:10	-4,7583[4]	2014:08
INDO	-2,3730[3]	2012:07	-5,0550[3]*	2013:06
INDI	-4,6881[6]*	2015:10	-4,5860[6]	2015:10
SA	-4,2285[6]	2015:10	-4,0972[6]	2015:10
TR	-2,9727[3]	2014:11	-3,3249[3]	2013:06
Δ BRL	-5,2766[11]**	2016:10	-5,3247[11]**	2017:02
Δ IDR	-7,3391[11]***	2016:06	-7,5304[11]***	2016:09
Δ INR	-6,2565[12]***	2012:04	-6,2924[12]***	2011:11
Δ ZAR	-6,6110 [9]***	2017:01	-6,7817[9]***	2018:02

Δ TRY	-7,0247[11]***	2012:11	-7,7481[11]***	2017:04
Δ BRA	-7,8562[4]***	2014:12	-7,8220[4]***	2014:12
Δ INDO	-6,9751[2]***	2014:11	-7,0426[2]***	2014:11
Δ INDI	-5,3208[5]**	2015:06	-5,9245[5]***	2015:06
Δ SA	-5,5715[5]***	2015:06	-5,9725[5]***	2015:10
Δ TR	-6,9651[2]***	2014:02	-7,2127[2]***	2014:11

Not: Yapısal kırılma tarihleri, test yöntemi tarafından belirlenmiş tarihlerdir. Tabloda yer alan ***, **, * işaretleri sırasıyla %1, %5, %10 seviyesinde anlamlılığı, köşeli parantez içerisindeki değerler ise, AIC kriterine göre belirlenmiş optimum gecikme uzunluklarını göstermektedir. Trimaj oranı %10, kritik değerler ise sabitte kırılmalı model için -5,34(%1), -4,80(%5), -4,58(%10), sabitte ve trendte kırılmalı model için -5,57(%1), -5,08(%5), -4,82(%10)'dir.

Tablo 4'e göre, ZA birim kök testi sonuçları da, değişkenlerin düzey hallerinde INR ve ZAR değişkenleri dışındaki tüm değişkenlerde yapısal kırılma varsayımı altında birim kökün varlığını göstermiştir. Bu sonuç yine Hindistan ve Güney Afrika ülkelerinde eşbütünleşme testlerinin uygulanamayacağını göstermiştir. Birim köke sahip değişkenlerden ise INDO değişkeni yalnızca sabitte birim köke sahipken, diğerleri hem sabitte hem de sabit ve trendde birim köke sahiptir.

Çalışmanın bundan sonraki kısmına Brezilya, Endonezya ve Türkiye için tek kırılmalı GH (1996) eşbütünleşme testleri ile devam edilmiş ve Tablo 5'te ADF test istatistiğine göre elde edilen test sonuçları verilmiştir. Tabloda görüldüğü üzere GH (1996) eşbütünleşme testi, ADF test istatistiklerine göre yapısal kırılmalar altında yalnızca Brezilya için rejimde kırılmanın olduğu bir eşbütünleşme ilişkisinin varlığını göstermektedir. Elde edilen bu bulgu, yapısal kırılmamasız testler uygulandığında gözden kaçırılabilir bir eşbütünleşme ilişkisinin olabileceğini göstermektedir. Dolayısıyla, faiz oranı paritesinin test edilmesi gibi belli bir zaman dilimini kapsayan çalışmalarda, yapısal kırılmayı dikkate alan testlerin uygulanması daha sağlıklı sonuçlara ulaşılmasını sağlayacaktır. Endonezya ve Türkiye içinse herhangi bir eşbütünleşme ilişkisi tespit edilememiştir.

Tablo 5: Yapısal Kırılmalı GH (1996) Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Ülkeler	Model	ADF _t	BT	Z _t	BT	Z _a	BT
Brezilya	Sabit	-4,173	2010:07	-4,245	2017:01	-28,494	2017:01
	Rejim	-5,182**	2016:10	-4,191	2016:10	-30,596	2016:10
Endonezya	Sabit	-3,999	2016:10	-3,604	2016:10	-19,537	2016:11
	Rejim	-4,287	2013:07	-4,272	2013:07	-28,135	2013:07
Türkiye	Sabit	-4,420	2010:11	-3,486	2013:01	-23,861	2010:02
	Rejim	-4,227	2017:02	-3,622	2011:01	-24,492	2011:01

Not: Kritik değerler GH (1996) çalışmasından alınmış olup, (**) işareti %5 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Brezilya'ya ilişkin eşbütünleşme ilişkisinin tespit edilmesinin ardından uzun dönemde BRA değişkeninin BRL değişkenini nasıl etkileyeceğini görmek amacıyla eşbütünleşme tahmincisi incelenmiştir. Bu amaçla FMOLS ve DOLS tahmincisine başvurulmuş ve yapısal kırılma da göz önünde bulundurularak tahminleme yapılmıştır. Kırılmanın olduğu tarih Brezilya'da önemli siyasi ve

ekonomik olayların gerçekleştiği 2016M10 (Ekim 2016) tarihine tekabül etmektedir. Bu tarihe göre modele kukla değişen (d_t) eklenerek FMOLS (Fully Modified OLS) ve DOLS (Dynamic OLS) testleri yardımıyla eşbütünleşme parametresi tahminlenmiştir.

Tablo 6: FMOLS ve DOLS Eşbütünleşme Tahmincisi Sonuçları

Değişken	FMOLS				DOLS			
	Bağımlı Değişken: BRL				Bağımlı Değişken: BRL			
	Katsayı	Std. Hata	Test istatistiği	Olasılık değeri	Katsayı	Std. Hata	Test istatistiği	Olasılık değeri
BRA	0,2132	0,0437	4,8684	0,0000	0,2888	0,0576	5,0144	0,0000
Kukla değişken (d_t)	0,5147	0,1225	4,2006	0,0001	0,6364	0,1096	5,8022	0,0000
C	-0,7699	0,1763	-4,3663	0,0000	-1,0742	0,2233	-4,8097	0,0000
Model	BRL = 0.2132 BRA + 0.5147d _t				BRL = 0.2888 BRA + 0.56364d _t			
	Modelin Tanımlayıcı İstatistikleri				Modelin Tanımlayıcı İstatistikleri			
R ²	-0,2269				0,6068			
Adj. R ²	-0,2508				0,5074			
SE of Regression	0,1813				0,1106			

Tablo 6 incelendiğinde, FMOLS ve DOLS tahmincilerinin anlamlı sonuçlara ulaştığı görülmektedir. Ayrıca, GH (1996) testinde saptanan kırılma tarihinin de anlamlı olduğu ve yorumlanabileceği görülmektedir. Elde edilen sonuçlar, her iki modelde de faiz değişkeninin kur değişkenini pozitif yönde etkilediğini göstermektedir. FMOLS metoduna göre kurun faiz esnekliği %21,3 iken, DOLS metoduna göre %28,8'dir. Dolayısıyla yurtiçi faiz oranları ile yurtdışı faiz oranları arasındaki farkı gösteren "BRA" değişkeninde meydana gelen %1'lik bir artış, gelecekteki beklenen spot kuru ile cari spot kuru arasındaki değişimi gösteren "BRL" değişkenini FMOLS modeline göre %0,2132 oranında arttırmakta, DOLS modeline göre ise %0,2888 oranında arttırmaktadır. Ancak, burada her iki modelin R² değerlerine bakıldığında DOLS modelinin R² değerinin daha yüksek olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır. Bu bağlamda, DOLS modeli ile elde edilen eşbütünleşme tahmincisi sonuçlarına daha fazla güvenilebileceği söylenebilir.

Çalışmada, nedensellik testleri de uygulanmış ve böylelikle, eşbütünleşme ilişkisine bakılmayan Hindistan ve Güney Afrika için de değişkenler arasındaki ilişkiye bakılmıştır. Çalışmada, piyasadaki pozitif ve negatif şokları ayırt ederek nedenselliği inceleyen Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik testi uygulanmıştır.

Çalışmada kullanılan değişkenlerden yalnızca INR ve ZAR değişkenlerinin düzey değerinde I(0) olması nedeniyle, tüm değişkenlerin aynı seviyede durağanlaştıkları söylenememektedir. Bu nedenle, Granger (1969) yerine, alternatif olarak Toda & Yamamoto (1995) tarafından önerilen prosedür izlenmiş ve birim kök testi sonuçlarına göre serilerin maximum bütünleşme (integration) seviyesi (d_{max}) 1 olarak belirlenmiştir. Elde edilen d_{max} değeri, en uygun gecikme sayısına ilave edilerek VAR modeli tahmin edilmiştir. Serilerin düzey halleri kullanılarak uygulanan, (yurtiçi faiz oranları ile yurtdışı faiz oranları arasındaki farkı

gösteren faiz (X) değişkeninden, gelecekteki beklenen spot kuru ile cari spot kuru arasındaki değişimi gösteren kur (Y) değişkenine) Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik testi sonuçları Tablo 7’de görüldüğü gibidir.

Tablo 7: Asimetrik Nedensellik Testi Sonuçları

	$X^+ \rightarrow Y^+$		$X^+ \rightarrow Y^-$		$X^- \rightarrow Y^-$		$X^- \rightarrow Y^+$	
	İstatistik	p+d _{max}	İstatistik	p+d _{max}	İstatistik	p+d _{max}	İstatistik	p+d _{max}
Brezilya	0,536 (0,464)	1+1	0,119 (0,730)	1+1	2,730 (0,098)*	1+1	0,399 (0,527)	1+1
Endonezya	3,482 (0,062)*	1+1	2,380 (0,794)	5+1	0,012 (0,911)	1+1	3,741 (0,587)	5+1
Güney Afrika	2,482 (0,870)	6+1	19,842 (0,003)***	6+1	14,304 (0,046)**	7+1	2,577 (0,860)	6+1
Hindistan	0,014 (0,905)	1+1	8,578 (0,127)	5+1	27,427 (0,000)***	3+1	13,205 (0,022)**	5+1
Türkiye	7,267 (0,839)	12+1	0,594 (0,441)	1+1	9,347 (0,673)	12+1	0,525 (0,469)	1+1

Not: (+) işareti pozitif şokları, (-) işareti negatif şokları ifade etmektedir. Tabloda raporlanan test istatistikleri MWALD test istatistikleridir. Parantez içerisindeki değerler ise, asymptotic p-value değerlerini göstermektedir. Optimum gecikme uzunlukları (p) Akaike Bilgi Kriterine (AIC) göre belirlenmiştir.

Yapılan test, pozitif ve negatif şokları ayırtmış ve elde edilen sonuçlar, daha önce eşbütünleşme ilişkisi tespit edilen Brezilya için, negatif X’ten negatif Y’ye doğru %10 anlam düzeyinde nedensellik ilişkisi olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla negatif X (faiz farkı) şokları, negatif Y (kur değişimi) şoklarının nedenidir. Elde edilen bu sonuç, yapısal kırılmalı GH (1996) eşbütünleşme testi sonucunda elde edilen faiz oranı paritesinin geçerliliği sonucunu desteklemiştir. Ayrıca, eşbütünleşme testleri sonucu eşbütünleşme bulgusu elde edilemeyen Endonezya için pozitif X’ten pozitif Y’ye anlamlılığı %10 seviyesinde olan bir nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu, Endonezya için faiz oranı paritesinin geçerliliğini düşündürmektedir. Ayrıca eşbütünleşme ilişkilerine bakılmayan Güney Afrika ve Hindistan için de nedensellik ilişkisi kanıtları görülmektedir. Buna göre, Güney Afrika’da pozitif X şoklarından, negatif Y şoklarına ve negatif X şoklarından, negatif Y şoklarına anlamlı bir nedensellik ilişkisinin varlığı görülmektedir. Hindistan’da ise negatif X’ten, negatif Y’ye %1 anlam düzeyinde ve negatif X’ten, pozitif Y’ye %5 anlam düzeyinde nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Güney Afrika ve Hindistan için elde edilen negatif X’ten negatif Y’ye nedensellik ilişkisinin varlığının, bu ülkelerde de faiz oranı paritesinin geçerliliğine kanıt sunabileceği düşünülmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada “Kırılğan Beşli” olarak adlandırılan ülkelerde (Brezilya, Endonezya, Güney Afrika, Hindistan, Türkiye), 2009-2019 arası veriler aylık bazda kullanılarak korunmasız faiz oranı paritesinin geçerliliği, zaman serileri yöntemiyle eşbütünleşme modeli oluşturularak test edilmiştir. Çalışmada, Kırılğan Beşli

ülkelerde faiz oranı paritesinin geçerliliği hem yapısal kırılmalı eşbütünleşme testleri ile hem de kırılmasız eşbütünleşme testleri ile sınanmış ve elde edilen bulgulara göre, yapısal kırılmayı dikkate almayan (ADF, PP, KPSS) birim kök testleri ve EG (1987) eşbütünleşme testi sonuçları, analize tabi tutulan tüm ülkelerde faiz oranı paritesinin geçerli olmadığını göstermiştir. Aynı testler yapısal kırılmayı dikkate alan ZA (1992) yapısal kırılmalı birim kök ve GH (1996) yapısal kırılmalı eşbütünleşme modelleri yardımıyla tekrarlandığında ise, analiz sonuçlarının farklılaştığı görülmüştür. Yapısal kırılmayı dikkate almayan modellere göre hiçbir ülkede eşbütünleşme tespit edilememişken, yapısal kırılmalı model sonuçlarına göre Brezilya'da eşbütünleşme tespit edilmiş ve faiz oranı paritesinin geçerli olduğu görülmüştür. Dolayısıyla, elde edilen bu sonuç, yapılan çalışmalarda, yapısal kırılmalı modellerin dikkate alınmasının gerekliliğini göstermiştir.

Çalışmada, Brezilya için eşbütünleşme ilişkisinin tahminlenmesinin ardından, yurtiçi faiz oranlarıyla yurtdışı faiz oranları arasındaki farkın, gelecekteki beklenen spot kurla cari spot kur arasındaki değişimi nasıl etkileyeceği, yapısal kırılmayı da dikkate alarak FMOLS ve DOLS tahmincileri ile incelenmiş ve faiz oranları farkında meydana gelen %1'lik bir artışın kur değişimini FMOLS modeline göre %0,2132, DOLS modeline göre ise %0,2888 oranında arttırdığı tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmada Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik testi uygulanmış ve elde edilen sonuçlar, Brezilya, Güney Afrika ve Hindistan için negatif faiz farkı şoklarının, negatif kur değişimi şoklarının nedeni olduğunu, Endonezya içinse pozitif faiz farkı şoklarının, pozitif kur değişimi şoklarının nedeni olduğunu göstermiştir. Elde edilen bu bulgular da faiz oranı paritesinin geçerliliği konusunda kanıtlar sunmuştur.

Bu çalışmada incelenen tüm ülkelerde, yapısal kırılmayı dikkate almayan modellere göre faiz oranı paritesinin geçerli olmadığı tespit edilmiştir. Yapısal kırılmalı model sonuçlarına göre yalnızca Brezilya'da eşbütünleşme tespit edilmiş ve faiz oranı paritesinin Brezilya için geçerli olduğu görülmüştür. Literatürde yurt dışında yapılan Taylor (1987); Francis vd. (2002), Camarero vd. (2009) tarafından yürütülen çalışmalarda, yurt içindeyse Özmen & Gökcan (2004), Mike (2018) çalışmalarında, bu çalışmadaki yapısal kırılmayı dikkate almayan model sonucu ile tutarlı olarak faiz oranı paritesinin geçersiz olduğu sonucuna varmışlardır. Saatcioğlu & Korap (2007) UIP hipotezinin Türkiye ekonomisi için uzun vadede geçerli olduğunu, bazı çalışmalarda ise (örneğin; Baharumshah vd. (2005); Cuestas & Harrison (2010)) bu çalışmadaki yapısal kırılmalı model sonuçlarıyla uyumlu şekilde faiz oranı paritesinin incelenen bazı ülkelerde geçerli olduğu bazı ülkelerde ise geçersiz olduğu sonucuna varmışlardır. Ayuso & Restoy (1996), Jhy & Show (1998), Saatcioglu & Korap (2007) gibi araştırmacılar ise inceledikleri ülkelerde faiz oranı paritesinin geçerliliği yönünde kanıt olduğu bulgusuna ulaştıklarını belirtmişlerdir.

Yapılan çalışmalarda elde edilen sonuçlardaki farklılıkların en önemli nedenleri, farklı ülkelerin çalışmaya dahil edilmesi, farklı yöntemlerin kullanılması ve farklı dönemlere ait veri setlerinin kullanılması (örneğin Holtemoller (2005) çalışmasında “faiz oranları için 3 aylık para piyasası oranları alınmış ancak Slovenya ve Bulgaristan için 1 aylık para piyasası oranları alınmıştır” şeklinde bazı ülkelerde aylık, bazı ülkelerde 3 aylık veya yıllık faiz oranının alınması) gibi farklılıklardır. Bu nedenle, her araştırmacının farklı koşullar altındaki bulguların değerlendirilmesinde, çalışmalarda kullanılan yöntem, ülke, dönem, veri seti vb. farklılıkları göz önüne alındığında, çalışma bulgularının genelleştirilememesi gibi önemli bir kısıt oluşmaktadır. Bunun yanında, çalışma bulgularında faiz oranı paritesinin geçerli bulunmadığı ülkelerin uluslararası finansal piyasalara yeterli düzeyde entegre olmadığı, bu durumun ise ilgili ülkeler açısından arbitraj olanaklarının varlığı ve finansal varlık yönünden çeşitlendirme yapılabileceği hususunu gösterdiği de belirtilebilir. Ayrıca, yapısal kırılmalı test yöntemlerinin araştırma sonuçlarını etkilediğinin tespit edildiği bu tür çalışmaların gelecekte de yapılması, elde edilen ampirik bulguların, bu çalışma ve daha önce literatürde yapılmış olan bu tür çalışmaların bulgularının doğrulanıp doğrulanmadığının görülmesini sağlayacaktır. Bunun yanı sıra, 1 ay ve 6 ay gibi farklı vade uzunluklarına göre oluşturulan örneklerle yapılacak çalışmalar, farklı vadelere göre faiz oranı paritesinin geçerliliğini görebilmek açısından önem arz edecektir.

KAYNAKÇA

Aslan, N. & Kanbur, A. N. (2007). Türkiye’de 1980 sonrası satın alma gücü paritesi yaklaşımı. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 23(2), 9-43.

Atasoy, A. B. (2016). Satınalma gücü paritesi, Kırılgan Beşli Ülkeleri’nde geçerli midir?. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 16 Özel Sayı, 237-246.

Ayuso, J. & Restoy, F. (1996). Interest rate parity and foreign exchange risk premia in the ERM. *Journal of International Money and Finance*, 15(3), 369-382.

Baharumshah, A. Z., Haw, C. T. & Fountas, S. (2005). A panel study on real interest rate parity in East Asian Countries: Pre- and post-liberalization era. *Global Finance Journal*, (16), 69-85.

Bhatt, V. & Virmani, A. (2005). Global integration of India's money market : Interest rate parity in India. *Working Paper*, (164), 1-20.

Brüggemann, R. & Lütkepohl, H. (2005). Uncovered interest rate parity and the expectations hypothesis of the term structure: Empirical results for the U.S. and Europe. *Econstor*, (35), 1-11.

Camarero, M., Carrion-I-Silvestre, J. L. & Tamarit, C. (2009). Testing for real interest rate parity using panel stationarity tests with dependence: A note. *The Manchester School*, 77(1), 112-126.

Chinn, M. D. (2007). Two essays in international finance: Interest rate parity and the forward premium puzzle. 1. *La Follette School Working Paper*, 1-16.

Chinn, M. D. & Meredith, G. (2004). Monetary policy and long-horizon uncovered interest parity. *IMF Staff Papers*, 51(3), 409-430.

Cuestas, J. C. & Harrison, B. (2010). Further evidence on the real interest rate parity hypothesis in Central and East European Countries: Unit roots and nonlinearities. *Emerging Markets Finance and Trade*, 46(6), 22-39.

Dahalan, J. & Mohammed, U. (2017). Asymmetric causality between exchange rate and interest rate differentials: A test of international capital mobility. *International Journal of Globalisation and Small Business*, 9(1), 70-79.

Dickey, D.A. & Fuller, W.A. (1981) Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica*, 49 (4), 1057-1072.

Doğukanlı, H. (2012). *Uluslararası finans*. Adana: Karahan Yayınları.

Dornbusch, R. (1985). Purchasing power parity. *Nber Working Paper Series*, 1-37.

Enders W. (2015). *Applied econometric time series*. Fourth Edition, USA: John Wiley & Sons.

Engle, R. F. & Granger, C. W. (1987). Co-integration and error correction: representation, estimation, and testing. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 55(2), 251-276.

Erdas, M. L. & Çağlar, A. E. (2018). Analysis of the relationships between Bitcoin and exchange rate, commodities and global indexes by asymmetric causality test. *Eastern Journal of European Studies*, 9(2), 27.

Francis, B. B., Hasan, I. & Hunter, D. M. (2002). Emerging market liberalization and the impact on uncovered interest rate parity. *Journal of International Money and Finance*, (21), 931-956.

Frenkel, J. A. (1980). The collapse of purchasing power parities during the 1970s. *NBER Working Paper Series*, (569), 1-31.

Granger, C. W., & Yoon, G. (2002). Hidden cointegration. *Department of Economics Working Paper University California*, No: 2002-02

Gregory, A. W. & Hansen, B. E. (1996). Residual-based tests for cointegration in models with regime shifts. *Journal of Econometrics*, 70, 99-126.

Gujarati, D. N. (2004) *Basic Econometrics*. Fourth Edition, New York: The McGraw-Hill Companies.

Güney, A. & Tunalı, H. (2017). Faiz oranı paritesi yaklaşımı üzerine bir değerlendirme. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 9(16), 35-48.

Hatemi-j, A. (2012). Asymmetric causality tests with an application. *Empirical Economics*, 43(1), 447-456.

Holtemoller, O. (2005). Uncovered interest rate parity and analysis of monetary convergence of potential EMU accession countries. *International Economics and Economic Policy*, 2, 33-63.

Jhy, L. W. & Show, L. C. (1998). A re-examination of real interest rate parity. *The Canadian Journal of Economics*, 837-851.

Kar, M., Nazlıoğlu, Ş. & Ağır, H. (2014). Trade openness, financial development and economic growth in Turkey: Linear and nonlinear causality analysis. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 8(1), 63-86.

Kılavuz, E., Topcu, B. A. & Tülüce, N. S. (2011). Yükselen ekonomilerde döviz kuru rejimi seçimi: Ampirik bir analiz. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (1), 83-109.

Küçükşille, E. & Karaoğlu, S. (2016). Kırılgan Beşli ülkelerin Amerikan Doları bazında parite getirileri arasındaki ilişkilerin analizi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, Kasım, 46-61.

Kwiatkowski, D., Phillips, P.C., Schmidt, P. & Shin, Y. (1992). Testing the null hypothesis of stationarity against the alternative of a unit root: How sure are we that economic time series have a unit root?. *Journal of Econometrics*, 54, 159-178.

Levich, R. (2013). Interest rate parity. *The Evidence and Impact of Financial Globalization*, 417-427.

Lothian, J. R. & Wu, L. (2011). Uncovered interest-rate parity over the past two centuries. *Journal of International Money and Finance*, 448-473.

Mike, F. (2018). Faiz oranı paritesi ve etkin piyasa hipotezinin gelişen piyasa ekonomileri için test edilmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 65-86.

Özmen, E. & Gökcan, A. (2004). Deviations from PPP and UIP in a financially open economy: The Turkish evidence. *Applied Financial Economics*, (14), 779-784.

Phillips, P. C. B. & Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.

Ruthberg, R. & Zhao, S. (2014). *Interest rate parity and monetary integration: A cointegration analysis of Sweden and the EMU*. (Degree Project), In Applied Mathematics and Industrial, First Level Economics Stockholm, Sweden.

Saatcioglu, C. & Korap, L. (2007). Does the interest differential explain future exchange rate return? A re-examination of the UIP hypothesis for the Turkish economy. *International Research Journal of Finance and Economics*, (10), 120-128.

Seyidoğlu, H. (2013). *Uluslararası Finans*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.

Skinner, F. S. & Mason, A. (2011). Covered interest rate parity in emerging markets. *International Review of Financial Analysis*, 355-363.

Tang, K. B. (2011). The precise form of uncovered interest parity: A heterogeneous panel application in ASEAN-5 countries. *Economic Modelling*, 28(1-2), 568-573.

Tarı, R. (2015). *Ekonometri*. 11. Baskı, Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

Taylor, M. P. (1987). Risk premia and foreign exchange: A multiple time series approach to testing uncovered interest-rate parity. *Review of World Economics*, 579-591.

Toda, H. Y. & Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregression with possibly integrated processes. *Journal of Econometrics*, 66, 225-250.

Vasilyev, D., Busygin, V. & Busygin, S. (2017). Testing and interpreting uncovered interest parity in Russia. *Russian Journal of Economics*, 158-173.

Yalçınır, K. (2012). *Uluslararası Finansman*. Ankara : Detay Yayınları.

Yılancı, V. & Bozoklu, Ş. (2014). Türk sermaye piyasasında fiyat ve işlem hacmi ilişkisi: Zamanla değişen asimetric nedensellik analizi. *Ege Academic Review*, 14(2), 211-220.

Zhang, J. & Dou, Y. (2010). The effectiveness of interest rate parity. *The ANU Undergraduate Research Journal*, 99-114.

Zivot, E. & Andrews, D. W. K. (1992). Further evidence on the great crash, the oil-price shock, and the unit-root hypothesis. *Journal of Business & Economic Statistics*, 10(3), 251-270.

Yayın Geliş Tarihi: 08.10.2020

Yayına Kabul Tarihi: 19.11.2020

Online Yayın Tarihi: 31.12.2020

<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.807793>

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Cilt: 22, Sayı: 4, Yıl: 2020, Sayfa: 1547-1565

ISSN: 1302-3284

E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

URBAN SPRAWL IN NİZİP CITY: ASSESSING WITH REMOTELY SENSED AND POPULATION DATA

Fatih SÜNBUİL*

Abstract

Based on Remote Sensing image processing and Geographic Information Systems analysis, population-dependent urban structures can be accurately monitored, analysed, and potential spatial or environmental problems restrained by professional land use management. In this study, the city of Nizip, located within the province of Gaziantep, was evaluated in this perspective and its development in the last thirty years was determined. The satellite images of 1990 and 2019 were evaluated within the framework of CORINE land classification system. The controlled classification method was implemented in the analysis and the city's growth rate and direction were determined while land cover changes were investigated both statistically and spatially. According to the analysis, residential areas in the study area, which were 555 ha in 1990, exceeded 1000 ha in 2019, due to industrialization and population growth. Urban sprawl was observed in NE and E directions. In addition, the bare lands of the city have been converted to dry agricultural lands in the last three decades which is supposedly due to long term climate effects. Along with the increasing industrialization movement in this period, the population increased by 30% on average in the central neighbourhoods. Migration from evacuated villages to the city centre following dam construction and water impoundment phases has increased the population. Rapid urbanization is also observed alongside newly built highways and motorways. Regarding increasing population movements in recent years, it is predicted that there could be spatial and environmental problems due to rapid and unplanned urbanization in Nizip city. It is stated that the elimination of these problems can be carried out through accurate and planned land use decision support systems.

Keywords: *Remote Sensing, Geographic Information Systems, Land use/Land cover change, Population growth, Nizip City.*

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Sünbül, F. (2020). Urban sprawl in Nizip City: Assessing with remotely sensed and population data. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (4), 1547-1565

* Dr. Öğr. Üyesi, Bakırçay Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, ORCID: 0000-0002-3590-374X, fatihsunbul@hotmail.com

NİZİP ŞEHRİNDE SAÇAKLANMA: UZAKTAN ALGILAMA VE NÜFUS VERİSİ DEĞERLENDİRMESİ

Öz

Uzaktan Algılama (UA) görüntü işleme ve Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) analiz yöntemleri ile nüfusa bağlı değişen şehir yapılanmaları doğru bir şekilde izlenebilmekte, analiz edilebilmekte ve olası mekânsal veya çevresel sorunlar profesyonel arazi kullanımı yönetimi ile kontrol altında tutulabilmektedir. Bu çalışmada Gaziantep il sınırı içerisinde yer alan Nizip şehri, bu perspektifte değerlendirilerek, son otuz yıl içerisindeki gelişimi Uzaktan Algılama yöntemi ile belirlenmiştir. 1990 ve 2019 yıllarına ait uydu görüntüleri CORINE arazi sınıflandırma çerçevesinde değerlendirilerek, kontrollü sınıflandırma yöntemi uygulanarak, şehrin büyüme oranı ve yönü belirlenmiş, arazi örtüsü değişimleri istatistiksel ve mekânsal olarak değerlendirilmiştir. Buna göre endüstrileşme ve nüfus artışına bağlı olarak 1990 yılında 555 ha olan yerleşim alanları 2019 yılına gelindiğinde 1000 ha alanı geçmiştir. Şehirleşme KD ve D yönünde gerçekleşmiştir. Ayrıca çalışma alanında var olan çıplak alanların uzun süreli iklimsel etkilerle kuru tarım arazilerine dönüştürüldüğü düşünülmektedir. Bu dönemde artan endüstrileşme hamleleri ile birlikte, nüfus merkez mahallelerde ortalama %30 oranında yükselmiştir. Şehrin doğusunda yer alan baraj inşaatı ile birlikte, kamusallaştırılan ve boşaltılan köylerden şehir merkezine doğru göç artmıştır. Şehirleşme ayrıca yeni açılan otoyol ve duble yollar çevresinde de hızla arttığı görülmektedir. Son yıllarda artan bu nüfus hareketlerine bağlı olarak Nizip şehrinde, hızlı ve plansız şehirleşme kaynaklı mekânsal ve çevresel sorunlar oluşabileceği öngörülmektedir. Bu sorunların kaldırılması doğru ve planlı arazi kullanım karar destek sistemleri ile olabileceği ifade edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Uzaktan Algılama, Coğrafi Bilgi Sistemleri, Arazi kullanımı/ Arazi değişimi, Nüfus artışı, Nizip Şehri.

INTRODUCTION

Urbanization is so complicated process of transition in terms of its consequences. The physical change of human needs over time leads to an irreversible situation if it develops in an unplanned and uncontrolled way. Developing countries use urbanization as an accelerating and guiding tool in reaching forward development goals and besides, they are exerting serious efforts to eliminate the problems unwilling effects caused by urbanization (Dodman, 2017; Vasenev et al., 2018; Wolsko & Marino, 2016). Cities are settlements with large population masses including non-agricultural activities, meet the social needs of population (Solecki & Leichenko, 2006). Many topics, from environmental problems to quality of life, from economic life to social development and services, need to be addressed with urbanization (Zeman, 2012). This situation, which takes place by intervening in the space with human activities, reveals a city structure is dynamic. In addition, depending on the industrialization and economic development, the migration movement from rural settlements to urban settlements has accelerated, and has also caused rural areas to evolve with various city functions and turn into urban spaces

(Chen et al., 2014). Investigation of urbanization process is vital as rapid urbanization can lead to deterioration in ecosystems by transforming physical landscape in an unsystematic and unplanned way. An assessment on the “urban dynamics” which promotes land-cover transformation, is, consequently, mandatory for dealing with environmental deterioration and maintain sustainability (Fang & Wang, 2013; Grossman & Krueger, 1995; Liu et al., 2011). So far, a large percent of urban areas across the world has been exposed to large scale land cover changes throughout the years. Due to rapid urbanization in countries it is likely to cause intolerable burden on various natural resources regarding transformation in land use and land cover change (Han et al., 2016; Kumar et al., 2018; Liu et al., 2017). In order to estimate such a degradation an ecosystem, we need to maintain a robust and planned land use management scheme for policy makers and city planners.

Large number of researchers have pursued to assess land use/ land cover (LU/LC) changes utilizing Remote Sensing (RS) and Geographical Information Systems (GIS), such as monitoring the spatial development of city areas, determining the changes in LU/LC and modelling possible urban sprawl (Corner et al., 2014; Dingle Robertson & King, 2011; Fallati et al., 2017). By this means, LU/LC maps are created by analysing satellite images taken at various time periods, and the temporal changes of a desired area are revealed by GIS analysis tool. Yang and Lo, (2002) investigates the possible triggers that cause land cover/land use change in Georgia Metropolitan city in United States. Yuan et al., (2005) study land cover transformation between twin cities in Minnesota. Li, Long and Liu, (2010) investigates land cover change in Changshu province in China due to industrial development. Ikiel et al., (2013) uses combined technology in order to estimate land cover transition in Duzce city and its neighbouring areas. Butt et al., (2015) investigates land cover change in watersheds in Pakistan. Kindu et al., (2018) engage in various scenarios on to what extent the land cover changes of the Ethiopian highlands. Sunbul, (2019) uses combined analysis in order to monitor land cover change in Sakarya province following the 1999 large earthquake.

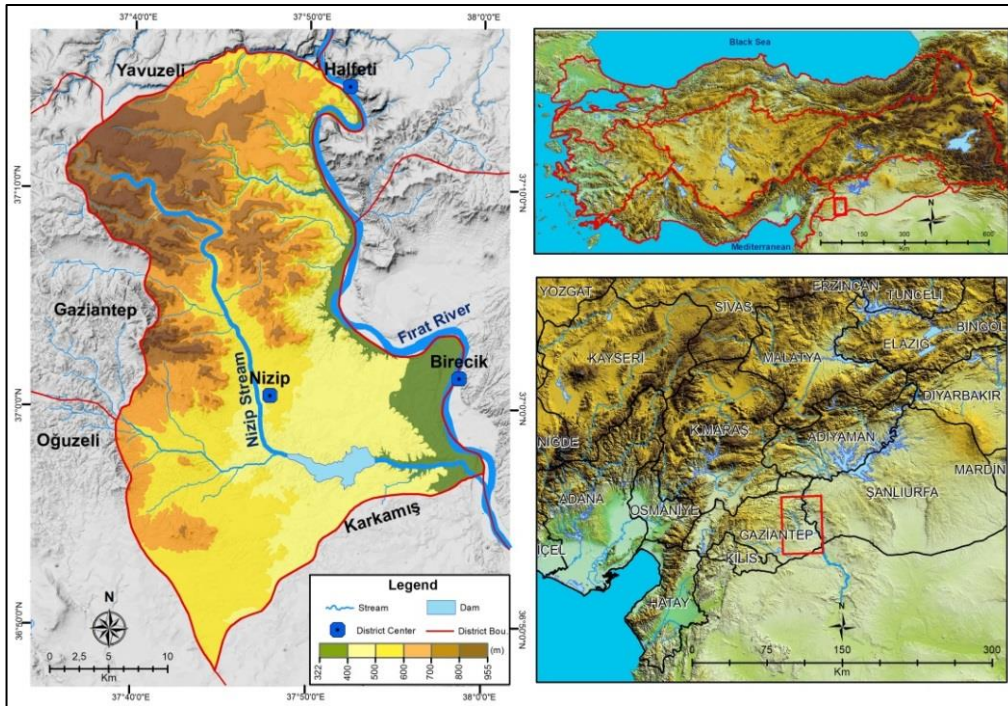
Here, we have focused on Nizip city in Gaziantep province, SE of Turkey. This area has rapid population growth and effective land use transition since 1980s, due to industrialization and economic development in the region. This may cause some serious consequences upon the environment. In order to determine the impact of urbanization for the last three decades, we have used RS technology combined with GIS, to monitor land use land cover change in the study area. The research also covers the possible causes and consequences of urbanization in this region.

Study Area

Geography

Nizip city is located in the south-eastern section of Gaziantep province, SE of Turkey, lies between 37.03 N-36.96 N latitudes and 37.72 E-37.83 E longitudes. The study area stands in the Gaziantep sub-region of the Middle Euphrates river (hereinafter Fırat river) watershed of the South-eastern Anatolia Region (Figure 1). The district is located on the east of Gaziantep Plateau, by the Fırat River. It is neighbours with Şehitkamil and Oğuzeli districts in the west of the city, Karkamış in the south, Birecik district of Şanlıurfa province in the east and Halfeti districts in the northeast. The Fırat River draws a natural border to the east of the district while it flows southward from the north-eastern parts of the district. It flows through narrow and deep valleys from Rumkale to Aşağıçardak village and forms Birecik Dam reservoir. The study area is covered the area of approximately ~84 km².

Figure 1: Location map of Nizip City

According to meteorological data, it is observed that the climate type reflects the characteristics of transition of Mediterranean and semi-arid climate. The summer drought and high temperatures experienced in the city, the semi-arid climate, and the

more frequent precipitation in the winter season are the characteristics of the Mediterranean climate (Yucekaya & Uslu, 2020). This region is the second regarding receives the least amount of rainfall of Turkey. The annual rainfall rate is 568 mm (Table 1). The number of streams (perennial stream) is small due to low average rainfall, high temperature as well as evaporation (i.e. Kuzucuoğlu et al, 2019). Differently, Fırat river, Nizip stream, Birecik, Hancağız and Karkamış dams, which form the eastern border of the research area, are critical hydrographic suppliers of the city.

Table 1: Meteorological data of Nizip city covers the period of 1940-2019 (MGM, 2020).

<i>Measurement Period of 1940-2020</i>	<i>Average Temp. (°C)</i>	<i>Average Max. Temp. (°C)</i>	<i>Average Min. Temp. (°C)</i>	<i>Average Monthly Rainfall (mm)</i>
<i>January</i>	3.0	7.4	-0.7	102.8
<i>February</i>	4.4	9.3	0.1	83.4
<i>March</i>	8.1	13.8	2.9	72.5
<i>April</i>	13.3	19.6	7.2	52.7
<i>May</i>	18.7	25.4	11.8	31.3
<i>June</i>	24.4	31.2	17.0	8.5
<i>July</i>	27.9	35.1	21.0	7.1
<i>August</i>	27.7	35.2	20.9	5.2
<i>September</i>	23.3	31.0	16.1	7.2
<i>October</i>	16.6	24.1	9.9	37.3
<i>November</i>	9.8	16.2	4.4	62.0
<i>December</i>	4.9	9.6	1.0	98.5
<i>Annual rate</i>	15.2	21.5	9.3	568.5

The abundance of precipitation in Nizip city from January till March provides water accumulation in the basin. This accumulated water is consumed rapidly due to temperature increase from the beginning of April. The accumulated water in the city begins to be consumed rapidly by increasing in temperature. The water deficiency lasts from mid-May until the first week of November. In order to eliminate the water shortage that lasts for about 6 months, farmers continue their agricultural activities by obtaining water from the surrounding river or dam reservoirs. In terms of local agricultural activities, agricultural products that are resistant to summer drought are preferred. Pistachio is a plant resistant to summer drought that is cultivated in summer without irrigation. In addition, olives are also a drought resistant plant. Olives unlike pistachios need precipitation during the fruiting period. Olives blossom and bear fruit in the winter season. Ample winter rains are required for the best quality of olive fruit. The hydrographic resources of the region are also used for other agricultural activities.

Geology and Geomorphology

The Anatolian plate was formed by both oceanic and continental crust during the vary active geological process of Alpine orogenesis (Göncüoğlu, 2019). The geodynamic process of the region is associated with relative movement of Eurasian, Nubian and Arabian plates (Reilinger et al., 2006). The fundamental orogenic evolution in the region is speculated by the collision of the various component of Neotethys Ocean (Şengör et al., 2003). The collisions along the plate boundaries result in complex tectonic and volcanic activities occurred since Neogene (Le Pichon et al., 2016). Palaeozoic and Mesozoic formations dominate the basement rocks in the region. The Palaeozoic is characterised by sedimentary rocks and the Mesozoic is characterised by aquatic facies and ophiolites (Coskun & Coskun, 2000).

The Fırat formation which forms the northern section of the study area, is composed of limestone. Creamy beige, hard brittle, thin bedded, fossil stromatolite limestones dominates this unit. The formation unit, which consists of white coloured, silty and chalky limestones, which are observed commonly in the province of Gaziantep, was named as 'Gaziantep Formation. The unit starts with white-cream coloured, thin-medium bedded, clayey, fossilized and chalky limestones at the bottom, and towards the top, white-cream coloured, abundant fossils and algal limestones and thin-medium bedded carbonate cemented, chalky limestones and partly marls. At the top, the unit develops in the Fırat Formation with clayey, cherty limestones (Ulu, 1996).

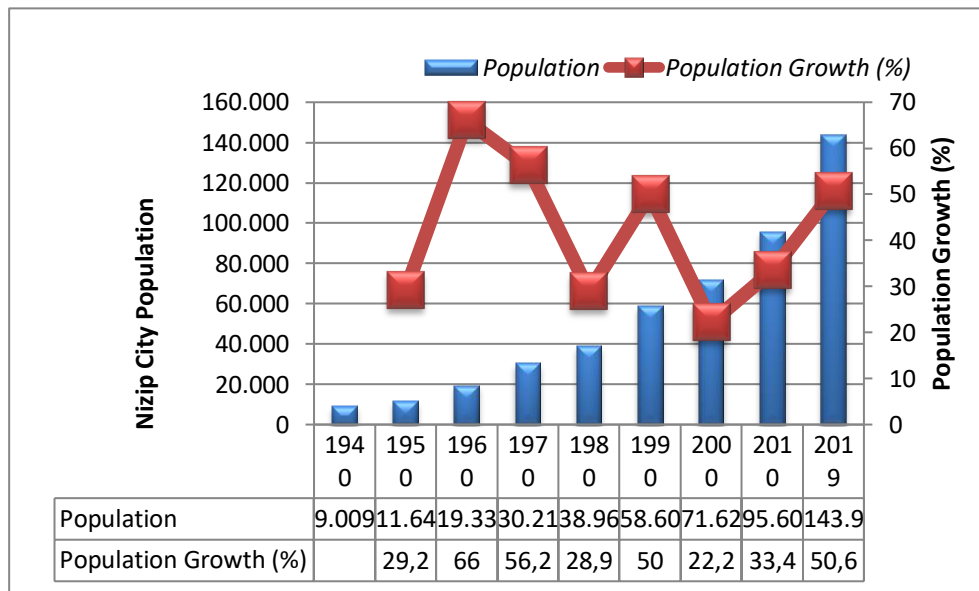
South-eastern Anatolia Region consists of a plain (rugged terrain in some parts) lying from the southern parts of the Taurus Mountains to the Syrian border. This area, which is fragmented by streams, forms the extension of the Syrian Arab Platform in Turkey. Gaziantep and Sanlıurfa Plateaus, named South-eastern Anatolian Plateaus, have an altitude ranging from 500 to 800 meters. In the southern parts of the Gaziantep Plateau, the altitude decreases up to 300 meters (i.e. Kuzucuoğlu et al, 2019).

In parallel with the decrease of the slope, Nizip Stream forms meanders in the centre and southern section of the city, as consequences of both erosional and depositional process, result in widespread alluvial deposits. There are also wide alluvial plains on the edge of the river valley located in the western part of Nizip city. In the southern part, streams formed wide alluvial deposits along their slopes. Bozalıoğlu Stream, which flows east after Hanıp Dam, flows through the Fırat River alluviums and pours into the main River. An expanding alluvial deposit area to the south is observed from Birecik city located in the east of Nizip. In addition to these deposits, the wide alluvial plains of Mizar Stream are observed in the southeast of the research area, since the elevation in the basin is still low.

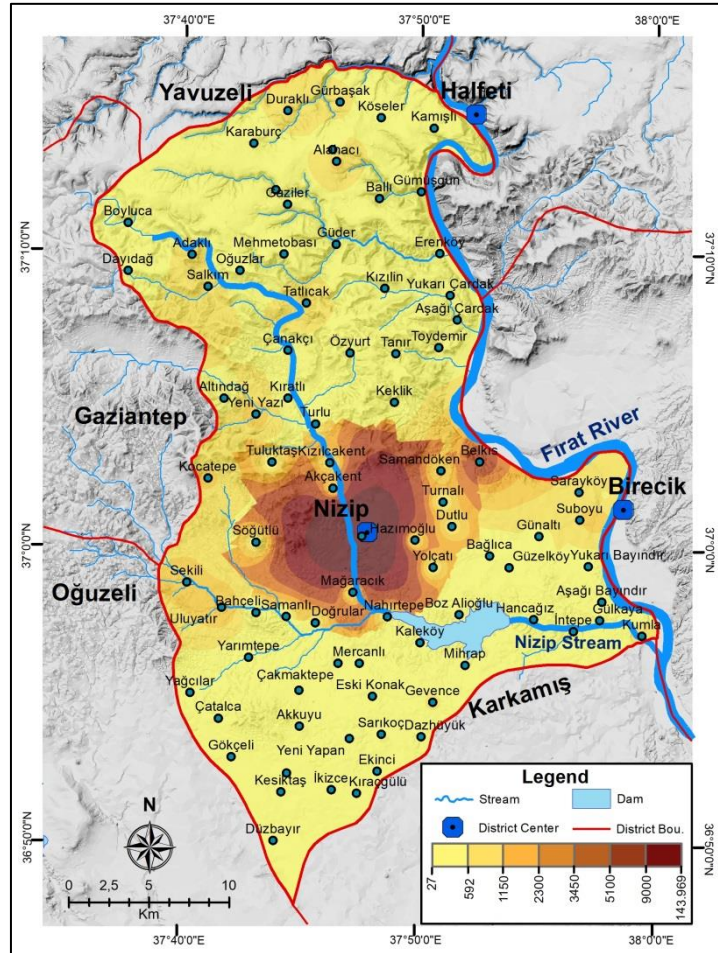
Demography

The Turkish Statistical Institute (TURKSTAT) has started to hold regular census in 1927. Since then, the city population has risen steadily (Figure. 2). The population of Nizip, which was 28208 in total with the villages in 1927, increased by 5.1 times in 92 years and became 143994 in 2019. The population distribution according to the first census shows that 75.8% of population lives in villages and rural areas where 24.2% lives in cities. As a result of industrializations and urbanizations the statistic show that almost 75% of inhabitants lives in cities where 25% lives in rural areas and villages. While the rural population in Nizip city was more than the city population until 1975, the city population has exceeded the rural population since that year (TURKSTAT, 2020).

Figure 2: Population growth and growth rate in Nizip city since 1940 (TURKSTAT, 2020)

Reasons such as the development of industry, the start-off train services and new roads/highway constructions made the city more attractive (Erdogan, 2011). For the aforementioned developments, people lived in rural areas, moved to the city centre and led to a decrease in rural population growth (Figure 3).

Figure 3: Population density distribution in the study area.

METHODOLOGY

Data Processing

Spatio-temporal analysis of LU/LC change provides significant information to city planners and policy makers about past and up-to-date picture of urbanization in a desired area. Two Satellite images that covers the last three decades (1990 and 2019) downloaded via United States Geological Survey (USGS) GloVis data server, utilized in the analysis (Table 2). In terms of accuracy assessment, summer period recordings were preferred.

Table 2: Characteristics of the satellite images utilized within the scope of the study.

	1990	2019
Satellite sensors	L1-5 Multispectral Scanners (MMS) DOI: /10.5066/F7H994GQ	Landsat 8 OLI/TIRS DOI: /10.5066/F7H994GQ
Date	22.07.1990	28.07.2019
Composite band	3,2,1	3,5,6

During the analysis, there main steps a) pre-processing of the satellite image, b) identification of land cover characteristics, and c) accuracy assessment was implemented (Figure 4). We have used IDRISI Selva software for making the satellite images ready for classification, as well as classification and accuracy analysis. For illustration, including area calculations and preparation of thematic maps, ArcGIS 10.6.1 software has been utilized.

Figure 4: Flowchart of the analysis.

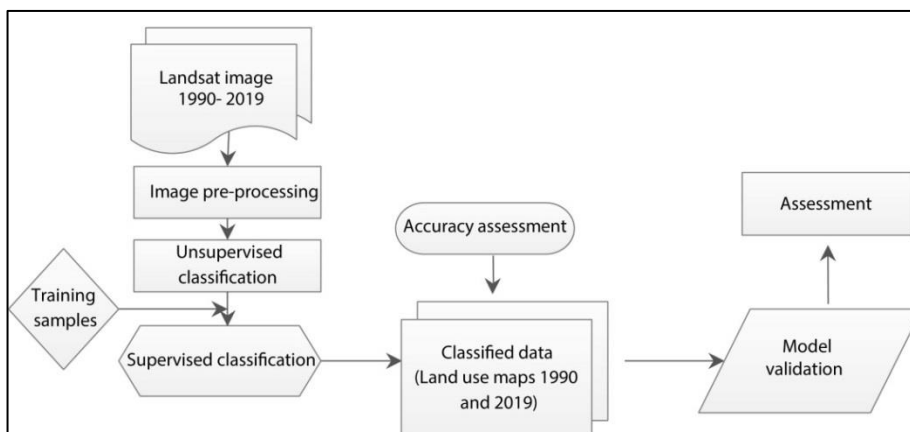

Image Pre-processing

Each band of Landsat satellite images with GeoTIFF (.tif) format has been converted to raster (.rst) format to be compatible with IDRISI software (Eastman, 2015). Then, each band was truncated within the study area polygon and composite process was applied using tapes with the same wavelengths. According to this, L1-5 MMS of 3,2,1 band and Landsat 8 OLI/TIRS band of 3,5,6 were utilized during the analysis (Figure 5).

Figure 5: Composite process for 1990 and 2019 satellite images.

Classification

This step includes implementing pixels to define LU/LC classes in classification and image analysis. The Coordination of Information of the Environment (CORINE) land cover system, has been employed in the classification (Feranec et al., 2016) (Table 3).

Table 3: Land use classification used in the literature (compiled after Feranec *et al.*, (2016).

Classes of land use	Definition
Urban area	Settlement, highways, transportation, public places and educational premises, industrial or commercial sections
Agricultural areas	Wet or dry farming land
Forests	Forests
Water	Sea, lake and dam
No data	Black regions, outside of the desired area

Accuracy Assessment

Image pixels are assigned to a land use/land cover category by users during classification and image analysis. The categories demonstrate as characteristics of the objects or specific theme or condition in a desired area (Fielding and Bell, 1997). Here, we follow similar way; satellite images adapted for analysis were classified according to CORINE land cover system: classes are determined as settlement, wet-land farming, dry-land farming and bare areas (Feranec et al., 2016). It is a controlled classification method that expresses the process of use with similar examples already known/experienced in the classification system of unknown similar pixels. In the analyses, an average of 70 sample areas were defined in the data of 1990 and 2019, and data sets were created (Lillesand & Kiefer, 2015). Land cover maps were also produced using the Maximum Likelihood technique, which benefits the average and deviation values of the sample areas to predict the probability of the pixels of each class by using training data sets (Eastman, 2015). Kappa Index of Agreement (KHAT) defined as k adjust accuracy in the classified data related to reference data

in a data base. The Kappa is the value that express degree to which classified datum is distributed in the matrix of error. The Kappa value is calculated in 0 to 1 scale. If this value is above 0.80, then the analysis gives more reliable results (Congalton & Green, 1999). The Kappa is reckoned as:

$$K = P_{(o)} - P_{(e)} / 1 - P_{(e)} \tag{1}$$

where $P_{(o)}$ is the observed distribution of agreement and $P_{(e)}$ is the distribution predicted by probability (Berry et al., 2014; Lin, 2013).

In order to perform accuracy analysis of the obtained maps, 50 sampling points were defined for both maps using the Stratified Random sampling method (Jensen, 1991). As a result of the error matrices, 83% accuracy for 1990 and 89% for 2019 were achieved. Kappa values were found to be 68% and 79%, respectively (Tables 4 and 5).

Table 4: Accuracy estimation for the 1999 land cover mapping.

	Settlement	Wet-farm Land	Dry-farm Land	Bared Land	Total	User's Accuracy (%)
Settlement	4	1	1	0	6	66
Wet-farm land	0	1	0	0	1	100
Dry-farm land	0	0	31	1	32	97
Bared land	0	0	5	6	11	55
Total	4	2	37	7	50	
Producer's Accuracy (%)	100	50	84	86		84
1990 Overall classification accuracy = 83%, Overall Kappa statistics = 68%						

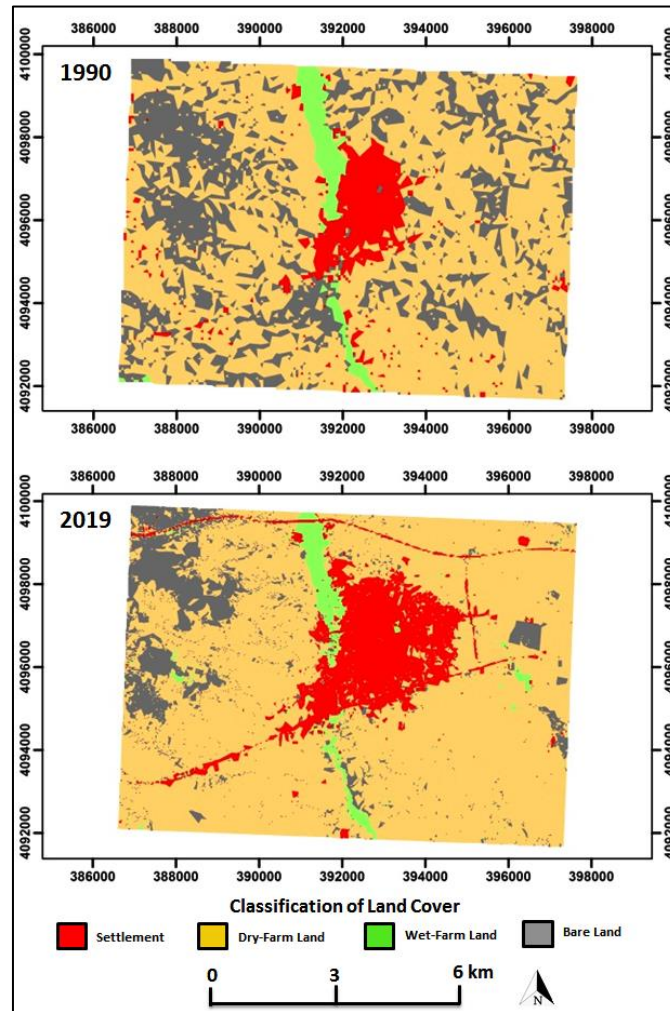
Table 5: Accuracy estimation for the 2019 land cover mapping.

	Settlement	Wet-farm Land	Dry-farm Land	Bared Land	Total	User's Accuracy (%)
Settlement	4	3	0	0	7	55
Wet-farm land	1	2	0	0	3	68
Dry-farm land	0	0	32	1	33	97
Bared land	0	0	1	6	7	88
Total	4	5	34	7	50	
Producer's Accuracy (%)	76	45	98	86		88
2019 Overall classification accuracy = 89%, Overall Kappa statistics = 79%						

ANALYSIS

LULC analysis of Nizip city illustrates the urbanization for the last three decades. The city area, which covered the eastern edge of the Nizip Stream in 1990 in the north-south direction, towards the east in 2019. Urban sprawl including newly constructed buildings, roads and concrete recreation areas which can interfere with natural resources. This situation has led to constant change and transformation in land cover and use in urban areas. In addition, the northeast and east centred growth observed in Nizip, shows possible expanding directions for future periods. The Gaziantep-Sanlıurfa highway project has also influenced the settlement distribution aligned to the north (Figure 5).

Figure 5: Classification of land cover maps of 1990 and 2019.

Considering the change in the study region, the settlement area with 555,3 ha in 1990 has transformed to 1000,4 ha in 2019 with an increase of 445,1 ha equal

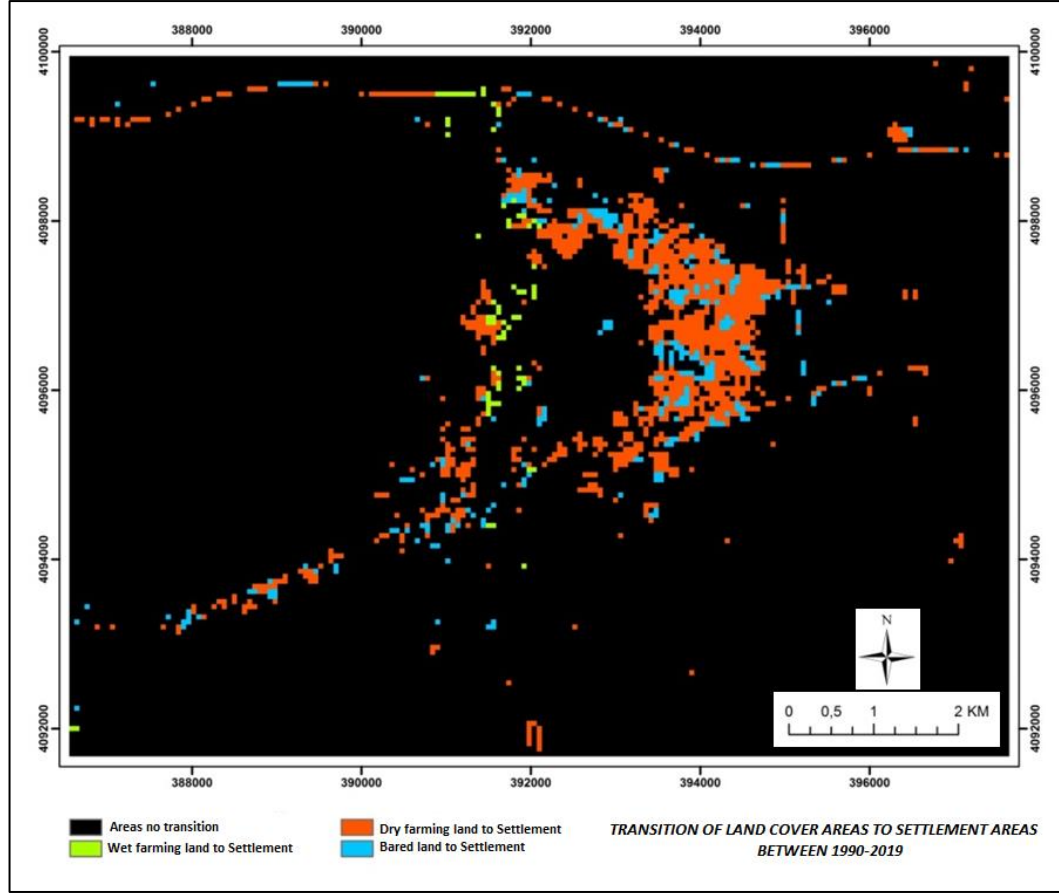
to 11,9% in total area of 8382 ha. An increase has been observed in dry farming land; where the area was 5406.2 ha in 1990 and reached 6231.6 ha in 2019 with a gain of 825.4 ha. The other significant change has been observed in the transition of bare areas in the north, south and eastern parts to dry farming lands. The bare land, which constituted 25.77% of the total area with 2160.8 hectares in 1990, decreased to 897.5 ha (10.7%) in 2019 with a loss of 1263.3 ha (Table 6).

Table 6: Land cover change in percentage values (%).

	1990		2019		1990-2019 Area changed (ha)
	ha	%	ha	%	
Settlement	555,3	6,62	1000,4	11,93	+445,1
Wet-farm land	259,6	3,09	251,7	3,0	-7,9
Dry-farm land	5406,2	64,49	6231,6	75,5	+825,4
Bared land	2160,8	25,77	897,5	10,7	-1263,3
Total	8382	100	8382	100	

During the period of 1990 to 2019, settlement areas has expanded mostly to the north east and east direction and during this development dry farming land has been occupied by the settlements. In conclusion, the analysis implies that the city area has expanded on the dry farming area in the east, resulting in the destruction of ecosystem, as converting farming lands into concrete settlement areas (Figure 6).

Figure 6: Change in land cover areas to settlements between 1990 to 2019.

DISCUSSION AND CONCLUSIONS

In this study, we have employed Land use and land cover change analysis on satellite images in Nizip city for 1990 and 2019. Four primary classes namely settlement, wet-farm, dry-farm and bare lands derived from the analysis according to CORINE land cover classification. The land use and land cover analysis show apparent changes in settlement area in the city between 1990 and 2019.

In the year of 1990, the Nizip area involved considerable small scale of settlement area where dry farmland was the prevailing land cover type. Dry farmland consists of 64.5% land cover with 5405,1 ha in the total of 8382 ha. The bared land was the second prevailing land cover which illustrates 2160.7 ha with a 25.8% rate in total. Settlements and wet land farming were 556,5 ha and 259.7 ha with rates of 6,6% and 3,1%, respectively. In 2019, following the developments in industry and economy in Turkey, main settlement areas were able to progress without hindrance

and expand in NE and E directions as well as increasing along the main transportation lines.

In an evaluation of the last three-decade frame, there is an increase in the settlement area with 439,4 ha forms a 995,3 ha with a rate of 11.8%. On the other hand dry farm land has increased 831,4 ha and forms 6236,5 ha with a rate of 74.5% in total. In contrast the bared lands have declined steadily with a 1265 ha loss in total whereas wet farm land has slightly increased with 5,8 ha. At this point, many factors such as industrial activities, improvement of transportation networks and development in health services have led to continued population growth in the study area.

The demographic graphics also show an increase in population in the city centre for the last three decades. The reasons for this migration can be discussed as follows. The share of rural population in the total population, decreased below 50% since 1970 when industrial facilities had been started. As consequences of urbanization, city centres became attraction point for the public which results in powerful migration from rural areas to the city centre. In 1990s, according to border trade with Iraq and Syria, the fuel trade was at its peak. The number of companies that design truck carriers started to appear in the city centre. The need of manpower was met from the villages and most of the farmers were employed in this business. In 2000s the decline in rural population continued. During the construction and water impoundment phase in Birecik dam, some villages evacuated as a result of the expropriations and the people were moved compulsively to the city centre. In addition, the establishment of a municipal organization in the city centre, situations such as fragmentation of land in rural areas, insufficient income of existing lands and higher income of business in the city leads greater increase in city populations. As increase in the number of manufacturing facilities as well as service industry branches, results in increase in demand for the labour force, Nizip receives labour migration from neighbouring villages.

Today, the region where Nizip`s population shows the densest distribution is the central part of the city. Especially Fatih Sultan Mehmet (13137 inhabitant), Mimar Sinan (11974 inhabitant) and Sultan Abdülhamit (8890 inhabitant) neighbourhoods are high populated areas in the city centre. Many agriculturally based industrial enterprises such as olive oil, soap as well as grains are concentrated on the west and southwestern edge of the city due to its proximity to the transportation network. In addition, the population working in these premises has an E-W axis movement between the workplace and residence areas during the day time. It is estimated that the upper income group will move eastward due to its closeness to Birecik at a distance.

REFERENCES

Berry, K. J., Johnston, J. E., & Mielke, P. W. (2014). *A Chronicle of Permutation Statistical Methods*. Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-02744-9>.

Butt, A., Shabbir, R., Ahmad, S. S., & Aziz, N. (2015). Land use change mapping and analysis using Remote Sensing and GIS: A case study of Simly watershed, Islamabad, Pakistan. *The Egyptian Journal of Remote Sensing and Space Science*, 18(2), 251–259. <https://doi.org/10.1016/j.ejrs.2015.07.003>

Chen, M., Zhang, H., Liu, W., & Zhang, W. (2014). The Global Pattern of Urbanization and Economic Growth: Evidence from the Last Three Decades. *PLoS ONE*, 9(8), e103799. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0103799>

Congalton, R., & Green, K. (1999). *Assessing the accuracy of remotely sensed data: Principles and practices*. Boca Raton: Lewis Publishers.

Corner, R. J., Dewan, A. M., & Chakma, S. (2014). Monitoring and Prediction of Land-Use and Land-Cover (LULC) Change. In *Dhaka Megacity* (pp. 75–97). https://doi.org/10.1007/978-94-007-6735-5_5

Coskun, B., & Coskun, B. (2000). The Dead Sea Fault and related subsurface structures, Gaziantep Basin, southeast Turkey. *Geological Magazine*, 137(2), 175–192. <https://doi.org/10.1017/S0016756800003770>

Dingle Robertson, L., & King, D. J. (2011). Comparison of pixel- and object-based classification in land cover change mapping. *International Journal of Remote Sensing*, 32(6), 1505–1529. <https://doi.org/10.1080/01431160903571791>

Dodman, D. (2017). Environment and Urbanization. In *International Encyclopedia of Geography: People, the Earth, Environment and Technology* (pp. 1–9). <https://doi.org/10.1002/9781118786352.wbieg0623>

Eastman, R. (2015). *TerrSet Manual- Geospatial Monitoring and Modeling System*. Clark University.

Erdogan, R. (2011). *The Geography of Nizip*. PhD Thesis, Ataturk University, Institute of Social Sciences.

Fallati, L., Savini, A., Sterlacchini, S., & Galli, P. (2017). Land use and land cover (LULC) of the Republic of the Maldives: first national map and LULC change analysis using remote-sensing data. *Environmental Monitoring and Assessment*, 189(8), 417. <https://doi.org/10.1007/s10661-017-6120-2>

Fang, C., & Wang, J. (2013). A theoretical analysis of interactive coercing effects between urbanization and eco-environment. *Chinese Geographical Science*, 23(2), 147–162. <https://doi.org/10.1007/s11769-013-0602-2>

Feranec, J., Soukup, T., Hazeu, G., & Jaffrain, G. (2016). *European Landscape Dynamics CORINE Land Cover Data*. CRC Press.

Fielding, A. H., & Bell, J. F. (1997). A review of methods for the assessment of prediction errors in conservation presence/absence models. *Environmental Conservation*, 24(1), 38–49. <https://doi.org/10.1017/S0376892997000088>

Göncüoğlu, M. C. (2019). *A Review of the Geology and Geodynamic Evolution of Tectonic Terranes in Turkey* (pp. 19–72). https://doi.org/10.1007/978-3-030-02950-0_2

Grossman, G. M., & Krueger, A. B. (1995). Economic Growth and the Environment. *The Quarterly Journal of Economics*, 110(2), 353–377. <https://doi.org/10.2307/2118443>

Han, L., Zhou, W., & Li, W. (2016). Fine particulate (PM_{2.5}) dynamics during rapid urbanization in Beijing, 1973–2013. *Scientific Reports*, 6(1), 23604. <https://doi.org/10.1038/srep23604>

Ikiel, C., Ustaoglu, B., Dutucu, A. A., & Kilic, D. E. (2013). Remote sensing and GIS-based integrated analysis of land cover change in Duzce plain and its surroundings (north western Turkey). *Environmental Monitoring and Assessment*, 185(2), 1699–1709. <https://doi.org/10.1007/s10661-012-2661-6>

Jensen, A. L. (1991). Relative precision of stratified sampling, sampling with probability of selection proportional to size, and simple random sampling with ratio estimation. *Environmetrics*, 2(4), 475–486. <https://doi.org/10.1002/env.3770020406>

Kindu, M., Schneider, T., Döllerer, M., Teketay, D., & Knoke, T. (2018). Scenario modelling of land use/land cover changes in Munessa-Shashemene landscape of the Ethiopian highlands. *Science of The Total Environment*, 622–623, 534–546. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2017.11.338>

Kumar, P., Masago, Y., Mishra, B. K., & Fukushi, K. (2018). Evaluating future stress due to combined effect of climate change and rapid urbanization for Pasig-Marikina River, Manila. *Groundwater for Sustainable Development*, 6, 227–234. <https://doi.org/10.1016/j.gsd.2018.01.004>

Kuzucuoğlu, C., Çiner, A., & Kazancı, N. (2019). *The Geomorphological Regions of Turkey* (pp. 41–178). https://doi.org/10.1007/978-3-030-03515-0_4

Le Pichon, X., Şengör, A. M. C., Kende, J., İmren, C., Henry, P., Grall, C., & Karabulut, H. (2016). Propagation of a strike-slip plate boundary within an extensional environment: the westward propagation of the North Anatolian Fault. *Canadian Journal of Earth Sciences*, 53(11), 1416–1439. <https://doi.org/10.1139/cjes-2015-0129>

Li, Y., Long, H., & Liu, Y. (2010). Industrial development and land use/cover change and their effects on local environment: a case study of Changshu in eastern coastal China. *Frontiers of Environmental Science & Engineering in China*, 4(4), 438–448. <https://doi.org/10.1007/s11783-010-0273-3>

Lillesand, T., & Kiefer, R. (2015). *Remote sensing and image interpretation*. John Wiley & Sons.

Lin, S.-K. (2013). Introduction to Remote Sensing. Fifth Edition. By James B. Campbell and Randolph H. Wynne, The Guilford Press, 2011; 662 pages. Price: £80.75, ISBN 978-1-60918-176-5. *Remote Sensing*, 5(1), 282–283. <https://doi.org/10.3390/rs5010282>

Liu, Y., Yang, Y., Li, Y., & Li, J. (2017). Conversion from rural settlements and arable land under rapid urbanization in Beijing during 1985–2010. *Journal of Rural Studies*, 51, 141–150. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2017.02.008>

Liu, Y., Yao, C., Wang, G., & Bao, S. (2011). An integrated sustainable development approach to modeling the eco-environmental effects from urbanization. *Ecological Indicators*, 11(6), 1599–1608. <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2011.04.004>

MGM (2020). *Yıllık Rapor*. www.mgm.gov.tr, (Erişim Tarihi: 05/01/2020)

Reilinger, R., McClusky, S., Vernant, P., Lawrence, S., Ergintav, S., Cakmak, R., Ozener, H., Kadirov, F., Guliev, I., Stepanyan, R., Nadariya, M., Hahubia, G., Mahmoud, S., Sakr, K., ArRajehi, A., Paradissis, D., Al-Aydrus, A., Prilepin, M., Guseva, T., ... Karam, G. (2006). GPS constraints on continental deformation in the Africa-Arabia-Eurasia continental collision zone and implications for the dynamics of plate interactions. *Journal of Geophysical Research: Solid Earth*, 111(B5), n/a-n/a. <https://doi.org/10.1029/2005JB004051>

Şengör, A. M. C., Özeren, S., Genç, T., & Zor, E. (2003). East Anatolian high plateau as a mantle-supported, north-south shortened domal structure.

Geophysical Research Letters, 30(24). <https://doi.org/10.1029/2003GL017858>

Solecki, W. D., & Leichenko, R. M. (2006). Urbanization and the Metropolitan Environment: Lessons from New York and Shanghai. *Environment: Science and Policy for Sustainable Development*, 48(4), 8–23. <https://doi.org/10.3200/ENVT.48.4.8-23>

Sunbul, F. (2019). An Assessment of Urban Sprawl in Northern Sakarya Province Following the 1999 Earthquake, NW Turkey. *Journal of the Indian Society of Remote Sensing*, 47(9), 1487–1496. <https://doi.org/10.1007/s12524-019-00988-6>

TURKSTAT. (2020). *Nizip City Population Report*. The Turkish Statistical Institute .

Ulu, U. (1996). *1:100 000 ölçekli Açınsama Nitelikli Türkiye Jeoloji Haritaları Serisi*. Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü.

Vasenev, V. I., Cheng, Z., Stoorvogel, J. J., Dovletyarova, E. A., Hajiaghayeva, R. A., & Plyushchikov, V. G. (2018). *MEGACITIES 2050: From Urbanization Risks Towards Sustainable Urban Development* (pp. 3–5). https://doi.org/10.1007/978-3-319-70557-6_1

Wolsko, C., & Marino, E. (2016). Disasters, migrations, and the unintended consequences of urbanization: What’s the harm in getting out of harm’s way? *Population and Environment*, 37(4), 411–428. <https://doi.org/10.1007/s11111-015-0248-1>

Yang, X., & Lo, C. P. (2002). Using a time series of satellite imagery to detect land use and land cover changes in the Atlanta, Georgia metropolitan area. *International Journal of Remote Sensing*, 23(9), 1775–1798. <https://doi.org/10.1080/01431160110075802>

Yuan, F., Sawaya, K. E., Loeffelholz, B. C., & Bauer, M. E. (2005). Land cover classification and change analysis of the Twin Cities (Minnesota) Metropolitan Area by multitemporal Landsat remote sensing. *Remote Sensing of Environment*, 98(2–3), 317–328. <https://doi.org/10.1016/j.rse.2005.08.006>

Yucekaya, M., & Uslu, C. (2020). An analytical model proposal to design urban open spaces in balance with climate: A case study of Gaziantep. *Land Use Policy*, 95, 104564. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2020.104564>

Zeman, F. (2012). *Metropolitan sustainability*. Woodhead Publishing.

Yayın Geliş Tarihi: 22.10.2020
Yayına Kabul Tarihi: 09.12.2020
Online Yayın Tarihi: 31.12.2020
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.814914>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 22, Sayı: 4, Yıl: 2020, Sayfa: 1567-1590
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

TOPLUMSAL GERÇEKLİKTEN KAÇIŞ: COVID-19 SÜRECİNDE İNTERNET MAGAZİN HABERLERİNİN GÜNDEMİ

Bünyamin AYHAN*
Yavuz DEMİR**

Öz

Kitle iletişim araçlarının en önemli özelliklerinden biri de gündem belirlemeye olan katkısıdır. Bu katkıyı sağlarken kullandığı etmen ise haberdir. Haber aynı zamanda farklı kamuoylarının oluşturulmasında etkili olur. Özellikle haberin bilgilendirme boyutu tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 pandemi salgınıyla birlikte daha da artmıştır. Bu dönemde haberler kitleleri bilgilendirici, yönlendirici ve gündem belirleyici önemli bir unsur haline gelmiştir. Diğer taraftan ciddi habercilik anlayışı yerine daha soft olarak adlandırılan ve genellikle ünlülerin yaşamı üzerine odaklanan magazin haberleri, salgın döneminde önemli bir toplumsal gerçeklikten kaçış aracı olarak ön plana çıkmıştır. Bu çalışmada, COVID-19 pandemi salgınında Türkiye’de geleneksel gazetelerin en çok ziyaret edilen ilk 3 haber sitesi olan hurriyet.com.tr, sabah.com.tr, sozcu.com.tr, sokağa çıkma yasaklarının başladığı 11 Nisan 2020 tarihinden 11 Mayıs’a kadar olan süreç kapsamında içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Elde edilen veriler, istatistikî analizlerle değerlendirilmiş, değerlendirme sonucunda magazin haberlerinin gerçek ile kurgu arasında sınırları aştığı ve 1607 magazin haberinden sadece 143’ünün COVID-19’la ilgili olduğundan okuyucuyu toplumsal gerçeklikten uzaklaştırıcı haber yapıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca incelenen haberlerde, söylem ve gerçeklik arasındaki ilişkinin sağlanamadığı ve magazin haberlerinin ciddi konuları yüzeysel ortaya koyduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Haber, Magazin, Gündem, Gündem Belirleme Kuramı, COVID-19

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Ayhan, B., Demir, Y. (2020). Toplumsal gerçeklikten kaçış: Covid-19 sürecinde internet magazin haberlerinin gündemi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (4), 1567-1590

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, ORCID: 0000-0003-0476-8394, bayhan@selcuk.edu.tr

** 100/2000 Doktora Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik, ORCID: 0000-0002-9755-0150, dmryavuz@gmail.com

ESCAPE FROM SOCIAL REALITY: AGENDA OF INTERNET MAGAZINE NEWS DURING COVID-19 PROCESS

Abstract

One of the most important features of mass media is its contribution to agenda setting. The factor it uses while making this contribution is news. The news also influences the formation of different public opinions. In particular, the informative dimension of the news has increased even more with the COVID-19 pandemic that has affected the whole world. In this period, the news has become an important element that informs, guides and sets the agenda. On the other hand, magazine news that is softer rather than serious reporting, and generally focuses on the lives of celebrities, has come to the fore as an important means of escape from social reality in the pandemic period. In this study, the contents of magazine news in Turkey were examined during COVID-19 pandemic. In the study, the websites of hurriyet.com.tr, sabah.com.tr, sozcu.com.tr, and sampled during the period from April 11, when the curfews began, to May 11, were analyzed using content analysis. The obtained data were evaluated with statistical analysis. The data obtained were evaluated with statistical analysis, and as a result of the evaluation, it was observed that the magazine news crossed the boundaries between reality and fiction and that only 143 of the 1607 magazine news were related to COVID-19, which distanced the reader from social reality. In addition, in the analyzed news, it was determined that the relationship between discourse and reality could not be established and that the magazine news revealed serious issues superficially.

Keywords: *News, Magazine, Agenda, Agenda Setting Theory, COVID-19*

GİRİŞ

Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan ve tüm dünyaya yayılan COVID-19 salgını, kamu, politika ve medyanın en önemli gündem maddesi haline gelmiştir. Gündelik yaşamın yeni normalleşme süreçlerine göre uygulanmaya başladığı günümüzde bu salgının farklı gündem maddeleri arasındaki ilişkiyi tespit etmek de zaruri olmuştur. Bu doğrultuda Gündem Belirleme Kuramı'nın temel varsayımlarından hareketle bir inceleme yapılmıştır. Gündem Belirleme Kuramı'nın temel varsayımı, kitle iletişim araçlarında daha fazla yer alan konuların, belirli bir süre sonra kamu gündemini de etkileyeceği ve kamu gündeminde öneminin artacağı, kitle iletişim araçlarının daha az yer verdiği konuların ise kamu gündemi tarafından öneminin azalacağı yönündedir (McQuail ve Windahl, 2010, s.133). Gündem belirleme süreci basit gibi gözükse de karmaşık bir süreci içermektedir. Gündem belirleme süreci üzerinde çeşitli faktörler etkili olmaktadır. Bu faktörlerin arasında eğitim ve gelir seviyesinin yanı sıra (Güz, vd., 2018, s. 5) ortam da etkili olmaktadır (McLeod vd. 1974, s. 137).

Gündem Belirleme Kuramı, özellikle bireylerin tutum değişikliği konusunda alternatif bir yaklaşım olarak kitle iletişim araçlarını ön plana çıkarması nedeniyle önemlidir. Bu tutum değişikliğinin anlamlı olabileceğine dair kitle iletişim araçlarının insanların maruz kaldığı ana sorunlara karşı bakış açılarını değiştirmesinde etkili olduğuna ve kitle iletişim araçlarında yer alan bu sorunların aslında gerçek baskın sorunlar olmadığına dair kanıtlar bulunmuştur. Bu da kitle iletişim araçlarının gündemi belirlemedeki rolünü ortaya koyarken; aynı zamanda da kitle iletişim araçlarının gündemi değiştirme ve algıyı başka yönlere çekme konusundaki etkilerini de göstermektedir (Severin ve Tankard, 1994, s. 339).

Kitle iletişim araçlarının gündemi değiştirme veya algıyı değiştirmede kullandığı en önemli unsurların başında ise haber gelmektedir. Bu konuda özellikle magazin haberleri, bireylerin toplumsal gerçeklikten uzaklaşarak sorunların unutulduğu bir yapı ortaya çıkarmaktadır. Magazin haberleri, bireylerin hoş zaman geçirerek önemli veya ciddi olarak adlandırılabilir olayların görmezden gelinmesini yahut bir nebze de olsa unutulması için aracı işlev görmektedir. Özellikle tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 salgını sürecinde, magazin haberlerinin bu önemli işlevi yine gün yüzüne çıkmıştır. Bu çalışmada öncelikle, Gündem Belirleme Kuramı üzerinden yürütülen tartışmalara yer verildikten sonra magazin haberlerinin gündem belirleme gücü üzerine odaklanılacaktır.

GÜNDEM BELİRLEME KURAMI

Gündem belirleme ile ilgili ilk çalışmalar yapıldığı denk baskın olan yaklaşım, medya mesajlarının bireylerin tutumlarını değiştirmedeki doğrudan etkilerini araştırmak üzerine kurulmuştur. Yapılan bu araştırmaların çoğu, kitle iletişim araçlarının halkı etkilediğine inanılmasına rağmen elde edilen bulgular minimal medya etkilerini ortaya koyan ve kişisel yargıları içermeyen bir yapıya sahiptir. Bu durum, alanda yeni bir paradigma arayışının doğmasına neden olmuş ve 1972 yılında McCombs ve Shaw'un yaptıkları ilk çalışmayla ortaya çıkan Gündem Belirleme Kuramı, kitle iletişim araçlarının gücü hakkında düşünmek için araştırmacılara yeni bir yol sunmuştur (Dearing ve Rogers, 1996, s. 12).

McCombs ve Shaw (1972) tarafından 1968 ABD başkanlığı seçim kampanyaları sırasında Kuzey Carolina'daki Chapel Hill'de gerçekleştirilen ilk gündem belirleme çalışması, seçmenlerin yani kamu gündemi ile medya gündemi arasındaki ilişkiyi tespit etmeye yönelik gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, televizyon, dergi ve gazete haberleri ile kamu gündemi arasında paralellik tespit edilmiştir. Seçmenlerin gündeminde yer alan konuların önem derecesiyle, kitle iletişim araçlarında yer alan haberlerin önem derecesi arasında da benzerlik bulunmaktadır.

McCombs ve Shaw'ın 1972 yılında yayımlanan çalışmasından sonra 1973 yılında Funkhouser, medyada yer alan haberlerin kapsamı ve öneminin kamu tarafından algılanması üzerine bir çalışma yapmıştır. Funkhouser (1973, s. 74)

çalışmasını, 1960'lar boyunca gündemin oldukça yoğun olduğu bir dönemi inceleyerek gerçekleştirmiş ve belirtilen dönemde en önemli konuların enflasyon, uyuşturucu madde, üniversite hareketleri ve suç olduğunu tespit etmiştir. Çalışma sonucunda bir konuya medya tarafından gösterilen ilginin kamu gündeminde de karşılığının bulunduğu ortaya çıkmış fakat medyanın konulara göstermiş olduğu ilginin ve tutumların kamunun tutumlarıyla yakından bir ilişkisi tespit edilememiştir.

Gündem Belirleme Kuramı'nın temellerinin atılmasıyla birlikte bu konuda ardı ardına çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. McLeod vd. (1974, s. 131) gazetelerin 1972 başkanlık seçimi sırasında gündem üzerinde etkilerini incelemiş, sonuç olarak da gazetelerin gündem belirleme sürecinde orta düzeyde etkileri olduğunu tespit etmiştir. Weaver vd. (1975, s. 471) Watergate olayını inceledikleri çalışma ise medyanın uzun dönemler içerisinde de etkili birer gündem belirleyicisi olduğunu ortaya koymuştur. Palmgreen ve Clarke (1977, s. 435) ise kitle iletişim araçlarının türüne bağlı olarak ulusal ve yerel politik düzeyde gündem belirleme süreci üzerinde etkilerinin farklı olacağı varsayımı üzerinden bir çalışma gerçekleştirmiştir. Çalışma sonucunda, televizyon ulusal düzeyde daha etkin bir gündem belirleyici iken, gazete yerel düzeyde daha etkili bir gündem belirleyici konumundadır.

İlk dönem gündem belirleme araştırmaları, kitle iletişim araçlarında yer alan içeriklerinden hangisinin bireylerin dikkatini çektiğini, kimin aklında nelerin kaldığı sorusuyla ilgilenmiştir. İkinci dönem gündem belirleme araştırmaları ise kitle iletişim araçlarının bireylerin haber ve kişilerle ilgili düşüncelerini nasıl etkilediğini tespit etmeye çalışmıştır (McCombs vd., 1997, s. 703). Yani kitle iletişim araçlarının halkın yalnızca neyi düşüneceğini değil, bunun hakkında nasıl düşüneceğini de belirlemesi temel ilkesinden yola çıkan ikinci aşama gündem belirleme çalışmaları; medya ve kamu gündeminde konuyla ilgi önemli bir ek unsur olarak "nitelikleri" görmektedir. Birinci aşama gündem belirleme, nesnelere medyadan kamuya aktarımın ana bileşeni olarak görmektedir. Oysa ikinci aşama gündem belirleme, nesnelere medyadan kamuya aktarılırken bir anlam ifade etmeleri halinde tanımlayıcıları olmaları gerektiğini ifade etmektedir. Yani nesnelere, medyadan kamuya nasıl aktarıldığı, nitelikleri ve nasıl tanımlandığı nesnenin kendisi kadar önemlidir (Kensicki, 2000, s. 89). McCombs vd. (1997, s. 703) yaptığı çalışma ise ikinci aşama gündem belirleme araştırmalarının başlangıcını oluşturmaktadır. Çalışmada, İspanya'daki 1995 seçimleri sırasında, kitle iletişim araçlarının insanların haber ve kişilerle ilgili düşüncelerini nasıl etkilediğiyle ilgili sonuçlar ortaya konulmuştur. Gazete ve televizyon haberlerinin yanı sıra gazete ve televizyonda yer alan politikacılarla ilgili reklamların tutum değişimi oluşturmada etkili olduğu gözlemlenmiştir.

Geleneksel gündem belirleme araştırmalarının zaman içerisinde medyada yaşanan "yeni" ve "sosyal" değişikliklerle birlikte odaklandığı araçlarda da değişiklikler yaşanmaya başlamıştır (Ergen, 2018, s. 502). İnternet ve beraberinde getirdiği sosyal medya ağları, geleneksel kitle iletişim araçlarının gündem belirleme

ve yönetme konusundaki gücünü kaybetmesine neden olmuştur. Geleneksel kitle iletişim araçlarının elinde olan gündemi belirleme gücü, bloglar, internet haber siteleri, bağımsız kaynaklardan oluşan habercilik mecraları ve sosyal medya ağları gündem belirleme noktasındaki gücünü gün geçtikçe arttırmaktadır (Meraz, 2009, s. 701). Demir ve Ayhan'a (2020, s. 4) göre; "Bireyin aktif olması, standartlaştırılmış, arındırılmış ya da tekdüze indirgenmiş bir gündemden öte çoğulculuk, parçaların bütüne dâhil olması ve ötekilerin dâhil olduğu bir sistem sunan sosyal medya, yeni bileşenlerin de gündeme katılabilmesini sağlamıştır. Dinamikleşen sosyal medya, kendi gündemini de oluşturmaya başlamıştır."

Deniz ve Özel de (2018, s. 916) geleneksel kitle iletişim araçlarının gündem belirleme gücünün internette yönlendirilmiş gündem maddeleri tarafından oluşturulduğunu ifade etmektedir. Yaptıkları çalışmaya katılan internet editörleri, haber karar verme sürecinde tıklanma rakamları, Google gibi arama motorlarının sonuçları ve sosyal medya gündeminde yer alan konuların karar verme sürecinde etkili olduğunu ifade etmektedir. Bu da internet haber sitelerinin, geleneksel muadillerine göre gündem belirlerken; bu mecranın ihtiyaçlarına göre hareket ettiğini göstermektedir.

Geleneksel gündem belirleme kuramı, ilk aşamada kitlelerin ne düşüneceği, ikinci aşamada nasıl düşüneceği üzerine odaklanmış ve sosyal medya ağlarının yükselişiyle birlikte üçüncü aşamaya girilmiştir. Üçüncü aşama gündem belirleme, ağ toplumunun ihtiyaçlarına karşılık olarak doğmuş ve karmaşık ağ yapılarının karşılıklı etkisi üzerine odaklanmaktadır (Demir ve Ayhan, 2020, s. 1). Geleneksel gündem belirleme kuramının ağ toplumunun ihtiyaçlarını karşılamada eksik kalması nedeniyle, Guo (2012) üçüncü aşama gündem belirleme araştırmalarının yönünü belirleyen Ağ Gündem Belirleme Modeli'ni ortaya koymuştur. Bu model toplanan veriler aracılığıyla; kamu gündeminin yeni medya gündemini nasıl etkilediğini tespit etmeye yardımcı olduğu gibi yeni medya araçlarının gündem belirleme noktasındaki gücünü de ortaya koymaktadır. Ayrıca bu modelle, yeni medyada yer alan ağ ilişkilerinin kamu gündemini nasıl temsil ettiğinin de incelenmesini sağlamaktadır (Guo, 2012, s. 628).

Üçüncü aşama gündem belirleme, özellikle internet haber siteleri ve kamu gündemi arasındaki bağlantıyı ortaya koyması bakımından önemlidir. Üçüncü aşama gündem belirleme sürecinde de tıpkı geleneksel gündem belirleme sürecinde olduğu gibi kamu gündeminin birebir deneyimlediği konularda yeni medyadan daha az etkilenmektedir. Özellikle farklı konu maddelerinde yeni medya gündemi ile kamu gündemi arasındaki yakınlık olabilirken; tamamen farklılıklar da ortaya çıkabilmektedir (Dingin, 2020, s. 151).

Türkiye’de Gündem Belirleme Araştırmaları ve Basın

Türkiye’de Gündem Belirleme Kuramı’yla yapılan çalışmaların 90’lı yıllardan itibaren başladığı gözlenmektedir. Akdemir (1991, s. 189) yaptığı

çalışmada çevre sorunlarının gündem oluşturma süreci ile basın arasındaki bağlantıyı incelemiş, kamu gündeminin çevre sorunlarından oluşması politika gündemini etkilediği ve az da olsa medya gündemini de etkilediği tespit edilmiştir. Güz'ün (1996, s. 995) medya gündemi ile kamu gündemini karşılaştırdığı çalışmada ise medya gündemi ile kamu gündemi arasında benzerlik tespit edilemezken; medya gündeminin sanıldığı kadar kamu gündemi üzerinde etkili olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Gündem belirleme araştırmalarının Türkiye'de kendine yavaşça yer bulmaya başlamasıyla birlikte, bu konuyla ilgili tez çalışmaları da yapılmaya başlanmıştır. 1997'de Atabek doktora tezinde, gündem belirleme modeli esas alarak, enflasyon, trafik ve sosyal güvenlik konularındaki gerçeklerle medya ve kamu gündemlerini karşılaştırmış, aynı yıl İrvan da doktora tezinde, Türk basınında yer alan dış politika haberlerini gündem belirleme yaklaşımıyla incelemiştir. 1999 yılında da Yüksel doktora tezinde Türkiye'de ekonomi basını gündemi ile siyasal gündem arasındaki ilişkiyi özelleştirmeler bağlamında incelemiştir.

2000'li yıllardan itibaren Türkiye'de gündem belirleme araştırmalarının yoğunlaştığı görülmektedir. McCombs ve Yüksel'in (2001, s. 158) Türkiye'deki özelleştirme sorunlarını, medya, politika, kamu ve gerçek dünya göstergeleri açısından incelemiştir. Terkan (2005) yaptığı çalışmada, medya gündemi ile politika gündemi arasındaki ilişkiye odaklanmış, konuların özelliğine bağlı olarak gündemler arası bağlantının şekillendiği, özellikle politik krizler ve seçim gibi konularda medya gündeminin politika odaklı habercilik yaptığı tespit edilmiştir. Toker (2012) ise yaptığı çalışmada, yerel basının Avrupa Birliğine bakış açısını gündem belirleme kuramı çerçevesinde incelemiştir.

Yegen (2014, s. 43) çalışmasında Türkiye'de öldürülen Sarai Sierra'yla ilgili haberlerin, gazetelerin yanlı bir tutumla haberleştirildiğini ve medyanın kamuoyu üzerinde yapay bir gündem oluşturmak için çaba sarf ettiğini tespit etmiştir. Algül'ün (2016, s. 284) koalisyon görüşmeleri sırasında gazeteler arası gündemi tespit etmek için yaptığı çalışmada ise gazetelerin konuya yaklaşımlarının, yer ayırmalarının, yorumda bulunmalarının farklı olduğu belirlenmiş ve her gazetenin kendi gündemini oluşturmak ve kendi okuyucusunun gündemini belirlemek için çaba sarf ettiği görülmüştür. Güz vd. (2018) yaptığı çalışmada, medyanın gündem kurma etkisi incelenmiştir. Yapılan çalışmada, medya ve kamu gündeminin genelde aynı olmadığı, özellikle fotoğraflar konusunda önemli farkların olduğu belirlenmiştir. Kamu ve medya gündemi birbirinden bağımsız bir şekilde işlerken; medyanın gündem belirleme etkisinin zayıf kaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Dingil (2019, s. 1085) gazetelerde yer alan manşet haberlerinin konu yönünden benzerlik olup olmadığını ağ analiziyle incelediği çalışmasında, örneklem dâhilinde yer alan gazeteler arasında konu bağlantıları arasında benzerlik olduğu tespit etmiştir. Vatandaş (2020, s. 91) ise yaptığı çalışmada, COVID-19 pandemi sürecinde 11

ulusal gazetenin manşetlerini gündem belirleme işlevlerini tespit etmek amacıyla incelemiştir.

Geleneksel gündem belirleme kuramına göre, kamu gündemi medya gündemi üzerinde, medya gündemi de kamu gündemi üzerinde etkili olmaktadır. Geleneksel kitle iletişim araçlarının üstlendiği gündem belirleme yönetme işlevini günümüzde sosyal medya ağları yerine getirmektedir. “Her ne kadar geleneksel kitle iletişim araçlarının gündem üzerindeki etkisi yadsınamaz bir gerçek olsa da sosyal medya ağlarının sunduğu etkileşimsel yapıyla birlikte, bireylerin kendi gündemini oluşturduğu ve yönettiği yeni bir döneme girilmiştir” (Demir ve Ayhan, 2020, s. 2). Sosyal medya ağları arasında Twitter’ın hem habercilik hem de gündem belirleme yönündeki rolü ise oldukça önemlidir. Twitter’ın bu önemi yapılan çalışmalara da yansımıştır.

Çetin ve Bel’in (2014, s. 57) geleneksel medyanın gündemi üzerinde sosyal medyanın rolünü ölçtükleri çalışmada şu sonuca ulaşılmıştır: “Çalışmanın yapıldığı dönemde sosyal medyanın geleneksel medya gündemini belirlemediği, geleneksel medya tarafından belirlenen gündemin konuşulduğu bir alan olduğu görülmüştür.” Güdekli’nin (2016, s. 162) çalışmasında ise, Twitter gündemi ile medya gündemi karşılaştırılmıştır. Yapılan çalışmada, Twitter gündemi ile medya gündemi arasında eş zamanlı bir bağlantı tespit edilirken; ekonomi-politik sebeplerden kaynaklanan bazı farklar da belirlenmiştir. Twitter gündemi ile medya gündemi her zaman aynı konular üzerine odaklanmazken, bazı durumlarda bir gündem maddesi her iki mecrada da diğerine göre daha uzun süre kalabilmektedir.

Melek (2017, s. 123) farklı medyalar arasında gündem belirleme araştırmalarında bir yöntem uygulaması gerçekleştirmiş ve iki online medyanın (Hürriyet Online ve Twitter) gündemleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Medyalar arası gündem belirleme ilişkisine odaklanan Barış (2019, s. 169) Fox TV ve ATV Ana Haber bülteni ile Twitter gündemini karşılaştırmış, geleneksel medya ile sosyal medya gündemi arasında % 6,54 uyumluluk tespit edilmiştir. Bu da geleneksel medyanın, sosyal medya gündemi üzerinde fazla etkili olmadığını göstermektedir. Kılıç (2020, s. 91) gündem belirleme kuramı bağlamında yaptığı çalışmada, Twitter gündemi ile gazete manşetleri arasındaki ilişkiyi incelemiş ve Twitter Türkiye gündeminde yer alan konular ile gazete manşetleri arasında büyük ölçüde farklılık tespit etmiştir.

Magazin Haberlerinin Dijitalleşmesi ve Gündem

Toplumsal etkileriyle önemli bir gazetecilik türü olan magazin haberini en genel haliyle, okuması kolay, hafif içerikli, eğlence yönünü ön plana çıkaran, okuru bilgilendirmenin yanı sıra merak duygusunu da uyandıran, bireylerin eğlenceli zaman geçirmesini ve toplumsal sorunlardan uzaklaşmasını sağlayan habercilik türü olarak tanımlanabilir (Begtimur ve Mazıcı, 2019, s. 103). Değişen toplumsal dinamiklerle birlikte bireylerin ihtiyaç duyduğu ve ilgi gösterdiği haberlerin türünün

değişmesiyle birlikte gündelik hayatın stresinden uzaklaşmaya yardımcı olan renkli yani magazin haberlerinin gazetelerde yer bulmaya başlaması, magazin haberlerinin öneminin artmasını sağlamıştır. Toplum içerisinde ünlü olarak adlandırılan kişilerin hayatlarının ön plana çıkarılmasıyla birlikte magazin haberciliği, az metin ve dikkat çekici görsel kullanımlarıyla en çok okunan haber türlerinin başında gelmeye başlamıştır (Çetinkaya, 2020, s. 104).

Magazin haberciliği kendisine yüklenen “daha az ciddi” habercilik misyonunu benimsemiş ve bunu yerine getiriyor olsa da atfedilen bu durum haberlerin ciddi ve bilgilendirici olmasıyla ilgilidir. Magazin haberciliğine yüklenen bu düşük statü, haber içeriklerinde yer alan bilgilendirici, ekonomik ve politik yönünün oldukça düşük olmasıyla alakalıdır. Magazin haberciliği her ne kadar kültürel talepleri çoğu zaman yerine getirir ve içerik-kültürel öge açısından uyum sağlansa da geleneksel gazetecilik misyonuna yüklenen bilgilendirici rolünden ise oldukça uzaktır (Turner, 2014, s. 151-152).

Magazin haberleri her ne kadar bilgilendirici misyonunu yerine getirmese de kitle iletişim araçlarında kapladığı yer ve zaman ile gazetecilik bilimindeki yerini hak etmektedir. Bu noktada sosyolojik bir bakış açısıyla magazin haberlerini, gazeteciliğin modern toplumlarda meydana gelen temel değişikliklere tepkisi olarak görmek mümkündür. Gazetecilik toplumun norm ve değerlerine ayak uydururken, bunu yaparken çağa da ayak uydurmak zorundadır. Magazin haberciliğinin ortaya çıkmasında etkili olan modern toplumlardaki en önemli değişiklikler ise şunlardır: Bireyselleşme, sosyal değerlerde yaşanan değişimler ve medyatikleşmedir (Dubied ve Hanitzsch, 2014, s. 139).

Magazin haberciliğinin ortaya çıkış noktasında ilk faktör bireyselleşmedir. Bauman’a (2005, s. 61) göre, “modern toplum bireylerin toplum denilen karşılıklı karmaşıklıklar şebekesinden her gün yeniden biçimlenmesinden ve yeniden müzakere edilmesinden ibaret olan etkinlikler kadar, bireyselleşme etkinliğinden de var olmaktadır.” Modern toplumlarda bireyselleşme arttıkça insanların ihtiyaçları da değişmiş ve bu bağlamda magazin haberciliğinin ortaya çıkışı ve yükselişi de hızlanmıştır.

Magazin haberciliğinin yükselişinde etkili olan ikinci faktör ise sosyal değer değişimidir. Değerler, sosyal değişimler bütünsel olarak bağlantılıdır. Toplumsal hedeflerin bireysel temsilleri olarak, insanlar yaşamlarında farklı roller üstlendikçe ve toplum değiştikçe bireysel değerler gibi sosyal değerler de zamanla değişir (Kahle vd. 1988; Kahle ve Timmer, 1983; Gurel-Atay vd. 2010, s. 10). Bireyselleşmenin beraberinde getirdiği sosyal değer değişimi ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan yeni değerler, magazin haberciliğinin toplum içerisinde belirli bir misyonu yerine getirmesi için fırsat bulmuştur.

Magazin haberciliğinin yükselişinde etkili olan son halkayı ise medyatikleşme oluşturmaktadır. Medyatikleşme öncelikle, medyanın diğer sosyal

kurumların uyum sağlamak zorunda olduğu ve kendi iç dinamikleri içerisinde bağımsız olarak ortaya çıktığı kabul edilen, çift taraflı bir yüksek modernite süreci olarak kabul edilmelidir. Diğer taraftan medya aynı anda politika, iş, aile ve din gibi diğer kurumların entegre bir parçası haline gelmektedir. Çünkü bu kurumsal faaliyetlerin çoğu hem interaktif hem de kitle iletişim araçları aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bu yapı içerisinde medyanın, resmi ve gayri resmi kuralları kullanarak maddi ve sembolik kaynakları dağıtması, medyanın kurumsal ve teknolojik işleyiş tarzıyla ilişkilidir (Hjarvard, 2008, s. 105).

Magazin haberleri, bir toplum içerisinde üst yapı içerisinde oluşan değerleri irdeleyebilmekte, toplumların önemli geçiş dönemlerinde ise eski değerlerin, yaşam tarzlarının, tüketim kalıplarının yerini yenilerinin almasını sağlayabilmektedir (Büyükbaykal ve Büyükbaykal, 2007, s. 51). Magazin haberleri yerine getirdiği bu işlevleri ise Türkiye’de özellikle 1980’lerden itibaren uygulanmaya başlayan neo-liberal politikalar sonucunda yeni orta sınıf ekseninde kendisini hissettirmiştir. Oluşan yeni orta sınıfa ise magazin basını/haberleri ile seslenilmeye başlanmış ve bu haberler aracılığıyla yeni tüketim alternatifleri yaratılırken aynı zamanda bu yeni orta sınıf dünyanın diğer bölgelerindeki yeni orta sınıflarla aynı tüketim kalıplarına sahip olunması sağlanmıştır. Toplumsal bir kurum olarak magazin basını aracılığıyla benzer yaşam tarzlarının benimsetilmesi hızlanmıştır (Dağtaş, 2006, s. 62).

Magazin haberleri, kitlelere yeni yaşam tarzlarının ve tüketim kalıplarının benimsetilmesinde rol oynamasının yanı sıra bireylerin toplumsal gerçeklikten uzaklaşmasını da sağlamaktadır (Oskay, 2000, s. 149). Magazin haberlerinde geçen olay örgüsünün neden-sonuç ilişkisinden öte görsellik ve gösteri merkezli bir anlayış sergilemesi, kitlelerin önemli toplumsal olayları geri planda bırakmasına neden olmaktadır. Özellikle tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 pandemi salgını sürecinde magazin haberi ve içeriklerinin incelenmesi bu açıdan önem kazanmıştır. Magazin basını bu dönemde yaptığı haberlerle bireyleri toplumsal gerçeklikten uzaklaştırmaya yönelik bir tutum sergilemiştir. Magazin haberlerinin, soft içeriklere odaklanması ve bilgilendirici/egitici rolden çok eğlendirici yönle odaklanması, bireyleri toplumsal gerçekleştirmekten uzaklaştırmaktadır.

Bu yönleriyle magazin haberleri kitlelerin gündelik yaşamdan bir kaçış aracı olarak kullandığı ve eğlenmek, hoş vakit geçirmek için tüketildiği söylenebilir. Özellikle haberlerin neden sonuç ilişkisinin geri planda bırakılarak olayların ilginç ve dikkat çekici yerlerine odaklanması bireylerin haberlerin daha heyecanlı tüketmesi ve toplumsal yaşamın gerçekliklerinden kopmasını sağladığı görülmektedir (Kuyucu, 2015, s. 449).

İnternet ve sosyal medya ağlarının etkisiyle birlikte, magazin haberlerinin içeriklerini oluşturan “yıldızların” tanımlaması da genişlemiştir. Geleneksel kitle iletişim araçlarının yarattığı yıldızların, ünlülerin yerini günümüzde sosyal medya fenomeni olarak adlandırılan ve milyonlarca kişiyi etkileyen günümüzün yıldızları almıştır. Sosyal medya fenomenleri, tıpkı “eskinin” ünlülerinin yaptığı gibi çeşitli

yaşam tarzlarını ve toplumun kavrayış tarzlarını canlandırmak için vardır (Debord, 2017, s. 60). Dijitalleşmeyle birlikte gelişen medya araçları sanal uzamda yeni kimliklerin yaratılması noktasında geleneksel ve modern inşa sürecinin ötesinde gelişim göstererek; sanal uzamın yeni kimlikleri sosyal ağlar ve gösteri toplumu üzerinde sunulmaktadır (Ayhan, Baloğlu ve Demir, 2018, s. 129). “Micro-celebrity” olarak adlandırılan bu kimlikler, özellikle Twitter gibi önemli bir gündem belirleme ve yönetme aracında oldukça etkin durumdadır. Binlerce takipçisi olan bu kişiler, yaptıkları paylaşımlar, attıkları tweetler ve gündemi belirleme veya yönetme konusunda oldukça etkindir. Bu da onların sosyal medyanın gündem belirleyicisi ve kanaat önderi olma noktasındaki rollerini kuvvetlendirmektedir (Sabuncuoğlu ve Gülay, 2014, s. 2). Sosyal medya fenomenleri, sanal uzamda yarattıkları sanal kimlikleri, kitleleri etkileme ve yönlendirme gücü, ekonomik, kültürel ve toplumsal dinamikleriyle magazin basınının ve haberlerinin yeni öznesi haline gelmiştir. Bunun dışında sosyal medya yeni yaşam tarzlarının ve kalıplarının benimsetilmesinde ve satın alma davranışları üzerinde güçlü etkileri nedeniyle de magazin basınında kendisine yer bulmaktadır.

Diğer taraftan dijitalleşme sürecinin beraberinde getirdiği önemli bir olgu olan bireyselleşme, günümüz toplumunun en önemli özelliklerinden birini oluşturmaktadır. Günümüz toplumlarında, bireylerin topluluk halinde yaşamak yerine bireyselleşmeyi tercih etmesi, bireylerin gündelik hayatlarını dijital ortamlar üzerinden oluşturmaya neden olmaktadır. Dijitalleşmeyle birlikte bireyselleşen bireylerin tüketim alışkanlıkları, özel ve iş hayatları, yaşam tarzları ve en önemlisi de iletişim yöntemlerini değiştirmiştir (Deniz, 2019, s. 103). Yeni medyanın bireylere sunduğu olanaklar, medyanın da bireyselleşmesini sağlamıştır. Artık gündem arındırılmış ya da tekdüze değildir. Yeni medyanın sahip olduğu alanla ilgili de tartışmalar bulunmaktadır. Bir olayın ortaya çıkması için gerekli görülen bileşenler yeni medya ortamında olabilir veya olmayabilir. Gazete, televizyon ve radyonun tek kaynak olduğu dönem artık geride kalmıştır. Yeni medya, insanların aradığı her şeyi bulabilmesi için çok sayıda kaynak nedeniyle parçalanmış bir yapıya sahiptir. Geleneksel kitle iletişim araçlarının yarattığı pasifleştirilmiş bireyler, yeni medya ile farklı kaynakları kullanabilen aktif bireylere dönüşmüştür (Berger ve Freeman, 2011, s. 3). Dijitalleşmeyle birlikte bireyselleşmeye başlayan bireylerin yeni yaşam tarzlarını, tüketim alışkanlıklarını, toplumsal gerçeklikle olan bağlantılarını koparmasına yardımcı bir araç olarak ortaya çıkan dijital magazin haberleri, geleneksel işlevlerini dijital olarak da sürdürmeye devam etmektedir.

Türkiye özelinde özellikle 2000’li yıllarında başında yaşanan ekonomik kriz, internet gazeteciliğinin yükselişini hızlandırmıştır. Bu dönemde işsiz kalan birçok gazeteci, bağımsız veya kurumsal olarak internet üzerinden habercilik yapmaya başlamış ve bu durum da internet haber sitelerinin çoğalmasına yol açmıştır (Taşkiran, 2018, s. 223). İnternet haber sitelerinin çoğalmaya başlaması, magazin içerikli haber sitelerinin de artmasına neden olmuştur. İnternet gibi önemli bir ekonomik gelir kapısının ihtiyaçlarını karşılamak için sansasyonel haberciliğin

önemi artmış ve magazin haberciliği de bu mecranın ihtiyaçlarını karşılayan en önemli habercilik türlerinden biri olmayı başarmıştır.

Magazin haberciliğinin geleneksel doğasının bir parçası olan sansasyonel başlıklar ve fotoğraf kullanımı, bu habercilik türünün internete hızlı bir şekilde ayak uydurmasına yardımcı olmuştur. İnternet haber sitelerinin ana misyonunu tık odaklı haberciliğin oluşturduğu günümüzde, tıklama eylemini hareket geçirebilmek için ilgi çekici haber başlıkları kullanılmaktadır. Bu ilgi çekici başlıklarla kullanıcılar içeriğe yönlendirilmekte ve başlığın arkasında gizlenmiş olan içeriğe merak duygusunu gidermek için ulaşmaya çalışmaktadır (Özyal, 2016, s. 273). İnternet haber sitelerinin ekonomik kaygıları ön planda tutarak oluşturduğu bu habercilik anlayışında, magazin haberleri geleneksel doğasında bulunan ilgi çekici başlıklar, içerikler ve fotoğraf kullanımını sürdürmeye devam etmiş ve bu mecraya en uygun habercilik türlerinden biri olmayı başarmıştır.

Bu tartışmalar içerisinde magazin haberleri eğlendirici ve değerli bir gazetecilik türü olmasına rağmen gazetecilik alanında tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Bu tartışmalar öncelikle, magazin haberlerinin içeriklerinin ünlülerden oluşması ve gerçek ile kurgu arasındaki sınırların açılarak genellikle reklamcılık ve halkla ilişkiler faaliyeti olarak değerlendirilmesidir. İkinci olarak magazin haberleri, habercilik kurallarına ve profesyonel gazetecilik değerlerine ciddi bir meydan okuma içerisindedir. Gazetecilik etiğinin aşıldığı, mahremiyetin neredeyse yok sayıldığı bir alan olarak kabul edilmesi tartışmaları beraberinde getirmektedir. Üçüncü ise geleneksel gazetecilik normlarından uzaklaşıldığı bir alan olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Diğer gazetecilik meslek normlarından uzaklaşmaya müsait bir alan olması, magazin gazetecilerinin kaynaklarının ünlüler olması, kaynaklara erişim, halkla ilişkiler ve reklamcılık faaliyetlerinin bir ürünü olarak haberlerin sunumu geleneksel gazetecilik anlayışına ters düşmekte ve tartışma yaratmaktadır (Dubied ve Hanitzsch, 2014, s. 141).

Olumlu ve olumsuz yönleriyle magazin haberlerinde algılanan farklı değerlerin yaygın müzakeresinin bir değişim ve yeniden değerlendirme çağının bir göstergesi olarak kabul edildiği gerçekliğinden yola çıkılarak, magazin haberlerinin farklı boyutlar üzerinden değerlendirilmesi bu ve bunun benzeri çalışmaların özgünlüğü açısından oldukça önemlidir (Gorin ve Dubied, 2011, s. 599).

YÖNTEM

Kamuoyu araştırmalarında bireylerin medya içeriği ile olan ilişkisini ölçmek için anket ve panel uygulanırken; medyanın nasıl bir içerikle kamuoyu oluşturduğu ve içerik seçiminde öne çıkan unsurların incelendiği noktada içerik analizi yöntemi kullanılmaktadır. Çalışmada medya içeriğinin yani internet haber sitelerinde yer alan haberler veri şekline dönüştürüldükten sonra içerik analizi ile değerlendirilmiştir. İçerik analizi yapılabilmesi için öncelikle metnin ortak özelliklerinin üzerinde

durulması gerekmektedir. Evreni nitel ve nicel olarak temsil etme amacı taşıyan örneklemin aynı evrenin içerisinden yani metinlerin aynı biçimde üretildiğinin varsayılarak seçilmesi gerekmektedir. Bu açıdan metnin biçim, içerik ve vurguladığı noktalar da aynı unsurları taşımalıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2005, s. 227) Nesnellik aşaması olarak değerlendirilebilecek bu durum metinden elde edilen bilgileri nicelleştirebilmek için yapılan kodlama cetveli de aynı noktada sayısallaştırmaya uygun ve kategorilendirilme açısından uygun olmalıdır. Kodlama cetvelinde kavramsallaştırma ve daha önce oluşturulmuş literatür takip edilmesinin yanı sıra her araştırma da uzman görüşüne başvurulmalıdır. Ortak noktaların durumu dikkate alınarak yapılan kodlama cetveli metne uygulanmakta elde edilen veriler kategorik istatistiksel yöntemlerle analiz edilmektedir. Kısaca içerik analizi mevcut olandan mevcut olmayan sosyal gerçekliği ortaya koymak için yapılmaktadır (Yıldırım, 2015, ss. 138-148; Gökçe, 2006, ss. 19-20).

Çalışmanın kodlama cetvelinde haberler on dört kategori içerisinde değerlendirilmiştir. Bu kategoriler; internet haber sitesi bilgileri, aktörle ilgili bilgiler, haberin niteliği, haberin içeriği, haberde görsellik, haberde objektiflik (haberde objektiflik, haberde yorum unsurlarına yer verilmemesi anlamına gelmektedir. Bu kategoride olumlu ve olumsuz kodlar objektiflikten uzaklaşdığı göstermektedir) ve COVID-19 ile ilgili olan kategorilerdir. Bu kategorilerden bazıları birden fazla değişken üzerinden ölçülmüştür. Veriler bu kategoriler çerçevesinde internet haber sitelerinde yer alan haberler ve sunulan görsellikler, haber metni üzerinden analiz edilmiştir. Haberler araştırmacılar tarafından kodlanmıştır. İki kodlayıcının uzmanlık alanının gazetecilik olması kodlamada yer alan kategorilerin ayırmaştırmasını, nesnelliğini ve bireysel güvenilirliğini de sağlamıştır. Ön test yapılan kodlamalar ile kodlamaların tutarlığı test edilmiş ve daha sonra internet haber sitelerinde yer alan haberlere uygulanmıştır. Çalışmada, güvenirliliğin sınanması için oluşturulan kodlama sistemleri bir diğer kodlayıcı tarafından kodlanmış ve iki kodlayıcı arasında güvenirlilik katsayısı =,85 tespit edilmiştir. Bu da elde edilen verilerin büyük oranda uyumlu olduğunu göstermektedir.

Örnekleme olarak seçilen internet haber sitelerinin haber verme biçimi üzerinden şekillenen değişkenler olgunun sunumu ve haberleştirme açısından nasıl bir yaklaşım sergilendiğini ortaya koymaktadır. Çünkü haber ve haber unsurları kadar haberin yazılışı ve öne çıkarılan unsurlar da haber kadar değerli olmakta hatta bazı olgular da haberin önüne geçmektedir. SimilarWeb'in (2020) Mayıs ayı verilerine göre Türkiye'de en çok ziyaret edilen internet haber sitelerini sırasıyla hurriyet.com.tr, sabah.com.tr ve sozcu.com.tr oluşturmaktadır. Örnekleme oluşturulurken bu veri dikkate alınmış ve örnekleme en çok ziyaret edilen bu üç haber sitesinden oluşturulmuştur. Zaman dilimi olarak ise ilk sokağa çıkma yasağının başladığı 11 Nisan ile 11 Mayıs tarihleri arası örnekleme internet haber sitelerinde yer alan magazin haberlerinden derlenmiştir. İncelenen süre zarfı içerisinde 1607 haberden COVID-19 ile ilgili olduğu tespit edilen 143 haber içerik analizine tabi

tutulmuştur. Böylece değişkenler kategorik olarak frekans analizi (Bilgin, 2006, s. 18), değişkenler arası ilişkiler ise ki-kare analizi ile değerlendirilmiştir.

Bulgular ve Yorum

Tablo 1: İnternet Haber Sitelerinin Frekans Analizi

Gazetinin Adı	Haber Sayısı	Yüzde	Geçerli Yüzde
Sabah.com.tr	52	36,4	39,7
Sozcu.com.tr	41	28,7	27,9
Hurriyet.com.tr	50	35,0	32,4
Toplam	143	100,0	100,0

İnternet haber sitelerinde yer alan COVID-19 salgınıyla ilgili haber dağılımı incelendiğinde, bu süreçte en fazla haberin sabah.com.tr internet sitesinde olduğu dikkat çekmektedir. hurriyet.com.tr de yüzdelik dilim olarak aynı sayıya yaklaşmış bulunmaktadır. sozcu.com.tr ise daha az yer vermektedir. Bu durum internet haber sitelerinin ekonomi politik durumu ve hedef okuyucu kitlesi ile verilen haberler arasında bir ilişki olarak okunabilir. Ancak bu haberlerin içeriği incelendiğinde çoğunun aynı olduğu görülmektedir. Çünkü habercilik sektöründe magazin haberleri kitle iletişim araçlarının tekipleşmesinin en çarpıcı örneğidir. Magazin haberlerinin hemen hemen hepsinin üretim, içerik, tüketim, kullanılan dil ve üslup açısından aynı olması bu durumun en belirgin özellikleri arasında yer almaktadır (Erdoğan, 2020, s. 30).

Tablo 2: Habere Konu Olan Aktörlerin Cinsiyeti

Habere Konu Olan Aktörlerin Cinsiyeti	Haber Sayısı	Yüzde	Geçerli Yüzde
Kadın	62	43,4	49,7
Erkek	81	56,6	50,3
Toplam	143	100,0	100,0

Haberlere konu olan aktörlerin cinsiyeti incelendiğinde, erkeklerin öne çıktığı gözlenmektedir. hurriyet.com.tr aktörlerin cinsiyet bakımından oranları birbirine yakınken; sabah.com.tr ve sozcu.com.tr sitesinde erkek aktör daha fazladır. Haberde yer alan ünlünün cinsiyeti açısından gazeteler arasında anlamlı bir farklılaşma bulunmamaktadır ($x^2 = 1,908$, $df 2$, $p > 0.05$). Bu sonuç Van den Bulck, vd. (2017) yaptığı çalışmayla benzerlik göstermektedir. Magazin haberlerinde erkeklerin çok az da olsa yoğunlukta olması toplumsal ve kültürel değerlerle açıklanabilir. Erkeklerin daha baskın olduğu toplumların genel özellikleri magazin haberlerinde de kendisine yer bulmakta ve magazin haberlerinde erkeklerin ön planda olduğu bir dünya sunmaktadır (Van den Bulck, vd. 2017, s. 59).

Tablo 3: Haberlerin Sunum Şekli

Haberin Sunum Şekli	Haber Sayısı	Yüzde	Geçerli Yüzde
Haber	97	67,8	67,8
Röportaj	36	25,2	25,2
Araştırma-inceleme	6	4,2	4,2
Köşe Yazısı	4	2,8	2,8

Toplam	143	100,0	100,0
--------	-----	-------	-------

İnternet gazetelerinin magazin sayfaları incelendiğinde ünlülerin yaşamıyla ilgili bilgilerin haberleştirildiği, bunu röportajın takip ettiği bulgulanmıştır. Araştırma inceleme ve köşe yazısı olarak ise oldukça azdır. Bu da haber konusu olan olgunun yani magazin genel durumu ve bunun haberleştirme süreci ile ilgilidir. Haberde sunuş şekli olarak gazeteler arasında anlamlı farklılaşmalar bulunmaktadır. sozcu.com.tr ünlüleri haberleştirirken, hurriyet.com.tr ise röportaj da öne çıkmakta, sabah.com.tr ise diğer haber ve röportaj konusunda yüzdeler olarak ikinci durumdadır ($x^2 = 25,746$, $df=6$, $p < 0.05$). Cinsiyet ile haber sunumu arasında farklılaşma bulunmamaktadır ($x^2 = 3,298$, $df=3$, $p > 0.05$).

Tablo 4: Haberde Kullanılan Görsel Malzemeler

Haberde Görsel Malzeme	Haber Sayısı	Yüzde	Geçerli Yüzde
Fotoğraf	137	95,8	95,8
Video	3	2,1	2,1
Kullanılmamış	2	1,4	1,4
Grafik	1	,7	,7
Toplam	143	100,0	100,0

Magazin haberleri açısından önemli bir olgu olan görselliğin haberde kullanımına bakıldığında % 95,8 oranında görselliğin kullanıldığı tespit edilmiştir. Magazin haberlerinde büyük ve çok sayıda fotoğraf kullanımı magazin doğası olarak görülürken (Dağtaş, 2005, s. 162) internet sayfalarında da devam etmektedir. Özellikle habercilerin, internet sayfaları ve sosyal medya ağlarına kadar geniş bir yelpazede çalışması ve bunun beraberinde getirdiği rekabetçi medya pazarında görselin önemi gittikçe artmıştır (Turner, 2014, s. 144). Bu rekabetçi pazar ortamında internet haber sitelerinin özellikle gelecek dönemde video içeriklere daha fazla önem göstermesi ise kaçınılmazdır. İnternet gazeteciliğinde magazin haberleri ve görsel kullanımının oldukça önemli olması, ünlü olmak ve bu durumun beraberinde getirdiği görünür olmakla ilgilidir. Bu durum da doğal olarak magazin haberlerinde bol görselli öğelerin olmasına yol açmaktadır. Gazeteler ve haberde fotoğraf ve video kullanımı arasında anlamlı bir farklılaşma gözlenmemiştir ($x^2 = 8,886$, $df=4$, $p > 0.05$).

Tablo 5: Habere Konu Olan İçerikler

Haber İçeriği	Haber Sayısı	Yüzde	Geçerli Yüzde
Ünlülerin Yaşamı	56	39,2	39,2
Covid 19 İle İlgili Tedbirler	48	33,6	33,6
Kullanılan Ürünlerin Fiyatı	6	4,2	4,2
Alınan Tedbirlerin Yetersizliği	8	5,6	5,6
Covid 19 Vakası	10	7,0	7,0
Tedavi	11	7,7	7,7

Ölüm	4	2,8	2,8
Toplam	143	100,0	100,0

Bir başka haberleşme kategorisinde ise ünlülerin yaşamının (% 39,2) öne çıktığı ve COVID 19 ile ilgili olarak haber içeriğinde tedbirlerin (% 33,6), takip ettiği gözlenmektedir. Karantina günlerinde dahi basın ünlülerin yaşamını haberleştirmeyi tercih etmektedir. Çünkü magazin gazetecilerine göre magazin haberlerinin konusu “ünlüler ve ünlülerin yaşamıdır” (İlhan ve Görgülü, 2017, s. 1578). Bu noktada kullanılan dil olumlu ve kamunun içerisinde ünlülerin de karantinaya dâhil olduğu vurgulanan bir yapı sergilenmektedir. Yine internet haber siteleri arasında haber sunumu açısından anlamlı bir farklılaşma bulunmamaktadır ($x^2 = 20,514$, $df=12$, $p > 0.05$).

Tablo 6: Haber İçeriklerinin Tonlaması

Haber İçeriğinin Tonu	Haber Sayısı	Yüzde	Geçerli Yüzde
Olumlu	32	22,4	22,4
Olumsuz	27	18,9	18,9
Tarafsız	84	58,7	58,7
Toplam	143	100,0	100,0

İnternet haber sitelerinde tarafsızlığın % 58,7 olarak yer aldığı, % 22,4’ünde ise olumlu ve % 18,9’unda ise olumsuz olarak değer yargısında bulunduğu bulunmuştur. İnternet siteleri açısından farklılaşmanın gözlemlendiği ($x^2 = 9,963$, $df=4$, $p < 0.05$) verilerde hurriyet.com.tr magazinle ilgili haberlerde tarafsız haber olgusunda öne çıkmaktadır. Olumsuz tonlama da ise sozcu.com.tr, oran olarak daha yüksektir.

Tablo 7: Habere Konu Olan Aktörlerden Bahsedilme Biçimleri

Haberde Aktörlerin Bahsediliş Biçimi	Haber Sayısı	Yüzde	Geçerli Yüzde
Ünlü	17	11,9	11,9
Oyuncu	71	49,7	49,7
Şarkıcı	12	8,4	8,4
Ad-Soyad	9	6,3	6,3
Komedyen	4	2,8	2,8
Fenomen	3	2,1	2,1
Sunucu	6	4,2	4,2
Diğer	21	14,7	14,7
Toplam	143	100,0	100,0

Magazin haberleri, dinamik, gelişen ve anlatı merkezli ikonlar olarak toplum içerisinde hareket eden insanlara yani yıldız, ünlü gibi sıfatlarla nitelendirilen kişilerin kendilerine odaklanmaktadır (Gorin ve Dubied, 2011, s. 600). Haberlerde oyuncu kimliği ve bu kimlikle tanınan bireylerin öne çıktığı gözlenmektedir. GörSELLİK olgusu ve sinema ve televizyon gibi kitle iletişim araçlarında yer alan aktörlerin internet gazetelerinde yer alması, toplumsal yapının görSELLİĞE verdiği anlamla bağlantılı olarak okunabilir. Diğer taraftan bu genel bir durum olarak

internet gazeteciliğine yansımakta ve internet haber siteleri açısından farklılık göstermemektedir ($\chi^2 = 15,084$, $df=14$, $p> 0.05$).

Tablo 8: Habere Konu Olan Aktörlerin Ünü

Habere Konu Olan Aktörün Ünü	Haber Sayısı	Yüzde	Geçerli Yüzde
Oyuncu	84	58,7	58,7
Sporcu	7	4,9	4,9
Fenomen	3	2,1	2,1
Şarkıcı	20	14,0	14,0
Komedyen	2	1,4	1,4
Sunucu	7	4,9	4,9
Diğer	20	14,0	14,0
Toplam	143	100,0	100,0

Haberlerde bir üst veri de olduğu gibi oyuncular öne çıkmaktadır. İnternet haber sitelerinde de oyuncular % 58,7 ile oyuncular dikkat çekmekte ve bunu % 14 ile şarkıcılar takip etmektedir. Dikkati çeken nokta ise diğer kategorisinde yer alan ünlülerin internet gazetelerinin magazin haberlerinde yer almaya başlamasıdır. Özellikle sosyal medya ünlülerinin oluşturduğu bu kategori şarkıcılar ile yüzdelik oran olarak aynı düzeydedir.

Tablo 9: Ünlülerin Tedbirler Konusunda Örnek Kişi Oluşumu

Alınan Tedbirler Konusunda Ünlüler Örnek Kişi Olarak Sunulmuş mu?	Haber Sayısı	Yüzde	Geçerli Yüzde
Evet	94	65,7	65,7
Hayır	49	34,3	34,3
Toplam	143	100,0	100,0

Veri analizinden hareketle ünlüleri, kamuoyundaki tanınma ve etkileme açısından topluma kanaat oluşturma ve yönlendirme yapması açısından ele alındığında % 34,3 oranında böyle bir durum olmadığı gözlenmiştir. Bu durum aynı zamanda ünlülerin başka sorunlar üzerinden kamuoyunda ele alındığı sonucuna ulaştırmaktadır. Diğer taraftan bu veriyle ilgili internet haber siteleri arasında farklılaşma bulunmamaktadır ($\chi^2 = 10,863$, $df=7$, $p> 0.05$). Bu noktada örnek olma ve ünlü olma arasında bağlantılı haberler yapılırken farklı unsurların devreye girdiği ifade edilebilir.

Tablo 10: Haberlerin Bilinçlendirme İşlevi

Haber Üzerinden Toplum Bilinçlendirilmesi	Haber Sayısı	Yüzde	Geçerli Yüzde
Evet	107	74,8	74,8
Hayır	36	25,2	25,2
Toplam	143	100,0	100,0

Haberlerde öne çıkan bir başka olgu, toplumsal bilinçlendirme yapılmasıdır. Örnek olarak alınan internet gazete haberlerinin % 74,8 oranında bu konuda yani bilinçlendirme noktasında katkı sağlamaya çalışmaktadır. Gazeteler arasında anlamlı farklılaşma olmamasına rağmen ($\chi^2 = 1,160$, $df=2$, $p> 0.05$) sabah.com.tr bu konuda haberlerinde bu konuyu farklı şekilde değerlendirmektedir. Hayır kategorisi

içerisinde yer alan haber yüzdelерinin % 38,9'u sabah.com.tr'ye aittir. Sonuç her ne kadar şaşırtıcı olarak görülsede bu durum magazin haberlerinin algılanış ve sunum biçimiyle oluşmaktadır. Diğer taraftan Türkiye'de magazin haberleri ciddiyetsiz haberler olarak gösterilsede COVID-19 örneğinde olduğu gibi ciddi haberlerin de magazin yönü bulunabilmektedir (Büyükbaykal ve Büyükbaykal, 2007, s. 58). Çalışmanın bulguları Ayaz'ın (2019, s. 47) çalışması ile örtüşmektedir. Bu çalışmada online sağlık haberlerinin magazinsel boyutu hemen hemen yarısı bilgilendirici rol oynamaktadır. Haberciliğin en önemli işlevi olan bilgilendirme boyutu böylece oldukça geride kalmaktadır. Bu durum rekabetçi pazar ortamının genişlemesi ve çoğu haber kuruluşunun artık bilgi merkezli habercilik anlayışı yerine eğlence temelli bir yaklaşımı benimsemesi ve bu doğrultuda rekabet etmeyi tercih etmesiyle açıklanabilir (Turner, 2014, s. 144).

Tablo 11: Haber İçeriği ve Görsel Uyumu

Haberde Kullanılan Görseller Alınan Tedbirleri Destekliyor mu?	Haber Sayısı	Yüzde	Geçerli Yüzde
Evet	54	37,8	37,8
Hayır	89	62,2	62,2
Toplam	143	100,0	100,0

Söylem ve gerçeklik arasında ilişkinin sorgulandığı bu veride haberde içeriklerin destekleme konusunda aynı pratiklere sahip olmadığını göstermektedir. Bu açıdan internet haber siteleri açısından anlamlı farklılaşma bulunmaktadır ($\chi^2 = 13,663$, $df= 2$, $p < 0.05$). sabah.com.tr ve hurriyet.com.tr haber görsellerinde bunu desteklemezken, sozcu.com.tr ise bu oran oldukça düşüktür. Yapılan haberlerde kullanılan görsellerin geçmişe dönük olması ve ünlülerle ilgili seçilen görsellerin seçiminde gösterilen dikkat/sizlik olağanüstü durumlarda da varlığını sürdürdüğünü göstermektedir.

Tablo 12: Haberde İstatistik Bilgisi

Haberde Covid 19 ile ilgili istatistiklere yer verilmiş mi?	Haber Sayısı	Yüzde	Geçerli Yüzde
Evet	11	7,7	7,7
Hayır	130	92,3	92,3
Toplam	143	100,0	100,0

Haberlerde istatistik kullanımı genellikle haberlerde güvenilirliği ve olgunun sayısallaştırılarak normalleştirilmesini sağlar. Bu bağlamda ünlülerle ilgili haberlerde genel olarak istatistiğe yer verilmediği gözlenmektedir. Aynı zamanda haberlerde kanıt ve gereklilikle ilgili somut veriler yerine ünlüler üzerinden bilgi verilmesi olgunun ünlüler üzerinden tanımlandığını göstermektedir. İnternet haber siteleri açısından haberde istatistik açısından anlamlı farklılaşma bulunmamaktadır ($\chi^2 = 5,247$, $df= 2$, $p > 0.05$).

Tablo 13: Haberde Uzman Görüşü

Haberde uzman görüşüne yer verilmiş mi?	Haber Sayısı	Yüzde	Geçerli Yüzde
---	--------------	-------	---------------

Evet	13	9,1	9,1
Hayır	130	90,9	90,9
Toplam	143	100,0	100,0

Bir önceki kategoride olduğu gibi bu kategoride de haberde uzman görüşüne yer vermede oldukça çekimser davranıldığı gözlenmektedir. Özellikle sağlık ve salgın gibi temel uzmanlık gerektiren konularda dahi öne çıkan ünlü olgusu; gerçeklik, haber ve bilgi vermenin önüne geçmektedir.

Tablo 14: Haberde Güvenlik Tedbirlerine Yer Verilişi

Haberde güvenlik tedbirlerinden bahsedilmiş mi?	Haber Sayısı	Yüzde	Geçerli Yüzde
Evet	94	65,7	65,7
Hayır	49	34,3	34,3
Toplam	143	100,0	100,0

Örneklem açısından değerlendirildiğinde haberlerde ve kamuoyunda tedbirlerin öne çıktığı bir dönemdir. Hatta ulusal karantina günleri dikkate alındığında sağlık açısından korunma tedbirleri olgusunun öncelikli bir alan olması gerekmektedir. Fakat ünlülerle ilgili haberlerin % 34,3'ünde yaklaşık üçte birinde güvenlik tedbirlerinden bahsedilmediği bulgulanmıştır. Bu durum magazin olgusu üzerinden hangi olgu işlenirse işlensin önceliğin ünlüler olduğunu göstermektedir.

Tablo 15: Habere Konu Olan Yer

Habere konu olan yer	Haber Sayısı	Yüzde	Geçerli Yüzde
Ev	86	60,1	60,1
Alışveriş Merkezi	2	1,4	1,4
Sokak	29	20,3	20,3
Set	4	2,8	2,8
Diğer	22	15,4	15,4
Toplam	143	100,0	100,0

Kategorilerden biri de habere konu olan yerdir. Karantina günlerinde doğal olarak ünlülerin de yasaklar ve mekânsal sınırlamalar üzerinden bir yapıya dâhil olması gerekmektedir. Fakat yapılan haberlerde ünlülerin % 39,9'unun evlerinin dışında bir mekânda haberleştirildiği ve bunun üzerinde mesaj verildiği gözlenmektedir. Olgu açısından internet haber sitelerinde farklılıkların bulunmadığı gibi ($\chi^2 = 12.469$, $df=8$, $p > 0.05$) içeriklerde de bununla ilgili net bir bakış açısı sergilenmemektedir. Dikkati çeken nokta ünlülerin yukarıdaki kategorilerde dikkate alındığında, oyuncu haberlerinin öne çıktığı fakat setle ilgili mekânların ise oldukça düşük olduğu bulunmuştur.

SONUÇ

COVID-19 pandemi salgını tüm dünyayı olduğu gibi Türkiye'yi de etkisi altına almış, yeni normalleşme adımlarıyla birlikte bireylerin eski alışkanlıklarının yerini yeni kalıplar almıştır. Özellikle bu dönemde kitle iletişim araçlarının bilgilendirme gücü oldukça ön plana çıkarken; magazin haberlerinin içeriklerinin ise

değişmediği gözlenmiştir. Türkiye’de sokağa çıkma yasaklarının başladığı 11 Nisan’dan 11 Mayıs’a kadar geçen 1 aylık süreçte, Türkiye’nin günlük en çok takip edilen internet sitelerinden hurriyet.com.tr, sabah.com.tr, ve sozcu.com.tr internet haber sitelerinde magazin ile ilgili 1607 haberden COVID-19 salgınıyla ilgili sadece 143 haber tespit edilmiştir. Bu haberler de yine magazinsel olaylar olarak adlandırılan soft içeriklerin arasında yer alan bilgilerden oluşturulmuştur. Bu dönemde magazin haberlerinin olayları bağlamından kopararak yeni bir neden-sonuç ilişkisi yarattığı ve yönlendirici bir gündem yarattığı söylenebilir. Çünkü internet haber sitelerinde yer alan 1607 magazin haberinin sadece 143’ü COVID-19’la ilgilidir. İncelenen haber sitelerinde yer alan magazin haberlerinin çoğunluğunu ise görselliğin ön planda olduğu ve magazin haberciliğini en iyi temsil edebilecek platformlardan biri olan Instagram içerikleri oluşturmaktadır. Bu haberler arasında, ünlülerin Instagram paylaşımları magazin haberlerinde oldukça sık kendisine yer bulmaktadır.

Ulusal karantina günlerinde halkı bilinçlendirici ve alınan tedbirlere karşı teşvik edici bir araç olarak ön plana çıkması gereken magazin haberlerinde, güvenlik tedbirlerinden bahsedilmediği ve bu bağlamda halkı bilinçlendirici bir görev görmediği gözlemlenmektedir. Bu veriyi yine haberlerde uzman görüşüne oldukça az yer verilmesi de desteklemektedir. Güvenlik tedbirlerinden eksik veya az bahsedildiği, halkı bu dönemde bilinçlendirici uzman görüşlerine yer verilmediği haberlerde, yoğun olarak ünlü olarak sıfatlandırılan kişilerin günlük rutin işleri işlenmiştir. Bu da magazin basınının olağanüstü toplumsal olaylarda dahi rutin çizgisini bozmadığını göstermektedir.

Söylem ve gerçeklik arasındaki ilişkiyi oluşturan haberin görsel kullanımlarında gerçeklik ilişkisinden uzaklaşıldığı görülmektedir. Haber içeriklerinde her ne kadar salgın ile ilgili önlemlere yer verilse de bu durum görsellerle desteklenmediği sürece söylem ve gerçek arasında ilişkinin kurulmasını engellemektedir. Haberlerde ünlülerin toplumu bilgilendirici ve alınan tedbirlere karşı örnek kişiler olduğu gösterilse dahi haberlerin büyük bir bölümünde böyle bir durum söz konusu değildir. Magazin haberlerinin bu dönemde de kurgusu, geçmişte inşa edilen ve genel çizgi içerisinde gözlemlenen içerik ve görsel yapılar üzerinden haberleştirilmiştir. Bu da magazin haberlerinin halkı bilinçlendirmekten öte var olan durumdan kaçışın süreklilik içinde inşasını, olağanüstü durumun normal gösterilmesini ve magazin lehine haberlerin yapısının değiştiğini göstermektedir. Çalışma sonucunda, magazin haberlerinin COVID-19 pandemi salgını döneminde, özellikle ulusal karantina günlerinin başladığı dönemde Oskay (2000) ve Kuyucu’nun da (2015) vurguladığı gibi medyanın bireyleri bilinçlendirmesi gerekirken aksine toplumsal gerçeklikten uzaklaştıran habercilik anlayışını desteklediklerini söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

Akdemir, S. (1991). Çevre sorunlarına ilişkin gündem oluşturma süreci ve Türk basını. *Kurgu Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Uluslararası Hakemli İletişim Dergisi*, 9 (9), 149-194.

Algül, A. (2016). Gündem belirleme teorisi bağlamında 7 Haziran 2015 genel seçimleri sonrası koalisyon görüşmelerinin Türk basınında sunumu. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 4 (1), 279- 302.

Atabek, N. (1997). Gündem belirleme modeli ve enflasyon, trafik ve sosyal güvenlik konularındaki gerçeklerle medya ve kamu gündemlerinin karşılaştırılması, *Anadolu Üniversitesi SBE*, Doktora Tezi, Eskişehir.

Ayaz, F. (2019). Online sağlık haberciliğinin magazinsel boyutu. *Muğla Sıtkı Kocaman Sosyal Bilimler Dergisi*, 44 (1), 37-50.

Ayhan, B., Baloğlu, E. ve Demir, Y. (2018). Medya ve kimlik, (iç), *İletişim Sosyolojisi*, ed. Bünyamin Ayhan, Konya: Literatürk Yayınevi.

Barış, Ö. (2019). Geleneksel ve sosyal medya gündem uyumu incelemesi: Twitter, Fox TV ve ATV Ana Haber Bülten karşılaştırılması. *Erciyes İletişim Dergisi*, 6 (1), 169-184.

Bauman, Z. (2005). *Bireyselleşmiş toplum*. çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Begtimur, M. E. & Mazıcı, N. (2019). Magazin haberlerinin okurlarının kadına bakış açısı üzerindeki etkileri. *Intermedia International e-Journal*, 6 (11), 100-116.

Berger, L. & Freeman, M. (2011). The issue of relevance of agenda-setting theory to the online community, *Meta-Communicate*, 1 (1), 1-22.

Bilgin N. (2006). *Sosyal bilimlerde içerik analizi teknikler ve örnek çalışmalar*, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Büyükbaykal, G. & Büyükbaykal, C. I. (2007). Günümüzde Türk basınında magazinleşme olgusu. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 29, 51-62.

Çetin, M., & Bel, A. (2014). Geleneksel medya gündeminin belirlenmesinde sosyal medyanın rolü. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 38, 57-73.

Çetinkaya, A. (2020). Magazin haberciliğinin yeni platformu: Instagram. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (e-gifder)*, 8 (1), 104-132.

Dağtaş, E. (2005). Magazin eklerinde tüketim kültürünün izdüşümleri.

Selçuk İletişim, 21, 125-168.

Dağtaş, E. (2006). *Türkiye’de magazin basını*. Ankara: Ütopya Yayınevi.

Dearing, J. W. & Rogers, E. (1996). *Agenda-Setting*. Sage Publications.

Debord, G. (2017). *Gösteri toplumu*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Demir, Y. & Ayhan, B. (2020). Sosyal medyanın gündem belirleyicileri: Twitter’da gündem belirleme süreci üzerine bir sosyal ağ analizi, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 51, 1-19.

Deniz, A. K. (2019). Dijital çağın hedonist çalışanları: Dijital göçebeler. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, 101-113.

Deniz, Ş., & Özel, E. K. (2018). Bana okurunu söyle, sana manşetini söyleyeyim: Gazetecilerin, içerik hiyerarşisini ve gündemi belirlemede okurun değişen rolüne bakışı. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17 (3), 916-940.

Dingil, A. E. (2019). Gazetelerde manşet haberleri konu bağlantıları benzerliği: ağ analizi uygulaması. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 7 (2), 1085-1105.

Dingin, A. E. (2020). Ekonomi haberlerine yönelik üçüncü aşama gündem belirleme araştırması, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 8 (1), 133-154.

Dubied, A., & Hanitzsch, T. (2014). Studying celebrity news. *Journalism: Theory Practice and Criticism*, 2, 137-143.

Erdoğan, İ. (2020). Magazin programları: ünlüler ne dedi, ne yedi, ne içti ve ne yaptı. *Ekonomik, Siyasal ve Kültürel Pazar Çıkarları için Beyin ve Davranış Yönetimi*, <https://erdoganirfan.blogspot.com/2020/09/magazin-programlar-unluler-ne-dedi-ne.html>, (Erişim Tarihi: 2020).

Ergen, Y. (2018). Twitter örneğinde sosyal medya gündemi: Bir gündem belirleme aracı olarak futbol. *E-Kurgu Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Uluslararası Hakemli Dergisi*, 26 (3), 502-520.

Funkhouser, G. R. (1973). The issues of the sixties: An exploratory study in the dynamics of public opinion. *Public Opinion Quarterly*, 37 (1), 62-75.

Gorin, V., & Dubied, A. (2011). Desirable people: Identifying social values through celebrity news, *Media, Culture & Society*, 33 (4), 599-618.

Gökçe O. (2006). *İçerik analizi kuramsal ve pratik bilgiler*, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Guo, L. (2012). The application of social network analysis in agenda

setting research: a methodological exploration, *Journal of Broadcasting and Electronic Media*, 56 (4),616-631.

Gurel-Atay, E., vd. (2010). Changes in social values in the united states: 1976–2007:“self-respect” is on the upswing as “a sense of belonging” becomes less important, *Journal of Advertising Research*, 50 (1), 57-67.

Güdekli, A. (2016). Gündem belirleme kuramı bağlamında yazılı basın ile Twitter gündeminin karşılaştırmalı analizi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 35, 151-163.

Güz, N. (1996). Türk basınında gündem oluşturma (Bir alan araştırması). *Yeni Türkiye Dergisi*, 2, 982-997.

Güz, N., vd. (2018). Kitle iletişimin sosyolojik fonksiyonu: medyanın gündem kurma etkisi. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 46, 1-19.

Hjarvard, S. (2008). The mediatization of society: A theory of the media as agents of social and cultural change. *Nordicom Review*, 29 (2), 102-131.

Hürriyet (2020). Magazin gündemi, <https://www.hurriyet.com.tr/kelebek-magazin/>, (Erişim Tarihi: 2020).

İlhan, E. & Görgülü A. A. (2017). Magazin gazeteciliği ve etik anlayışı. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 3 (5), 1507-1521.

İrvan, S. (1997). Dış politika ve basın: Türk basınındaki dış politika haberlerinin gündem belirleme yaklaşımı açısından çözümlenmesi, *Ankara Üniversitesi SBE*, Doktora Tezi, Ankara.

Kahle L. R. (1988). Changes in social values in the United States during the past decade. *Journal of Advertising Research*, 28 (1), 35–41.

Kahle L. R. & Timmer, S. (1983). A theory and a method for studying values. Ed. Lynn R. Kahle, *Social values and social change: Adaptation to life in America içinde*. New York: Praeger.

Kensicki, L. J. (2000). Second level agenda setting: A study of integration and progress. *Egyptian Journal of Public Opinion Research*, 1 (3), 85-100.

Kılıç, S. (2020). Gündem belirleme kuramı bağlamında Twitter ve internet gazetelerinin karşılaştırılması: Hürriyet ve Milliyet gazeteleri örneği. *Selçuk İletişim*, 13 (1), 91-129.

Kuyucu, M. (2015). Türkiye’de değişen magazin basını: Ses Dergisi örneğinde magazin yayıncılığı sorunsalı. *Proceedings of INTCESS15-2 nd International Conference on Education and Social Sciences*, 448-463.

McCombs, M. E. & Shaw, D. L. (1972). The agenda-setting function of

mass media. *Public Opinion Quarterly*, 36 (2), 176-187.

McCombs, M. E. & Yüksel, E. (2001). The economic privatization issue in turkey a four-part investigation of agenda-setting theory. *Uluslararası İletişim Sempozyumu, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları*, 148- 161.

McCombs, M. E. vd. (1997). Candidate images in Spanish elections: Second- level agenda-setting effects. *Journalism and Mass Communication Quarterly*, 74 (4), 703-717.

McLeod, J. M. vd. (1974). Another look at the agenda-setting function of the press. *Communication Research*, 1 (2), 131-166.

McQuail, D. & Windahl, S. (2010). *İletişim modelleri –kitle iletişim modelleri- çev. Konca Yumlu, Ankara: İmge Kitabevi*.

Melek, G. (2017). Medya arası gündem belirleme kuramı araştırmalarında bir yöntem uygulaması: Hürriyet online ve Twitter örneği. *Ankara Üniversitesi İLEF Dergisi*, 4 (1), 123-148.

Meraz, S. (2009). Is there an elite hold? Traditional media to social media agenda setting influence in blog Networks, *Journal of Computer-Mediated Communication*, 14 (3), 682-707.

Oskay, Ü. (2000). *Kitle haberleşmesi teorilerine giriş*, İstanbul: Der Yayınları.

Özyal, B. (2016). Tık odaklı habercilik: Tık odaklı haberciliğin Türk dijital gazetelerindeki kullanım biçimleri. *Global Media Journal TR Edition*, 6 (12), 273-301.

Palmgreen, P. & Clarke, P. (1977). Agenda-setting with local and national issues. *Communication Research*, 4 (4), 435-452.

Sabah (2020). Magazin haberleri, <https://www.sabah.com.tr/magazin-haberleri>, (Erişim Tarihi: 2020).

Sabuncuoğlu, A. & Gülay, G. (2014). Sosyal medyadaki yeni kanaat önderlerinin birer reklam aracı olarak kullanımı: Twitter fenomenleri üzerine bir araştırma. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 38, 1-24.

Severin, J. W. & Tankard, W. J. (1994). *İletişim kuramları: kökenleri, yöntemleri ve kitle iletişim araçlarında kullanımları*, çev. Ali Atıf Bir ve Serdar Sever, Eskişehir: Kibele Sanat Merkezi.

SimilarWeb (2020). Top websites ranking: Top sites ranking for news and media in Turkey, <https://www.similarweb.com/top-websites/turkey/>, (Erişim Tarihi: 19.11.2020).

Sözcü (2020). Magazin haberleri,

<https://www.sozcu.com.tr/hayatim/magazin-haberleri/>, (Erişim Tarihi: 2020).

Taşkıran, İ. A. (2018). Dijital gazetelerin sosyal medya stratejileri ve sosyal medyanın haber okunurluğuna etkisi. *Akdeniz İletişim*, 30, 218-240.

Terkan, B. (2005). *Gündem belirleme: medya ve siyasal gündem üzerine bir çalışma*, Konya: Tablet Kitabevi.

Toker, H. (2012). Yerel medyanın AB'ye bakışı: Yeni Asır gazetesi örneği, *Selçuk İletişim*, 7 (2), 139-155.

Turner, G. (2014). Is celebrity news, news?. *Journalism*, 15 (2), 144-152.

Van den Bulck, H., vd. (2017). Celebrity news as hybrid journalism: An assessment of celebrity coverage in Flemish newspapers and magazines. *Journalism*, 18 (1), 44-63.

Vatandaş, S. (2020). Covid-19 pandemisi ve “gündem belirleme” işlevi açısından gazete manşetleri. *Sosyal Bilimler Metinleri*, 1, 61-78.

Weaver, D. H. (2007). Thoughts on agenda setting, framing, and priming. *Journal Of Communication*, 57 (1), 142-147.

Weaver, D. H. vd. (1975). Watergate and the media: A case study of agenda- setting. *American Politics Quarterly*, 3 (4), 458-472.

Yegen, C. (2014). Medyanın kamuoyu oluşturma ve gündem belirleme rolü üzerine: Sarai Sierra haberleriyle oluşturulan yapay gündem. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (12), 21-46.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2005). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yıldırım, B. (2015). İçerik çözümlemesi yönteminin tarihsel gelişimi uygulama alanları ve aşamaları, (iç) *İletişim Araştırmalarında Yöntemler Uygulama ve Örnekler*, Ed. Besim Yıldırım, Konya: Literatürk Academia, s. 105-153.

Yüksel, E. (1999). Türkiye’de ekonomi basını gündemi ve siyasal gündem ilişkisi (özelleştirme örneğinde bir gündem belirleme çalışması), *Anadolu Üniversitesi SBE*, Doktora Tezi, Eskişehir.

Yayın Geliş Tarihi: 21.08.2020
Yayına Kabul Tarihi: 14.10.2020
Online Yayın Tarihi: 31.12.2020
http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.783912

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 22, Sayı: 4, Yıl: 2020, Sayfa: 1591-1615
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

İKTİDAR VE AŞK: CİHANGİR ŞAH'IN NUR CİHAN BEGÜM'E OLAN AŞKININ TÜZÜK-İ CİHÂNGİRÎ'DEKİ YANSIMALARI

Canan KUŞ BÜYÜKTAŞ*
Sevilay KARATAŞ YOZGAT**

Öz

Babürlü hükümdarı Cihangir Şah'ın (1605-1627) eşi olan Nur Cihan'ın asıl adı Mührünnisâ olup, 1577'de Kandehar'da doğmuştur. Babası Mirza Gıyas (Gıyâseddin et-Tahrâni), Annesi ise Asmat Begüm'dür. Nur Cihan'ın Cihangir Şah'tan önceki eşi olan Ali Kulu (Şir Afgan Bey), Bengal Burduran'da câgirdârlık yaparken Cihangir Şah'ın süt kardeşini öldürdüğü için, 1607'de öldürülmüştür. Bu süreçten sonra Mührünnisa, kızı Ladili Begüm ile Agra'ya gönderilmiş ve bir süre tutsak kalmıştır. Daha sonra Saray'da Cihangir Şah'ın üvey annesi Sultan Begüm'ün hizmetine giren Mührünnisa'nın 1611 yılı Nevruz kutlamaları sırasında Cihangir'in onu görüp âşık olmasıyla hayatı değişmiştir. Mührünnisa, artık padişahın eşi olmuştur. Onun adı önce Nur Mahal sonra da Nur Cihan olarak değişmiştir. Bu gelişmelerden sonra Nur Cihan'ın babası Mirza Gıyas, divan (vezir) ve saltanat vekilliği makamına, akrabaları da çeşitli devlet işlerine getirilmiştir.

Nur Cihan, güzelliği, zekâsı ve yeteneği ile Babürlü hükümdarı Cihangir Şah'ı kısa sürede etkilemeyi başarmıştır. Öyle ki, Cihangir Şah, Nur Cihan Begüm'ün adına pençe (tuğra) yaptırmış ve para bastırmıştır. Bu durum Nur Cihan'ın ferman çıkarma ve emir verme hakkını doğurmuştur. Ayrıca Cihangir Şah'ın Tüzük-i Cihângirî (Cihângirname)'de kullandığı ifadelerle bakıldığında, Nur Cihan Begüm'e ne denli kıymet verdiği açıkça anlaşılmaktadır.

Bu bilgilerden yola çıkarak bu çalışmanın amacı; Cihangir Şah ve Nur Cihan Begüm arasındaki ilişkiyi inceleyip irdelemektir. Ayrıca Tüzük-i Cihângirî ışığında Nur Cihan Begüm'ün özelde Cihangir Şah'ın hayatındaki; genelde ise Babürlü Devleti'nin siyasi arenasındaki yeri ve önemini tespit etmektir. Çalışmada, Tüzük-i Cihângirî (Cihângirname) adlı eser merkezde olmakla birlikte konuya ilişkin zengin bilgiler içeren Ekbername ve

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Kuş Büyüктаş, C., Karataş Yozgat, S. (2020). İktidar ve aşk: Cihangir Şah'ın Nur Cihan Begüm'e olan aşkının Tüzük-i Cihângirî'deki yansımaları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (4), 1591-1615

* Dr. Öğretim Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0002-1621-587X, hunasya@gmail.com

** Doktora Öğrencisi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0001-8112-7975, sevilaykaratas74@gmail.com

Maasiru'l-Umerâ gibi diğer ana kaynaklardan yararlanılmıştır. Bununla birlikte Babürlü tarihi araştırmalarına yönelik güncel literatürden de faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Nur Cihan Begüm, Cihangir Şah, Babürlü Devleti, Tüzük-i Cihângirî (Cihângirname)*

POWER AND LOVE: THE REFLECTIONS OF JAHANGIR SHAH'S LOVE FOR NUR JAHAN BEGUM IN TUZUK-I JAHANGIRI (THE JAHANGIRNAMA)

Abstract

The real name of Nur Jahan, wife of the Baburid ruler Jahangir Shah (1605-1627), was Mihrunnisa and she was born in Kandehar in 1577. Her father was Mirza Gıyas (Giyâseddin et-Tahrâni), and her mother was Asmat Begum. Ali Kulu (Shir Afgan Bey), the husband of Nur Jahan before Jahangir Shah, was killed in 1607 for killing Jahangir Shah's milk sibling while serving as a jagirdar in Burduran, Bengal. After this process, Mihrunnisa was sent to Agra with her daughter Ladili Begum and remained a prisoner for some time. Later, Mihrunnisa entered the service of Jahangir Shah's stepmother Sultan Begum at the Palace, her life changed when Jahangir saw her and fell in love with her during the celebrations of Nowruz in 1611. Mihrunnisa was now the wife of the Sultan. Her name changed first to Nur Mahal and then to Nur Jahan. After these developments, Nur Jahan's father, Mirza Ghiyas, was appointed to the office of the diwan (vizier) and deputy of the Sultanate, and Nur Jahan's relatives were brought to various state affairs.

Nur Jahan managed to impress Baburid ruler Jahangir Shah in a short time with her beauty, intelligence and talent. So much so that Jahangir Shah had the tughra made in the name of Nur Jahan Begum and printed money in her name. Due to this situation, Nur Jahan had the right to issue a decree and give orders. In addition, when the expressions used by Jahangir Shah in Tuzuk-i Jahangiri (Jahangirnama) are examined, it is clearly understood how much he valued Nur Jahan Begum.

Based on this information, the purpose of this study is to examine and analyze the relationship between Jahangir Shah and Nur Jahan Begum. In addition, in the light of Tüzük-i Jahangiri, the purpose of this study is to determine the place and importance of Nur Jahan Begum in the life of Jahangir Shah in particular and in the political arena of the Baburid state in general. In the study, although the work named Tuzuk-i Jahangiri (Jahangirnama) was used as the main work, other main sources such as The Akbarnama and The Maathir-ul-Umarâ, which contain rich information on the subject, were used. In addition, current literature on Baburid historical research was also used.

Keywords: *Nur Jahan Begum, Jahangir Shah, Baburid State, Tuzuk-i Jahangiri (Jahangirnama)*

GİRİŞ

Çeşitli coğrafyalara yayılmış Türklerin tarihi araştırılırken, Hindistan’da yaşamış olan Türkler ve kurdukları devletler dikkat çekmektedir. Buna güzel bir örnek Babürlü Devleti’dir. Babürlüler, bölgeye sahip olma aşkı, “ata yurdu” bilinci¹ ve zengin kaynaklardan yararlanabilme umudu ile Hindistan’ı kendilerine yurt etmişlerdir. Babürlü Devleti (1526-1858), Hindistan’da Türk-Hint-İslam sentezini başarılı bir şekilde ortaya koymuş ve 332 sene boyunca siyasi ve kültürel gelişmelere imza atmıştır. Bu zaman dilimi içerisinde dördüncü hükümdar olan Ebü’l-Muzaffer Nüreddin Muhammed Cihângîr b. Ekber (1605-1627) dönemi dikkat çekmektedir. Cihângîr Şah, babası Ekber Şah’tan devraldığı güçlü bir devleti başarılı bir şekilde idare etmiştir. Cihangir Şah’ın bu başarısında sağlam siyasi karakterinin yanı sıra yetkin devlet adamları, komutanları ve eşi Nur Cihan Begüm’ün de önemi büyüktür.

Zekâsı, güzelliği ve becerikliliğinin yanı sıra ailesinin bürokratik kimliğiyle de dikkat çeken Nur Cihan Begüm, padişaktan sonra devletin en önemli isimlerinden olan Mirza Gıyas’ın kızı ve Âsaf Han’ın kardeşidir. Ayrıca Cihangir Şah’ın oğlu Şehzade Şehâbeddin Muhammed Hürrem (Şah Cihan)’in en sevdiği eşi olan Mümtaz Mahal² (Ercüment Banu Begüm), Nur Cihan’ın yeğenidir (Sıddıqui, 2007, s. 251). Cihangir Şah, oldukça zeki ve yetenekli bir şahsiyet olan Nur Cihan Begüm ile 1611’de evlenmiş, ona pençe (tuğra) hakkı tanımış ve adına para bastırmıştır (Bayur, 1987, s. 166). Tüm bu gelişmelerin yanı sıra Nur Cihan Begüm’ün devlet siyasetinde ve saray işlerinde de ön plana çıkması Cihangir Şah’ın Nur Cihan Begüm’e duyduğu güvenin derecesini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Nur Cihan’ın devlet siyasetinde etkin rol oynaması bazı devlet adamlarının hoşuna gitmemiştir. Özellikle 1622’de babası Mirza Gıyas’ın vefatından sonra Nur Cihan, devlet işlerini iyice ele aldığı için hoşnutsuzluk daha da artmıştır. Örneğin Nur Cihan, veliahtlık mücadelesinde etkin rol oynayarak Şehzade Perviz ve Şehzade Hürrem ile yakınlık kuran Mehabet Han’ı etkisiz bırakmak istemiştir. Şehzade Perviz 1626’da vefat edince, Mehabet Han Şehzade Hürrem’i desteklemiştir. Nur Cihan ise Şehzade Şehriyar’ın yanında durmuş ve Şehzade Hürrem’i saf dışı bırakmak istemiştir. Bu yüzden kardeşi Asaf Han ile arası açılmıştır. Çünkü Şehzade Hürrem Asaf Han’ın damadıdır. Neticede Asaf Han bu yarışta galip gelmiş ve

¹ Babür Şah, dedesi Emir Timur’un izinden gitmiş ve Timur’un Hindistan mirasını “ata yurdu” bilinci ile sahiplenmiştir. Babür Şah, Hindistan’da Türklere ait toprakları almak için Lodiler’e önce elçiler ve mektuplar göndermiştir. Ancak İbrahim Lodi’nin karşı çıkması sonucunda 1526’da Panipat Savaşı gerçekleşmiştir. Savaşta galip gelen Babürlüler Hindistan’da siyasi varlıklarının temellerini atmışlardır. Timur soylu Babürlülerin Hindistan’da varlık göstermeye başlaması hakkında detaylı bilgiye Babür Şah’ın hatıratı olan Vekayi adlı eserinden ulaşılabilmektedir. Bkz. Zahirüddin Muhammed Babur. (1987). *Vekayi*. (R. R. Arat, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu.

² Şah Cihan, Mumtaz Mahal’in vefatının ardından Hindistan’ın Agra şehrinde Tac Mahal’i inşa ettirmiştir.

Şehzade Şehriyar'ı öldürterek yerine damadı Şehzade Hürrem'i tahta çıkarmıştır (Sıddıqui, 2007, s. 251-252). Cihangir Şah'ın 1627'de vefat etmesiyle Nur Cihan'ın da saltanatı sona ermiştir. Nur Cihan, tahta Şehzade Şehriyar'ı geçirmek istese de Şehzade Hürrem 1627'de taht mücadelesinde başarılı olmuştur. Böylece Nur Cihan'ın politik tahakkümleri de sona ermiş (İftikhar, 2012, s. 23) ve 1645'te vefatına kadar Lahor'da gözetim altında tutulmuştur (Sıddıqui, 2007, s. 252); (Agarwal, Singh, & Singh, 2016, s. 147)

Anlatılan bilgiler ışığında bu çalışmanın konusu, Cihangir Şah'ın yirminci ve son eşi olan Nur Cihan Begüm'e hissettiği aşk ve güven ile ilişkilidir. Çalışmanın temel sorusu ise Cihangir Şah'ın Nur Cihan Begüm'e devlet idaresinde önemli yetkiler verecek kadar güvenmiş olmasının sebeplerinin neler olduğudur. Bu sebepler, Tüzik-i Cihângirî (Cihangirname)'de yer alan Nur Cihan Begüm hakkındaki bilgiler incelenerek ve Nurcihan Begüm'e "maşuka, güvenilir, soylu ve bilirkışı" sıfatları uyarlanarak araştırılmıştır. Tüzik-i Cihângirî (Cihangirname)'de Nur Cihan ile ilgili yerlerin belirlenmesi ve incelenmesi için ise Thackston'ın çevirisine başvurulmuştur. Bununla birlikte, konu ile ilgili bilgiler Rogers'in çevirisiyle ve Muhammed Haşim'in editörlüğünde hazırlanan Cihângirname³ ile karşılaştırılmıştır⁴.

NUR CİHAN BEGÜM'ÜN AİLESİ

Asıl adı Mihrünnisa olan Nur Cihan, 1577'de Kandeher'da doğmuştur (Sıddıqui, 2007, s. 251). Babası Gıyâseddin et-Tahrânî⁵, annesi Asmat Begüm'dür (Findly, 1993, s. 9). Mihrinnüsa'nın ailesi ve akrabalarının mevki ve makam sahibi

³ Eserin tam künyesi için bkz. Nûreddîn Muhammed Cihângir Gurkânî. (1359/1980). *Cihângirname-Tüzük-i Cihângirî*. (M. Haşim, Dü.) Tahran: Bunyad-i Farheng-i İran.

⁴ Tüzük-i Cihângirî (Cihangirname) adlı eseri, Cihangir Şah'ın hükümdarlık döneminin ilk on yedi yılını bizzat Cihangir, hükümdarlığının on yedi ila on dokuzuncu yılları arasında Cihangir'in denetiminde Mu'temed Han, Cihangir'in ölümüne kadar olan süreyi ise Mirza Muhammed Hâdî Han yazmıştır (Kortel, 2012, s. 9). Farsça olarak yazılan Tüzük-i Cihângirî'nin çeşitli dillerde çevirileri mevcuttur. Avrupalı akademisyenler tarafından ilk olarak öz (özet) şeklindeki çevirileri Kalküta'da 1786'da basılan Asiatic Miscellany adlı eserde James Anderson ve Kalküta'da 1788'de History of Hindostan adlı eserde Francis Gladwin tarafından yapılmıştır. (Jahangir, 1999, s. ix). Tüzük-i Cihângirî, Seyyid Ahmed Han tarafından 1863'te Gâzîpûr'da, 1864'te Aliğarh'ta ve 1914'te Leknev'de basılmıştır. 1980'de ise Muhammed Haşim tarafından Tahran'da Cihângirname adıyla yayımlanmıştır. Ayrıca eseri Osmanlı Padişahı III. Mustafa'nın emri üzerine Abdürrezzâk Nevres, Türkçe'ye çevirmiştir (Kortel, 2012, s. 9). İngilizce'ye tam çeviri ilk olarak Alexander Rogers tarafından yapılmıştır⁴ (Jahangir, 1999, s. ix). Tüzük-i Cihangiri, yakın zamanda The Jahangirname (Cihângirname) adı ile Wheeler M. Thackston tarafından çevrilmiş ve notlandırılmıştır. Her ne kadar Alexander Rogers'in çevirisi kapsam açısından ilk olsa da Thackston'ın bu çevirisi daha güncel bir dil ve daha çok açıklayıcı notlar ile literatüre kazandırılmıştır.

⁵ İ'timâdüdevle hakkında bilgi için bkz. (Ansari A. , 2001).

olduğu bilinmektedir. Nur Cihan'ın Dedesi Hâce Muhammed Şerif, Horasan Beylerbeyisi Muhammed Han Ali Teklü'nün oğlu Tatar Sultan Kazak Han'ın vezirliğini yapmıştır. Kazak Han'ın ölümünden sonra Hâce Muhammed Şerif, Şah Tahmasb tarafından Yezd Şehrine vali olarak atanmıştır. Hâce Muhammed Şerif'in hizmetleri takdire şayan olduğu için bir süre sonra kendisine Isfahan valiliği verilmiştir. Daha sonra 984/1576'da vefat etmiştir (Abul-Fazl Allami, 1997, s. 572); (Jauhar, 2015, s. 10-11). Hâce Muhammed Şerif'in iki erkek kardeşi vardır. Biri Hâce Mirza Ahmed, diğeri Hâcegî Hâce'dir (Jauhar, 2015, s. 11-12). Hâce Muhammed Şerif, Şah Tahmasb'ın üst düzey saray mensuplarından biri olan Ağa Mulla Devâtdâr⁶ Kazvîni'nin kızı ile evlenmiştir (Abul-Fazl Allami, 1997, s. 572). Ağa Mulla Devâtdâr Kazvîni'nin kökeni ise Şeyh Şihabüddin Sühreverdi'ye dayanmaktadır (Shah Nawaz Khan, 1979, s. 281).

Hâce Muhammed Şerif'in iki oğlu olmuştur. Büyük oğlu Muhammed Tahir, Küçük oğlu ise Hâce Gıyâseddin Muhammed'dir (Jauhar, 2015, s. 12). Hâce Gıyâseddin Muhammed et-Tahrânî, yani Nur Cihan'ın babası, genellikle Gıyas Bey adıyla ya da daha sonraları Cihangir Şah'ın ona verdiği İ'timâdüddeve unvanı ile bilinmektedir (Ansari A. , 2001, s. 460). Gıyas Bey'in evliliğine bakıldığında da karşımıza yine Ağa Mulla Devâtdâr'ın ailesi çıkmaktadır. Mirza Gıyas, Ağa Mulla'nın oğlu Mirza Alaüddeve'nin kızı ile evlenmiştir (Abul-Fazl Allami, 1997, s. 572). Mirza Gıyas'ın Mihrünnisa (Nur Cihan)'dan başka diğer çocuklarının adları ise, Muhammed Şerif, Ebu'l Hasan (Asaf Han), Hatice'dir⁷.

Mirza Gıyas, babası Hâce Muhammed Şerif öldükten sonra olumsuz koşullar yüzünden iki oğlu, bir kızı ve hamile karısı ile birlikte İran'dan kaçmış; Hindistan'a doğru yol almıştır (Abul-Fazl Allami, 1997, s. 572). Mirza Gıyas ve ailesi yolda yağmalanmış ve sadece iki katırları kalacak duruma düşmüşlerdir. Tam böyle bir talihsizlik ardından Kandehar'a vardıkları zaman eşi Asmat Begüm Mihrünnisa'yı dünyaya getirmiştir. Bu zaman zarfında Malik Mesud adında birinin kafilesi (kervan) ile karşılaşmışlardır ve Ekber Şah'ı tanıdığını söyleyen bu adam onları Hindistan'a yönlendirmiştir. Babürlülerin başkenti olan Fetihpur Sikri'ye gelen Mirza Gıyas, sarayda çok önemli görevleri başarmıştır. Önce Kabil Dîvânî⁸

⁶ Devâtdâr, "Bazı İslâm devletlerinde başlangıçta hükümdarın divit takımından sorumlu olan, daha sonraki dönemlerde ise çok çeşitli ve önemli vazifeler üstlenen saray görevlisine verilen ad"dır (Çubukçu, 1994, s. 221).

⁷ Mihrünnisa (Nur Cihan) ve Asaf Han'ın dışında diğer çocuklar hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. Muhammed Şerif için bkz. (Abul-Fazl Allami, 1997, s. 573); Ebu'l Hasan (Asaf Han) için bkz. (Jauhar, 2015); Hatice için bkz. (Shah Nawaz Khan, 1979, s. 386).

⁸ Babürlülerde maliye ve gelirler kısmının başındaki kişiye divan denilmiştir. Bir müessese veya daire adı olmayıp bunların başındaki şahıs divan unvanı ile ifade edilmiştir. Ekber Şah döneminde daha çok divan kelimesi kullanılırken, Cihangir Şah döneminde yeniden eski uygulamaya geçilip vezir kelimesinin kullanımı yaygınlık kazanmıştır (Ansari A. , 1994, s. 385-386)

olmuş, sora da Dîvân-ı Buyûtât⁹ olarak atanmıştır (Abul-Fazl Allami, 1997, s. 572). Mirza Gıyas'ı İ'timâdüddeve unvanıyla veziri yapan Cihangir Şah, Gıyas Bey'in damadı Şîr Afgan'ı¹⁰ Bengal-Burduan'a câgîrdâr¹¹ tayin etmiştir (Sıddıqui, 2007, s. 251).

Cihangir'in saltanatının başlangıcında Gıyas Beğ, İ'timâdüddeve unvanını almıştır. İkinci yıl, Gıyas Bey'in en büyük oğlu Muhammed Şerif, Şehzade Hüsrev'i başa geçirmek ve Cihangir Şah'ı öldürmek için bir komploya katılmış; ancak komplo fark edilince Muhammed Şerif idam edilmiş ve Gıyas Bey de hapsedilmiştir (Abul-Fazl Allami, 1997, s. 573). Fakat Gıyas Bey'in bu mahkûmiyeti uzun sürmemiş, süreç çok farklı bir boyut kazanmıştır. Cihangir Şah, Gıyas Bey'in dul kızı Mihrinnisa (Nur Cihan)'ya âşık olmuş ve onunla evlenmek istemiştir. İşte bu sebeplerle Cihangir Şah, Gıyas Bey'in hediyelerle gönlünü alarak onu serbest bırakmıştır. 1611'de Nur Cihan ile evlilik gerçekleşince Gıyas Bey tekrar vezir olmuş ve vefatına kadar bu makamda kalmıştır. Gıyas Bey, 1622'de Kangra yakınlarında gerçekleşen Keşmir seferinde vefat etmiştir (Ansari A. , 2001, s. 461).

Nur Cihan'ın ailesi ve akrabalarından edebi şahsiyetlerin varlığı da dikkat çekmektedir. Örneğin dedesi Hâce Muhammed Şerif, Hicrî ya da Yezdî mahlası altında şiirler yazan bir şairdir (Findly, 1993, s. 8). Hâce Muhammed Şerif'in iki erkek kardeşinden birisi olan Hâce Mirza Ahmed'in oğlu Mirza Emin (Emîn-i Ahmed-i Râzî), Yedi İklim (Heft İklim) adlı eserin sahibidir (Jauhar, 2015, s. 11); (Şahinoğlu, 1995, s. 11). Diğeri olan Hâceğî Hâce ise iyi bir şair ve güzel konuşan bir kimse olmanın yanı sıra espri ve mizah ustasıdır. Hâceğî Hâce'nin oğlu Şapur da edebi bir kişiliğe sahiptir (Jauhar, 2015, s. 11-12). Hâce Muhammed Şerif'in büyük oğlu Muhammed Tahir, Vaslî (وصلی) mahlasıyla şiirler yazan âlim bir kişidir (Moghadam, 1977, s. 98) ve bir de divânı vardır (Hadi, 1995, s. 619). Küçük oğlu Hâce Gıyâseddin Muhammed ise edebiyat alanında iyi eğitim almış birisidir (Jauhar, 2015, s. 12).

NUR CİHAN'IN CİHANGİR ŞAH İLE EVLİLİĞİ

Cihangir Şah ile Nur Cihan Begüm aşkının başlangıç aşaması oldukça tartışılan bir konudur. Aşkın ne zaman başladığı tartışmasına girmeden önce Nur Cihan'ın ilk eşi Ali Kulu hakkında bilgi vermek konuya açıklık getirecektir. Nur

⁹ Babürlü Devleti'nde yüksek rütbeli bir memur olan Dîvân-ı buyûtât, Kârhânelerin (usta ve zanaatkârlar tarafından yürütülen iş yerleri) yönetiminden ve mâli yönünden sorumlu olmuştur. (Farhat, 2016, s. 151)

¹⁰ Şîr Afgan unvanı ile bilinen Ali Kulu Ustaclu, Mihrünnisa (Nur Cihan)'ın ilk eşidir (Findly, 1993, s. 14).

¹¹ Delhi Sultanlıklarında uygulanan toprak sistemi (ikta), Babürlü Devleti de aynen uygulamıştır. Tahsis edilen alanlara genel olarak câgîr, sahiplerine câgîrdâr denilmiştir. Câgîr sisteminin temel çerçevesi Ekber Şah zamanında uygulanmıştır. Geniş bilgi için bkz. (Krishan, 2004).

Cihan'ın on yedi yaşındayken 1594'te Şir Afgan lakaplı Ali Kulu Ustaclu Bey ile evlendiği bilinmektedir. Ali Kulu, Safevi Devletinde Şah II. İsmail'in emrinde çalışmıştır. Ancak Şah II. İsmail'in öldürülmesi (1576-78) üzerine çıkan karışıklıklar sebebiyle Kandahar'dan Hindistan'a kaçmıştır. Multan'da o sıralar Sind'i ferthetmek için Tatta'ya yürüyen Abdurrahim Hanhanan'ın ordusuna katılmış ve bu sefer sırasında başarılarıyla kendisini fark ettirmiştir. Öyle ki Hanhanan Lahor'a geri dönüşünde beraberinde Ali Kulu'yu da saraya getirmiştir. Ekber'in emrine giren Ali Kulu'ya bir de mansab verilmiştir. İşte Ali Kulu'nun Mihrunnisa ile evlenmesi, önce Hanhanan'ın sonra da Ekber Şah'ın emri altında iyi bir asker olması ve üstün hizmetler sunmasından dolayı gerçekleşmiştir (Findly, 1993, s. 14). Ali Kulu, iyi bir asker olduğunu kanıtladıktan sonra Cihangir'in hizmetine girmiş ve bir av gezisi sırasında cesur davranışı nedeniyle Şir Afgan unvanıyla ödüllendirilmiştir (Ziauddin, 2015, s. 217). Ayrıca Bengal-Burduran'a câgirdâr tayin edilmiştir (Siddiqui, 2007).

Cihangir Şah, emrine giren Şir Afgan'ın isyankâr ve asi olmaya hazır biri olduğunu öğrenmiştir. Şir Afgan Bengal'de Cihangir'in sütkardeşi ve Bengal Valisi Kutbeddin Kökeldaş'ı öldürdüğü için kendisi de Kudbeddin'in maiyeti tarafından öldürülmüştür (1607). Şir Afgan'ın dul eşi Mihrunnisa ve küçük kızı Ladili Begüm Agra'daki saraya tutuklu olarak götürülmüşlerdir (Ziauddin, 2015, s. 217). Bu süreçten sonra Mihrunnisa, bir süre tutsak kalmış ve daha sonra Saray'da Cihangir'in üvey annesi Sultan Begüm'ün hizmetine girmiştir. 1611 yılı Nevruz kutlamaları sırasında Cihangir'in onu görüp âşık olmasıyla hayatı değişen Mihrunnisa, aynı yılda padişahın eşi olmuştur (Siddiqui, 2007, s. 251); (Konukçu, 1993, s. 538).

Cihangir Şah'ın Nur Cihan Begüm'e olan aşkının ne zaman filizlendiği konusuna gelindiğinde ise bu konunun itilafı bir mesele olduğu görülmektedir. Findly'ye göre; Cihangir ile Nur Cihan'ın aşkı çok öncesine dayanmaktadır ve bu aşkı ölmeden önce öğrenen Şir Afgan ağır yaralı bir şekilde eşi Mihrunnisa'yı (Nur Cihan) öldürmek istemiş ancak başarılı olamadan vefat etmiştir (Findly, 1993, s. 9,31). Mukherjee'ye göre ise Cihangir Şah, Nur Cihan'a daha önce âşık olmuştur, ancak bundan Nur Cihan'ın haberi yoktur ve kızıyla saraya gelen Nur Cihan'ı kendisine âşık etmiştir (Mukherjee, 2001, s. 50). Prasad'a göre ise bu anlatılanlar bir hikâyeden öteye geçmemektedir. Nur Cihan ve Cihangir Şah, Şir Afgan öldükten sonra karşılaşmışlardır (Prasad, 1930, s. VI).

Aşkın başlangıcı ile ilgili örnekler bakıldığında konuya biraz açıklık getirmek mümkündür. Eğer Cihangir Şah, Nur Cihan'a olan aşkı için oyunlar düzenleyip Şir Afgan'ı öldürtmeyi göze aldıysa, bu uğurda süt kardeşi Vali Kutbeddin Han'dan da vaz geçmiş demektir. Bu görüş Hindistan'daki Türk ve İslam sancağının temsilcisi olan Babürlü Devleti'nin itibarına gölge düşürücü niteliktedir. Öte yandan diğer görüş Cihangir Şah'ın Nur Cihan saraya geldikten sonra onu gördüğü ve ona âşık olduğudur. Bu fikir makul görünmektedir. Çünkü Cihangir Şah, Nur Cihan'ı görüp, beğenip onunla evlenmek istemiştir. Bu vesile ile Nur Cihan'ın

babası Mirza Gıyas'ın hediyelerle gönlünü almış ve onu serbest bırakmıştır. Ayrıca evlendikten hemen sonra da Mirza Gıyas'ı divan yapmış, Nur Cihan'ın akrabalarını da devlet işlerinde görevlendirmiştir.

TÜZİK-İ CİHANGİRİ'DE NURCİHAN'IN BAHSİNİN GEÇTİĞİ YERLERİN TASNİFİ

Gerçekte aşkın başlangıcı yukarıda bahsi geçen görüşlerden hangisi olursa olsun, hepsinin bir tek doğru sonucu vardır. O da Cihangir Şah'ın Nur Cihan için pek çok şey yapabileceğidir. Nur Cihan, Cihangir Şah'ın yirminci ve son eşidir. Ayrıca Cihangir Şah, Nur Cihan'ın yaşı otuz dört olmasına rağmen onunla evlenmiştir. Bilindiği üzere hemen tüm İslam devletlerinin saraylarında ve haremlerinde padişahların eşlerinin ve cariyelerinin saraya alınırken -siyasi evliliklerin dışında- daha genç yaşta olanlar tercih edilmiştir. Tüm bu bilgi ve çıkarımlar Cihangir'in Nur Cihan'a olan aşkına ve ona duyduğu güvene delalet etmektedir.

Tüzük-i Cihângîrî ya da diğer adıyla Cihângîrnâme'nin pek çok yerinde Nur Cihan'ın bahsi geçmektedir. Yapılan incelemede Nur Cihan'ın bahsinin geçtiği yerler tasnif edilmiştir. Buna göre;

Nur Cihan Begüm'ün Avcılığına Dair Örnekler

Aşağıda verilen örneklerde görüleceği gibi, Cihangir Şah, Nur Cihan Begüm'ün avcılık ve silah atıcılığı meziyetlerinden sitayişle bahsetmiştir. Husûsî bir beğeni ve gurur duyma söz konusudur. Cihangir, kıyaslama yapmış ve onu usta nişancıardan bile üstün tutmuştur. Buradan da anlaşılacağı üzere Nur Cihan avcılık konusunda kendini iyi yetiştirmiş ve Cihangir Şah'ın beğenisini ve güvenini kazanmıştır.

6. gün [15 Ocak (1617)] kamptan ayrıldık, Ghati Çanda olarak bilinen vadide dört ila sekiz kos¹² ilerledik ve Amjar köyünde durduk ... Nurcihan Begüm burada tüfekte bir qarisha¹³ vurdu. Şimdiye kadar böyle büyük ve güzel renklisini görmemiştim. Tartulmasını emrettim ve on dokuz tola¹⁴ ve beş maşa¹⁵ ağırlığındaydı. Yukarıda belirtilen köy Malva'nın başlangıcıdır. (Jahangir, 1999, s. 206).

Nurcihan Begüm'ün Nişancılığı

¹² Ölçü birimi olup 1 Kos 4 kilometre yapmaktadır (Jahangir, 1999, s. 473).

¹³ Thackston'a göre *The qarisha* sadece 234 gram veya 8 1/4 ons ağırlığında olduğu için küçük bir kuş türü olabilir (Jahangir, 1999, s. 206).

¹⁴ 1 tola 12,05 gramdır (Jahangir, 1999, s. 473).

¹⁵ 1 mâşa 1,0042 gramdır (Hinz, 1990, s. 28).

Yedinci gün [16 Nisan (1617)] iki pahr¹⁶ ve üç ghariden¹⁷ sonra, öncü birlikler dört aslanı köşeye sıkıştırdılar. Onları avlamak için harem hanımlarıyla yola koyuldum. Aslanlar ortaya çıktığında Nurcihan Begüm, “Eğer emrederseniz, aslanları vuracağım.” dedi. “Peki, öyle olsun” dedim. İkisini birer atış, diğer ikisini iki atışla vurdu ve göz açıp kapayıncaya kadar dört aslan altı atışla hayatlarını kaybettiler. Şimdiye kadar böyle bir nişancılık görülmemiştir- bir filin üstünden ve bir semer sepetinin içinden altı atış yaptı ve hiçbirini kaçırmadı ve dört aslanın hareket etme şansı bile olmadı. Böyle bir nişancılığın ödülü olarak başının üzerinden bin eşrefi saçtım ve ona bir çift inci ve yüz bin rupi değerinde elmas verdim. (Jahangir, 1999, s. 219).

Onuncu cumartesi günü [23 Ekim (1619)] öncü birlikler, çevrede Hintli çiftçiler ve gezginleri canından bezdiren bir aslandan bahsettiler. Hemen filler çıkarıldı ve orman tamamen sarıldı. Günün sonuna doğru harem hanımları ile birlikte dışarı çıktım. Kendi elimle canlı bir yaratığa zarar vermemek için yemin ettiğim için Nurcihan Begüm’e ateş etmesini söyledim. Fil aslanı algıladı ve hareketsiz kalamadı; hareket eden bir filin üstünden bir silahı kaçırmadan vurmak çok zordur. (Benden sonra, Mirza Rüstem’in nişancılıkta benzeri yoktur, ancak genellikle bir filin üstünde üç veya dört kez ateş ettiği, buna rağmen kaçırdığı olmuştur.) Nurcihan Begüm ilk vuruşta o kadar iyi vurdu ki yaralanıp öldü. (Jahangir, 1999, s. 313).

Nur Cihan Begüm’ün Kutlama ve Saray Eğlencelerindeki Rolüne Dair Örnekler

Aşağıda verilen örneklerde, Cihangir Şah’ın eğlence ve kutlamaları seven bir hükümdar olduğu anlaşılmaktadır. Bu eğlence ve kutlamaların hazırlığında yine baş rolü Nur Cihan almıştır. Devlet törenleri ya da özel düzenlenen eğlenceler Cihangir Şah’ın beğenisine sunulmuştur. Nur Cihan’ın hazırladığı her bir eğlence ya da törenin bir önceki hazırladıklarından daha detaylı ve görkemli olduğu anlaşılmaktadır. Görünen o ki Nur Cihan, Cihangir Şah’ın etkilendiği ve mutlu olduğu hususları iyi analiz etmiştir.

Hediyeler ile ilgili görüşmeyi bitirdiğimde, gecenin neredeyse bir saatini keyifli bir sohbetle geçirdim ve amir ve saray mensuplarına para toplamalarını emrettim. Harem hanımları da oradaydı. İyi bir parti oldu. Gecenin sonunda, olası herhangi bir eksiklik için özür

¹⁶ 1 pahr 3 saattir (Jahangir, 1999, s. 473).

¹⁷ 1 ghari 24 dakikadır (Jahangir, 1999, s. 473).

*diledim ve saraya geri döndüm. Bu süre zarfında Nurmahal'e Nurcihan Begüm denilmesini emrettim.*¹⁸ (Jahangir, 1999, s. 190).

Perşembe günü¹⁹ ve aynı gece, Ramsar Nuicihan Begüm'ün câgîri olduğu için bir kutlama ve resepsiyon yapıldı. Mücevherler, mücevherli kaplar, ince altın boncuklu dokumalar ve her türlü hediye sergilendi. [134b] Gece, lambalar kenarlara ve son derece geniş gölün ortasına yerleştirildi. Çok iyi bir eğlenceydi. (Jahangir, 1999, s. 203).

Muhteşem Bir Eğlence

26. günün sonuna doğru, Şaban-ı-Berat'ın on dördüne karşılık gelen bir perşembe günü [6 Ağustos (1617)], büyük gölün ortasında Nurcihan Begüm'ün sahip olduğu köşklere birinde bir kutlama yaptım. Emirler ve yakınları, Begüm tarafından düzenlenen meclise davet edildi ve şarap kaseleri ile isteyenlere ikram edilecek her türlü sarhoş edici içecek sipariş ettim. Birçoğu şarabı tercih etti. Şarap içen herkesin rütbelerine ve konumlarına göre oturmasını emrettim. Her türlü kızarmış et ve meyve konuklar için iştah açıcı bir şekilde yerleştirildi. Gerçekten iyi bir eğlenceydi. Gece ilerledikçe gölün ve köşklere etrafında fenerler ve meşaleler yakıldı. Fenerlerin aydınlatmak üzere kullanılmaya başlamasından beri muhtemelen başka hiçbir yerde böyle bir aydınlatma olmamıştı. Tüm meşaleler ve fenerler suya yansdı ve suyun tüm yüzeyinin bir alev topu gibi görünmesini sağladı. Ne muhteşem eğlenceydi! Şarap içenler içebildiklerinden çok daha fazla şarap tükettiler. (Jahangir, 1999, s. 224).

Nurcihan Begüm yirmi yedinci perşembe günü [8 Ekim (1617)] oğlum Şahcihan için bir tören düzenledi ve ona şunları hediye etti: pahalı bir onur cübbesi, mücevherli çiçekler ve değerli incilerle süslenmiş bir nadir²⁰, nadir taşlar ile süslenmiş mücevherli bir sarık süsü, inci tuğlu bir sarık, inci boncuklu kemer, mücevher askılı kılıç ve hançer (phul-katara), bir miktar inci, biri mücevherlerle kaplı eyeri olan iki at ve üzerinde iki kız olan kraliyet fili. Ayrıca oğullarına ve kadınlarına harem kaftanlar ve altın brokardan tokuz²¹ (toquze) hediye etti. Başlıca hizmetlilerine de atlar, kaftanlar ve mücevherli hançerler verdi. Bu kutlama için üç yüz bin rupi de harcandı. (Jahangir, 1999, s. 229).

¹⁸ Cihangir Şah'ın bu ismi 1616 yılının Mart ayında verdiği anlaşılmaktadır. Nurmahal "sarayın nuru", Nurcihan "Dünyanın nuru" anlamına gelmektedir (Jahangir, 1999, s. 190).

¹⁹ 1616 yılı Kasım ayına denk gelmektedir.

²⁰ Nadiri, Cihangir'in ve özel izin verilenlerin giydiği kolsuz cekettir (Jahangir, 1999, s. 468).

²¹ Türk töresine göre hediyeler geleneksel olarak dokuz set halinde verilmiştir (Jahangir, 1999, s. 471).

Yedinci Perşembe [18 Kasım (1618)] günü durduk ve bir su deposunun yanında bir eğlence düzenledik. Nurcihan Begüm'ün uzun zamandır sıkıntısını çektiği bir hastalığı vardı. Hem Müslümanlar hem de Hindulardan kendisini tedavi etmek üzere görevlendirilen doktorlar birkaç ilaç denemişlerdi, ancak herhangi bir iyileşme gözlenmemişti ve onu sağlığına kavuşturamayacaklarını kabul etmişlerdi. [202a] Bu süre zarfında Hekim Ruhullah tedaviyi ele aldığında, Nurcihan Begüm, Tanrı'nın yardımıyla kısa sürede tamamen iyileşti. ... (Jahangir, 1999, s. 286).

Yirmi birinci gün [2 Ocak 1621] kamp Nur Saray'da kuruldu. Burada Nurcihan Begüm'ün temsilcileri güzel bir saray ve muhteşem bahçe inşa etmişlerdi. Yakın zamanda tamamlanmış olduğu için, Begüm bir eğlenceye katılmamı istedi. Her türlü nadir parça ve yiyeceği sunduğu muhteşem ve çok ayrıntılı bir eğlence düzenledi. ... (Jahangir, 1999, s. 355-356).

Çarşamba günü harem hanımlarıyla bir tekneye girdim ve Nuraşşan Bahçesine gittim. O gece orada dinlendim. Bu bahçe Nurcihan Begüm'ün mülkünde olduğu için Perşembe günü muhteşem bir eğlence düzenledi ve muhteşem bir hediye teklifi sundu. Mücevherlerle süslenmiş kaplardan ve yaklaşık yüz bin rupi değerinde çeşitli güzel dokumalardan beğendiğimi seçtim... (Jahangir, 1999, s. 359).

Güneş Tartım Töreni²²

Şevval 1030'un [2 Eylül 1621] yirmi beşinci dönemine karşılık gelen ayın yirmi ikinci pazartesi günü, güneş töreni korunaklı bir şekilde yapıldı. Geçtiğimiz yıl boyunca ciddi derecede hastalandığım ve çok acı çektiğim için, böyle bir yılın iyi ve sağlıklı bir şekilde sona ermesine ve gelecek yılın benim için iyileşme umudu taşımasına minnettarım. Nurcihan Begüm, temsilcilerinin törenden sorumlu olmasını istedi. [272a] Gerçekten onu gören herkesi şaşırtan muhteşem

²² Cihângîrnâme'nin pek çok yerinde anlatımı gerçekleşen Tartım Kutlamaları hakkında bilgileri Hindistan'a giden Avrupalı seyahatçıların seyahatnamelerinde de bulmak mümkündür. Babürlü padişahın Tartım Kutlamaları yılda iki kez, güneş ve ay doğum günlerinde tüm sarayın önünde gerçekleşmiştir (Flüechter, 2012, s. 147). Hükümdar altından yapılmış tartıya çıkmış, altın, gümüş ve diğer kıymetli eşyalar ile tartılmıştır (Past present: Festivities at the Mughal court, 2010). Meclis-i Vezn veya Tuldan olarak da anılan bu günlerin vesilesiyle padişah, yıl boyunca fakirler arasında dağıtılan değerli mallara ve gıda maddelerine karşılık tartılmıştır. Cihangir Şah'ın hükümdarlığı döneminde Tartım törenlerinde elde edilen bu servet, yol ve köprü inşaatı gibi bayındırlık işlerine de harcanmıştır (Past present: Festivities at the Mughal court, 2010).

bir kutlama düzenledi. Nurcihan Begüm, benimle evlenmesinden bu yana her güneş ve ay törenleri için uygun düzenlemeler yapmasına rağmen -ve bunu yapmaktan keyif almasına rağmen- bu kutlamayı daha özenli hale getirdi ve salonu dekore etmek ve ziyafet düzenlemek için çok emek harcadı. (Jahangir, 1999, s. 368).

... Meclisin sonunda benim için getirilen hediyeler sergilendi. Sevdiğim mücevherleri, mücevherli kapları, dokumaları ve çeşitli nadir bulunan eşyaları seçtim. Bu kutlama harcamaları için, Nurcihan Begüm'ün verdiği armağanlar ve bana hediye olarak sunduğu hediye dışında iki yüz bin rupi harcadı. Sağlıklıyken, aşağı yukarı üç maund²³ ve bir ya da iki sîr²⁴ ağırlığındaydım. Bu yıl çok zayıflamıştım, sadece iki maund ve yirmi yedi sîr ağırlığındaydım. (Jahangir, 1999, s. 368-369).

Ay Tartım Töreni

Pazartesi günü²⁵ ay töreni düzenlendi. Nurcihan Begüm, kırk beş büyük emir ve yakın hizmetkârlarına kaftan hediye etti. (Jahangir, 1999, s. 373).

Görüldüğü üzere Nur Cihan, hastalıkta, sağlıkta, av partilerinde, gittikleri her yerde gece ve gündüz bulduğu ilk fırsatta eğlenceler düzenlemiştir. Ayrıca devlet törenlerini de o organize etmiştir. Özellikle Cihangir Şah'ın çok önemseydiği ve sevdiği anlaşılan Güneş ve Ay Tartım Törenlerini organize etmiştir. Nur Cihan, böylelikle tıpkı avcılıkta olduğu gibi eğlence ve kutlamalardaki maharetiyle Cihangir Şah'ın sevgisini kazanmıştır.

Nur Cihan Begüm'ün Siyasi Hayatına Dair Örnekler

Babürlü saray kadınlarını, devlet işlerinde, savaşlarda, kardeşler arası taht kavgalarındaki arabuluculuk rollerinde görmek mümkündür. Nur Cihan, Cihangir Şah ile evlenip kısa sürede onun gözüne girmiş güvenini kazanmış ve devlet işleriyle alakalı tespitlerde bulunmuştur. Pek çok açıdan Cihangir'in beğenisini ve güvenini kazanan Nur Cihan, sarayın diğer hanımlarının önüne geçmeyi başarmış, Cihangir Şah'ın kendisine *Nurcihani mühr*²⁶ adında para bastırmasını, mühür (pençe) yaptırmasını ve hükümdarın davullarının çalınmasından sonra kendi davullarının çalınmasını sağlamıştır. Fermanlar yazmış ve devletin yönetiminde söz sahibi olmuştur. Buna göre; “[gözyaşı şeklinde mühür:] Şah Cihangir'in güneşiyle ay kadar parlaklaştı; Nurcihan Begüm çağın hanımı olsun. [kare mühür:] Yücelerin Yücesi Nurcihan Padişah Begüm'ün emridir.” (Jahangir, 1999, s. 479). Mühürlerinden de

²³ 1 maund yaklaşık 37 kilogramdır (Jahangir, 1999, s. 473).

²⁴ 1 sîr (seer) yaklaşık 9 kilogramdır (Jahangir, 1999, s. 473).

²⁵ 1622 senesi

²⁶ Mühr, Babürlülerin kullandığı altın paradır (Jahangir, 1999, s. 11).

anlaşılacağı üzere, Nur Cihan'ın siyasi gücünün varlığı, diğer pek çok devlet adamlarının önüne geçmiştir. Dahası Nur Cihan, eşi tarafından kendisine tanınan feran çıkarma, mühür (pençe) basma hakkıyla Babürlü Devleti'nin siyasi hayatına yön vermiştir, denilebilir. Aşağıdaki örneklerden anlaşılacağı üzere, savaş zamanlarında kararlar alma, şehzadelerin durumlarına yön verme, elçiler kabul etme gibi hususlar, Nur Cihan'ın siyasi alanda da Cihangir Şah'ın güvenini kazandığına işaret etmektedir.

Karan'ın²⁷ sevgisini kazanmak gerekiyordu, ancak doğası gereği vahşiydi ve dağlarda yetiştiği için, daha önce hiçbir padişah sarayı görmemişti. Bu yüzden ona her gün yeni bir hediye verdim, ... Darbar Mahal'e gitti ve ona Nurcihan Begüm tarafından görkemli bir onur cübbesi, mücevherli bir kılıç, at ve eyer ve altın süslemeli koşum takımı olan bir kraliyet fili verildi. Oldukça etkilendi... (Jahangir, 1999, s. 167).

29. gün [9 Temmuz (1617)], bir perşembe günü, Oğlum Baba Hürrem'in elçisi Seyyid Abdullah Barha, saygılarını [150a] gösterdi ve oğlumla ilgili haberleri getirdi. Tüm hükümdarlarının teslim olmuş ve kalelerle sığınakların anahtarlarını teslim etmiş olduğu Deccan'ın, özellikle Ahmadrnagar Kalesi'nin fethi hakkında bilgi verdi. Bu büyük şans için teşekkürlerimi sunmak üzere yüzümü ilahi mahkemeye tevazuuyla döndüm ve sonra şenlik havasında davulların çalmasını emrettim. ...” (Jahangir, 1999, s. 221-222). “Bu haber bana Nurcihan Begüm tarafından verildiğinden, ona geliri iki yüz bin rupi olan Toda'nun parganasını²⁸ verdim... (Jahangir, 1999, s. 222).

Turan Hükümdarı İmam-Kuli Han'ın Annesinden Nurcihan Begüm'a Mektup

Turan'ın hükümdarı İmam-Kuli Han'ın annesi, Nurcihan Begüm'a sadakat ve dostluk ifadeleriyle dolu bir mektup ve mektubuyla birlikte ülkesinin nadide şeylerini de hediye olarak gönderdi. Nurcihan Begüm de buna karşılık olarak, şehzadelik günlerimden beri bana hizmet eden Hacı Nasir aracılığıyla bu ülkeden bir mektup ve nadir bulunan hediyeler gönderdi. ... (Jahangir, 1999, s. 363-364).

Şahcihan Dekken'e Geri Gönderildi

²⁷ Kunwar Karan Singh, Mewar Kralı Amar Singh'in oğludur. Şehzade Hürrem 1614'te Mewar'ı ele geçirmiştir (Jahangir, 1999, s. 165,293)

²⁸ Delhi Sultanlıkları tarafından kullanılan “pargana” kelimesi köken olarak Farsça'dır. Bir gelir birimi olarak bir pargana birkaç mouzadan oluşur. Mouza ise bir veya daha fazla köyden ve çevresindeki kırsal bölgeden oluşmuştur. Bilgi için bkz. (What is "pargana", 2020).

Buna göre cuma günü [16 Aralık (1620)] Hürrem'i bu yöne²⁹ gitmesini emrettim ve ona hediye olarak bir kaftan, mücevherli bir kılıç ve bir fil verdim. Nurcihan Begüm da ona bir fil verdi. Deccan'ın ele geçmesinden sonra, fethedilen bölgeden ödül olarak yüz milyon değerinde anne hayvan verilmesini emrettim... (Jahangir, 1999, s. 354-355).

İsfandarmudh'un ilk günü [9 Şubat dolaylarında (1622)], İ'timâdüddeve'ye ait olan câgîr, hane halkı ve amirlik teçizatını Nurcihan Begüm'e hediye ettim ve padişah davullarından sonra onun davullarının çalınmasını emrettim. (Jahangir, 1999, s. 376).

Şehzade Perviz ve Mehabat Han, Şah Cihan'ı Takip Etmekle Görevlendirildiler

Yirmi beşinci gün [4 Mayıs civarı(1623)], sevgili oğlum Şehzade Perviz, Bedevleti³⁰ takip etmek ve onu ve onun lanet olası yandaşlarını yok etmek için devletin (padişahın) birliklerine atandı ve şehzadenin komutası üzerindeki otorite dizginleri ve birliklerin düzeni Mu'taminuddeve Mahabat Han'ın onayına sunuldu. ... Fazıl Han orduya bahşı ve kayıt memuru olarak atandı. Ona Zayn Gaj adlı bir saray fili ile birlikte, bir kaftan, kırk bir bin rupi değerinde olan ve saray atölyesinde hazırlanmış, yakası ve kenarı inci işlemeli ve altın iplikli bir nadiri ceket hediye ettim. Şehzadeye ise, bir dişi fil, bir saray atı ve toplam yetmiş yedi bin rupi değerinde mücevherli bir kılıç verdim. Nurcihan Begüm de geleneksel olarak ona bir kaftan, bir at ve bir fil verdi. ... (Jahangir, 1999, s. 396-397).

Bedevlet Deccan'a gitmeden önce Hacı Fathullah Şerbaçî'nin oğlu Asir, Hacı Nasrullah'ın himayesi altındaydı. [303a] Daha sonra Bedevlet'in isteği üzerine Mir Cemaluddin Hüseyin'in oğlu Mir Hüsamüddin'e teslim edildi. Nurcihan Begüm'ün kuzeni ile evli olduğu için, Bedevlet Delhi çevresinde yenilgiye uğradığında ve Malva ve Mandu'ya doğru geri çekildiğinde, Nurcihan Begüm, Mir'e, Bedevlet'e ve adamlarına kalenin yakınında hiçbir şekilde izin verilmemesini kesin bir dille anlatan, kuleleri ve surları güçlendirmesini ve sadakatiyle sağlam olduğunu ve şerefli ve asil bir adam olarak onurunu çürütecek hiçbir şey yapmamasını söyleyen bir mektup gönderdi. Gerçekten de Mir kaleyi o kadar iyi güçlendirdi ... (Jahangir, 1999, s. 406-407).

²⁹ Cihangir'in bu notunun öncesinde Kangra'nın fethinin gerçekleştiği (1620) bildirilmektedir. Buna göre, Hürrem'i bu yöne gitmesini emrettim" cümlesinden, Hürrem'i Kangra'ya gönderdiği anlaşılmaktadır.

³⁰ Cihangir tarafından sefil anlamında kullanılan bu kelime, İkbalmend (bahtiyar, talihli) sıfatının tam tersidir. Bkz. (Jahangir, 1999, s. 387 (6 numaralı dipnot)).

Ayın beşinci günü [14 Şubat (1624)] Sirhind'deki bahçede kamp yapıldı. Sadık Han, Muhtar Han, İsfendiyar, Gwalior'dan Raja Rup Chand ve ona takviye olarak atanan diğer emirler kuzey tepe ülkesinin sağlamlaşmasından memnun oldular ve Beas Nehri kıyısında sadakatlerini gösterdiler. Kısacası, Jagat Singh Bedevlet'in emriyle tepedeki ülkeye gitmiş ve karışıklık çıkartmak için uğraşmaya başlamıştı. ... Küçük erkek kardeşinin asaleti onun gerçekten korkmasına ve pişman olmasına neden oldu. Başka hiçbir rücu olmadan nüfuzunu kullandı ve pişmanlığını ve utancını ifade etmek için Nurcihan Begüm'e başvurdu. Onun (Şahcihan'ın) adına, onun (Nurcihan'ın) ricası aracılığıyla ve onu (Nurcihan'ı) memnun etmek için asi suçları affedildi. (Jahangir, 1999, s. 413-414).

Bu arada, Abdul-Rahim Hanhanan hükümdarın eşliğini öpmenin saadetini kazandı. ... Hanhanan yer öpme ritüelini bitirdikten sonra Yüce Padişah, bahşişlerini getirmesi ve uygun bir pozisyonda durması için sürekli işaret etti. Bundan önce Nurcihan Begüm ve Asaf Han'ın teşvikiyle Yüce Padişah, Mahabat Han'ın Bengal'e gönderilmesi emrini iletmek için Fedai Han'ı Şah Parviz'e gönderirken, Han, Cihan Şehzade'ye hizmet etmek için Gucerat'tan gelecekti. (Jahangir, 1999, s. 434).

Kısacası, gezi ve avcılık kisvesi altında [Mehabat Han] padişahu kendi kamp alanına götürdü. Yüce Padişah iç ikametgâha girdi ve bir süre orada kaldı. [Mehabat Han] kendi oğullarını Yüce Padişahın etrafında diktirdi.

Nurcihan Begüm'ü ihmal ettiği için, Yüce Padişahu saray binasına geri götürüp Nurcihan Begüm ile birlikte karargâha geri getirecekti. Bu niyetle Yüce Padişahu saraya geri götürdü. Bu sırada Yüce Padişah gezip avlanmaya başladığında, Nurcihan Begüm, saray haremünün yöneticisi Hadım Cevahir Han ile nehri geçme ve kardeşi Asaf Han'ın karargâhına gitme fırsatını yakaladı. (Jahangir, 1999, s. 440).

Ferverdin sekizinci, Jumada II (Cemadiye'l-sani)'nin yirmi dokuzuna denk gelen gün [18 Mart 1626] Asaf Han, Hacı Abu'l-Hasan ve devletin diğer asilzadeleriyle birlikte savaşmaya karar verdikten sonra, Yüce Sultan Nurcihan Begüm ile gitmeye karar verdiler. Geçişte, saray mavnalarının³¹ gözetmeni Gazi Bey, suyun yürünebilecek kadar sığ olduğunu fark etti. Anlaşıldığı üzere, olası en kötü geçitti, çünkü üç veya dört yerde su derinleşiyordu ve geçiş sırasında birliklerin sırası kayboldu, her birlik farklı bir yöne ayrıldı. Asaf Han, Hacı Abu'l-

³¹ Mavna, gemilere ve yakın kıyılara yük taşıyan, güvertesiz büyük teknedir (TDK, 2019).

Hasan ve Iradet Han, Begümü tahtrevanıyla birlikte, savaş fillerini öne çıkaran düşmanın ana birliğinin karşısındaki nehir kıyısını emniyete almışlardı. Fidai Han, diğer birliğin karşısındaki aşağıya doğru atılan bir okla karşılaştı ... ? (Jahangir, 1999, s. 441).

Hazaraların şefi ve lideri Şah İsmail Hazara, yandaşlarıyla birlikte Mir Babuş köyü dışında kamp kurmuştu. Yüce Padişah, Nurcihan Begüm ve harem hanımları Şah İsmail kampına gittiler ve Begüm, Şah İsmail'in oğullarına her türlü mücevher, yaldızlı ve mücevherli eşyalar hediye etti. ... (Jahangir, 1999, s. 445-446).

Bu tarihten itibaren, kötülük yapan kişi (suçlu) nefretini gösterdi, öfkesi çalkantılı ve sabrı azdı. Devletin asilzadeleriyle birlikte uygunsuz hareket etti ve herkesi ona karşı kıskırttı. Yüce Padişah, böyle hakaret dolu ve uygunsuz tavırlara rağmen, o kadar uzun süredir sıkıntı çekiyor ve sabrediyordu ki, ona iyilik ve lütf gösterdi ve Nurcihan Begüm'ün kendisine özel olarak söylediği her şeyi kelimesi kelimesine ilişkilendirdi. Hatta ona defalarca şunu söyledi: "Begüm sana saldırmak istiyor. Dikkat et. Ayrıca Şahnavaz Han'ın kızı (Asaf Khan'ın oğlu Şayeste Han ile evli olan Abdul-Rahim Hanhanan'ın torunu), 'Ne zaman fırsatım olursa, Mehabat Han'ı tüfeğimle vuracağım' diyor". Padişah bu tür şeyleri söyleyerek Mehabat Han'ın ilk başta sahip olduğu kaygıyı bırakmasını sağlamış ve yavaş yavaş güvenini kazanmıştı ve bu nedenle Mehabat Han büyük bir Racput askeri birliğini saraya getirmiş ve onları sarayın önüne yerleştirmişti. Sadece muhafızlarını gevşetmekle kalmamıştı, aynı zamanda Kabil ahadileri³² ile birlikte savaşta en iyi usta adamları da öldürülmüştü. (Jahangir, 1999, s. 446-447).

Nurcihan Begüm sürekli bir fırsat arayışındaydı; askerlerini koruyor ve savaşta savaşçıları rahatlatıyor ve morallerini yüksek tutmaya çalışıyordu. Yazdığı talimatlarla, harem ağası Hoşyar Han Lahor'da yaklaşık iki bin süvari topladı ve Nurcihan Begüm'e gitti. Onun maiyetinde zaten iyi birlikler vardı. Rohtas'tan bir durak önce bir teftiş yaptı ve eski ve yeni tüm askerlere zırhlarını giymelerini ve yolda durmalarını emretti. Sonra Yüce Padişah tarafından Bulend Han'a, Mehabat Han'a gitmesi ve bu mesajı iletmesi emredildi: "Bugün Begüm, Yüce Padişah adına birlikleri teftiş edecek. Bir çarpışmanın gerçekleşmesi ve savaşın patlak vermesi durumu göz önüne alındığında, askıda olan törenleri günün başında yapmak daha iyi olacak. "Bulend Han'ın arkasından, Hacı Enver'i Mehabat Han'ı

³² Bir tür askeri birlik (Farsça Sözlük, 2020).

emre uymanın makul olduğuna ve huzura kabulüne ikna etmek üzere gönderdi. (Jahangir, 1999, s. 447).

Bu süreçte Şahcihan hastalandı. Anlatmasının çok uzun süreceği birkaç nedenden ötürü, önerilen İran seyahatini ertelemeye karar verdi. Dahası, Perviz'in hasta olduğu haberi geldi ve bu hastalıktan kurtulamayacağını kesin olarak biliyordu. Aynı zamanda Nurcihan Begüm bir mektupta şunları yazmıştı: Mahabat Han, hükümdarın maiyetinin yola çıkması haberini duyunca üzüldü. Umarım yolda oğullarınıza bir şey yapacak kadar kötü bir ruh halinde değildir. Deccan'a geri dönüp birkaç gün boyunca 'gök kubbenin perdesinin arkasından ne getireceğini' anlayana kadar kaderine boyun eğmek akıllıca olacaktır. (Jahangir, 1999, s. 449-450).

Bu sırada Şehriyar, ciddi bir saç dökülmesi sorunuyla karşılaşmış, sakalı, bıyığı, kaşları ve kirpikleri düşmüş, çirkinleşmişti. Hekimlerin uyguladığı herhangi bir tedavi hiçbir işe yaramadı. Aşağılanmış ve utanmıştı, tedavi için Lahor'a maiyetinden önce gitmesine izin verilmesini talep etmişti ve bir fermanla yola çıktı. Nurcihan Begüm'ün kendisine teslim ettiği ve önlem olarak zincirlemesini söylediği Hüsrev'in oğlu Daverbahş'ın başkasına emanet edilmesini istedi. Daverbahş ondan alındı ve İradet Han'a verildi. (Jahangir, 1999, s. 456).

Sonra Asaf Han ve İradet Han Daverbahş'ı bir ata bindirdiler, saltanat şemsiyesini (çetr) açtılar ve bir sonraki durağa doğru yola çıktılar. Nurcihan Begüm kardeşini çağırmak için kaç elçi gönderirse göndersin, Asaf Han bir mazeret buldu ve gitmedi. Yapabileceği hiçbir şey yoktu, ama Yüce Padişah Cennet-Makanî'nin³³ kortejini o ve şehzadeler bir filin üzerinde takip ettiler. Asaf Han, Yüce Padişah'ın ölüm haberini vermek için Şahcihan'a posta atıyla Benarasi adında bir Hindu gönderdi. Mektup yazmaya zaman olmadığı için, yüzüğünü güveninin bir simgesi olarak hizmet görmesi için ona emanet etti. (Jahangir, 1999, s. 456-457).

... Yüce Padişah'ın tabutunu Maksud Han ve diğerleriyle birlikte Lahor'a gönderdiler. Cuma günü, Lahor'da Nurcihan Begüm'ün nehrin diğer yakasına inşa ettirdiği bir bahçede toprağa verildi (1627) (Jahangir, 1999, s. 457).

Yüce Padişah'ın maiyetindeki büyük emirler ve diğer hizmetçiler, Asaf Han'ın Şahcihan'ın katılımını sağlamak için bu komployu kurduğunu biliyorlardı. Daverbahş'ı hükümdarlığa

³³ Cihangir Şah, "Cennet-Makanî" denilerek anılmaktadır.

yükseltmesine rağmen, onu günah keçisi ilan ediyordu. Hepsi Asaf Han ile anlaştı ve söylediklerini yaptı. Hutbeyi Bhimbar civarında Daverbağ'ın adıyla okudular ve sonra Lahor'a yola çıktılar. Asaf Han, Sadık Han'ın Şahcihan'a sadakatsizlik ve vefasız olduğuna dair sürekli işaretler gördüğü için şimdi Sadık Han çok korkmuş ve çok ürkmüştü. Asaf Han'a sığındı, ona yardım etmesi için yalvardı ve suçlarının affedilmesi için aracı olmasını istedi. Asaf Han, Nur Mahal'den gelen önemli şehzadeleri kendisine teslim etti; böylelikle Sadık Han onlara hizmet edebilecek ve bu hizmeti suçları için şefaathane aracı olarak kullanabilecekti. Sadık Han'la evli olan Asaf Han'ın kız kardeşi, şehzadelere hizmet etmenin ebedi bir mutluluk olduğunu düşündü ve etraflarında bir kelebek gibi çarpındı. Asaf Han, kız kardeşi Nurcihan Begüm konusunda tamamen rahat olmadığından, onu gözetim altında tuttu ve kimsenin ona ulaşmasına izin vermemeye dikkat etti. Begüm, Şehriyar'ın tahta çıkacağını düşünüyordu. (Jahangir, 1999, s. 457).

Nur Cihan Begüm'ün Ailesine Dair Örnekler

Nur Cihan Begüm bürokrat kökenli bir ailenin üyesidir. Ayrıca edebiyat alanında pek çok eserler veren yakın akrabalara sahiptir. Temelde iyi bir eğitim aldığı çok açıktır. Ancak Cihângîrnâme'de Nur Cihan'ın ailesi ve kökeni hakkında fazla bir bilgi bulunmayıp; daha çok siyasi ve askeri meselelerde önemli rolleri olan babası İ'timâdüddeve ve ağabeyi Asaf Han ve bazı diğer akrabaları yer almıştır. Bunların dışında Nur Cihan'ın annesinin esans yapma yeteneğini ve babasının ölüm döşeginde dahi edebiyata düşkünlüğünü anlatan örnekler bulunmaktadır.

Cihangiri Attar'ın Buluşu (İcadı)

Cihangiri Attar konusunda da pişmanlık duyuyorum, başka bir deyişle saraylı burnu bu esansın kokusunu almadı. Saltanatımız sırasında Nurcihan Begüm'ün annesi tarafından yapılmış bir icattır. Gül suyu yaparken, sıcak gül suyunu tencereden çıkarmak için kullandığı mutfak eşyaları üzerinde gres (yağ) oluştu. Yavaş yavaş gresi topladı ve yeterli gül suyu yapıldığında, elle tutulur miktarda gres de vardı. (Jahangir, 1999, s. 163).

Nurcihan Begüm'ün Annesinin Ölümü

Yirmi dokuzuncu gün [9 Ekim'de (1621)] Nurcihan Begüm'ün annesi vefat etti. Bu yüce ailenin hanımının övgüye değer nitelikleri hakkında ne yazabilirim ki? Hiç abartısız, saflık, bilgelik ve kadınların ve annelerin sahip olduğu diğer tüm iyi nitelikler göz önüne alındığında, onun eşi ve benzeri daha önce hiç olmamıştı ve onu hiçbir zaman kendi annemden ayırmamıştım. Hiçbir koca, onun eşine olan sevgisini ve bağlılığını yaşamamıştır. Bu nedenle, zavallı, kederli yaşlı

adamın ne hissettiğini hayal edebilirsiniz. Asaf Han gibi bir oğul, tüm bilgeliğini bir yana bırakıp, kıyafetlerini çalınca bir şekilde yırtıyorsa, babası oğlunu bu durumda gördüğünde kederi daha da artıyorsa, Nurcihan Begüm'ün böyle bir anneye bağlılığını anlatmak için hangi kelimeler yeterli olabilir ki? Onu ne kadar teselli ederse etsin yeterli olamadı. [273a] Başsağlığı dileklerimi sunmaya gittiğim gün, daha çok yeni olduğu için, sadece birkaç teselli sözü sunabildim, ama ısrar etmedim ve sıkıntısını yaşayabilmesi için yanından ayrıldım. (Jahangir, 1999, s. 369).

İ'timâdüddeve'nin Ölümü

İ'timâdüddeve hasta olduğu için, onu kampta bıraktım ve Mirbahşî³⁴ Sadık Han'ı ona bakması ve kampı koruması için görevlendirdim. Ertesi gün, İ'timâdüddeve'nin sağlığının daha da kötüleştiğine ve artık bir umut kalmadığına dair haberler geldi. Hem Nurcihan Begüm'ün üzüntüsü hem de ona duyduğum derin sevgiden dolayı kampa döndük. Günün sonuna doğru onu görmek için yanına gittim. [275b] Halüsinasyon görüyor ve bilinci gidip geliyordu. Nurcihan Begüm beni işaret ederek, "Onu tanyor musun?" diye sordu. Böyle bir zamanda bile, Enverî'den bir dizeyi ezbere okudu: "O dünyayı güzelleştiren varlığıyla doğuştan kör olan bir adamın azametine sahiptir." Onun başucunda iki saat kaldım. Bilincini her geri kazandığında, net ve tamamen anlaşılır bir şekilde konuşuyordu. Sonunda, üç ghari³⁵ geçtikten sonra, on yedinci günün [27 Ocak (1622)] akşamında vefat etti. (Jahangir, 1999, s. 373).

Yüce babamın³⁶ hizmetinde Asaf Han unvanını alan Cafer Bey'in yeğeni Safi Han, Nurcihan Begüm'ün Asaf Han unvanını benden alan erkek kardeşinin bir kızıyla evli. Asaf Han'ın büyük kızı Bedevlet ile evlidir.³⁷ Her ikisi de aynı anneden. Bu ilişki nedeniyle Bedevlet, Safi Han'ın kendisine eşlik etmesini ve onun tarafına geçmesini bekledi. Fakat onun şansı ve kaderi iyi yazıldığından [295a] ve emirlik görevini alıp servet sahibi olduğundan, Tanrı ona sonradan da anlatılacağı gibi

³⁴ Mirbahşî, ordunun mali ve idari işlerinden sorumlu memurdur (Konukçu, 1991, s. 403).

³⁵ Thackston, Cihângîrnâme'nin sonunda ağırlık, uzunluk ve zaman ölçü ve birimleri hakkında bilgi verirken "1 ghari 24 dakikadır" (Jahangir, 1999, s. 473) derken 3 ghari 72 dakika etmektedir; Habib ise 1 Ghari'nin 22,5 dakika olduğunu bildirmiştir. Bu duma göre ise 3 Ghari, 67,5 dakikadır (Habib, 1985, s. 239).

³⁶ Cihangir Şah, babası Ekber Şah'tan söz ederken "Yüce Babam" hitabını kullanmıştır.

³⁷ Asaf Han'ın kızı Mümtaz Mahal (Ercüment Banu Begüm), Cihangir Şah'ın Bedevlet (sefil) dediği oğlu Şah Cihan ile evlenmiştir.

olağanüstü hizmetler gerçekleştirme ayrıcalığını verdi. (Jahangir, 1999, s. 398).

Nur Cihan Begüm'ün Zenginliğine Dair Örnekler

Aşağıda verilen örneklerle göre, hükümdar eşi olduktan sonra pek çok yerde câgîr sahibi olan Nur Cihan'ın zengin, varlıklı ve kendisine ait yüklü bir bütçesinin olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca onun değerli eşyaları satın alıp padişaha sunarak beğeni kazandığı da görülmektedir.

Dördüncü gün [13 Kasım (1616)]'da yarım kos ilerledik ve Nurcihan Begüm'e ait olan Ramsar civarında durduk. ... (Jahangir, 1999, s. 202).

Tüm oğullarımın hem kendisine verdiklerini hem de Dekken'in yöneticilerinden gelen sunularını ayrıntılı bir şekilde anlatmak çok uzun sürecektir. Özetle, onun sunuları³⁸ kabul edilebildi. Üvey annesi Nurcihan Begüm'e 2.200.000 rupi sundu, diğer üveyannelerine altmış bin rupi sundu; İran para biriminde 75.000 tuman, Turan para biriminde ise 6.780.000 hanî değerinde toplam 2.260.000 rupi sunmuş oldu. [159a] ... (Jahangir, 1999, s. 232)

Şahcihan, Nurcihan Begüm'ün ve Sehriyar'ın câgîrlerine Müdahale Etti ve Bir Münakaşa Havası Oluşturdu.

Bu süreçte Hürrem'in, aralarında üst yönetim tarafından oğlum Şehriyar'ın câgîri olarak atanmış olan Dholpur parganasının da bulunduğu, Nurcihan Begüm ve Şehriyar'ın câgîrlerinden bazılarını ele geçirdiği bana defalarca bildirildi. ... (Jahangir, 1999, s. 380).

Bu arada bir tüccar Anadolu'dan iki büyük inci getirdi. Biri bir buçuk çeyrek miskal³⁹ ağırlığında, diğeri bir surh⁴⁰ daha azdı. Her ikisi de altmış bin rupi değerindeydi. Nurcihan Begüm onları satın aldı ve bana bugün sundu. (Jahangir, 1999, s. 380).

Cihangir Şah'ın Nur Cihan Begüm'e Duyduğu Güvene Dair Örnekler

Nur Cihan devlet idaresinde ve askeri işleyişte önemli kararlar almış, hoş eğlenceler ve törenler düzenlemiştir. Becerisi ile aslan ve diğer hayvanları fil sırtında usta nişancılığı ile avlayarak Cihangir Şah'ın sevgisini ve beğenisini kazanmıştır. Ancak çok daha önemli bir mesele vardır. O da Cihangir Şah'ın Nur Cihan'a duyduğu güvendir. Verilen örneklerden yola çıkarak; Cihangir Şah, hastalandığında doktorların faydasından ziyade, Nur Cihan'ın ilgisi ve bakımından dolayı iyileştiğini

³⁸ Şahcihan'ın sunuları

³⁹ 1 miskal 4,6 gramdır (Jahangir, 1999, s. 473).

⁴⁰ Surh, Hindista'da küçük bir ağırlık birimidir. Ekber Şah'ın döneminde 1 Surh, 0,125525 gramdı (Hinz, 1990, s. 41).

düşünmüştür. Sırlarını Nur Cihan'da başkasına söylememiştir. Dahası Cihangir Şah, uluslararası kabullerde diğer devletlerin elçilerine ve başarılarından dolayı kendi devlet adamlarına hediye verilmesi gereken durumlarda, Nur Cihan'ın adına bastırıldığı para olan Nurcihanî mührü hediye etmeyi tercih etmiştir.

Amurdad'ın sekizinci günü (18 Temmuz civarında (1614)), bünyemde bir değişiklik hissettim. Yavaş yavaş ateş ve baş ağrısına dönüştü. Durumumu ülkeye ve ülkeyi ilgilendiren meselelere zarar vermemek adına yakınlarımdan ve kohortların çoğundan sakladım, doktor ve tıp adamlarına da haber vermedim. Birkaç gün bu şekilde geçti. Benim için diğerlerinden daha fazla sevgisi olduğunu düşündüğüm Nurcihan Begüm dışında bu durumu hiç kimseye paylaşmadım. ... (Jahangir, 1999, s. 161).

Ayın 8. gününde [20 Ağustos (1615)], İran hükümdarının elçisi Mustafa Bey'e altı bin dört yüz rupi değerinde bir nurcihanî mühr verdim. Bengal valisi Kasim Han'a da beş çita verdim. (Jahangir, 1999, s. 180).

19. günde [1 Ekim (1615)], Ev izni verilen Raja Suraj Mal, oğlu Gaj Singh ile birlikte geldi ve bağlılığı gösterdi. Hediye olarak yüz mühr ve bin rupi sundular. Adil Han'ın elçisi Seyyid Kabir'e beş yüz tolka ağırlığında bir nurcihanî mühr verdim. (Jahangir, 1999, s. 181).

Üçüncü cuma günü [15 Ekim (1618)] kamptan ayrıldım. Bu süreçte, oğlum Şahcihan'ın Nurcihan Begüm'ün hamiliği altında yetiştirilen sevgili oğlu ve benim çok sevdiğim Şehzade Şuca, [198a] çocukluk çağı epilepsisi adı verilen bir çocuk hastalığına yakalandı. Uzun zamandır bilinçsizdi. Yapılacak her şeyi yaptılar, ama hiçbir sonuca ulaşamadılar; Şuca'nın bilinçsizliği beni de şuarsuzlaştırdı. Açıkçası, ilaçlardan umutsuzluktan başka bir şey elde edilemediğinden, başımı ilahi mahkemenin önünde alçakgönüllülük ve yakarıyla eğerek, ondan Şuca'nın sağlığına kavuşturulmasını istedim. (Jahangir, 1999, s. 281).

Yirmi sekizinci cuma günü [10 Mart (1621)] Samugarh yönünde avlanmak için yola çıktım ve aynı gece geri döndüm. Akabe Bey ve Muhib-Ali'nin hediye ettikleri tuzağa düşmüş olan yedi İran atını gördük. Büyükelçi Zaynal Bey'e yüz tola ağırlığında bir nurcihani mühr hediye ettim. Mir Bahşi olan Sadik Han'a mücevherli bir kalem kutusu verdim. Agra'daki bir köyü Khizr Han Faruqi'ye hediye olarak verdim. (Jahangir, 1999, s. 358).

Nurcihan Begüm'ün ilaçları ve deneyimi, şefkati ve sempatisiyle birleştiğinde benim sağlığıma herhangi bir doktordan

daha faydalı oldu⁴¹. Benim daha az içmemi sağlıyor ve uygun ve etkili ilaçlar hazırlıyordu. Her ne kadar doktorların daha önce reçete ettiği tedaviler onun onayıyla yapıldıysa da şimdi onun sevgisine güvendim, yavaş yavaş daha az şarap içmeye başladım ve uygun olmayan şeyler ve nahos yiyeceklerden kaçındım. Umarım Gerçek Hekim bana öteki dünyadan tam bir iyileşme sağlar. (Jahangir, 1999, s. 368).

SONUÇ

Çalışmanın Tüzük-i Cihângîrî (Cihângîrnâme)'de Nur Cihan'ın geçtiği yerlerin kritiği yapıldığında karşımıza aşk ve güven konuları çıkmaktadır. Ancak Tüzük-i Cihângîrî 'deki örneklerle bakıldığında Cihangir Şah'ın eşine duyduğu güven duygusunun, aşktan çok daha önde olduğu anlaşılmaktadır. Öncelikle Nur Cihan, bürokrat bir ailenin iyi yetişmiş bir üyesi olduğu için iyi bir eğitim almıştır, zekidir, güzeldir ve beceriklidir. Bu meziyetlerini aslan avcılığı, silah atıcılığı, at ve fil biniciliği gibi maharetlerle birleştirmiştir.

Cihangir'in sarayında yirminci eş olmayı başarmıştır. Ondan sonra saraya yirmi birinci bir eş daha girmemiştir. Cihangir Şah Nur Cihan Begüm'ü o kadar sevmiştir ki torunlarının eğitiminden onu sorumlu tutmuş, siyasi kabul törenlerinde ve çeşitli merasimlerde hediye sunulma işini ona bırakmış, çok düşkün olduğu kutlama, tören ve eğlencelerin organizesini ona yaptırmıştır. Cihangir Şah, Nur Cihan Begüm'ün sevgisine güvenmiş ve önemli gördüğü konuları Nur Cihan Begüm'ün dışında kimseyle paylaşmamıştır. Ayrıca Cihangir Şah, uluslararası kabullerde diğer devletlerin elçilerine ve kendi devlet adamlarına Nur Cihan'ın adına bastıracağı Nurcihanî mührü hediye etmiştir. Böylelikle tespiti yapılan örneklerden yola çıkarak denilebilir ki; üzerinde Nur Cihan'ın adının bulunduğu altın para Babürlü devletinin uluslararası diplomatik ilişkilerinin kıymetli bir aracısı olmuştur. İşte bu bilgi ve çıkarımlar sonucunda, "Cihangir Şah'ın Nurcihan Cihan Begüm için beslediği duygulardan aşkı mı, yoksa güven mi ön plandaydı?" sorusuna, Cihangir Şah'ın eşine duyduğu güven, aşktan daha ağır basmıştır, cevabı verilmektedir.

Bir hükümdarın eşine devlet işlerinde yetki ve salahiyet vermesi, dahası ona pençe yaptırması ve adına para bastırması tarihte her zaman rastlanan bir durum değildir. Ancak bu durum, Cihangir Şah'ın Nur Cihan'a duyduğu aşktan dolayı ona devleti tam anlamıyla teslim ettiği ya da Nur Cihan'ın entrikalarla devlet yönetimini ele geçirdiği anlamına gelmemelidir. Ayrıca Nur Cihan'ın ön plana çıkması hükümdarın acizliği ile ilişkilendirilmemeli ve tüm ipleri eşinin eline bıraktığı yorumu yapılmamalıdır. Nur Cihan'ın saraya girmesinden sonra devlet çökmemiştir ya da çöküşe geçmemiştir. Tam tersine devletin tarihi, her yönüyle yolunda devam etmiştir. Babürlü sarayında -eski Türk geleneklerinde olduğu gibi- hükümdar eşi, devlet ve saray işlerinden haberdar olan, ordu komutanları ile iletişime geçip savaşın

⁴¹ 1621 senesinde.

seyrini değiştiren, fikirleri ile siyasete yön veren bir kimlik olarak hükümdarın yanında durmuştur. Bu sayılan özelliklere sahip olan Nur Cihan Begüm, askeri, bürokratik, siyasi ve kültürel kimliği ile Cihangir şah'ın güvenini kazanmış ve iktidara yön vermeyi başarmıştır.

KAYNAKÇA

Abul-Fazl Allami. (1997). *The A-in-i Akbari* (Cilt I). (H. Blochmann, Çev.) Delhi: Low Price Publications.

Agarwal, R.; Singh, R. K.; Singh, L. K. (2016). Contribution of Noor Jahan in the Development of Mughal Culture. *Online international Journal of Medical and Social Sciences*, 2(1), 146-150. <http://www.oijms.org.in/archives/24.pdf> (Erişim Tarihi: 24.10.2020).

Ansari, A. (1994). Divan (Gazneliler ve Hindistan'daki Diğer Müslüman Devletlerde Divan). *TDV İslam Ansiklopedisi*, 9, 385-386.

Ansari, A. (2001). İ'timâdüddeve. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 23, 460-461.

Bayur, Y. H. (1987). *Hindistan Tarihi* (Cilt II). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Çubukçu, A. (1994). Devâtdâr. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 9, 221-222.

Farhat, K. (2016). *Artisans and Craftsmen in 18th Century Jaipur*. (PhD Thesis). Aligarh Muslim University Department of History. Aligarh. <https://shodhganga.inflibnet.ac.in/handle/10603/152480> (Erişim Tarihi: 11.08.2020).

Farsça Sözlük. (2020). <https://pauclt.com/fatr/index.php> (Erişim Tarihi: 18.08. 2020).

Findly, E. B. (1993). *Nur Jahan Empress of Mughal India*. New York: Oxford University Press.

Flüechter, A. (2012). Weighing the Mughal. German Perception of Governmental Structures and the Staging of Power in the Early Modern Indian Mughal Empire. A. Flüechter, & S. Richter (Dü), *Structures on the Move Transcultural Research – Heidelberg Studies on Asia and Europe in a Global Context* içinde (ss. 147-166). Heidelberg : Springer-Verlag. doi:10.1007/978-3-642-19288-3

Habib, I. (1985). Postal Communications in Mughal India. *Proceedings of the Indian History Congress*, 46, 236-252. https://www.jstor.org/stable/44141356?seq=1#metadata_info_tab_contents (Erişim Tarihi: 10.08.2020).

Hadi, N. (1995). *Dictionary of Indo-Persian Literature*. New Delhi: Indira Gandhi National Centre for the Arts.

Hinz, W. (1990). *İslâm'da Ölçü Sistemleri*. (A. Sevim, Çev.) İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.

Iftikhar, R. (2012). Behind The Veil: An Analytical Study of Political Domination of Mughal Women. *Quarterly Research Journal of Islamic and Oriental*, 87, 11-29. [http://pu.edu.pk/images/journal/uoc/PDF-FILES/\(12\)%20Dr.%20Rukhsana%20Iftakhar_87-3\(1\).pdf](http://pu.edu.pk/images/journal/uoc/PDF-FILES/(12)%20Dr.%20Rukhsana%20Iftakhar_87-3(1).pdf) (Erişim Tarihi: 19.08.2020).

Jahangir. (1909-14). *Tüzük-i-Jahāngīrī: Or, Memoirs of Jahāngīr* (Cilt I-II). (H. Beveridge, Dü., & A. Rogers, Çev.) London: Royal Asiatic Society.

Jahangir. (1999). *The Jahangirnâma Memoirs of Jahangir, Emperor of India*. (W. M. Thackston, Dü., & W. Thackston, Çev.) New York: Oxford University Press.

Jauhar, A. F. (2015). *Asaf Khan - A Political Biography*. (PhD Thesis). Jamia Milia Islamia University Department of History and Culture. New Delhi. <https://shodhganga.inflibnet.ac.in/handle/10603/209718> (Erişim Tarihi: 02.11.2019).

Konukçu, E. (1991). Babürlüler. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 4, 400-404.

Konukçu, E. (1993). Cihangir. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 7, 538-539.

Kortel, S. H. (2012). Tüzük-i Cihāngīrī. *İslam Ansiklopedisi*, 42, 9-9.

Krishan, B. (2004). Padshah, Jagir, and Jagirdar - A Re-Examination of the Mughal Jagirdari System during the Reign of Akbar. *Proceedings of the Indian History Congress*, 65, 380-399. https://www.jstor.org/stable/44144755?seq=1#metadata_info_tab_contents, (Erişim Tarihi: 11.08.2020).

Moghadam, B.-u.-s. A. (1977). Negâhî be Jâygâh-i Khândân-i E'temâd-ed-Dawla Tehrânî der Dore-yi Jahangir Teymurî. *Motalaât-i Tarih-i İslâm*, 5(17). <http://journal.pte.ac.ir/article-1-274-fa.pdf> (Erişim Tarihi: 04.11.2019).

Mukherjee, S. (2001). *Royal Mughal Ladies And Their Contributions*. New Delhi: Gyan Publishing House.

Nüreddîn Muhammed Cihāngīr Gurkânî. (1359/1980). *Cihāngīrnâme-Tüzük-i Cihāngīrī*. (M. Haşîm, Dü.) Tahran: Bunyad-i Farheng-i İran.

Past present: Festivities at the Mughal court. (2010). <https://www.dawn.com/news/588844/past-present-festivities-at-the-mughal-court> (Erişim Tarihi: 12.08.2020).

Prasad, B. (1930). *History Of Jahangir*. Allahabad: The Indian Press.

Shah Nawaz Khan. (1979). *The Maathir-ul-Umarâ* (Cilt I). (H. Beveridge, Çev.) Patna: Janaki Prakashan.

Sıddıqui, I. H. (2007). Nur Cihan. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 33, 251-252.

Şahinoğlu, M. N. (1995). Emin-i Ahmed-i Râzî. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 11, 114-114.

TDK. (2019). <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 18.08.2020).

What is "pargana". (2020). <https://findwords.info/term/pargana> (Erişim Tarihi: 14.08.2020).

Zahîrüddin Muhammed Babur. (1987). *Vekayi*. (R. R. Arat, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Ziauddin, M. (2015). *Role of Persians at the Mughal Court: A Historical Study, During 1526 A.D. to 1707 A.D.*. (Phd Thesis). The Area Study Center for Middle East and Arab Countries University of Balochistan. Quetta.

Yayın Geliş Tarihi: 22.06.2020

Yayına Kabul Tarihi: 21.11.2020

Online Yayın Tarihi: 31.12.2020

http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.756212

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Cilt: 22, Sayı: 4, Yıl: 2020, Sayfa: 1617-1635

ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

MICHAEL SANDEL'İN PİYASA TOPLUMU ELEŞTİRİSİ VE İKTİSADİ ADALET ARAYIŞI

Ahmet Yavuz ÇAMLİ*

Öz

Modern kapitalizmi içselleştiren toplumlarda aşırı servet birikimi ve zenginleşmenin görüldüğü bir gerçektir. Diğer yandan bu süreç toplumsal alanda kapanmaz uçurumlar meydana getirir. Modern kapitalizm ekonomik büyümeyi teşvik ederken insanın özne konumunda büyük yaralar açar. Zenginleşme uğruna insanın bir meta gibi görülüp araçsallaştırılması bireysel ve toplumsal açıdan psiko-patolojik sorunlar yumağını ortaya çıkarır. Bu durum sosyo-kültürel alanda baskı ve tahribata yol açar. Ekonomik ve politik sistem nüfuzunu geniş ölçüde artırır. Böyle bir ortamda Batılı bireylerin derin bir anlam kaybına maruz kalır. Michael Sandel, bu olumsuz özellikleri kapsayan modern toplumu “piyasa toplumu” olarak tanımlar. Bu çalışmada Sandel’in piyasa toplumunu eleştirerek iktisadi adalete ulaşma çabası araştırılacaktır. Batı dünyasında büyük üne kavuşan Harvardlı profesörün özellikle iktisadi adalete dair görüşleri hakkında akademik camiamızda yapılan çalışma sayısı çok azdır. Sandel’in yaklaşımı, serbest piyasa sisteminin sahip olduğu gücü vurgulaması açısından önemlidir. Araştırmalara göre Sandel piyasa toplumunda, insan da dahil olmak üzere her değerinin metalaştırıldığını ifade eder. O, ekonomi ve ahlak arasındaki derin ayrılığa dikkat çeker. Onun iktisadi adalete dair görüşlerinin aktarılması nihayetinde kendi toplumumuz açısından dikkat edilmesi gereken hususlar içerir.

Anahtar Kelimeler: Sandel, İktisadi Adalet, Metalaşma, Piyasa Toplumu

MICHAEL SANDEL'S CRITICISM OF THE MARKET SOCIETY AND THE SEARCH FOR ECONOMIC JUSTICE

Abstract

It is a fact that excessive accumulation of wealth and enrichment are seen in societies that have internalized modern capitalism. But this process creates irreversible gaps in the social field. While modern capitalism promotes economic growth, it inflicts great wounds on the human subject position. Regarding the human as a commodity and

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Çamlı, A, Y. (2020). Michael Sandel'in piyasa toplumu eleştirisi ve iktisadi adalet arayışı. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (4), 1617-1635

* Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Kula Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, ORCID: 0000-0002-0746-9755, ahmetyavuz.camli@cbu.edu.tr.

instrumentalization for the sake of enrichment reveals a tangle of individual and social psycho-pathological problems. This situation causes pressure and destruction in the socio-cultural field. The Western individual suffers a deep loss of meaning. Sandel defines today's modern society, which includes these negative features, as "market society". In this study, Sandel's effort to achieve economic justice by criticizing the market society will be investigated. There are very few studies in our academic community about Sandel, who has gained a great reputation in the Western world, especially on economic justice. Sandel's approach is important in terms of emphasizing the last point the free market system has reached today. Sandel means that every value, including human, is commodified in the market society. He points out the profound separation between economy and morality. The transfer of his views on economic justice ultimately includes issues that should be considered in terms of our own society.

Keywords: Sandel, Economic Justice, Commodification, Market Society

GİRİŞ

Modern kapitalizm, yalnızca ekonomik sonuçları olan bir sistem değildir. Batı menşeli kapitalizm, çok daha derin ve geniş kapsamlı bir sosyo-ekonomik formasyondur. Ekonomiyle birlikte siyaset, hukuk, bilim, sanat, dünya görüşü ve eğitim gibi alanlarda ciddi yapısal reformları ikame eden bir sistemdir. Kapitalizmin talep ettiği ve sunduğu köklü değişimlerin bu alanlarda yeşermesi ve olgunlaşması dini ve ahlaki değerlerin saf dışına itilmesine neden olur. Bütünsel bir bakışla bu süreç rasyonelleşme, modernleşme, sekülerleşme, iktisadi gelişme gibi kavramlarla adlandırılır.

Batı toplumları rasyonelleşme sürecine paralel olarak ortaya çıkan modern kapitalizmle birlikte zenginliği yönetme problemiyle karşılaşır. Aşırı servet birikimi ve zenginleşme gerek dünyevileşmenin etkisiyle gerek adil olmayan düşünce yapısı, politika ve uygulamalarla toplumsal alanda sosyal uçurumlar meydana getirir. Modern kapitalizm ekonomik büyümeyi teşvik ederken insanın özne konumunda büyük yaralar açar. Zenginleşme uğruna insanın bir meta gibi görülüp araçsallaştırılması bireysel ve toplumsal açıdan psiko-patolojik sorunlar yumağının ortaya çıkmasına sebebiyet verir. Bu olumsuz sonuçlara düşünsel anlamda ciddi tepki gösterilir. Piyasa sisteminin krizlerini yumuşatmak, eleştirmek veya ortadan kaldırmak amacıyla pek çok düşünür tarafından sayısız görüş ve teori üretilir. Bu çalışmada Michael Sandel'in görüşleri odak noktası olarak ele alınacaktır.

Michael Sandel, Harvard Üniversitesinde uzun yıllardır siyaset felsefesi profesörü olarak görev yapar. Amerikalı profesör, adalet üzerine verdiği dersler ve yaptığı çalışmalarla, John Rawls gibi daha hayattayken toplum tarafından büyük kabul görür. Sandel, Harvardlı öğrenciler tarafından üniversitenin gelmiş geçmiş en popüler (tercih edilen) üç profesörü arasında gösterilir. Bu özelliklere sahip bir düşünürün ekonomi ile ahlak, adalet, erdem gibi temaların birlikteliğini vurgulaması

ve piyasa sistemini derinlemesine tartışmaya açması bu çalışma açısından büyük önem arz eder. Onun düşünceleri hem günümüz Batı (Amerikan) sistemindeki eşitsizliklerin daha iyi anlaşılması ve çözümlenmesi hem de piyasa sisteminin giderek etkisini artırdığı toplumumuzda çıkarılması gereken dersler açısından pek çok ipucu barındırır. Sandel'in ortaya koyduğu fikirler gerek meydana getirdiği etki ya da toplumdaki kabul derecesinin büyüklüğü gerekse güncel olması itibarıyla mevcut iktisadi sistemin ve faaliyetlerin açıkça anlaşılmasını sağlayabilir.

Bu çalışmada Sandel'in iktisadi adalete ulaşma çabasını ortaya çıkarmak için onun özellikle üç temel eserine başvurulur. Bu kaynaklar; *Liberalism and the Limits of Justice*, en popüler eseri *Justice: What's the Right Thing to do* ve henüz ülkemizde önemi yeterince kavranmamış son eseri *What Money Can't Buy?: The Moral Limits of Market* olarak belirtilebilir. Sandel'in eserlerinde piyasa sistemini insan odaklı tartışması iktisadi adalet açısından oldukça önemlidir.

Bu bağlamda çalışmada Sandel'in günümüz sistemini irdelemesi, iktisadi hayattaki mevcut eşitsizliklere ve adaletsizliklere bakışı, ekonomik faaliyetlere sosyo-felsefik yaklaşımı ve ahlaki sorgulaması ele alınacaktır. Üzerinde tartışılan konular diğer düşünürlerin fikirleriyle desteklenecektir.

MICHAEL SANDEL'İN PİYASA TOPLUMU TARTIŞMASI

Batı düşünce dünyasında iktisat ve ahlak arasındaki kopukluk 19. yüzyıldan bu yana çalışmalara konu edilir. Salt iktisat akımları içinde neredeyse esamesi okunmayan ahlaki değerlerin önemi son dönemlerde çeşitli düşünürler tarafından güçsüz atıflarla gündeme getirilir. Diğer yandan 2008 yılında meydana gelen küresel finans kriziyle birlikte ana akım iktisadın, neoliberal anlayışın, post-kapitalizmin veya serbest piyasa sisteminin sonunun yaklaştığı gibi söylemlerin arttığı görülür. Bu anlayışın temelinde iktisadi düşüncenin, politikaların ve faaliyetlerin değerlerden yoksunluğuna olan tepki ve eleştiriler yatar. Kapitalizmin en zaaf yanını oluşturan ekonomi ile dini-ahlaki ilke ve değerler arasındaki gerginlik adeta kırılma noktasına ulaşır. Bu durum problemin daha derin ve çeşitli cephelerden incelenmesi gerektiğini ortaya çıkarır (Sandel, 2009, s. 49; 2012, s. 20).

Sandel, siyaset felsefecisi kimliği ile ana akım iktisadın egemen olduğu bir düzende adalet arayışına girer (Sandel, 1998, s. 25). O, günümüzdeki genel iktisadi davranışları hâkim adalet teorisine ve anlayışları içeriğinde açıklamaya çalışır. Bu bağlamda Sandel modern kapitalizmin domine ettiği günümüz toplumunu "piyasa toplumu" olarak adlandırır. Ona göre zenginliğin ve özgürlüğün geniş boyutlara ulaşmasını içeren bu toplum (Amerika başta olmak üzere Avrupa ve serbest piyasa ekonomisini benimseyen diğer ülkeler) modeli son otuz yıldır gelişim ve olgunlaşma sürecindedir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra olgunlaşmasını hızlı bir şekilde tamamlamayı başarır (Sandel, 2012, s. 21). Bu zaman diliminde piyasaya ait unsurlar daha önce hiç görülmediği kadar kamusal alana sirayet eder. Piyasa değerleri tarafından insan hayatının tüm özel alanları işgal edilir. Bu tahribat, değer

içerikli tüm unsurların alım-satım faaliyetlerine konu edilmesine yol açar (Sandel, 2012, s. 20).

Sandel'e göre Batı (Amerikan) iktisadi düşünce dünyasında ekonomi ve ahlak arasındaki uçurumun derinleşmesi bazı temel sebeplere dayanır. Bu sebepler finans kurumları yöneticilerinin egoist, hedonist ve aşırı hırslı davranışları; piyasa odaklı düşünce neticesinde serbest piyasa sisteminin piyasa değerlerine ait olmayan hayatın egemenlik alanlarına doğru genişlemesi ve zenginliğin belirli bir azınlığın tekelinde her geçen gün daha da artması olarak sıralanabilir (Sandel, 2009, s. 25; Besley, 2013, s. 480). Bu etkenler liberal demokratik toplumlarda ahlaki çelişkilerin artışıyla sonuçlanır. Ekonomi ve ahlak alanları arasında ne kadar bağdaşmazlık varsa ahlaki ikilemler de o derece bireylerin hayatında geniş yer tutar. Sandel bu savını pratik hayattan örneklerle destekler: Kâr amaçlı okulların, hastanelerin, hapishanelerin işletilmesi; Amerikan ordusunun Irak ve Afganistan gibi ülkelerde büyük çoğunluğunun özel askeri şirketlerin çalıştırdığı (istihdam ettiği) kişilerden oluşması; ABD ve İngiltere'de özel güvenlik personeli sayısının polis sayısını ikiye katlaması. Bunlar piyasa güdümlü hareket etme nedeniyle ortaya çıkan tartışmalara örnektir (Sandel, 2012, s. 22).

Sandel'e göre Batı toplumlarında piyasa ekonomisinden piyasa toplumuna doğru bir evrilme süreci yaşanır (Sandel, 2012, s. 26). O, piyasa toplumunu her şeyin satılık olduğu bir pazar yeri gibi görür. Her unsurun bir mal gibi atfedilmesi doğal olarak paraya sahip olmayı önemli kılar. Böyle bir düzende yoksul insanların durumu satın alım güçsüzlüğü nedeniyle çok daha zordur. Bir ekonomide ya da toplumda parayla satın alınabilecek mallar ne kadar çoksa yoksulların bu durumdan olumsuz olarak etkilenmesi o derece yüksek olur (Swanson, 2011, s. 1391). Zenginliğin tek avantajı lüks evler, arabalar, çantalar, giysiler, takılar almak veya lüks otellerde tatil yapmak, yurtdışı gezilerine gitmek, son teknoloji cep telefonları kullanmak değildir. Günümüzde siyasal nüfuz edinebilme, en iyi sağlık hizmetlerinden faydalanabilme, güvenli bir hayat sürebilme, kaliteli eğitim veren seçkin okullara gidebilme gibi imkânlarla sahip olma kapasitesi zengin-fakir arasındaki makasın açılmasında etkinliğini giderek arttırır. Hem kapasitelerin hem de gelirin adil dağılmaması sonucu iktisadi eşitsizlikler ve adaletsizlikler de sürekli artma eğilimindedir (Sandel, 2012, s. 86).

Bununla birlikte sosyal malların (değerlerin) içinin boşaltılıp ekonomik mallara (metalara) dönüştürülmesi söz konusudur (Sandel ve Hoffman, 2005, s. 10). Sandel bu konuyu Gary Becker'a atıfta bulunarak açıklar. Ona göre 1970'lerde yapılan fayda-maliyet analizlerinde hesaba katılan ancak arka planda yer alan gölge fiyatlar, günümüzdeki politikalarda aleni bir şekilde kullanılır. Ekonomi alanının kapsamına girmeyen sosyal mallar üzerinde fayda-maliyet analizleri yaygınlaşırken bunların fiyatlandırılması da yine aleni bir şekilde yapılır (Sandel, 2013, s. 122; 2009, s. 31).

Sosyal değerler, bir bedel ödenerek alınan ekonomik mallara indirgenir. Bu durum iktisat disiplininde ya da iktisadi politikalarda insani ve ahlaki değerlerin dikkate alınmamasının sonuçlarından biridir. Bu konuyu farklı bir örnekle izah etmeye çalışalım: Ünlü yazar Stephen Zweig'in 1925 yılında yayınladığı *Korku* (Orişinal adı *Angst*'tir, İngilizcesi *Fear* olarak çevrilmiştir) adlı eserinde zengin bir kadının annelik ve ev hanımlığı gibi sorumluluklarını para ile işe aldığı kadınlara yaptırması konu edilir. Zenginliğin verdiği güç ile kadın tamamen kendi faydasına odaklanır. Eşinden, evinden, çocuklarından kopuk bohem bir hayat sürer. Ünlü bir avukat olan kocasını aldatır ancak yakalanması ihtimalinde yaşadığı lüks hayatı kaybetme korkusuyla bir gün yüzünü ailesine döner. Adeta kadının gözündeki perde kalkmış gibidir. Evinde ailesiyle vakit geçirmeye başlayan kadın, kendini evinde bir yabancı gibi hisseder. Yerine getirmesi gereken tüm değer içerikli sorumlulukları, para ile tuttuğu kadın hizmetlilerine yaptırdığını fark eder (Zweig, 2010). Bizim çalışmamız açısından vurgulanmak istenen de bu husustur. Kadının zenginliğini kullanarak annelik gibi görevlerini paraya dökmesi neticede ahlaki bir yozlaşmaya yol açar.

Avusturyalı yazar Stephen Zweig'in romanında anlattığı ve daha sonra filmlere konu olan bu durum, günümüzün temel problemleri arasındadır. Bu bağlamda piyasa, toplumsal alanda büyüyerek bu problemlerin çeşitlenmesine neden olur. Piyasa toplumunda sosyal malların ekonomik mallara dönüşmesi insanın daha da araçsallaştırılmasına zemin hazırlar. Ancak 2008 finans krizi ekonomik sonuçları bir yana sosyal maliyetiyle iktisadi düşünce dünyasında tartışmalara neden olur. Çünkü piyasa toplumunda insan kayıp bir hazine gibidir. İnsanın amaç olarak ele alınması gerektiği tartışmalarında artış görülür.

Sandel, Samuelson ve Mankiw gibi iki ünlü iktisatçının iktisada yaklaşımlarından bahsederek yaşanan dönüşümü açıklamaya çalışır. Samuelson'a göre iktisat; fiyat, ücret, faiz, kredi, vergi, enflasyon, işsizlik, harcamalar gibi ekonomik parametrelerin dünyasıdır (Samuelson, 1958, s. 7). Mankiw ise iktisadı; özne olan insanın faaliyetleri ve kararlarının dayandığı ilkelerle ilişkilendirir. Burada iktisadın insana nasıl yaklaştığı önemlidir (Mankiw, 2004, s. 4). Çünkü Sandel'e göre yaşanan dönüşümün bir başka ölçüsü, sosyal problemlerin çözümünde parasal teşviklere başvurulmasıdır (2012, s. 72). Sandel'in vurgulamak istediği nokta parasal teşviklerin işe yarayıp yaramadığından ziyade paranın her sosyal çözümsüzlükte çıkış yolu olarak algılanmasıdır. O, öğrencilerin kitap okuması, insanların kilo vermesi ya da uyuşturucu kullanımını bırakmaları için uygulanan parasal teşvikleri ya da yasakları örnek olarak gösterir (Sandel, 2012, s. 83).

Bu bağlamda Sandel'e göre bir iktisatçı ekonomik eylemlerin hangi normlara dayanması gerektiğini, nasıl davranılırsa doğrunun yapılmış olacağını ve malların nasıl değerlendirileceğini açıklamaz (2009, s. 65). İktisatçılar genelde fiyat sistemi ağızıyla konuşurlar. Fiyat sistemi, malları tercihlere göre dağıtır. Dağıtılan malların değerini, mükemmelliğini, uygunluğunu belirtmez. Sandel, buna rağmen

iktisatçıların son zamanlarda bilinçli ya da bilinçsizce ahlaki sorgulamalar yaptıklarını tespit eder. Çünkü sosyal değerlerin bir meta olarak piyasada sunulması; ekonomi disiplini tarafından da gözlemlenir. Nitekim piyasa sisteminin ekonomik gelişmeyi sağlamasına rağmen sorunları gidermediği aksine arttırdığı günümüzde yadsınamaz bir gerçektir (Sandel, 2012, s. 69).

Metalaşma

Bilindiği üzere serbest piyasa sistemini ortaya çıkaran sosyo-ekonomik organizasyon kapitalizmdir. Kapitalist sistem en başta sınıflı bir toplum üzerine inşa edilir. Hatta bu özellik kapitalist sistemin temel şartlarından biridir. Kapitalist toplum en saf haliyle burjuva ve proletarya sınıfları olmak üzere iki sınıftan oluşur. Üretim araçlarının mülkiyeti burjuva sınıfının elindedir. Proletarya sınıfının emeği dışında satacağı bir şeyi yoktur. Devlet kurumları burjuva sınıfının egemenliğine ve ağır baskısına maruz kalır. Yani devlet bürokrasisi ekonomik sistemden gelen direktifleri yerine getiren bir organizasyondan ibarettir. Doğal olarak her iki sınıfın çıkarları birbirine zıttır. Birindeki artış ya da genişleme öbüründe azalma ya da daralma demektir. Yani bir tarafta kitlelerin çıkarları, diğer tarafta belli bir azınlığın çıkarları söz konusudur. Siyasal sistemin toplumsal çıkarları dikkate almayarak burjuva sınıfının çıkarlarını güvence altına almak üzere dizayn edilmesi, bu sistemin zorunlu olarak toplumun rıza ve hoşnutluğundan uzaklaşması demektir. Yani bu sistemde yasalar ve yönetmelikler toplumsal konsensüsle değil, azınlığın arzuları doğrultusunda yapılır. Bu durum ise politik sistemin ve buna bağlı olarak ekonomik sistemin toplumsal meşruiyetten mahrum kalmasını doğurur. Toplumsal meşruiyetin olmaması toplumun devlete olan sadakati ve güveninin deforme olmasına ortam hazırlar. Bu güvensizlik ve toplumsal öfke uzun dönemde sosyal entegrasyonun çözülmesine ve toplumsal polarizasyona neden olur (Duran, 2017, s. 39).

Kısaca izah edilen bu süreçte rasyonalistler akli ahlaki değerlerin yerine ikame ederler. Bu gelişme dini ilkelere olan ihtiyacı bitirerek değer içerikli aklın devre dışı bırakılmasına neden olur. Dini aklın etkisizleştirilmesi teoloji ve felsefenin de etkisizleştirilmesi demektir (Horkheimer, 1947, s. 43; Giddens, 2012, s. 208). Dolayısıyla anlam üretecek mekanizma ve araçlar piyasadaki çekilir, piyasada sadece faydacılığı inşa eden pozitivizmin duygu ve değerden yoksun materyalist argümanları kalır (Hollenbach, 1987, s. 22; Habermas, 1984, s. 143; 1973, s. 50).

Öte yandan iktisatçılar, piyasa savunusunda genel olarak faydacılık argümanına dayanırlar. Faydacılık, piyasanın alıcılara ve satıcılara benzer şekilde çıkar sağladığını böylece toplumsal refahı ya da sosyal faydayı geliştirdiğini kabul eder. Buna göre taraflar piyasada alım satım sonucu karşılıklı olarak çıkarlarını garanti altına alırlar. Ayrıca malların etkili bir biçimde dağıtılması gerçekleşir; mallar onlara en çok kıymet verenlere paylaşılır. Bu kıymet verme ödeme yapmaya istekli olmakla ölçülür (Sandel, 2012, s. 48; Reisch, 2014, s. 113).

Fayda fetişizmiyle birlikte para ve gücün sosyo-kültürel sistemi kolonize etmesi veya bunun ileri aşaması olan piyasa ekonomisinden piyasa toplumuna geçilmesi piyasaya ilişkin unsurların toplumsal alanlarda yayılmasını ifade eder (Sandel, 1998b, s. 8; Polanyi, 1935, s. 375; Cox, 1999, s. 19). Bu süreçte her değer ve hatta insan fiyatlandırılmaya tabi tutulur. Maksimum kâr güdüsü, bireylerde metalaşma patolojisi ortaya çıkarır. Toplumsal hayatın metalaşması ya da ticarileşmesi adalet, ahlak, erdem gibi değerlerin içinin boşalmasına sebep olur (Sandel, 2012, s. 126; MacIntyre, 1988, ss. 339-342). Toplumsal hayatın öznesi olması gereken insan her türlü aidiyet ve kimliğinden koparılır. Zenginleşmek nihai bir amaç olarak belirlenir ve insan bu amaca ulaşmada araçsallaştırılır (Sandel, 2009, s. 112; 2012, s. 123). Tüm iyi şeylerin alınıp satıldığı bir toplumda zengin olmak veya paraya sahip olmak birinci derecede önem arz eder. Metalaşma, servetin zenginler lehine artmasına yol açar. Daha fazla para kazanma hırsı Batı insanı tarafından yoğun şekilde içselleştirilir. İktisadi adaletsizliklerin harcında bulunan faktörlerden biri de budur (Sandel, 2012, s. 145). İnsanın metalaşması ve bir nesne olarak pazarlanması, piyasa toplumunda tartışılan önemli konulardan biridir (Sandel, 2009, s. 43; Duran, 1997, ss. 61-63).

Sandel “piyasa değerleri tarafından oluşmayan bir sosyal malın metalaştırılması ne gibi zarar verir?” sorusuyla dikkatleri çekmeye çalışır. Piyasa normlarına aykırı bir sosyal malın ya da değerın metalaşması o malın anlamını, içeriğini, kıymetini değiştirir. İnsanın ya da bir ‘iyi’nin metalaşması anlam kaybını doğurur (Weber, 1950, s. 259). İnsan ya da değer, bir meta olduğunda fiyatı olan ve alınıp satılan bir ‘şey’e dönüşür; anlamını, değerini, ruhunu kaybeder (Lukacs, 1971, s. 83; Bewes, 2008, s. 29). Metalaşma kurumsallaşarak tüm sistemin bünyesine nüfuz eder ve her şeyi domine eder. Kendisini ürettiği meta gibi bir obje olarak gören emek, kendi doğasından yabancılaşmaya başlar ve insan-dışı bir doğaya evrilir (Marx, 1975, s. 324). Artık o birey özgür bir aktör değildir, ürettiği piyasa toplumunun kölesi durumundadır (Weber, 1950, s. 209). Bu itibarla Sandel’e göre de piyasa toplumunda her unsurun metalaşması özgürlük kaybını beraberinde getirir (Sandel, 2012, s. 116).

Sandel faydacılığın ve metalaşmanın somutlaştığı örnekler verir. İlk örneğe göre 1970’lerde Ford Pinto markalı arabaların karıştığı kazalarda ölümler ciddi rakamlara ulaşır. Dahası arabaya arkadan çarpıldığı zaman arabanın patlayıp alev aldığı görülür. Yaşanan kazalarda arabanın içindeki kişilerin ya yanarak öldüğü ya da ağır yaralı kurtulduğu kaydedilir. Kurtulan kazazedelerden biri Ford şirketini dava eder. Yapılan araştırmalar sonucu patlamayı engelleyecek parçanın arabanın üretimi esnasında bilinçli bir şekilde benzin deposuna takılmadığı tespit edilir. Ford’un fayda-maliyet analizine göre benzin deposunun patlamasını önleyecek bu parça 11 dolardır. 12,5 milyon araç üretildiği varsayıldığında bu parçanın her araca takılması maliyetleri yukarı çekecektir. Ford’un araştırmasına göre meydana gelen kazalarda yılda yaklaşık 180 ölüm ve 180 yaralanma gerçekleşir. Ölenlerin ailelerine

200.000 dolar, yaralı kurtulanlara 67.000 dolar tazminat ödenmesi Ford'un maliyetlerinin daha düşük olmasını sağlar. Benzin deposuna parçanın takıldığı varsayıldığında bunun firmaya maliyeti 137,5 milyon dolar, tazminatların firmaya maliyeti ise yaklaşık 49 milyon dolardır. Bu nedenle firma yetkilileri bu parçayı üretilen araçlara takmamayı tercih ederler (Dowie, 1977; Kiscusi, 2000, s. 569).

Diğer örnekte Philip Morris şirketi kârlarının azalmasını önlemek amacıyla bir fayda-maliyet analizi yaparak bunu Çek Cumhuriyeti Hükümetine sunar. Analize göre sigara içen kişiler sağlık sistemine ek yük getirirler de erken ölüm oranları nedeniyle aslında devlet bütçesine katkı sağlarlar. Çünkü bir kişinin uzun yaşaması sağlık, emekli maaşı ve huzur evi gibi maliyetleri artırır. Sigara içenlerin erken ölümü ise bu gider kalemini hafifletir. Ayrıca sigara satışlarından vergi geliri elde edilir. Satışların düşmesi bu gelirin azalması demektir. Çalışmanın sonucuna göre sigara içmek erken ölüm ve vergi gelirleri ile hazineye yıllık net 147 milyon dolar katkı sağlar. Bu çalışma ile hükümeti sigara karşıtı politikalarından vazgeçirmeyi amaçlayan Philip Morris şirketi için sonuç farklı bir şekilde gelişir. Şirketin fayda-maliyet analizinin medyaya sızdırılması sonucu büyük bir toplumsal tepki ortaya çıkar. Sigaranın insanları öldürmesinin bir kâr olarak görülmesi infiale sebep olur. Şirket yetkilisi yaptıklarının "insanlığın temel değerleri ile hiçbir şekilde uyumadığı ve kabul edilemez olduğunu" itiraf ederek özür diler (Sandel, 2009, ss. 53-54).

Bu örnekler kâr uğruna insan hayatının hiçe sayıldığı bir anlayışın hâkimiyetini gösterirler. Sandel faydacılığın ve metalaşmanın insanları bir nesne gibi araçsallaştıran, hiçleştiren ve şeyleştirilen sonuçlarına doğal olarak tepki gösterir. Ona göre insanlar, zenginliğin araçları ve nesnelere olmaktan ziyade onurlu ve saygıyı hak eden varlıklardır (Sandel, 2012, s. 25).

Öte yandan Sandel metalaşmanın iktisadi eşitsizliği artırdığı bir toplumda zenginlerle fakirlerin ayrı ve kopuk hayatlar yaşadıklarını belirtir. Amerika'daki mevcut şartları öne süren Sandel, paranın tabakalaştırdığı bu toplumda zenginlerle fakirlerin ayrı yerlerde yaşadıklarını, ayrı firma veya departmanlarda çalıştıklarını, ayrı okullarda eğitim gördüklerini, ayrı sosyal alanlarda vakit geçirdiklerini ve ayrı mekanlarda harcama yaptıklarını açıklar. Metalaşma ve zenginleşmeyi "Amerikan hayat tarzının localaştırılması" olarak ifade eden düşünür, bu olumsuz gelişmeyle birlikte demokratik toplum imajının da zedelendiğini savunur (Sandel, 2012, s. 255).

Sandel, mevcut iktisadi eşitsizlik ve adaletsizliklere istinaden iktisatçıların bir eylem üzerine fiyat koymanın piyasa dışı normlara yer bırakıp bırakmayacağını cevaplandırmak zorunda olduklarını söyler. Bu sebeple iktisatçıların bir eylemi şekillendiren ahlaki anlayışı sorgulamalı ve bir eylemi piyasalaştırmanın ahlaki anlayışı yerinden edip etmeyeceğine karar verilmelidirler (Sandel, 2012, s. 115).

SANDEL'İN İKTİSADİ ADALET ARAYIŞI

Amerikalı düşünür, yeni bir adalet teorisi ortaya koyma peşinde değildir. O, piyasa toplumlarında sürekli artan iktisadi adaletsizliklere çözüm aramaya çalışır. Bu bakımdan onun iktisadi adalet arayışı eleştirel bir yöntem içerir. Sandel'in piyasa toplumu üç başlık altında sunulabilir. Bunlar “hakkaniyet eleştirisi”, “ahlaki yozlaşma” ve “vatandaşlık erdeminin aşınması”dır.

Hakkaniyet Eleştirisi

Hakkaniyet eleştirisi piyasada bireylerin ekonomik tercihlerinin yansıttığı eşitsizlik üzerine kuruludur (Sandel, 2012, s. 144). Liberteryen yaklaşımın bu itirazı, insanların eşit olmayan şartlar altında ya da ekonomik durumun olumsuz seyrettiği bir zamanda arz ve talebin karşılaşmasında adaletsizliğin ortaya çıkabileceğine işaret eder (Garcia, 2000, s. 1008). Buna göre piyasanın işleyişi iddia edildiği üzere her zaman gönüllü bir rıza ile gerçekleşmez. Bir kişi yıllardır aç yaşayan ailesini bu durumdan tamamen kurtarmak için böbreğini satabilir. Fakat bu kişinin kararı kendi rızasıyla bile olsa gerçekten gönüllü olmayabilir. Esasında, kişi içinde bulunduğu şartlar tarafından adil olmayan bir şekilde zorlanmış olabilir. Bu tarz tercihler ekseriyetle dışsal etkenlerin içsel güdülenmeyi zorlamasıyla meydana gelir (Sandel, 2012, s. 140).

Örneğin 2004 yılında Meksika Körfezi'nde ortaya çıkan Charley Kasırgası sebebiyle Florida eyaletinde fahiş fiyat uygulamaları görülür. Fiyatların yüksek dereceli artışının nedeni kasırganın enerji sağlayan araçları ve evleri alt üst etmiş olmasıdır. Yaz ayında elektrikten ve evlerinden mahrum kalan insanlar zor durumda kalırlar. Evlerin çatılarından iki ağacı kaldırmanın maliyeti 23.000 dolara, bir evin elektrik ihtiyacını karşılayacak küçük bir jeneratörün fiyatı 250 dolardan 2000 dolara, küçük bir motelin bir gecelik fiyatı 40 dolardan 160 dolara, buz torbaları 2 dolardan 10 dolara çıkar. İnsanların kasırga nedeniyle en çok ihtiyaç duyduğu bu mal ve hizmetlerin fiyatlarındaki fahiş artış Florida'da davaların açılmasına, bazı şirketlerin 70 bin dolar gibi yüksek miktarda ceza almalarına, toplumsal öfkenin artmasına ve bu konunun yoğun şekilde tartışılmasına yol açar (Sandel, 2009: 15-16). Evet, insanlar tüketici olarak ihtiyaç duydukları bu mal ve hizmetleri satın alırlar. Ancak insanlar satın alma eylemini gerçekleştirirken ne kadar özgürlerdir ve ne kadar gönüllüdürler?

Sandel'e göre hakkaniyet eleştirisinin ahlaki bir yanı vardır. Bu eleştiri yapanlar, adil düzenlenmiş sosyal çevrenin imkân ve şartları altında gerçekleşen ideal rızayı işaret ederler. Sandel, hakkaniyet ilkesini şöyle açıklar: Piyasa arz ve talebin kesişim kümesidir. Üretilen mallar, tüketiciler tarafından özgürce satın alınır. Fiyat arz ve talep tarafından serbestçe belirlenir. Yani bireylerin istedikleri fiyattan alım-satım yapma tercihleri özgürce şekillenir. Fakat hakkaniyet itirazına göre piyasada her tercih iddia edildiği üzere tamamen gönüllü bir şekilde oluşmaz. Bazı insanların gelir seviyesi çok düşük olabilir yahut adil şartlarda pazarlık etme yeteneği

veya bilgisi (asimetrik bilgi) olmayabilir (McCloskey, 2016, s. 552). Böyle durumlarda piyasa tercihleri özgür tercihler olarak nitelendirilemez. Sandel'e göre bir piyasa tercihinin özgür bir tercih olup olmadığını tespit edebilmek için gönüllü bir rızanın oluşmasını engelleyen şartların veya faktörlerin ne gibi eşitsizlikler içerdiği araştırılmalıdır. Vurgulanması gereken nokta; bir kişinin pazarlık gücü azlığı ya da yoksunluğu ile asimetrik bilginin mevcut olduğu durumlarda tercihlerin hangi aşamada kusurlu rızayı ürettiğidir. Bu sorgulama ile piyasada özgür tercihin hakkaniyetini aşındıran etkene ulaşılabilir (Sandel, 2009, s. 17).

Hakkaniyet ve diğer eleştiriler piyasada oluşturacakları etkiler bakımından farklılık gösterirler. Hakkaniyet itirazıyla ilgili ayrıntı şu şekildedir: Liberteryenlerin belli malların piyasaya sunulmasına karşı çıkmalarının sebebi; itiraza konu edilen mallar kutsal, değerli veya paha biçilemez kabul edildiği için değildir. Onlar, malların özelliğinden ziyade şartların eşitliğine veya eşitsizliğine odaklanırlar. Adil olmayan pazarlık şartlarının mevcudiyeti durumunda malların alınması ve satılmasına karşı çıkarlar. Yani bu eleştiride bulunanlar, sosyal değerlerin ve malların metalaştırılmalarına itirazda bulunmazlar (Besley, 2013, s. 499).

Muhafazakâr liberteryenlerin iktisadi adalet anlayışları şöyledir: İnsanlar ekonomiye katkıda buldukları ölçüde ekonomiden almalıdırlar. Buradaki ölçü bireyin ekonomiye yaptığı katkıdır. Bu görüşe göre bireyler kendi emeklerinin ve üretim araçlarının katma değeri ölçüsünde tüketim yapmalıdırlar (Hahnel, 2006: 18). Diğer yandan liberteryenler, mülkiyet haklarının korunması, bireysel hakların en üst düzeyde genişletilmesi, serbest piyasa imkânlarının sağlanması, fiyat mekanizmasının işlemesi ve özgürlüğün mutlak önceliği konularını şiddetle savunurlar. Onlara göre bireysel özgürlük toplum olmanın önşartı gibidir; tüm sosyal ilişkilerin, ekonomik değişimlerin ve siyasi sistemin altında yatan temel değerdir. Serbest piyasada, bireyler arasında oluşan gönüllü iş birliğinin her zaman devletin uyguladığı zorlamaya tercih edilmesini savunurlar. Devletin rolü toplum adına hedefler belirlemek olmamalıdır. Devletin varlığı; serveti yeniden dağıtmak, kültürü tanıtmak, tarım sektörünü desteklemek ya da küçük firmalara yardım etmek için değildir. Onlara göre devlet kendisini bireysel hakların korunmasıyla sınırlamalı ve vatandaşların barışçıl bir şekilde kendi hedeflerine ulaşmalarına izin vermelidir (Nozick, 1974).

Liberteryenler yasa önünde herkesin biçimsel eşitliğini desteklerler fakat kaçınılmaz olarak yalnızca kişisel özgürlüğe tecavüz ederek ve genel refahı azaltarak zenginleşenler ve bu nedenle meydana gelen eşitsizlikler hakkında çok az endişe duyarlar (Hahnel, 2006: 33). Onlar için yoksullukla mücadele etmenin en iyi yolu, serbest girişim ve serbest ticaret sistemini garanti altına almak ve devletin servet transferi programlarından daha etkili ve daha iyi bir sonuç vereceğine inandıkları özel yardım girişimlerinin ihtiyaç sahiplerine yardım etmelerine izin vermektir.

Buna karşın Sandel bir örnek vererek bu görüşlere itiraz eder. O, konuyla ilgili olarak piyasada böbreklerin alınıp satılması meselesi üzerine eğilir. İnsanlar, piyasada böbreklerini satmalı mıdır? Şayet satmamalıdır cevabı veriliyorsa bunun iki sebebi vardır. Bunlardan birisi hakkaniyet eleştirisidir. Piyasada bir meta gibi böbreğini satanlar genellikle çok zor durumda olan insanlardır. Ekonomik durumu iyi olup böbreğini satan bir kişiye bu zamana kadar rastlanılmaz. Çok borcu olan, hayati derecede önemli bir konuda paraya ihtiyacı olan ya da ailesini kötü durumdan kurtarmak zorunda olan birisi böbreğini satmaya karar verebilir. Bu karar bir rıza gerektirir. Ancak kişinin böbreğini satmaya razı olması gönüllülük içerir mi? Hakkaniyet eleştirisinde bu sorular ileri sürülür. Cevaben ise böbreğini satmaya razı olan kişinin bu satışı gönüllü bir şekilde yapmayacak olduğu ileri sürülür. İçinde bulunduğu şartlar, böbreğini satmaya razı olacak kadar kişinin zor durumda olduğunu gösterir. Bu nedenle bu tür bir piyasanın böbreğini satma tercihini tamamen gönüllüce yapmamış olan yoksul veya zor durumda olan insanları sömürdüğü belirtilir (Sandel, 2012, s. 138).

Ahlaki Yozlaşma

Yozlaşma satılık olmaması gereken bir değer metalaşmasına yani alım satımına konu olmasına dayanır (Sandel, 2012, s. 66). Bu doğrultuda ahlaki yozlaşma eleştirisi piyasada etkin faaliyet ve uygulamaların deforme edebileceği veya ortadan kaldıracabileceği tutum, değer ve normları sorgular (Sandel, 2012, s. 139). Yozlaşma itirazı, hakkaniyet eleştirisinden farklı olarak belli malların ve hizmetlerin piyasaya sunulmasının bu malları koflaştırıcı etkisine dikkat çeker (Sandel, 2009, s. 97). Ahlaki yozlaşma itirazında bulunanlar belli ahlaki ve vatandaşlığa ait değerlerin piyasaya indirildiğinde veya metalaştırıldığında etkilerini kaybedeceklerini savunurlar. Hakkaniyet itirazındaki gibi adil pazarlık şartları dahi oluşsa ahlaki yozlaşmanın önüne geçilemeyeceğini belirtirler (Sandel, 2012, s. 141).

Yozlaşma eleştirisi bir takım ahlaki paradigmayı önceler. Kişinin tam rızası ya da kusurlu rızasının olup olmamasının bir önemi yoktur. Bireyin zor durumda olması bu itirazı ortadan kaldırmaz. Bu açıdan yozlaşma iddiası, metalaşmaya konu olması nedeniyle piyasa tarafından değersizleştirilen söz konusu malların ahlaki önemine vurgu yapar (Sandel, 2009, s. 21). Belli unsurların özlerine, karakterlerine ve bunları yönlendirmesi gereken normlara odaklanır (Sandel, 2012, s. 144). Bu nedenle yozlaşma iddiacılarına göre piyasa toplumunda dahi meta olamayacak bazı unsurlar mevcuttur. Bu tarz değerlerin asla ticarileşmemesi gerekir. Ancak piyasa kendi içinde yozlaştırıcı eğilime ve bunu engelleyecek tüm etkenleri dışlayacak özelliğe sahiptir (McCloskey, 2016, s. 549).

Sandel yukarıda izah edilen böbrek örneğini aynı zamanda ahlaki yozlaşma açısından ele alır. Piyasada insanların böbreklerini satmaması gerektiğini düşünenlerin bir kısmı hakkaniyet ilkesine dayanarak eleştiride bulunur, bazı kesimler ise ahlaki yozlaşma eleştirisini öne sürerler. Sandel'e göre piyasada bir mal gibi böbreğini satanlar çoğunlukla ekonomik durumları kötü olan kişilerdir.

Yozlaşma iddiasına göre böbrek satışına izin verilmesi; insanı farklı parçalardan oluşan bir toplama olarak gören değersizleştirici ve nesneleştirici bir düşünceyi teşvik eder (Sandel, 2012, s. 137). İnsan kavramının ve algısının içinin boşaltılmasına yol açar. Amaç olması gereken insanın metalaşması ahlaki açıdan problemler doğurur. Böbreğin ticarileştirilmesi insanın araçsallaştırılması demektir. Kişinin rızasının olması ve bu rızanın gönüllülük içerip içermemesi önemli değildir. Buradaki yozlaşma eleştirisi insanın pasifize edilip şekleleştirilmesi üzerine kuruludur.

Buna rağmen Sandel'e göre iktisatçılar genellikle piyasanın mallar üzerinde etkisiz olduğunu, alım satıma konu olan malların değerine ve içeriğine ilişkin bir yönlendirmesinin olmadığını savunurlar. Sandel bu genel görüşü kabul etmez. Mesela o, eğitim konusundaki metalaşmayı dile getirir. Amerika'da bazı üniversitelerin ancak yüksek giriş ücretini ödeyen kişilere eğitim imkânı tanımalarından bahseder. Ona göre üniversiteye parayla veya daha çok para verene giriş imkânının sunulması üniversitenin daha fazla gelire ve kaynağa sahip olmasını sağlayabilir. Ancak bu durum üniversitenin bütünlüğünü, öğrenci kalitesini, verdiği diplomanın değerini aşındırabilir yani eğitimde bir yozlaşmaya yol açabilir (Sandel, 2012, s. 27).

Bununla birlikte Sandel, fayda-maliyet analizinin sosyal değerler ve mallar üzerinde faydacılık açısından etkisiz olduğu ya da bu değerleri yozlaştırdığı iddiasıyla başka bir örnek olay sunar. Çocuk kreşleri üzerine yapılan bu araştırma Sandel'in haklılık payını gözler önüne serer. Araştırmada çocuklarını gün sonunda kreşten almaya giden velilerin sürekli geç kalmaları ve öğretmenlerin bu durumdan yakınmaları sonrasında kreş yönetiminin geç kalan velilerden fazla mesai ücreti talep etmesi ve anne-babaların bu duruma tepkisi ölçülür. Beklenenin aksine velilerin daha fazla geç kaldıkları ve ücret ödemeyi kabul ettikleri tespit edilir (Gneezy ve Rustichini, 2000, ss. 1-17). Bu durum, piyasa toplumunda sorumluluk duygusunun metalaşması ile bu değerlerin yozlaşmaya eğilimli olduğunu gösterir (Sandel, 2012, s. 88).

Sandel'e göre insanlar hangi değerlerin niçin önemsenmeye değer olduğu noktasında hemfikir değildir. Paranın neyi satın alması ya da almaması gerektiğine karar verebilmek için hangi sosyal mallar piyasanın güdümüne bırakılmalı ve metalaştırılmalı, hangi değerler sosyal ve medeni hayatın çeşitli alanlarını yönlendirmeli konusu açıklığa kavuşturulmalıdır (Sandel, 2009, s. 32).

Dikkat edileceği üzere yozlaşma itirazında piyasa sisteminin zenginliği artırması eleştirilmez. Piyasa sisteminin piyasa toplumuna dönüşerek zenginliğin yanlış yönetilmesi ve ortaya çıkan problemler eleştirilir. Sandel'in eserlerinde yozlaşma ilk bakışta kısmen ele alınmış gibi görülebilir. Derinlemesine düşünüldüğünde yozlaşmanın ortaya çıkardığı problemlere geniş perspektiften yaklaşıldığı da anlaşılır. Sandel, ahlaki yozlaşma ile birlikte piyasa toplumunda vatandaşlık erdeminde de bir yozlaşmanın yaşandığını belirtir.

Vatandaşlık Erdeminin Aşınması

Sandel'e göre piyasa ekonomisinin piyasa toplumuna evrilmesi vatandaşlık erdemine zarar verir. İktisadi adaletsizliklerin yaygınlaştığı piyasa toplumunda metalaşma süreci paranın ve gücün kolonizasyonunu artırır. Böylece toplumsal ilişkiler parasal gücün etrafında şekillenmeye başlar (Sandel, 1984, s. 81; 2009, s. 84). Aynı toplum içinde yaşayan zenginler ve fakirler birbirlerini ötekileştiren bir eğilime sahip olurlar. Özellikle Amerika'da 1930'lardan bu yana artan zengin-fakir uçurumu sosyal dayanışmayı yıkıma uğratar (Sandel, 1996, s. 63; 2012, s. 195). Site içi yaşam-kenar mahalleler, paralı kolejler-vasat devlet okulları, pahalı özel hastaneler-yığılmanın yaşandığı devlet hastaneleri, lüks mekanlar-sıradan kafeler gibi birbirinin zıttını oluşturan yaşam alanlarında insanlar birbirlerinden uzak bir hayat sürerler. Bunun bir diğer etkisi ise kamu hizmetlerinin kötüleşme eğilimi göstermesidir. Zenginlerin kamusal mekanları ve hizmetleri terk etmesi bunları vergiyle destekleme isteklerini azaltır (Sandel, 2012, s. 197; Marks, 2001, s. 629). Ayrıca toplumdaki bu eşitsizlik toplumsal birliğin parçalanmasına zemin hazırlar. Sandel bu hususu özellikle Amerika için öne sürerek metalaşma nedeniyle ortaya çıkan ayrıştırmanın vatandaşlık erdemine zarar verdiğini belirtir (2012, s. 179). Sandel ile aynı dünya görüşüne sahip olanlar, toplumsal birliğin parçalanması meselesini "atomize birey" vurgusuyla ifade ederler (Walzer, 1990, s. 9). Taylor'a göre kişiyi toplum içinde bir aktör yapan o toplumun kendisidir (Taylor, 1985, s. 35). Bu nedenle birey mi toplum mu öncelikli olmalı tartışmalarında bireysel özgürlükleri göz ardı etmeden toplumsal menfaatin öne alınması talep edilir.

Kymlicka ise bu yaklaşımda olanları eleştirir. Ona göre bireylerin özgür bir şekilde tercih yapabilmeleri veya kendi hayatlarını idame ettirebilmeleri toplumsal menfaatin göz ardı edilmesini gerektirmez. Toplum önemlidir, bireyler başlı başına atom olmaktan ziyade toplumun birer üyesidirler. Liberal kesim, bireylerin ortak iyi anlayışlarının sosyal çevreleri tarafından etkilendiğini kabul ederler. Buradaki önemli nokta, bireylerin iyi bir hayat sürmek için toplum tarafından kendilerine sunulan seçenekler arasından özgürce tercih yapabilmeleridir. Aynı zamanda bireyler geleneksel bir hayatı istemeyebilir. Her birey kendi seçimlerinden sorumludur. Şayet bu alternatifler toplumdaki bireylere sunulmazsa o zaman katı ve baskıcı bir anlayışın egemenliğinden söz edilebilir (Kymlicka, 1989, s. 2002).

Öte yandan Sandel, vatandaşlık bilincinde düşünüş yaşanması sonucu demokrasinin içeriğinin sorgulanması gerektiğini dile getirir. Bilindiği üzere demokrasi aynı çatı altında yaşayan vatandaşların ortak bir hayatın üyeleri olmalarını icap eder. Ekonomik durumu, geliri, statüsü, rengi, cinsiyeti ne olursa olsun insanların iletişimini, paylaşımını, dayanışmasını ve bir sosyal çatı altında olmasını gerektirir. Bu bütünlüğün zedelenmesi ortak iyiye ulaşılmasını sınırlandırır (Sandel, 1989, s. 532; Zehou vd., 2016, s. 1096; Hollenbach, 1987, s. 26). Demokrasi eşitlik demek değildir ancak mevcut farklılıkların adil bir şekilde yönetimini ifade eder. Sandel'e göre piyasa toplumunda bu değerlerin korunması, vatandaşlık bilincinin

aşılması ve erdeminin sağlanması pek de mümkün görünmemektedir (2012, s. 183; 1988c, s. 22).

Piyasa toplumunda değerlere ilişkin yargı belirtmeme tavrı piyasa odaklı muhakemenin temelinde yatar ve onun cazibesini oluşturur (Sandel, 1997, s. 12). Ahlaki ve manevi tartışmaya dahil olma isteksizlik, toplumun piyasaya düşkünlüğü veya mahkumluluğu ile birlikte ağır bir sonuç ortaya çıkarır: Ahlakla ve vatandaşlıkla ilgili olan kamusal söylemi kurutur ve günümüzde pek çok topluma sıkıntı veren teknokrat ve profesyonel siyaset için gerekli zemini oluşturur (Sandel, 1999, s. 210; 2012, s. 30).

Çünkü faydacı anlayış vatandaşlık erdemiyle çatışır. İyi bir toplum işbirliğine, paylaşmaya, dayanışmaya önem verir. Bireylerin faydalarını maksimize etmeye çalıştığı piyasa toplumunda sosyal dayanışmanın tesisinden söz edilemez. İnsanların birbirlerinin zor durumlarını fırsat bilip avantaja çevirme çabaları birlik olgusunu yıkıma uğratar (Farrelly, 1999, s. 32). Bu nedenle piyasa toplumu iyi ve erdemli bir toplum olmaktan uzaktır. Sandel'e göre mutlak faydacılığın ortaya çıkardığı açgözlülük, mümkün mertebeye toplumdan dışlanması gereken bir ahlaksızlıktır. Bu tarz olumsuzluklar toplumsal kabule konu olmamalıdır, hatta böyle davranışların devlet tarafından cezalandırılması ortak iyiyi işaret eden vatandaşlık erdemine hizmet edebilir (Sandel, 2009, s. 22).

Ortak iyi idealine bazı çevreler şüpheci bir şekilde yaklaşır. Liberalizm veya onun uç temsilcisi liberteryanizmde ilk akla gelen bireysel özgürlüktür. Bu yaklaşımları savunanlar özgürlükler üzerinde herhangi bir kısıtlama olup olmayacağından endişe ederler. Liberal kesim, ortak iyi savunusuna doğal olarak doğrudan karşı çıkar. Onlar bu düşünceleri Aristoteles'in modernize edilmesi olarak görürler. Onlara göre bu tarz ideallerin modern hayatta etkinliği ve yeri yoktur. Ortak iyiyeye yönelim; baskıcı, katı, bireyden ziyade toplumu önceleyen bir sistemi ortaya çıkarabilir. Sandel ise bu eleştiriye karşı çıkar. Hatta tam aksini iddia eder; toplumsal değerler etkinliğini yitirdikçe baskıcı ve katı sistemlerin daha kolay ortaya çıkabileceğini belirtir (Sandel, 2005, ss. 154-155).

Öte yandan Sandel, Amerika'da yönetimin bu değerleri zaman zaman önemseydiğini de belirtir. 2009 yılında Obama Amerika'da yok olmaya yüz tutmuş vatandaşlık erdemini yeniden canlandırmak için "ulusal hizmeti teşvik" yasasını imzalar. Bu yasaya göre öğrencilerin 100 saatlik kamu hizmeti yapmaları karşılığında üniversite masraflarına yardım edilir (Sandel, 2009, s. 305). Ancak günümüz piyasa toplumlarında ahlaki düşünceler referans alınarak yapılan yasama faaliyetleri liberal anlayış tarafından kaçınılması gereken bir doktrin gibi algılanır. Liberallere göre yasaların ahlaki referansla üretilmesi zor kullanma ve hoşgörüsüzlük riski taşır (Sandel, 2005, s. 51; 2009, s. 33; 1994, s. 1772). Sandel bu konuda ahlaki düşüncenin gerekliliğini vurgular. Ona göre ahlaki düşünce bu hususta hem bir amaç hem de kamusal bir enerjidir. Ortak iyinin keşfedilebilmesi ve buna ulaşılabilmesi bireysel çabadan öte bir durumdur. Ahlaki düşüncenin

gerçekleştirilebilmesi için sosyal çevrenin müzakereci tavrına ihtiyaç duyulur (Sandel, 2009, s. 42; Sandel, 2018, ss. 2-3; Calabrese, 2005: 311; Marks, 2001, s. 622).

Anlaşılabileceği üzere Sandel'in iktisadi adalete ulaşma çabası bireylerin karşılıklı düşüncelerini, taleplerini, ihtiyaçlarını öne çıkarıp bir anlaşmaya varma girişimini gerektirir. Müzakereci bir toplum bireylerin bütünleşmesine ihtiyaç duyar. Toplumdaki tüm kesimlerin katılımcı ve hoşgörülü davranıp ortak paydada buluşması demokrasinin pratikte gerçekleşmesi açısından önemlidir.

SONUÇ

Batı toplumları serbest piyasa sistemini benimseyerek ekonomik büyüme ve gelişmeyi başarılı bir şekilde gerçekleştirirler. Serbest piyasa sistemine ilişkin tartışmaların odak noktasında ise ekonomik büyüme uğruna bireyin araçsallaştırılması konusu bulunur. Günümüzde ulaşılan yüksek refah seviyesine rağmen ekonomik hayattaki adaletsizlik ve eşitsizlikler bu problemi işaret eder niteliktedir.

Tarihsel sürece bakıldığında, zengin-fakir arasındaki makasın sürekli açıldığı görülür. Piyasa düzeninde, iktisadi adaletsizliği tetikleyen bir zihniyet hâkimdir. Sandel'e göre iktisadi adalet veya adaletsizlik 1970'lerden itibaren yoğun şekilde tartışılacak bir meseledir. Ancak bu piyasa-üstü konu sadece rıza ve fayda kavramlarına hapsedilmiş, bu nedenle piyasa toplumunda eşitsizliklere karşı savunma geliştirilmemiş, dolayısıyla bu problem siyasal söylemde tam olarak içselleştirilememiştir. Buna karşın Sandel, genel olarak adalet özel olarak iktisadi adalet olgusunu derin bir felsefi analizle inceler. O, "piyasa toplumu", "metalaşma", "kusurlu rıza" ve "ahlaki yozlaşma" gibi çerçeveler içinde yaptığı eleştiriler ile iktisadi adalet arayışına girer.

Sandel, piyasa toplumunda egemen iktisadi yaklaşımların adalet olgusunu nasıl ele aldıklarını tartışır. Faydacı yaklaşıma göre iktisadi adalet bireyin faydasını ya da toplumsal refahı maksimum düzeyde gerçekleştirmektir. Ancak bu görüş adaleti bir ilke olarak ele almayı bir hesaplama aracı yaptığı için ve insanların tüm değerlerini fayda, gelir, servet gibi tek bir değer ölçütüne (ekonomik parametrelere) indirgemekle ve değerler arasındaki nitelik farklarını dikkate almamakla Sandel tarafından eleştirilene tabi tutulur. O, faydacılığın ve metalaşmanın insanları bir nesne gibi araçsallaştıran, hiçleştiren ve şeyleştirilen sonuçlarına karşı çıkar. Bireyin, bir zenginlik aracı ve nesnesi olmaktan ziyade onurlu ve saygıyı hak eden bir özne olduğunu savunur. Liberteryenlere göre ise adalet insanların serbest piyasada yaptığı tercihlerin özgürlüğüdür. Bu anlayışın bir alt şubesi olan eşitlikçi liberteryen görüşe göre adalet eşit orijinal pozisyonda insanların yaptığı varsayımsal tercihlerin özgürlüğüdür. Sandel'in düşüncesinde bu iki ana yaklaşımda bireyin amacı ve karakteri ile hayatının anlamı, önemi ve kalitesinin ahlaki değeri adaletin kapsamı dışında tutulur. Bir diğer yaklaşıma göre adalet erdeminin geliştirilmesi ve ortak iyi

hakkında muhakeme yapabilmek iktisadi adalete ulaşacak yolu tanımlar ki Sandel de bu yaklaşımdan yanadır.

Düşünür, iktisadi adaleti sağlayacak adil bireylerin nasıl yetiştirileceğinden bahsetmese de adalet olgusuna dair ciddi çözümlenmelerde bulunur. Piyasada sosyal malların metalaştırılmasından yana değildir. Bunun yerine hangi normların metalaştırılıp metalaştırılmayacağına belirlenmesini önerir. Ona göre bu çaba kamusal bir eylem gerektirir. Toplumun iştirak edeceği tartışmalarla (müzakerelerle) piyasanın ahlaki sınırının çizilmesine ihtiyaç duyulur. Bu bakımdan Sandel yeni bir sistem veya adalet teorisi ortaya çıkarmaz. Genel kabul görmüş iktisadi yaklaşımların adalete ilişkin olumlu ve olumsuz özelliklerini harmanlar ve bir çözüm sunar.

Bu bağlamda Sandel iktisadi adaletsizliklerin giderilmesi için iktisat ve ahlak arasında işbirliğini önerir. İktisadın ahlaki bölgede hareket etmesini ve ahlaki muhakemeler yapması gerektiğini belirtir. Ona göre iktisadi adaleti sağlamak için bir toplumda yalnızca faydanın maksimize edilmesi ya da tercih özgürlüğünün garanti edilmesi yeterli değildir. İktisadi adaleti sağlayacak adil bir toplum oluşturmak için ortak iyi hayatın anlamı hakkında istişareler yapılmalıdır. İyi hayat üzerine ahlaki anlaşmazlıkların çıkması doğal bir durumdur. Anlaşmazlıkların olmadığı bir kamusal hayatı arzulamak hüsrarla sonuçlanır. Kaçınılmaz şekilde ortaya çıkan anlaşmazlıklara karşı hoşgörülü bir toplumsal kültürün teşekkülüne ihtiyaç vardır. Dini ve ahlaki fikirlerin çatışması yerine tüm kesimlerin iletişim kurabildiği bir müzakere süreci gereklidir. Para ve gücün kolonizasyonundan ziyade para ve gücün ya da fırsatların tek seferde ve sonsuza dek dağıtımını yapacak meşru bir ilke arayışına girilmelidir. Böyle bir ilkenin keşfiyle bundan sonra çıkabilecek anlaşmazlıkların önüne geçilebilir.

Sandel neden bu yöntemi geliştirir? Çünkü ona göre adalet eleştirel ve çok boyutlu bir kavramdır. Adalet sorgulaması; onurun, gururun, erdemin onaylanması adımlarını içerir. Bu açıdan iktisadi adalet sadece hakkın dağıtımıyla ilgili değil, aynı zamanda hakkın değerlendirilmesiyle de ilgilidir ve en az onun kadar önemlidir. Diğer yandan iktisadi adalet çemberin merkezinde ise bu çemberin kapsamı daha büyüktür. Bu nedenle iktisadi adaletin siyasal bir ortak iyi anlayışıyla metabolize edilmesi icap eder. Ortak iyi siyasetinin birinci boyutu vatandaşlık erdeminin geliştirilmesiyle mümkündür. Sandel bu bilincin teorisel aşılmasından ziyade toplumsal hayatta pratikle kazanılmasını teklif eder. Farklı mezheplerden, statülerden, sosyal tabakalardan zengin-fakir bireylerin aynı sosyal çatı altında kamusal alanlarda bir arada yaşayabilmesinin gerekliliğini arz eder. Bunun anlamı iki ayrı dünyada yaşayan kesimlerin kamusal mekanlarda ve kamusal hizmetlerde bir araya getirilmesi demektir. Özel tüketimi daha geniş alanlara yaymak için yeniden dağıtıma odaklanma yerine zengin ve fakirin benzer şekilde faydalanması amacıyla kamu kurum ve hizmetleri yeniden inşa edilmelidir. Bu adımda zenginler vergilendirilebilir. Toplumun deformasyona uğramış hayat tarzı yeniden dizayn

edilmelidir. Demokratik vatandaşlığın ortak alanları cazibeli hale getirilmelidir ve toplumsal canlanma sağlanmalıdır. Bunun için iktisadi adalete yön verecek politikalar karşılıklı anlayış temelinde üretilmelidir.

KAYNAKÇA

Besley, T. (2013). What's the good of the market? An essay on Michael Sandel's what money can't buy. *Journal of Economic Literature*, 51 (2), 478-495.

Bewes, T. (2008). *Şeyleşme*. D. Soysal (Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

Calabrese, A. (2005). Communication, global justice and the moral economy. *Global Media and Communication*, 1 (3), 301-315.

Cox, H. (1999). The market as God, living in the new dispensation. *The Atlantic Monthly*, 283 (3), 18-23.

Dowie, M. (1977). Pinto madness. *Mother Jones*, 2, 18-32.

Duran, B. (2017). *Din ve kapitalizm*. LAP Lambert Academic Publishing.

Duran, B. (1997). *Sekülerleşme krizi ve bir çıkış yolu arayışı*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Farrelly, C. (1999). Does Rawls support the procedural republic? A critical response to Sandel's democracy's discontent. *Politics*, 19 (1), 29-35.

Garcia, F. J. (2000). Trade and inequality: Economic justice and the developing world. *Michigan Journal of International Law*, 21 (4), 975- 1049.

Giddens, A. (2012). *Kapitalizm ve modern sosyal teori (3. Baskı)*. Ü. Tatlıcan (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Gneezy, U. ve Rustichini, A. (2000). A fine is price. *Journal of Legal Studies*, 29, 1-17.

Habermas, J. (1984). *The theory of communicative action I*. Boston: Beacon Press.

Habermas, J. (1973). *Legitimation crisis*. T. MacCarthy (Trans.). London: Heinemann.

Hahnel, R. (2006). *İktisadi adalet ve demokrasi: Rekabetten işbirliğine*. Y. Alogan (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Hollenbach, D. (1987). Liberalism, communitarianism, and the Bishops' pastoral letter on the economy. *The Annual of the Society of Christian Ethics*, 7, 19-40.

Horkheimer, M. (1947). *Eclipse of reason*. London: Oxford University Press.

Kiscusi, W. K. (2000). Corporate risk analysis: a reckless act? *Stanford Law Review*, 52.

Kymlicka, W. (1989). *Liberalism, community, and culture*. Oxford: Clarendon Press.

Lukacs, G. (1971). *History and class consciousness: Studies in Marxist dialectics*. (R. Livingstone, Trans.), Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.

MacIntyre, A. (1988). *Whose Justice? Which Rationality?*. Indiana: University of Notre Dame Press.

Mankiw, N. G. (2004). *Principles of economics* (3. Ed). Mason, OH: Thomson South-Western.

Marks, J. (2001). Jean-Jacques Rousseau, Michael Sandel, and the politics of transparency. *Polity*, 33 (4), 619-642.

Marx, K. (1975). *Early writings* (R. Livingstone, Trans.). Harmondsworth, United Kingdom: Penguin.

McCloskey, D. N. (2013). The moral limits of communitarianism: What Michael Sandel can't buy. *ORDO*, 64 (1), 538-543.

Nozick, R. (1974). *Anarchy, state and utopia*. New York: New York Basic Books.

Polanyi, K. (1935). *The essence of fascism, Christianity and the social revolution*. London: Victor Gollancz.

Reisch, M. (2014). *Routledge International Handbook of Social Justice*. Routledge.

Samuelson, P. A. (1958). *Economics: An introductory analysis* (4. Ed). New York: McGraw-Hill.

Sandel, M. J. (2018). Populism, liberalism and democracy, *Philosophy and Social Criticism*.

Sandel, M. J. (2013). Market reasoning as moral reasoning: Why economists should re-engage with political philosophy, *Journal of Economic Perspectives*, 27 (4).

Sandel, M. J. (2012). *Justice: What money can't buy: The moral limits of markets*. London: Allen Lane.

Sandel, M. J. (2009). *Justice: What's the right thing to do ?*. New York: Farrar, Straus and Giroux.

Sandel M. J. (2005). *Public philosophy: Essays on morality in politics*. Cambridge: Harvard University Press.

Sandel, M. J. (1999). Liberalism and republicanism: Friends or foes? A reply to Richard Dagger. *The Review of Politics*, 61 (2), 209-214.

Sandel, M. J. (1998). *Liberalism and the limits of justice*. Cambridge: University of Cambridge Press.

Sandel, M. J. (1998b). *Democracy's discontent: America in search of a public philosophy*. Cambridge: Harvard University Press.

Sandel, M. J. (1998c). Democrats and community: A public philosophy for american liberalism, *The New Republic*, 22.

Sandel, M. J. (1997). The constitution of the procedural republic: Liberal rights and civic virtues, The Order of the Coif Annual Lecture, Lecture, *Fordham Law Review Volume*, 66 (1), 1-20.

Sandel, M. J. (1996). America's search for a new public philosophy. *The Atlantic Monthly*, 277 (3), 57-74.

Sandel, M. J. (1994). Review: political liberalism by John Rawls, *Harvard Law Review*, 107 (7), 1765- 1794.

Sandel, M. J. (1989). Moral argument and liberal toleration: Abortion and homosexuality, *California Law Review*, 521- 538.

Sandel, M. J. (1984). The procedural republic and the unencumbered self. *Political Theory*, 12 (1), 81-96.

Sandel M. J., Hoffman, S. (2005). Markets, morals and civic life, *Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences*, 58 (4), 6-11.

Swanson, J. A. (2011). Michael J. Sandel's justice: What's the right thing to do: A response of moral reasoning in kind, with analysis of Aristotle and examples. *Boston University Law Review*, 91 (4), 1374-1403.

Taylor, C. (1989). *Sources of the self: The making of the modern identity*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Walzer, M. (1990). The communitarian critique of liberalism. *Political Theory*, 18 (1), 6-23.

Weber, M. (1950). *The Protestant ethic and the spirit of capitalism* (3rd ed.) T. Parsons, (Trans.). New York, NY: Charles Scribner's Son.

Zweig, S. (2010). *Fear*. Pushkin Press.

Zehou, L., D'Ambrosio, P.J., & Carleo, R.A., III (2016). A response to Michael Sandel and other matters. *Philosophy East and West*, 66 (4), 1068-1147.

Yayın Geliş Tarihi: 09.07.2020
Yayına Kabul Tarihi: 16.11.2020
Online Yayın Tarihi: 31.12.2020
<https://doi.org/10.16953/deusosbil.767141>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 22, Sayı: 4, Yıl: 2020, Sayfa: 1637-1677
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

SUPERVISION IN THE DEVELOPMENT OF TURKISH MINING LEGISLATION¹

*Taşkın Deniz YILDIZ**
*Murat MARAL***

Abstract

Various supervision systems have been applied in the Mining Law and related regulations in legislative development in order to ensure the control of mining areas in terms of occupational health and safety (OHS). In a mining enterprise, mining operation activities cannot be carried out without assigning a supervisor. In Turkey, some changes have been made regarding the supervision system and its applications in the development of legislation. Considering the experience of such fundamental changes, it would be beneficial to evaluate the legislation not only by lawmakers but also from the eyes of supervisors who are responsible for the supervision and oversight of mining operations. In this study, from the Land Law dated 1858 until today, the change of practices on different subjects that provide and affect safety and control in mining operations, such as the system of supervision, the condition of appointing a supervisor, the number of supervisors per worker in the mining operation, the condition of having at least one supervisor in each mining operation, was analyzed. In addition, whether the supervisor is obliged to be permanent at work and the maximum number of mining licenses that can be taken under the responsibility of supervision are also included in the analysis. Then, the presence of frequent changes in mining legislation and other problems in this regard was determined through the eyes of the supervisors, and the supervision system that the supervisors wanted to be implemented was analyzed.

Keywords: *Mining engineer, Mine occupational health and safety, Mine safety, Occupational accident, Occupational health and safety legislation.*

¹ This article was conducted by developing and revising a section in (Maral & Yıldız, 2020) and Murat Maral's MSc thesis approved by Istanbul Technical University Institute of Science in 2019.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Yıldız, T. D., Maral, M. (2020). Supervision in the development of Turkish mining legislation. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (4), 1637-1677.

* Sorumlu yazar, Dr., Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Maden Mühendisliği Bölümü, ORCID: 0000-0003-4043-2257, tdyildiz@atu.edu.tr

** Maden Yüksek Mühendisi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Maden Fakültesi, Maden Mühendisliği Bölümü, ORCID: 0000-0003-3086-614X, murat.maral.10@gmail.com

TÜRK MADEN MEVZUATI GELİŞİMİNDE NEZARETÇİLİK²**Öz**

Maden sahalarının işçi sağlığı ve iş güvenliği (İSG) açısından denetiminin sağlanması için mevzuat gelişiminde Maden Kanunu ve ilgili yönetmeliklerde çeşitli nezaretçilik sistemleri uygulanmıştır. Bir maden işletmesinde nezaretçi atanmadan maden işletme faaliyetleri gerçekleştirilememektedir. Türkiye’de mevzuat gelişiminde nezaretçilik sistemi ve uygulamaları konusunda birtakım değişiklikler yapılmıştır. Bu denli köklü değişikliklerin yaşanması dikkate alındığında, yalnızca kanun yapımcıların değil, maden işletmelerinin denetiminden ve gözetiminden bizzat sorumlu ve sahada görev yapan nezaretçilerin gözünden de mevzuatın değerlendirilmesi faydalı olabilecektir. Bu çalışmada, 1858 tarihli Arazi Kanunu’ndan günümüze değin; “nezaretçilik sistemi”, “nezaretçi atanma koşulu”, “maden işletmesinde çalışan işçi sayısı başına nezaretçi koşulu”, “her maden işletmesinde en az bir nezaretçi bulundurma koşulu” ve “nezaretçinin iş başında daimi olarak bulunma zorunluluğunun olup olmadığı”, “nezaretçilik sorumluluğunda alınabilecek azami maden ruhsat sayısı” gibi maden işletmelerindeki güvenliği ve denetimi sağlayan ve etkileyen farklı konulardaki uygulamaların değişimi analiz edilmiştir. Ardından, nezaretçilerin gözünden bu konuda maden mevzuatında sık yapılan değişikliklerin ve diğer sorunların varlığı saptanmış, ve nezaretçilerin uygulanmasını istediği “nezaretçilik sistemi” analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İş kazası, İş sağlığı ve güvenliği mevzuatı, Maden emniyeti, Madenlerde iş sağlığı ve güvenliği, Maden mühendisi.

INTRODUCTION

The mining sector is at the forefront of the most severe and dangerous business lines that require special knowledge, experience, expertise, and constant supervision, due to the risks involved by nature. As a matter of fact, mining is in the very dangerous class category, as specified in the Workplace Hazard Classes Communiqué Annex of the OHS Law No. 6331. There is always the possibility of an accident resulting in death and injury if the necessary precautions are not taken. At the same time, various occupational diseases threaten the health of employees (Yıldız, 2017, p. 270; Ökten & Fişne, 2017). For this reason, the activities carried out in certain coordinates in the mining areas should be carried out taking into account the OHS and in accordance with the planned production plan. Accordingly, there are provisions in mining law and other relevant legislation on “supervision” (Yıldız, 2018; Maral, 2019, p. xvii).

² Bu çalışma Taşkın D. Yıldız’ın anket veri analizleri ve metin geliştirme katkılarıyla Murat Maral’ın 2019 yılında İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü tarafından onaylanan yüksek lisans tezindeki (Maral, 2019) ve bu tezden basılan uluslararası kitaptaki (Maral & Yıldız, 2020) bir başlığın geliştirilmesi ve revize edilmesiyle üretilmiştir.

Today, 63.3% of mining enterprises employ 1-9 employees. Enterprises employing 10-100 employees constitute 33.55% of the total mining enterprises; enterprises employing 100-249 employees constitute 2.21% of the total, and enterprises employing 250 and above employ 0.94% of the total. These data are the main issues for determining the OHS approach in the mining sector (Tuncay, 2019, p. 108). In addition, mine production amount, number of licenses, and number of mining engineers³ per worker are also the criteria to be taken into consideration in order to ensure control and OHS in these enterprises. In mining, in order to prevent work accidents, to reduce the risks and to be protected from the risks of these accidents, legislation that can adapt to the technical developments that can be applied is required (Yıldız, 2017, p. 270). As a matter of fact, audits and practices in terms of OHS are mostly carried out by the legislation prepared by the state and legislators (Kahraman, 2017, p. 118). The applicability of the issues expressed by the general legislation can be provided regionally in the mining enterprises through the Statutory Rules and Orders, Circulars and Directives (Yıldız & Haner, 2017, p. 64).

The intensive industrialization that started after the republic has brought about the need for skilled labor and experienced staff together with production. However, market conditions, cost, and political approaches that have occurred over time have caused OHS to drop down (Atılgan, 2019, p. 30). If the opinions of the sector are not taken in the preparation of the measures to be implemented today, and the production dimension of the business is not taken into consideration while preparing the new regulations, a set of unapplicable or unfair rules may arise, which is the subject that Turkey suffers most (Tuğ, 2014, p. 63). Many mining safety laws (for example in the USA) have been created around the world after major accidents and casualties⁴. Mining operating security will always remain one of the priority issues that need precautions. Apart from technological developments, management techniques such as the transmission of safe, standard operating procedures and workplace culture are among the most critical issues for OHS in mines (Dessureault & Kahraman, 2010, p. 48). At this point, supervisors have a great responsibility.

The control of the operation of the enterprises in accordance with the technical compliance and legal regulations on OHS is called "supervision". In this regard, the authorized and responsible mining engineers, who supervise mining operations in terms of technical and OHS, are called "supervisors". This responsibility and authority have been determined through different regulations

³ In Turkey, mines are under the rule and savings of the state. Production must be conducted in accordance with OHS, without loss of resources, environmentally friendly. The number of mining engineers in mining enterprises is determined by the effect of the mining sector having these differences from other sectors.

⁴ Many of the mine and OHS legislation changes in Turkey were made almost immediately after mining accidents.

throughout history due to changing economic conditions, technology, and operations (Yıldız, 2018; Maral, 2019, p. 5). The Land Law, which came into force in 1858, and the Mine Regulations, which came into force in 1861, were the most important mining legislative arrangements of its period on mining and mining control. Over the decades that have passed since these dates, there has been a technical staff problem in the operation of the country's mines and effective measures have been introduced and implemented to address this problem. According to the Mine Regulations, a mining engineer is obliged to be present in each province center by the mining administration.

With the Mining Law No. 6309, which came into force on March 11, 1954, within the legislative development, the concept of "Scientific Supervisor" was introduced. In this period, it was necessary to carry out technical activities in the operating licensed or privileged fields and to conduct the management works under the supervision of at least one mining engineer. In the period of Mining Law No. 3213, which came into force on June 15, 1985, according to Article 31 of the Mining Law, the owner of the operating license was obliged to assign at least one mining engineer throughout the operation. The concept of "Scientific Supervisor" was changed as "Technical supervisor" with Law No. 5177, which came into force on June 05, 2004. This regulation, which was included mining legislation and was implemented for about 60 years, was replaced by "technical supervision".

In the Mining Law, the duty of the engineer and the (technical) supervisor was redefined with Law No. 5177. Thus, the efficiency of engineering in mining has been increased (Yıldız, 2015a, p. 53). In the Mining Law Implementing Regulation (MLIR), which came into force on February 03, 2005, after Law No. 5177, it was regulated that the permanent supervisor is obligatory for open pits employing at least 30 workers and underground operations employing at least 15 workers. With Law No. 5995, which came into force in 2010, the places where permanent supervisors will take office are shown in the Law. In addition, regardless of the number of workers employed by enterprises working with the underground production method, in case of employing 15 workers in open pit mining, it was obligatory to have permanent supervisors (Yeşilyurt, 2011, p. 82).

The Law No. 6592, which brought important changes in the Mining Law No. 3213, came into force by being published in the Official Gazette (OG) dated February 18, 2015. The most important changes in this Law are to leave the authority to prepare technical documents such as reports and projects to be delivered to the General Directorate of Mining and Petroleum Affairs (MAPEG) only to Authorized Legal Persons (including a mining engineer), to remove the technical supervisor application, and to be obliged to employ permanent supervisory engineers in every production area.

In the theoretical context, although the legislative changes made are promising and contribute to the OHS in the mining sector, the main factor that will ensure sectoral improvement is the implementation features of these legislative changes. Considering all the changes in the regulations, the changes made in the field of general supervision and OHS generally show an understanding of introducing instant and reactive new legal arrangements to overcome the problems encountered in practice. The legal regulations enacted by this approach are also not effective and sufficient for the safety, audit, and control of the mining industry as a whole (Güray & Abut, 2015, p. 170). In other words, rather than introducing new legal regulations, it is also important to ensure that the existing laws and rules are properly enforced and that the supervision is meticulously carried out.

According to Kayadelen, mining legislation in general is complex and very detailed and contains statements that are difficult to understand. If it is deemed necessary to strictly apply every provision, mining investors will not be able to work. On the other hand, there are gaps in the legislation regarding some situations (Kayadelen, 2015). The above-mentioned legislative changes on supervision have developed in the historical process. From the Ottoman Empire period to the present Republic period, the efficient utilization of mines and bringing them to the national economy has been realized through various regulations. Especially since the Land Law in 1858, mining legislation has undergone fundamental changes many times. The Mining Laws in the Republic period in Turkey and the changes made in the legislation development in these Laws are presented in Table 1 (Maral, 2019, p. 5).

Table 1: Republican mining laws and changes⁵

	Law/Decision No	Mining Law and Changes	Date	OG number
1	6309	Mining Law	11/03/1954	8655
2	6662	Change	24/02/1956	9242
3	6688	Change	03/03/1956	9249
4	7125	Change	11/06/1958	9929
5	7199	Change	12/02/1959	10133
6	7426	Change	13/02/1960	10431
7	271	Change	20/07/1963	1145
8	3213	Mining Law	15/06/1985	18785
9	3382	Change	25/06/1987	19498
10	4424	Change	05/08/1999	23777
11	4683	Change	26/06/2001	2444
12	5177	Change	05/06/2004	25483

⁵ No bag laws are added to this Schedule.

13	5446	Change	04/01/2006	26043
14	5995	Change	24/06/2010	27621
15	6592	Change	04/02/2015	29271

Reference: Maral, M., 2019, p. 5-6. *Duties, Authorities and Responsibilities of the Permanent Supervisor & Evaluation of Mine Operations by Supervisors*. Istanbul Technical University Institute of Science, master's thesis, 122 p.

From the Land Law of 1858, the first regulation on mining, to the present day, supervisors have taken part in the production and OHS audits in mining enterprises some of the regulations in this Law include changes in the field of supervision (Yıldız, 2018; Maral, 2019, p. 6). This mining legislative development was evaluated within the supervision legislative development, and it was aimed to propose solutions for the supervision system and frequent changes in the legislation. Accordingly, in this study, "Supervision in the Development of Turkish Mining Legislation" has been examined under the following sub-titles:

- The period before the Mining Law No. 3213 was explained in two separate titles as "Period before the Mining Law No. 6309 (Period before Land Law and after Land Law)" and "Period of Mining Law No. 6309".
- Period of Mining Law No. 3213 between 1985-2004
- (2004-2010) Period of Law Amendment No. 5177
- (2010-2015) Period of Law Amendment No. 5995
- (2015- ?) Period of Law Amendment No. 6592 and the next period (Yıldız, 2018; Maral, 2019, p. 9-10).

Thus, changes and practices on different subjects such as the "system of supervision", "condition of appointment of supervisor", "condition of supervisor per worker in mining enterprises", "obligation to be permanent at work", "number of mining licenses that can be taken under the responsibility of supervision" and "whether there is a condition to have at least one supervisor in each mining enterprise" have been explained since the land law. These are given in a summary Table (Table 2) at the end of the study. At the same time, through the eyes of the supervisor, the legislative changes on supervision and the supervision system that the supervisor wants to apply are explained (Yıldız, 2018; Maral, 2019, p. 9). In this regard, several questions were analyzed through the SurveyMonkey program, from the "Supervisory" survey, which was conducted on 62 permanent supervisors in 2018, and the "Permanent Supervision" survey, which was conducted on 235 permanent supervisors in 2019. Afterward, solution suggestions were brought on the subject examined.

SUPERVISION IN THE DEVELOPMENT OF MINING LEGISLATION

Period before Mining Law No. 6309

Period before Land Law

The mines discovered in the regions conquered in Anatolia and the Balkans, especially during the reign of Sultan Mehmet the Conqueror, helped increase the mineral reserves and diversity of the minerals owned by the Ottoman Empire. Sensitivity about the operations and administrations of mines such as lead, iron, and tin, which are necessary for the security of the state, increased. In this period, as a result of the decision of the state in administrative and institutional terms, the regulations regarding the operation and control of the mines included in the land, which is the treasure of the state, were determined by legislation. Thus, all stages from mining employees' obligations to extracting the mines and sending them to the places where they were needed were determined by mining laws. The Ottoman Empire also benefited from the previous practices and techniques in the field of mining, as well as in land management, taxes, and the like. As a matter of fact, as seen in the Balkans, especially in Serbia, which is at advanced levels in mining, the preservation of old regulations that remained from the pre-Ottoman period and that were not against the ecclesiastics law and the fact that many technical terms used in Ottoman mining are in Slavic and German shows this (Keskin, 2011, p. 126; Altunbay, 2002, p. 791).

In Ottoman mining, apart from those who were assigned to manage the mines and were appointed by the state, who provided equipment and security to the mine, they were divided into two classes: technical personnel, workers, and craftsmen. Among these responsible employees, the "urbarar"s, which are responsible for managing the mines, providing security, and being in the masters class, were part of the qualifications of "supervisor" tasks within the scope of today's "supervisor" definition (Maral, 2019, p. 11).

In the Ottoman period, for the Keban-Ergani mines, according to the "Mine Supervisor Book" between 1776 and 1794, the custodial management method was applied continuously in the Keban Ergani mines. Accordingly, the state sent an officer, called "emin", which he had given some powers, to any mining area. It was one of their primary duties to carry out activities in the mines in a predetermined order. The foremen were the highest level staff after the "emin" of the production activities in the mines. These people supervised all the work in mining operations, such as extraction of ore from caves or wells, transport, and processing of furnaces and similar operations. The duties of these people, who had one in each mine, passed from father to son. After the foremen in the mines, the second-degree qualified personnel was the masters. The masters would do the necessary operations from the cave excavation to the baking of the ore in line with the orders they received from

their foremen. The job of “Yiğitbaş” is to identify the new ore deposits in the mining area, to inform the "emin" about whether production can be made in the newly discovered mine deposits, to control the mining operations and to look at some other miscellaneous works of mines (Yüksel, 1997, p. 31; 33; Tızlak, 1997, p. 12, 71, 110-111).

The period after the Land Law

The first legislation regulation on mining is included in the Land Code, which came into force in 1858. The first legal law is the Mining Regulation, which was taken from the French Mining Law in 1861. Although this Regulation was issued, there were no schools in the Ottoman to educate trained staff and technical staff. The need for technical staff made it necessary to apply to Europe in this regard. Thus, mining engineers from Europe were brought to improve working conditions in mines. These mining engineers were particularly employed in the operation of large-capacity mines⁶ (Zaman, 2012, p. 120).

In Article 64 of the Mining Regulation of 1869 regarding engineers, the obligation of the engineers was explained in the event of an accident in a mine. According to article 65, in the event of an accident in a mine, mineworkers were obliged to immediately report to the local officials, and, to the engineer if there was a mining engineer (Çatma, 2011, p. 187). The duties of mining engineers were determined with the Mining Regulation dated September 7, 1887, and these engineers were given the authority of "scientific supervision" (Zaman, 2013, p. 26). In the following years, it is seen that mining engineers worked as supervision and inspectors in coal mines. For example, Hüseyin Fehmi Pasha, who was appointed as mining minister, hired a group of professional mining engineers, most of whom were trained in Germany, to work in various mining operations shortly after his arrival in the coal field. With the hiring of these engineers, the government's control over coal operations has reached a new level. Safety inspections became more regular, accident reports became more frequent and careful. The report prepared by one of the inspectors is remarkable. In this report, it was revealed that he had inspected the accident sites a few days ago, and also visited places where there was no accident - to promote safe operating procedures. This report shows that the engineers' group was becoming more and more professional, and the government's determination to have increasingly safe and healthy businesses (Quataert, 2009, p. 87-88).

In order to prevent increased workplace accidents, an instruction was prepared in 1903, using the French Mining Regulation, which was the work of Commander Besim Bey, the assistant of Hasan Hüsnü Pasha, the Navy Minister. This instruction, which contains 56 articles, was distributed to the miners under the name "The Kavaid-i Umumiye (General Regulations) of Mining Operation"

⁶ See this topic, (Keskin, 2007).

(General Rules of the Mine Practice). In this instruction, various jobs to be observed and followed by miners, engineers, sergeants during the work in Ereğli Mining Enterprises were defined. When the articles in Annex-2 of this Instruction are examined, it is seen that it is actually the first of the “Regulation on Safety Measures to be Taken in Mining Enterprises” as a Safety Regulation prepared according to the conditions of that day and whose items are outdated (Zaman, 2012, p. 121-122).

The Ottoman Empire emerged as a defeated country in the First World War. After the War of Independence, Turkish investors and Turkish technical staff were preferred more than foreign operators and technical staff in mining operations in Turkey. Unfortunately, the mining investor in terms of capital, and the number of technical staff in mining were insufficient. When the legal regulations after the proclamation of the Republic are taken into consideration, it is noteworthy that in the absence of technical staff, foreign technical personnel were allowed to be employed. However; compulsory obligations were imposed on mining license holders to train an equal number of Turkish technical staff in exchange for the foreign technical staff employed (Yeşilyurt, 2011, p. 80-82). At that time, the mining engineer was inadequate in Turkey. Accordingly, the Mining and Industry Academy was established in 1924 with the aim of training mining engineers in Zonguldak, and until 1930 about 100 mining engineers were trained in this school (Yıldız, 2017b, p. 58). However, this academy was closed in 1931.

The condition of being appointed to the mining fields & having a supervisor in the mining fields

In the Ottoman Mining Regulation dated 1861, it is seen that the concept of mining engineering was fully clarified. Engineers were employed as mining head engineers (MSc) and mining engineers (Çatma, 2011, p. 186). According to the Regulation, the mine chief would be appointed for each mining operation, provided that he was responsible for the execution of all administrative and technical aspects of the operation (Regulation, Art. 411). The mining engineer (MSc/BSc) to be commissioned for the mine chief had to undergo a service period of at least 5 years in the technical work of any mining operation (Regulation, Art. 412). In addition, in the shifts where the mine chief or his deputy was not at work, responsible persons such as mining engineers (MSc/BSc), mining technicians, chief and top miners who could receive technical supervision were kept permanently in the workplace (Regulation, Art. 413). It was obligatory to employ a mining engineer in mining operations with more than 300 employees employed in 24 hours, mining areas where more than 50,000 tons of raw ore are produced annually, and where there are dangers related to human life such as fire and poison gas, mining fields that are obliged to employ more than one engineer. An assistant would be appointed for each mine and one for every 300 workers. These assistants had to be mining engineers (Regulation,

Art. 411). As will be noted, the "mine chief" system was similar to today's technical supervision system.

Supervisors' duties, powers, and responsibilities

According to the Mining Regulation, the mining engineer undertook two tasks: 1) To prepare and sign the project and activity reports, 2) To undertake the duty of scientific supervision.

According to Articles 72 and 76 of the Mining Regulation, which did not change during the period in force, the following was stated:

- To have a mining engineer in each province center by the mining administration.
- To supervise mine production by these engineers in accordance with the instructions given by the administration.
- To report the deficiencies and defects they detected in mining operations to the license holder, the province, and the mining administration.
- To take necessary precautions in case of an accident.
- To request the needs from the province and ensure that these needs are delivered to them quickly (Yeşilyurt, 2011, p. 80-82).

Period of Mining Law No. 6309

The condition of being appointed to the mining fields & having a supervisor in the mining fields

In this period, scientific supervision was regulated in the form of several regulations as follows (Yıldız, 2015a, p. 94; 2017b, p. 58):

- Mining Law and Science Supervision Regulation (SSR)⁷,
- The Regulation, which entered into force in 1953⁸,
- The "Regulation on OHS to be Taken in the Mining and Quarrying Operations and Tunnel Construction" prepared in accordance with the 74th article of

⁷ The Regulation on Scientific Supervision was published in the OG No. 13131 on February 19, 1969.

⁸ The concept of "supervisor", whose first name in the law was "Scientific Supervisor", was first published in the "Regulation on Safety Measures to be Taken in Mining Operations" which was published on August 18, 1953, and the reason for the publishing was OHS (Yıldız, 2015, p. 87; 2017b, p. 58; <http://www.resmigazete.gov.tr/>).

the Labor Law abolishing the mentioned Regulation and entered into force on October 22, 1984 (Regulation)⁹.

During the period of Mining Law No. 6309, technical activity had to be carried out by mining engineer supervision in the fields that received a certain amount of production permit during the exploration license period, and in operation licensed or privileged mining areas. Likewise, a technical staff who would follow the orders and instructions of the technical supervisor had to be present in these areas (Yeşilyurt, 2011, p. 80-82). As a matter of fact, when the Mining Law was first introduced, the reason for the adoption of Article 82, which regulates science supervision regarding mining activities, was as follows: *“In order to prevent the dangers posed by the operation of the mines, to ensure that the mine extraction is carried out in accordance with the technical requirements, each operation must be under the supervision of a mining engineer and have a minimum mining technician at work.”*

However, there were not enough mining engineers in Turkey in 1954 when the Mining Law No. 6309 was enacted, and in the following years. Since there was no opportunity to train a mining engineer in a short time after this date, the relevant clauses of the Law article could not be applied and only one mining engineer had to be supervised in several fields. Therefore, this article, which has an acceptable provision considering the conditions of 1954, was replaced by Law No. 271 in 1963, after 9 years. Thus, due to the insufficient number of mining engineers required to be kept permanently at work for mining activities, the implementation of this clause was postponed for a period until the sufficient number of technical personnel of this nature was trained (Yıldız, 2015, p. 89). In these years, the scientific supervision of at least one mining engineer was essential in order to organize and carry out technical activities in mining areas that had the right to operate. However, the scientific supervisor engineer did not have to be permanent at work. In addition, the number of licenses where scientific supervisor engineers could undertake scientific supervision could be limited by regulation by the Ministry of Industry. Due to the fact that such a regulation was not issued in this period, the number of licenses that could be supervised seemed unlimited (not limited)¹⁰. Therefore, although there were

⁹ The Ministry of Labor and Social Security was responsible for the implementation of the Regulation, which came into force with the Cabinet Decision No. 84/8428 dated October 22, 1984. The Regulation was similar to the “Mine Safety Regulation” issued in accordance with Article 55 of the Labor Law No. 3008 and entered into force on May 28, 1953, and replaced it (Yıldız, 2015a, p. 94; 2017b, p. 58).

¹⁰ As a matter of fact, during the Mining Law No. 6309, the Council of State canceled the 4th article of the SSR, which was enacted in 1970 as it can be performed scientific supervision at most 10 mining licenses (Topaloğlu, 2003: 79, 450; Council of State 8th Department, April 13, 1970 days and Articles no. 1969/1836, Decision no. 1970/954).

sanctions up to the cancellation of the license and privilege in cases contrary to Article 82 in question, the fact that the number of fields was not limited for a single supervisor caused some problems. Considering the size of Turkey borders in terms of safety, it was thought that it would not be healthy to leave the supervision, control, and measures to be taken for the OHS within an unlimited scope without seeking distance, to the responsibility of a single supervisor. Of course, it was another issue to be noted that there were not enough trained technical personnel during this period (Fındıkgil, 1966, p. 388; Yıldız, 2012, p. 187).

In the SSR, which was prepared on the basis of Article 82 of the Mining Law No. 6309 after it was amended by Law No. 271, entered into force on February 19, 1969, and then was amended twice between 1972 and 1979, the conditions of being a scientific supervisor and the appointment of a scientific supervisor were stated (Yıldız, 2015, p. 90; 2017b, p. 58). A science supervisor was obliged to perform a science supervision task only if one of the mining areas with the following conditions was found (SSR, art. 4):

- a) Mining areas employing more than 300 workers a day,
- b) Mining areas where more than 50,000 tons of raw ore are produced annually,
- c) Mining areas with important human hazards such as fire, toxic gas, etc.,
- d) Mining areas where more than one engineer employment is required.

It was envisaged to appoint an assistant to assist the scientific supervisor in the quarries exceeding 300 in 24 hours. It was also envisaged that an additional assistant would be appointed for every 200 workers that were increased and that they would be mining engineers. It was mandatory under this article to have a permanent supervisor at the mining operation. As can be seen from this provision, the low number of scientific supervisors and mining engineers across the country led to the low number of mining engineers per worker as a legal requirement in the legislation.

In the article 371 of the Regulation, the characteristics sought for the person who could be a scientific supervisor were specified. Accordingly, it was compulsory that the mining engineer or professional mining engineer, who would assume the duty of a scientific supervisor, had at least 5 years of experience in the technical works of a mining operation. The content of the Laws on which they are based is effective in the regulations of the By-Law and SSR prepared by two different institutions of the state. These two regulations, which should essentially complement each other, contradict each other in some ways. Namely (Yıldız, 2015a, p. 94):

- According to the Legislation, it is imperative that the mining engineer, who can be a scientific supervisor, has at least five years of experience. However, there

is no restriction on this matter in the regulation. Since the Mining Directorate has implemented the SSR, this condition of the Legislation has been ignored.

- Although the number of workers employed (within 1 day) is increasing in parallel with the number of workers in operations exceeding 300, mining engineers are expected to assist the scientific supervisor, but this provision has not been applied.

Duties, powers, and responsibilities of supervisors

The Regulation has generally defined the powers and responsibilities of scientific supervisors and parties. According to the SSR, at least one scientific supervisor is mandatory for each mining area (SSR, art.3). In order to carry out the orders and instructions to be given by the scientific supervisor working in the mining licenses within the framework of the principles of mining technique and legislation, it was necessary to have at least one technical staff permanent at work. However, the same technical staff could perform the task of constantly working at only one mining (operating) licenses. It was not appropriate to give this task belonging to more than one mining license area to the same technical staff (SSR, art.6). Scientific supervision could be carried out by a scientific supervisor within a maximum of 10 mining licenses within the same city or within the boundaries of up to 5 cities adjacent to each other directly or through each other (SSR, art.4). In the legislation, scientific supervisor and supervisor were defined as follows:

“Scientific supervisor: A mining engineer or a professional mining engineer assigned to mine legislation who is responsible for fulfilling the requirements of the OHS and operating the business within the framework of technical principles.”

“Supervisor: A person who is at least primary school graduates with the necessary experience and knowledge, who is assigned in writing to carry out the works deemed necessary by the scientific supervisor or to monitor them.”

In the 4th article of the Legislation, the regulation regarding the responsibility of the scientific supervisor was as follows: *“At least every 15 days, the scientific supervisor has to inspect the workers' workplaces (quarries) and sign the results in the Notary approved Scientific Supervisor Report Book together with the suggestions and measures to be foreseen. The employer is responsible for the absence of supervision and for not fulfilling suggestions and measures.”*

In addition to this article, the duties of the science supervisor are specified in the 2nd part of the Legislation. However, in this period, in the mining law and the regulation prepared as a requirement of it, the duty of scientific supervisor was defined quite abstractly only as "arrangement and maintenance of the technical activity required for the mine operation". According to Yıldız, these provisions were prepared solely for the purpose of OHS but did not have a feature for the way the

mine was operated. However, although the provision is feasible in terms of the duration, form, and responsibilities of the audit, this provision was used only to find the culprit in cases such as an accident. Due to these gaps of the SSR, there is an imperative in the mining operations that the scientific supervisor is legally “indispensable”, but in practice “it does not matter if there is a scientific supervisor in mining operations or not.” As a result, some operating license holders were deemed to have fulfilled their obligations in accordance with the relevant provisions of the Mining Law by appointing and dismissing the scientific supervisor (Yıldız, 2015a, p. 94; 2017a, p. 98).

Period of Mining Law No. 3213 between 1985 and 2004

The condition of being appointed to mining fields and having a supervisor

Article 371 of the Legislation was also valid during this period. In other words, “*the scientific supervisor had to have at least 5 years of experience in the technical work of a mining operation*”. According to article 370 titled "Assistant Scientific Supervisor", in operations with more than 300 employees in 24 hours; one assistant would be assigned to assist the scientific supervisor, and one additional assistant for every 200 workers. These were supposed to be mining engineers and these provisions were the same as the Mining Law period 6309, which was amended by Law No. 271.

Duties, powers, and responsibilities of supervisors

Supervision and technical supervisor definitions were made under the heading “Definitions” in Article 3 of the Mining Law No. 3213, which was amended in 1985: “*Supervision: Supervising of the execution of operations in accordance with their technique and safety regulations*”, “*Supervisor: Responsible and competent mining engineer who supervises operations in terms of technical and safety*”. As stated in the subheading 2.2.2, the duties, powers and responsibilities, definition, and qualifications of the scientific supervisor were subject to the provisions in the Legislation and the SSR. In Article 31 of Mining Law, a regulation under the heading “scientific supervisor at the operations” was made. Accordingly, “*The operating license holder must appoint at least one mining engineer as a supervisor during the operation. The duties, powers, responsibilities, and other issues of the scientific supervisor are specified in the regulation.*” Amendments were made in Article 21 of the “Regulation on the Application of Mining Law” published in the OG no.18850 dated August 22, 1985: In accordance with Article 31 of the

Mining Law, operation and ore production could not be carried out in areas that do not have scientific supervision¹¹ (This Regulation, art. 21).

Only mining engineers could be scientific supervisors. In addition, the implementing regulation of the mining law stipulated that a mining engineer could take on the duty of scientific supervising in up to 10 mining operating licenses. According to Topaloğlu, this limitation was positive compared to the previous period. Regardless, limiting the duty of the scientific supervisor only to the number of mining licenses would hardly be considered fair (Topaloğlu, 2003, p. 79). Indeed, it was not possible for a supervisor to regionally supervise the limited 10 or -close to this number- license areas within Turkey by putting importance respectively during this regulation period. Even if attention was paid to the appointment of the aforementioned supervisor to the areas close to the same area and its surroundings in practice, it would undoubtedly be appropriate to mention this in the regulation (Yıldız, 2012, p. 198).

By Mining Law No. 3213, the duties and responsibilities of the scientific supervisor were as follows: operating activities could not be carried out before a scientific supervisor was appointed. The scientific supervisor would supervise mining activities on behalf of the state, and prepare the operating report every year in March, the production mapping and the production program for the next year and give them to the General Directorate of Mining Affairs (MIGEM) in March (Yıldız et al., 2003, p. 282).

According to Article 4 where the supervision of the scientific supervisor is specified in the Regulation; the scientific supervisor had to supervise the places where mining operations have workers working once every 15 days. The scientific supervisor reported the deficiencies and failures, suggestions and precautions that he saw in the inspections he made in the license field, and sent a copy to the license holder and processed a sample to the notary approved scientific supervision report book. The scientific supervisor, who did not report the deficiencies and faults that they encountered during the operation, would be responsible for the provisions of the Legislation. Therefore, the scientific supervisor adhered to the provisions of the Legislation as well as the regulation on the implementation of the Mining Law in terms of duties, power, and responsibility. The definition of the “permanent supervisor” was made in the same Legislation as “*a person appointed under the orders and instructions of the scientific supervisor and appointed in accordance with Article 82 of the Mining Law*”. This reference to the Mining Law No. 6309

¹¹ In such cases, legal responsibilities belonged to the license holder until the new scientific supervisor was appointed.

corresponds to Articles 21 and 31 in the Mining Law No. 3213. According to Article 372, a permanent supervisor is required to be present at operations all the time¹².

It was the responsibility of the scientific supervisor to prepare the directives specified in the Legislation regarding operating activities at the mining license area and to make written warnings and suggestions as stated in the legislation. In other words, verbal warnings and suggestions had no legal validity (Yıldız et al., 2003, p. 282).

Scientific supervision duty would come to an end due to the reasons such as the resignation of the mining engineer, the employer's termination of the supervisor's contract, the transfer of the license. According to the Regulations, there was an obligation to appoint a new scientific supervisor within 15 days in the place of scientific supervisor whose duty was somehow terminated (Yıldız, 2012, p. 198). Therefore, as in the previous period, in this period too, the owner of the operating license was obliged to assign a scientific supervisor to be able to carry out mine operations and produce ore (Mining Law art. 31). Even though the mining was operated through royalty, the obligation to appoint a supervisor belonged to the license holder (Topaloğlu, 2003, p. 78).

On the other hand, until the Mining Law No. 3213 was changed with Law No. 5177 in 2004, the license holder was the employer of the *scientific supervisor*. The employer had the opportunity to dismiss the supervisor as stated in the regulation on the enforcement of the law. Considering the relevant articles of the laws regulating business life, it is understood that this fact has an important role in the fact that scientific supervision does not work the way it should be in practice. In summary, the Law in this period did not include regulations that would make the supervisor independent of the license holder. On the other hand, in the legislation No. 6309 period, it was mentioned that the scientific supervision practice was due to the lack of a sufficient number of mining engineers in Turkey. However, especially starting from the period of Mining Law No. 3213 that came into force in 1985, it would be more accurate to impose an obligation to employ permanent mining engineer instead of scientific supervisions in Turkey where there are more mining engineers than needed (Köse, 1992, p. 36, 85).

A scientific supervisor had to enter the deficiencies and malfunctions, suggestions and precautions related to the activities within the license area where he served, into the "Scientific Supervisor Report Book", which is required to be at the operation, approved by the notary public. Scientific supervisor was responsible for

¹² As can be seen, during this legislative period, the permanent supervisor was working under the command of the scientific supervisor. The permanent supervisor was somewhat similar to the OHS specialist in the 2010-2015 period. See over the authority and responsibility conflicts of the supervisor and the OHS specialist (Maral, 2019, p. 77-81).

“notifying in written” the deficiencies and malfunctions regarding the provisions of the “regulations”. The license holder was responsible for following the suggestions and measures (Yıldız et al., 2003, p. 289).

In this period, it is the mining engineer (MSc/BSc) who takes the “scientific supervisor” fee from the license holder and ensures that mining activities on behalf of the state continue within the framework of the principles of OHS without resource loss. The current legal regulation and practice had the contradiction of the supervising of the "employer" by the "working area" as it is today. With its situation in this way, according to (Yıldız et al., 2003, p. 290), it was a mistake to expect the scientific supervision system to work properly. Moreover, during this period, the Regulation, which came into force before the Mining Law No. 3213, was still referring to the abolished Mining Law No. 6309. For this reason, the disconnection and inconsistencies between the Regulations and the "supervision" provisions in the mining legislation caused the concept of "supervision" to become ambiguous (MMO, 1995).

Other recommendations regarding the solution of the problem during this period were as follows: The concept of *scientific supervision*, with its powers and responsibilities, brought out the necessity that the powers and responsibilities of an engineer who continuously was employed in mining activities should not be confused. The social rights of the scientific supervisor had to be legally guaranteed and the number of licenses to which the scientific supervisor would be appointed, the distance of the licenses to each other had to be redefined according to the size of the activity and the nature of the activity. In the long term, it was necessary to make the required legal arrangements for each mining activity to be maintained in accordance with its technique under the supervision of a mining engineer (Yıldız et al., 2003, p. 290). Indeed, in this period during the operational phase, for some reason, it was not possible for the Ministry of Labor inspectors to check whether the mine was working in accordance with the OHS legislation, especially for the investigators' areas of expertise. The fact that the mining engineer, who was in charge of the operation constantly and responsible for everything, also assumed the duty of scientific supervising brought along great drawbacks as well. For this reason, Guyaguler stated that it would be more appropriate for the employer to assign a separate mining engineer as a scientific supervisor, for the nature of the work (Güyağüler, 2002, p. 51). An event called “workplace blindness” inevitably occurs in people who are constantly working in the same field. In addition, the supervisor may have difficulty in making some warnings and taking measures (Boran, 2001, p. 187)¹³. Following these considerations, it is seen that in the period of Law No. 5177,

¹³ According to Boran, seeing scientific supervision as a formality that employs mining engineers due to legal constraints during this period would have caused many problems both to businesses and to mining engineers. Such an approach is also a loss for the country's

technical supervision system, whose conditions are more different, was introduced instead of scientific supervision.

Period of Law Amendment No 5177

The amendments introduced in Article 31 of the Mining Law with the Law No. 5177 are as follows: With the new law, the definition of "*technical supervisor*" was introduced instead of "*scientific supervisor*". It is envisaged that the production in the fields will be carried out under the supervision of a mining engineer and that the mining engineer will also assume the obligations of the OHS Act. Most importantly, the number of mining engineers to be employed within the scope of the concept of a permanent supervisor is associated with the size of the operation. These amendments introduced by law are evaluated in the following sub-headings (Yıldız, 2012, p. 208).

The condition of being appointed to mining fields and having a supervisor

Perhaps the most important consideration of the regulation brought to Article 31 is the obligation to employ technical or permanent supervisors for the licensee to be able to operate in mine operations and to produce ores. According to the Mining Law No. 3213, along with the fact that it was easier to become a technical supervisor, the powers and responsibilities of the supervisor were increased with the amendment of the Law No. 5177. In addition, the work of mining operations has become tightly controllable through *permanent supervision* practice. A 2-year experience is required for mining engineers to be assigned to dangerous operations¹⁴. According to the Directory of Quarries, it was not compulsory to employ technical supervisors in the quarries. With Law No. 5177, the quarries were included in the Mining Law, and it was made compulsory to have technical supervisors for every area in production. Especially the obligation to employ technical supervisors regardless of the mining group was extremely appropriate in this period. Thus, scientific and technical supervision of mining activities were provided (Yıldız, 2012, p. 208).

As explained in the previous legislation period, until 2004, the duties, powers, and responsibilities of scientific supervision were regulated by the Regulations¹⁵. After 2004, amendments were prepared and put into effect by the

economy. It was hardly possible for a mining engineer to inspect 10 license sites every 15 days during this period. Boran thought that considering the number of mining engineers in Turkey, the number of license fields should be limited to 5 (Boran, 2001, p. 184, 187).

¹⁴ Required conditions for undertaking technical supervision are specified in Article 112 of the abolished MLIR.

¹⁵ The aforementioned Regulation was abolished on July 25, 2014. Immediately before the regulation was abolished, a regulation specific to the mining sector, containing OHS rules, based on primary protection, prioritizing and emphasizing technical measures, was published

Ministry of Labor and Social Security instead of this regulation. Thus, regulations related to scientific supervision were regulated under the mining law and regulation under the name of "technical supervisor" and "permanent supervisor". The phrase "scientific supervision" was changed to "technical supervision" in 2004, as it also evoked another profession. In the period of Law No. 5177, the concept of technical supervision was disciplined compared to the past, and those who were scientific supervisors as additional jobs away from the engineering discipline in the market had to abandon supervision or perform this task as prescribed by law (Yıldız, 2015a, p. 98; 2017b, p. 61).

According to Article 31, in the Mining Law No. 3213 amended by Law No. 5177, a permanent mining engineer was not required for each mine. However, in the regulation to be issued by the Ministry depending on the size of the operation, it is understood that the size of the operations that need permanent employment will be determined (Gülan, 2008, p. 112). However, the situation changes as a technical supervisor. At least one technical supervisor should be assigned to each mining operating license, according to Article 111 of Mining Law Implementation Regulations (MLIR), which was prepared based on the temporary Article 8 of the Mining Law No. 3213, amended by Law No. 5177.

By the license holder for the appointment of a technical supervisor; The technical supervisor can be assigned to the entire mining license area or a department of the enterprise in the license area (MLIR, art.108). A mining engineer may take the technical supervisor duty at a maximum of ten license areas, five from the I (a) mineral group, and five from the other groups. Even if there is no supervision duty in group I (a), the mining engineer can serve up to five supervision duties for I (b), IInd, IIIrd, IVth and Vth groups. In cases where there is no technical supervision duty in other groups, this number may be ten at most for group I (a) (MLIR, art.109). As a result of the abolition of the Directory of Quarries, all mines were included in the scope of the Mining Law, revealing the necessity to be kept more areas under control.

Thus, in the studies carried out while the Law No. 5177 was made, the data of the license and the Chamber of Mining Engineers of Turkey (MMO) were evaluated together, and the number of licenses that the technical supervisor would be responsible for was determined by MLIR based on statistical data which are the license number 5+5 that technical supervisor would be responsible for (Yıldız, 2015,

on September 19, 2013, under the name of "Regulation on OHS in Mining Operations". Kaynova thinks that this regulation is almost a copy of the 1984 Regulation. Kaynova also states that this regulation is a compilation of the 1974 OHS Regulation and the old regulations enacted based on this regulation and that it was created by including a few other old regulations. The author points out that this regulation is a continuation of the past rather than the current scientific and legal facts (Kaynova, 2019, p. 644).

p. 98; 2017b, p. 61). According to this, in the event that the mining engineers, whose permanent supervision duties are fulfilled, provide the conditions specified in Article 112 of the regulation, they are also allowed to undertake technical supervision duty for that operation with Article 110 of the aforementioned regulation. However, according to Baycık, the fact that the supervisors in this situation could not exercise their right to perform technical supervision in up to 10 license areas, which were recognized by article 109 of this regulation was accurate (Baycık, 2006, p. 143). At least one mining engineer being assigned to each license of operation in the studies carried out while the Law No. 5177 was made in 2004 was discussed together with the concepts such as “adjacent area”, “adjacent license”, “adjacent city”. However, due to the fact that there is a large number of seasonal workers in Turkey, this proposal was not accepted by mining companies on the grounds that their employees would suffer. See (Yıldız, 2015, p. 98, 104, 106; 2017b, p. 61). The situations in which the mining engineer will be employed as a permanent supervisor are:

- a) Operations employing at least thirty workers,
- b) Operations working with underground production method employing at least fifteen workers (MLIR, art.110).

Thus, according to Article 110 of MLIR, in open pits with at least 30 workers and underground mines with at least 15 workers, a mining engineer separate from *technical supervisor* was obliged to be appointed as a permanent supervisor, otherwise, production would be set forth to be halted (Baycık, 2006, p. 143). With Law No. 5177, "technical supervision" was envisaged in order to provide more effective control and OHS in mines. In this context, by the Regulation, education, and certification obligations were introduced in the MMO. In order for mining engineers to perform their technical supervision duties in accordance with the legislation, basic information that was not previously available in most universities started to be provided within the scope of “mining law” (Yıldız, 2015, p. 99-100).

However, in this period, as in the past scientific supervision system, according to Necati Yıldız, technical supervisor was “mining engineer who was appointed by the license holder, who took his salary from the license holder who assigned him, who was dismissed when he did not come to his work, who would supervise (or could not supervise) the miner in the name of the state, who was responsible for everything towards the state, and assumed a public service” (Yıldız, 2015, p. 99). At this point, it should be noted that the provisions of the Regulation 110/3 and 111/d stipulated that if, respectively, permanent and technical supervisors fulfill the conditions to become occupational safety specialists stated in the law no. 4857, they can also work as occupational safety specialists in mining license areas that employ less than 300 workers. However, according to Baycık, the aforementioned provisions must be rewritten. As a matter of fact, the features required to be an occupational safety specialist are not regulated by the Labor Law,

but by the Occupational Safety Engineers Directive. Accordingly, permanent supervisors and technical supervisors who have occupational safety specialization certificates issued by the ministry can also work in the same mining license area as occupational safety specialists. Due to this situation, Baycık suggested adding a provision to the regulation (Baycık, 2006, p. 143-144) that due to the vital importance of their duties, such supervisors can only work in a single license area.

Duties, powers, and responsibilities of supervisors

With the Law No. 5177 amended in 2004, the definitions regarding supervisor of the amended Mining Law No. 3213 were preserved under the technical supervision heading in Article 31. Engineers, who have assumed permanent supervision, can also perform technical supervision for that operation if they meet the necessary conditions. However, in this case, they cannot take on technical or permanent supervision duties at other mining license areas. Thus, it is allowed for supervisors to work as technical supervisors in a number of different mining areas, as permitted by the legislation, provided that they do not constantly supervise an operation.

In cases where the permanent employment conditions of the mining engineer occur, production cannot be made in an area without employing permanent supervisors. If it is detected that production is carried out without employing permanent supervision, the guarantee is transferred to the treasury as income, and the activity is stopped until a permanent supervisor is employed.

In Article 112 of MLIR, it is projected that the technical supervisors will carry out their duties within the framework of Mining Law No. 3213 and Labor Law No. 4857, they will supervise the activities and productions in the license area at least once in 15 days, and they will record their detections and suggestions to the notary approved technical supervisor book (Baycık, 2006, p. 143).

The Law Amendment Period No. 5995

The condition of being appointed to mining fields and having a supervisor

With Law No. 5995, for the first time, it is envisaged to assign technical personnel in mining license areas. As a rule, permanent supervisors must be mining engineers. However, it is projected that the technically employed technical staff¹⁶

¹⁶ The license areas to be employed by technical staff are as follows:

- a) In operations that employ at least 15 workers within the scope of mining activity, excluding those working in the facilities,
- b) In operations operating underground production method,
- c) It is obligatory to employ technical staff in every shift in the operations working in shifts (MAIR art.146 (1)).

can also act as a permanent supervisor if he/she meets the requirements (MAIR, art.146/6). Thus, geology and geophysical engineers working as technical staff are also enabled to be appointed as permanent supervisors, provided that there is a mining engineer who is constantly employed in the operation (Yıldız, 2012, p. 209; MAIR, art.134).

In addition, there was a regulation stating that the engineers, who assumed permanent supervisor duties, could also perform technical supervisor duties for that operation if they meet the necessary conditions, but in this case, they would not be able to assume permanent or technical supervisor duties in other license areas. However, this regulation has been converted into the form of “*engineers who have undertaken permanent supervision duty cannot be appointed as technical supervisors*” with the Mining Activities Implementation Regulation (MAIR), which is the implementation regulation of Law No. 5995 (Yeşilyurt, 2011, p. 82).

In 2010, in the Mining Law No. 5995, the definitions related to supervision did not change. Requirements for assuming permanent supervision were specified in MAIR art.140. It is the same with the conditions specified in MLIR art.132. Only art.132/c is not required out of these conditions. The first two paragraphs of Article 31 of the Mining Law titled “Technical Supervision” have been changed. The regulations are as follows:

Law No. 5995 brought down the mandatory limits set for the permanent supervisor prior to this law, by requiring the employment of at least one permanent supervisor in underground production methods and mining operations employing at least 15 workers. It can be thought that this change will have a positive effect on the prevention of occupational accidents as well as it will be beneficial for the employment of mining engineers (Yıldız, 2012, p. 209).

It is obligatory to submit the documents regarding the license area that the technical supervision fee for the previous year has been paid to MIGEM every year until the end of April. As for the date of termination of the duty, the supervisors who have completed their duties must give the documents that the technical supervision fees for the previous year and the working months of the current year have been paid in full to MIGEM. In case the payment documents are not given, the license holder will be warned and asked to make the payment within 2 months, if the licensee does not fulfill the necessary payment in this period, the deposit will be transferred to the treasury as income. With this arrangement, payment security is provided to the technical supervisor (Yeşilyurt, 2011, p. 80-82). However, as the license holder paid the technical supervisor's payment during this period, the technical supervisor's power to convert supervision to sanction against the license holder was weak. Therefore, the technical supervisor could not be expected to fulfill all the responsibilities imposed on him/her under the Mining Law. However, the situation was somewhat different in royalty (Yeşilyurt, 2015, p. 112).

Duties, powers, and responsibilities of supervisors

With the Law No. 5995 came into force in 2010, the “definitions” section regarding supervision in Mining law did not change. According to this, “Technical Supervisor” is: *“Responsible and competent mining engineer who supervises the operations in terms of technical and safety”*.

According to MAIR art.133, the number of licenses that could be taken as technical supervision was the same as the period of Law No. 5177 (the previous one). The duties of the technical supervisor according to the Mining Law are as follows: To prepare an activity report according to Article 24 of the Mining Law, and to prepare production mapping, geophysical, geological, hydrogeological surveys, maps, sections, reports and the like.

According to MAIR, the technical supervisor is responsible and obliged to perform the duties specified in the Law and related regulations by supervising the mining operations in terms of technical and safety (MAIR, art.130/1). These powers and responsibilities are as follows: *“Production cannot be made in license areas where there is no technical supervision. The technical supervisor carries out the supervision duty under the provisions of the Law. The technical supervisors are obliged to supervise the activities and production of the license area to which they are appointed and responsible for, at least once in fifteen days and to write down their findings and suggestions in the technical supervisor book”*(MAIR, art.134).

In the event that mining operation activities are carried out without a technical supervisor, the license guarantee is transferred to the treasury as income and the activity will be stopped. If mining operation activities are carried out without permanent supervisor and/or technical staff, only the activity will be stopped¹⁷ (Yeşilyurt, 2011, p. 80-82).

The technical supervisor could also serve as an occupational safety specialist if he/she fulfilled the conditions to become an occupational safety specialist stated in Labor Law No. 4857. However, an occupational safety specialist mining engineer is also assigned to areas employing more than 300 workers (Yüksel, 2010).

Namely; In the second paragraph of Article 31 of the Law No. 5995 says: If the permanent mining engineer employed in the operation meets the conditions determined by the laws and regulations, he/she can fulfill the duties and responsibilities assumed by the engineers or technical staff assigned with the occupational safety stated in Article 81 of the Labor Law dated May 22, 2003, no.

¹⁷ In this case, the operation may be permitted if the guarantee is renewed after the mining engineer is employed or supervised.

4857. Article of the law includes permanent supervisor, technical supervisor, and technical staff (Yeşilyurt, 2011, p. 80-82).

Law Amendment Period No. 6592

The condition of being appointed to mining fields and having a supervisor

The "technical supervisor" application was abolished with the Mining Law No. 3213 amended by the Law No. 6592 published in the OG no. 29271 dated February 18, 2015. Thus, only the "permanent supervisor" practice that was previously available continues. In this way, "permanent supervisor employment is mandatory instead of mining engineers who should be employed as technical supervisor" (Law No. 6592 art.16). In order to be a permanent supervisor, mining engineers in coal operations operating with an underground operation method have to be working as mining engineers in underground coal operations for at least five years. This requirement is at least 3 years in non-coal operations. Apart from the mining engineering diploma; a permanent supervisor certificate obtained within the scope of the training program organized by MIGEM or public institution, universities, vocational chamber, association, or foundations authorized by MIGEM has been obligatory (Mining Regulation art.124). According to the Mining Regulation, "permanent supervisor" is defined as: "Mining engineer who is requested to be appointed permanently in the operation and whose appointment is approved by MAPEG". With these regulations, it is aimed to carry out mining activities under the supervision of a permanently employed mining engineer, thus minimizing accidents by carrying out activities technically and reliably.

Thus, mining de facto under the supervision and control of a mining engineer, who was a *permanent supervisor* instead of remote control, has become compulsory, as in past scientific and technical supervision practices (Kula, 2015, p. 273-274).

Prior to this amendment, underground production methods in mining license areas and open pits employing at least 15 workers had to continuously employ a minimum mining engineer. With this amendment of the Law, it was also obliged to employ engineers from other professional disciplines, with a minimum of "permanent" mining engineers in their operating activities in mining license areas and considering their structural status¹⁸.

¹⁸ Because, according to the article 5 of the Regulation on the Amendment to the Regulation on OHS in the Mining Operations, which entered into force on March 10, 2015; "Any work to be done in the workplace is done under the supervision and responsibility of the authorized person. Jobs with special risk are performed only by competent people who receive special training in these jobs and in accordance with the instructions." (Turkey Bar Association, 2015, p. 82).

In Article 127 of the Mining Regulation, license areas where a permanent supervisor can take part are specified in detail:

“(2) Except for the licenses operated by underground production method; to three licenses, at most, one permanent supervisor can be appointed to the same license holder whose permitted operating areas have the air distance 20 km at most and whose total production amount is 15,000 m³/year in II. Group (b) mining license and 300,000 tons/year in other group license¹⁹²⁰.

(3) In the event that the quarry where production activities are carried out in open pits continues within the adjacent licenses of the same license holder, a permanent supervisor may be appointed with the determination of the MIGEM.

(4) In accordance with the sixth paragraph of Article 29 of the Law, it is sufficient to assign a single permanent supervisor to the adjacent areas whose project is accepted by the MIGEM.

(5) In the raw material production permit areas, for the same Project that constitutes base to raw material production permit request, only one permanent supervisor can be appointed within 20 km. However, the number of assigned raw material production permits cannot exceed five.

(6) In the event that there is more than one royalty holder/activity in the same license area, it is obligatory to appoint a permanent supervisor for each royalty holder/activity. ”

The situations in which the technical staff²¹ will be employed are as follows: *“If the number of employees working in a shift at operations where mining activities are carried out is below eighty, then a mining engineer must be employed in each*

¹⁹ The "air distance" used in the regulation is not a legal term. Therefore, according to Yıldız, it would be more appropriate to use the expression "20 km distance between the nearest corner points" in the Regulation. Also, it is wrong to reconcile the condition related to the appointment of a permanent supervisor with the amount of production (Yıldız, 2017b, p. 64).

²⁰ In the regulation, it would be more appropriate to use short and clear expressions such as "Permanent supervisor can belong to the same license holder and can work in maximum 3 license fields in adjacent provinces". First of all, it is against the Mining Law that permanent supervisors work in more than one license area (Yıldız, 2017b, p. 64).

²¹ Mining, geology, geophysics and if necessary, map and cadastral engineers and other engineers can be assigned as technical staff to ensure that the activities in the operation are carried out in accordance with the project, in line with the recommendations of the permanent supervisor (Mining Regulation art.129 (1)).

shift. However, at least one technical staff and one mining engineer must be employed for eighty employees per shift.” (Mine Regulation Art. 131 (1) (a)).²²

Depending on the size of the operation, the obligation to employ mining engineers in each shift for operations working in more than one shift can be evaluated as a positive legislative change in terms of permanent supervision practices (Sert & Sahverdioglu, 2015, p. 200). Above all the purpose of removing the technical supervisor practice and replacing it with the permanent supervisor is as follows: It is considered to prevent all the problems of not being able to provide sufficient control because of the technical supervisors not being permanently in the mining operations and/or going to the mining operations in various and short periods of time (Güray & Abut, 2015, p. 163).

Before, in the mining law, technical supervisors were able to supervise 10 mining areas in total, provided that there were 5 mines and 5 quarries. As a result of the new amendments, with the abolition of technical supervision, a permanent supervisor will be employed in each mining operation, thus it is estimated that the employment of mining engineers will increase²³ (Sert & Şahverdioğlu, 2015, p. 199).

In addition, in Article 127 of the Mining Regulation, the execution of paragraphs 2, 3, 4, and 5 for the appointment of a permanent supervisor to operations in more than one license area has been suspended with the lawsuit filed by MMO. Therefore, the necessity to appoint a permanent supervisor to each license in every condition occurred. According to TMD (Turkish Miners Association), this situation leads to the unjust suffering of license holders in some places, as it causes appointment of up to four permanent supervisors in a mining operation (TMD, 2019, p. 58; 2020, p. 24). According to Yıldız, the necessity of a permanent supervisor instead of a technical supervisor in the recent period will create instability in mining enterprises that work seasonally for 3-5 months. Indeed, in Turkey's rural areas where climatic conditions are not suitable to work in the winter months as the Eastern

²² In the Mining Regulation, the provisions under the license areas in which technical personnel are to be employed are not clear. According to Yıldız, this arrangement should have been prepared in a similar way to the following:

- “ • *It is sufficient to assign at least 1 permanent supervisor to each license area.*
- *A mining engineer is employed for each shift in operations operating 2 and 3 shifts.*
- *An additional mining engineer is also employed for every 50 workers after 51 workers in shifts.*
- *In addition to mining engineers, technical staff is employed for every 50 workers after 51 workers working in shifts. ” (Yıldız, 2017b, p. 65).*

²³ At this point, according to the Tufan, it will be beneficial if the persons who have received permanent supervision and mining engineering training with minimum 5 years experience in each mining, are employed by mining operations, with 20 permanent workers per shift, and one permanent supervisor (Tufan, 2015, p. 14-15).

Anatolia Region, working is only possible for 3-5 months in a year at high altitudes. A permanent supervision system is a practice that should be in the enterprises that work regularly and produce for 12 months a year. Multiple mining engineers are already employed in these enterprises. In some quarry sand and mining enterprises with limited production capacity, activities can be carried out at intervals according to market demand. Under these conditions, the fact that the permanent supervisor employment to be done is criticized by the author (Yıldız, 2017a, p. 98-100).

According to Kayadelen, it can be said that it is appropriate to switch to permanent supervisor practice since technical supervisors are not constantly present in mining areas. However, it should not be overlooked that the main problem in the practice of technical supervisor is that the technical supervisors are paid by employers, and that the technical supervisor is dependent on the employer and that technical supervisor can not freely decide, and explain their thoughts in order not to lose their jobs (Kayadelen, 2015). This situation also applies to the permanent supervisor in the new period. On the other hand, with the abolition of technical supervision, the license holder's obligation to pay the salary to both permanent and technical supervisors disappeared.

However, the situation that the supervisors receive their salaries from the employers, so they may influence the supervisors in some of their decisions is ignored. At this point, according to Sert and Sahverdioglu, if permanent supervisors receive their wages from a fund to be created by MAPEG, it will make them less affected in terms of job security and inspections. However, as in previous periods, there are no developments regarding this issue in the amendments of the Law No. 6592 (Sert & Sahverdioglu, p. 200-201). Eskikaya states that even if the supervisor receives the wages from a fund, not directly from the employer, objectivity cannot be expected again if the employer is hired or dismissed by the employee (Eskikaya, 2015, p. 42). Yıldız has a similar view. According to the author, even if it is thought that the permanent supervisors will receive their payment after such an arrangement, they will not be able to provide a solution to the current problem if this practice could be politicized (Yıldız, 2017a, p. 100).

Duties, Powers, and responsibilities of supervisor

In the previous period, the technical supervisors were obliged to regularly supervise the activities in the license area they were appointed to record their findings and suggestions in the technical supervisor book. The technical supervisor and license holders or their deputy would sign the technical supervisor book. The term "technical supervisor" in this article in the previous period was completely abolished and the term "*permanent supervisor*" was used instead (Sert & Sahverdioglu, 2015, p. 179).

Within the scope of ensuring OHS management in mines, the areas of responsibility of permanent supervisors, occupational safety experts, and authorized legal entities operating in mining enterprises should be determined in detail in the regulations in a way that they won't coincide (Sert & Sahverdioğlu, 2015, p. 202). It was decided that how permanent supervisors would be appointed, what their duties, powers, and responsibilities would be, how their training would be, how their duties would end in law were to be determined by a regulation to be made.

However, a special Regulation on this issue could not be issued in the past period, and until 2017, the process was continued with the "Circular" published by MAPEG. References were made to the MAIR, which came into force during the current Law of 5995, regarding the permanent supervisors appointed in this "Circular". The aforementioned implementing regulation has been abolished. Mining Regulation was put into effect on September 21, 2017, instead of this Regulation. After this regulation, the fixed ones in the system, which are applied in permanent supervision, are as follows (Yıldız N., 2017b, p. 65):

- It is the license holder who hires the permanent supervisors and pays their salaries.
- The authorization to dismiss the permanent supervisor is also in the license holder.
- By law, MAPEG appoints a permanent supervisor.
- MMO provides the documents required for the appointment.
- Mining Law and license holder determine the duties and responsibilities of the permanent supervisor. In this system, the permanent supervisor is responsible for the license holder on the one hand and the Mining Law on the other.

SUPERVISION SYSTEM TODAY & SUGGESTIONS ON SUPERVISION SYSTEM

A summary of supervision systems and their applications in the development of Turkish mining legislation is presented in Table 2.

Table 2²⁴: Supervision systems/practices in legislative development

Mining law period	Supervision system	Condition to appoint a supervisor	Supervision condition per employee	Condition to have at least one supervisor in each mining operation	Condition to be constantly at work	Number of mining license that can be taken under supervision
Period before the Mining Law No. 6309 (1858-1956)	Mine chief	There is no requirement to be a mining engineer.	Mine that employs 300 workers per day/or produce more than 50 thousand tons of crude ore per year, or contain significant and life-threatening hazards such as poison gas.	None. mine chief + (for every rising 300 workers) requirement to have auxiliary mining engineers	The mine chief is not obliged to be constantly at work.	There was no such license limitation.
The first period of Mining Law No. 6309 (1954-1963)	Scientific supervision	Requirement to have at least 5 years of service period as a Mining Engineer	Same with the above	None. However, it is obligatory to have technical supervisor + technical staff	Same with the above	Science supervision at maximum 10 mining license within the boundary of up to five provinces

²⁴ This Table does not show any changes in the subject of “supervisor's salary from the license holder/state” and “filling the supervisor's book”. In the first, especially if we exclude the Ottoman period before the Republican period, there is the practice that the supervisor receives his salary from the license holder, in all periods examined. In the second, we can find that the supervisor book is obligatory in almost all legislative periods, especially in the Republic period.

Period of Law No. 271 (1963-1969))	Scientific Supervision	The condition in the previous period was valid	Same with the above	No. However, in addition to the science supervisor in mining operations that exceed 300 workers, requirement to employ auxiliary mining engineers (for every increasing 200 workers)	No obligation for the Science supervisor engineer to be constantly at work	There is no license limit condition to work.
Period of SSR (1969-1985)	Scientific Supervision	No condition	Same with the above	Employment of at least one science supervisor is mandatory.	No obligation for science supervisor engineer but for the technical staff to be constantly at work.	Science supervision duty at most 5 non-neighboring provinces, and at most 10 neighboring provinces
Period of Mining Law No. 3213 (1985-2004))	Science supervision + permanent supervision	Requirement for min. 5 years experience as a mining engineer	Same with the above	Employment of at least one "science supervisor" is mandatory. In addition, the obligation to have "auxiliary mining engineers" in operations exceeding 300 workers (for each increasing 200 workers).	At least every 15 days, to supervise the worker-employed areas of the mine	Science supervision of a mining engineer in up to 10 license

<p>Period of Law No. 5177 (2004-2010)</p>	<p>Science supervision + permanent supervision</p>	<p>For technical supervision; a) (by MMO) training certificate in aboveground mining enterprises b) To have (at least) two years of experience in underground mining operations.</p>	<p>a) Enterprises employing at least 30 workers, b) Enterprises operating with underground production method employing at least 15 workers.</p>	<p>The obligation to have at least one "permanent supervisor" in mining operations with the specified conditions and at least one technical supervisor in those who do not meet these conditions.</p>	<p>The obligation to be constantly present in terms of a permanent supervisor, in terms of a technical supervisor, at least every 15 days, to supervise the workplaces of the mine.</p>	<p>A mining engineer can assume technical supervision in up to 10 licenses, provided that I (a) is 5 and 5 is from other groups. Even if there is no supervision duty in group I (a), I (b), IInd, IIIrd, IVth, and Vth can assume up to 5 supervise duties for groups. In cases where there is no technical supervision duty in other groups, this number can be a maximum 10 for group I (a).</p>
---	--	--	--	---	---	---

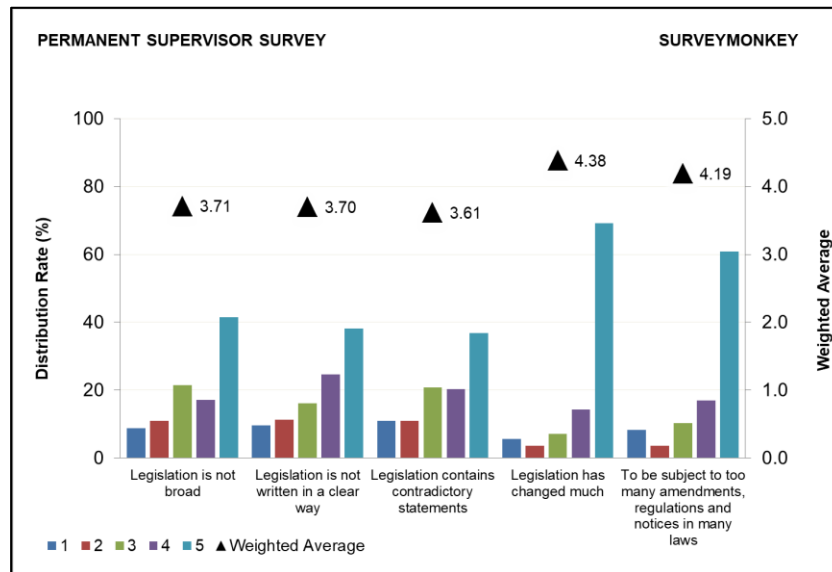
Period of Law No. 5995 (2010-2015)	Technical supervision + permanent supervision	The technical supervision requirement is almost the same as in the previous period.	At least one permanent supervisor is obliged to be employed in underground production methods and mining enterprises employing at least 15 workers. Technical personnel may work as permanent supervisors (such as) in the license areas where the technical staff is to be employed.	Compulsory employment of technical staff/permanent supervisor on areas where a permanent supervisor will be employed + compulsory employment of technical staff	Permanent supervisor + obligation to be constantly present in terms of technical staff, in terms of a technical supervisor, at least every 15 days, the obligation to supervise the working places of the operation.	The number and conditions of the license to be received by the technical supervisor were the same as in the previous period.
Period of Law No. 6592 (2015-?)	Permanent supervision	Requirement to have worked at least 5 years in underground coal operation and 3 years in non-coal operations. Apart from the mining engineering diploma; Obligation for permanent supervisor training certificate from institutions authorized by MAPEG or MAPEG	Requirement to have a permanent supervisor in every mining operation, without the condition of workers employed and the method of mining (open pit/underground).	Existing	Requirement to be present at work	Apart from the underground operation, a permanent supervisor may be appointed to a max. of 3 licenses belonging to the same license holder, with a max. of 20 km. of bird flight between the operating permit areas. In open pit mining, a permanent supervisor may be appointed if there is continuity within the adjacent licenses of the same license holder.

Reference: Yıldız, T.D. (2018). Personal meeting with Research Assistant Taşkın Deniz Yıldız (January 03, 2018); Maral, 2019, p. 34.

As seen in the table, from the Land Law to date, there is the matter that whether there is a “supersivision system”, “appointment of a supervisor condition”, “at least one supervisor per worker in a mining operation condition” or not, and that there have been changes in different topics such as “obligation to be constantly at work”, “number of mining licenses areas that can be taken under the responsibility of supervision” and different practices were introduced (Yıldız, 2018; Maral, 2019, p. 36). Legislative changes in the development of supervision show that it can be beneficial to evaluate the legislation not only by lawmakers but also by the eyes of supervisors who are responsible and supervised by mining operations. Accordingly,

the permanent supervisors were asked the questionnaire in 2019, “Do you see a problem related to mining legislation and related legislation on supervision? If so, what are they (You can choose multiple answers and rate them)? ” 213 permanent supervisors answered this question (Figure 1).

Figure 1: Evaluation of mining legislation on supervision.

As seen in the figure, (181-194 answers in total) permanent supervisors scored approximately 5 in each of the 5 legislative problems identified. According to this scoring, supervisors mostly (4.38) complain about “the legislation is amended frequently”. After this category, their scoring in order of weight is as follows:

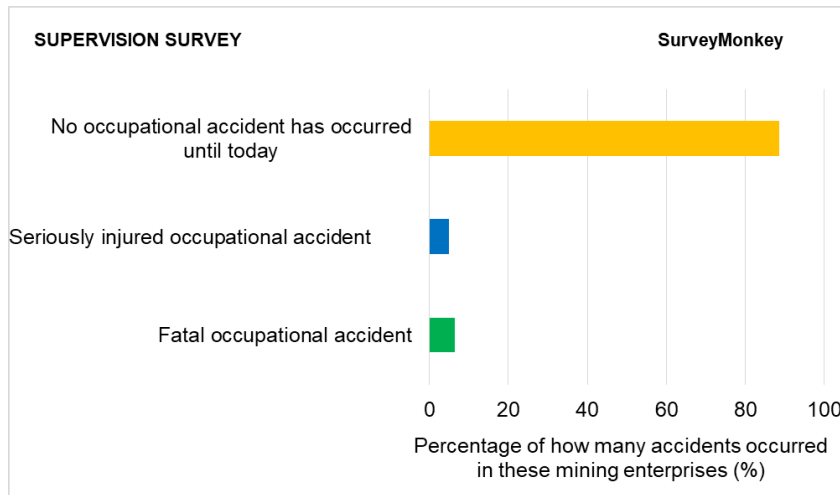
- To be subject to too many amendments, regulations, and notices in many laws (4.19),
- Legislation is not broad (3.71),
- Legislation is not written in a clear way (3.70),
- The legislation contains contradictory statements (3.61).

Indeed, it has been stated in the above headings that there is a problem in each of these. In this fact, the solution of the problem falls to the legislators.

Law No. 6592 came into force in 2015 immediately after the Soma Mining Disaster that took place in 2014 and 302 people died. Therefore, especially after this law, it should be examined whether there are fatal or injured work accidents in mining operations.

At this point, it is a topic for wondering whether the supervisors who answered the supervision surveys have gone through any fatal or severe injury from work accidents. The supervisors were asked the questionnaire, “*Has there been a fatal or severe injury from work accident at your mining operation since 2015?*”. The answer distribution of 62 supervisors to this question can be presented in Figure 2. As it is seen in the mining operations where permanent supervisors work, there have not been fatal or seriously injured occupational accidents at the rate of 87% since 2015- the amendment of Law No. 6592. However, 6.4% had a fatal work accident and 4.8% had a serious injury accident. These numbers bring out the question that whether the measures and supervisions to be taken are adequately done (Yıldız & Maral, 2018; Maral, 2019, p. 36-37, 69).

Figure 2: Mining operations with fatal or serious injury work accidents

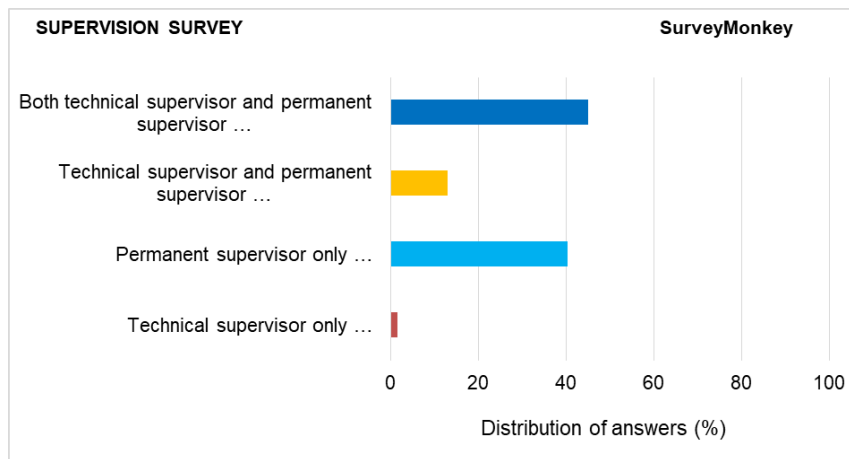

Reference: Yıldız & Maral, 2018; Maral, 2019, p. 69.

Another issue that is wondered about these legislative problems and mining accidents is how the “supervision system” should be for the supervisors personally present in the mining field. It was mentioned above that the practice of technical supervision was abolished in 2015. As a result of this radical change, the question as to whether the system envisaged by the legislation is suitable for implementation comes to mind. Accordingly, the questionnaire was asked to the permanent supervisors, “*Which of the supervision practices practiced until today is the right practice?*”. 62 supervisors answered this question. This distribution of answers is presented in Figure 3. As seen in Figure 3, 45.2% of the permanent supervisors who answer the question want “*Implementation of both the technical supervisor and the permanent supervisor system*” (as an at least one mining engineer who is permanently present in the production activities and also as a technical supervisor),

40.3% and, on the other hand, require the implementation of the "only permanent supervision system" (by necessity to have a permanent supervisor in production activities). Also at lower rates, 12.9% of the supervisors propose the system of "technical supervisor and permanent supervisor over a certain number of employees (that is, at least one supervisor in production permanently above a certain number and also technical supervisor who supervises periodically). Those who think that the "technical supervision system (which is considered to be sufficient in the production activities, and that the technical staff is considered sufficient)" is only 1.6% of the supervisors (Yıldız & Maral, 2018; Maral, 2019, p. 36-37).

Figure 3: Supervision Practices

Reference: Yıldız & Maral, 2018; Maral, 2019, p. 37.

2.6.1 criticisms brought by the author under the sub-heading, bring out the question, "approximately how many licenses in the field of mining enterprises in is Turkey?" Accordingly, to the supervisors; "How many operating license areas are there in your mining enterprise?" was asked. The distribution of the answers of 62 supervisors can be presented in Figure 4. The results show that more than 1/3 of the mining enterprises where the supervisors work consists of more than one license. Since the appointment of a permanent supervisor to each mining license area will force mine license holders economically, this approximate license distribution shows that it is appropriate and mandatory to impose restrictions by setting a distance rule between the licenses, and the implementation should take place accordingly.

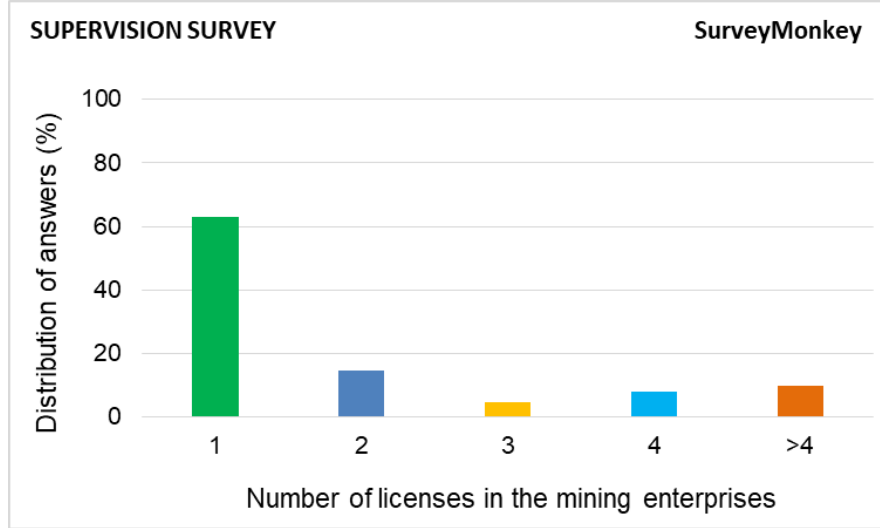

Figure 4: Distribution of the number of operating licenses at mining enterprises.

CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

Today, it is mandatory to have at least three technical staff in a mining operation. These are occupational safety specialist, engineer with technical training related to production, and permanent supervisor who assumes supervision. There have been changes in the conditions that were determined based on the development of legislation, supervisory system and operation in Turkey. These changes are mostly caused by the necessity of ensuring OHS in mining operations and planning according to the number of mining engineers and mining operations. These conditions change over the years. However, despite all, there is the possibility of realizing medium and long term plans in the number of supervisors and the system to be implemented. At this point, “supervision systems”, which are thought to be more appropriate to be seen through the eyes of the supervisors, can be considered.

Especially in underground mining operations, OHS risks are higher compared to open pit. This situation brings with it the necessity to have permanent supervisors, rather than the size of the operation or the number of employees, since production is carried out underground.

As asked in the survey, through the eyes of the supervisors; there are legislative problems related to supervision such as “changing the legislation too often”, “too many amendments in too many law, being subject to legislation and notice”, “the legislation being not broad”, the legislation not being written in a clear language”, and “the legislation containing contradictory statements”. The fact that

permanent supervisors respond to these problems with a high score indicates that these problems are at a high level. Especially the fact that the doctrine states that there are problems for the different legislative periods and even in the new period in the supervision system confirms these views of the supervisors. Above all, the fact that severe mine accidents have been happening even after Law No. 6592 came into force after the Soma mining disaster indicates that there are still unresolved problems in the permanent supervision system.

As explained in the study, permanent supervisors have a great responsibility in carrying out activities in accordance with OHS in mining operations. However, at this point, greater responsibility falls on the lawmakers and the Ministry of Family-Labour-Social Services, and MAPEG, which performs supervision in the mines and acts as law Implementation.

REFERENCES

Altunbay, M. (2002). "Klasik dönemde Osmanlıda madencilik", Türkler (Mining in the Ottoman Empire in the classical period). *New Turkey Publications*, volume 10 (Turks), 792-801.

Atılgan, H. (2019). Why aren't we successful to prevent working accidents? *International Symposium On Occupational Health And Safety In Mining '2019*, 03-04 October, Adana/Turkey, pp.29-37.

Baycık, G. (2006). İş ve sosyal güvenlik hukuku açısından maden işçileri (Mining workers in terms of labor and social security law). Yetkin publications, ISBN 978-975-464-360-2, Ankara, 238 p.

Boran, O. (2001). Scientific supervision in the private sector: Current status and new approaches. *Mining Engineering Education Symposium 2001*, MMO, Istanbul, pp.181-187.

Çatma, E. (2011). Duties of mining engineers in hard coal production in the Ottoman Empire. *International Symposium on Occupational Health and Safety in Mine Works '2011*, (24-25 November 2011), Zonguldak, pp.181-192.

Dessureault, S. & Kahraman, M. M. (2010). Security and cultural change in mines. *Mining Turkey Magazine*, 8, 48-49.

Eskikaya, Ş. (2015). Solutions to minimize mining accident. *International Symposium on Occupational Health and Safety in Mine Works '2015*, (21-22 December 2015), pp.39-42, Adana.

Fındıkgil, Y. (1966). Maden hukuku (Mining legislation). Istanbul Technical University, Department of Mining Engineering.

Gülan, A. (2008). Maden idare hukukumuzun ana ilkeleri ve temel müesseseleri: Mevzuat ve yargı kararları ışığında eleştirel bir yaklaşım denemesi (Main principles and basic works of mining administrative law - a critical approach by utilizing legislative and judicial decisions). ISBN 978-9944-469-17-3, İstanbul.

Güray, B. & Abut, M. (2015). Labor rights and labor safety pursuant to recent amendments in mining legislation. *Mining Law Proceedings Book*, (3-4 October 2015), ISBN: 9786058365766, Afyon, pp.149-173.

Güyagüler, T. (2002). Examination of proposals and measures of methane gas explosions in Turkey. *Turkey 13th Coal Congress Proceedings* (29-31 May 2002), Zonguldak, pp.45-51.

Kahraman, M. M. (2017). Need for corporate occupational safety policy. *Mining Turkey Magazine*, 67, 118-119.

Kayadelen, M. (2015). Mining law has changed again. When is the next change? Available via: <http://kayadelen.gen.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=50:mad-enyasasyinedegiti&catid=6:madencilik&Itemid=11>, Accessed: April 02, 2019.

Kaynova, A. (2019). Life changing in a letter! An ironic view of the powder problem: Struggle or fighting? *International Symposium On Occupational Health And Safety In Mining 2019*, (03-04 October 2019), Adana, pp.639-650.

Keskin, Ö. (2007). Osmanlı Devleti'nde yabancı maden mühendislerinin istihdamı ve Osmanlı madenciliğine etkileri (Effects of employment and the Ottoman Empire to the Ottoman foreign mining engineer). *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları (Turkey Near-Term Researchs)*, 11, 79-92.

Keskin, Ö. (2011). Osmanlı Devleti'nde Maden Hukukunun Tekâmülü (1861-1906) (The development of mining law in the Ottoman Empire (1861-1906)). Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (*Journal of Ankara University Ottoman History Research and Application Center*), 29, 125-148.

Köse, H. M. (1992). Opinions for alternative mining policies. Şafak Printing, 1st edition, 172 p., Ankara.

Kula, M. (2015). The place of aggregate business in Turkish legal system. *Mining Law Proceedings Book*, ISBN: 9786058365766, (3-4 October 2015), Afyon, pp.257-281.

Maral, M. (2019). *Duties, authorities and responsibilities of the permanent supervisor & Evaluation of mine operations by supervisors*. İstanbul Technical University Institute of Science, master's thesis, 122 p.

Maral, M. & Yıldız, T.D. (2020). Nezaretçilerin gözünden maden işletmelerinin değerlendirilmesi (Evaluation of mining operations from the perspective of the supervisors). Kural, O. (Editor). *IKSAD Publishing House*, ISBN: 978-625-7139-62-5, 1st publication.

MMO, (1995). The ministry of labor must take action to start the regulation amendment study ... *Letter from the MMO dated August 14, 1995*. Available via: http://www.maden.org.tr/resimler/ekler/a99f6821980ac99_ek.pdf

Ökten, G. & Fişne, A. (2017). Temel Madencilik Bilgileri (ISBN: 978-605-64724-1-1) Bölüm 5: Ocak havalandırmasının esasları (Basic Mining Information Chapter 5: Basics of mine ventilation). Ankara, pp. 418-461.

Quataert, D. (2009). Osmanlı İmparatorluğu'nda Madenciler ve Devlet: Zonguldak Kömür Havzası 1822-1920 (Miners and the State in the Ottoman Empire: The Zonguldak Coalfield 1822-1920). Translators to Turkish: Nilay Özok Gündoğan, Azat Zana Gündoğan, Boğaziçi University Publishing House, ISBN: 978-975-6193-98-3, First Edition, Istanbul, 414 p.

Sert, M. & Şahverdioğlu, İ. (2015). Investigation of the positive and negative effects of the changes in mining law on the sector. *Mining Law Proceedings Book*, ISBN: 9786058365766, (3-4 October 2015), Astana Publications, Afyon, pp.175-203.

Tızlak, F. (1997). Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850) (Mining in Keban-Ergani Region in the Ottoman Period (1775-1850)). ISBN: 975-16-0883-X, *Türk Tarih Kurumu Yayınları (Turkish Historical Society Publications)*, VII. Sequence, 216 p. Ankara.

TMD, (2019). Authority visits from sector representatives. *TMD, Sector News Bulletin*, 77, 56-61.

TMD, (2020). Current and general problems of the mining sector in the Ministry of Energy and Natural Resources. (Energy and Natural Resources by the Miners Association of Turkey submitted to the Ministry of Mining Industry and Solution Proposals summary of the report). *TMD Sector News Bulletin*, 79, 22-26.

Topaloğlu, M. (2003). Maden ve Taşocakları Hukuku (Mines and quarries law). ISBN: 975-6447-00-1, Karahan Bookstore, Ankara.

Tufan, T. (2015). Expectations of legal improvement in mining applications. *24th International Mining Congress and Exhibition*, (14-17 April 2015), Antalya, pp.11-16.

Tuğ, O. Ç. (2014). Soma Disaster, work accidents and mining. *Mining Turkey Magazine*, 40, 62-64.

Tuncay, H. S. (2019). Studies of the General Directorate of Occupational Health and Safety in the mining sector, *Mining Turkey Magazine*, 76, 106-100.

Turkey Bar Association, (2015). Soma Maden Faciası – Benzeri Kazaların Önlenmesine Yönelik Sistem ve Temel Mevzuat Önerileri Hakkında Rapor (Soma Mining Disaster - Report on the System and Basic Legislative Recommendations for the Prevention of Similar Accidents). *Turkey Bar Association Publication No. 288*, ISBN: 978-605-9050-40-1, 1st edition, Ankara, 136 p.

Yeşilyurt, C. (2011). The Act of Law No 5995 VII (Article 31 of the Mining Law No. 3213). *Mining Turkey Magazine*, 15, 80-82.

Yeşilyurt, C. (2015). Occupational accidents and mine legislation. *Mining Turkey Magazine*, 44, 112-114.

Yıldız, N., Tombul, M., Sever, M. & Şahin, M. (2003). Scientific Supervision and Occupational Safety Engineering Training Seminar (29-30 April 2003). *Ministry of Labor and Social Security & Near and Middle East Labor Training Center & MMO*, Ankara, pp.266-290.

Yıldız, N. (2015a). Legal Regulations in Mining in 1954 to 2015, Korza Publishing Inc., ISBN: 978-975-96779-9-2, Ankara, 186 p.

Yıldız, N. (2015b). The bill is enacted, the golden goose was cut! (?) *Mining Turkey Magazine*, 45, 64-80.

Yıldız, N. (2017a). Permanent supervisor practice. *Mining Turkey Magazine*, 63, 98-100.

Yıldız, N. (2017b). Mining engineer on September 21, 2017 Mining Regulation. *Mining Bulletin*, 122, 58-67.

Yıldız, T. D. (2012). *3213 Sayılı Maden kanunu öncesinde ve sonrasında Türkiye’de maden mevzuatında yapılan değişikliklerin incelenmesi (Analysis of changes being done of the mine legislation of Turkey before and after the Mining Law No 3212)*. Istanbul Technical University, Institute of Science, master’s thesis. 321+XXII p.

Yıldız, T. D. (2017). Türkiye’de havalandırma konusundaki mevzuat hükümlerinin iş sağlığı ve güvenliği açısından değerlendirilmesi (Evaluation of legislation provisions on ventilation in Turkey in terms of occupational health and safety). *25th International Mining Congress and Exhibition*, (11-14 April 2017), Antalya, pp.270-282.

Yıldız, T. D. (2018). Personal meeting with Research Assistant Taşkın Deniz Yıldız (January 03, 2018).

Yıldız, T. D. & Haner, B. (2017). Yeraltı madencilğinde ocağa verilmesi gereken hava miktarı konusunda Türk mevzuatı hükümlerinin değerlendirilmesi (Evaluation of Turkish legislation provisions on air quantity to be submitted to underground minerals and ventilation ways). *International Symposium on Occupational Health and Safety in Mine Works'2017*, (02-03 November 2017), Adana, pp.47-65.

Yıldız T. D. & Maral M. (2018). "Supervisory Survey" conducted on 62 permanent supervisors in the SurveyMonkey program.

Yüksel, H. (1997). Osmanlı Döneminde Keban – Ergani Madenleri (1776-1794 Tarihli Maden Emni Defteri) (Keban - Ergani Mines in the Ottoman Period ("Maden Emni" Book dated 1776-1794)). ISBN: 975-96154-1-X, Sivas, 138 p.

Yüksel, A. (2010). Technical supervision, technical supervisor and occupational safety. From the Technical Supervisor Training Seminar Notes. *MMO Publication No:170*, Ankara, pp.271-284.

Zaman, E. M. (2012). Zonguldak & İnsan & Mekan & Zaman (Zonguldak & Human & Space & Time). ISBN: 978-605-01-0387-8, *MMO*, Zonguldak, 522 p.

Zaman, E. M. (2013). Kömürün çocukları (Children of coal). *Karina Publication*, ISBN: 978-605-64050-0-6, 1st edition, Ankara, 314 p.

Yayın Geliş Tarihi: 16.10.2020

Yayına Kabul Tarihi: 02.11.2020

Online Yayın Tarihi: 31.12.2020

http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.811258

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Cilt: 22, Sayı: 4, Yıl: 2020, Sayfa: 1679-1700

ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

DELHİ TÜRK SULTANLIĞINDA BİR DERVİŞ: SEYDİ MÜVELLEH VE FAALİYETLERİ ÜZERİNE

Bilal KOÇ*

Öz

Bu çalışmada orta çağ tarihinin belirleyici esaslarından ve yönlerinden birisi olan -din- tasavvuf, tarikat, dergâh, derviş, mürit, mezhep, inanç akideleri, yaşam biçimi ve sair özellikleri açısından konu edinilmiştir. Bu itibarla Delhi Türk Sultanlığı'nda -Halaçlar döneminde- vukua gelen Seydî Müvelleh'in merkezinde yer aldığı gelişmeler çerçevesinde yaşanan gelişmeler ele alınmıştır. 13. yüzyılda Müvelleh dervişlerin Şam merkez olmak üzere Mısır ve Anadolu ekseninde oynadıkları roller mevcut olmakla birlikte, bu çalışmayla da Türkiye'de Hindistan çalışmaları içerisinde birkaç cümle ile temas edilen Seydî Müvelleh ve müdahil olduğu gelişmeler ışığında yaşananlar, dönem kaynaklarının verdiği bilgiler dâhilinde irdelenmiştir. Belirlenen hedefe ulaşmak için ilk olarak "Müvelleh" kavramı hakkında bilgiler verildikten sonra, varlık alanı ve özellikleriyle alakalı kayıtlara yer verilmiştir. İkinci aşamada Müvelleh dervişliğinin Delhi'deki görünen yüzü olan Seydî Müvelleh ile alakalı -Hindistan'a gelişi, dış görünüşü ve inanç esaslarına yönelik tanıtıcı bilgiler ele alınmıştır. Çalışmanın üçüncü ve ilerleyen aşamalarında ise birbirini takip eden şekilde Seydî Müvelleh'in faaliyet alanı ve kişiliğine yönelik atfedilenler "hakikat-mübalaga" çizgisi çerçevesinde konu edinilmiştir. Hemen akabinde idarenin geleceğini belirlemek adına Seydî'nin fiilî olarak görevde bulunan devlet adamlarıyla nasıl ve ne gibi ilişkiler tesis ettiği irdelenmiştir. Kendisine ve beraberinde bulunanlara yönelik itham edilen suçlamalar karşısında divân-ı mezâlimde kendilerini savunmaları ve akıbetlerinin ne olduğuna dair bilgiler açıklığa kavuşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Delhi, Müvelleh, Seydî Müvelleh, Sultan Celâleddin,

Halaçlar

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Koç, B. (2020). Delhi Türk Sultanlığında bir derviş: Seydi Müvelleh ve faaliyetleri üzerine. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (4), 1679-1700.

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0002-2489-6580, blk_849@hotmail.com.tr

A DERVISH IN DELHI TURKISH SULTANATE: ON SAYDI MUVALLAH AND ACTIVITIES

Abstract

In this study, -religion- sufism, order, dervish lodge, dervish, acolothist, sect, credendum, life style and other kinds of specialties one of the distinctive bases and aspects of Medieval history is discussed in the context of the developments that has taken place in the Khalaj period of Delhi Turkish Sultanate in which Saydi Muvallah has a central role. Although there are roles that Muvallah dervishes play based in Damascus and on the axis of Egypt and Anatolia in the 13th century, through this study it is aimed to present Saydi Muvallah and events that he involves in with reference to contemporary sources who is mentioned in a couple of sentences in Indian studies in Turkey. In order to reach the purpose, firstly information concerning the term “muvallah” is given, then records related to its realm of existence and characteristics are included. In the second phase, descriptive information about Saydi Muvallah -his arrival to India, his appearance and his principles of beliefs- who is the exposed face of Muvallah dervishness in Delhi. In the third and following parts of the study, Saydi Muvallah’s area of activity and his characters accredited to him are evaluated respectively within the frame of the line of “truth-exaggeration”.

Keywords: Delhi, Muvallah, Saydi Muvallah, Sultan Jalal ad-Din, Khalajs.

GİRİŞ

Delhi Türk Sultanlığı, siyasi tarihinde pek çok sorunla karşı karşıya kalmıştır. Bunları, siyasi, idarî, içtimaî, iktisadî, malî ve dini gelişmelerden kaynaklı meseleler olarak gruplandırmak mümkündür. İslâm coğrafyasının diğer yerlerinde -orta çağ özelinde yaşanan mezheplere dayalı mücadele- Türk-İslâm dünyasının önemli mecralarından birisi olan Hindistan’da dinî meselelerden kaynaklı Müslümanlar arasında tartışmalar çıkmış veya buranın pek çok yerinde yaşanmıştır. Meselâ Sultan Şemseddin ve Sultan Raziye döneminde Karmatilerin siyasî maksatlara dönük olmak üzere eylemlere giriştikleri bilinmektedir (Koç 2018, ss. 75-90). Onların dışında Müvellehlere de Sultan Celâledin döneminde hanedan içerisinde yaşanan karışıklıklardan yararlanarak kendilerine hareket alanı açmak istedikleri görülmektedir. Bu grubun başında ise Seydî Müvelleh adlı bir derviş yer almıştır. İşte çalışmanın temel odağı da Seydî Müvelleh’in kendisine hareket alanı açma girişiminin öncesinde ve sonrasında yaşananlardır. Bu doğrultuda ilk olarak Müvellehlilik hakkında bilgi verilecek, ardından onların Hindistan’a nasıl geldikleri, Seydî Müvelleh’in Delhi’ye nasıl ve ne zaman geldiği, Sultan Celâleddin dönemindeki faaliyetleri ve son olarak da akıbeti hakkında bilgi verilecektir.

Orta Çağ Tasavvuf Tarihi’nin Muhalif Yüzü: Müvellehlilik

Orta Çağ Türk-İslam tarihinin din/tasavvuf dünyasında “Kalenderîlik, Cavlakilik, Haydarîlik, Bektaşilik, Karmatilik, Batnîlik” gibi yer edinmiş akımlardan birisi de “Müvellehlilik”tir. Eyüp Öztürk, Müvelleh kelimesinin kökünü, sözlüklerdeki anlamını, tasavvuf ıstılahlarını ihtiva eden sözlüklerde hangi anlamları

karşılığını ve modern sözlüklerde hangi anlamlara geldiğini şu şekilde açıklamaktadır.

Müvelleh kelimesi Arapça veleh kökünden türetilmiştir. Veleh kelimesi ise, sözlüklerde hüznün, şiddetli vecd, üzüntü, sevinç veya korkudan dolayı aklın gitmesi, hayrete düşmek, çılgına dönmek, kendini kaybetmek gibi anlamlara gelmektedir. Tasavvuf ıstılahları özlüklerinde ise veleh kavramı sersemlik, şaşkınlık, hayret, aşkın deli divane etmesi gibi anlamlarla karşılanmıştır. Kelimenin tefil babındaki “vellehe” formuna sadece Modern Arapça sözlüklerde rastlanmaktadır. Bu sözlüklerde vellehe kelimesi çılgına çevirmek, ne yaptığını bilmez hale düşürmek gibi anlamlarla karşılanmıştır. Bu itibarla, ismi meful kalıbında gelen Müvelleh kelimesini, aşk veya üzüntüden dolayı kendini kaybetmiş, çılgına dönmüş kişi olarak tanımlamak mümkündür. Kavramın sözlük anlamı muhalif karakterli dervişlerin alışılmamış tavırlarını açıklamak için oldukça elverişli bir zemin hazırlamaktadır. (Öztürk, 2011, ss. 12-13).

E. Öztürk, çalışmasında, Müvelleh kavramının kapsamına yönelik yaptığı değerlendirmelerde, daha ziyade muhalif karakterli dervişleri işaret etmekle birlikte hangi derviş gruplarını tam olarak tavsif ettiği noktasında belirsizliklerin olduğunu belirtmiştir. Tavsifteki belirsizliği ise tarihî süreç içerisinde “Müvellehlğin” net bir şekilde tanımının yapılamamasına ve tarih ile tasavvuf kitaplarında da kavramın sadece bazı dervişlerin sıfatı olarak kullanılmasına bağlar. Yazar, değerlendirmelerinin devamında “veleh” tabirinin tasavvuftaki makamlardan birisi olduğuna vurgu yaptığı kısımda 13. yüzyıldan önce kullanıldığına işaret eder ve Cafer es-Sadık’ın ruhun makamlarını on iki menzile ayırdığı kısımda son ve en üst makam olarak “velehlği” gördüğünü kaydeder. Yine yazar, kavramın Müvelleh olarak ilk kullanımının 13. yüzyıl içinde gözükme ihtimali üzerinde durur ve mevcut anlamı ile birlikte ilk kullananın da Ebû Şâme (ö. 1276-77) olduğunu ve kavramın ilk kullanıma girdiği yerin de Şam olarak tespit ettiğini kaydeder. Ayrıca kavramın 13. yüzyılda Şam dışında Anadolu, Mısır ve Hindistan’da da kullanıldığını açıklar (Öztürk, 2011, ss. 77-78).

Öztürk, müvelleh kavramının kaynaklarda çok yaygın kullanılmaması nedeniyle, kavramın içeriğini neyin ve nelerin doldurması gerektiğiyle alakalı da bir belirsizlik süreci oluşturduğunu ifade eder. Akabinde de ilim adamları ile halk arasında dervişlere bakış noktasında farklılıkların bulunması nedeniyle yaptıkları göndermelerin de farklılık arz ettiğini belirtir. Bu nedenle de Müvelleh dervişlerin halk nazarında “veli” olarak itibar görmelerine rağmen ilim adamları arasında “delilikle” itham edildikleri kaydeder. Söz konusu farklı bakış açılarına ve ithamlara rağmen hem hayattayken hem de vefatlarından sonra müvellehlere itibar gösterildiğini dönem kaynaklarının ortaya koyduğunu yazar belirtir ve ilim adamları arasında da onlara itibar edenlerin olduğunu izah eder (Öztürk, 2011, ss. 77-78).

Yazar, Müvelleh kavramının içerisine hangi derviş gruplarının girdiğini kestirmenin güç olduğunu, kavramın tasvir ettiğinin nitelik olarak Kalenderîler ile Haydarîler gibi muhalif dervişleri kapsadığını iddia eder. Ayrıca bazı durumlarda kavramın bir sıfat ve lakap olarak değerlendirilmesine de imkân verdiğini ortaya koyar. Burada yazar, A. Ocak'a göndermede bulunarak onun Müvelleh kavramını Kalenderîler için kullanılan bir sıfat olduğu kanaatini taşıdığını, Müvelleh nisbesi taşıyan bazı Türkmen dervişlerin namaz kılmaması, oruç tutmaması veyahut Kalenderîlere mahsus olan çehar darb uygulamasından hareketle Müvellehlere Kalenderîlerden saydığını söyler (Öztürk, 2011, s. 80). Yine Rifâilîlik ve Haydarîlik ile de benzer özellikler taşımasına rağmen Müvellehlere tarikat bağı olmayan grup olarak nitelendirmektedir (Öztürk, 2011, s. 82). Yazar, Müvelleh dervişlerin yaşayış, giyim-kuşam ve yeme-içme alışkanlıklarıyla alakalı bilgi verirken onların namaz kılmayan, oruç tutmayan, uzun ve eskimiş elbiseler giyen, ayağı çıplak dolaşan ve sair özellikler taşıyan kimseler olduklarını belirtir (Öztürk, 2011, ss. 83-85). Yazar, nihaî noktada çalışmasında konu edindiği İbnü's- Serrâc'ın değerlendirmelerinden yola çıkarak bazı tespitlere varmıştır. Bu doğrultuda veleh kavramının farklı tarikatlarla ilintisinin kurulabileceğini ancak hiçbirisiyle tam olarak bağını olamayacağını zikreder. Ardından da yarı çıplak dolaşan bir Kalenderî'nin ateşle dans eden bir Rifâî'nin ve pislikler içerisinde yaşayan bir meczubun da nihaî noktada veleh kavramının içerisine girdiğini kaydeder. Son tahlilde nereye ve hangi tarikata mensup olursa olsun, yaşam biçimi ve alışkanlıklar bakımından mevcuda ve alışılmış olan muhalefet edenin "melâmet felsefesine bağlı olarak gelişen muhalefetin görünür hale gelmesinin o kişinin Müvelleh dervişlerden birisi olarak tanımlanması için yeterli geleceğini zikreder (Öztürk, 2011, s. 91).

E. Öztürk, Müvelleh dervişlik ve tarikatlar başlığı altında yer verdiği tespitlerinde Kalenderîlik ve Haydarîliğin, Müvelleh dervişlerin ana bünyesini oluşturduğunu iddia eder (Öztürk, 2011: 94). Yazar aynı şekilde birçok Rifâî şeyhinin de veleh sıfatı ile adlandırıldıklarını ve Müvellehlere ile yakın temas içinde olduklarına dair dönem kaynaklarının bilgiler sunduğunu nakleder ve devamında 13. Yüzyıl Arap müelliflerinin veleh ve Müvelleh kavramlarını Kalenderîler ve Haydarîler için kullandıkları gibi onlara benzer özellikler taşıyan dervişleri tanımlamak için de kullandıklarını zikreder (Öztürk, 2011, s. 127). Bu itibarla veleh kavramı, Müvellehlilik, Müvelleh dervişler ve tarikatlar faslı etraflı bir konudur. Burada E. Öztürk'ün nakillerinden hareketle kısaca konumuzla alakalı genel mahiyete dönük bir bilgi sunulmuştur. Dolayısıyla Müvellehliliğin nereye konumlandırılacağıyla alakalı bilgiler sunması, Anadolu, Suriye, Mısır ve Şam ekseninde bilgiler sunması tasavvuf ve tarikatlar bağlamında konuyu ele alması ve zengin içeriği okuyucusuna beklediği cevapları vermektedir.

Müvelleh Dervişliğin Delhi'deki Görünümü: Seydî Müvelleh

Delhi Türk Sultanlığı dönemine ait kaynaklar içerisinde Seydî Müvelleh ile alakalı ilk bilgilere Ziyâeddîn Berenî'nin *Târih-i Fîrûzşâhî* adlı eserinde

rastlanılmaktadır. Berenî, burada onunla alakalı bilgilere Sultan Celâleddîn Fîrûz Şâh Halacî'nin (1290-1296) saltanat dönemi gelişmelerini naklettiği kısmın sonunda yer vermektedir. Seydî Müvelleh'in bir derviş olduğunu, Delhi'ye Sultan Gıyâseddîn Balaban (1266-1286) döneminde geldiğini ve ilginç yöntemlerinin ve yollarının olduğunu kaydetmektedir (Berenî, 1862, s. 208). İnsanlara yardım etme, yemek verme ve dağıtmada eşsiz bir özelliğe sahip olduğunu vurgulamaktadır. Cuma Namazına ve Cuma Mescidi'ne gelmekten imtina ettiğini, namazını kılsa dahi cemaatle namaz kılmaktan kaçındığını ve böylelikle din adamlarının korumaya ve devam ettirmeye çalıştığı cemaatle namaz kılma durumundan/şartlarından kaçındığını ifade etmektedir. Ancak onda mücahede/çalışma, çaba harcama ve riyazet¹ olarak tavsif ettiği münzevi olarak kalmak ve nefisini terbiye etmek için büyük çaba içerisinde olduğunu ortaya koymaktadır (Berenî, 1862, s. 208). Bu bilgiler bize tasavvuf tarihinde halkın içinde yer alma ve almama tartışmalarını hatıra getirdiği gibi *Kutadgu Bilig*'deki halka karışmak istemeyen dervişin nasıl ikna edilmeye çalışıldığı ile bu tartışmanın başka boyuta taşındığı gelişmeleri de hatırlatmaktadır.

Berenî'nin bu ilk nakilleri, Seydî Müvelleh'in Delhi'ye ne zaman geldiğine yönelik ilk bilgileri ihtiva etmektedir. Sultan Balaban döneminde geldiğine yönelik bilgi vermekle birlikte hangi tarihte buraya vasil olduğuna dair açıklık yoktur. Bu durumda 1266-1286 yılları arasında geldiği düşünülebilir. Bir diğer husus olarak ise Delhi'ye nereden geldiğine yönelik bilgiye ulaşma çabasıdır ki, bununla ilgili de Berenî bilgi vermemektedir. Ancak E. Konukçu ve S. Cöhçe, Seydî Müvelleh'in 13. yüzyıl sonlarında Delhi'de şöhret kazandığını belirtmektedirler (Konukçu, 1992, s. 418; Cöhçe, 2002, s. 710). Cöhçe, bu noktada Nizamî'ye atıfta bulunarak, Seydî Müvelleh'in Delhi'ye nereden geldiğine yönelik -İran- menşesine göndermede bulunmaktadır (Cöhçe, 2002, s. 710). A. Ahmed, Berenî'den naklen Sultan Balaban'ın meclisinde yer alan dönemin önde gelen *düşünürlerini ve ilim adamlarını*² zikrederken Seydî Müvelleh'in adına da yer vermektedir (Berenî, 1862,

¹ Mustafa Kara, riyazet ve mücahedeği tasavvuf tarihi açısından değerlendirdiği pasajında ıstılah olarak her iki kavramın da nefsanî isteklere karşı koymak ve yapmamak anlamlarına karşılık geldiğini ifade etmektedir (Kara, 2019, ss. 79-80). Yukarıda Seydî Müvelleh özelinde ortaya konulduğu üzere mezkûr kavramların kapsadığı ıstılâhî veçhede kişinin tabii ihtiyaçlarını (az yemek, az içmek ve az uyumak gibi) en aza indirmenin aslî yönlerden birisi olduğunu da kaydetmektedir (Kara, 2019, s. 80).

² *Balaban'ın Meclisi ise 'çok sayıda tanınmış asillerin ve meşhurların bolluğuyla dikkat çekerdi.'* Seyid ailesinden Şeyhü'l-İslâm-ı Şehr Kutbeddîn, Seyid Muntakîbüddîn, Seyid Mübârek'in oğlu Seyid Celâleddîn, Seyid Aziz, Samanahlı Seyid Muîneddîn, Kardaz, Kathel, Biyana ve Bedâûn Seyidleri; Mevlânâ Burhaneddîn melik, Mevlânâ Necmeddîn, Kadı Rafaeddîn, Kadı Şemseddîn ve diğerleri gibi ünlü müderrisler; Şeyh Şevkü'lâlem Ferideddîn Mesud, Kutbu'l-âlem Şeyh Sadreddîn, Şeyhü'l-İslâm Bahaeddîn Zekerîya'nın oğlu, Şeyh Bedreddîn Gaznevî, Halife Şeyh Kutbeddîn Bahtiyar, Şeyh Melikyâr

111-112; Ahmed, 1975, ss. 245-246). Bunların Sultan Balaban döneminde Moğolların önünden kaçarak gelen kimseler (emirler, melikler, şehzadeler ve ilim adamları) olduklarını değerlendirmektedir (Berenî, 1862, s. 108; Ahmed, 1975, s. 245).

İfade edilen bu hususlar, 1218 ve sonrasında gelişen Moğol akımının Yeseviliğe Anadolu ve Hindistan gibi iki ana güzergâhta açtığı alanı akla getirmektedir ki, A. Ocak'ın bu yöndeki tespitleri (Ocak, 2018, s. 42, 45, 66), Berenî'nin döneme dair Seydî Müvelleh etrafında ortaya koyduğu hususlar ile örtüşmektedir. Bu itibarla Seydî Müvelleh'in Sultan Balaban döneminde Delhi'ye geldiği bilgisini, Moğolların önü alınmaz akınları sonucunda gelişen büyük göç dalgalarıyla birlikte düşündüğümüzde bir dereceye kadar Seydî Müvelleh'in gelişini açıklığa kavuşmaktadır.

Berenî, onun inanç akideleri noktasında ilginç yöntemlerinin olduğunu belirtmekle birlikte, eserinde bunların -Müvellehlik- nokta-i nazarından izahı ve açıklaması yoktur. Seydî Müvelleh'in insanlara yardım etme ve ikramda bulunma hususunda eşsiz özellikleri bulunduğunu ifade ederken ibadetlerinde daha ziyade yalnız bir şekilde ibadet etmeyi tercih ettiğini belirtir. Özellikle Cuma Namazı için camiye gitmekten uzak durduğunu bunun da o dönemlerde dikkat çeken bir yön olduğunu kaydeder. Çalışma, çaba harcama hususunda belirgin yönlerinin olduğunu ve münzevi olarak yaşamayı tercih ettiğini ortaya koyması -orta çağ dervişlerinin-bilinen ve yaygın olan özelliklerini taşıdığını göstermektedir. Berenî, burada bir sünni olarak Seydî Müvelleh'e bakmakla birlikte var olanı da olduğu gibi nakletme çabasının bir tezahürü olarak -tarihin ifadesi ilkesine- sadık kalmaktadır.

Berenî, kayıtlarının devamında Seydî Müvelleh'in elbise ve örtü (çâdor) giydiğini, piriñten yapılmış ekmeği (Nân-ı piriñç:) haşlanmış ekmele (Nân-ı horişi) kolay bir şekilde yediğini ve herhangi bir eşinin, cariyesinin veya hizmetçisinin olmadığını nakletmektedir. Devamında onun hiçbir şekilde şehvetinin peşinde koşmadığını ve yaratılmış bir şeyi almadığını, çok harcama yapmasının halk üzerinde tesir uyandırdığını ve halkın bu durumu hayretle karşıladığını hatta halkın büyük bir kısmının Seydî Müvelleh'in Simya ilminin bilgilerine sahip olduğuna dair kendi aralarında konuşmalar yaptığını belirtmektedir (Berenî, 1862, s. 208). Seydî Müvelleh'e yönelik bir diğer bilgi ise onun beraberinde bulunan dervişlerin büyüğü (bâbû: baba) ile bir dergâh inşa ettiği ve burası için pek çok para harcadığı şeklindedir. Buna mukabil denizden ve karadan bölgeye (Delhi'ye) ulaşan misafirlerin dergâha geldiklerini ve burada onlara yemek verildiğini zikretmektedir. Devamında ise dergâha gelen misafirler için iki vakit (öğün) sofrası (maide)

Paran, Daibî Sâim, Seydî Mevlâ (Müvelleh) ve diğerleri gibi azizler ve mistikler; Mevlânâ Bedreddîn Dımaşkı ve Mevlânâ Hüsâmeddîn Bazgalah gibi ünlü hekimler ve filozoflar Balaban'ın meclisinde bulunanlar arasında sayılabilir.” Ahmed, 1975, ss. 245-246).

hazırladığını ve hazırlanan öğünler için çeşitli yemeklerin ikram edildiğini nakletmektedir (Berenî, 1862, s. 208).

Seydî Müvelleh'in dış görünüş itibariyle taşıdığı özelliklere de Berenî temas etmektedir. O, Seydî'nin elbise ve çadır giydiğini, bir eşinin, cariyesinin ve hizmetçisinin olmadığını kaydederek münzevi hayat yaşadığını kaydettiği bahsine bir gönderme daha yapmaktadır. Seydî'nin özelliklerine dair bilgi veren Berenî, onun yaşayışının halkın da dikkatini çektiğini ve özellikle çok harcama yapmasının dedikodulara sebep olduğunu ve halkın bunu anlamlandırmaya çalıştığını ifade etmektedir. Dönem itibariyle inşa edilen dergâhın ve pek çok kimsenin buraya gelerek iki öğün yemek yemesinin de dikkat çeken yönler olduğunu belirtmektedir. Bu nakiller, Müvellehlğin özüne ve kültürüne dair bahislerden olup tarihî bir arka planın varlığını da ortaya koymaktadır. Dergâha gelenlerin ise buraya keyfe keder gelmekten ziyade Seydî Müvelleh'e atfettikleri büyüklükten dolayı olduğu anlaşılmaktadır. Yine dönem kaynaklarının ortaya koyduğu hususlardan hareketle bakıldığında Seydî Müvelleh'in bir ruh çizgisi ve anlayışını kurmak istediği görülmektedir. Dönem itibariyle Seydî'nin ve ona bağlananların kısa sürede Delhi'de yer edindikleri anlaşılma ile birlikte civar yerlerden gelenlerin olduğu da görülmektedir. Fakat Delhi dışında Müvellehlere hareket kabiliyetinin olduğu bir yere işaret edilmemektedir. Burada yeri gelmişken şunu da unutmamak gerekir ki, Müvellehlere Delhi dışında bir hareket alanının olmayışı Delhi Türk Sultanlığı özelinde söz konusu olabilir. Fakat benzer kaynaklardan ve inanç akidelerinden beslenen Karmafililer, Bâtıniler ve İsmâîliler, Kuzey Hindistan'ın diğer yerlerinde hareket kabiliyeti ve yaşam alanı olarak varlıklarını devam ettirebilmişlerdir ki, bunu Sultan Fîrûz Şâh Tuğluk'un kendi telifi olan *Fütûhât-ı Fîrûzşâhî*'den de görmek mümkündür.

Hakikat ve Mübalağa Çizgisinde Seydî Müvelleh'e Atfedilenleri Düşünmek

Berenî, nakillerinde yer yer mübalağalara da düşmüştür ki, özellikle dergâhta misafirler için hazırlanan ve sunulan yemeklerin hanlara ve meliklere dahi hazırlanmadığını belirtir (Berenî, 1862, s. 208). Müellif, akabinde dergâhta toplananlar için binlerce men/batman un (ekmek), beş yüz tane meslûh (derisi yüzülmüş) iki yüz üç yüz men/batman şeker ve yüz iki yüz men/batman nebatın/bitki, şeker satın alındığını kaydeder. Dönem itibariyle dergâh civarının kalabalık olduğunu, bütün bu hizmetlerin yerine getirilmesine rağmen dergâhın hiçbir köyünün ve gelirinin olmadığını yine bir yerden de bağış alınmadığını nakleder (Berenî, 1862, s. 208). Berenî, bu durumun dahi halk arasında dedikodulara sebebiyet verdiğini satın alınan ürünlerin parasını bir satıcının ödediğine dair iddiaların dillendirildiğini not düşer (Berenî, 1862, s. 209). Müellif, bunların taşın veya kerpicin altındaki birkaç gümüşten ibaret olduğunu nakleder ki bahçede de aynı şekilde olduğunu belirtir. Yine eyvanda veya taşın, kerpicin altında da benzer şekilde tenge, altın veya gümüş bulduklarını söyler. Hatta söylenenler arasında paraların

darphaneden getirildiğine dair iddiaların olduğunu müellif dile getirir (Berenî, 1862, s. 209).

Orta çağ özelinde kaynaklara bakıldığında bunların hepsini ilgili konu veya konular özelinde bir araya getirmek zor ve önemli olmakla birlikte bunlardan daha mühimi yer verdikleri bilgilerin doğruluğunun teyit edilmesi ve tarihinin bunları anlama ve anlamlandırma noktasında titiz davranmasını gerekli kılmaktadır. Bu itibarla Berenî'nin ele alınan konu özelinde yer verdiği bilgilerde abartılar olmakla birlikte satır aralarında naklettiklerinden de önemli bilgiler çıkmaktadır. Bunlardan birisi de dönem itibariyle dergâhların bir akarının olduğunu hissettirmesidir ki, bunu Seydî Müvelleh'in kurduğu dergâh özelinde vermemekle birlikte diğer dergâhlar için var olduğunu malum kılmaktadır. Ancak müellifin de naklettiği üzere Seydî Müvelleh'in kurduğu dergâhın hiçbir gelirinin olmadığı giderlerinin karşılanması için vakfedilmiş bir köyün de olmadığını açıklamaktadır. Dergâhın giderleri cümlesinden olarak harcamaların fazlalığına rağmen bunların nasıl karşılandığının halk arasında dedikodulara sebep olduğunu nakletmesi ise dönem itibariyle -iktisadî gerçekliklerin gözden uzak tutulmadığına- bir delildir. Bu itibarla Seydî Müvelleh etrafında şekillenen olayların Delhi halkında bir -kamuoyu oluşturduğunu- söylemek de imkân dâhilindedir. İktisadî kaynak özelinde kurgulananların -zengin bir tüccarın dergâhın giderlerini karşıladığı, dergâhın her bir taşının ve kerpicinin altında gümüş ve altın sikkenin bulunduğu veyahut darphaneden dergâha para aktarıldığı şeklinde beliren bir dedikodu manzumesi etrafında şekillendiği görülmektedir. İfade edilen hususlar ve yaşanan gelişmeler, Seydî Müvelleh'in hangi siyasi uzantının Delhi'deki görünümü ve sonuç alma aygıtı olduğunu aydınlığa kavuşturamadığı gibi inşa edilen dergâhın ve giderlerinin karşılanması etrafında şekillenen dedikodular da iktisadî varlığının kaynağının ortaya konulamaması üzerine beliren durumun sonucu olarak karar bulmuştur. Dolayısıyla kaynakların naklettiği bilgilerin bahsi geçen yönlerde dair tafsilat sunmaması, anlamayı ve anlamlandırmayı zorlaştırmaktadır.

Şeyh-Derviş Münasebeti ve Seydî Müvelleh'in Düşünce Dünyasını Doldurmak

Berenî, babasının Sultan Celâleddin Fîrûz Şah'ın saltanatı döneminde Erkli Han'ın naipliği görevinde bulunduğunu ve evlerinin Kilughari'de olduğunu, kendisinin burada bulunduğu zaman zarfında hocalar ve arkadaşlarıyla birlikte Seydî Müvelleh'i ziyarete gittiklerini nakleder. Bu esnada halkın dergâhın kapısına hücum etmesiyle birlikte ezilme tehlikesi geçirdiğini ve ziyareti sırasında gördüklerini tasvir eden müellif, emirlerin, ileri gelen devlet adamlarının ve saygın kişilerin de aynı sıralarda dergâhı ve Seydî Müvelleh'i ziyarete geldiklerini ortaya koyar. Bu esnada dergâhta bulunmayan Seydî Müvelleh, Ucudhen civarında bulunan Şeyh Ferid'i ziyarete gitmiş ve iki üç gün kadar onun yanında kalarak hizmet etmiştir. Seydî Müvelleh, ziyaretini tamamladıktan sonra Delhi yönüne doğru yola koyulmuştur (Berenî, 1862, s. 209). Berenî, Seydî Müvelleh'in Şeyh'in yanında bulunduğu sırada, şeyhin bazı uyarılarıyla karşı karşıya kaldığını da belirtir ki, bunlardan ilki, Şeyh'in ona Delhi'ye gittiğinde yeni bir kapı açacağını bildiğini ve adının duyulacağını

söylediğini ortaya koyar. İkaz olarak ise Delhi’de bulunduğu zaman zarfından hiçbir emir veya melikle birlikte hareket edip, devlet içerisinde karışıklık çıkarmaması yönünde olduğunu nakleder. Şeyh Ferid’in ikazları cümlesinden olarak, o, sözlerinin devamında onlar geldiğinde dahi tehlikeyi dergâhından ve evinden uzaklaştırması gerektiğini, böyle yapmadığı takdirde helak olacağını göz önünde bulundurmasının kaçınılmaz olduğunu, Seydî Müvelleh’e bildirdiğini Berenî, kayıtlarında yer verir. Yine Şeyh, Müvelleh ile olan konuşmasında ona, melikler ve emirlerin çıkardığı karışıklık ve isyanlar da onlarla birlikte hareket eden dervişlerin akıbetine yönelik yaşananları tasavvur etmesi yönünde de uyarılarda bulunmuş ve o dervişlerin sonunun çok vahim olduğunu bildirmiştir (Berenî, 1862, s. 209).

Yine müellifin o dönem itibariyle dergâhın Delhi’deki en kalabalık yerlerden birisi olduğuna yönelik çıkarımı ise, -Seydî Müvelleh’ten ve dergâhtan beklenenin-ne olduğu sorusuyla muhatabını karşı karşıya bırakmaktadır. Özellikle Balabanlılar Hanedanı döneminde görev alan devlet adamları başta olmak üzere pek çok kişinin buraya akın etmesi merkezî hükümete -Sultan Celâleddîn’in saltanatına- yönelik bir kalkan oluşturmak çabasının sonucu mudur sorusu da cevap bekleyen bir diğer konudur ki, bu soruya dönem kaynakları kısmen de olsa -Balabanlılar Hanedanı’nı³ yeniden hâkimiyete taşımak olarak- açıklamaktadırlar. Berenî’nin Şeyh Ferid üzerinden geliştirdiği yaklaşımlar, bir yönüyle Seydî Müvelleh’in ona itibar gösterdiğine delil olurken diğer taraftan da ikazlar bahsini açarak ön uyarı kanalının -dergâh ve dergâhta toplanması muhtemel kişilere yönelik- açık olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak hem Şeyh Ferid’in uyarıları hem de Seydî Müvelleh’in Münzevi hayat sürdürme çabası sonuçsuz kalacak ve kısa süre içerisinde pek çok insanın toplandığı yer haline gelecek olan dergâh, muhtemeldir ki, Sultan Celâleddîn’e karşı birikmiş muhalefetin de ana merkezi haline gelmiştir.

Berenî, görüldüğü üzere Seydî Müvelleh’in siyasî mahiyette bir hedefinden bahsetmemekle birlikte o dönemlerde Ucudden’de yaşayan Şeyh Ferid’den, Seydî Müvelleh’in dinî veya tasavvufî mahiyette görüştüğü ve Şeyh’e bağlı bir isim olarak bahsetmektedir. Berenî’nin Şeyh’in Seydî Müvelleh’e yaptığı uyarıları nakletmesi ise anlatıla gelen olay özelinde Seydî Müvelleh’in daha yolun başındayken uyarıldığına açıklık getirmek istediğine bir delildir. Burada müellif, tarihî gelişmeye bir mana kazandırma çabasında olduğu gibi muhtemeldir ki bir taraftan da Seydî

³Seydî Müvelleh’in temel hedefine yönelik, Berenî, es-Sihrindi ve diğer dönem kaynakları “Balaban Hanedanı’nı yeniden tesis etmek” olarak açıklarlarken, E. Konukçu ve S. Cönce bunu Şemsîler Hanedanı olarak açıklamaktadırlar. Bu açıklamayı destekler mahiyette olması bakımından ilgili bahis özelindeki değerlendirmelerini aşağıya aynen alıyoruz.

“Eylül 1290, Melik Çahcu ayaklanmasından hemen sonra Derviş Seydî Mevlâ ? (Müvelleh olacak) kalabalık taraftarı ile Celâleddîn Fîrûzşâh’a karşı harekete geçti. O, Şemsî ailesinden birini tahta çıkaracak ve kendisi de halifelik makamına oturacaktı...” (Konukçu, 1992, s. 418).

Müvelleh'i aklama çabasına girişmiş olabilir. Bir diğer husus ise müellifin döneminin önde gelen isimlerinden birisi olan Şeyh Ferid'in ikazı üzerinden onun yüksek bir bilinç halinin varlığına ve öngörü düzeyinin isabetliliğine atıfta bulunmak olabilir. Burada dikkat edilmesi gereken noktalardan birisi de Berenî'nin naklettiği hususlara odaklanmakla birlikte kısa süre içerisinde yaşanan olayın akış sürecine de bakmak gerekir ki, Kadı Celâleddîn başta olmak üzere adı geçen devlet adamlarının onun etrafında toplanmaları ve gece-gündüz dergâhta buluşmaları da izaha muhtaç bir yön olarak durmaktadır. Dolayısıyla toplanmanın temel izdüşümünde var olan gerçeklik hali, sırrını korumaktadır. Burada dinin Orta çağlardaki kurucu ve meşrulaştırıcı yapısı sebebiyle bu örnekte görüleceği üzere siyasi bir meselenin ortasında kalan dergâh ve şeyh vardır. Bu meyanda artık dini mefhumun ötesinde bakılması, konunun dinin kendisine dair bir şey olmak ötesinde değerlendirilmesi usule dair gerçekçi bir bakış açısı olarak -bu zaman dilimi din merkezli gelişmelere bakarken- gözden kaçırılmaması gereken bir husustur.

Derviş-Dergâh Çizgisini Bağışlar Noktasında Sorgulamak

Berenî, Seydî Müvelleh'in masraf yapmaksızın ona güvenen ve inananlar tarafından verilen bağışlarla binlerce tenge topladığını kaydeder. Sultan Balaban devrinde devletin istikâmet kazanması nedeniyle emirlerin ve meliklerin isyan çıkarmak için başarılı olmadıklarını ortaya koyar ve hatta Muizziler döneminde gaflet ve habersiz olunması nedeniyle Seydî Müvelleh'in harcama yapmaksızın pek çok gelir elde ettiğini kaydeder. Berenî, Sultan Celâleddîn dönemine gelindiğinde ise Seydî'nin çok daha fazla gelir elde ettiğini, hatta Sultan'ın büyük oğlu Han-ı Hanan'ın da Seydî Müvelleh'e itibar gösterip düşüncelerine inananlardan olduğunu ve Seydî'nin "evlatlığı" olarak görüldüğüne dair not düşer (Berenî, 1862, ss. 209-210).

Bu nakiller, Seydî'nin topladığı paranın kaynağını bir yönüyle açıklamakla birlikte tam olarak belirleme çabasından uzaktır. Burada müellif, Seydî'nin Sultan Balaban'ın saltanat döneminden önce (1266 öncesi) pek çok gelir elde ettiğine atıfta bulunmakla birlikte nasıl ve ne şekilde gelir sahibi olduğunu açıklamaz. Yani Şemsiler Hanedanı döneminde Sultan Şemseddîn İltutmuş sonrası (1240 sonrası) Delhi tahtı için çocukları arasında yaşanan taht kavgalarının hanedanı karışıklığa sürüklemesinin yarattığı boşlukta darphaneden para mı aldığı ki, böyle bir durum kaynaklarda yer almamaktadır. Ya da yakınlık kurduğu devlet ileri gelenlerinin sağladığı bir menfaat mi söz konusu idi ki, o dönemlere dair bilgi veren kaynaklarda buna delil olabilecek bir kayıt da yoktur. Öyleyse Berenî'nin Muizziler (Şemsiler) döneminde Seydî'nin gelir elde ettiğine dair iddiasının kaynağı neydi ki, büyük ihtimal idarede yaşanan karışıklığın sonucu olarak devletin kontrolü altında bulunan yerlerden birisinde veya bir görevlinin yardımıyla bir şekilde gelir elde etme imkânına kavuştuğudur ki, bunu da delillendirmek mümkün değildir. Bu itibarla Seydî Müvelleh'in elde ettiği gelirin daha ziyade Delhi'de dergâh kurması ve ardından ona itimat eden kimseler tarafından yapılan bağışlar sonucu elde edilen bir

gelirle servet topladığı hususu akla daha yatkın olarak durmaktadır ki, kaynaklarda da bu yönüyle akis bulmuştur.

Derviş-Devlet Adamları İlişkisi ve İdarede Geleceği Belirlemek

Berenî, kayıtlarının devamında, Seydî Müvelleh'e bağlananların sayısının arttığını hatta emirler ve ileri gelen devlet adamlarının da Seydî'nin hizmetine koştuklarını ve çok fazla onun yanına gelip gittiklerini belirtir. Yine Delhi'de büyük kadılar arasında ismi zikredilen Kadı Celâleddîn Kaşanî'nin de dergâha ve dervişin yanına gelenler arasında yer aldığını ve Seydî Müvelleh'in başında yer aldığı isyan sürecine destek verenler arasında bulunduğunu ifade eder. Müellif, adı geçen Kadı'nın hafta iki veya üç gece dergâhta gecelediğini ve bu zaman zarfında da Seydî Müvelleh ile birlikte karşılıklı görüş alışverişinde bulduklarını nakleder (Berenî, 1862, s. 210). Berenî, konuşulan konular arasında Sultan Celâleddîn Halaçî döneminde (1290-1296) Balaban ailesine mensup olan emirlerin ve meliklerin iktâsız ve güçsüz bırakıldıklarının ve zor duruma düşürüldüklerinin gündeme getirildiğini de belirtir. Öyle ki Balabanlılar döneminde pehlivanların ve yiğitlerin 100 bin citel değerinde ekmek alırken Celâleddîn döneminde ekmek alamayacak hale getirildiklerine yönelik değerlendirmelerin de söz konusu edildiğini ve Balabanlılar döneminin ileri gelen devlet adamlarından bazılarının da görevlerinden azledildiğinin değerlendirmeye tabi tutulduğunu ifade eder (Berenî, 1862, s. 210).

Müellifin burada çerçeve çizmeye çalıştığı manzaranın söylem ve içerik haline bakıldığında dergâha ulaşan devlet adamlarının Sultan Celâleddîn'in aldığı idarî, siyasî, içtimâî ve iktisadî kararların sonuçlarından rahatsızlık duyanlardan oluştuğu görülmektedir. Delhi'deki hanedan değişiminin (Balabanlılar-Halaçlar) doğal sonucu olarak yaşanan gelişmeler düzleminde görülen sorunlar, çözüm merkezi olarak Seydî Müvelleh'in dergâhında yaşanmıştır. Ancak devlet adamlarının hanedan değişimiyle birlikte görevden el çektirilmeleri veya azledilmeleri gibi durumlar bir orta çağ devletinin İbn Haldun'un *Mukaddime*'de işlediği devletlerin değişim-dönüşüm çabasının varlığına da işaret etmektedir (İbn Haldun, 2018, ss. 550-555). Ancak bunu kabullenememe hali, ilk fırsatta ve şartlar olgunlaştığında isyana sebebiyet vermiştir ki, Seydî Müvelleh özelinde yaşanan gelişmeler isyana dönüşmemiştir. Burada yine bir diğer soru akla gelmektedir ki, Seydî Müvelleh'in devlet adamlarının biriken tepkilerinin arkasına sığınarak nasıl bir yaklaşım göstereceği olmuştur ki, o, sessiz kalmayı ve siyasî emeller peşinde koşarak durumu kaos haline getirmek istememiş olabilir.

Müellif, yine görevinden azledilen devlet adamlarının kısa süre sonra Seydî Müvelleh'in dergâhına çok fazla gelip gitmeye başladıklarını belirtmektedir. Hatta geceleri dergâhta kaldıklarını ve bir şekilde Seydî Müvelleh'ten bir şeyler bulduklarını açıklamaktadır. Buna karşılık şehir halkının ise dergâhta ve Seydî Müvelleh'in etrafından yaşananlardan dolayı şüphe etmeye başladıklarını ve insanların buraya gelip gitmekteki gayelerinin açıklığa kavuşmasının peşinde olduklarını kaydetmektedir. Berenî, dergâha gelenlerin Seydî Müvelleh'i ziyaret

etmenin ve dergâhın kapısına gelmenin halk açısından ifade ettiği manaya dönük olarak halkın kendilerine “uğur getireceği ve bereket kazandıracığı” inancından hareketle burada olduklarını nakletmektedir (Berenî, 1862, s. 210). Müellif, kısa bir süre Seydî Müvelleh’in ve dergâha gelenlerin neden toplandıklarının aşikâr hale geldiğini Kadı Celâleddîn Kaşanî başta olmak üzere Sultan Celâleddîn’in tavrından rencide olan han ve melik çocukları ile kale kumandanları, Hatya Payk⁴ gibi Hindu asıllı devlet adamları ile beraber bütün kesimlerin buraya ulaştıklarını ve burada bir müddet karşı karşıya kaldıkları duruma yönelik değerlendirmelerde bulduklarını kaydetmektedir. Temel gayelerinin ise isyan çıkarmak olduğunu açıklamaktadır (Berenî, 1862, s. 210).

Devletin kendini bir hanedan vasıtasıyla yenileme çabası ve süreci, orta çağ Türk-İslâm devletlerinin tarihî arka planında görülen sancılı bir süreç olmuştur. Seydî Müvelleh’in etrafında ve dergâhında toplanan dinamik bir muhalif hareketin olması, o dönem Delhi toplumunu da tedirgin etmiştir. Berenî bu tedirginliği, Seydî’nin halk arasında uyandırdığı “kendilerine uğur ve bereket getireceği” kanısına bağlamaktadır. Ancak yukarıdan itibaren Berenî’nin naklettikleri, “azledilen görevliler, fakirleşen kesimler, devlette yaşanması doğal siyasî sürecini kabullenememe ve bir kişiye atfedilen kutsallık⁵ hali” gibi gayri memnun farklı bileşenlerin tek bir merkezde buluşması -müellifin de işaret ettiği gibi- muhalif bir kalkan oluşturmanın adımı olmuştur. Burada dikkat çeken yön, muhalif kesimin kendilerini neden Seydî Müvelleh’in dergâhında görünür kıldıklarıdır. Nakledilen tarihî kayıtlardan hareketle buna verilebilecek cevap, Delhi’de oynanabilecek siyasî bir rolde -Seydî’nin ve müritlerinin- üst bir yapının temsilcileri olarak belirleyiciliği sağlayacaklarına olan inanç olabilir. Halkın itibar ettiği bir şahsın yanında yer alarak hareketlerine meşruiyet sağlama düşüncesi de bu cümleden düşünülebilir. Kısacası Delhi’de yaşananları, sadece bir Müvellehî dervişinin kendisine hareket alanı sağlamak için başlattığı dinî/tasavvufî bir çerçeve içerisinde anlamak ve anlatmak için esasına taalluk etmeyecektir.

Seydî Müvelleh’e devlet ve hanedan içerisinden destek verenleri, Berenî isim isim açıklamazken benzer nakillere yer veren es-Sihirdî bu isimleri açıklamaktadır. İlk olarak Sultan’a, Seydî Müvelleh etrafından yaşanan gelişmeleri ve destek olanları açıklayan ismin ki, Berenî, bu kişiyi bir bey ve ordu kumandanı olarak açıklar ancak

⁴ Kortel, dönem kaynaklarına atıfta bulunarak, Hindû asıllı Hatya Payk’ın “*Sultan Gıyâseddîn Balaban’ın muhafızlığı yapan pehlivanlardan biri*” olduğunu belirtir (Kortel, 2006, s. 139).

⁵ A. Ocak, Ahmed-i Yesevî ve halifelerinden doğarak gelişen mistik heterodoks İslâm’ın “evliyâ kültü” ile kurumlaştığını belirtir. Evliyâ kültürünü ise şu şekilde açıklar:

“*Tabiatüstü bir takım ilahî güç ve yetkilerle donanmış bulunduğu inanılan kutsal bir şahsiyetin mistik karizması etrafında şekillenen, sarsılmaz inanç, bağlılık ve takdis duygusu, bu halk Müslümanlığında yüzyıllardır kitâbî İslâm’dan daha derinlere işlemiş bir halde bugüne kadar gelmiştir.*” (Ocak, 2019, s. 51).

isim vermez, es-Sihriñdî ise bu kişinin Melik Algu (الغو) olduğunu söyler. Akabinde, Berenî'nin de yer yer işaret ettiği şekilde, onun Seydî Müvelleh'e iftira attığını belirtir (es-Sihriñdî, 1391, s. 65). Melik Algu'nun Seydî Müvelleh'e destek verenler arasında emirlerin ve meliklerin de yer aldığını Sultan'a söylediğini, Berenî gibi es-Sihriñdî'de ifade eder. es-Sihriñdî, isyana destek verenleri başta Kadı Celâleddîn Kaşanî ve oğulları olmak üzere, Melik Tatar, Melik Lenki (لنكي) Melik Tergi'nin oğlu Melik Hindû, Melik İzzeddîn Bağanhan ve Hatya Payk olarak zikreder ve bunların toplantılar yaptıklarını belirtir. Yine bir araya geldikleri bir gün hepsinin Sultan Celâleddîn'in emriyle yakalandıklarını nakleder (es-Sihriñdî, 1391, s. 65).

Açıklanan temel gaye doğrultusunda harekete geçen kesim içerisinde isyan çıkararak sonuç elde etmeye dönük ilk adımın sorumluluğunu üzerine alan grup, Sultan Celâleddîn'in tavrından rencide olan kale kumandanları ile görevden el çektiler ve hakir düşürülen devlet adamları olmuştur. Bunlar yaptıkları plan doğrultusunda Sultan Celâleddîn, Cuma günü yürüyüşe çıktığında, yol güzergâhına fedailer gelecekler ve ona musallat olarak öldüreceklerdir (Berenî, 1862: 210). Berenî, Sultan'a yönelik planlanan ve onu ortadan kaldırmayı hedefleyen sürecin başındaki kişinin Seydî Müvelleh olduğunu ve onun temel hedefinin "halife" olmak olduğunu açıklamaktadır. Eğer bu plan hayata geçerse Balabanlıların son hükümdarı Sultan Nâsireddîn Mahmud Şah'ın (1266-1290) kızıyla evlenecek ve tahtı yeniden ele geçirecektir. Yine planın aşamaları noktasında da kayıtlara yer veren Berenî, isyanın başında yer alanlardan Kadı Celâl'in ise "Kadı Han" unvanıyla Multan iktasının sorumluluğuna getirileceğini, saraydaki devlet işlerini ve iktaları ise Balabanlı ailesine mensup emirlerin ve meliklerin çocukları arasında paylaşılmasının da planlandığını tasvir etmektedir. Ancak bu planın etraflı bir şekilde hayata geçmesi engellenmiştir (Berenî, 1862, s. 210; Bayur, 1987, s. 302).

İbn Haldun'un *Mukaddime*'de devletin nesepten sebebe geçişine dair ortaya koyduğu, yukarıda da ifade edildiği ve Delhi Türk Sultanlığında da nakledildiği üzere sorun halini almıştır. Sultan Celâleddîn'in devletin temelindeki unsurları saf dışı etme girişimi, şahsına yönelik bir suikast planının önünü açmıştır. Ancak o bu tertibatı boşa çıkarmayı bilmiştir. Berenî, Seydî Müvelleh'in temel hedefinin "halifelik" makamını ele geçirmek olduğunu söyleyerek onun dinî noktada zirveye ulaşmayı hedeflediği ve bunu da kullanabileceği siyasî bir argüman üzerinden meşru kılmak çabasında olduğuna işaret etmektedir. Siyasî argümandan maksat, Balabanlılar Hanedanına mensup bir hanım ile evlenmesi kastedilmektedir. Orta çağlar için yaygın olan bu tarz evlilikleri, Seydî Müvelleh de asıl hedefine ulaşmak için teşebbüste bulduysa da başarısız olmuştur. Dolayısıyla istediği ve beklediği ölçüde Delhi'nin siyasî anlamdaki müstakbelini kurabilme hedefi gerçekleşmemiştir. Sadece belirli kabiliyetler ölçüğünde bir sonuç elde etme girişimi olması, kısa sürede silahlı bir güce dönüşmemesi gibi oluşturulan cevaplar hedefi gerçekleştirilememenin temelinde yatan hususlardır. Yine Seydî Müvelleh'in kendi etrafında şekillenen muhalefete ve kendisine bağlı olarak gelişen hususlara istenilen ve beklenen düzeyde nüfuz edememiştir.

Dervîşi İtham Etmek, Divan Toplamak, Akıbet Belirlemek

Sultan Celâleddîn'e yönelik geliştirilen bu muhalif tutumu engelleyen ise isyana kalkışanların yaptıkları toplantılara katılanlardan birisi olan bir ordu kumandanı (Melik Algu ?) olmuştur. O, yapılmak istenilenleri bir yolunu bulup Sultan'a ulaştırmıştır. Bunun üzerine harekete geçen Sultan, Seydî ve ona destek olan bütün şüphelilerin yakalanmasını emretmiş ve ardından da huzuruna getirilmelerini istemiştir. Ancak her ne kadar onların hepsi huzura çıkarıldılarsa da Sultan'ın huzurunda isnat edilen bütün suçlamaları ve itirafçı olan ordu kumandanının ifadelerini inkâr etmişlerdir. Berenî, o günlerde inkâr etmenin sopa ve kemer ile vurarak (falakaya yatırmak, kırbaçlamak) dile getirmenin adet olmadığını bu nedenle de alınacak kararın Sultan'ın bulunduğu kengeşte (mecliste) yapılmasına karar verildiğini nakletmiştir. Nihayet Sultan'ın başkanlığı ettiği meclis toplanmış ve halkın da hazır bulunduğu toplantıda isyancıların durumu açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. Haklarında verilecek karara gelince, hepsi suçlamaları reddettikleri için onlara yönelik kati bir hüküm mecliste verilememiştir. Bunun üzerine Bihârpûr sahrasında büyük bir ateş yakılmış, Sultan ve ileri gelen devlet adamları ile melikler de adı geçen yere gelmişlerdir (Berenî, 1862, s. 211).

Müellifin bu nakli orta çağ Türk-İslâm devletlerinde mevcut olan örfi davaların karara bağlandığı ve bizzat sultanın başkanlığını yaptığı *divân-ı mezâlimin* varlığına da delildir. Sultanlık makamının hükümdara yüklediği vazifeler cümlesinden olarak idaresi altına bulunan yerlerde güvenliği sağlamak, adaleti zamanında ve yerinde tesis etmek şeklinde ifadesi bulan görev alanına yönelik gelişen durumlar *divân-ı mezâlimde* karara bağlanmıştır. Sultan Celâleddîn de benzer şekilde hareket ederek Seydî Müvelleh etrafında şekillenen ve tespit edilen durumu ileri gelen devlet adamları ve halkın hazır bulunduğu bir ortamda ve geniş bir meydanda müzakereye açmıştır. Ancak Seydî Müvelleh başta olmak üzere suçlananlar isyana teşvik ve kalkışma suçlamalarını reddettikleri için muhakeme edildikleri sırada karar alma işi zorlaşmıştır. Bunun üzerine Sultan, müzakereleri daha geniş bir çerçevede yürütmeyi istemiş ve Bihârpûr'da hazırlanan alanda mahkeme açılmıştır. Berenî'nin yer verdiği nakiller, Sultan'ın mesuliyetini müdrik bir şekilde ve ortaya çıkan durumu bir bütünlüğe kavuşturmak adına titiz davrandığını işaret etmektedir. Dolayısıyla bu durum muhakemesi yapılan mevzunun teferruatlarıyla birlikte müzakerelere ve münakaşalara sahne olduğunu göstermektedir.

Bu itibarla Bihârpûr mevkiinde Sultan için özel bir mekân (Köşk-i Hass) hazırlanmış ve burada oturması sağlanmıştır. Bütün devlet ileri gelenleri, ilim adamları ve şeyhlerin de belirlenen yere gelmeleri istenmiştir. Seydî Müvelleh ve beraberindekilerin itham edilen suçlara yönelik kararların alınacağı ve huzura çıkacakları bir yer hazırlandıktan sonra adı geçen yerde büyük bir kalabalık toplanmıştır. Bütün ileri gelenlerin ve halkın huzurunda Sultan, emir vererek suçluların ateşin yanına getirilmesini emrederek kimin doğru kimin yanlış

söylediğinin tam olarak ortaya çıkmasını istemiştir. Bunun için öncelikli olarak Sultan, hazırda bulunan ilim adamlarından bir fetva isteyerek sorunu meşru zeminde tartışmak istemiştir ki, dindar ilim adamları söz isteyerek itirafta bulunan ordu kumandanının (beyin) sözlerinin doğru olmadığını ifade etmişlerdir. Akabinde ateşin yanmakta olduğunu ve bir şeyin özelliğinin ve faydasının da yanmak/yakmak olduğunu dile getirerek itham edilen suçların da yalan ile doğru mahallinde olabileceğini bir tespit olarak sunmuşlardır. İsnat edilen suça dönük olarak bunu dile getiren kişinin bir bey olduğu ve bir tek onun isyan girişiminden haberinin olduğu ve yine tanıklık edebilecek kişinin de aynı kişi olması nedeniyle böyle bir suçun şeriatla duyulmadığını bir değerlendirme olarak ifade etmişlerdir (Berenî, 1862, s. 211; Cöhce, 2002, s. 710).

Berenî, itham edilen suçları ve Sultan'ın tavrını bu şekilde yansıtırken, es-Sihrindî daha kısa ve net bilgiler vermiştir. O, Seydî Müvelleh ve beraberindekilerin yakalanmalarının üstünden üç gün geçtikten sonra Cuma namazının ardından Delhi'de bulunan devlet adamlarını ve ileri gelenleri huzuruna istediğini nakleder. Meclisin toplanmasının ardından Sultan'ın ilk olarak Seydî Müvelleh'in yüzüne bakarak, dervişlerin memleket ve saltanat işlerine neden müdahil olduklarını sorduğunu, buna karşılık onun da evvela kendisine yöneltilen suçların bir iftira olduğunu net bir şekilde dile getirdiğini belirtir (es-Sihrindî, 1391, s. 65). es-Sihrindî, onun ardından Sultan'ın Kadı Celâleddîn'e dönerek, büyük bir bilgin ve kadı olmasına rağmen ve bunlardan daha büyük olacak şekilde neyi isteyerek isyana teşebbüs ettiğini öğrenmeye çalıştığını zikreder. es-Sihrindî, Kadı'nın ise cevap olarak Sultan'a böyle bir faaliyet içerisinde olmadığını, tarafına yöneltilen ithamların bir iftira olduğunu ve kıyamet günü bunun açığa çıkacağını söylediğini hatta kendisinin de bizzat yaşanan fiillerden münezzeh ve rahatsız olduğunu açıkça dile getirdiğini söyler (es-Sihrindî, 1391, s. 66). Müellif, kısa ve net kayıtlarının devamında Sultan Celâleddîn'in *sehmü'l-haşemine*/muhafızına⁶ Hatya Payk'ın ölüm emrini verdiğini, Melik Tergi'nin oğlu Melik Hindû'nun ise filin ayağının altına atılarak öldürülmesini emrettiğini nakleder. Müellif, Sultan'ın, infazından önce Melik Hindu'yu huzuruna istediğini ve ona bir defa isyana teşebbüs ettiğinde kendisini bağışladığını şimdi bu durum karşısında ne söyleyeceğini sorduğunu belirtir. Melik Hindû'nun ise Sultan'a ilk teşebbüsünde isyan düşüncesinde olduğunu ancak canının bağışlandığı fakat Seydî Müvelleh etrafında geliştiği iddia edilen kalkışma ve kendisine yöneltilen ithamların doğru olmadığını ve günahsız olduğunu ifade etmiş ve ardından da dervişlerin bulunduğu yere getirilmiştir. O, burada bulunan iki Kalenderî dervişi ile bir Haydarî dervişini, neden Seydî Müvelleh

⁶ “Çavuşlara benzer şekilde törenlerde hükümdarın muhafızlığını yapan *sehmü'l-haşemler*, ellerindeki değnekler vasıtasıyla toplanan kalabalığın sultana yaklaşmasına veya bir kimsenin izinsiz olarak sultanın huzuruna girmesine *mâni olurlardı*” (Kortel, 2006, s. 138).

üzerine harekete geçmediklerini (öldürmek) sorarak cesaret vermeye çalışmıştır (es-Sihrindî, 1391, s. 66).

Es-Sihrindî, yaşanan durumu tasvir etmeye devam ederken Melik Hindû'nun sözlerinden etkilenen dervişlerin bıçak çekerek Seydî Müvelleh'i suratından yaraladıklarını belirtmektedir. Devamında Cavlakîlerin (Kalenderîlerin) de Seydî'nin sağ tarafına vurarak (kılıç batırarak) onu oturttuklarını ve akabinde de büyük bir taş alarak Seydî Müvelleh'in kafasına vurduklarını kaydetmektedir (es-Sihrindî, 1391, s. 66). es-Sihrindî, Seydî Müvelleh ile beraber hareket edenlerin akıbetini ise Sultan Celâleddîn'in ferman göndermesinin ardından durumlarının görüşmeye açıldığı ve öldürülmeleri için on gez uzunluğunda 3 gez genişliğinde bir ateşin hazırlandığı ve isyana kalkıştığı düşünülenlerin buraya atılacağı sırada Erklî Han'ın babasının (Sultan Celâleddîn'in) ayağının altına boynunu koyarak ateşe atılacakları affetmesi için talepte bulunduğunu zikreder. Bunun üzerine Sultan'ın onları affettiğini söyler. es-Sihrindî, Seydî Müvelleh ve ona bağlı olan dervişlerin kendilerine yöneltilen suçlamalardan ve yaşanan gelişmelerden bir ay önce gece-gündüz aşağıdaki beyti söylediklerini belirtir ki, yaşanan gelişmenin duygusal vechesine işaret eder (es-Sihrindî, 1391, s. 67).

Berenî, ilim adamlarının ifade ettikleri hususları ve değerlendirmeleri dinledikten sonra Sultan Celâleddîn'in kararının değiştiğini ve ölüm emrini kaldırttığını söyler. Akabinde, Delhi'de karışıklık çıkarmaya dönük olarak gelişen hareketin başı olarak görülen Kadî Celâleddîn Kaşanî'yi Bedâûn bölgesine gönderdiğini ve bölgenin kontrolünü onun uhdesine bıraktığını nakleder. Yine isyana destek vermeyi düşünen ve bu suçlamaya maruz kalan melikleri ve ileri gelen devlet adamlarını civar bölgelere sürgün ederken mallarına el koyduğunu kaydeder. Sultan'ın canına kıymayı düşünen kale kumandanları için alınan karar ise idam edilmeleri yönünde olmuştur. İsyana önderlik eden Seydî Müvelleh'in akıbetine gelindiğinde ise elleri bağlı şekilde Sultan'ın bulunduğu Köşk'e getirildiğini belirtir (Berenî, 1862, s. 211). Müellif, Sultan'ın Seydî Müvelleh ile kendi dilinde sohbet ettiğini, bu sohbet esnasında Haydarîler Topluluğu⁷ (جمع حیدریان) ile Şeyhleri, Şeyh Ebû Bekir Tûsî'nin de hazır bulduklarını ifade eder (Berenî, 1862, s. 212). Sultan Celâleddîn, konuşmasına başladıktan sonra Haydarîlerin bulunduğu tarafa dönerek, Seydî Müvelleh için kendisinden nasıl bir insaf bekledikleri sorduğunu ve bu esnada Bahrî adlı Haydarî dervişinin bütün cesaretini toplayarak Seydî Müvelleh'in üzerine yürüdüğünü ve ona birkaç ustura sallayarak yaraladığını kaydeder (Berenî, 1862, s. 212).

⁷ A. Yaşar Ocak, "Haydarîler" hakkında bilgi verirken, bu tarikatın Kutbeddîn Haydar (öl. 1221 sonrası) adlı bir Türk şeyhi tarafından kurulduğunu söyler ve bu tarikatın Türkmenlerin yaşadığı yerlerde hızla yayıldığını belirtir. O, ifadelerinin devamında 1249 Moğol İstilâsı'na kadar Kutbeddîn Haydar'ın müridlerinin Orta Asya ve İran'da faaliyet gösterdiklerini, istilânın başlamasının ardından bir kısmının Hindistan'a diğer bir kısmının ise Anadolu'ya geldiklerini zikreder (Ocak, 2000, ss. 73-74).

Sultan'ın Adalet Dairesi Temelinde Belirlediği Müsamahayı Katletmekle Etkisiz Kılmak

Aynı sıralarda Köşk'ün üst katında bulunan Sultan Celâleddîn'in oğlu Erkli Han da Seydî'nin ortadan kaldırılması için daha önceden planladığı kararını uygulamaya sokmuştur. Bu doğrultuda Köşk'ün üst katından fil bakıcılarının bulunduğu tarafa işaret vererek, filleri aynı anda Seydî'nin üzerine sürmelerini emretmiştir (Berenî, 1862, s. 212; İsemi, 1948, ss. 215-217; es-Sihri, 1391, ss. 66-67; Herevî, 1929, s. 62; Bedâûnî, 1380, ss. 117-119; Esterebâdî, 1387, ss. 328-333; Tetevî-Kazvinî, 1382/VI, ss. 4213-4215; M. Köprülü, 1964/4, s. 665; Habibullah, 1). Müellif, Sultan'ın o sırada mecliste dervişlerle meşveret halinde olduğu için gelişmelere müdahil olamadığı için ne Seydî Müvelleh'in yaralanmasına ve üzerine fil sürülmesine engel olabildiğini ne de diğer dervişleri muhafaza etmekte başarılı olabildiğini belirtir. Yine müellif kayıtlarının devamında Seydî Müvelleh'in katledildiği gün, siyah bir rüzgârın ortaya çıktığını ve dünyanın bir anda karardığını nakleder. Müellif, Seydî Müvelleh'in katledilmesinin ardından Sultan Celâleddîn'in saltanatının ve hanedanının da zayıflamaya başladığını söyler. Hatta o dönemlerde büyüklerin, bir dervişin öldürülmesinin ardından karışıklıkların ve uğursuzlukların çıkmasının ve bu işe karışan hiçbir padişaha da sonuçlarıyla itibariyle bu işin iyilik getirmediğini kaydeder. Müellif, bu ifadelerine deliller sunmak bakımından Seydî Müvelleh'in öldürülmesinin üzerinden kısa bir süre sonra Delhi'de bir kıtlık durumunun ortaya çıktığını iddia eder ve tahıl fiyatlarının bin citel siriye ulaştığını ifade eder (Berenî, 1862, s. 212).

Berenî, kıtlık ve kuraklık cümlesinden olarak yaşanan zorluğu Suvâlek bölgesi civarında yaşananlar üzerinden daha da netleştirmeye çalışmıştır. Bu doğrultuda Suvâlek'e bir damla yağmur düşmemesi nedeniyle zor durumda kalan bölge halkının (Hinduların) Delhi'ye doğru yöneldiklerini ve sayılarının 20-30 bin civarında olduğunu söyler ve pek çoğunun yaşanan açlık nedeniyle kendilerini Cun Nehri'ne attıklarını kaydeder. Öyle ki Sultan Celâleddîn'den başlayarak, emirlerin, meliklerin ve fakirlerin ve Delhi'de yaşayan şehir sakinlerinin sadakalar dağıttıklarını ve oruç tuttıklarını ifade eder. Yine bu esnada zenginlerin sadakalarından dolayı halkın kıtlığı çok az yaşadığını belirtir (Berenî, 1862, s. 212).

Burada, yaşanan gelişmeler ışığında dönem kaynaklarının ortaya koydukları belli bir dereceye kadar açıklığa kavuşmuştur. E. Konukçu, Seydî Müvelleh ve taraftarlarının itham edilen suçlamalara yönelik muhakemelerinin devam ettiği sırada yaşananları ortaya koyduğu kısımda, Celâleddîn Fîrûzşâh ile Erkli Han'ın, isyana kalkıştığından şüphe edilen kimseleri fillerin ayakları altına attıklarını ileri sürer (Konukçu, 1992, s. 418). Oysa ki Berenî ve diğer kaynaklar, Seydî'nin üzerine filleri sürenin Erkli Han olduğunu ortaya koymaktadırlar (Berenî, 1862, ss. 210-211; es-Sihri, ss. 66-67; Cöhce, 2002, s. 710). Konukçu'nun, Seydî Müvelleh'in karşı görüşe sahip kimselerce öldürüldüğüne yönelik kısa değerlendirmesine de dönem

kaynakları açıklık getirmektedirler. Berenî, “karşı görüşe sahip kimseleri” Haydarîler topluluğuna mensup kimseler olarak nakleder (Berenî, 1862, s. 211).

Etrafında Yaşanan Gelişmelerden Hareketle Seydî Müvelleh’in Ölümüne Sorular Sormak-Cevaplar Geliştirmek

Seydî Müvelleh’in etrafında yaşanan gelişmeleri kaydeden Berenî ve es-Sihrendî’nin nakilleri pek çok soruyu beraberinde getirmektedir. Bunlardan birisi de Sultan Celâleddîn’in davayı görüştüğü sırada Seydî Müvelleh’in neden kendisine bağlı dervişler tarafından bıçaklanmak istendiğidir. Bu gelişme, onun, dergâh etrafında gece-gündüz gelip-gidenlerle birlikte nelerin konuşulduğu ve planladığı noktada sorular geldiğinde her şeyi açıklayacağı kuşkusu olabilir. Yine kendisine fikrî, maddî ve manevî olarak destek verenleri açıklanması istendiğinde onlarında adını açıklayacağından endişe etmeleri üzerine kısa süreli yaşadıkları bir panik halden dolayı olabilir. Bir başka ihtimal de devlet adamları veyahut Erkli Han’ın emir vermesi söz konusu olabilir ki, yaşanan kısa süreli hızlı gelişmeler bunu kuvvetlendirmektedir. Yine Cavlakîlerin de Seydî’nin yanına ulaşarak onu oturtarak başına taş vurup yarmaları da kendilerinin de dâhil olduğu bir planın ortaya çıkmasından korkarak ön almak için harekete geçtiklerine dair bir kuşkuyu beraberinde getirmektedir. Yapılan okumalar, Erkli Han’ın bu işin neresinde olduğuna dair bir diğer kuşkuyu akla getirmekte ve onun neden sadece Seydî’nin öldürülmesini ısrarla istediği ve neden diğer dervişlerin hayatta kalmaları için babasından ısrarla affedilmeleri için talepte bulunduğudır.

Erkli Han’ın dâhil olduğu kısma yönelik ilk soruya cevap geliştirmek bakımından öncelikle şunu ifade etmek gerekecektir. Nakledildiği üzere Seydî Müvelleh’e bağlı olan ve onun dergâhına gidenler arasında Sultan Celâleddîn büyük oğlu ve Han-ı Hanan unvanına sahip Hümededdin de vardır. Muhtemeldir ki, Erkli Han, Seydî’nin ağabeyine duyduğu muhabbet ve onu evlatlığı olarak kabul etmesinden dolayı Seydî’ye karşı bir kin duymuş ve devletin geleceğinde (Han-ı Hanan’ın 1299’da vefatından önce) ve tahtında onu görmesinden dolayı rahatsızlık duymuş olabilir. Bu nedenle de bir an evvel Seydî’nin ve etrafında toplananların Delhi tahtında gelecekteki belirleyici rollerini Seydî’nin öldürülmesini isteyerek ve sağlayarak önlemek istemiş olması da ihtimal dâhilindedir. Erkli Han’ın diğer dervişlerin hayatta kalması için babasından ısrarcı olmasına dair bahse gelindiğinde ise babasının onların canını bağışlamasını sağlayarak müstakbelde onlar üzerinden kendisine bir destek alanı açmak istemesi olabilir. Kısacası Seydî Müvelleh etrafında gelişen olaylar, okuyucusunu pek çok soruyla karşı karşıya bırakmıştır. Düşünce dünyası ve hareket kabiliyetiyle alakalı etraflı bilginin olmaması da soruları cevapsız bırakan bir diğer etkidir. Burada mezkûr konu özelinde, devri konu edinen kaynakların yaptıkları iktibaslar önemli olmakla birlikte Müvellehlerin Delhi’deki maharetlerine dair bilgiler noktasında zayıf kalmışlardır.

SONUÇ

İşaret edildiği üzere Delhi Türk Sultanlığı'nın siyasî tercihleri ve doğruları bağlamında gelişen hadiseler yumağı içerisinde yöneten-yönetilen ilişkisinin seyrini etkileyen gelişmeler içerisinde adı değişse de marjinal bazı yapılar da -Karmatî, Kalenderî, Cavlakî, Müvellehî vd.- gündem oluşturabilmişlerdir. Kaynakların işaret ettiği şekilde Seydî Müvelleh ve dervişlerine o dönem Delhi toplununun ve idarecilerinin büyük bir misyon yükledikleri anlaşılmaktadır. Berenî'nin Seydî Müvelleh, dervişleri ve dergâha yönelik tasvirleri Müvellehlerin Hindistan ve Delhi'deki serüvenlerine yönelik en önemli kayıtları ihtiva etmektedir. Ancak yer verilen bilgiler sadece Sultan Celâleddîn'in saltanatına yönelik geliştirilen muhalif tutum özelinde kalmıştır. Seydî Müvelleh'in ve dervişlerinin temel öğretilerinin, referanslarının, inanç akidelerinin ve kaynaklarının neler olduğuna dair net bilgiler yoktur. Seydî Müvelleh'in Delhi'de başlattığı hareketin tam olarak neye ve kime tekâbül ettiği ve kendi dinamiğini hangi noktadan alarak yükselmeye başladığına yönelik de içerik bilgisi yoktur. Tarihin akışı ve zamanın değişimi -Şiiliğe- farklı mecralar açabilmiştir ki, bu mecralardan birisi olan Delhi'de hayat alanı bulunan yerlerden birisi olması nedeniyle Müvellehler de şehirde bir güç temerküzü kurmaya çalışmışlardır. Ancak bu çok uzun ömürlü bir hareket kabiliyetine erişmeden sona erdirilmiştir.

Şia'nın farklı kolları olan Karmatîler, Batınîler ve İsmaililere yönelik Kuzey Hindistan merkezli olarak gerçekleşen faaliyetler Gazneliler⁸ ve Gurlular dönemi hadiseleri ışığında incelendiğinde yoğun olarak görülmektedir. Hatta Delhi Türk Sultanlığında Karmatîlerin etki alanının olduğu ve hemen her fırsatta da siyasi mahiyete dönük olarak sonuç alma girişiminde buldukları olmuştur. Burada da işaret edildiği üzere Müvellehler özelinde kaydedilen olaylara bakıldığında ise onların daha dar bir alanda hareket ettikleri görülmüş ve olay daha büyük boyutlara ulaşmadan sonlandırılmıştır.

Dönem kaynaklarının naklettiği hususlardan da görüldüğü üzere Müvellehlerin, Şiianın diğer kollarında da var olan -hayat ile tasavvuf arasındaki sessiz ilişki modelinin- burada da var olduğu anlaşılmaktadır ki, bu durum üzerinde karar kılınan konuya itinayla yaklaşmanın fayda sağlayacağını akla getirmektedir. Seydî Müvelleh ve faaliyetlerine yönelik bilgi veren dönem kaynaklarının konuya - bir sünnî dayatması üzerinden tarihî vakia üretmekten ziyade- olduğu şekliyle tarihî bir gelişmeyi konu edindikleri anlaşılmaktadır. Kaynakların naklettiği olay tasvirine bakıldığında Delhi'de kurulmakta olan bir dergâh ve onun etrafına başta devlet

⁸ Miladî 958 yılında Fatımîlerin Muizz döneminde () Kuzey Hindistan'da Multan merkezli bir devlet kurmuşlardır. Bu devletin faaliyetleri, Gazneli Sultan Mahmud'un Multan'ı 1005-1006'da zapt etmesine kadar varlığını sürdürmüştür. Sadece Multan'da değil, Sind civarında yerel düzeyde de olsa İsmaililerin kurdukları devletler olmuştur. Bu minval üzere Mensure'deki İsmaili devleti de yine Sultan Mahmud tarafından 1025'te ortadan kaldırılmıştır. Ancak bölgedeki İsmailîlerin faaliyetlerini tam olarak sonlandırmak mümkün olmamıştır. Geniş bilgi için bkz (Daftary, 2014, ss. 265-266).

adamları ve ileri gelenler olmak üzere pek çok kimsenin toplanması şeklinde görülen bir resim vardır. Seydî Müvelleh ve Müvelleher, dervişler ve dergâha bağlı olanlar, ileri gelen devlet adamları ve halkın bir kısmı, Şeyh Ferîd ve Sultan Celâleddîn, Erklî Han ve ona bağlı olanlar şeklinde pek çok bileşenin var olduğu bu gelişme, Delhi'yi kısa bir süreliğine de olsa hakikati ortaya çıkarmak adına uğraştırmıştır. Dönem kaynaklarının Seydî Müvelleh etrafında yaşanan olaya dair kayıtlarında -olduğu şekliyle olayı nakletme çizgisini- takip ettikleri görülmekle birlikte özellikle Berenî'nin bazı noktalarda öznel değerlendirmelere girdiği görülmektedir. Bu doğrultuda Seydî'nin haksız yere öldürüldüğünü ve bu durumunda Halaçlar Hanedanı'nın kısa süreli bir hâkimiyet süresinin olmasına zemin hazırladığını belirtmektedir.

Orta Çağ Türk-İslâm tarihinin farklı coğrafyalardaki zengin ve yoğun tarihî gelişmeleri içerisinde -tasavvufi- nokta-i nazardan hadiseler yumağı içerisinde Müvelleherin yer alması da söz konusu tarihi daha da zenginleştirmiştir. Bir tasavvufi hareket olmasının yanı sıra Müvellehlîğin medeniyete, kültüre, coğrafyaya, inanç akidelerine, coğrafi farklılığa bakan yönlerinin mevcudiyeti ilgili ve müdahil olduğu gelişmelerde Müvellehlîği, Delhi'de olduğu gibi ön plana çıkarmıştır. Ancak Seydî Müvelleh etrafında ortaya konanlar -muhtemel bir isyan girişimi ve etrafında yaşanan gelişmelerle- sınırlı kalmıştır. Dönem kaynaklarının Delhi'de karar bulan Müvellehlîğin esasına ve inanç akidelerinin temeline yönelik bilgi sunmaması, okuyucu sınırlı bilgiyle karşı karşıya bırakmıştır. E. Öztürk'ün işaret ettiği şekilde diğer Müvelleh dervişler gibi Seydî Müvelleh'in Cuma Namazına gitmediği, pirinç unundan elde edilen ekmek ile haşlanmış ekmek yediği dışında kültürel mahiyete dönük bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Sultan Celâleddîn döneminde merkezinde yer aldığı harekete bağlı olan dervişler ile devlet adamlarının faaliyetleri kısa süreli de olsa Delhi'de gündem belirlemeye itmiştir.

Yer verilen bütün bu gelişmelerden sonra varılan kanaat, Seydî Müvelleh'in dergâh inşa etmesine izin verilirken, Sultan Celâleddîn ve Seydî Müvelleh'e karşı olan devlet adamları neden ses çıkarmadılar. Buna muhtemel cevap olması gereken yön, Müvellehlîği, Kalenderîlik olarak görüp, bir tehlike arz etmeyeceğini düşünmüş olmalıydılar. Eğer böyle düşünmüşlerse öncesi itibarıyla Delhi'de Sultan İltutmuş ve kızı Raziye döneminde Karmatîlerin siyasi sonuç elde etmeye dönük giriştikleri faaliyetleri nasıl göz ardı etmiş olmalıydılar ki, inşa edilen dergâh, halkın ve devlet adamlarının buraya gitmesi de bunu desteklemektedir. Ayrıca tam olarak ifade edildiği gibi özellikle muhalif emirlerin ve meliklerin ilk fırsatta dergâha ulaşmaları ve Seydî ile baş başa görüşmelerde bulunmaları da bunu desteklemektedir. Dolayısıyla tehlike vaki oluncaya kadar Sultan Celâleddîn'in ve devlet adamlarının meselenin idrakine varamadıkları anlaşılmaktadır. Seydî Müvelleh'in divân-ı mezâlîm'de yargılanmasına dair nakillere yer veren dönem kaynaklarının ortaya koyduğu şekliyle Müvelleherin, Kalenderîler, Cavlakîler ve Haydarîler gibi topluluklarla beraber kendisine Seydî Müvelleh özelinde Delhi'de bir hareket alanı açtığı görülmektedir ki, Sultan Celâleddîn de onun kaderini onların eline bırakmıştır.

Nihâi noktada icra edilecek kararı kendisi verecek olsa da onlar kanalıyla daha meşru zemine taşımak istemiştir.

KAYNAKÇA

Ahmed, M. Aziz. (1975). *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk Sultanlığı*. İstanbul: Tercüman 1000 Temel Eser.

Bayur, Y. H. (1987). *Hindistan Tarihi*. Ankara: TTK.

Bedâûnî, A. (1380). *Müntehâbü't-Tevârih*. M. A. A. Sahib (Tash.), Tahran: Encümen-i Âsâr ve Mefâhîr-i Ferhengî.

Berenî, Z. (1862). *Târîh-i Fîrûzahî*. M. S. A. H. Sahib (Tash.), Kalküta: Captain W. Nassau Lees.

Cöhce, S. (2002). "Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri", *Türkler Ansiklopedisi*. (VIII, ss. 687-730) Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Daftary, F. (2014). *İsmaililer*. Ahmet Fethi (Çev.), İstanbul: Alfa Yayınları.

Es-Sihriñdî, Y. b. A. (1391). *Târîh-i Mübârekşahî*. M. H. Hüseyin (Tash.), Tahran: İntişârât-ı Esâtîr.

Esterâbâdî, M. K. H. (1387). *Târîh-i Firişte*. M. R. Nâsırî, (Tash.), Tahran: Encümen-i Asâr ve Mefâhîr-i Ferhengî.

Herevî, M. M. (1929). *Tabâkât-ı Ekberî*. Calcutta: By De Calcutta.

İbn Haldun, M. (2018). *Mukaddime*. (Süleyman Uludağ (Haz.) İstanbul: Dergâh Yayınları.

İsemî, H. A. (1948). *Fütûhu's-Selâtîn*. A.S. Usha & B.A., (Neşr.), Madras: Junior Lecturer in Persian (University of Madras).

Kara, M. (2019). *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Koç, B. (2018). "Şia'nın Hindistan'da var olma mücadelesinin Delhi Türk Sultanlığı safhası", *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. (II, s. 75-90) Ankara: Türk Kültürü Açısından Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.

Konukçu, E. (1992). "Hindistan'daki Türk Devletleri", *DGBİT*. (IX, ss. 373-526) İstanbul: Çağ Yayınları.

Kortel, S. H. (2006). *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat (1206-1414)*. Ankara: TTK.

Köprülü, M. F. (1964). "Fîrûz Şâh Halacı", *İslam Ansiklopedisi*. (IV, ss. 660-666) İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.

Lal, K. S. (1980). *History of Khaljis (AD 1290-1320)*. New-Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd.

Ocak, A. Y. (2000). *Babaîler İsyanı*. İstanbul: Dergâh Yayınları

Ocak, A. Y. (2018). *Türk Sufiliğine Bakışlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Ocak, A. Y. (2019). *Türkler, Türkiye ve İslâm (Yaklaşım, Yöntem ve Yorum Denemeleri)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Öztürk, E. (2011). *İbnü's-Serrâc ve Müvelleh Dervişler (Teşvîku'l-Ervâh ve'l-Kulûb ilâ Zikri Allâmi'l-Guyûb İsimli Eseri Bağlamında)*. (Yayımlanmamış Doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Tetevî, K. A. vd. (1382). *Târih-i Elfî*. G. T. Mecid, (Mush.), Tahran: Şirket-i İntişârât-ı İlim ve Ferhengî.

Yayın Geliş Tarihi: 17.06.2020
Yayına Kabul Tarihi: 03.09.2020
Online Yayın Tarihi: 31.12.2020
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.754112>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 22, Sayı: 4, Yıl: 2020, Sayfa: 1701-1714
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

İNGİLTERE’NİN ZAFER RÜZGÂRLARI: 1588

Tolgahan KARAIMAMOĞLU*

Öz

1588 yılında haftalarca süren şiddetli rüzgârlar, tarihin hiçbir döneminde ve yerinde olmadığı kadar bir ülkenin (İngiltere) kaderinde yön tayin edici olmuştur. İspanya Kralı II. Felipe'nin, İngiltere'yi işgal için Armada'yı gönderdiği sırada başlayan şiddetli rüzgârlar, bu iki ülke insanının zihnini haftalarca meşgul etmiştir. Bu durumun nedeni ise rüzgârların meydana getirdiği büyük tarihsel olaydır. Herhangi bir noktasının denize uzaklığı en fazla 120 km olan İngiltere, Avrupa'nın en büyük deniz gücü olarak bilinen İspanyol donanması Armada'ya karşı 1588 yılında çok az bir şansa sahip iken "güçlü bir müttefik" gibi ufakta beliren şiddetli rüzgârlar sayesinde "mucizevi bir zafer kazanmıştır." 1588 yılının şiddetli rüzgârları II. Felipe'nin Armada'sını yok olmanın eşiğine getirirken İngiltere'ye de denizlerde üstünlük sağlayan en büyük güçlerden biri olmanın yolunu açmıştır. Bu sayede İngiltere bir dünya gücü haline gelmeye başlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Rüzgarlar, Armada, İngiltere, İspanya.

THE VICTORY WINDS OF ENGLAND: 1588

Abstract

The severe winds that lasted for weeks in 1588 have never been in the direction of the destiny of a country (England) than at any time in history and in place. The winds that started when King Philip II of Spain sent Armada to occupy England occupied the minds of these two countries for weeks. The reason for this situation is the historical event caused by these winds. England, which had a maximum distance of 120 km from any point to the sea, has had a little chance against the Spanish navy Armada, known as the biggest sea power in Europe, in 1588, while gaining a miraculous victory thanks to the powerful winds that appear in the small like a strong ally. While the powerful winds of 1588 brought the Armada of Philip II to the brink of extinction, it paved the way to become one of the greatest powers that gave England superiority in the sea. In this way, England started to become a world power.

Keywords: Winds, Armada, England, Spain.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Karaimamoğlu, T. (2020). İngiltere'nin zafer rüzgarları: 1588. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (4), 1701-1714

* Dr. Öğr. Gör., Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0002-7614-4428, tolga_han33@windowslive.com

GİRİŞ

İngiltere ve İspanya mücadelesinin derin bir tarihsel geçmişi vardır. Bu uzun mücadelenin kırılma noktası ise 1588 yılında yaşanan gelişmeler ve sonucu belirleyen rüzgarlardır. İspanya'nın Papa destekli dünyanın en büyük donanması olan Armada'yı İngiltere'yi işgal için yola çıkardığı sırada başlayan şiddetli rüzgarlar bu ada ülkesi için gerçek bir mucizevi sonuca yol açmıştır. 1588 yılında neler olduğuna bakmadan önce tarihsel arka plan burada önem taşımaktadır. İngiltere'de Katolik kilisesine karşı şiddeti gittikçe artan hoşnutsuzluk özellikle Tudor Hanedanı döneminde yeni bir hal almıştır. Tacı elinde tutan VIII. Henry bir kız çocuğu olan (Mary) ilk karısı Aragon'lu Katherine'den boşanmasına (sevgi beslediği ve erkek çocuğuna kavuşmayı beklediği Anne Boleyn ile evlenmek için) onay vermeyen Papa'ya çok kızmıştır. Kral, o günden sonra parlamento eliyle kilisenin İngiltere'de ki gücünü kırmak için radikal adımlar atmaktan çekinmemiştir. VIII. Henry 1533 yılında Papalık yasalarını tanımadığını belirtirken, 1534 yılında da çıkarttığı *Yücelik Yasası* ile kendisini İngiliz Kilisesinin "Başkanı" ilan edip, *İhanet Yasası* ile bu duruma karşı çıkılmasının da önüne kalın bir set çekmiştir (Black, 2015, ss. 87-89). İngiltere'de ki manastır arazileri başta olmak üzere kilise mallarının tamamına yakınına ya kralın destekçilerine verilmek ya da satılmak üzere el konulmuştur. Kral Henry attığı bu adımlarla Papalık otoritesini yani Katolikliği ilk kez kesin bir tavırla nişan almıştır. Bu duruma muhalif tutum sergileyen ve aralarında eski başbakan, piskopos ve yönetici elitlerinde bulunduğu bir kesim ise idam edilmiştir. Bu radikal adımlar İngiltere'de yeni bir düşünce tarzını ve ulusal kiliseyi yani Anglikanizm'i ortaya çıkartmıştır (Macculloch, 1995, ss. 160-164). Henry'nin oluşturduğu bu politikalar ile artık İngiltere'de benimsenen siyaset ve savunma yöntemi o dönemin şartlarına göre milliyetçi bir istikamete doğru yön almaya başlamıştır.

VIII. Henry'nin ölümü ise İngiltere'de önemli dini gerginlikleri tetiklemiştir. Kral Henry'nin, İspanyol Prensesi Aragonlu Catherine'den (boşandığı) olan kızı Mary taç giydikten kısa bir süre sonra (Mary aynı zamanda Felipe'nin ikinci dereceden teyzesidir) İspanya Kralı II. Felipe'yle evlenmiştir (Carrington & Jackson, 1949, s. 287). İspanya bu evlilik sayesinde İngiltere üzerinde söz sahibi olmuştur. Kraliçe Mary, babasının tersine annesi ve eşi tarafından koyu Katoliklik bağlarını hatırlatırcasına ülke genelinde Protestan avı başlatmıştır. Kraliçe kendisine "Kanlı Mary" lakabını kazandıran bir harekâtı sırasında aralarında Cantenbury Piskoposu'nun da bulunduğu 300 Protestan'ı diri diri yaktırmıştır (Meyer, 1916, s. 164). Ancak Kraliçe Mary'nin İngiltere'ye oldukça kanlı şekilde geri getirmek istediği Katoliklik çocuğu olmadığı için o öldükten (1588) sonra gerçekleşmediği gibi İspanyol Kralı Felipe'nin de planları yarım kalmıştır. Henry'nin diğer kızı olan Kraliçe Elizabeth'in taç giymesıyla birlikte İngiltere-İspanya mücadelesi başlayacaktır ve bu mücadele de sonucu belirleyen ilk kez insan değil rüzgar gücü olacaktır. 1588 yılında haftalarca esen şiddetli rüzgârlar bir donanmanın başarısız

olmasından daha fazlasına yol açacak, İngiltere ve Avrupa tarihinde yeni bir sürecin başlatıcısı olacaktır (Hutchinson, 2013, ss. 50-63).

ARMADA VE RÜZGÂRLAR:1588

Kral Henry'nin uğruna Papa'yı karşısına alarak evlendiği ve sonra da kafasını vurdurduğu Anne Boleyn'den olan kızı I. Elizabeth, üvey kardeşi Mary'nin ardından İngiltere'de taç giymiştir. I. Elizabeth babasından kalan din politikasını devam ettirmesinin yanında izlediği siyasi ve ekonomik politikalarla da İspanya'ya ciddi zararlar vermiştir. Yeni kraliçenin üç önemli adımı İspanya'nın İngiltere'yi işgal etme kararı alması için yeterli olmuştur. Kraliçe Elizabeth ilk olarak John Hawkins ve Francis Drake gibi önemli kaptanlarına (İspanya için bu isimler birer korsandı ve Kraliçenin deniz köpekleri olarak bilinirlerdi) verdiği izinle İspanya'nın Yeni Dünya'dan hareket eden değerli madenlerle yüklü gemilerine saldırarak önemli ganimetler elde etmiştir (Walling, 1907, ss. 10-111; Barratt, 2005, ss. 1-8). Bu girişim Felipe'nin hazinesinin karşılayamayacağı derecede ciddi bir kayıp demektir. Kraliçe Elizabeth aynı zamanda koyu Katolik olan ve İspanya için doğal bir müttefik olarak görülen kuzeni İskoç Kraliçesi Mary'i öldürtürken, İspanya'nın yaşam sahası olarak gördüğü Hollanda'ya da bağımsızlık mücadelesinde ciddi destekler sunmuştur (Konstam, 2001, ss. 9-11; Meyer, 1916, s. 319).

Harita 1: İspanyol donanması Armada'nın sefer güzergâhı

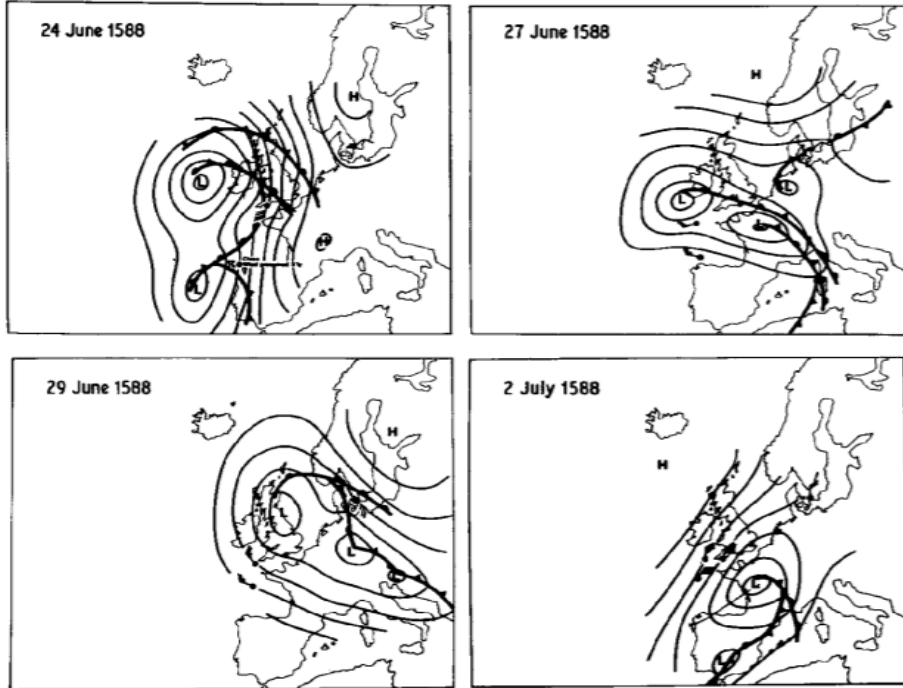
Kaynak: (Konstam, 2001, s. 6).

İspanya Kralı II. Felipe için bu üç girişime karşı verilecek en iyi cevap, İngiltere'nin işgali için dünyanın en güçlü donanmasını hazırlamak olacaktır. Alba Dükünün komutası altında İngiltere'yi işgal için hazırlanan Armada, 132 gemi, 21621 asker ve 8066 denizciden oluşuyordu (Hutchinson, 2013, ss. 90-93). Armada zamanına göre en büyük donanmalardandı. Felipe'nin donanmasına verdiği isim ise oldukça ironikti: *Grande y Felicísima Armada* (Büyük ve En Şanslı Donanma) (Godoy, 2018, ss. 1-10). Mutlak bir zafer beklenen bu deniz seferi sonucunda İngiltere hem Katoliklik zincirine tekrar dahil edilecek hem de İspanya kontrolü altına girecekti. Bu hedeften anlaşıldığı üzere dünyanın en büyük donanmasının "kutsal" bir görevi de bulunuyordu.

Bu haberlerin İngiltere'ye ulaşması üzerine Kraliçe Elizabeth'nin deniz politikasına yön veren isimlerden olan Drake, İspanya için önemli bir liman kenti olan Cadiz'i tahrip ederek, Armada'nın lojistik destek merkezlerinden birine ciddi bir zarar vermiştir (Howarth, 1982, ss. 116-117). Felipe bu olaya fazlasıyla sinirlenerek Armada'nın yola çıkması için hazırlıklara hız verdiği sırada donanma kaptanının ölümü üzerine denizcilikten çok da anlamayan Medina Sidonia Dükü Kral Don Alonso Perez de Guzman donanmanın amiralliğine getirilmiştir (Parker, 2014, ss. 315-317). Donanma kaptanının zorunlu değişikliği Armada için talihsizlikler serisini başlatan ilk gelişmeydi. Armada limandan demir aldıktan sonra (Kasım 1587) başlayan şiddetli rüzgârlar neler olacağını haber verircesine İngiltere'yle savaşmadan önce donanmanın en az üç gemisini saf dışı bırakırken diğerlerine de ciddi zararlar vermiştir (Hanson, 2003, ss. 139-164).

Ünlü astronom Tycho Brahe, Armada'nın yolculuğu boyunca esen şiddetli rüzgârlar üzerine araştırmalar yapmış ve aşağıda yer alan dikkat çekici anormal hava koşullarına ulaşmıştır.

Harita 2: Tycho Brahe'nin 24 Haziran-2 Temmuz tarihli hava durum haritası

Kaynak: (Lamb, 1997, ss. 197-198).

Kuzey Avrupa'dan Danimarka'ya kadar hava durumunu belirleyen Kuzey kutbunun yüksek basınç hareketleriydi. Danimarkalı gökbilimci Tycho Brahe'nin haritasında Manş ve Kuzey deniziyle Atlantik üzerinde 1588 yazında etkili olan anormal hava koşulları gösterilmektedir. Dolayısıyla yaz mevsiminde görülmesi beklenmeyen kuzeyin yüksek basınç rüzgarları İngilizler için zaferi, İspanyollar için de felaketi hazırlamıştır. İngiliz Amiral Howard'ın raporu da bu durumu doğrulamaktadır ve verilen bilgilere göre havada dinmek bilmeyen rüzgarlar sebebiyle Armada 27 Temmuz'da dört ya da beş gemisini daha kaybetmiştir (Hanson, 2003, ss. 211-212). Rüzgarlar İngilizlerin öncü kuvvetleri gibi her geçen gün Armadaya ağır darbeler vurmaya sürdürmüştür.

Ancak tüm bu olumsuzluklara rağmen dönemine göre en gelişmiş gemilerle hareketine devam eden Armada 29 Temmuz 1588 günü Lizard olarak bilinen bölgeye ulaşarak İngiltere'ye yakın bir yere demirlemiştir (Pollen & Mahon, 1919, s. 166; Hodges & Hughes, 1922, ss. 20-21; Howarth, 1982, s. 114). İngilizler kendi coğrafyalarını iyi bildikleri için Armada'ya göre savaşa daha hazırlardı. İngiliz donanma gemileri İspanyol gemilerinden daha küçük olmasına karşın etkili manevra kabiliyetine sahiptir ve 16-17 bin arasında mürettebatın tamamına yakını da İspanyolların aksine tecrübeli denizcilerden oluşmaktadır (Konstam, 2001, ss. 25-27).

Harita 3: Ünlü haritacı Robert Adams'ın 1590 tarihli kroniğinde Armada'nın Lizard bölgesine demir atması gösterilmektedir

Kaynak: (Library of Congress, 21.08.2019).

31 Temmuz 1588 tarihinde Plymouth civarında iki tarafın birbirinin manevra kabiliyetini ölçmesi amacıyla taşıyan ilk çarpışma gerçekleşmiştir (Hanson, 2003, s. 219, 234). İngilizler küçük olmasına karşın seri ve vurucu gücü yüksek gemilerle Armada'ya saldırılmayı seçmişlerdir. Armada'nın ise daha bu ilk çarpışmada ciddi şekilde açıkları olduğu anlaşılmıştır; (Hutchinson, 2013, ss. 64-69). Gemiler limanlarından uzak olmalarına karşın az iaşe ve çok cephane yüklemişlerdir. Güvertelerinde adım atmaya yer yoktur. Buna karşın İngiliz gemileri daha seri ateş olanaklarına sahiptir. Armada'nın başında bulunan amiralinde denizci kimliğinin olmamasından dolayı ciddi bir savaş stratejisi olmadığı daha bu ilk karşılaşmada anlaşılmıştır. Aynı zamanda gemilerin ortak hareket edecekleri bir iletişim planlamalarının olmaması ise dört saatlik kısa bir çarpışma da Endülüs filosunun amiral gemisi Nuestra Señora del Rosario ile San Salvador'un çarpışması sonucu iki yüz mürettebatın ölümüyle sonuçlanmıştır (Regan, 2005, ss. 228-239). Señora del Rosario gemisinin içi, Felipe'nin İngiltere'ye el koyduğunda iş birliği yapacağı Katolik İngiliz ailelere hediye edilmek üzere gönderdiği hazinelerle doludur. Drake, tıpkı eskiden İspanyol gemilerine yaptığı gibi terk edilen bu gemilere de çıkarak bol miktarda cephane ve bunun yanında 50 bin duka altın ile geri dönerken ilk savaş

ganimetini elde etmiş oluyordu (Public Record Office, 1587-1604, s.432). İngiltere ve İspanya'nın final karşılaşmasını yapacakları 7-8 Ağustos tarihine kadar yaşanan gelişmeler ise şu şekildedir:

2 Ağustos, kısa sürecek olan Portland Bill çatışması yaşandı. Kuzeydoğuya doğru esmeye başlayan rüzgarlar Armada'nın savaş pozisyonunu bozdu.

3 Ağustos, İngiliz Amiral Howard donanmayı 25 şer gemiden oluşan dört filoya ayırdı ve filoların başına kendisi, Frobisher, Hawkins ve Drake tayin edildi.

4 Ağustos, Wight Adası'nın güney ucuyla savaşıldı. Armada'nın Amiralî Sidonia Parma'ya küçük çaplı atış malzemeleri göndermeleri için mektup gönderdi.

5 Ağustos, iki taraf geri çekildi.

6 Ağustos, Armada Calais'in (Fransız liman kasabası) 6.44 km açığına demirledi. Sidonia yardımcı kuvvet olan Parma'nın saldırı gücünün hazır olmadığını öğrendi (Howarth, 1982, ss. 150-155; Hutchinson, 2013, ss. 288-289; Konstam, 2001, s. 15).

Yaklaşık bir hafta süren bu süreçte İngilizlerin çok da bir şey yapmasına gerek kalmamıştır. Zira Armada gerçek düşmana karşı mücadele etmekten bir an bile kurtulamamış, gemiler şiddetli rüzgârların darbeleriyle her gün dövülmüştür. 7 Ağustos gece yarısı sekiz adetlik İngiliz ateş/intihar gemisi (Grejova gibi alev topu haline getirilen gemiler) Armada'yı dağıtmak için ani bir baskın düzenlemiştir (The National Maritime, Greenwich, 2020). Görünüşe göre bu taktik etkili de olmuştur. San Lorenzo ve Rata Encorona çarpışarak savaş dışı kalmıştır. Hilal biçiminde savaş düzeni alan İspanyol donanmasından birçok gemi panikle yerlerini terk ederken, Amiral Lord Howard, Kraliçe'ye gelişmeleri şu şekilde bildirmektedir: “Kuvvetleri oldukça muazzam ancak tüylerini teker teker yoluyoruz” (Greene, 2007, s. 102).

Coğrafya ve hava şartları İngiltere'nin savaş stratejisini belirlemiştir. İngilizlerin yüksek manevra kabiliyetine sahip ve Armada'ya kıyasla küçük tonajlı savaş gemileri rüzgârında desteğiyle San Felipe ve San Pedro gibi 800 tonu geçen büyük İspanyol gemilerinin dört bir tarafını ansızın sararak ağır darbeler vurmuştur. İngilizlere rağmen Armada'nın asıl mücadelesi ise rüzgârlara karşı olmuştur. Koyu Katolik olan II. Felipe'nin Papa V. Sixtus (Ludwig, 1891, ss. 36-60) tarafından kutsanan ve “kafirleri” cezalandırmak için yola çıkardığı dünyanın en büyük donanması olan Armada'nın Amiral gemisi olan San Martin'de bulunan yaralı bir mülteci savaştan çok rüzgârlara karşı verdikleri bu mücadeleyi şöyle anlatmaktadır:

All this day, we had been holding ourselves with the bowline held against the weather so as not to run aground on the banks and thus our ships could not play their artillery as they wished. Some of the people died in our ship but none of quality and it was a miracle the duke s escaped (Hutchinson, 2013, s. 165).

Sekiz Ağustos'da Gravelines kıyı şeridinde dokuz saat süren savaşta, Armada'nın en önemli ateş gücünü oluşturan María Juan karaya otururken, San Felipe ve San Mateo

kalyonlarının da ciddi şekilde zarar görmesi sonucunda Ostend yakınlarında Hollandalılarca el konulmuştur (Laughton, 1894, ss. 206-209). Savaş sırasında dört önemli gemi doğrudan İngilizler tarafından imha edilmiştir (İngilizlerin Armada'ya verdikleri tek büyük zarardır). İngilizlerin yanına dahi yaklaşmadığı İspanyol donanmasının geriye kalan kalyonlarında ise şiddetli rüzgarlar karşısında savaşmış gibi ciddi hasarlar oluşmuştur.

Armada donanmasının komutanları artık bu hava koşulları altında zaferin imkânsız olduğunu anlamıştır. Bu fikri dillendiren ise İngiltere'yi işgal etmenin bir hayal olduğunu beyan eden Amiral Medina Sidonia olmuştur. Karar verilmiştir. Ancak Armada'nın önünde duran asıl soru İspanya'ya nasıl dönüleceğidir. Zira dönüş sırasında yaşananlar Armada'nın büyük düşmanla yani rüzgârlarla asıl imtihanı olacaktır. Yapılan toplantı sonucunda Büyük Britanya'nın çevresinden dolaşarak La Coruna'ya gidilme kararı alınmıştır (Salgado, 1990, ss. 461-478). Bu karar 400 km'den fazla bir rota boyunca bilinmezliğe yelken açılması demektir. Daha kısa olan kanal güzergahı İngilizlerin burayı kapatması ve batıdan esen şiddetli rüzgarlardan dolayı geçilebilecek durumda değildir. Dolayısıyla rüzgarlar, Armada'ya kuzeyi yani hiç bilmedikleri bir denizi rota olarak belirlemiştir. Gemilerde erzak ve suyun bitme noktasına geldiği ve bu yola dayanamayacak kadar hasar oluştuğu ise ancak dönüş yolunda fark edilmiştir. Buna rağmen fırtınalı günlerde ağır ağır yol alan İspanyol gemileri iki haftadan fazla esen şiddetli rüzgarlar yüzünden savrulurken rotalarının dışına çıkarken, Britanya Adası'nın en eski kayalıklarının bulunduğu İskoçya'nın batı kıyısı olan Hebridler'e sürüklenmekten kurtulamamıştır (Howarth, 1982, ss. 206, 211). Artık Armada için rota üzerinde ilerlemekte oldukça güçtür. Medina Sidonia tarafından Kral Felipe'ye yazılan mektup da herkesin açlık, susuzluk ve salgın hastalıktan kırıldığı, kurtuluşlarının ise sadece rüzgarlara bağlı olduğu şu şekilde aktarılmaktadır:

Your majesty may well imagine what suffering this entails... We have consequently over three thousand sick, without counting the wounded (who are numerous) in the fleet. God send us fair weather, so that we may soon reach port, for upon that depends the salvation of this army and navy (Public Record Office, 1587-1604, ss. 246-247).

Sidonia'nın içinde umut kırıntıları barındıran bu beklentisinden kısa bir süre sonra umduğunun tam tersine gelişmeler yaşanmıştır. Armada'yı İskoçya ve İrlanda arasında batıdan esen şiddetli rüzgarlar karşılarken ilk anda 27 gemi kaybedilmiştir (Hale, 1913, ss. 296-305). Sancak gemilerinden olan üç direkli büyük tonajlı Girona, Kuzey İrlanda'nın Antrim Kontluğun da kayalıklara çarparak parçalanırken, bin civarında olan mürettebatından sadece dokuzu kurtulmuş, 1200 tonun üstünde olan El Gran Grifon'de kayalıklara çarptığında 286 mürettebatı gözden kaybolmuştur (Elder, 1920, s. 156; Martin & Parker, 1999, ss. 219-220). Armada'nın su üstünde kalmayı başarabilen gemilerinin sayıları ise şiddetli rüzgarlar sebebiyle azalmaya devam etmiştir. Sligo'nun (İrlanda) kuzeyindeki Donegal Körfezi'nde Juliana (860

ton), Santa María de Visón (660 ton) ve Lavia (728 ton) isimli üç büyük geminin batması sonucu İrlanda Konseyi sekreteri Geoffrey Fenton kendisinin saydığını belirttiği tespitine göre, bir saat içinde 1100'den fazla mürettebat boğularak can verirken, karaya ulaşabilen 300 kadar İspanyol denizci ise Sir Richard Bingham'ın askerleri tarafından öldürülmüştür (Fallon, 1978, ss. 108-113, 216). İrlandalılar da en az rüzgarlar kadar acımasızdır. Kaçıp kurtulmayı başarabilen Francisco de Cuéllar, Geoffrey Fenton ile aynı bilgileri verirken rüzgarlar karşısında o anlarda ne kadar aciz kaldıklarını ve yaşadıkları büyük trajediyi de şöyle anlatmaktadır:

A great gale hit us broadside on, with the waves... the [anchor] cables could not hold and the sails were no use, so that we found ourselves hurtling ashore with all three ships on to a beach of very fine sand, hemmed in at either side by huge rocks. The likes of this had never seen been for, within an hour, all three ships were smashed to pieces, from which less than three hundred men escaped. More than a thousand drowned, among them many important people (captans, gentlemen and staff officers.) (Martin & Parker, 1999, s. 220).

Francisco de Cuéllar ifadelerinde de olduğu gibi büyük fırtınalar Armada'yı daha Lizbon'dan çıkarken takip etmeye başlamış ve donanma Santander'e giriş yapana kadar da dinmemiştir (Little, 1888, ss. 153-169). Medina Sidonia 21 Eylül'de Santander'e ulaşmayı başardığında Kralı Felipe'ye, Armada'nın başına gelenleri belirttiği şu notu yazmaktadır:

There are also six or seven more cruising off this port so that I hope to God that they will all come in, one after the other. The troubles and miseries we have suffered cannot be described. They have been greater than have ever been seen in any voyage before and on board some of the ships, there was not one drop of water to drink for a fortnight. On the flagship, one hundred and eighty men died of sickness, three out of the four pilots on board having succumbed and all the rest of the people on the ship are ill, many of typhus and other contagious maladies. All the men of my household, to the number of sixty, have either died or fallen sick and only two have remained to serve me (Public Record Office, 1587-1604, s. 432).

Kral Felipe 24 Eylül tarihinde “Büyük Girişiminin” başarısızlığa uğradığının kesin haberini almıştır. Armada'nın kayıp bilançosu da oldukça büyük olmuştur: 129 gemiden en az ellisi kaybedilirken 12,500 asker (bu sayılara gemilerde çalıştırılan köleler dahil edildiğinde kayıplar 20 bini bulmaktadır) hayatını kaybetmiştir (Motley, 1900, ss. 374-375; Barratt, 2005, ss. 181-184). Ancak bu askerlerin büyük çoğunluğu savaş dışı nedenlerle (fırtınalar sonucu yaşanan kazalar) ölmüştür. Filo en az %49'nu kaybetmiştir. Buna karşın İngilizler ise 150 asker ve Armada'ya zarar vermek için gönderilen sekiz ateş gemisi dışında hiçbir kayıp yaşamamışlardır (Hutchinson, 2013, s. 200). İngiltere'nin savaş kaynaklı maddi kaybı yok denecek kadar azdır. Çünkü rüzgarlar İngilizlere fazla bir iş bırakmamıştır.

Armada'nın geri çekilme kararı aldığı günlerde İngiltere içerisinde de ilginç olaylar cereyan etmiştir. Kraliçe Elizabeth, her ne kadar olup olmadığı şüpheli de

olsa bazı kaynaklarda yer alan bilgilere göre 9 Ağustos tarihinde Tilbury'de birliklerine ve halkına (atının sırtında) hitaben bir konuşma yapmıştır. Kraliçe, konuşmasında birlik, beraberlik ve aynı kaderi paylaştıklarını ifade ederken, İspanyollar karşısında Tanrı sayesinde galip gelineceğine duyduğu inancı paylaşmıştır (Leonel Sharp, 1654, s. 260). 1588 yılının rüzgarlı günlerinde Kraliçe Elizabeth tarafından yapıldığı düşünülen bu konuşma daha sonra İngiliz milliyetçileri için kullanışlı bir milli duygu efsanesi haline gelmiştir (Frye, 1992, ss. 95-114).

İngiltere tarafında Elizabeth hükümetinin zafer kutlamalarına ve başarıyı güçlü olduklarına bağlamalarına rağmen gerçekte Armada Kraliçe'nin gemilerinin ezici deniz taktikleri ya da çok fazla savaş üstünlüklerine bağlı bir hezimet almamıştır. Armada rüzgarlar karşısında kaybetmiştir ya da "Hava" tarihin yönünü değiştirmiştir. İspanya Kralı Felipe aslından neler olduğunun farkındadır ve şu sözleri donanmasının başına gelenlerin özetidir: "Ben donanmamı rüzgarlara karşı değil, İngilizlere karşı savaşmaya göndermişim" (Lathbury, 1840, s. 102). Kral Felipe İngiltere'yi işgal etmek için 1588'den sonra iki kez daha girişimde bulunmuş ancak donanmaları her seferinde İngilizlerin "en güvenilir müttefiki" olan rüzgarların engeline takılarak ciddi kayıplar ile geri dönmek zorunda kalmıştır. Papa tarafından "Katolikliğin Zaferi" için kutsanan ancak İspanya'nın her defasında rüzgar engeline takılan bu başarısız girişimlerinin en sonunda adı konmuştur: "Protestan Fırtınası." (Herring, 2006, ss. 295-300). İngilizler tarafından zaferin anısına bastırılan madalyonlarda yazan ifadeler de rüzgarlara yükledikleri anlamı ortaya koyuyor ve tüm bu olup biteni özetliyordu: "Flavit Jehova et dissipate sunt" (Tanrı esti ve hepsini yerle bir etti) (Knight, 1874, ss. 236-237). Shakespeare'de o günlere tanık olmanın da verdiği coşku ile olsa gerek *Kral Lear* adlı yapıtında (1603) "Esin rüzgarlar, esin! Yanaklarınız çatlayınca kadar üfürün! Kudurun!" diye yazarken kuşkusuz yakın geçmişte rüzgarların ülkesi için önemli bir tarihsel olaya neden olduğunun farkında olarak bu durumdan etkilenmiştir (William Shakespeare, *King Lear*, Act. 3. Sc. 2).

SONUÇ

İngilizler, herhangi bir noktasının denize uzaklığı yaklaşık 120 km olan bir ada ülkesinde yaşamalarından dolayı ilerlemelerinin ve güvenliklerinin diğer bölgelere kıyasla hava durumuna daha fazla bağlı olduğunun bilincindeydiler. 1588 yılında yaşanan gelişmeler bunun ne kadar doğru olduğunu göstermiştir. Askeri bakımından döneminin en gelişmiş donanması olan Armada'nın demir almasıyla birlikte başlayan rüzgar İngiltere tarihini derinden etkilemiştir. Rüzgarlar İspanya'nın denizlerdeki gücünü kırarken İngiltere'ye de adeta denizler imparatoru olacak olanakları sunmuştur. Bu süreç sonucunda İngiltere artık özgüveni yüksek bir deniz politikası oluşturmaya ve etki alanını genişletmeye başlamıştır. Yani Dünya'da koloniler kurması ve bu bölgelerde İspanyolca yerine İngilizce konuşulması bir

dönem noktası olmuştur. Aynı zamanda İngiliz milli politikaları ve dönemine göre daha fazla milliyetçi bir eğilim bu süreçle birlikte oluşmaya başlamıştır. Üzerinde “güneş batmayan” imparatorluk döneminin oluşumu yine bu süreçle birlikte başlamıştır. Bakire Kraliçe Elizabeth dönemi İngiltere’nin yıldızının parladığı, ülkenin refah ve güç kazandığı bir zamanı temsil etmektedir. İngiltere kültürel anlamda da bu dönem de ciddi bir ilerleme kat etmiş ve Londra tiyatrosu önemli bir sanat merkezi haline gelmiştir.

Rüzgarların engeline takılan bu başarısız girişimin Avrupa tarihi içinde önemli sonuçları olmuştur. İspanya Kralı II. Felipe’nin İngiltere’yi işgal planının her defasında rüzgarların engeline takılması Avrupa’da Habsburg hanedanının ve Roma Kilisesi’nin üstünlüğünü tesis etmedeki son başarısızlığına işaret ediyordu. II. Felipe İngilizlere değil rüzgarlara karşı uğradığı bu büyük hezimetten on yıl sonra öldüğünde ardında içi boş bir devlet hazinesi ve ciddi siyasi krizlerle boğuşan bir yönetim bırakmıştır. Avrupa’da herhangi bir güç tarafından 1588 ve sonrasında ki iki başarısız girişimin ardından bir daha İngiltere’yi işgal etmek için bir girişimde bulunulmadı ya da bulunulamadı. Papa’nın verdiği destekle biranda “Haçlı Donanması” karakterine sahip olan Armada’nın başarısızlığı aynı zamanda İngiltere’de Katolik kilisesinin kadiri mutlak otoritesinin de sonuna işaret ediyordu. Dolayısıyla rüzgarların sonucunu belirlediği bu mücadele sadece ulusların çatışması şeklinde görülebilecek bir durum da değildir. Bu, iki farklı yaşam, düşünce tarzı ve devlet anlayışının çatışmasıdır. Kuzey denizinin üstünde esen rüzgarlar birkaç hafta sessiz kalabilseydi, Protestanlığın en büyük kalesi askeri açıdan en güçlü olan Katolik kuvvetlerine kolaylıkla yenilebilirdi. Dolayısıyla tarihin doğal akışı rüzgarlar tarafından değiştirilmiş olmasaydı ve bu durum gerçekleşseydi Engizisyonun zaferi, tahammülsüzlük, kültür alanında başlayan ilerlemenin sona ermesi ve İspanyolcanın bu güne kadar sürecek olan hakimiyeti ile dünya bugünkünden daha farklı görünecekti. Sonuç olarak rüzgarlar, tarihin olağan akışını başka bir yöne çevirdi ve İngiliz gemilerine dünya denizlerini açtı.

KAYNAKÇA

Barratt, J. (2005). *Armada 1588: The Spanish assault on England*. South Yorkshire: Pen & Sword Military.

Black, J. (2015). *A short history of Britain*. New York: Bloomsbury Publishing.

Carrington, C. E & Jackson, J. H. (1949). *History of England*. Cambridge: Cambridge University Press.

Elder, J. R. (1920). *Spanish influences in Scottish history*. Glasgow: Maclehose, Jackson and co.

Fallon, N. (1978). *The Armada in Ireland*. Kaliforniya: Stanford Maritime.

Frye, S. (1992). The myth of Elizabeth at Tilbury. *The Sixteenth Century Journal*. 23 (1), 95-114.

Godoy, A. F. (2018). *Grande y felicísima Armada: Derribando la leyenda negra*. Klifornia: Create Space Independent Publishing Platform.

Hale, J. H. (1913). *The story of the great Armada*. New York-Londra Nelson and Sons.

Hanson, N. (2003). *The confident hope of a miracle: the true story of the Spanish Armada*. New York: Vintage Books.

Herring, G. (2006). *An introduction to the history of Christianity: From the early church to the enlightenment*, Londra-New York: Continuum.

Hodges, H. W. & Hughes, E. A. (1922). *Select naval documents*. Cambridge: Cambridge University Press.

Howarth, D. (1982). *The voyage of the Armada: The Spanish story*. Middlesex: Penguin Books.

Hutchinson, R. (2013). *The Spanish Armada*. Londra: Weidenfeld & Nicolson.

Knight, C. (1894). *From the reign of Edward VI to the reign of Charles I*. Boston: Estes and Lauriat.

Konstam, A. (2001), *The Armada campaign 1588: The great enterprise against England*. Oxford: Osprey Publishing.

Lamp, H. H. (1997). *Climate, history and the modern World*. Londra-New York: Routledge.

Lathbury, T. (1840). *The Spanish Armada, a. d. 1588: Or the attempt of Philip II and Pope Sixtus V. to re-establish Popery in England*. Londra: Harrison and Co. Painters.

Laughton, J. K. (1894). *State papers relating to the defeat of the Spanish Armada, anno 1588*, Londra: Navy Records Society.

Leonel Sharp to the Duke of Buckingham (1654), in *Cabala, mysteries of state*, Londra: Bodell and Collins.

Library of Congress, (2019). *Expeditionis hispanorum in Angliam vera descriptio. anno do: M D LXXXVIII*.

Little, J. (1888). *The tercentenary of England's great victory over Spain and the Armada, 1588-1888*. Toronto: W. Briggs.

Ludwig, F. (1891). *The history of the Popes, from the close of the middle ages: Drawn from the secret archives of the vatican and other original sources.* Ralph Francis Kerr (edit.), C.XXII, Londra: J. Hodges.

Macculloch, D. (1995). *The reign of Henry VIII: Politics, policy and piety.* New York: St. Martin's Press.

Martin, C. & Parker, G. (1999). *The Spanish Armada: revised edition.* Manchester: Mandolin.

McDermott, J. (2005). *England and the Spanish Armada: The necessary quarrel.* Londra: Yale University Press.

Meyer, A. O. (1916). *England and the Catholic church under Queen Elizabeth,* Londra: Trench, Trübner & Co.

Motley, J. L. (1900). *History of united Netherlands. C. III.* New York-Londra: Harper and Brothers Publishers.

Parker, G. (2014). *Imprudent King: A new life of Philip II.* Connecticut: Yale University Press, Connecticut.

Pollen, J. H. & Mahon, W. M. (1919). *The ven. Philip Howard, Earl of Arundel, 1557-1595.* Londra: Harrison & Sons.

Public Record Office (1587-1604). *Calendar of letters and state papers relating to English affairs of the reign of Elizabeth. C.IV.*

Regan, G. (1993). *The guinness book of naval blunders,* Guinness.

Salgado, M. J. R. (1990). *The Spanish Story of the 1588 Armada Reassessed. The Historical Journal, 33 (2), 461-478.*

The National Maritime, Greenwich, London.
(<https://www.rmg.co.uk/national-maritime-museum>).

Walling, R. A. J. (1907). *A sea-dog of Devon: a life of Sir John Hawkins,* New York: The J. Lane Company.

William Shakespeare (1608). *King Lear.*

Yayın Geliş Tarihi: 25.08.2020
Yayına Kabul Tarihi: 16.10.2020
Online Yayın Tarihi: 31.12.2020
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.785245>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 22, Sayı: 4, Yıl: 2020, Sayfa: 1715-1733
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

ALÂEDDİN HÜSEYİN CİHANSÛZ'UN GAZNE ŞEHRİNİ İSTİLASI

Vural ÖNTÜRK*

Öz

Afganistan ile Herat arasındaki dağlık bölgede hüküm süren Gurlular (552-612/1157-1216), bağımsız ve müstakil bir devlet haline geldikleri zamana kadar Gazneliler Devleti'nin (352-582/963-1186) tabiiyeti altında kalmışlardır. Gazneli hükümdarı Sebüktegin'den (366-387/977-997) başlamak üzere Sultan Mahmud (388-421/998-1030), Sultan Mesûd (421-432/1030-1041) ve Sultan İbrahim (451-492/1059-1099) dönemlerinde Gur bölgesine çeşitli seferler düzenlenmiştir. Bu seferler neticesinde Gurlular itaat altına alındığı gibi bu coğrafyada İslamiyet'in yayılması da hız kazanmıştır. Gaznelilerin gerileme dönemi hükümdarlarından Sultan Behramşâh (511-552/1117-1157) zamanında ise Gazneli-Gurlu mücadeleleri farklı bir safhaya girmiştir. Behramşâh'ın tâbi Gurlular aleyhine dış siyasette almış olduğu yanlış kararlar iki devleti karşı karşıya getirmiş ve taraflar arasında meydana gelen savaşlar Gaznelilerin çöküş sürecini hızlandırmıştır. Bu dönemde Gurlular tahtında bulunan Alâeddin Hüseyin b. İzzeddin Hüseyin'in (544-556/1149-1161) iki kardeşinin Behramşâh tarafından öldürülmesi, kendisinde bu devlete karşı büyük bir intikam hürsine sebebiyet vermiştir. Gaznelilere karşı elde etmiş olduğu zaferlerden sonra Gazne şehrini yakıp yıkması tarihlerde kendisinin Cihansûz lakabıyla anılması ile sonuçlanmıştır. Bu çalışmada Sultan Alâeddin Hüseyin Cihansûz'un Gaznelilerle mücadelesi ve Gazne şehrini istilası ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Alâeddin Hüseyin, Sultan Behramşâh, Gurlular, Gazneliler, Gazne.

'ALĀ'-AL-DĪN ḤOSAYN JAHĀNSŪZ'S INVASION TO THE GAZNE CITY

Abstract

The Ghurids (552-612/1157-1216), which reigned in the mountainous region between Afghanistan and Herat, remained under the domination of the Ghaznavids State (352-582/963-1186) until they became an independent and detached state. Various

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Öntürk, V. (2020). Alâeddin Hüseyin Cihansûz'un Gazne şehrini istilası. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (4), 1715-1733

* Araş. Gör. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0003-2132-0305, vuralonturk@hotmail.com

campaigns were organized to the Ghur region during the reign of Sultan Maḥmūd (388-421/998-1030), Sultan Mas'ūd (421-432/1030-1041) and Sultan Ebrāhīm (451-492/1059-1099), starting from the Ghaznavid ruler Sebūktigin (366-387/977-997). As a result of these expeditions, the Ghurids were obeyed and the spread of Islam in this geography also gained speed. In the time of Sultan Bahrāmšāh, who was ruler of the period of decline, the Ghaznavids-the Ghurids struggles entered a different phase. The wrong decisions taken by Bahrāmšāh against the Ghurids in foreign politics confronted the two states and the wars between the parties accelerated the collapse of the Ghaznavids. In this period, the killing of two brothers of 'Alā'-al-dīn Ḥosayn Jahānsūz b. 'Ezz-al-Dīn Ḥosayn (544-556/1149-1161), who was under the throne of the Ghurids, by Bahrāmšāh, caused a great ambition for revenge against this state. After the victories against the Ghaznavids, the burning of the city of Ġazna resulted with mention as his nickname "Jahānsūz". In this study, the struggle of Sultan 'Alā'-al-dīn Ḥosayn Jahānsūz with the Ghaznavids and the invasion of the city of Ġazna were discussed.

Keywords: 'Alā'-al-dīn Ḥosayn, Sultan Bahrāmšāh, The Ghurids, The Ghaznavids, Ġazna.

GİRİŞ

Gurlular Devleti tarihinde *Ebū Selātin* lâkabıyla nam bulan İzzeddin Hüseyin'in (493-541/1100-1146) yedi oğlu vardı. Bunların isimleri Fahrüddin Mes'ūd, Melikü'l-Cibâl Kutbüddin Muhammed, Seyfüddin Sûrî, Bahâüddin Sâm, Alâeddin Hüseyin, Muhammed Harnâk ve Şücâüddin Ebû Ali idi¹. Çocuklardan yaşça en büyük olanı Fahrüddin Mes'ūd'du. Ondan sonra Kutbüddin Muhammed gelmekteydi. Fahrüddin Mes'ūd'un annesi bir Türk cariyeydi. Seyfüddin Sûrî, Bahâüddin Sâm, Alâeddin Hüseyin, Muhammed Harnâk ve Şücâüddin Ebû Ali aynı anneden dünyaya gelmişlerdi. Melikü'l-Cibâl Kutbüddin Muhammed'in annesi ise zikredilen beş kardeşin annelerinin hizmetçisiydi. İzzeddin Hüseyin'in vefatından sonra yerine asil bir anadan doğmuş olması hasebi ile üçüncü oğlu Seyfüddin Sûrî (541-544/1146-1149) geçti (Cüzcânî, 1342, I, s. 334-335). Yeni hükümdar Gurlu tahtına oturduktan sonra ilk iş olarak devletin uhdesinde bulunan toprakları kardeşleri arasında taksim etti. Bu paylaşımında Verşad², Melikü'l-Cibâl Kutbüddin Muhammed'e verildi. Muhammed orada dârü'l-mülkünü kurdu. Ancak bir müddet sonra o kendisine düşen Verşad şehrini beğenmeyerek Cüzcânî'nin ifadesiyle *asaletine uygun güzel bir şehir ve güçlü bir kale bulmak amacıyla* (Bayur, 1987, I, s. 252; Cüzcânî, 1342, I, s.336) adamlarını Gur bölgesinin değişik yerlerine gönderdi. Nihayetinde korunaklı bir arazi yapısına sahip olan Fîrûzkûh şehrinde karar kılındı.

¹*Târîh-i Fîrişte*'de kardeşler büyükten küçüğe şu şekilde sıralanır: Birincisi Bâmiyân Melik'i Fahrüddin Mes'ūd, ikincisi Behramşâh'ın damadı Kutbüddin Muhammed, üçüncüsü Şücâüddin Ali idi ki gençlik zamanında öldü, dördüncüsü Kandehar'a bağlı olup Gur yakınlarında bulunan Zemindâver emîri Nâsîrüddin Muhammed, beşincisi Seyfüddin Sûrî, altıncısı Bahâüddin Sâm ve yedincisi Alâeddin Hüseyin. Bkz. (Esterabâdî, t.y., s. 128).

²Abdulhay Habîbî *Tabakât-ı Nâsîrî*'nin çeşitli yazmalarında bu ismin Versad, Versale, Verşada ve Verşar şekillerinde geçtiğini söylemektedir. Bkz. (Cüzcânî, 1342, I, s. 335, d.n. 8).

Kutbüddin Muhammed burada payitahtını kurup şehrin imarı ile uğraştı³, ayrıca Fîrûzkûh Kalesi'ni inşa etti (Hourcade, 1999, ss. 636-639; Köprülü, 1978, s. 655). Sultan Sûrî Estiyâ⁴ şehri ve kalesini kendi merkezi yaptı. Melik Nâsirüddin Muhammed'e Madin⁵ verildi. Bahâüddin Sâm Mandeş'in merkezi Sengeh'e atandı. Vecir bölgesi Sultan Alâeddin'e, Kîş (Keş, Kesî, Keşe) bölgesi Melik Fahrüddin'e, Hermas vilayeti ise Şücâüddin Ebû Ali'ye bırakıldı (Cüzcânî, 1342, I, ss. 336, 340).

Melikü'l-Cibâl Kutbüddin Muhammed Fîrûzkûh'ta payitahtını kurduktan birkaç ay sonra kardeşleri ile anlaşmazlığa düşerek Gazneli hükümdarı Behramşâh'a iltica etti. Mehmet Altay Köymen'e göre Kutbüddin Muhammed Gazne'ye muvasalattan önce Herat'a saldırmış ve şehri ele geçirmiştir. Büyük Selçuklu Devleti'nin Katvan bozgunundan (536/1141) istifade eden Kutbüddin Muhammed, Horasan istikametinde ilerleyerek Herat'ı almış ve Belh'e kadar ilerlemiştir. Hatta Katvan muharebesinden sonra Gurlu hâkimiyetine geçmeyi Selçuklu Devleti tebaası olarak kalmaya tercih eden Herat şehri halkı, Gurluları kendileri davet etmiştir. Kutbüddin Muhammed burada âdil bir idare kurmuş ve halk da bu durumdan memnun kalmıştır. Sultan Sencer Gurluların şehri ele geçirmesinden sonra Sistân meliki Tâcüddin Ebû'l-Fazl'a 541/1147'de bir ferman göndermiştir. O, Herat'ı geri almak amacıyla gerçekleştireceği sefer için Tâcüddin'den yardım talebinde bulunmuştur. Ancak Tâcüddin Ebû'l-Fazl hastalığı sebebi ile Sencer'in çağırısına olumsuz cevap vermiştir (Köymen, 2011, I, s. 353). Sencer'in, ordu komutanlarından Kamac'ın komutasında gönderdiği Selçuklu ordusu da Gurlulara yenilmekten kurtulamamıştır (Alptekin, 1989, s.179). Daha sonra Sultan Sencer bizzat Gurlularla savaşmış ve şehri tekrar ele geçirmiştir (Szuppe, 2003, ss. 206-211; Şahin, 2013, s. 111; Togan, 1987, s. 431).

Kutbüddin Muhammed'in Gazne'ye gidişi ile ilgili çeşitli rivayetler vardır. Bunlardan birisine göre Kutbüddin Muhammed Fîrûzkûh'ta bağımsız bir hükümdar gibi davranmaya başlamış ve bu durum kardeşleri tarafından hoş karşılanmamıştır. Ortaya çıkan anlaşmazlık sonucunda da Fîrûzkûh'u terk edip Gazne'ye çekilmiştir (Cüzcânî, 1342, I, ss. 336, 340). Diğer bir rivayete göre Kutbüddin Muhammed Gazne'ye saldırmayı tasavvur etmiş, bunun farkına varan Sultan Behramşâh bir hile ile kendisini yanına çağırıp birkaç gün sonra hapse atmıştır (Esterabâdî, t.y., 128). Bu konuda İbnü'l-Esîr ise şöyle söylemektedir: *Seyfüddin Sûrî'nin kardeşi Muhammed b. el-Hüseyin, Sebüktegin hanedanından Gazne sultanı Behramşâh b. Mes'ûd b. İbrahim ile sıhriyyet) tesis etmiş ve bu sıhriyyet dolayısıyla şan ve şöhreti artmış, himmeti yücelmişti. Muhammed b. el-Hüseyin daha sonra büyük bir ordu*

³Bu şehrin etrafı iki fersah uzunluğunda duvar ile çevrildi ve bir av alanı görüntüsü kazandı. Bazı yerlerinde büyük kasırlar inşa edildi. Kutbüddin burada bir hükümdarın sahip olabileceği bütün hasletlere sahipti. Bkz. (Esterabâdî, t.y., s. 128).

⁴ Gazne ve Herat arasında bir dağ ismidir. Bkz. (Cüzcânî, 1342, I, s. 336, d.n. 4).

⁵ *Tabakât-ı Nâsirî* yazmalarında Kâdis ya da Fâris olarak adlandırılmaktadır. Eseri İngilizceye tercüme eden Raverty bu yerin doğru yazılışının Kades olduğunu söylemektedir (Raverty, 1881, I, s. 367).

teşkil edip Gazne'yi ele geçirmek üzere yürüdü. Başka bir rivayete göre ise, Muhammed oraya hizmet ve ziyaret maksadıyla gittiğini söylemesine rağmen aslında hileyle ve haince Gazne'ye hâkim olmak istiyordu. Behramşâh bunu anladı, onu yakalayıp hapse attı (İbnü'l-Esîr, 1987, XI, ss. 123-124).

Sultan Seyfüddin Sûrî yaş sıralamasında İzzeddin Hüseyin'in yedi oğlundan üçüncüsüyüdü. Ancak daha önce de ifade edildiği gibi o asil bir anadan dünyaya gelen beş kardeşin de en büyüğüdü. Dolayısıyla babasından sonra tahta geçmesinin ağabeyi Kutbüddin Muhammed nezdinde hoş karşılanmadığı ve Kutbüddin Muhammed'in Firûzkûh'ta bir müddet bağımsız hareket ettikten sonra Gazne'ye çekildiği sonucu çıkarılabilmektedir (Mustafa Khan, 1949, s. 200). Bu konu hakkında, istifadeye açık bazı kaynaklarda Kutbüddin Muhammed'in Gazne tahtını ele geçirmek tasavvurunda olduğu yönünde bilgiler mevcuttur (el-Ömerî, 2014, s. 275; İbnü'l-Esîr, 1989, XI, s. 24; Mîrhând, 1338, IV, 786). Ancak onun metbû olarak tanıdığı Gazneli hükümdarı Behramşâh'a karşı böyle bir harekette bulunacak güç ve kudrete sahip olmadığı aşikârdır. Cüzcânî de bu hususta Melikü'l-Cibâl Kutbüddin Muhammed'in kardeşleri ile arasının açıldığını ve bu sebeple onlara öfkelenip Gazne'ye çekildiğini yazmaktadır (Cüzcânî, 1342, I, s. 336).

Gazneliler İle Gurlular Arasında Kan Davasının Ortaya Çıkması

Kutbüddin Muhammed yakışıklı, zamanın telakkisine göre nazik ve cömert bir şahsiyetti. Gazne'ye geldikten sonra bu meziyetleri dolayısıyla az zamanda payitaht halkının sevgi ve sempatisine mazhar oldu. Şöhreti gün geçtikçe yayıldı. Ayrıca Gazneli sultanı Behramşâh'ın kızı ile de evlendi (Esterabâdî, t.y., s. 128). Kutbüddin'in Gazneli hanedanı içinde bu denli yükselişini çekemeyen bazı kimseler, hakkında dedikodular çıkarmaya başladılar. Dedikoduların odak noktasında, onun Gazne tahtını ele geçirmek için gizlice teşebbüslerde bulunduğu, bu maksatla halka para dağıtıp Behramşâh'a karşı isyana teşvik ettiği ve ayrıca Gazne haremünde gözü olduğu yönünde ifadeler yer almaktaydı. Buna dâir haberler Behramşâh'a iletildiğinde o herhangi bir tahkikat yaptırmaksızın bir gece mülteci Gur emîrini zehirli şerbet içirerek öldürttü (540-1146). Kutbüddin Muhammed Gazne'ye defnedildi. Bu hadise Gurlular ve Gazneliler arasında amansız mücadelelerin başlamasına ve uzun vadede dolaylı olarak Gaznelilerin yıkılışına sebep olmuştur (Bayur, 1987, I, s. 252; Cüzcânî, 1342, I, s. 336; Dames, 1997, s. 827; Esterabâdî, t.y., s. 128; İbnü'l-Esîr, 1989, XI, s. 24; Köymen, 2011, I, s. 361; Merçil, 2007, s. 89; Mustafa Khan, 1949, s. 200).

Gur hükümdarı Seyfüddin Sûrî kardeşinin beyhûde katlini haber alır almaz Behramşâh'tan intikam almak niyetiyle bölgenin değişik kısımlarından büyük bir ordu toplayıp Gazne üzerine sefere çıktı⁶. Bu arada diğer bir kardeşi Bahâüddin Sâm'ı kendi vekili tayin edip Gur bölgesinin yönetimi ile görevlendirdi. Behramşâh

⁶ *Târih-i Firişte*'de Sûrî'nin de Kutbüddin Muhammed'in yanında olduğu ve onun öldürülmesinden sonra kaçıp Gur bölgesine geldiği yazmaktadır. Bkz. (Esterabâdî, t.y., s. 128).

Gur ordusunun harekete geçtiğini duyunca Gazne ve Hindistan arasında bulunan ve gayet muhkem bir kasaba olan Kurramân'a⁷ kaçtı. Böylece Seyfüddin Sûrî hiçbir mukavemetle karşılaşmadan şehri ele geçirip Gazne tahtına oturdu ve sultan unvanını aldı (543/1148)⁸. Gurlulardan sultan unvanını alan ilk kişi Seyfüddin Sûrî'dir (Cüzcânî, 1342, I, s. 393; Hasan b. Şihâh b. Hüseyin, vr. 255b; Hilleison, 1979, s. 454; İbnü'l-Esîr, 1989, XI, s. 124).

Sûrî Gazne'de hâkimiyetini tam manasıyla tesis ettikten sonra Gur'a dönmekten vazgeçti. Şu halde o, Gazne şehri asıl payitaht olmak üzere Fîrûzkûh'u kardeşi Bahâüddin Sâm'a bırakmış oluyordu (Cüzcânî, 1342, I, s. 393; Köymen, I, s. 362). Behramşâh'ın Hindistan taraflarına kaçışından sonra Gazne'de kalan ileri gelenler, şimdi itaat etmeye mecbur oldukları Gur sultanı tarafından bolca ihسانlara mazhar oldular. Seyfüddin Sûrî hazinenin kapılarını açıp cülus bahşişini Gazne halkına tevdi etmekle esasen kendisine karşı gerçekleşebilecek bir isyan hareketini engellemek maksadını taşıyordu. Buna ilaveten Gazne mensubu bazı kişiler Sultan Sûrî'nin devlet teşkilatında da yer almaya başladılar⁹.

Sultan Seyfüddin Sûrî devlet kademelerinde de göreve layık gördüğü Gazne ileri gelenlerinin kendisine sadakatle bağlı kalacağı inancıyla bir takım yanlış hamleler yaptı. Öyle ki kış mevsimi yaklaştığında yanında bulunan Gur emîr ve ileri gelenlerine ailelerinin yanına dönmeleri için müsaade etti¹⁰. Gur sultanının refakatinde veziri Seyyid Mecidüddin Musevî ile birlikte çok az bir kuvvet kaldı¹¹. Ancak hanedana sadık Gazneli halkının, ileri gelenler kadar Gur tahakkümünü

⁷ Kurramân şehri Gazne ve Hindistan arasında bulunan dağlık bölgede Afganlar tarafından korunma amaçlı imar edilmiş bir kasabadır. Bkz. (Esterabâdî, t.y., s. 121; Yâkut el-Hamevî, 1977, IV, s. 266).

⁸ Mîrhând Seyfüddin Sûrî'nin kardeşi Alâeddin Hüseyin tarafından Gazne'de tahta çıkarıldığını, Alâeddin Hüseyin'in daha sonra Gur bölgesine döndüğünü söylemektedir. Ancak Cüzcânî'de bu bilgiye rastlanmamaktadır. Ona göre Alâeddin Hüseyin ve diğer kardeş Bahâüddin Sâm, Seyfüddin Sûrî'nin Gazne seferine katılmayarak Sultan tarafından Gur bölgesinde bırakılmıştı. Bkz. (Mîrhând, 1338, IV, s. 786). Bu hususta benzer ifadeler *Mecmâü'l-Ensâb* adlı eserde de rastlanılmaktadır. Buna göre: Alâeddin Hüseyin 522/1128 yılında orduyu Gazne'ye çekti ve Behramşâh ile savaştı. Behramşâh ondan kaçtı. Alâeddin Gazne şehrini zapt etti. Kardeşi Seyfüddin'i Gazne tahtına oturttu. Kendisi geri döndü. Onun yokluğu duyulduğu zaman Behramşâh fırsat yakaladı ve geri dönüp Gazne'yi ele geçirdi. Bkz. (Şebânkâreî, 1376, s. 122).

⁹ Behramşâh, Sultan Sencer'in kumandanlarından İmâdü'd-din Kamac'a yazdığı bir Fetihnâme'de Gur Devleti hizmetine geçen bu kişilerden nankör diye bahsetmiştir. Bkz. (Köymen, 1951, 574).

¹⁰ Ghulam Mustafa Khan *Tabakât-ı Nâsırî*'den hareketle Seyfüddin Sûrî'nin yanında bulunan genç kardeşlerini ve sadık saray mensuplarını geri gönderdiğini söylemektedir. Ancak mezkûr eserde kardeşlerin Seyfüddin Sûrî'nin yanında bulduklarına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bkz. (Mustafa Khan, 1949, s. 201). Daha önce de ifade edildiği gibi sultandan sonra yaş sirlamasında en büyük kardeş olan Bahâüddin Sâm vekil olarak Fîrûzkûh'ta bırakılmıştı.

¹¹ Şemsüddin Muhammed el-Musevî, Gur-Gazne savaşı esnasında Bahâüddin Sâm, Alâeddin Hüseyin ve kardeşlerin amcası Bâmiyân meliki Fahrüddin Mes'ûd'un da savaşa katıldıklarını ve Gaznelilerin yenilgiye uğratılmasından sonra bunların geri gönderildiğini bildirmektedir. Bkz. (Şemsüddin Muhammed el-Musevî, nr. 224, vr. 325b).

benimsemedikleri görülmektedir. Kış mevsimi gelip yollar kapandığında ve Gur'dan hiçbir suretle yardım gelemeyeceğine kanaat getirildiğinde yerli halk Behramşâh'a mektuplar yazarak durumu arz etmişlerdir. Mektupların içeriği şu şekildedir: *Sultan Sûrî'nin yanında kendisine bağlı çok küçük bir grup vardır. Onun haricindekilerin hepsi Mahmûdî hanedanlığına bağlı kişilerdir. Sultana düşen bu fırsat kaçmadan acele bir şekilde geri gelip Gaznin'i tekrar ele geçirmektir*" (Cüzcânî, 1342, I, s. 394). Bu mektuplar ve ısrarlar doğrultusunda Sultan Behramşâh Hindistan taraflarından topladığı büyük bir ordu ile (Bosworth, 1977, pp. 114-116). Gazne tahtını tekrar ele geçirmek için harekete geçti (Zilkâde 543/Mayıs 1149)¹².

Lahor'dan Gazne ve Hind askerlerinin yanı sıra Afganlardan ve Halaçlardan müteşekkil büyük bir ordu ile hareket eden Behramşâh'ı yol üzerinde her menzilde halk iyi bir şekilde karşılamış ve sultan bu durumu zafer kazanacağına bir delalet olarak görmüştür. Fakat yağmur dolayısıyla Gazneli ordusunun bazı yerlerde durması icap etmiş nihayet Zilhicce ayı sonlarında Kâbil hududuna varılmıştır (Dames, 1997, s. 827; Jabir Raza, 1994, s. 788; Köymen, 2011, II, 364).

Gazneli kuvvetlerini Hindistan emîri es-Sâlâr el-Hasan b. İbrahim el-Alevî komuta etmekteydi¹³. Behramşâh'ın Sultan Sencer'in kumandanı İmâdüddin Kamac'a gönderdiği Fetihnâme'ye göre Kâbil hududunda Oğuzlardan (Ghafur, 1960, s. 21) ve Gazneli halkının alt tabakasından oluşan¹⁴ Gurlu ordusu ile Gazneli kuvvetleri arasında birkaç öncü çarpışma yaşanmış ve bunların hepsinde de Seyfüddin Sûrî yenilgiye uğratılmıştır¹⁵. Bu bilgi Seyfüddin Sûrî'nin etrafında az bir Gurlu kuvveti kaldığı yönünde kaynakların verdiği malumatı tekid eder niteliktedir. 544 yılı Muharrem ayının ilk Çarşamba günü/11 Mayıs 1149, iki taraf arasında tekrar savaş başlamış ve Gurlular kendilerine özgü bütün savaş taktiklerini kullanmalarına rağmen bir sonraki günün (2 Muharrem 544/12 Mayıs 1149) ikindi vaktinden sonra kesin bir yenilgiye uğramaktan kurtulamamışlardır. Behramşâh kendisine ihanet eden Gazne halkını kılıçtan geçirmiştir. Savaş meydanı başsız gövdeler ve gövdesiz başlarla o kadar dolmuştur ki askerlerin sokaklardan geçmesi güçleşmiştir. Behramşâh harp meydanında ölen Gurluların ve onlarla iş birliği yapmış olan

¹² Behramşâh sefer öncesinde Gurlulara karşı askerî destekte bulunması için metbû hükümdar Büyük Selçuklu sultanı Sencer'den de yardım istemiştir. Bkz. (Köymen, 1951, s. 574).

¹³ Fetihnâme'de Behramşâh'ın savaşa iştirak etmiş üç oğlunun lâkapları şu şekilde geçmektedir: Semâü'd-devle Şemsü'l-Mille, Muizzü'd-devle Müeyyidü'l-Mille, Muinü'd-devle Mugîsü'l-Mille. Buna göre Behramşâh'ın dokuz oğlundan sadece üçü savaşa katılmıştır. Bkz. (Köymen, 1951, ss. 574-575).

¹⁴ Behramşâh bu Fetihnâme'de Gazne halkını kâfir-i nimet'likle itham ettiği gibi Seyfüddin Sûrî'ye de aynı suçlamaları yöneltmiştir. Zira ona göre Sûrî, Behramşâh'a karşı savaşmakla kendisinin ve atalarının üzerinde bulunan 170 yıllık nimet hakkını inkâr etmektedir. Bkz. (Köymen, 1951, s. 574).

¹⁵ İbnü'l-Esîr'e göre Sultan Sûrî'nin hizmetinde bulunan Gazne askerleri zâhiren Sultan Sûrî ile aynı safta yer alsalar da kalpleri aslında Behramşâh'tan yanaydı. Sûrî ile Behramşâh karşılaşınca Gazne askerleri eski hükümdarlarının tarafına geçerek Sûrî'yi teslim ettiler. Bu suretle Behramşâh 544/1149'de tekrar Gazne'ye hâkim oldu. Bkz. (İbnü'l-Esîr, 1989, XI, 124).

Gaznelilerin başlarını saltanat çadırının önüne yığdırmıştır. Ölümünden kurtulan ve içlerinde Sultan Sûrî'nin de bulunduğu iki binden fazla esir Sultan Behramşâh'ın önüne getirilmiştir. 9 Muharrem 544/19 Mayıs 1149'te Behramşâh tekrar Gazne'de tahta çıkmış ve Seyfüddin Sûrî'yi aynı gün idam etmiştir. Daha sonra maktûl sultanın başı bedeninden ayrılarak Irak'ta bulunan Sultan Sencer'e (Hasan b. Şihâh b. Hüseyin, vr. 255b; Köymen, 1951, s. 574; Zahirreddin Nişabûrî, 2018, s.116). gönderilmiştir¹⁶.

Fetihnâme'de geçen bu savaşların yaşandığına dair Cüzcanî herhangi bir bilgi vermemektedir. O, hadiseyi daha farklı bir şekilde aktarmaktadır. Buna göre; Sultan Behramşâh Hindistan taraflarından harekete geçip beklenmedik bir şekilde Gazne'ye ulaştı ve Sultan Sûrî üzerine bir gece baskını düzenledi. Sultan Sûrî kendisine bağlı güçleri ve veziri Seyyid Mecidüddin Musevî¹⁷ ile birlikte Gazne'den çıkarak Gur'a doğru kaçtı. Behramşâh'ın süvarileri Seng-i Sürâh¹⁸ mevkiinde onu yakalayana kadar izini sürdüler. Sultan Sûrî yanında bulunan az bir maiyetle Behramşâh'ın süvarilerine karşı savaşmak durumunda kaldı. Ancak nihayetinde yaya olarak tepelerdeki sığınaklara doğru kaçtı. Behramşâh'ın askerlerinin ok kılıflarında son ok kalana kadar Gurluları tepelerde yakalaması imkânsızdı. Bu sebeple Gazneliler, Sûrî ve destekçilerinin teslim olmaları durumunda kendilerinin güvenli bir şekilde kalacaklarına dâir vaatlerde bulunarak onları teslim aldılar. Gazne askerleri ve tutsaklar şehrin kapılarından birine ulaştıklarında iki deve getirildi. Bu develerden birine Sultan Sûrî diğerine ise Vezir Mecidüddin Musevî bindirildi. Onlar bu şekilde Gazne sokaklarında dolaştırılıp halka teşhir edildiler. Evlerin damlarından üzerlerine toz, dışkı ve küller saçıldı. Bu durum şehirdeki Pil-i Yek Tak köprüsüne ulaşmalarına kadar devam etti. Köprüye ulaştıklarında Sultan Sûrî ve veziri idam edildi (Cüzcanî, 1342, I, ss. 394-395; Şemsüddin Muhammed el-Musevî, vr. 325b).

¹⁶ Ravendî 543/1148-1149 yılı olayları arasında verdiği bu bilgi hakkında şöyle söylemektedir: Umumî kabul gününde Sultan Behramşâh b. Mes'ûd, Gazne'den birçok hediyelerle beraber Gur meliki olan Sûrî'nin başını göndermişti. Sultana arz edildi. Bunun üzerine Kâtib Ferîd şu rubâiyi söyledi: *Senin hizmetine nifak sokanlar, ömürlerinin sermayesini kaybettiler. Başından uzak olsun Sâm menenjît illetinden öldü, işte Sûrî'nin başı da Irak'a getirildi.* Bkz. (er-Ravendî, 1999, I, s. 171). *Mücmel-i Fasihî*'de de 543/1148-1149 yılı olayları anlatılırken hem Sultan Sûrî'nin başının Irak'ta bulunan Sultan Sencer'e gönderildiği hem de aynı yıl içinde kardeşi Bahâüddin Sâm'ın menenjît (sersam) hastalığında öldüğü bilgisi verilmiş ve bunun üzerine yukarıda zikrettiğimiz rubâinin Edîb Sâbır diye biri tarafından yazıldığı söylenmiştir. Bkz.(Fasihî, 1348, II, s. 713.). Bahsi geçen şair Edîb Sâbır-ı Tirmizî mahir bir âlim, olgun bir şairdi. Sultan Sencer döneminde Tirmiz'den Merv'e gelmişti. Aslen Buhârâ'lıdır. Sâbır, Sultan Sencer ve devlet erkânının yanında çok kıymetliydi. Bkz. (Devletşâh, 1977, I, ss. 134-136).

¹⁷ İbnü'l-Esîr bu vezirin adını Seyyid el-Mâhiyanî olarak zikretmektedir. Bkz. (İbnü'l-Esîr, 1989, XI, s. 124).

¹⁸ Kaynaklarda adı geçmeyen bu yerin Seyfüddin Sûrî'nin kaçış güzergâhı dikkate alındığında Gazne'nin batısında; Gazne-Fîrûzkûh yolu üzerinde olması muhtemeldir.

Târih-i Firişte'de (Esterabâdî, t.y., s. 121) Sultan Sûrî'ye yapılan muamele şöyle aktarılmaktadır: ...bu arada Behramşâh, Gur güçleri ile savaşıyordu. Seyfuddin'in alını siyaha boyandı. Ata biner gibi bir öküze bindirildi. Onun yüzü öküzün kuyruğuna doğruydu. Bu şekilde o kalabalığın bağırışları ve hakaretleri arasında bütün şehirde dolaştırıldı. İşkence edildikten sonra başı kesilerek Irak'ta bulunan Sultan Sencer'e gönderildi. Veziri Seyyid Mecidüddin ise bir kazığa oturtuldu. Hamdullah Müstevfî, Sultan Sûrî'nin Türkmenlerden bir grup tarafından yakalanıp Behramşâh'a teslim edildiğini ve sultanın onu Gazne'de bir öküzün üzerinde gezdirip taşıttığını ifade etmektedir (Hamdullah Müstevfî, 1387, s. 401). Netice itibarıyla Seyfuddin Sûrî, Behramşâh tarafından önce işkenceye tabi tutuldu, ardından da idam edilmek suretiyle öldürüldü (el-Ömerî, 2014, s. 275; Hândmîr, 1333, II, s. 602; Kazvinî, 1343, s. 91; Mîrhând, 1338, IV, s. 786; Şebânkâreî, 1376, s. 122).

Seyfuddin Sûrî'nin ölümünden sonra Fîrûzkûh tahtına geride kalan dört kardeşin en büyüğü olması hasebiyle Bahâüddin Sâm b. İzzeddin el-Hüseyn (544/1149) geçti. Sultan Sûrî'nin Gazne'de başına gelenler Bahâüddin Sâm'a bildirildiği zaman o kardeşinin yasını bile tutmadan intikam almak hırsı ile derhal harekete geçti. Gur'un değişik bölgelerinin yanı sıra Garcistan ve Cerum/Hurum'dan¹⁹ gelen askerlerle büyük bir ordu toplandı. Bahâüddin Sâm aynı yıl içerisinde (544/1149) Gurluların Gazneliler üzerine gerçekleştirecekleri ikinci seferi başlattı. Ancak Gurlu ordusu Gilan şehrine ulaştığında Bahâüddin Sâm öldürülen iki kardeşinin acısına dayanamayarak²⁰ hayatını kaybetti (Bayur, 1987, I, s. 252; Cüzcanî, 1342, I, s. 338; Dames, 1997, s. 827; Esterabâdî, t.y., s. 128; Fasihî, 1348, II, s. 717; Ghafur, 1960, s. 24; Köymen, 2011, II, s. 369; Merçil, 2007, s. 89; Ravendî, 1999, I, s. 171).

Alâeddin Hüseyin (Cihansûz) b. İzzeddin Hüseyin'in Gurlu Tahtına Çıkışı

Daha önce Seyfuddin Sûrî'nin kardeşi Melikü'l-Cibâl Kutbüddin Muhammed'in intikamını almak için Gazne'ye sefer düzenlediği vakit Gur tahtına vekil olarak kardeşi Bahâüddin Sâm'ı tayin ettiğini görmüştük. Bu defa Bahâüddin Sâm öldürülen iki kardeşinin intikamını almak için harekete geçtiğinde o da kendisinden sonra yaşça en büyük olan kardeşi Alâeddin Hüseyin'in Gur tahtında

¹⁹ Kelime *Tabakât-ı Nâsırî*'nin İngilizce tercümesinde Hurûm; Farsçasında ise Curûm şeklinde geçmektedir. Ancak tespit edilen kaynaklarda böyle bir yer ismine rastlanmamaktadır. Le Strange eserinde Arap coğrafyacılarının sıcak ve soğuk memleketleri tanımlamak amacıyla sıcak memleketler için Curûm soğuk memleketler için Sarûd kelimelerini kullandıklarını kaydetmektedir. Yine sıcak ve soğuk bölge manasına gelen Germsîr ve Serdsîr de coğrafyacılar tarafından kullanılmaktadır. Bu anlamda Cüzcanî'de bahsi geçen Curûm kelimesinin Gur bölgesinin sıcak kesimlerini ifa ettiği sonucu çıkarılabilmektedir. Bkz. (Strange, 1919, s. 314).

²⁰ Daha önce ifade edildiği gibi Nişabûrî, Ravendî ve Fasihî o dönemde yazılan bir rubâiyi örnek göstererek Bahâüddin Sâm'ın menenjit (sersam) hastalığından öldüğünü söylemektedirler. *Târih-i Firişte*'de ise Sultan Bahâüddin'in çiçek hastalığından öldüğü söylenmektedir. Bkz. (Esterabâdî, t.y., s. 128).

vekil olarak bırakmıştı. Bahâüddin Sâm'ın öldüğüne dâir haberler kendisine ulaşınca da hükümdarlık tahtına asaleten geçti (544/1149) (Cüzcânî, 1342, I, s. 341; Esterabâdî, t.y., s. 128).

Alâeddin Hüseyin'in ismi kaynaklarda Hasan ve Hüseyin olmak üzere iki şekilde zikredilmektedir. *Ravzatü's-Safâ* ve *Habibü's-Siyer*'e göre Alâeddin, kardeşi Sûrî'nin Behramşâh tarafından öldürülmesinden sonra intikam hırsı ile harekete geçti. Yine aynı eserlere göre Alâeddin daha önce de Gazne'yi istila etmiş ve bu defa “*eğer ben Gazne'yi bir daha almazsam benim adım da Hüseyin b. Hasan değil*”²¹ şeklinde bir beyit²² söylemiştir²³.

Yedi kardeş arasında ileri görüşlü ve ihtiras sahibi bir karaktere sahip olan Alâeddin Hüseyin kardeşi Bahâüddin Sâm'ın vefatından sonra 544/1149 yılında Fîrûzkûh'ta Gurlu Devleti tahtına çıktı²⁴. Ana baba bir, iki kardeşinin aynı yıl içerisinde, baba tarafından bir kardeşinin de üç yıl önce Gazneliler tarafından öldürülmesi kendisinde bu devlete karşı müthiş bir intikam hırsına sebep olmuştu. Bu sebeple tahta çıktıktan kısa bir süre sonra Gazneli sultanı Behramşâh üzerine sefer yapmak üzere hazırlıklara başladı. Gur ordularının yanı sıra Garcistan'dan da takviye birlikler istendi (Cüzcânî, 1342, I, s. 341; Dames, 1997, s. 827; Ghafur, 1960, s. 25; Muhammed Avfî, 1324, s. 37).

Behramşâh İle Savaş ve Gazne Şehrinin İstilasası

Seyfüddin Sûrî'nin zillet içinde öldürülmesi Sultan Alâeddin Hüseyin'in Gaznelilere savaş açmasına sebep olsa da Behramşâh böyle bir savaşa girmekten kaçınmıştır. Ancak Gur ordularının harekete geçtiği bilgisi kendisine ulaştırıldığında derhal hazırlıklara başladı. Gazne ve Hindistan'dan topladığı ordularıyla Ruhhâc ve Tekinâbâd üzerinden Germisîr'e oradan da Zemindâver'e geldi²⁵. Gazneli ordularının Zemindâver'e gelmesinden önce Alâeddin Hüseyin öncülüğündeki Gurlu birlikleri

²¹ İbnü'l-Esîr de aynı beyiti “*eğer bir defa daha Gazne'yi yerle bir etmezsem bana da el-Hüseyin b. el-Hüseyin demesinler*” şeklinde kaydetmektedir. Bkz. (İbnü'l-Esîr, 1989, XI, s. 145).

²² Onun adının Hüseyin olduğunu söyleyen tarihçiler bu beyte dayanmaktadırlar. Aynı şekilde Hasan olduğunu söyleyen tarihçiler de mezkûr beyitte geçen Hüseyin ismini Hasan diye okumakta ve asıl isminin Hasan olduğunu söylemektedirler. Bkz. (Hândmîr, II, 1333, s. 602; Mîrhând, IV, 1338, s. 786).

²³ *Tabakât-ı Nâsirî*'de onun ismi Alâeddin Hüseyin b. İzzeddin Hüseyin b. Sâm b. Hasan olarak geçmektedir. Bkz. (Cüzcânî, 1342, I, s. 347). Ayrıca bkz. (Öntürk, 2018, s. 144).

²⁴ *Esâhhü't-Tevârih*'te Bahâüddin Sâm hakkında bilgi verilmeyerek Sultan Alâeddin'in Sultan Sûrî'den sonra tahta geçtiği ifade edilmektedir. Bkz. (Şemsüddin Muhammed el-Musevî, nr. 224, vr. 325a).

²⁵ Köymen, Behramşâh'ın savaş hazırlığı yapmasına rağmen Alâeddin Hüseyin'e karşı koyacağı yerde Sistân tarafına çekildiğini, Sistân meliki Tâcüddin'in arazisine iltica ettiğini, bu durumun onun Alâeddin'e karşı savaşmak istemediğine delalet olduğunu kaydetmektedir (Köymen, 2011, II, s. 369). Ancak Gur ve Gazne arasında bulunan Zemindâver'de her iki ordunun karşılaşması ve kısa bir süre sonra da savaşa başlaması Behramşâh'ın da savaşmaktan yana olduğunu göstermektedir.

mezkûr şehre gelmiş ve savaş hazırlıklarına başlamıştı²⁶. Behramşâh iki ordu arasında meydana gelecek muhtemel savaşı engelleyebilmek maksadıyla son bir hamle yapıp elçilerini Sultan Alâeddin'e gönderdi. Behramşâh elçileri vasıtasıyla Sultan Alâeddin'e Gur'a geri dönmesini, sakın bir şekilde atalarının mülkünde kalmasını, kendisinin fillerine karşı Gur ordusunun başarılı olmasının imkânsız olduğunu bildirdi. Esasen Behramşâh bu teklifi ile Gur arazisi üzerinde herhangi bir hak iddia etmeyeceğini, Gurluların bölgelerinde müstakil bir devlet haline gelmelerini resmen kabul ettiğini Sultan Alâeddin'e bildirmiş oluyordu. Ancak Behramşâh'ın sulh çabaları intikam hırsı ile hareket eden Alâeddin Hüseyin nezdinde bir karşılık bulmadı (Cüzcânî, 1342, I, s. 342; Köymen, 2011, II, s. 370; Piyadeoğlu, 2014, s.77).

Târîh-i Firişte'de Behramşâh'ın barış yollu tehdit ve teklifi şu şekilde aktarılmaktadır: *Behramşâh, Alâeddin Hüseyin'in durumundan haberdar olduğu zaman kendi ordularının üstünlüğü ile övünerek bir mektup yazıp onu korkutma gayretine girdi. Gur sultanına ailesini felaket uçurumuna sürüklememesini tavsiye etti. Alâeddin şöyle yanıtladı: "Behramşâh'ın bu talebi onun devletinin acizliğinin göstergesidir. Onun tehditleri onun silahları kadar acizdir. Hükümdarlar arasında komşuları ile savaş yapmak yeni bir şey değildir. Ama onun yaptığı gibi barbarlık yapmak cesaret olarak bilinmiyordu ve hükümdarlara karşı böyle bir şeyin yapıldığı daha önce hiç duyulmamıştı. Behramşâh emin olsun ki Allah onu terk etti ve Gur ailesinin temsilcisinin bu şekilde öldürülmesinden dolayı benim intikam almamı takdir etti* (Esterabâdî, t.y., s. 121).

Cüzcânî ise Alâeddin Hüseyin'in gelen elçilerle Behramşâh'a şu cevabı gönderdiğini kaydetmektedir: *Senin fillerin varsa benim de Harmillerim²⁷ var. Ama Allah biliyor ki gerçekten sen bir yanlışın içine düştün, sen benim kardeşlerimi öldürdün. Oysa ben senin ailenden hiçbir kişiyi öldürmedim. Sen Allah'ın söylediğini duymadın mı? "Her kim haksız yere öldürülürse, mirasçısına ya da akrabasına öcünü alması için izin verdik. Ama o da öldürmede sınırları aşmasın. Çünkü dinin verdiği yetki ile zaten desteklenmiştir"*²⁸. Alâeddin Hüseyin bu ayeti söylemekle yapacağı savaşı İslâm dini teamüllerince meşrulaştırmış oluyordu.

Elçilerin Behramşâh'a verdikleri olumsuz yanıt üzerine her iki ordu savaş hazırlıklarını hızlandırdı. Bu arada Sultan Alâeddin ordusunun iki cengâveri,

²⁶ Bazı kaynaklarda savaş başlamadan evvel Behramşâh'ın öldüğü ve Alaeddin Hüseyin'in savaşı bir şekilde Gazne şehrini ele geçirdiği yazmaktadır. Bkz. (İbnü'l-Esîr, 1989, XI, s. 144; Abdükadir el-Badâûnî, 1380, s. 29; Hamdullah Müstevfi, 1387, s. 401). Ancak bu bilgiler doğru değildir. Nitekim gerçekleşen savaşlardan sonra Behramâh'ın Hindistan'a kaçtığı ve daha sonra tekrar Gazne'ye dönüp tahtta bir müddet kaldıktan sonra öldüğü bilinmektedir. Bkz. (Merçil, 2007, s. 90).

²⁷ Nesevî, Harmil kelimesinin baltacı manasına geldiğini ifade etmektedir. Bkz. (Nesevî, 1934, s. 88).

²⁸ (KUR'AN, İsrâ, 33).

Harmilleri yanına çağırıp Behramşâh'ın söylediklerini ilettiler. Bu Harmillerden birisinin adı Harmil-i Sâm diğeri adı ise Harmil-i Sâm Bencî idi. Sultan Alâeddin onlara “Behramşâh bir elçi gönderdi. Ben size karşı fillerimi getirdim dedi. Ben de bir cevap gönderip sizin fillerin varsa benim de Harmillerim var dedim. Bugün sizin her birinizin işi bir fili düşürüp yere sermektir” dedi. Onların her ikisi yeri öpüp garnizonlarına geri döndüler. Hazırlıklar tamamlandıktan sonra Tekinâbâd'a bağlı Kütâhbazbâb²⁹ olarak adlandırılan mevkiye ordular karşı karşıya geldiler. İki pehlivan zırhlarının eteklerini bağlayıp savaşa girdiler. Behramşâh'ın filleri hamle yaptıkları zaman bu pehlivanlardan her biri bir file saldırdı ve hayvanların zırhlarının altına girip hançerlerle fillerin karnını yardı. Harmil-i Sâm Bencî savaştığı fili öldürmeyi başarsa da kendisi de filin altında kalıp öldü. Harmil-i Sâm ise kendi rakibi olan fili öldürmeyi başarıp geri döndü (Bosworth, 1984, pp. 778-779; Mustafa Khan, 1949, s. 205). Anlaşıldığı kadarıyla mübâreze usulünde gerçekleşen bu ilk karşılaşma Gurluların lehine sonuçlandı³⁰.

Sultan Behramşâh tekrar savaşa girmekten kaçınsa da artık yapabileceği bir şey kalmamıştı. Savaş bir kez daha başlayınca Sultan Alâeddin tam teçhizat kuşandı ve zırhının üzerine giymek üzere koyu kırmızı renkli cübbesinin getirilmesini istedi. Sultanın bunu yapmaktan maksadı ok, kılıç ya da mızrak darbesi ile yaralandığı takdirde vücudundan çıkan kanın görünmesini engellemek ve bu şekilde askerlerinin umutsuzluğa kapılmadan savaşa devam etmelerini sağlamaktı (Cüzcânî, I, 1342, s. 342; Esterabâdî, t.y. s.121; Köymen, 2011, II, s. 371).

Gur askerlerinin piyade savaş esnasında bir taktikleri vardı. Onlar ham öküz derisini ikiye katlayarak bir giysi haline getirirlerdi. Bu giysinin her iki tarafını sıkıştırılmış ve şekillendirilmiş pamuk ile sararlardı. Gur piyadeleri bu giysiyi omuzlarından attıkları zaman ayaklarına kadar kaplanırdı. Bu şekilde askerler bir duvar gibi görünürlerdi. Pamuğun niteliğinden ve sıkıştırılmışlığından ötürü hiçbir silah bu giysiyi etkilemezdi. Gurlular bu savaş taktiğine Kârвах adını vermişlerdi. Savaş tam anlamıyla başladığı zaman Devletşâh b. Behramşâh bir fil ve bir bölük ile hamle yaptı. Sultan Alâeddin Kârвах taktiği ile dizilen askerlerine Devletşâh'ın kısıp alınması için bölünmelerini emretti. Onlar bu doğrultuda dizilimlerini açtılar. Böylece asrın savaşçısı olarak nitelendirilen (Merçil, 2007, s. 90). Devletşâh fili ile o yarıktan içeri girdiği zaman piyade birliği tekrar gediği kapattı. Şehzade her taraftan kuşatıldıktan sonra birliği ile birlikte öldürüldü³¹. Behramşâh'ın orduları bu

²⁹ Abdulhay Habîbî bu yerin asıl isminin Kütâhbâz olduğunu ve şimdi Gazne şehrinin güneydoğusunda bulunduğunu ifade etmektedir. Bkz. (Cüzcânî, 1342, I, s. 342, d.n. 3).

³⁰ *Târih-i Firişte*'de savaşın ilk aşamasında Gaznelilerin üstünlük sağladıklarına ve savaşın seyrini Harmillerin değiştirdiğine yönelik kayıtlar bulunmaktadır. Bkz. (Esterabâdî, t.y. 121).

³¹ *Târih-i Firişte*'de Devletşâh'ın ölümü şöyle aktarılmaktadır: Behramşâh Alâeddin'in gücünün farkındaydı. Ama onun oğlu ve aynı zamanda ordusunun kumandanı Devletşâh hasmına karşı savaşmak için ilerledi. Büyük Harmil Devletşâh'ın filinin karnını yardı. Ama kendisi de hayvanın altında öldü. Bu arada Alâeddin, Melik Devletşâh'ı mızrağı ile öldürdü. Diğer Harmil Behram'ın filine saldırdı ve birçok yaralamadan sonra koca hayvanı yere serdi. Ama Behram

büyük yenilgi ile dağılıp uzaklaşmaya başladılar. Sultan Alâeddin dağılan Gazne kuvvetlerini aşama aşama Tekinâbâd yakınlarında bulunan Cûş-ı Âb Germ'e (Kaynayan su) kadar takip etti. Burada iki ordu arasında ikinci savaş başladı. Ancak Behramşâh'ın orduları bir kez daha yenilgiye uğrayıp Gazne şehrine kadar çekildi. Gazneli sultanı burada Gazne halkından ve piyadelerinden topladığı ordu ile üçüncü kez savaşa girdi. Ama o düşmanın üstesinden gelmeyi başaramayıp bir kez daha yenilgiye uğradıktan sonra Hindistan tarafına kaçtı³². Böylece Gazne şehri Gurluların eline geçmiş oldu (544/1149) (Ahmet Cevdet Paşa, 1972, s. 322; Cüzânî, 1342, I, s. 342; Esterabâdî, t.y., s. 122; Ghafur, 1960, s. 125; Hasan b. Şihâh b. Hüseyin, vr. 255b; Şemsüddin Muhammed el-Musevî, vr. 325a). Gur hükümdarı Gazne şehrinde nevbet³³ çaldırdı (Reşîdüddin Fazlullah, 2011, s. 174).

kurtulup bir ata bindi ve her yönden kaçan askerleri ile birlikte kaçtı. Bkz. (Esterabâdî, t.y., s. 121).

³² Devletşâh'ın *Tezkiretü's-Şûarâ* adlı eserinde Behramşâh'ın kaçıışı ile ilgili şöyle bir hikâye anlatılmaktadır: *Gur sultanlarından Melik Alâeddin, Behramşâh'a hücum etti. Behramşâh, onunla bir su kenarında harbe tutuştu. İki yüz savaş fiili olmasına rağmen Alâeddin tarafından bozguna uğratıldı. Gece soğuğun şiddetinden bir harabeye sığındı. Orada bir köylü gördü ve yiyecek ne yemeğin var? diye sordu. Köylü önüne ekme ve dere kenarında bitmiş yabancı nane getirdi. Yemeği yedikten sonra istirahat çekildi. Sonra köylüden üzerine örtecek bir şey istedi. Köylü "Ey genç Ulu Tanrı biliyor ki öküz üzerine örttüğüm çuldan başka bir şeyim yok. Müsaade edersen üzerine örteyim" dedi. Sultan "niçin öküzcü olduğun söyledin, haydi getir üzerime ört" dedi. Köylü o gece onun siret ve suretinden sultan olduğunu anladi. Sabahleyin Sultana "Tanrı'nın izzet ve celâli hakkı için söyle sen sultan mısın?" diye sordu. O da "evet sultanım" dedi. Köylü hümgür hümgür ağladı ve sultanın ayaklarına kapanarak: "Ey cihan halkının efendisi olan sultan! Bu kadar şecaat ve kahramanlık sende olduğu, bu kadar büyük bir orduya ve savaş fillerine sahip bulunduğun halde nasıl oldu da sen şu fena mayalı Gurlu'ya mağlup oldun" dedi. Sultan köylüye "toprağı bellediğin beli yukarı kaldır" dedi. Bu bele doğru bir ok attı. Ok, köylünün elindeki beli geçerek yere saplandı. Bunun üzerine sultan tebessüm etti. İşte kuvvet ve sanatum bu derece fakat ne yazık ki talih yüz çevirdi dedi. Sultan o mağlubiyet üzerine Hindistan'a gitti. Alâeddin Gazne'yi yağma ve ahalisinin birçoğunu öldürdükten sonra kardeşine teslim etti. Kendisi Herat'a döndü. Sultan Behramşâh Hindistan'dan geri döndü. Alâeddin'in kardeşini bir öküzü bindirip Gazne mahallelerini dolaştırdı. Bkz. (Devletşâh, 1977, ss. 116-117.) Devletşâh açık bir şekilde Seyfüddin Sürî döneminde Gazne şehrinin savaşız bir şekilde alınması ile Alâeddin Cihansüz döneminde gerçekleşen savaşı karıştırmaktadır.*

³³ Kelime manası ile *davulhane*, askeri mızıkla olup İslâm ülkelerinde askeri mızıkla takımı ile bunun savaş meydanında veya şehirde iken bulunduğu yerin adıdır. Bu kelime askeri mızıkanın esas unsuru olan davula ve bu mızıkla takımının icra ettiği hususi musiki şekline icra olunmalıdır. *Nevbe* ise sonraları birçok fasıllardan ibaret olup *nakkare-hâne* tarafından beş namaz vaktinde hükümdarın sarayı ve üç gündüz namaz vaktinde ise daha küçük erkânın ikametgâhları önünde çalınan hususi bir müzik parçası idi. *Nevbe* sadece hükümdarlık alametlerinden biri olarak kalmaz onun nağmeleri dinleyenlerin hürmetkarâne susmalarını gerektirirdi. Türklerde *nevbet* Hunlar ve Göktürklerden beri hâkimiyet alâmeti olarak benimsenmiş ve bu gelenek Osmanlılara kadar sürmüştür. Selçuklu sultanları, melikler, tâbi hükümdarlar ve emîrlerin üç namaz vaktinde (sabah, akşam, yatsı) *nevbet* çaldırmalarına izin vermişler, beş *nevbet* çaldırmalarını isyan kabul etmişlerdir. Bkz. (Özaydın, 2007, ss. 38, 40; Palabıyık, 1996, s. 149).

Sultan Alâeddin Hüseyin'in kaynaklarda Cihansûz (Acunu Yakan) olarak anılmasının yegâne sebebi Gazne şehrini ele geçirdikten sonra gerçekleştirmiş olduğu katliamlardır. Kardeşleri Kutbüddin Muhammed, Bahâüddin Sâm ve Seyfüddin Sûri'nin intikamını almak için başlatmış olduğu savaşta Gaznelilerin baş şehrini ele geçirerek emellerine ulaşmış oluyordu³⁴. Sultan Alâeddin yedi gün yedi gece şehrin yakılmasını emretti (Ayan, 2008, s. 89; Badâunî, 1380, I, ss. 28-29; Hândmîr, 1333, II, 603; Konukçu, 1996, s. 480; Mîrhând, 1338, IV, 786; Şemsüddin Muhammed el-Musevî, vr. 325a). Cüzcânî bu yangın sebebi ile oluşan dumandan gündüzlerin gece gibi görüldüğünü, alevlerin parıltılarından ise gecelerin gündüz gibi aydınlık olduğunu kaydetmektedir. Şehrin yakılmasının yanı sıra Gur askerleri de bu yedi gün zarfında yağma, çapulculuk ve katliama devam ettiler. Şehirde bulunan erkekler öldürüldü, kadınlar ve çocuklar esir alındı (Cüzcânî, 1342, I, 344).

İbnü'l-Esîr, Sultan Alâeddin'in Gazne'de yaptıklarını şöyle aktarmaktadır: *Alâeddin şehri ele geçirip üç gün boyunca yağmaladı, kardeşini esir eden Alevîleri yakalayıp dağın tepesinden aşağı attı ve kardeşinin idam edildiği yeri tahrip etti. Kardeşi ve Gurluları yererek şarkı söyledikleri ifade edilen kadınları yakalayıp bir hamama attı ve ölünceye kadar oradan dışarı çıkmalarına mani oldu* (İbnü'l-Esîr, 1989, XI, ss. 124, 145).

Sultan Alâeddin katliamların yanı sıra Gazneli Sultan Mahmud, Sultan Mes'ûd ve Sultan İbrâhim dışında diğer Gazneli sultanlarının türbelerini de yıktırdı³⁵. Gur orduları Gazne şehrinde bu tahribatları gerçekleştirirken Sultan Alâeddin içki ve eğlence ile meşgul oldu. Ayrıca öldürülen kardeşleri Kutbüddin Muhammed ve Seyfüddin Sûri'nin defnedildikleri yerlerden çıkarılıp Fîrûzkûh'a götürülmek üzere tabutlara konulmasını emretti. Sekizinci gece geldiğinde Gazne tamamen yakılıp yıkılmış, binlerce insan öldürülmüştü. *Âdâbü'l-Harb ve's-Şecâ* adlı eserde öldürülen kişi sayısının altmış bini aştığı kaydedilmektedir (Fahr-i Müdebber, 1346, s. 437). *Tabakât-ı Nâsiri*'de Sultan Alâeddin'in kendisini öven birkaç beyit

³⁴*Câmi'ü't-Tevârih* 'te Sultan Alâeddin'in intikam arzusuna dair şu bilgiler bulunmaktadır: Alâeddin korkusuz, acımasız, zorba ve kudretli biriydi. O tarihte onun kardeşlerini öldürmüşlerdi. Kimsenin yüksek sesle konuşup bağırması mümkün olmadı. Bineklerin nefes almalarına ve anırmalarına dahi izin vermeyip nevbet çalana kadar sabretmişti. Ne zaman ki Gazne'yi fethetti, o zaman nevbet çaldırdı ve gece uyudu. Bkz. (Reşidüddin Fazlullah, 2011, s. 174).

³⁵*Habîbü's-Siyer*'de Sultan Alâeddin'in Sebüktegin evlatlarının tamamının türbelerini yıktırdığı ve Cihansûz lakabını da bu sebeple aldığı kaydedilmektedir. (Hândmîr, 1333, II, 603). Yine *Çehâr Makâle* adlı eserde Alâeddin Cihansûz'un Gazne'de yaptıklarına dair şu bilgiler aktarılmaktadır: Âlemin padişahı Alâ'üd-dünya ve'd-din Ebû Alîyyu'l-Hasan b. el-Hüseyin Muhtar Emîrü'l-Mü'minin o iki padişah Şehriyâr-ı Şehîd ve Melik Hamid'in intikamını almak üzere gitti. Behramşâh onun önünden kaçtı. Hafife aldıkları ve mübalağa ettikleri o iki şehidin (Alâeddin Hüseyin'in kardeşleri Kutbüddin Muhammed ve Seyfüddin Sûri'yi kastediyor) derdi üzerine Gazne şehrini yağmaladı. Mahmud'un, Mes'ûd'un, İbrahim'in imaretlerini harap etti. Onların övgülerini altına sattı. Kimsede onun yiğitliği yoktu. (Nizâmî Aruzî, 2016, ss. 44-45).

bestelediği ve bu beyitleri çalgılar eşliğinde söylediği ifade edilmektedir. Zikredilen beyitler şu şekildedir:

*Dünya bilir ki ben cihânın şâhıyım,
Abbasî hanedanının ışığım,
Alaeddin Hüseyin b. Hüseyin'im,
Ki hanedanımın hükümdarlığı kalıcıdır.
Hükümdarlığın gül bahçesine oturduğum zaman,
Bana bir olacak yeryüzü ve gökyüzü,
Arzu edileni başa kakan cesur askere sahibim,
Ölüm oyunları benim mızrağımın ucundadır.
Umudum askerlerimin tozunu izler,
İskender gibi yeryüzü ve gökyüzü bütün âlemin pehlivanıyım,
Bir şehir için diğerinin şahlığına oturanım,
Gazne korkusuzlarından idim,
Sönüp giden hanedan mülkünün gül bahçesinde oturanım.
Nil Nehri gibi bir kan ırmağı idim,
Ancak şimdi yaşlı ve çocukların şefaati dilediği pehlivanım,
Benim çiçek açan servetim onlar için şefaattir,
Sahip olduklarının hatırına onların canını bağışladım,*

Canlarını bağışlamam onlar için merhametimin göstergesidir (Cüzcânî, 1342, I, ss. 344-345; Hândmîr, 1333, II, 903; Hasan b. Şihâh b. Hüseyin, vr. 255b; Mîrhând, 1338, IV, 786; Muhammed Avfî, 1324, ss. 37-38).

Sultan bu beyitleri ile kendisini Abbasî halifeliğinin koruyucusu saymaktadır. Yine o Gaznelilerin bu savaş ile birlikte talihlerinin yok olduğunu, geride kalan Gazne halkına da şefaati edip katliamı durdurduğunu ve bu durumun kendisinin merhametinden ileri geldiğini bildirmektedir. Ancak az sonra görüleceği üzere Sultan Alâeddin'in yaptıkları Gazne ile sınırlı kalmamıştır. O intikamını aldığı kanaat getirdikten sonra işgalin sekizinci gününde kardeşleri için taziye merasimi düzenledi ve ilk taziye kabulünü de Gazne'de gerçekleştirdi. Bundan sonraki yedi gün de kardeşlerinin başında bekleyerek Kur'ân'ın tamamını birkaç defa okuyup sadakalar dağıttı. Ardından Gur'a dönmek üzere ordusu ile birlikte yola koyuldu. Onun Gazne'den ayrılışının batıda beliren Selçuklu tehlikesinden ileri geldiği yönünde yorumlar yapılmaktadır (Merçil, 2007, s. 90; Mustafa Khan, 1949, s. 209; Sıddıqui, 1999, s. 545).

Sultan Seyfüddin Sûrî ile birlikte idam edilen diğer bir kişi de onun veziri Mecidüddin Musevî idi. Sultan Alâeddin vezirin de intikamını almak için Gazne âlimlerinin yakalanıp huzuruna getirilmelerini emretti. Âlimlerin her birinin sırtına Gazne toprağı ile doldurulmuş torbalar yüklendikten sonra yola çıkıldı. Emîr Hân, Sultan Alâeddin'in acımasız komutanlarından biriydi. Gur orduları Fîrûzkûh'a dönerken sultan bu Emîr Hân'ı 500 süvari ile birlikte Gazne'de bıraktı. Kendisine Gazne şehrinin tekrar baştanbaşa yakılıp yıkılması talimatını verdi. Öyle ki yoldan

geçen herhangi birisi burada bir şehir yokmuş fikriyatına kapılacaktı (Mustafa Khan, 1949, s. 209).

Gurlu ordusu Büst şehrine geldiğinde Gazne'de yapıldığı gibi burada da yağma ve çapulculuğa başladı. Cüzcânî Büst'te bulunup dünyanın hiçbir yerinde eşi benzeri olmayan sarayların, camilerin ve diğer imaretlerin Gurlular tarafından yakılıp yıkıldığını bildirmektedir (Cüzcânî, 1342, I, s. 345).

Sultan Alâeddin payitaht Fîrûzkûh'a döndükten sonra beraberinde getirdiği Gazne âlimlerini öldürdü. Onların kanı ile Gazne'den sırtlarında getirdiği toprakları karıştırıp bu karışımdan elde edilen çamurla Fîrûzkûh'ta iki sur inşa ettirdi. Daha sonra da *es-Sultânü'l-Muazzâm* unvanını aldı ve Selçuklu sultanları gibi *çetr*³⁶ taşımaya başladı. Bu durum onun Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbi iken metbû hükümdar Sultan Sencer'e karşı başlatacağı isyanın habercisiydi. Nitekim çetr taşımakla tâbi devlet statüsünden çıkıp bağımsız hareket etmeye başlamıştır (Hândmîr, 1333, II, s. 603; İbnü'l-Esîr, 1989, XI, s. 145).

SONUÇ

Gurluların Gaznelilerle münasebetleri bir hanedan olarak Gur bölgesinde ortaya çıkmalarından kısa bir süre sonra başlamıştır. İki taraf arasında Gazneli Sultan Mahmud döneminde yaşanan savaşlar Gurluların yenilgisi ile sonuçlanmış ve bu devletin Gazneli tabiiyetine girmesine sebep olmuştur. Sultan Behramşâh'ın tahta çıkışına kadar nispeten sulh ile geçen süreç onun döneminde akamete uğramıştır. Behramşâh'ın dış siyasette almış olduğu yanlış kararlar Gaznelileri bir kez daha Gurlular ile karşı karşıya getirmiştir. Ancak bu dönem Gaznelilerin eski kudretinden uzak olduğu Gurluların ise bölgelerinde gittikçe güçlendiği zamana tesadüf etmektedir.

Sultan Behramşâh'ın ilk olarak Kutbüddin Muhammed'i haksız yere öldürmesi, ardından Seyfüddin Sûrî'yi Türk devlet telakkisinin hilaf-ı âdesine katletmesi Gurluların büyük bir intikam hırsına kapılmasına zemin hazırlamıştır. Kardeşlerin ölümünden sonra Gur tahtına çıkan Bahâüddin Sâm bu intikam hırsı ile harekete geçmiş ancak o da sefer güzergâhında hastalığa yakalanarak ölmüştür. Bu defa tahta çıkan Alâeddin Hüseyin de öldürülen kardeşlerinin yasını tutmadan Gazne seferi için hazırlıklara başlamıştır.

³⁶Türkçeye Farsçadan geçen ve şemsiye, çadır anlamına gelen çetrin aslı Sanskritçe chattrâ kelimesidir. Çetr hükümdar sefere veya alayla bir yere giderken başı üzerinde tutulurdu. Bir mızrağın ucunda küçük bir kubbe şeklinde açılan bu saltanat şemsiyesi atlas veya altın sırmalı kadifeden yapılırdı ve tepesinde altın top denilen bir âlem bulunurdu. Büyük Selçuklularda da hükümdarlık alameti olan çetrin üzerinde ok ve yay resmedilmiş bir arma vardı. Selçuklu sultanı Tuğrul Bey'in 3000 süvari ile Nişâbü'r'a girdiği zaman başı üzerinde kırmızı renkli ipekli kumaştan yapılmış bir çetr taşıttığı bilinmektedir. Bkz. (Taneri, 1993, ss. 293-294).

Bölgenin değişik kısımlarından ve Garcistan askerlerinden müteşekkil müttefik Gurlu kuvvetleri 544/1149 yılında Gazne'ye doğru harekete geçmiştir. İki taraf arasında savaş başlamadan önce Behramşâh'ın Alâeddin Hüseyin'i ikna çabaları da sonuçsuz kalmıştır. İki hükümdar arasında üç aşamada gerçekleşen savaşların tamamında Gurlular galip gelmeyi başarmışlardır. Behramşâh kendi tarihinde uğramış olduğu bu büyük felaketten sonra yanında bulunan az bir maiyetle Hindistan'a kaçıktan başka çare bulmamıştır.

Alâeddin Hüseyin'in tarihlerde Cihansûz olarak lâkaplandırılmasının yegâne sebebi elde etmiş olduğu muzafferiyetten sonra Gazne'de gerçekleştirmiş olduğu yağma ve katliamlardır. Nitekim şehir yedi gün yedi gece boyunca yakılıp yıkılmış ve altmış bini aşkın insan katledilmiştir. Bununla da yetinmeyen Alâeddin Hüseyin Gur bölgesine dönerken Gazne âlimlerini de beraberinde götürmüş ve Fîrûzkûh'a varıldığında onları da öldürerek kanları ile sırtlarında getirdikleri toprakları karıştırıp bu karışımdan elde edilen çamurla Fîrûzkûh'ta iki sur inşa ettirmiştir. Tarihlerde eşine az rastlanan bu yağma ve katliam, Alâeddin Hüseyin'in bağımsız hareket etmesine ve bu sıralar devletin tabiiyet arz ettiği Büyük Selçuklulara karşı isyan etmesine de sebep olmuştur.

KAYNAKÇA

Abdulkadir el-Badâûnî. (1380). *Müntehabü't-tevârih*. Mevlevî Ahmed Ali Sâhib. (Tash.). Tahran: Silsile-i İntişârât-ı Âsar ve Mefâhir-i Fergengî.

Abdul Ghafur, M. (1960). *The Gorids history, culture and administration 543-612/1148-1215-16*. Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Philosophischen Fakultät der Universität, Hamburg.

Ahmet Cevdet Paşa. (1972). *Kıyas-ı enbiyâ ve tevârih-i hulefâ*. İstanbul: Bedir Yayınevi.

Alptekin, C. (1989). Büyük Selçuklular. *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul: Çağ Yayınları. ss. 95-232.

Ayan, E. (2008). Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun yıkılış süreci. *Kuruluş ve Öküş Süreçlerinde Türk Devletleri Sempozyumu*, Sakarya.

Bayur, Y. H. (1987). *Hindistan tarihi*. I. Ankara: TTK.

Bosworth, C. E. (1977). *The Later Gaznavids; splendour and decay*. New York.

Bosworth, C. E. (1984). 'Alâ'-al-dîn Ḥosayn Jahânsûz. *Encyclopædia Iranica*, I/7, ss. 778-779.

Bosworth, C. E. (1998). Bahramsah b. Mas'ud (III). *Encyclopedia Iranica*, Vol. III. ss. 526-527.

Dames, M. L. (1997). Gur. *İ.A.*, IV. İstanbul: MEB, ss. 825-828.

Devletşâh b. Alâü'd-Devle Bahtîşâh el-Gâzi. (1977). *Tezkiretü'ş-şuarâ*. I. Necati Lügal (Çev.). İstanbul: Kervan Yayın ve Kitapçılık Neşriyat.

el-Cüzcânî, Ebû Amr Minhâcüddîn Osmân b. Sirâciddîn Muhammed. (1342). *Tabakât-ı nâsirî*. I. Abdulhay Habîbî. (Tash.). Kabil: Encümen-i Târîh-i Afganistan.

el-Ömerî, Şihabüddin b. Fazlullah. (2014). *Türkler hakkında gördüklerim ve duyduklarım (Mesâlikü'l-ebzar)*. D. Ahsen Batur. (Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.

er-Ravendî, Muhammed b. Ali b. Süleyman. (1999). *Râhat-üs-sudûr ve âyet-üs-sürûr*. II. Ahmet Ateş. (Terc.). Ankara: TTK.

Esterabâdî, Muhammed Kasım Hinduşah. (t.y.). *Târîh-i firîşte*. Muhammed Rıza Nasirî (Musahhîh). İsfahan: Merkez Tahkikat Rayane-i Kâime.

Fahr-i Müdebbir, Mübarek Şâh Muhammed b. Mansûr. (1346). *Âdâbü'l-harb ve 'ş-şecâ*, Ahmed Süheylî Hansarî. (Tash.). Tahran: Şirket-i İkbâl.

Habib, M. (1981). Shihabuddin of Ghur. *Collected Works of Professor Mohammad Habib*, New Delhi, 105-143.

Hamdullah Müstevfî, Ebû Bekir b. Ahmed b. Nasr Müstevfî Kazvînî. (1387). *Târîh-i güzîde*. Abdü'l-Hüseyin Nevâhî. (Tah.). Tahran: Müesseset-ü İntişârât-ı Emîr-i Kebîr.

Hândmîr, Gıyâsüddîn Hândmîr b. Hâce Hümâmüddîn Muhammed b. Hâce Celâlüddîn Muhammed. (1333). *Târîhu habîbî's-siyer fî ahbâr-ı efrâd-ı beşer*. I-II. Tahran: Kitabhâne-i Hayyâm.

Hasan b. Şihâh b. Hüseyin Yezdî, *Câmiü't-tevârih-i hasenî*. Fatih nr. 4307.

Hilleison, S. (1979). Behram Şâh. *İ.A.*, İstanbul: MEB, 454.

Hourcade, B. (1999). Fîrûzkûh. *Encyclopedia Iranica*, Vol., IX, ss. 636-639.

İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasan İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. (1987). *el-Kâmil fî't-târih*, XI, Abdülkerim Özeydî. (Çev.). İstanbul: Bahar Yayınları.

Kazvinî, Yahya b. Abdüllatif. (1343). *Lubbü't-tevârih*. Tahran: İntişârât-ı Bünyâd.

Khan, G. M. (1949). A History of Bahram Shah of Gaznin. *Islamic Culture*, Vol. XXIII, ss. 199-235.

Konukçu, E. (1996). Gazne. *DİA*, XIII, İstanbul: TDV, ss. 479-780.

Köprülü, M. F. (1978). Fîrûzkûh. *İ.A.*, İstanbul: MEB, 655-657.

Köymen, M. A. (1951). Selçuklu devri kaynaklarına dair araştırmalar, I. Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na dair münşeat mecmuaları. *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, VIII/4. (Ayrı Basım).

Köymen, M. A. (2011). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu tarihi*. II. Ankara: TTK.

Merçil, E. (2007). *Gazneliler Devleti tarihi*. İstanbul: TTK.

Mîrhând, Seyyid Hamîdüddin Muhammed b. Burhânüddin Hâvendşâh b. Kemâlüddin. (1338). *Ravzatü's-safâ fî sîreti'l-enbiyâ ve'l-mülûk ve'l-hulefâ*. IV. Abbas Zeryab (Neşr.). Tahran: İntişârât-ı İlmî.

Muhammed Avfî. (1324). *Lübâbü'l-el-bâb*. Leyden: Brill.

Nesevî, Şihâbüddin Ahmed. (1934). *Sîret-i Sultan Celaleddin Mengübirî*, Necip Asım. (Terc.). İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası.

Nizâmî Aruzî Semerkandî. (2016). *Çehâr makâle*, Esin Eren Soysal. (Çev.). İstanbul: Demavend Yayınları.

Öntürk, V. (2018). Ravzatu's-safâ ve habibü's-siyer'e göre Gurlular. *Journal of History*. vol.XI, ss. 129-161.

Özaydın, A. (2017). Nevbet. *DİA*, XXXIII, İstanbul: TDV. ss.38-41.

Palabıyık, M. H. (1996). *Gazneli Devleti saray teşkilatı*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Piyadeoğlu, C. (2014). Gazneliler ve Büyük Selçuklularda filin kullanılmasına dair bazı tespitler. *XI. Millî Türkoloji Kongresi*, İstanbul.

Raverty, H. G. (1881). *Tabakât-ı nâsiri: a general history of the Muhammadan dynasties of Asia*. I. Rivington.

Raza, S. J. (1994). The Afghans and their relations with the Ghaznavids and the Ghurids. *Proceedings Of The Indian History Congress*, Vol. LV, 1994, 784-791.

Reşîdüddin Fazlullah Hemedânî. (2011). *Câmi'ü't-tevârih*. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş. (Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.

Sıddıqui, I. H. (1999). Chansûz Alâeddin. *DİA*, VII, İstanbul: TDV, ss.544-545.

Strange, G. L. (1919). *The geographical part of the Nuzhat-Al-Qulûb composed by Hamd-Allah Mustawfî od Qazwin*. Leyden: Brill.

Szuppe, M. (2003). Herat, history, medieval period. *Encyclopedia Iranica*, ss. 206-211.

Şahin, M. (2013). *Ortaçağ'da herat bölgesi (Gaznelilerin kuruluşundan Timurluların yıkılışına kadar)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gazi Osman Paşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.

Şebânkâreî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. (1376). *Mecmâü'l-ensâb*. Muhaddis, M. H. (Tash.). Tahran: Müesseset-ü İntişârât-ı Emîr-i Kebîr.

Şemsüddin Muhammed el-Musevî, *Kitâb-ı esâhhü't-tevârih*. Turhan Sultan, nr. 224.

Taneri, A. (1993). Çetr. *DİA*, VIII, İstanbul: TDV, ss. 293-294.

Togan, Z. V. (1987). Herat. *İ.A.*, V/1, İstanbul: MEB Yayınları. ss. 429-442.

Yâkût el-Hamevî, Şihâbüddîn Ebî Abdullah. (1977). *Mu'cemü'l-buldân*. IV. Beyrut: Dâru Sadr.

Zahireddin Nişabûrî. (2018). *Selçuknâme*, Ayşe Gül Fidan. (Çev.). İstanbul: Kopernik Yayınları.

Yayın Geliş Tarihi: 16.07.2020
Yayına Kabul Tarihi: 26.11.2020
Online Yayın Tarihi: 31.12.2020
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.770507>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 22, Sayı: 4, Yıl: 2020, Sayfa: 1735-1755
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

DEVİRİM MUHAFIZLARI: İRAN'IN DÜALİST SİSTEMİNDE YERİ VE ETKİSİ NEDİR?

Nazlı KOCA*

Öz

Modern İran Ordusu'nun temelleri 1920'lerde Kaçar Hanedanlığı döneminde atılmakla birlikte, 1979 İran İslam Devrimi'ne kadar Şah rejimi altında iktidarın meşru koruyucusu oldu. İslam Devrimi sonrası ise, Humeyni tarafından geleneksel İran Ordusu'nun (Arteş) devrimin temellerini koruyamayacağı inancıyla, Devrim Muhafızları Ordusu adlı silahlı kuvvetler oluşturuldu. İktidarın temel askeri gücü olan Devrim Muhafızları, Cumhurbaşkanı Rafsancani'nin neoliberal ekonomiye eklemlemeye yönelik politikalar izlediği 1990'lar boyunca yürüttükleri ekonomik rolleri sebebiyle siyaseten de güçlerini konsolide ettiler. Ekonomik gücün politik gücü desteklediği Muhafızlar, kurumlarının sistem içindeki özgülüğü sayesinde reformist Hatemi döneminde yaptıkları açıklamalarla siyasete müdahalelerde bulundular. Son olarak 2005'te iktidara gelen Ahmedinecad Hükümetiyle birlikte ülkede en güçlü ekonomik yapı olarak, siyasette de etkinlik alanlarını genişlettiler. Bu çalışmada, Devrim Muhafızlarının rejimin ordusu olmaktan aldıkları gücü zaman içerisinde ekonomik ve siyasi olarak besledikleri ve İran'ın kendine özgü siyasi düalizme dayalı sisteminde giderek gölgede olan baskın konumlarını görünür kıldıkları tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İran, İslam Devrimi, Devrim Muhafızları, Humeyni, Ambargo

REVOLUTIONARY GUARDS: WHAT IS THEIR PLACE AND EFFECTIVENESS IN DUALIST SYSTEM OF IRAN?

Abstract

The modern Iranian army established by the Qajar Dynasty in the 1920s became a legitimate protector of power under the Shah regime until the 1979 Iran Islamic Revolution. In the aftermath of the Islamic Revolution, the Revolutionary Guards Corp formed under Khomeini's leadership, who believed that the regular Iranian army (aka. Artesh) could not protect the revolution's foundations. The Revolutionary Guards, the government's main

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Koca, N. (2020). Devrim muhafızları: İran'ın düalist sisteminde yeri ve etkisi nedir? *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (4), 1735-1755

* Arş. Gör, Beykent Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler, ORCID: 0000-0001-5872-9417, nazlikocabeykent.edu.tr

military force, had politically consolidated their power due to their economic roles during the 1990s when President Rafsanjani pursued policies to articulate the neoliberal economy. The Guards, whose economic power supported political power, intervened in politics with their statements during the reformist Khatami's period, thanks to their institutions' specificity within the system. Lastly, with the Ahmadinejad Government that came to power in 2005, they expanded politics as its most substantial economic structure. This study argued that the Revolutionary Guards fed the power economically and politically they gained from being the regimes' army over time and in the process made their dominant position visible in Iran's unique political dualism system.

Keywords: Iran, Islamic Revolution, Revolutionary Guards, Khomeini, Embargo

GİRİŞ

Ortadoğu'nun hem stratejik hem de coğrafi bakımdan en kilit ülkelerinden biri olan İran, günümüzde bu özelliklerinden dolayı hala birçok bölgesel ve küresel güç tarafından dikkatle izlenmektedir. Modern İran tarihi 1921'lerde Kaçar Hanedanı'na darbe yapan Rıza Pehlevi ile başlamakla birlikte, İran'ın askeri ve politik geçmişi daha eski tarihin ve birikimin üzerine oturmaktadır. 1921'deki darbe ile iktidarını kuran asker kökenli Rıza Pehlevi, darbenin hemen sonrası İngilizlere verdiği teminat gereği Kaçar hanedanını tahttan indirmeyip, önce Kara Kuvvetleri Komutanı sonra Savaş Bakanı arkasından da hem Genelkurmay Başkanı hem de Başbakan olarak asıl iktidarın kendisinde olduğu bir sistem inşa etmiştir. (Abrahamian, 2017, s. 88). Bununla birlikte, Pehlevi'nin Kaçar Beyi'ni devirip taç giyerek tahta çıktığı tarih ise 1925'tir. Bu tarihten itibaren komşusu Türkiye'deki Atatürk öncülüğünde gerçekleştirilen modernleşme hareketlerini de gözlemleyen Şah'ın amacı, modern bir İran Devleti yaratmak olmuştur. Rıza Şah'ın Türkiye örneğinden hareketle İran'da tesis etmek istediği sistemin ayakları ordu ve bürokrasiye dayanmaktadır. Belirtilen iki ayağı ülkede kurumsallaştırmak için, 1925'ten itibaren yatırımlar yapmış ve çok sayıda asker ve bürokrat istihdam edilmiştir. Kendisi de asker olan Şah, 1925'te zorunlu askerlik getirerek ve bu kuralı kanunlaştırarak, modern İran'daki rejimin temel taşı oturtmuştur.

Ortadoğu'da yaygın olarak görülen asker kökenli devlet pratiğinin İran'da bu denli güçlü köklere sahip olması ve sürdürülmesinde Şah'ın özel bir önemi vardır. Şah kamuoyu önüne asla sivil bir kıyafetle çıkmamış, hep askeri üniformalarla görüntü vermiş ve bu geleneği kendisinden sonra tahta geçen oğlu Muhammed Rıza Şah Pehlevi de devam ettirmiş ve babasının hayal ettiği gelişmiş bürokratik-askeri yapıyı ülkede temellendirmiştir. Muhammed Rıza Şah'ın iktidarı dönemi üstten dayatılan modernleşme hamleleri ve kendi halkına yabancılaşması, Batı ve ABD'ye aşırı bağılılık, 1953'te Başbakan Musaddık'a ABD-Britanya ortaklığıyla yapılan darbe, yoksullaşma ve beraberinde gelen özellikle büyük şehirlerdeki gecekondulaşmaya sebep olan süreçler toplumda büyük bir öfke birikimine sebep olmuştur. 1979'da İslam Devrimi'ne varacak dönemin kapılarını açan bu öfke, 1979'un asıl mimarıdır.

İslam Devrimi sonrası, hareketin ideoloğu ve önderi olan Humeyni, hızla kendisinden farklı bir siyasal sistem tahayyülleri olan rakiplerini tasfiye etmeye ve devletin kurumsallaşmasına hız vermiştir. Tam da bu dönem yaşanan İran-İrak Savaşı, içeride Humeyni'nin dayatmaya varacak olan toplumsal ve siyasal düzenlemelerine muhalefet örgütlenmesini engellemiş ve Irak'a karşı topyekûn bir mücadele söylemi üzerinden muhalefet bastırılmıştır. İslam Devrimi sonrası, savaş sırasında Irak'a karşı mücadele eden milis kuvvetleri, Devrim Muhafızları Ordusu (Sipah-i Pasdaran-ı İnkılab-ı İslami) çatısı altında kurumsallaştırılmış ve bir güce dönüştürülmüştür. Bu askeri birlik projesinin mimarı bizzat Humeyni'nin kendisidir ve İslam Devrimi'nin temellerini korumak konusunda geçmişte Pehlevi hanedanlığınca yapılaşdırılan ve iktidarını koruyan İran Ordusu'na güven duymaması baş sebeptir. Öte yandan, Humeyni yine Irak Savaşı sonrası 'Ezilmişlerin Sefer Hazırlığı' olarak bilinen 'Besic-i Müstezefin' ya da kısaca 'Besic' destek gücünü oluşturan 200'e yakın genç savaşçıyı Devrim Muhafızları çatısı altında denetimine almıştır. (Abrahamian, 2017, s. 227).

İslam Devrimi sonrası formüle edilen yeni rejim, geleneksel İran Ordusu'nu dağıtmak yerine, üst rütbeli askerleri sürgüne göndermiş, görevden almış ya da idam etmiş, böylece kendisine karşı oluşabilecek olası muhalefet hareketlerini engellemeye çalışmıştır. Bir önceki iktidar ile organik bağları sebebiyle geleneksel orduya duyulan bu güvensizlik, Devrim Muhafızları'nın paralel bir askeri ordu şeklinde formüle edilmesinin temel sebebidir. Buna gerekçe olarak da Devrim Muhafızları'na ayrılan askeri-ekonomik payın İran Ordusu'na ayrılan paydan birkaç kat fazla olması gösterilebilir çünkü bu uygulamayla geleneksel ordunun karşısında daha güçlü bir yeni rejim ordusu oluşturma amacı yatmaktadır. Öte yandan, İran Ordusu diğer klasik ordular gibi ülkenin siyasi-ekonomik hayatına görece dâhil olmazken, Devrim Muhafızları tüzel bir kişilik olarak hareket edebilmekte, şirket kurabilmekte, ticari hayata katılabilmekte ve kaynaklara erişimde hiçbir engelle karşılaşmamakla birlikte, iktidarlarına yönelebilecek olası tehlikeleri siyasi hayata karışarak bertaraf edebilmektedir. Ruhani, Rafsancani gibi görece pragmatist veya liberal Cumhurbaşkanı'nın reform adımlarına direnç gösteren Muhafızlar, 2005 seçimlerinde eski bir Besic üyesi olan Ahmedinecad'ın seçilmesiyle birlikte siyasal olarak tam anlamıyla iktidara gelmiştir. Ahmedinecad sonrası süreçte daha ılımlı olan Ruhani seçilse dahi günümüzde siyaset yapıcılar ve gündelik politika üzerinde Devrim Muhafızları'nın çok güçlü yaptırım kapasitesi bulunmaktadır.

Devrim Muhafızları ile ilgili yapılan çalışmalarda, genellikle Muhafızların ekonomik ve politik rolünün süreç içerisinde güçlenerek daha belirleyici olduğu, Ahmedinecad ile politik olarak en üst seviyeye ulaştığı yorumu yapılmaktadır. Bu yoruma katılmakla birlikte, çalışmada özellikle İran'ın askeri ve politik düalizmine vurgu yapılmasının sebebi, 1979 sonrası İran'ın şerî kurumlarının tamamen sıfırdan inşa edilmiş olmasıdır. Şerî kurumların varoluşunun en temel dayanaklarından biri olan Devrim Muhafızları doğaları gereği sistemin bekasını sağlayan en güçlü

ayaktır. Humeyni her ne kadar Muhafızların siyasete girmemesini öğütlesse de İran'ın Humeyni sonrası döneminin başlangıcı olan 1990'lardan itibaren, Muhafızlar varoluşlarından aldıkları gücü rejimin yeni dönemine uygun şekilde politik ve ekonomik olarak uyarladılar. Hatemi dönemine kadar gölge güç olan Muhafızlar, Hatemi iktidarının reform vaatlerinin Muhafızların korumakla yükümlü olduğu sistemin doğasına zarar verme ihtimali yorumundan hareketle gölgelerinden çıkıp, siyasette daha görünür olmaya başladılar. Rafsanjani'nin özelleştirmeye yönelik adımların hemen ertesinde Muhafızları bu alanlara yatırım yapmaya teşvik etmesi de rejimin doğasını korumaya yönelik bir adım olarak okunabilmektedir.

Belirtilen noktaların ışığında, çalışmanın birinci bölümünde Devrim Muhafızları'nın tarihi ve yapısı incelenecek, ikinci bölümde İran siyasi-ekonomik hayatındaki rolleri açıklanacak ve sonuç olarak Devrim Muhafızları'nın İslam Devrimi'nden aldıkları güçle, rejiminin temellerini korumak adına süreç içerisinde hem politik hem de ekonomik ve askeri olarak daha baskın ve görünür bir aktör oldukları tartışılmıştır.

İRAN'IN İKİNCİ ORDUSU: DEVRİM MUHAFIZLARI

1979 sonrası siyasi olarak ikili bir yapı üzerine kurulan yeni İran hem Cumhuriyet kurumlarına hem de dini kurumlara sahiptir. Cumhuriyet kurumlarının en tepesindeki Cumhurbaşkanlığı, ülkeye rehberlik eden ve en üst dini kurum olan Dini Rehber'e bağlıdır ve bu kurumun denetimindedir. İran'ın askeri ve siyasal düalistik sistemi, modern devletler sisteminde nadir rastlanılan bir durumdur ve özgünlüğü buradan kaynaklanmaktadır. Özellikle askeri alanda İran ordusu tamamen ortadan kaldırılmadan, dini lidere bağlı olarak kurulan devletin ikinci resmi ordusu bu özgüllüğü besleyen en belirgin özelliştir. Klasik modern devletlerin ordularına benzeyen ve 350 bin kişiden oluşan İran Ordusu ya da bilinen adıyla 'Ardeş', ülkenin topyekûn dışarıya karşı muhafazasından sorumludur. Bir diğer askeri yapı olan ve direk olarak Dini Rehber'e bağlı bulunan Devrim Muhafızları ise hava-kara-deniz gücüne sahip olmakla birlikte, İslam Devrimi'nin temellerini, öğretilerini ve bekasını korumakla görevlidir.

İran Ordusu Ardeş'in hukuksal zemini İran Anayasası'nın 143. maddesine dayanmaktadır. Bu maddede, İran İslam Ordusu'nun ülkenin bağımsızlığını, toprak bütünlüğünü ve İslam Cumhuriyeti'nin düzenini korumaktan sorumlu olduğu belirtilmiştir. Devrim Muhafızları'nın hukuksal zemini ise 150. maddede tanımlanmıştır. Bu düzenlemeye göre devrim zaferinin ilk günlerinde oluşturulduğu belirtilen Muhafızlar, devrimi ve kazanımlarını korumakla görevlidir. Aynı zamanda İslam Devrimi'ni korumakla görevli olduğu açıklanan Devrim Muhafızları'nın faaliyet ve sorumluluk alanının, Ardeş ile bağlantılı olarak koordineli ve kardeşçe bir iş birliğine dayandığı da bu yasa maddesi ile belirtilmektedir. ("ICL Project", 2020).

1979'da Humeyni'nin yönetimi altında devrimin kazanım ve geleceğini korumak adına oluşturulan ve 1980'de Irak ile başlayan savaş vasıtasıyla kurumsallaştırılan

Devrim Muhafızları yapısal şemada direk olarak dini lidere bağlı olup, Milli Savunma Yüksek Şurası bünyesinde bağımsız bir ordu şeklinde formüle edilmiştir. (Farzam&Sarı, 2017, s. 273). 17 Eylül 1985'te bünyesinde kara, hava ve deniz kuvvetleri de barındırmasına karar verilen Devrim Muhafızları, Besic ve dış operasyonlardan sorumlu Kudüs Gücü dahil olmak üzere beş ana koldan oluşmaktadır. İlerleyen dönemlerde gelişen yapısı ve 1980'de başlayan Irak ile savaş da ihtiyaçları arttırdığı için, Devrim Muhafızları bir bakanlığa dönüştürülmüş ve ilk Bakan da Muhsin Refikdost olmuştur fakat 1989'da görülen lüzum üzerine bu bakanlık kapatılmış ve Genel Kuvvetler Komutanlığı bünyesinde doğrudan dini lidere bağlı, bağımsız bir ordu haline getirilmiştir (Yegin, 2013, 66). İran'da bulunan beş istihbarat kurumunun üçü Devrim Muhafızları çatısı altında bulunmaktadır; İstihbarat Bakanlığı (Vezaret-i İttılaat) yürütme altında çalışırken, Ordu İstihbarat Koruma Teşkilatı (Sazman-ı Hifazat-ı İttilat-i Artış) ise Milli Ordu bünyesinde çalışmaktadır. Devrim Muhafızları'na bağlı istihbarat kurumları ise; Devrim Muhafızları İstihbarat Teşkilatı (Sazman-ı İttilat-i Sipahi), Devrim Muhafızları İstihbarat Koruma Teşkilatı (Sazman-ı Hifazat-ı İttihat-ı Sipah) ve Devrim Muhafızları'nı Koruma Teşkilatı (Sazman-ı Hifazat-ı Sipah)'dır (Kemal, 2017). Hava gücü 15 bin, deniz gücü 20 bin ve kara gücü 230 bin olan Devrim Muhafızlarının (Yegin, 2013, 273-274), Muhafız Orduları Deniz Kuvvetleri 5000'i deniz piyadesi olmak üzere yaklaşık 20000 kişilik bir kapasiteye sahiptir ve asıl amaçları Basra Körfezi'nde ABD deniz gücünü dengelemek ve ABD birliklerinin Basra'daki etkinliklerini sınırlandırmaktır. (Cordesman, 2007, s. 6).

Devrim Muhafızları çatısı altındaki diğer grup olan Besic ise paramiliter gönüllü milis teşkilatıdır ve doğrudan Dini Lider'den emir almaktadır. Bugün yaklaşık olarak 10 binin üzerinde üyesi bulunan Besic güçleri, resmi dini törenleri organize etme, ahlak polisliği, muhalif gösterilerin bastırılması gibi faaliyetleri kolluk kuvvetleriyle birlikte yerine getirmektedir. Bununla birlikte, Besic güçleri yine İran Anayasası'nın 101. maddesiyle yasal zemine oturtulmuştur. Bu madde devletin bütün vatandaşlarının İslami ölçüler içerisinde askeri eğitim almasını sağlamakla yükümlü olduğunu, bu durumun İslam Cumhuriyetini silahlı savunmaya olanak verdiğini vurgulamakta ve düzenlemektedir. (Yegin, 2016, s. 14) Bu silahlı birlikler herhangi bir savaş durumunda diğer silahlı kurumlarla birlikte ülke savunması gerçekleştirebileceklerdir. Tüm Devrim Muhafızları birlikleri gibi, ekonomik olarak güçlü kılınmak istenen yapı, İran'da olanaklara ve kaynaklara erişimde sorun yaşamamaktadır. Yıllık Gayri Safi Milli Hâsılının %1'i Besic Güçleri'ne aktarılmaktadır ve kuruma yapılacak yardımlar vergiden düşülebilmektedir. (Yegin, 2013, s. 63).

Kudüs gücü ise rejim ihracı politikası çerçevesinde yurtdışı faaliyetleri gerçekleştiren, direk olarak Dini Lidere bağlı ve yaklaşık olarak 15 000 kişiden oluşan elit bir birimdir ve 1990 yılında dönemselsel gelişmelere ve bölgesel güçlere paralel olarak oluşturulmuştur. Dönemin uluslararası konjonktürüne bakmak

gerekirse, Sovyetlerin yıkılması sonrası ABD dünyada tek süper güç olarak liderliğini ilan etmiştir ve Ortadoğu'da daha tek taraflı, saldırgan politikalar izleyeceği öngörülmüştür. Öte yandan, dönem özellikle Ortadoğu'da İran gibi devlet ideolojisi devrim ihracı olan bir ülkeye büyük fırsatlar sunmaktadır. Bölgede ileriye dönük perspektif şekillenirken, Şii etki alanını oluşturmak /genişletmek ve Şii nüfusun yoğun olduğu ülkelerde siyasi güç elde etmek isteyen İran, bu süreçten sonra giderek dış operasyonlardan sorumlu Kudüs Gücü Birliği'ni daha fazla kullanmaya başlamıştır. 1980 itibariyle ve özellikle Körfez Bölgesi'ndeki ABD müttefiki ülkelerin de yardımıyla ABD tarafından çevrelendiğini fark eden İran da vekil güçler oluşturma politikasıyla bölgede ABD'yi müttefikleri üzerinden çevreleme politikası izlemiştir. İran-Irak Savaşı boyunca askeri başarılarla göze giren ve özellikle Afganistan'daki Taliban tehlikesinin İran sınırlarını tehdit etmeye başlamasına paralel olarak Kudüs Gücü'nün başına getirilen Kasım Süleymani Afganistan'da ABD-İran ortaklığı kurulmadan önce, Taliban'a karşı başarılı operasyonlar gerçekleştirmiştir.

Devrim ihracı politikası ve bölgede İran'ın Şiiliği kullanarak bir etki alanı oluşturma amacıyla dış operasyonlara verilen önemin artması, daha sonraki dönemlerde bu bölgelerde kurulan İran ile bağlantılı yapılardan ötürü İran'ın sonraki dönemlerde bölgede özellikle Amerika'ya karşı elini güçlendirmiştir. Bu amaçla Muhafızlar bünyesinde kurulan Özgürlük Hareketleri Ofisleri bu İran destekli yapılarla iletişime geçmiş ve ideolojik-askeri- taktik ve lojistik eğitimler vermiştir. (Katzman'dan aktaran Sinkaya, 2011, s. 145). Bunun en bilinen örneklerinden biri Hizbullah ve Kudüs Gücü arasındaki bağıdır. 1982 yılında İsrail'in Galile'ye Barış Operasyonu çerçevesinde Lübnan'ın güneyini işgal etmesi, Emel Hareketi bünyesinde olan ve daha sonra ayrılan İslami Emel ve İran arasında organik ilişkiler kurulmasıyla sonuçlanmıştır. 1982 yılı ortalarında Lübnan'a giden ve oradaki Şii gençlere ideolojik-askeri eğitim veren Devrim Muhafızları Kudüs Gücü Birliği, bölgede Hizbullah'ın temellerini attılar ve bu bağlar günümüzde hala geliştirilerek, korunmaktadır. (Sinkaya, 2011, s. 145).

Lübnan'ın yanı sıra Yemen'deki Ensarullah Hareketi ile İran arasında organik bağlar bulunduğu birçok yazar, gazeteci ve akademisyen tarafından yazılmaktadır. Şiiliğin Zeydi koluna mensup Husi Hareketi, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'ne karşı ülkede günümüzde de devam eden bir savaş yürütmektedir. Ayrıca Husiler tarafından Suudi Arabistan'a karşı kullanılan askeri teçhizatın ve füzelerin İran menşeli olduğu iddiası dünya basınında sıklıkla dile getirilmekte ve İran'ın Husileri askeri ve ekonomik olarak desteklediği iddia edilmektedir. (Tamer, 2020, par.3) Ancak bu iddialar İran tarafından reddedilmektedir. (Kurşun, 2020, para.1). Diğer yandan, Afganistan'daki Hazara Şiileri İran'ın etki ettiği bir diğer gruptur. Afganistan'da Taliban ile savaşta İran sınırına yakın bölgelerde İran ile operasyonlara katılan Hazara Şiileri, aynı zamanda İran içinde göçmen olarak yaşamaya çalışan en büyük gruplardan birisidir (Farzam & Sarı, 2017, s. 274-275). Hatta Suriye'de Beşar Esad ve Suriye Ordusu'nun yanında, ülkedeki radikal İslamcı

yapılara karşı Devrim Muhafızları çatısı altında savaşan Afgan Şiilerden oluşan Fatimiyyun Tugayları ve Şii Pakistanlılardan oluşan Zeynebiyyun Tugayları bulunmaktadır. (Aljazeera Turk, 2015). İran Devrim Muhafızları, Kudüs Gücü ve siyasi bağlantılar yoluyla Bahreyn ve Azerbaycan'daki Şiiler üzerinde hâkimiyet kurarak ve bu hâkimiyeti kullanarak da etki alanını genişletmek istemektedir ve bu amaçla çeşitli faaliyetler gerçekleştirmektedir. İran'ın tüm bu rejim ihracı ve etki alanı kurma hamlelerinden ötürü, 2004 yılında Ürdün Kralı Abdullah tarafından kullanılan ve İran'ın siyasi etki alanında yayılmacı bir politika izlediğini iddia eden 'Şii Hilali' kavramı da bu gelişmelere dikkat çekmek amacıyla kullanılmıştır. (Salihi, 2011, s. 185.)

Öte yandan, ABD'nin Irak işgali sonrası ülkede ABD askerlerine karşı yapılan birçok eylemi gerçekleştiren Iraklı milislerin Kudüs Gücü tarafından eğitildiği ve silahlandırıldığı iddiası uluslararası basında sıklıkla yer almıştır.¹ Tüm bu iddialar ve istihbarat raporları sebebiyle 2007'den itibaren Kudüs Gücü ABD tarafından teröre destek veren organizasyon olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca ABD İsrail için bölgede yaşamsal bir tehdit olarak gördüğü İran'ı, sıklıkla Kudüs Gücü'nün gerçekleştirdiği operasyonlar üzerinden eleştirmekte ve engellemeye çalışmaktadır. Hatta ABD eski Başkanı Donald Trump nükleer anlaşmadan tek taraflı çekilme kararı sonrası, 2019 yılının Nisan ayında Devrim Muhafızları'nı "yabancı terör örgütü" olarak sınıflandırdığını ilan etmiş ve böylece ilk defa yabancı bir hükümetin herhangi bir organı ilk kez ABD kara listesine alınmıştır. Bununla birlikte, ABD'nin bu kararı Devrim Muhafızları mensuplarının ABD'deki varlıklarının dondurulması, ABD vatandaşları ile ticaret yapmalarına yasak getirilmesi gibi engellemeleri de kapsamaktadır. ABD'nin bu kararına İran Ulusal Yüksek Güvenlik Konseyi ise ABD'nin Merkez Kuvvetler Komutanlığı'nı (CENTCOM) ve ona bağlı bütün güçleri "terörist" ilan ederek, ABD'yi de "terörizmin destekçisi" olarak nitelendirerek karşılık vermiştir. (DW, 2019). ABD'nin Devrim Muhafızları'nı terör örgütü ilan etmesinden sonra 3 Ocak 2020'de Bağdat Uluslararası Havaalanı yakınında Kudüs Gücü Birimi Komutanı General Kasım Süleymani'yi bombalı saldırı ile öldürmesi ise, ABD'nin Devrim Muhafızları'nı bölgede yaşamsal çıkarlarına direk bir tehdit olarak gördüğünün kanıtıdır. Suikastın ardından Pentagon'dan yapılan açıklamada, suikast emrinin bizzat Başkan Trump tarafından verildiğinin ve yabancı bir terör örgütünün liderinin öldürüldüğünün açıklanması (AA, 2020) ise ABD'nin İran'ın ikinci ordusuna dair algısının en net göstergesidir.

Özellikle İran-Irak savaşı boyunca hem düzenli ordu gibi savaşarak hem de vur-kaç gibi gerilla taktikleri ile başarılı operasyonlar yapan Devrim Muhafızları, ülkenin

¹ Uluslararası basında Irak'taki ABD askerlerine saldırılar ve İran etkisi ile ilgili haberleri için bkz; "Hezbollah Training Iraqis in Iran: U.S. military", Reuters, 5 Mayıs 2008; "Leaked Reports Detail Iran's Aid for Iraqi Militias", New York Times, 23 Ekim 2010; "Iranian-backed Elements Working on Iraq Base Housing U.S. Soldiers", CNN 23 Haziran 2015.

balistik füze geliştirme çalışmalarının da başında bulunmaktadır. Özellikle 1985'lerin ortalarından itibaren kısa ve orta menzilli füzelerin geliştirilmesine yönelik çalışmalara ağırlık veren Devrim Muhafızları, yoğunluklu olarak Rusya, Kuzey Kore ve Çin'den aldığı lojistik destek ile bu füzelerin menzilini arttırmaya yönelik çalışmalarına devam etmektedir. Bununla birlikte, Muhafızlara bağlı birliklerin balistik füze geliştirme faaliyetleri kapsamında İran'ın ilk askeri uydusu

'Nur'u' 2020 yılının Nisan ayında yörüngeye başarılı bir şekilde fırlattığı da belirtilmelidir. (Euronews, 2020).

DEVİRİM MUHAFIZLARININ EKONOMİK VE SİYASİ GÜCÜ

Ekonomik Gücü

İran Anayasası'nın 147. Maddesi Devrim Muhafızları'nın ekonomik etkinliklerinin meşru zemini olarak görülmektedir. Bu madde barış zamanında hükümetin ordu personeli ve ekipmanlarını yardım operasyonları, eğitim ve üretim faaliyetleri ve yeniden inşa için kullanabileceğini belirtmektedir (Constituteproject, 2020). Humeyni'nin 1989'da ölümünün ardından Hamaney'in Dini Rehber, Rafsancani'nin Cumhurbaşkanı olmasıyla birlikte, Muhafızların ülkede üç ana başlık altında faaliyet gösterdikleri görülmektedir; İslam Devrimi'nin ve ülkenin güvenliğini sağlamak, İran'ın imarına/inşasına katkı sunmak ve teknik/askeri imkânların geliştirilmesi. Bu sayede Muhafızlar savaş sonrası kendilerine iş kurmaları için verilen mali yardım sayesinde sektörel olarak bir güç olmaya başlamıştır. İmar faaliyetleri kapsamında 1989'da Hatem-ul Enbiya Karargâhı (Ghorb) adlı kuruluş aracılığıyla sivil inşaat faaliyetleri yürütülerek ekonomik alana yavaş yavaş girilirken, teknik çalışmalar bağlamında balistik füze geliştirme programları hazırlanmıştır. Bu kurum bizzat Dini Lider'in emriyle kurulmuştur, bütçeleri doğrudan yine Dini Lider tarafından kontrol edilmektedir ve günümüz İran'ının birçok sektöründe ekonomik olarak hakimiyetleri söz konusudur. Aynı zamanda Devrim Muhafızları bünyesinde bulunan İmam Hüseyin ve Bakiyetullah Tıp Bilimleri gibi iki yüksek okul, bu alanda faaliyet göstermektedir. (Sinkaya, 2010, s. 122)

1990'da Cumhurbaşkanı olan Rafsancani 1990'lar dönemi boyunca hız kazanan küreselleşme ve neoliberalizme kayıtsız kalmamış ve daha fazla küresel iktisadi sisteme entegre olma yönlü, pragmatik politikalar izlemiştir. Her ne kadar Rafsancani dönemi reformistlerin ilk dönemi olarak anılsa da Rafsancani'nin sistemi değiştirmek, ya da yeniden form vermek yerine küresel sisteme göre özellikle ekonomiyi güncelleme yönlü politikaları vardır. Rafsancani ve temsil ettiği kanat muhafazakarlarla yakın olmakla birlikte, küresel ekonomik sisteme uyum sağlamanın İran'ın ve İslami sistemin devamı için bir ihtiyaç olduğunu düşünmektedir pragmatik reformistler olarak adlandırılmaktalar. Tam da 1990'ların neoliberalleşme ruhuna ve politikalarına uygun olarak ve Rafsancani'nin ekonomiyi yarı kamusal sektöre açmasıyla birlikte, İran ekonomik sistemi içerisinde Devrim Muhafızlarının giderek

alan kapladığı ve güçlendiği görülmektedir. Böylece 1990'lardan günümüze, Muhafızlar İran'da milyar dolarlık bir iş ve sanayi gücü olmuştur. Bu yapının işleyişine bir örnek vermek gerekirse; Hatem-ul Enbiya Karargâhı devlet tarafından finanse edilen bir kuruluştur fakat bir özel şirket gibi yönetilmektedir ve bu sayede diğer uluslararası şirketler yapıya ve hareket yeteneğine sahiptir. (Hourcade, 2009, s. 60)

Devrim Muhafızları'nın ekonomik gücü kamu sektörü, özel sektör ve din-devrim vakıfları (bonyadlar), askeri kuruluşlar, kooperatifler ve fonlardan oluşmaktadır. Doğrudan Muhafızlar tarafından kontrol edilmeyen fakat dolaylı olarak etkileri altında bulunan iki önemli bonyad, Bonyad Mostazafan (Ezilenler Vakfı) ve Bonyad Shahid va Omur-e Janbazan (Şehitler ve Gaziler Vakfı) 'dır. Ezilenler Vakfı İran'daki en büyük ve aynı zamanda İran ekonomisine en iyi entegre olan vakıftır. Resmi olarak faaliyetleri bir sivil toplum kuruluşu kapsamındadır ancak yöneticileri doğrudan Dini Lider tarafından atanmaktadır (Rizvi, 2012, s. 592).

1990'lardan itibaren yapılan özelleştirmeler sonucu, büyük kamu işletmelerinin, Muhafızların ekonomik çatısı olan Hatemü'l Enbiya Yapım Karargâhı içindeki şirketlere devredilmesiyle, Muhafızlar ekonomiyi kontrollerine almaya başlamıştır. Bu karargâh bünyesinde yaklaşık olarak 812 şirket, 2560'a yakın kadrolu çalışan, 5000'e yakın taşeron şirket ve 35000' yakın da mühendis çalışmaktadır. Bu yapı petrol, gaz, petrokimya, altyapı, sanayi, tarım, enerji, madencilik, proje danışmanlığı gibi birçok alanda faaliyet göstermektedir (Koç, 2018). Bununla birlikte, yasal düzenleme olarak ülkede Muhafızların tekelleşmesini olabildiğince engellemek ve ülkede rekabet ortamını bozmamak adına 100 milyar tümenin (yaklaşık 20 milyon dolar) altındaki ihalelere girmesi kanunen yasaklanmıştır.

Hatemi'nin seçildiği 1997 yılına kadar Devrim Muhafızları siyasallaşmaya paralel bir şekilde ekonomik olarak – özellikle inşaat sektöründe- birçok alanda hakimiyet kurmuştur (Forozan & Shahi, 2017, s. 76). Hatemi'nin yabancı yatırımcıları teşvik etme hedefi de gözetilen reform vaatleri Muhafızları ekonomik hakimiyetlerinin tehlikeye gireceği yönünde endişelendirmeye başlamıştı. Cumhurbaşkanlığı dönemi boyunca Hatemi Muhafızların ekonomik etkilerini kısıtlamaya çalışsa ya da sektörel tekelleşmelerinin önüne geçmeye çalışsa da başarılı olamamıştır. Devrim Muhafızları Hatemi üzerindeki politik baskıyı arttırmanın yanı sıra, reforma yönelik atılan her adım var olan gerginliği daha fazla arttırmıştır.

2003 yılında Tahran'da inşa edilen İmam Humeyni uluslararası havaalanı ihalesini bir Türk Şirketi olan TAV'ın kazanması sonrası, havaalanının açılışı belirlenen tarih geciktirilerek gerçekleştirilmiştir fakat ilk yolcu uçağı havaalanına indikten sonra ve ikinci uçak piste incekken Devrim Muhafızları askeri araçları piste girmiştir. Kontrol kulesini ele geçiren Muhafızlar birkaç saat sonra bir bildiri yayınlayarak, havaalanı ihalesinin yabancı bir şirkete verilmesinin ulusal güvenliğe aykırı olduğunu söylediler ve havaalanını ikinci bir duyuruya kadar kapatılacağını açıkladılar. (FBIS-NES-2004-0511'den aktaran Sinkaya, 2010, s. 129). Tüm bu

sürecin sonunda Hatemi hükümeti direnemeyerek, TAV ile yapılan sözleşmeyi feshettiğini açıklamıştır. Böylece Devrim Muhafızları siyaseten alınmış bir kararı, direk bir fiziki müdahale ile etki ederek şekillendirmiştir. Yine 2004 yılında Turkcell'in liderlik ettiği konsorsiyum, yüzde 70'lik hisseye sahip olma şartıyla girdiği İran'da kurulacak ilk özel GSM şirketi 'Iracell'in ihalesini kazanmıştır fakat 2005 yılında Türkiye'nin ve dolaylı olarak TAV şirketinin İsrail ile dost ilişkileri olduğu ve bu durumun ulusal güvenliği tehlikeye soktuğu gerekçesiyle İran Parlamentosu'ndaki muhafazakarların baskısı sonucu, firmanın payının azaltılması kararı alınmıştır. Bu kararlar birlikte devletin hissesinin oranı yüzde 51'e çıkarılmıştır ve Turkcell ile yapılan sözleşme geçersiz kılınmıştır. (Pesaran, 2011, s. 151-152).

2005 ile 2011 yılları arasında Devrim Muhafızları'nın petrol ve gaz sektörlerindeki sözleşmelerden toplam 25 milyar dolar kazandığı belirtilmektedir (Alfoneh, 2011). Ahmedinecad iktidarı ile birlikte, 2006 yılında Muhafızlara ait bir şirket İran'ın en büyük doğalgaz sahası Güney Pars'in geliştirilmesi ile alakalı 2.5 milyar dolarlık bir ihaleyi ve Asaluye'den Pakistan'a ulaşacak doğalgaz boru hattının inşası için açılan 1.3 milyar dolarlık ihaleyi kolaylıkla kazanmıştır (Forozan & Shahi, 2017, s. 77). Buna ek olarak, Ahmedinecad Hükümeti Tahran metrosu inşaatını, 64 baraj inşasını, 15 eyalette 6 bin 300 kilometrelik su hattı yapımını, 400 kilometrelik su taşıma tünelli yapımını, 2 bin 600 kilometrelik otoyol ve tren yolu yapımını, 23 bin kilometrelik fiber optik tesisatı ve kurulumunu Devrim Muhafızlarına vermiştir. Yine Muhafızlara ait bir şirket, Tahran'ı İsfahan'a ve güney kentlerine bağlayan hızlı tren yolları ile Kuzistan'da inşa edilecek büyük bir barajın yapım ihalesini alan konsorsiyumun içindedir. Ayrıca İran Telekom'un %51'i de Devrim Muhafızlarına ait bir şirket tarafından satın alınmıştır (Sayın & Artan, 2020). Son yıllarda artan ekonomik etkinliğine paralel olarak Devrim Muhafızları, İran Milli Petrol Şirketi ve İmam Rıza Fonu sonrası İran'ın en zengin kurumu haline gelmişlerdir. 2009-2011 yılları arasında Hatem'ul Enbiya petrol ve doğal gaz sektöründe 25 milyar dolarlık sözleşme almış ve Tahran Menkul Kıymetler Borsası'ndaki en önemli aktörlerden biri haline gelmiştir (Alfoneh, 2011).

2011 yılında eski Devrim Muhafızı Rüstem Kasımi'nin Petrol Bakanlığı'na atanması siyasette etkinlik bakımından Muhafızların siyaseten eriştikleri güce ve geldikleri noktaya bir örnektir. Kasımi daha sonra ise İran Kalkınma ve Ekonomik İlişkiler Komitesi Başkanlığına getirilmiştir. Öte yandan halkla ilişkilere büyük önem atfeden Muhafızlar, bu doğrultuda kendi yayın basın ağlarını da kurmuşlardır ve medyada büyük bir devlet kontrolüne sahiplerdir.

Siyasi Gücü

İran Devrim Muhafızları 1980'ler boyunca askeri olarak güçlenme ve gösterdiği başarıların ardından, 1990'larda İran siyasi ve ekonomik sahnesinde kurumsallaşmaya başlamıştır. Bu noktada Humeyni'nin bizzat kendi iradesi ve öncülüğünde oluşturulan Devrim Muhafızları başta olmak üzere askeriyeyle dair vasiyetine düştüğü not belirtilmelidir. İran İslam Devrimi'nin siyasi, hukuki ve

ruhani lideri Ayetullah Humeyni ölümünden bir sene önce 1988'deki vasiyetnamesinde askeri güçleri "ordunun siyasi partiler işlerine karışmama yönetmeliğini takip etmeye" ve "kendilerini siyasi oyunlardan uzak tutmaya" çağırmıştır (Khalaji, 2007, para.2). İran'ın ekonomik, askeri ve siyasi olarak üzerinde şekillendiği kendine özgü ikili yapının uzun vadede ve özellikle askeri alanda farklı sorunlara yol açabileceğini öngördüğü yorumu yapılabilmektedir. Humeyni'nin bölgede tek bir örnek olan ve devrim ihracı politikasını takip etmenin askeri boyutunun yanı sıra siyasi bir program da olduğu İran'da, rejimi korumakla görevli askerin siyasete girişmesinin asıl görevini gölgede bırakacağı ve İran'ı korumasız kılacağı öngörüsünde bulunduğu yorumu da temelsiz değildir. Özellikle Hatemi dönemi ve sonrası Devrim Muhafızları'nın siyasete etki etme gücünün boyutu Humeyni'nin öngörüsünü doğrulamaktadır.

Hamaney'in Dini Lider, Rafsancani'nin Cumhurbaşkanı olduğu 1990-1997 arası dönemde Devrim Muhafızları ağırlıklı olarak ekonomik faaliyetlerle ilgilenmişlerdir. Humeyni gibi karizmatik bir liderin hayatını kaybetmesinin ardından Rafsancani'nin çoğunluğu Irak ile savaştan dönen Devrim Muhafızları'nı özelleştirmelere açılan alanlarda ekonomik faaliyetlere davet etmesi, ekonomi üzerinden olumlu ilişkiler kurma niyetinin göstergesidir. Belirtilen süreçte siyasi olarak da bu Rafsancani hükümeti ile başta Devrim Muhafızları olmak üzere Muhafazakarların paralel politikalar izlediği görülmektedir fakat Muhafızların politik olarak kendisini karşıt bir kimlik üzerinden konumlandırması Hatemi döneminde değildir.

Rafsancani'nin görev süresinin dolmasının ardından 1997 yılında yapılan seçimlerde sol liberallerin de desteklediği reformistlerin adayı Muhammed Hatemi halkın yüzde 70'e yakının oyunu alarak Cumhurbaşkanı seçilmiştir (Üşenmez, 2015, s. 398-399). Seçimlerde 238 aday başvuru yapmasına rağmen, Anayasayı Koruyucular Konseyi² sadece dört adayın yarışa katılmasını onaylamıştır; Muhammed Reyşehri, Rıza Zavarey, Muhammed Hatemi ve Ali Ekber Natık Nuri (Tazmini, 2009 s. 49).

Hatemi iktidarı boyunca muhafazakâr Devrim Muhafızları'nın yapılmak istenen liberal reformlara direnç gösterdiği, bu dirence karşı sokaklarda başlatılan gösterilerin ise Muhafızlar tarafından bastırıldığı görülmektedir. Hatemi İran'daki liberal-sol kanadı temsil etmektedir ve İran'da sivil toplumun teşviki, hukukun üstünlüğü, ekonomik bütünleşme ve uluslararası toplumla kademeli yakınlaşma gibi

² Anayasayı Koruyucular Konseyi (AKK), Şeriatı, İslami dokuyu ve Anayasayı korumak, ülkede yapılan tüm seçimlere katılan adayların seçimlere girmek için 'ehil' olup olmadıklarına karar vermek ve seçim sonuçlarını tasdik etmek gibi görevlere sahiptir. Başkanlığını 1980 yılından bu yana Ayetullah Ahmed Cenneti yürütmektedir. Meclis'te kabul edilen kanunların Anayasa ve Şeriata uygunluğu da bu Konseyce incelenir. (Daha fazla bilgi için bkz: (Türkiye Cumhuriyeti Tahran Büyükelçiliği. (2019, 26 Şubat). İran'ın İç Siyasi Yapısı Hakkında Genel Bilgiler, Erişim Adresi: <http://tahran.be.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/354524>)

reformlara vurgu yapmıştır (Tazmini, 2009, s. 18). Özellikle hukukun üstünlüğünün yeniden tesis edileceği ve sivil toplumun inşa edileceği söylemleri seçim kampanyası boyunca öne çıkmıştır. (Wright, 2001, s. 25).

Hatemi'nin aldığı oy oranı İran halkının çoğunluğunun İran'daki siyasi yelpazeye yüklediği anlam ve görevleri göstermesi bakımından da önemli görülmektedir. Hatemi'nin Cumhurbaşkanlığı yaptığı 1997-2005 yılları arasında belirtilen politik perspektifle atmaya çalıştığı siyasi adımlar çoğunlukla Devrim Muhafızları'nın tepkisiyle karşılaştı. Muhafızların Cumhurbaşkanı'nın siyasi ve ekonomik gücünü törpülemeye çalıştığı birçok örnek olay mevcuttur fakat başarılı olduklarını belirtmek sorunlu bir tespit olarak görülmektedir. Devrim Muhafızlarının asıl başatlığı, kendisi de geçmişte bir Devrim Muhafızları elemanı olan Ahmedinecad'ın iktidarı döneminde gerçekleşmiştir.

1990'ların ikinci yarısında Hatemi'nin Cumhurbaşkanlığı döneminde Devrim Muhafızları sınırlandırılmak istenen ekonomik ve siyasi etkilerini iktidara ve sokağa çıkanlara karşı güç göstererek önlemiştir ve dönem boyunca siyasetteki ağırlığını giderek arttırmıştır. Hatemi ilk defa bir İran Cumhurbaşkanı sıfatıyla CNN'de ünlü ABD'li gazeteci Christiane Amanpour'a röportaj vermiştir ve bu konuşmada üstü örtük bir şekilde 'Rehineler Krizi' sebebiyle ABD'den özür diler mahiyette konuşmalar yapmıştır. Konuşma ve içeriği Devrim Muhafızları tarafından büyük bir tepkiyle eleştirilmiş ve bu süreçten sonra Muhafızlar Hatemi'ye karşı daha da tepkisel bir tavır almıştır.

Seçim çalışmaları dönemi boyunca Hatemi'nin sıklıkla vurguladığı 'hukuk devleti' söylemi de Devrim Muhafızları tarafından Velayet-i Fakih'i inkâr etmek ya da içselleştirmemiş olmak olarak algılanmış ve tepki gösterilmiştir. Hatemi, "*Mardom Salari*" adlı kitabında, İran halkın kaderinin kendi ellerinde olması gerektiği konusunda ısrar ederek siyasi çoğulculuğun önemini vurgulamış, sivil topluma, hukukun üstünlüğüne ve daha fazla siyasi özgürlüğe öncelik vermiştir. İstişare, fikir birliği, eşitlik ve bağlılık gibi kavramlara İslami açıklamalar atfederek, bu kavramların siyasi katılım ve hukukun üstünlüğünü güçlendirdiğini açıklamış ve 'dini demokrasi' kavramını geliştirmiştir (Tazmini, 2009, s. 37). Bu doğrultuda göreve geldikten sonra ilk icraatlardan biri olarak, kendisinin emriyle Hükümet Sözcüsü ve Kültür ve İslami İrşad Bakanı Ayetullah Muhacerani sanat, medya ve basın üzerindeki bazı sansür uygulamalarını kaldırmıştır.

Hatemi'nin hukuki sistemde yapmak istediği değişimlere yönelik attığı adımlara Muhafazakârlar ve Devrim Muhafızları tepki göstermeye başlamış ve kontrollerindeki mahkemeler aracılığıyla bu yayınlara sansür kararları aldırılmışlardır. Bu süreçte eski Cumhurbaşkanı Rafsancani'nin kızı Fa'ezeh Rafsancani tarafından çıkarılan Zan dergisi de yasaklanmıştır. Bununla birlikte, yasaklanan bazı dergilerin editörleri, yayıncıları tutuklanmaya, gözaltına alınmaya başlanmış ve devam eden süreçte de liberal yazarlara, entelektüellere politik suikastlar başlamıştır. Bu adımlara karşılık olarak Hatemi, gizli servisin önde gelen

yöneticilerinden İçişleri Bakan Yardımcısı Said Emami'nin tutuklanması konusunda ısrar etmiştir. Emami'nin gözaltında intihar ettiği söylenip, olay kapatılmaya çalışılsa da Salam gazetesi basının üzerinde çok gizli bir sansür uygulanması hakkında hazırlanmış bir taslağı kamuoyuna açıklayarak dikkatleri üzerine çekmiştir. Salam gazetesi Muhafazakârlarca siyasi baskısı ile kapatılsa dahi bu hamle Tahran Üniversitesi'nde başlayacak olayları tetiklemiştir (Arjomand, 2000, s. 290-291).

8 Temmuz 1999'da Reformistlere yakın Saleem gazetesinin, 'Devlet Güvenliğini Tehdit Eden Yayınların Yasaklanması ve Engellenmesine Dair Kanun' çıkarılarak, Meclis'teki muhafazakârlarca ve Devrim Muhafızlarının desteğiyle kapatılması iki kesim arasındaki gerginlik seviyesini arttırmış ve sokaklarda protesto gösterilerinin düzenlenmesine zemin yaratmıştır (Wells'den aktaran Üşenmez, 2015, s. 399). Tahran Üniversitesi öğrencileri 1999 Temmuz'unda başlattıkları eylemlerle reform politikalarının daha hızlı uygulanmasını ve muhafazakâr uygulamaların sivil hayata daha az müdahale edeceği düzenlemeler yapılmasını talep etmişlerdir. Hamaney ve desteklediği muhafazakâr kesime karşı atılan sloganlar öfkenin adresini gösterirken, rejim ise Devrim Muhafızlarına bağlı Besic güçleri ve resmi güvenlik güçleriyle isyanları sert bir şekilde bastırmıştır. Hatemi olayların sorumlularının bulunması yönünde açıklamalar yaparak ortamı sakinleştirmeye çalışsa da Devrim Muhafızları'nın üst düzey kadrolarındaki 24 komutan Cumhurbaşkanı'na bir 'uyarı' mektubu yazarak ve artık sabırlarının kalmadığını belirterek kontrolü elde tutmaya çalışmış ve bu mektup 9 Temmuz'da Keyhan ve Cumhuri İslami gazeteleri aracılığıyla kamuoyuna açıklanmıştır (Iran Data Portal, 2020). Hatemi'nin de aynı gün bir cevap mektubu yazdığı iddia edilmekle birlikte, basına açıklamamıştır fakat Hatemi'nin birkaç gün sonra yaptığı konuşmalarda askerinin siyaset üzerindeki güçlü etkisini eleştiren açıklamaları, yayınlanmasının engellendiği iddia edilen mektubun içeriği hakkında bir fikir oluşturmaktadır.

Bununla birlikte, reformist iktidar ile muhafazakâr Devrim Muhafızları arasındaki gerginlik ilerleyen dönemlerde azalmamış, tam aksine daha fazla artmıştır. 2000 yılında yapılan Meclis seçimlerinde Reformcuların sandalyelerin büyük çoğunluğunu kazanmaları Devrim Muhafızlarının bir bildiri yayınlamasına sebep olmuştur. 16 Nisan bildirisi olarak da bilinen yazıda, Muhafızlar İslam Devrimi'ne saygı göstermeyen ve komplo kurmak, ihanet etmek isteyenlerin zamanı geldiğinde demir yumrukla ezileceğini açıklamıştır (Haeri'den aktaran Sinkaya, 2010, s. 126). İlerleyen süreçte reformcu kanattan Devrim Muhafızları'na kendilerinin askeri bir güç olduğu ve siyasete müdahale etmemeleri gerektiği yönünde uyarılar gitse de Muhafızların birçok komutanı zaten 2004'teki Meclis seçimleri ve 2005'te Ahmedinecad'ın seçilmesiyle sonuçlanacak Cumhurbaşkanlığı seçimleriyle aktif olarak siyasete girmişlerdir.

Ahmedinecad dönemine hazırlık olarak görülebilecek 2003 Belediye Seçimleri ve 2004 Meclis seçimleri sayısal veriler itibarıyla Reformcuların Muhafazakârlar tarafından sindirildiğini göstermektedir. Meclis seçimlerinde 290 sandalyenin 90'ını

kazanan Devrim Muhafızları Meclis'te ciddi bir siyasi güç haline gelmiş ve yüzde 30 oranında Meclis'te hakimiyet kurmuşlardır. 2003 seçimleri ise Ahmedinecad'ın Tahran Belediye Başkanı olarak seçilmesi bakımından önemlidir. Her ne kadar birçok Devrim Muhafızı Komutanı istifa ederek seçimlere katılmış olsa ve bu durum Devrim Muhafızları Halkla İlişkiler Sorumlusu Mesud Cezayiri tarafından Muhafızların siyasetin ve sosyal hayatın her alanında olmaları gerektiği belirtilerek normal karşılanırsa da, (RFE/RL Iran Report'tan aktaran Sinkaya, 2010, s. 128) ülkedeki en yetkili kurum olan Dini liderliğe bağlı askeri bir güç olan Devrim Muhafızları'nın siyaset üzerinde bir egemenlik kurma girişimlerinin en üst noktası olarak gösterilebilmektedir.

İslam devrimi sonrası Müslüman Öğrenciler Birliği'nin kuruluşunda yer alan ve İran-İrak Savaşı dönemi Devrim Muhafızlarına katılmış olan Besic kökenli Mahmud Ahmedinecad'ın 2005 seçimlerinden galip çıkması, İran siyasetinde ciddi bir dönüm noktası olmuştur. Muhafazakârların desteğiyle Cumhurbaşkanı seçilen neo radikal³ Ahmedinecad, devrimin özüne dönmeyi politik önceliği olarak ortaya koymuş ve bu görüşün etkileri iç ve dış siyasette kısa vadede kendini göstermiştir. Muhafazakârlardan ve Devrim Muhafızlarından aldığı destekle, ülkede reform karşıtı ve otoriter bir politik hat belirleyen Ahmedinecad, Muhafızların desteğiyle kendi iktidarına karşı oluşan ve reform isteyen muhalefeti bastırmıştır. Arada kurulan bu ittifaka paralel bir şekilde, Devrim Muhafızları Ahmedinecad kabinesinde geniş yer bulmuş ve ekonomik olarak güçlenmeye devam etmiştir. Dört eski Devrim Muhafızları üst kadrosunun yer aldığı Ahmedinecad kabinesinde, bakanların yarıya yakını Devrim Muhafızları ile bağlantısı olan kişilerden seçilmiş hatta seçimde Ahmedinecad kendisinin rakibi olan eski Devrim Muhafızları Komutanı Laricani'yi Yüksek Milli Güvenlik Konseyi Sekreteri, Devrim Muhafızları eski Başkan Yardımcısı Muhammed Bakır Zülkadir'i ise Siyasi İşlerden Sorumlu İçişleri Bakan Yardımcısı olarak atamıştır. Kurulan bu kabine 1979 İslam Devrimi'nden beri kurulan hükümetler içinde bir kırılmaya işaret etmektedir. Bu zamana kadar kurulan iktidarlar genelde bir koalisyona dayanmıştır. Bu koalisyonlar, 1979 İslam devrimini gerçekleştiren Şii din adamları, geleneksel pazar

³ Bayram Sinkaya, Devrim Muhafızları'nı inceleyen "Devrimci Ordu ve Siyaset: İslam Devrimi Muhafızları Ordusu Örneği" çalışmasında devrim sonrası İran tarihini 4 başlığa ayırmıştır: geçiş dönemi, radikal dönem, termidor dönemi ve neo-radikal dönem. 1990'ların ortalarından itibaren örgütlenmeye başlayan, Humeyni'nin devrimci çizgisinden sapıldığı için ekonomik sorunların çözülemediğini ve sosyal sorunların arttığını ileri sürerek reformculara meydan okuyan neo radikaller Rafsancani'nin teknokrat hükümeti ve Hatemi'nin reformcu yönetimi dönemlerinde İslam devriminin ciddi yaralar aldığını iddia etmiş, bu nedenle devrimci kimliğe geri dönülmesi gerektiğini savunmuştur. Neo radikaller, geleneksel muhafazakârlardan farklı olarak yoksulları savunma, yolsuzluklarla mücadele ve sosyal adalet söylemini öne çıkarmıştır. (Ehteshami ve Zweiri'den aktaran Sinkaya, 2011, s. 148).

çevresi, teknokrat elitler, eski Devrim Muhafızları üyeleri ve 1990'lar itibarıyla ekonomide etkileri hissedilen yeni iş dünyası olarak tanımlanmaktadır. Ahmedinecad'ın kabinesinde ise ağırlıklı olarak eski asker muhafazakâr Devrim Muhafızları'nın hakimiyeti gözlemlenmektedir (Alfoneh, 2010, s. 74-75). Ahmedinecad'ın iktidar olduktan sonra oluşturduğu kadro, seçim öncesi Muhafazakârlar ile neo radikallerin yaptığı iş birliğinin en önemli göstergesidir. Bununla birlikte, kendisinin ikinci Cumhurbaşkanlığı dönemiyle beraber siyasette artan Devrim Muhafızları etkisi de göz önünde bulundurulmalıdır.

Artan bu etkinin en büyük sebeplerinden biri de elbette ABD'de Bush iktidarıyla birlikte artan İran karşıtı söylemdir. 2001 Afganistan ve 2003 Irak işgalleri, Bush'un İran'ı Şer Ekseni'ne dâhil etmesi, İran'a uluslararası ambargo kararlarının alınması ve İran'ın olası bir ABD saldırısına uğrama endişesi de içeride Devrim Muhafızları'nın siyasete hâkim olmasına meşru zemin sağlayan en büyük gerekçelerdendir. Artan ABD tehdidi algısı İran iç siyasetinde halk tabanında reformculara karşı Muhafazakârların haklılık kazanmasını sağlamıştır. Bu meşru zemin sayesinde, Ahmedinecad'ın ikinci Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ortaya atılan seçimlerde hile yapıldığı iddiası ve başlayan tepkiler Devrim Muhafızları tarafından bastırılmıştır. İran halkının zihninde siyasi tarihlerinde daha önce Birinci ve İkinci Dünya Savaşı sürecinde büyük Batılı devletlerce işgale uğramak bir toplumsal travma yaratmıştır. Bu işgal ya da saldırıya uğrama endişesi ve beraberinde gelen ABD'nin bölgede artan İran karşıtı retoriği, İran halkının daha keskin ve militer söylemlerle politika yapan muhafazakârlara olan eğiliminin sebeplerinden biri olarak açıklanabilir.

2013 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde %50'den fazla oy alarak seçilen Ruhani dönemi ise Devrim Muhafızları ile sorun yaşanan süreç tekrar başlamıştır. Seçim sürecinde Muhafızlar'ın oy kullanılmasını engellemeye yönelik bir hava oluşturmaya çalıştığı ve Koruyucular Konseyi'ne ideolojik olarak yakın bulmadıkları adayları veto etmeleri yönünde baskı yaptığını dair iddialar ve raporlar mevcuttur. Hatta Rafsancani'nin seçimlere girmesinin engellenmesi de bu gelişmelere bağlanmaktadır (Council on Foreign Relations, 2019). Ekonomide liberalleşme yanlısı olan ve dış politikada Batı ile ilişkilerde daha itidalli ve uzlaşmacı bir dil kullanılması gerektiğini düşünen Ruhani, bu eğilimlerinden ötürü Hamaney ve Devrim Muhafızları ile çatışmalar yaşamıştır. Ekonomik olarak özel sektöre alan açılması ve uluslararası iktisadi düzene eklenmek gerektiğini düşünen Ruhani, birçok kez Devrim Muhafızlarına asıl görevleri olan askerliğe çekilmeleri ve ekonomide alan açmaları yönünde çağrılar yapmıştır. Ruhani Devrim Muhafızlarının yarı kamusal bir aktör olarak özel sektördeki ağırlığı ve yabancı sermayeye karşı tutumunun uluslararası sermayenin İran'a soğuk bakmasına sebep olduğunu ve yabancı yatırımcıları ürküttüğünü düşündüğü için Devrim Muhafızlarına temel eleştiri noktalarından bir tanesi askerlik dışındaki faaliyetleridir. İlerleyen süreçte ABD Başkanı Trump'ın P5+1 ülkeler ve İran

arasında imzalanan ve 20 Ocak 2014'te yürürlüğe giren İran'ın nükleer çalışmalarını dondurmaya yönelik anlaşmadan 2018 yılında tek taraflı olarak çekildiğini açıklaması sonrası süreçte yoğunlaşan yaptırımlar, İran'a yabancı sermaye girmesinin yollarını neredeyse tamamen kapatmıştır.

2015 yılında yapılan nükleer anlaşma sonrası 2017 Cumhurbaşkanlığı seçim çalışmaları sırasında, yabancı yatırımcıların İran'a yatırım yapmasını teşvik etmeye çalışan Ruhani, hükümetin beklentilerini bertaraf etmek ve engellemeye çalışmakla suçladığı Devrim Muhafızlarının bu anlaşma sonrası devam ettirdiği füze geliştirme çalışmalarına tepki göstermiş ve Muhafızları nükleer anlaşma şartlarına uymamakla suçlamıştır. Ruhani'nin bu çıkışı Muhafızlardan tepki görmekle birlikte, Dini Lider Hamaney de Ruhani'ye İran'ın askeri gücünü zayıflatmaya çalıştığı gerekçesiyle tepki göstermiş ve sert bir dille eleştirmiştir (Sputnik, 2017).

Ruhani'nin 2015 yılında seçimleri kazandıktan sonra Devrim Muhafızları'nın ekonomideki etkisini eleştirmesinin ardından, Devrim Muhafızları Komutanı Abdullah Abdullahi Muhafızların kurumu olan Hatem-ül Enbiya'nın Ruhani hükümetinden yaklaşık 2 milyar dolar alacağı olduğunu hatırlatması, Muhafızların siyasette ne denli güçlü olduğunu ve hükümeti ne denli kontrol altına alabileceğini göstermektedir. Bununla birlikte, Ruhani 2017 seçimlerini kazandıktan sonra da Muhafızların siyasette ve ekonomideki nüfuzunu kırmaya yönelik açıklamalarına devam etti. Ancak tüm bu eleştiriler Muhafızlarca yapılan karşı açıklamalarla bastırılmaya çalışıldı.

Ülkedeki askeri üslerin ve kapasitesinin deşifre edilmesi ve İran'ın askeri gücünün azaltılması amacıyla hazırlandığı gerekçesiyle Devrim Muhafızlar ile Hamaney'in karşı çıktığı P5+1 ülkeler ve İran arasında imzalanan nükleer anlaşmanın, 2018 yılında ABD Başkanı Trump tarafından iptal edilmesi ve ardından İran'a çok daha sıkı bir ambargo uygulanması, devamında yabancı sermayenin kara listeye girmemek için çekilmesi sonrası, Devrim Muhafızları'nın kaybettiği alanları tekrar kazandığı bir süreç gözlemlenmektedir. Ruhani'nin hedeflediği gibi anlaşmanın imzalanması sonrası 2016'da İran ekonomisi %12,5 büyürken, ülke yabancı yatırımcılar için daha cazip bir pazar haline gelmiştir (BBC, 2018).

Fakat Trump'ın anlaşmadan tek taraflı çekilmesi ve ambargo kararı sonrası yabancı yatırımcıların derhal ülkeden çıkma refleksi göstermesi ve ekonomide beklenen sıkışıklığın Muhafazakârların elini daha da güçlendirdiği yorumu yapılabilmektedir. Diğer yandan, Başkan Trump'ın anlaşmanın iptali sonrası Mayıs ayında Devrim Muhafızları'na kaynak sağladığı gerekçesiyle altı kişi ve üç şirkete yaptırım uygulanması kararı alması ve bu şirketlerle ticaret yapılmasını yasaklaması Muhafızların İran halkının gözünde meşruiyetini güçlendirmekte ve ülkedeki siyasi etkinliğini arttırmaktadır.

SONUÇ

1979'da gerçekleşen İslam Devrimi'nin hemen akabinde oluşturulan Devrim Muhafızları'nın 1990'a kadar askeri ve siyasi olarak kurumsallaştığı görülmektedir. 1990'da Hamaney'in Dini Liderliği ve desteğiyle birlikte Rafsancani'nin Cumhurbaşkanlığı süresince, ekonomik olarak tabana yayıldığı ve bir güç olarak kendisini inşa ettiği vurgulanmalıdır. 1997'deki seçimlerde Cumhurbaşkanlığı kurumunun liberallerle reformistlerin ittifakının birleştiği aday Hatemi'ye geçmesiyle birlikte, Devrim Muhafızları'nın siyasete direk müdahalelerinin görüldüğü süreç başlamıştır. Bu sürecin sonunda 2003'te askeri kimliklerinin yanı sıra siyasete girmişler, yine aynı yıl Ahmedinecad Tahran Belediye Başkanı seçilmiş ve günümüze değin İran siyasetinde aktif bir şekilde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Ertesi yıl düzenlenen 2004 Meclis Seçimlerinde genel olarak muhafazakârlar özel olarak ise Devrim Muhafızları politikada ağırlık merkezi olmaya başlamışlar ve aldıkları bu rüzgarla 2005 yılında kendi içlerinden biri olarak Ahmedinecad'ı aday olarak çıkarıp, seçtirmişlerdir. Bu bakımdan 2003 Belediye Seçimleri, 2004 Meclis ve 2005 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde elde ettikleri yüksek oy oranlarının Muhafızların gölgelerinden çıkıp siyaseti de büyük oranda kontrol etmeye başladıklarını göstermesi bakımından önemli olduğu düşünülmektedir fakat Muhafızların siyaseten etkinliklerinin başladığı tarih olarak 2003'ün gösterilmesi isabetli bulunmamaktadır. 2003'ün gösterilmesinin en büyük sebebi, aynı yıl belediye seçimlerinde reformistlerin büyük bir hayal kırıklığı yaşaması, iç tartışmalar sonucu reformistlerin ağırlıkta olduğu Tahran Şehir Konseyi'nin dağılması ve devamında görülen muhafazakarların yönetimde olduğu süreçtir. Bununla birlikte, Devrim Muhafızları gölge bir aktör olarak konumlansa dahi, Rafsancani'nin Cumhurbaşkanı olmasıyla birlikte başlayan Humeyni sonrası siyasal hayatta her zaman güçlü bir aktör olmuştur ve siyasette ağırlığını hissettirmiştir.

Öte yandan, Ayetullah Humeyni ölümünden önce askere siyasetten uzak durmalarını salık verdiği vasiyetinde amacı İran Ordusu Arteş'i olası bir karşı devrime kalkışmadan uyarmak ve İslam Devrimi'ni korumak amacıyla kurumsallaştırılan Devrim Muhafızları'nın siyasi partilerin işlerine, politik hayata müdahale etmesini engellemek ve siyasetten tamamen uzak durmalarını sağlamaktır. Fakat devam eden süreçte Irak ile 1980'de başlayan savaş ve bu savaşta Devrim Muhafızları'nın askeri başarılarla halkın gözünde ve sistemin içerisinde meşruiyet zeminlerini güçlendirmesi, 1990'lar boyunca ekonomik bir yapı olarak kurumsallaşması, 2000'ler itibarıyla sistemi siyasi olarak etkileyebilecek ve değiştirebilecek bir güç olarak görünür olmalarına olanak sağlamıştır. Özellikle Devrim Muhafızları İran'ın dış politikayı belirlemede Dini Lider'i etkileyebilecek, öneri sunabilecek ve hatta dış politikada izlenecek hattı belirleyecek güce sahiptir. Cumhurbaşkanı Ruhani ve hükümetin dış politikada Devrim Muhafızları ile en sık çatıştığı ve bu durumun medyaya yansıdığı dönem, P5+1 ülkeleri ile yapılan nükleer anlaşma görüşmeleri ve imza sonrası İran içinde görülen tartışmalardır. Hamaney açıklamalarında her ne

kadar ABD ile müzakerelere güvenmediğini belirtse de, Lozan'daki müzakereleri ve müzakerecileri desteklediğini ifade etmiştir. Yine Devrim Muhafızları da anlaşmanın birçok maddesini İran'ın kırmızı çizgileri ile çeliştiği gerekçesiyle eleştirmiş fakat en nihayetinde İran Meclisi'nden sonra Devrim Muhafızları Konseyi anlaşmayı onaylamış ve yasalaşmıştır.

1979 sonrası İran'ın ikili siyasi ve askeri sisteminin temel dayanağı olan şer'i kurumların yönetimde son karar merci olmasının yanı sıra, bu kurumların varoluşsal bekalarını koruyan Devrim Muhafızları da süreç içerisinde kendi politik ve ekonomik kimliğini inşa etmiş ve rejimin doğasına yönelik tehditleri kendi bünyesinde birleştirdiği için de reform söylemlerini tehdit olarak algıladığı andan itibaren tüm gücüyle sistemde görünür olmaya başlamıştır. Değişimin sürekli olduğu küresel sistemde Devrim Muhafızları'nın özgün konumu ve sistemin istisnalığı İran'ın akademik olarak tartışılmaya devam etmesini zorunlu kılmaktadır.

KAYNAKÇA

Abrahamian, E. (2017). *Modern İran tarihi*. İstanbul: İş Bankası Yayınları, Çev.Dilek Şendil.

ABD İran Devrim Muhafızlarını terör örgütü ilan etti. (2019, 8 Nisan). DW, <https://www.dw.com/tr/abd-iran-devrim-muhaf%C4%B1zlar%C4%B1n%C4%B1-ter%C3%B6r-%C3%B6rg%C3%BCt%C3%BC-ilan-etti/a-48255768>, (Erişim Tarihi: 06.07.2019).

Alfoneh, A. (2010). All the Guard's Men: Iran's Silent Revolution. *World Affairs*, 173(3), 73-79.

Alfoneh, A. Eternal Rivals? The Artesh and the IRGC. (2011). The Middle East Institute, www.mei.edu/content/eternal-rivals-artesh-and-irgc, (Erişim Tarihi: 12.06.2019).

Arjomand, S.A. (2000). Civil society and the rule of law in the constitutional politics of Iran under Khatami. *Social Research*, 67 (2), 283-301.

Constitute Project. (2020, 4 Şubat). Iran (Islamic Republic of)'s Constitution of 1979 with Amendments through 1989, https://www.constituteproject.org/constitution/Iran_1989.pdf, (Erişim Tarihi: 22.11.2020).

Cordesman, N. A. (2007). Iran's Revolutionary Guards, The Al Quds Force and Other Intelligence and Paramilitary Forces (Rough Working Draft). Center for Strategic and International Studies, https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/media/csis/pubs/070816_cordesman_report.pdf, (Erişim Tarihi: 13.05.2019)

Council on Foreign Relations (2019). *Iran's Revolutionary Guards*. <https://www.cfr.org/backgrounder/irans-revolutionary-guards>, (Erişim Tarihi: 24.11.2019)

E'temad's Analysis on Closure of Imam Khomeyni Airport: Reviewing the File of a Dispute. (2004, 10 Mayıs). E'temad, FBIS-NES-2004-0511.

Farzam, R & Sarı, İ. (2017). Fatimiyyun: İran'ın Afgan Milisleri. Selçuk Üniversitesi *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, (6), 267-290.

Forozan, H. & Afshin, S. (2017). The Military and the State in Iran: The Economic rise of the Revolutionary Guards. *The Middle East Journal*, 71(1), 67-86.

Hamaney'den Ruhani'ye: ABD'nin İran Devrim Muhafızlarından Hoşlanmasını mı Bekliyorsunuz?. (2017, 13 Haziran). Sputnik, <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201706131028862694-hamaney-ruhani-abd-iran-devrim-muhafizi/>, (Erişim Tarihi: 30.05.2017).

Hezbollah Training Iraqis in Iran: U.S. military. (2008, 5 Mayıs). Reuters, <https://www.reuters.com/article/us-iraq-iran-hezbollah-idUSN0535588520080505>, (Erişim Tarihi: 11.06.2017).

Hourcade, B. (2009). The Rise to Power of Iran's "Guardians of The Revolution. *Middle East Policy*, 16 (3), 58-63.

ICL Project, https://www.servat.unibe.ch/icl/ir00000_.html, (Erişim Tarihi: 03.05.2020).

Iran Data Portal, <https://irandataportal.syr.edu/irgc-commanders-letter-to-khatami>, (Erişim Tarihi: 03.06.2020).

Iranian-backed Elements Working on Iraq Base Housing U.S. Soldiers. (2015, 23 Haziran). CNN, <https://edition.cnn.com/2015/06/23/politics/iranians-iraq-base-u-s-soldiers/index.html>, (Erişim Tarihi: 12.09.2018).

İran: İlk askeri uydumuz Nur başarılı bir şekilde yörüngeye ulaştı. (2020, 22 Nisan). Euronews, <https://tr.euronews.com/2020/04/22/iran-ilk-askeri-uydumuz-nur-basar-l-bir-sekilde-yorungeye-ulast>, (Erişim Tarihi: 07.05.2020).

Katzman, K. (1993). *The Warriors of Islam; Iran's Revolutionary Guard*, Oxford: Westview Press.

Khalaji, Mehdi. (2007). *Iran's Revolutionary Guards Corps*. Washington Institute for Near East Policy, <http://www.washingtoninstitute.org/templateC05.php?CID=2649>, (Erişim Tarihi: 15.05.2020).

Kemal, Teşgom. (2017, 1 Ocak). İran Devrim Muhafızları Devleti'ne Dönüşebilir. AA. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/iran-devrim-muhafizlari-devletine-donusebilir/737775>, (Erişim Tarihi: 30.05.2018).

Koç, M. (2018). Devrim Muhafızları Ekonomik Faaliyetlerini Sonlandırıyor Mu?. İRAM. <https://iramcenter.org/devrim-muhafizlari-ekonomik-faaliyetlerini-sonlandiriyor-mu/>, (Erişim Tarihi: 13.05.2019).

Kurşun, M. (2020, 9 Temmuz). İran Yemen'deki Husilere silah gönderdiği' iddialarını reddetti. AA. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iran-yemendeki-husilere-silah-gonderdigi-iddialarini-reddetti/1904700>, (Erişim Tarihi: 10.07.2020).

Leaked Reports Detail Iran's Aid for Iraqi Militias. (2010, 22 Ekim). New York Times, <https://www.nytimes.com/2010/10/23/world/middleeast/23iran.html>, (Erişim Tarihi: 05.08.2017).

Pentagon: Kasım Süleymani, Trump'ın talimatıyla öldürüldü. (2020, 3 Ocak). AA, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/pentagon-kasim-suleymani-trumpin-talimatiyla-olduruldu/1690737>, (Erişim Tarihi: 02.03.2020).

Pesaran, E. (2011). *Iran's struggle for economic independence: Reform and counter-reform in the post revolutionary era*. New York: Routledge.

Rizvi, M. M. A. (2012). Evaluating the Political and Economic Role of the IRGC, *Strategic Analysis*, 36(4), 584-596.

Salihi, E. (2011). Ortadoğu'da Oluşan Yeni Dengeler ve Şii Hilali Söylemi. *Bilge Strateji*. 3(4), 183-202.

Sayın, A. & Birkan, K. A. (2020). İran'da Devrim Muhafızları'nın siyaset ve ekonomi üzerindeki etkileri. AA, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/iranda-devrim-muhafizlarinin-siyaset-ve-ekonomi-uzerindeki-etkileri/1860790>, (Erişim Tarihi: 07.06.2020).

Sinkaya, B. (2011). Devrimci ordu ve siyaset: İslam devrimi muhafızları ordusu örneği", *Ortadoğu Etütleri*, 3 (1), 123-155.

Sinkaya, B. (2010). İran'da asker-siyaset ilişkileri ve devrim muhafızlarının yükselişi. *Ortadoğu Etütleri*, 2 (2), 115-142.

Suriye'deki İthal Şii Savaşçılar. (2015, 22 Temmuz). Aljazeera Turk. <http://www.aljazeera.com.tr/haber/suriyedeki-ithal-sii-savascilar>, (Erişim Tarihi: 05.15.2018).

Tamer, C. İran'ın Yemen'deki Faaliyetleri ANKASAM, <https://ankasam.org/iranin-yemendeki-faaliyetleri/>, (Erişim Tarihi: 10.06.2020).

Tazmini, G. (2009). *Khatami's Iran: The Islamic Republic and the turbulent path to reform*, New York: I.B.Tauris.

Türkiye Cumhuriyeti Tahran Büyükelçiliği. (2019, 26 Şubat). İran'ın İç Siyasi Yapısı Hakkında Genel Bilgiler, <http://tahran.be.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/354524>, (Erişim Tarihi: 22.11.2020).

Trump'ın İran kararı: 7 soruda nükleer anlaşma nedir?. (2018, 8 Mayıs). BBC, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-44039074>, (Erişim Tarihi: 22.11.2020).

Üşenmez, Öz. (2015). İran ve rejim istikrarı. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (3), 389-407.

Wells, C. M. (1999). Thermidor in the Islamic Republic of Iran: The rise of Muhammad Khatami. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 26 (1), 27-39.

Wright, R. (2001). *The Last Great Revolution: Turmoil and Transformation in Iran*. New York: Vintage Books.

Yegin, A. (2013). İran Siyasetini Anlama Klavuzu. Ankara: Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, <https://aybu.edu.tr/insanvetoplum/sosyoloji/contents/files/APA.pdf>, (Erişim Tarihi: 23.05.2018).

Yegin, A. (2016). İran'ın Sert Gücü. Ankara: Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, 150, http://file.setav.org/Files/Pdf/20160215153935_iranin-sert-gucu-pdf.pdf, (Erişim Tarihi: 24.05.2018).

İÇİNDEKİLER / CONTENT

Smintheion Büyük Roma Hamamı Damga Bezemeli Geç Roma Seramikleri <i>Onurcan YAVUZ</i>	1315
Osman Turan'ın Adalet Partisi'ndeki Siyasî Hayatı (1965-1967) <i>Ferit Salim SANLI</i>	1347
CHP'de Akamete Uğramış bir Reform Teşebbüsü: 1954 İslahat Komisyonu <i>Murat KILIÇ</i>	1373
Sırp-Bulgar Gümrük Birliği, Domuz Savaşı ve Osmanlı Devleti <i>Mehmet ÇETİN</i>	1403
Low Social Status, High Individual Status: Turkish Translators in the State and Private Sectors <i>Özge COŞKUN AYSAL, Gülfer TUNALI</i>	1427
Buddhist Metin Câtakaların İntizar Hüseyin'in Öykücülüğüne Yansımaları: Kaplumbağa Öyküsü <i>Esra KÖKDEMİR, Davut ŞAHBAZ</i>	1447
Reconstruction of Home in Philip Pullman's His Dark Materials <i>Mürüvvet Mira PINAR DOLAYKAYA</i>	1465
Modern Bireyin Bencilliği ve Açgözlülüğü: Faust Ekseninde bir Edebiyat Sosyolojisi Analizi <i>Mehmet ANIK</i>	1479
Yaşam ve Ölüm Arasında bir Uğrak Olarak Ölüm ve Yaşlılık <i>Özlem DUVA KAYA</i>	1501
Faiz Oranı Paritesinin Geçerliliğinin Test Edilmesi: Kırılgan Beşli Ülkeleri Üzerinde Ampirik bir Uygulama <i>Ayşe GENÇ, Barış AKSOY</i>	1521
Urban Sprawl in Nizip City: Assessing with Remotely Sensed and Population Data <i>Fatih SÜNBÜL</i>	1547
Toplumsal Gerçeklikten Kaçış: Covid-19 Sürecinde İnternet Magazin Haberlerinin Gündemi <i>Yavuz DEMİR, Bünyamin AYHAN</i>	1567
İktidar ve Aşk: Cihangir Şah'ın Nur Cihan Begüm'e Olan Aşkının Tüzük-İ Cihângîri'deki Yansımaları <i>Canan KUŞ BÜYÜKTAŞ, Sevilay KARATAŞ YOZGAT</i>	1591
Michael Sandel'in Piyasa Toplumu Eleştirisi ve İktisadi Adalet Arayışı <i>Ahmet Yavuz ÇAMLI</i>	1617
Supervision in the Development of Turkish Mining Legislation <i>Taşkın Deniz YILDIZ, Murat MARAL</i>	1637
Delhi Türk Sultanlığında Bir Derviş: Seydi Müvelleh ve Faaliyetleri Üzerine <i>Bilal KOÇ</i>	1679
İngiltere'nin Zafer Rüzgârları: 1588 <i>Tolgahan KARAIMAMOĞLU</i>	1701
Alâeddin Hüseyin Cihansûz'un Gazne Şehrini İstilasını <i>Vural ÖNTÜRK</i>	1715
Devrim Muhafızları: İran'ın Düalist Sisteminde Yeri ve Etkisi Nedir? <i>Nazlı KOCA</i>	1735